

TRC3 Düzey 2 Bölgesi (Mardin - Batman - Siirt - Şırnak) Mevcut Durum Analizi

TRC3 Düzey 2 Bölgesi Mevcut Durum Analizi

Mardin - Batman - Siirt - Şırnak

Dicle Kalkınma Ajansı

Mardin | Batman | Siirt | Şırnak

Mevcut Durum Analizi

Plan Onaylanma Tarihi: 31.05.2011

Baskı Tarihi: Eylül 2011

© 2011, DİKA

Tüm hakları saklıdır.

Kaynak gösterilmek kaydıyla alıntı yapılabilir.

Dicle Kalkınma Ajansı

Savurkapı Mah. Nusaybin Cad. No:31

Meydanbaşı 47100 MARDİN

T: (0482) 212 11 07 F: (0482) 213 14 95

www.dika.org.tr info@dika.ogr.tr

Grafik Tasarım:

www.bia.com.tr

Baskı Yeri:

Arkadaş Matbaası

Sunuş

Ajansımız, TRC3 Bölgesi'nin sosyal ve ekonomik gelişmişliğini artırmaya yönelik bölge planlama ve araştırma çalışmalarını, 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanunun "...yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma planı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak..." hükmü doğrultusunda yürütmektedir. Bu kapsamda Ajansımız tarafından hazırlanan Bölge'nin sosyal ve ekonomik durumunu güncel verilere dayalı olarak ortaya koyan TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) Mevcut Durum Analizi DPT koordinasyonunda hazırlanan TRC3 Bölge Planı'nın dayandığı temel dokümandır.

Mevcut Durum Analizi, eğitim, sağlık, göç, yoksulluk, istihdam, sosyal hizmetler vb. sosyal yapıya ilişkin göstergelerin yanında, sanayi, ticaret, turizm, tarım gibi Bölge'deki başat sektörlerin en güncel profilini ortaya koyan, Bölge'deki kurumsal yapıyı değerlendiren temel ve kapsamlı bir analiz dokümanıdır.

Mevcut Durum Analizi hazırlanırken, istatistiklerin yorumlanmasının yanısıra planın saha boyutu ile katılımcı özelliklerini güçlendirmeye özellikle dikkat edilmiştir. Dört ilde saha ziyaretleri ve birebir görüşmeler gerçekleştirilmiş, Bölge'de süregelen sosyal sorunlara ilişkin güncel ve gerçekçi tespitleri ortaya koymak amacıyla Şırnak Merkez'de

bir pilot sosyal haritalama anketi gerçekleştirilmiş, Bölge'deki firmaların büyümesinin önündeki engelleri irdeleyebilmek amacıyla dört ilde imalat sanayiinde faaliyet gösteren firmalara Yatırım Ortamı Anketi uygulanmıştır. Mevcut Durum Analizi kapsamında Bölge'nin sadece il sınırları dâhilindeki mevcut durumu değil dış çevresindeki gelişmelerin potansiyel etkileri ve Bölge'nin sınırı olan Suriye ve Irak ile ilişkileri incelenmiştir. Bölge'nin ihracatının % 98'inin gerçekleştiği Irak'a Yönetim Kurulu üyelerimizden katılım sağlanan bir çalışma ziyareti gerçekleştirilerek Irak'taki yetkililerin TRC3 Bölgesi'ne ilişkin görüşleri ve Irak'ta yaşanan ekonomik gelişmeler değerlendirilmiştir.

Mevcut Durum Analizi'nde Bölge'nin sosyal ve ekonomik görünümüne ilişkin tespit edilen güçlü, zayıf yönler, fırsat ve tehditler, Bölge Planı çalıştaylarında katılımcılarla birlikte ele alınarak Bölge Planı'nın stratejik öncelikleri belirlenmiştir.

TRC3 Bölgesi'nin sosyal ve ekonomik durumu, doğal kaynakları, kentsel altyapısı ile kurumsal yapısını en güncel verilerle Türkiye ortalamaları ile karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koyan ve analiz eden TRC3 Bölge Planı Mevcut Durum Analizi'nin Bölge'nin kalkınması doğrultusunda çalışan tüm kurum ve kuruluşlar için faydalı ve yol gösterici olmasını temenni ederim.

Abdullah ERİN
Genel Sekreter

İçindekiler

1. SOSYAL DURUM ANALİZİ	3
1.1 Nüfus	4
1.1.1 Demografik Nitelikler	7
1.1.2 Göç	10
1.2 İşgücü ve İstihdam	13
1.3 Eğitim	18
1.4 Sağlık	26
1.5 Yoksulluk, Gelir Dağılımı ve Risk Altındaki Gruplar	30
1.5.1 Gençlik	31
1.5.2 Kadın	33
1.6 Sosyal Koruma	36
1.6.1 Sosyal Hizmetler	36
1.6.2 Korunmaya Muhtaç Çocuklara Hizmet Veren Kuruluşlar	37
1.6.3 Çocuk ve Gençlik Hizmetleri	37
1.6.4 Kadın Konukevleri	38
1.6.5 Toplum Merkezleri ve Aile Danışma Merkezleri	38
1.6.6 Özürlü ve Yaşlı Bakım Hizmetleri	38
1.6.7 Sosyal Yardım ve Destekler	38
1.7 Kültür ve Spor	43
1.8 Medya	44
2. GENEL EKONOMİK GÖSTERGELER	45
2.1 Gelir ve Katma Değer	49
2.2 Rekabet Analizi	51
2.2.1 Bölgelerarası Rekabet	51
2.3 Bölge'ye Yönelik Kamu Yatırımları ve Kamu Harcamaları	56
2.4 Markalaşma ve Yenilikçilik	60
2.5 Girişimcilik ve Teşvikler	61
2.6 Sektörel Yığınlaşmalar	62
2.7 Kümelenme	63
3. SEKTÖREL DURUM ANALİZİ	67
3.1 Tarım	70
3.1.1 Arazi Dağılımı	71
3.1.2 Bitkisel Üretim	73
3.1.3 Hayvansal Üretim	92
3.2 Sanayi	108
3.2.1 Bölge Sanayisinin Gelişimi	108
3.2.2 Üretim Yerine Göre İşletmeler	110
3.2.3 Sektörlere Göre İşletmeler	112
3.2.4 Sanayi Alanındaki Teşvik, Destek ve Hibeler	119
3.2.5 DİKA İmalat Sanayii Yatırım Ortamı Anketi Sonuçları	121
3.3 Hizmetler	123
3.3.1 Ticaret	124
3.3.2 Lojistik	140
3.3.3 Bankacılık	141
3.3.4 Turizm	144
4. ÇEVRE VE KENTSEL ALTYAPI	155
4.1 Çevre	158
4.1.1 Çevresel Doğal Kaynaklar	159
4.2 Kentsel Altyapı	162
4.2.1 Kentsel Gelişme	162
4.2.2 Afet Riski ve Yerleşime Uygunluk	165
4.2.3 Altyapı	168

5. ENERJİ VE TABİİ KAYNAKLAR	171
5.1 Enerji	174
5.1.1 TRC3 Bölgesi Enerji Tüketimi	175
5.1.2 Enerji Altyapısı	178
5.2 Tabii Kaynaklar	185
5.2.1 Asfaltit	186
5.2.2 Metalik Madenler (Bakır-Krom)	186
5.2.3 Jeotermal Kaynaklar	189
5.2.4 Endüstriyel Hammaddeler	189
5.2.5 Petrol ve Doğalgaz	190
6. ULAŞTIRMA VE MEKANSAL ORGANİZASYON	193
6.1 TRC3 Bölgesi Erişebilirlik	198
6.2 Karayolu	198
6.2.1 TRC3 Bölgesi Köy Yolları Ağı	201
6.3 Demiryolu	201
6.4 Havayolu	202
6.5 Denizyolu	203
6.6 Boru Hattı	203
6.6.1 Ham Petrol Boru Hatları	203
6.6.2 Doğalgaz Boru Hatları	204
6.7 Bilgi ve İletişim	205
6.7.1 Sabit ve Mobil Telefon Pazarı	205
6.7.2 İnternet	207
7. KURUMSAL KAPASİTE ANALİZİ : SOSYAL SERMAYE VE KURUMSAL YAPI	209
7.1 Bölgesel Düzeydeki Kurum ve Kuruluşlar	213
7.1.1 Bölgesel Düzeydeki Özerk Kamu Kuruluşları	213
7.1.2 Bölge Müdürlükleri	214
7.2 İl ve İlçe Düzeyinde Merkezi Yönetim Taşra Teşkilatı	214
7.2.1 Valilikler	214
7.2.2 Kaymakamlıklar	215
7.3 Yerel Yönetimler	216
7.3.1 Belediyeler	217
7.3.2 İl Özel İdareleri	219
7.3.3 Köyler	219
7.4 Sivil Toplum Kuruluşları	220
7.5 Bölge'deki Ağ Oluşumları	224
7.5.1 Bölge Düzeyindeki Ağlar	224
7.5.2 İl Düzeyindeki Ağlar	224
7.5.3 Yerel Yönetim Birlikleri	225
8. HEDEF GRUP ANALİZİ	227
9. DIŞ ÇEVRE ANALİZİ	231
9.1 Irak Çalışma Ziyareti	236
9.1.1 Irak Çalışma Ziyaretinin Sonuçları	236
10. SOSYAL HARİTALAMA VE MEKANSAL ANALİZLER	239
11. KISALTMALAR	245
TANIMLAR VE TERİMLER	251
KAYNAKÇA	255
EKLER	263
TABLO LİSTESİ	273
ŞEKİL LİSTESİ	277
HARİTA LİSTESİ	281

Yönetici Özeti

Bölgesel kalkınma politikalarının yerelde planlanması ve uygulanmasına yönelik kapasite oluşturulması amacıyla kurulan Kalkınma Ajansları, 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu ve Koordinasyonu Hakkında Kanun'da yer alan “bölgelerarası ve bölge içi eşitsizlikleri gidermek” amacı doğrultusunda Bölge ile ilgili üst ölçekli plan ve programları uygulamakla yükümlüdür. Dicle Kalkınma Ajansı'nın kapsadığı Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt illerinden oluşan TRC3 Düzey 2 Bölgesi'nde uygulamaya hazır bir bölge planı olmaması sebebiyle, Dicle Kalkınma Ajansı, Devlet Planlama Teşkilatı'nın koordinasyonunda TRC3 Bölge Planı'nı Dokuzuncu Ulusal Kalkınma Planı'na paralel olarak 2011-2013 yılları için hazırlamıştır.

TRC3 Bölge Planı; bölgesel gelişme konusundaki kavramsal ve hukuki çerçeveyi, ulusal ve uluslararası boyutu; Bölge'nin sosyal ve ekonomik durumu, enerji ve doğal kaynakları, çevre ve altyapısı, ulaştırma ve mekânsal organizasyonuna ilişkin mevcut durumunu, dış çevre ve paydaş analizlerini ve katılımcılık boyutunu, GZFT (Güçlü ve Zayıf Yönler, Fırsatlar ve Tehditler) analizini, gelişme eksenlerinde belirlenen stratejik öncelikleri ve bu öncelikleri gerçekleştirme derecesini değerlendirmeye yönelik izleme, değerlendirme ve yönetim çerçevesi ile performans göstergelerini kapsamaktadır.

Bölge'nin Dünya ve Türkiye'deki Konumu

TRC3 Bölgesi, önemli ticaret yollarının üzerinde olmasıyla Türkiye'nin Orta Doğu ve Kuzey Afrika'ya açılan kapısı konumundadır. Bölge, tarihte ilk medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan Mezopotamya'da yer almakta, kıtalar arası ticarette en önemli güzergâh olarak kullanılan İpek Yolu Bölge'den geçmekte, petrol kaynaklarıyla zengin Irak'a komşuluğu, 10.000 yıllık bir tarihe sahip Hasankeyf yerleşim yeri, Hristiyanlık, özellikle Süryanilik açısından, önemli yapıları barındırması nedeniyle dünya gündemindedir.

TRC3 Bölgesi, Türkiye yüzölçümünün % 3,39'u ve nüfusunun % 2,69'unu oluşturmaktadır. Ülke ihracatına her yıl artan bir katkı sağlayan Bölge, Türkiye'nin “iyi komşuluk ilişkileri”ne dayalı yeni dış politikasında Irak ve Suriye ile ilişkilerde de önemli bir rol oynamakta, özgün kentsel dokusuyla kültür turizminde yükselen bir destinasyon haline gelmekte, hem tarım ürünlerinin hem de yer altı yer üstü zenginliklerinin işlenmesine dayalı olarak gelişmekte olan bir sanayiye sahiptir. Bu gelişmelere rağmen Bölge'nin sosyal göstergeleri Türkiye ortalamasının gerisinde kalmaktadır.

Sosyal Durum

TRC3 Bölgesi sosyal yapısında öne çıkan temel konular, yüksek doğum oranları, göç, eğitime düşük katılım ve tüm bunlara bağlı olarak Türkiye ortalamalarına göre daha geniş boyutlarda yaşanan yoksulluk ve genç işsizliğidir. Bölge, toplam 1.985.610 nüfusa sahiptir. Bölge'nin yüksek doğum oranlarına rağmen Türkiye ortalamasının altında nüfus artış hızına sahip olması Bölge'deki dış göç eğiliminin boyutlarını ortaya koymaktadır. Bölge illeri arasında sadece Batman net göç alan bir il olarak Türkiye ortalamasının üzerinde bir nüfus artış hızına sahiptir. Mardin ise Bölge'de son üç yılda ortalama olarak en çok nüfus kaybeden ildir.

Bölge'deki yüksek doğum oranı, üretken nüfus üzerindeki bakmakla yükümlü olduğu nüfus oranının (yaş bağımlılık oranı) ve ortalama hane halkı büyüklüğünün yüksek olmasına sebep olmaktadır. Türkiye'de

yaş bağımlılık oranı % 48,89 iken Bölge'de bu oran % 81,52'dir. Türkiye'de 3,89 olan ortalama hane halkı büyüklüğü, dört il arasında en yüksek değerlere sahip olan Şırnak'ta 8,39'u bulmaktadır.

TRC3 Bölgesi genç bir nüfus yapısına sahiptir. Bölge'de nüfusun % 41'i 0-14 yaş grubu çocuklardan olup, Türkiye'de ise çocuklar nüfusun % 26'sını oluşturmaktadır. 15-24 yaş arası genç nüfus Bölge'de toplam nüfusun % 21'ini, Türkiye'de ise % 17'sini oluşturmaktadır. Türkiye'de 65 yaş üstü nüfus, toplam nüfusun % 7'sini oluştururken Bölge'de bu oran % 3,9'dur. Bölge'nin demografik yapısı, çocuk ve gençlere yönelik sosyal hizmetlerin önemini ortaya koymaktadır. Mevcut durumda, Bölge illerinde genç ve çocukların faydalanabileceği sosyal ve kültürel imkanlar kısıtlıdır.

TRC3 Bölgesi'nde şehir nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı % 63 seviyesindedir. Bu oran % 76 düzeyindeki Türkiye ortalamasının altında yer almaktadır. Bölge, şehirleşme oranı açısından Düzey 2 Bölgeleri arasında 15'inci sıraya yerleşmektedir. Batman % 73 ile şehirleşme oranı bakımından Türkiye ortalamasına en yakın olan ildir.

TRC3 Bölgesi istihdam göstergelerinde iyileşmeler söz konusu iken, Bölge istihdama katılma oranı açısından ülke değerlerinin gerisinde kalmaktadır. 2010 yılına gelindiğinde ülkede ve Bölge'de istihdam oranı bir önceki yıla göre artış göstermiştir. 2010 yılında Türkiye'de istihdam oranı % 43 iken, Bölge'de bu oran % 31,8 dir. TRC3 Bölgesi istihdam oranındaki artışa rağmen Bölge, ülke ortalamasının altında kalmaya devam etmektedir.

Bölge'de istihdam artmakta ve işsizlik azalmaktadır. TRC3 Bölgesi'nde işsizlik oranı 2009 yılında GAP Bölgesi'nin gerisinde, Türkiye'ye göre ise oldukça yüksek düzeydeyken, bu oran 2010 yılına gelindiğinde ülke ortalamasına inmiştir. 2010 yılı verilerine göre TRC3 Bölgesi işsizlik oranı % 11,8'e gerileyerek, % 11,9 olan Türkiye ortalamasının altına inmiştir.

TRC3 Bölgesi'nde işgücüne katılma oranlarında 2004 yılından itibaren tarımdan kopuş sonucu yaşanan

kırılma, kadın işgücüne katılım oranını erkek işgücüne kıyasla çok daha yüksek oranda etkilemiştir. TRC3'de kadınların işgücüne katılma oranı 2004 yılındaki % 16,1'lik değerinden 2007 yılında % 3,1'e kadar düşmüş, 2010 yılı itibari ile % 10,2 düzeyine ulaşmıştır. Ancak, hala Türkiye'de % 27,6 olan oranın yarısına ulaşamamıştır.

Bölge'deki yüksek işsizlikten en çok etkilenen gruplardan bir diğeri de gençlerdir. TRC3 Bölge'sinde genel işsizlik oranı % 11,9 iken genç işsizliği % 17,7 düzeyindedir. Yüksek genç işsizliği Bölge'nin rekabet gücüne olumsuz olarak yansımaktadır.

Eğitim göstergelerinde son yıllarda hızlı ilerlemelere rağmen Bölge, Türkiye ortalamasının gerisinde kalmaya devam etmektedir. TRC3 Bölgesi okul öncesi ve ilköğretim kademelerinde Türkiye değerlerine yakın okullaşma oranlarına sahipken ilköğretim sonrasında büyük oranda kız öğrencilerin okullaşmasında yaşanan düşüşe bağlı olarak fark açılmaktadır. Ortaöğretim brüt okullaşma oranında Bölge, % 72,12 ile 26 Bölge arasında 22'nci sıradadır. Ortaöğretim brüt okullaşma oranlarında kız öğrencilerde Türkiye % 87,31'lik bir orana sahipken, Bölge'de bu oranın % 55,36 olması her iki kızdan birinin ortaöğretimin dışında kaldığını ifade etmektedir.

En temel eğitim göstergesi olan okuryazarlık oranında da Bölge son sıralardadır.

2010 yılı eğitim verilerine göre ilköğretimde derslik başına düşen öğrenci sayısı Türkiye'de 31 iken bu oran Bölge'de 40 olarak gerçekleşmektedir. Toplam ortaöğretim derslik başına düşen öğrenci sayısı Türkiye'de 34 iken bu oran Bölge'de 42'dir. Bu veriler Bölge'de ilave eğitim yatırımlarına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Bölge'de önemli düzeyde ara eleman eksikliği yaşanırken, mesleki ve teknik lise okullaşma oranı Bölge'de Türkiye ortalamasının gerilerinde kalmaktadır. Bölge'de dört ilde de üniversite bulunmaktadır. Üniversiteler 2007 yılında kurulmuştur ve henüz mezun vermemişlerdir.

TRC3 Bölgesi'nde sağlık sektöründe yaşanan iyileşmelere rağmen Bölge sağlık personeli, erişilebilirlik ve sağlık kuruluşlarının kapasitesi açısından düşük değerler almaktadır. TRC3 Bölgesi'nde 2000 yılında 100.000 kişi başına 29 pratisyen hekim düşerken, 2011 yılına gelindiğinde bu sayı ortalama 40'a yükselmiştir ve Türkiye'de 46 olan ortalamaya yaklaşmıştır. Benzer şekilde iyileşme yaşanan hastane yatak sayısında Bölge'de 100.000 kişi başına düşen hastane yatak sayısı 2004 yılında ortalama 80 iken

bu sayı 2011 yılı itibariyle 150,5'e yükselmiştir. Ancak, 259 olan Türkiye ortalamasının gerisinde kalmıştır. Aynı şekilde, Bölge 100.000 kişi başına düşen uzman hekim sayısında da 2000 yılından bu yana yakaladığı ilerleme ile 46'ya ulaşmış ancak 86 olan Türkiye ortalamasına henüz yaklaşamamıştır.

Yoksullukla mücadele için TRC3 Bölgesi'ne Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (SYDGM) tarafından 2003-2009 döneminde % 55'i Şartlı Nakit Transferlerinden (ŞNT) oluşmak üzere 569.883.533 TL kaynak aktarılmıştır. SYDV tarafından Bölge'de desteklenen proje sayısı 524 iken projelerden faydalananların sayısı 103.060'dır. Bu yardımlar dışında Bölge'de Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) tarafından verilen özürlü evde bakım ücretleri, aynı nakdi yardımlar ile Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına verilen aylıklar bulunmaktadır. Bir diğer sosyal yardım olan yeşil kart uygulamasından faydalananların nüfusa oranı Türkiye'de % 12,96 iken Bölge'de % 43,20'dir. Beşeri gelişme açısından gerilerde bulunan Doğu ve Güneydoğu illerine özel bir destek programı olarak tasarlanan Sosyal Destek Programı (SODES) kapsamında TRC3 Bölgesi'nden 2008-2010 yılları arasında toplam 565 proje kabul edilmiştir. Bu kapsamda Bölge'ye 2008-2010 yılları arasında toplam 83.056.060 TL kaynak aktarılmıştır.

Plan çalışmaları kapsamında Şırnak Merkez'de gerçekleştirilen pilot sosyal haritalama çalışması Bölge'nin sosyal göstergelerde resmi verilere göre aldığı değerleri sahada doğrulama imkanı sağlamış, özellikle eğitim, hanehalkı büyüklüğü, kayıtdışı istihdam konularında ortaya çıkan tablo resmi rakamlarla örtüşmüştür. Bunun yanında yapılan çalışma, Şırnak'ta görüşülen hanelerden göçle gelenlerin % 77,2'lik kısmının zorunlu göçle gelmiş olması, kadınların % 21'i'nin erkeklerin ise % 10'unun Türkçe bilmemesi, hanelerin % 32'sinin asgari ücretin altında bir gelirle geçimini sağlaması, % 6,1'inin ise birincil gelir kaynağının sosyal yardımlar olması, hanelerin önemli bir kısmının kamu hizmetleri arasından elektrik arzı, sokak aydınlatması, içme suyunun kalitesi gibi hizmetlerden memnuniyet düzeyinin düşük olması gibi gerçekleri ortaya koymuştur. Çalışma, dört il merkezinde ve belli başlı ilçe merkezlerinde plan döneminde yapılması düşünülen sosyal haritalama için bir ön hazırlık niteliğinde olup, çalışmanın yaygınlaştırılmasıyla Bölge'nin sosyal profili daha net bir şekilde ortaya konabilecektir.

İnsani ve yaratıcı sermayenin belli bölgelerdeki yoğunlaşmasını açıklamak için kullanılan sosyal sermaye Türkiye'de ülkenin batısında yoğunlaşmakta

olup, Bölge bu bakımdan en gerilerde yer almaktadır. Sosyal sermayenin düşük olmasının en önemli sebepleri arasında Bölge'de sosyo-kültürel imkânların zayıf olması ve sivil toplum kuruluşlarının yeterince gelişmemiş olması yer almaktadır. Bölge'deki kurumsal kapasitenin zayıf olması Bölge'nin hem sosyal hem de ekonomik gelişmişlik durumunu olumsuz etkilemektedir. Bölge'de kurumsal kapasite açısından yaşanan en önemli sorunlar yerel yönetimlerin mali kaynaklar ve insan kaynakları açısından kentsel ihtiyaçlara yetismekte yetersiz kalması, teknik kadroların Bölge'deki kamu kurumlarında çalışmayı tercih etmemesi, kamu kurum ve kuruluşları, yerel yönetimler ve toplumun sivil kesimlerinin birbirleri içinde ve arasında işbirliği ve koordinasyon düzeyinin yetersiz olmasıdır.

Ekonomik Durum

Bölge ekonomisi son yıllarda, artan ticaret imkânları ve gelişen altyapının etkisinde önemli ilerlemeler katetmiş olmakla birlikte altyapıda halen önemli eksiklikler bulunmakta, Bölge sanayisi, tarımı ve hizmet sektörü diğer bölgelerle karşılaştırıldığında hem rekabet edebilirlik hem de sağladıkları istihdam açısından gerilerde kalmaktadır. 2004-2008 yılları arasında Bölge'de kişi başına düşen Gayri Safi Katma Değer artışa geçmiş olsa da 3.812 \$ ile Türkiye'de kişi başına düşen GSKD'nin yarısı kadardır. Bölge'de 2009 yılında kişi başına düşen mevduat miktarı 526\$ ile Türkiye genelinde kişi başına düşen mevduat miktarının (4.699 \$) yaklaşık 9'da biridir.

Bölgelerarası eşitsizliklerin giderilmesinde yerel dinamiklerin harekete geçirilmesinin yanında Bölge'nin temel altyapı eksikliklerinin giderilmesi için kamu yatırımlarına ihtiyaç duyulmaktadır. 2006-2009 yılları arasında Bölge'ye yapılan kamu harcama ve yatırımları incelendiğinde çeşitli ekonomik ve sosyal endekslerde düşük sıralamalarda yer alan Bölge'nin kişi başına düşen kamu harcamalarında, yüksek ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyine sahip illerin altında değerlere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, özellikle son yıllarda GAP Eylem Planı kapsamında yapılan baraj, sulama kanalları, eğitim, sağlık ve altyapı yatırımları ile tahsis edilen teşvikler ve sosyal desteklerle birlikte Bölge'ye yapılan kamu yatırımlarında artış olduğu gözlemlenmektedir.

Bölge'de yerel dinamiklere dayalı kalkınmanın gerçekleşmesi bakımından girişimciliğin arttığını söylemek mümkündür. 2008-2009 yılları arasında kurulan şirket ve kooperatif sayısında en yüksek artış Mardin'de (% 26) ve ardından Batman'da (% 24) gerçekleşmiştir. Buna rağmen, Bölge'nin markalaşma ve yenilikçilik göstergelerinde ilerlemeye ihtiyacı bulun-

maktadır.

Bölge'de tarım, sulama imkânlarının da kısıtlı olmasına bağlı olarak tarla tarımı ağırlıklı yapılmaktadır. GAP kapsamında Bölge'de yapımı süren sulama projelerinin tamamlanması, modern tarım ve sulama tekniklerinin Bölge çiftçilerine yaygınlaştırılmasıyla Bölge'nin, sebze ve meyvecilik alanında da gelişmesi beklenmekte, Suriye sınırındaki mayınlı arazilerin temizlenmesiyle organik ve ekolojik tarım ile iyi tarım uygulamalarının Bölge'de yayılması beklenmektedir.

TRC3 Bölgesi, tarla tarımında özellikle, burçak, mercimek, mısır, çığit, fiğ, buğday ve pamuk üretiminde öne çıkmaktadır. Türkiye'de üretilen burçağın % 59,8'i, dane burçağın % 30,1'i, mercimeğin % 24,5'i, mısırın % 6,1'i, buğdayın % 4,7'si, pamuğun % 6'sı ve bir yem bitkisi olan fiğin % 4,7'si Bölge'de üretilmektedir. Sebze meyvecilikte ise Bölge, Türkiye'de üretilen Antep fıstığının % 15,23'ünü, acurun % 32,7'sini, çekirdekli kurutmalık üzümün % 11,43'ünü, sofralık üzümün % 5,53'ünü üretmektedir. Bölge'de buğday, mısır ve mercimekten alınan verimin Türkiye ortalamalarının üzerinde olması dikkat çekmektedir. Bu ürünlerin yanında Bölge'ye has kalite ve özelliğe sahip nar, ceviz, bittim, kiraz, badem gibi ürünlerin üretiminin ülke içerisindeki payı düşük kalmaktadır.

Nüfusunun önemli bir kesimi kırsal olan TRC3 Bölgesi için hayvancılık önemli bir geçim kaynağı olma özelliğini korumaktadır. Bölge'de et, süt üretimi ile arıcılık faaliyetlerinde son yıllarda artış yaşanmasına rağmen, Bölge'deki üretimin Türkiye içindeki payı oldukça düşük kalmaktadır. Bunun en önemli sebepleri arasında hayvancılıkta verimliliğin düşük olması, hayvancılığın genellikle geçimlik olarak ve geleneksel yöntemlerle yapılması yer almaktadır.

Bölge sanayinde son yıllarda özellikle Mardin ve Batman'da gelişmeler izlenmektedir. Sanayide üretilen katma değerın toplam üretilen katma değerdeki payı Türkiye genelinde sabit kalırken, Bölge'de 2004 yılındaki % 23,1'den % 32,1'e artmıştır. Bölge'de dört ilde de Organize Sanayi Bölgesi mevcuttur. Şırnak OSB'nin ulaşım ağlarına uzak bir konumda bulunması sebebiyle Cizre'de bir OSB yapımına başlanmıştır. Bölge'de Mardin'de 3, Batman'da 2, Şırnak'ta 2, Siirt'te 1 adet Küçük Sanayi Sitesi (KSS) bulunmaktadır.

Bölge'deki sanayi işletmelerinin % 41,7'sini “gıda, içki ve tütün sanayi”ndeki firmalar, % 18,13'ünü “taş ve toprağa dayalı” sanayideki firmalar, % 17,62'sini “kimya, petrol, kauçuk ve plastik ürünleri” sanayindeki firmalar, % 13,47'sini “tekstil, giyim ve deri sanayi”ndeki firmalar oluşturmakta, “metal eşya ve

makine teçhizatı” ile “orman ve kağıt ürünleri” sanayide çok küçük bir pay almaktadır. İstihdamda en yüksek paya sahip olan sanayi işletmelerini ise sırasıyla, gıda, tekstil ve kimya sanayindeki firmalar oluşturmaktadır.

Bölge'de enerji sektörü, yapılan ve yapımı devam eden hidro elektrik ve termik santrallerle ivme kazanmıştır. Bölge'de üretimde olan 2 adet HES ve inşa halinde olan 10 adet HES'in yanında, üretimde olan 6 adet TES ve inşa halinde olan 1 adet TES bulunmaktadır. Bunlar dışında da henüz yapımına başlanmamış ve proje aşamasında olan HES ve TES'ler bulunmaktadır.

Bölge'de imalat sanayindeki firmalara uygulanan Yatırım Ortamı Anketi sonuçlarına göre imalat sanayinde verimliliği etkileyen en önemli unsurlar, çalışanların eğitim ve beceri düzeyi, finansmana erişim ile altyapı ve lojistik hizmetlerinde yaşanan aksaklıklardır.

Bölge'de hizmet sektörü içerisinde ticaret, turizm ve lojistik önemli yer tutmaktadır. Yıllık ihracat değerleri incelendiğinde TRC3 Bölgesi'nin 2002 yılında 45,5 milyon dolar olan ihracat değerini 2010 yılında 1.228,2 milyon dolara çıkararak ihracatını yaklaşık 26 kat arttırdığı görülmektedir. Bölge, 2002'de 26 Düzey 2 Bölgesi arasında toplam ihracat değeri bakımından 20'nci sıradayken, 2010 yılında 12'nci sıraya yükselmiştir. Bu durum Bölge'nin Irak pazarına yakınlığını diğer bölgelerle rekabette bir avantaj olarak kullanabildiğinin en önemli göstergesidir. Bölge'nin en çok ihraç ettiği ürünler arasında demir çelik ürünleri; hububat, bakliyat, yağlı tohumlar ve ürünleri; çimento ve toprak ürünleri ile hazır giyim ve konfeksiyon ürünleri yer almaktadır. En çok ihraç edilen ürünün Bölge'de üretimi yapılmayan demir çelik ürünleri olması, ihracattaki yükselişte sadece üretim artışının değil Bölge'nin nakliyecisi konumunda bulunmasının payı olduğunun bir göstergesidir.

Bölge'de turizm özellikle Mardin'in ve Batman'da Hasankeyf'in kültür turizmi destinasyonları olarak öne çıkmasıyla gelişmektedir. 2005 yılından bu yana Bölge'de tesislere giriş sayılarında, yatak kapasitesinde ve turizm sektöründeki işletme sayısında Mardin'de artış yaşanırken diğer illerde düşüş gerçekleşmiştir. Bölge yatak kapasitesi bakımından benzer kültür turizmi destinasyonlarının çok gerisindedir. Siirt ve Şırnak'ta ise konaklama imkânları yok düzeyindedir. Turizmdeki bir başka sorun turistlerin ortalama kalış süresinin Türkiye ortalamasına göre düşük kalmasıdır.

Bölge illerinde fiziki altyapı yetersizliklerinin yol açtığı

çok sıkıntı bulunmakta ve bu da rekabet gücünü son derece olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Bunların başında sanayi bölgelerinde sık sık yaşanan elektrik kesintisi ve dalgalanmaları, şehirlerde yaşanan su sıkıntısı, katı atık toplanması ve geri dönüşümüne yönelik tesislerin eksikliği, doğalgaz altyapısının bulunmaması ve karayolu altyapısındaki yetersizlikler gelmektedir.

Bölge'deki belediyelerin sunduğu içme suyu, yol, katı atık yönetimi ve kanalizasyon hizmetleri Türkiye ortalamalarının altında kalmakta ve Bölge'nin kentleşme ihtiyaçlarına yetişmemektedir. Bölge'deki önemli çevre sorunlarından bir tanesi de özellikle Şırnak'taki kömür oranı yüksek kömürlerin yakıt olarak kullanımına bağlı olarak yaşanan yüksek hava kirliliğidir.

Bölge'de enerji altyapısındaki eksiklikler Bölge'nin rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir. Bölge'de tüketilen enerjinin üretilen katma değere payını gösteren enerji yoğunluğunun Türkiye ortalamasının dört katı olarak gerçekleşmesi, enerji verimliliğinin Bölge'de çok düşük olduğunu göstermektedir.

Enerji kaynakları açısından zengin olan Bölge'de 2011 yılında Türkiye petrol üretiminin % 42'si gerçekleşecektir. Türkiye'deki doğalgaz üretiminin ise % 1'i Bölge'de gerçekleşmektedir. Bölge'de bulunan bir diğer fosil yakıt türü olan kömür alanında ise Şırnak asfaltit tipi kömürde 82 milyon tonluk rezerv ile Türkiye rezervlerinin tamamına sahiptir. Bölge, yenilenebilir enerji kaynakları arasında güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi, biyogaz ile mikro ve küçük ölçekli HES'ler konusunda da üretim potansiyeline sahip olup henüz bu potansiyel değerlendirilememektedir. Yenilenebilir Enerji Kanunu'nda yapılan değişikliklerle bu alanda yapılacak yatırımlar daha avantajlı hale getirilmiştir ve önümüzdeki dönemde artacağı beklenmektedir.

Bölge'de bulunan en önemli maden kaynakları Şırnak'ta bulunan asfaltit, Mardin-Mazıdağı'nda bulunan fosfat, Siirt'te bulunan bakır ve krom, Mardin'de bulunan kireçtaşı ve Mardin taşı ile kuvars kumu olup, Şırnak'ta ise bazalt kaynakları öne çıkmaktadır. Bölge'de son yıllarda madencilik alanındaki işletmeler artmış olsa da henüz Bölge'de bulunan yer altı ve yer üstü zenginliklerinden etkin bir şekilde faydalanılmamaktadır.

Bölge ulaştırma altyapısı son yıllarda GAP kapsamında yapılan yatırımlarla gelişmektedir. Bölge için kritik öneme sahip Şanlıurfa-Habur, Siirt-Şırnak, Diyarbakır-Mardin karayolu projelerinin tamamlanması önem taşımaktadır. Demiryollarında yetersiz bir ağı sahip olan Bölge'nin demir yolu ağının,

Nusaybin'de ve Kurtalan'da bulunan demiryolları son noktalarının Cizre'ye kadar uzatılıp, orada birleştikten sonra Habur üzerinden Irak demiryolu ağına bağlanmasını kapsayan Kurtalan-Irak projesi ile geliştirilmesi öngörülmektedir. Bölge'de mevcut durumda 3 adet faal havaalanı olup, Şırnak havaalanının yapımı sürmektedir. Bölge'de havayolu yolcu sayısı son 5 yılda 17 kat artmıştır. Bölge'nin internet ve mobil telefon kullanımında da ülke ortalamasının çok altında değerlere sahip olması Bölge'nin düşük erişilebilirliğe sahip olmasının yanında beşeri gelişmişliğini de etkileyen diğer bir unsurdur.

Bölge'nin Ortadoğu pazarlarına yakınlığı Bölge yatırımcılarının değerlendirebileceği fırsatlar sunmaktadır. Irak'ın istikrar kazanması ve gelişmesiyle, Irak pazarında talep edilen ürünlerin çeşitliliği ve kalitesi artmakta, Irak hükümetinin ithalat yerine doğrudan yabancı yatırımları kolaylaştıran uygulamaları sonucu Irak'a yakın gelecekte diğer ülkelerden de yatırımcıların yoğun ilgi göstermesi beklenmektedir. İran şimdiden, Irak'ın yaptığı ithalatta Türkiye'nin en önemli rakiplerinden biri olmuştur. Bu rekabetten konumlarını güçlendirerek çıkmaları için TRC3 Bölgesi ihracatçı firmalarının ve üreticilerinin Irak pazarına sundukları ürünlerin çeşitliliği ve kalitelerini arttırmaya yönelik stratejiler belirlemeleri önem kazanacaktır. Irak'taki yeni üretim tesislerinin başka ülke yatırımcıları yerine Türkiye veya Bölge yatırımcıları tarafından kurulması TRC3 Bölgesi ile Irak'ın ticari ilişkilerinin güçlenerek sürdürülmesi açısından önemlidir. Ayrıca ülkemiz yatırımcıları tarafından işletilecek firmaların diğer ülke yatırımcılarına göre daha fazla Bölge illerinden gelen işçilerden faydalanmak isteyecekleri düşünülürse bu durumun Bölge işgücü için yeni istihdam olanakları yaratabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bölge'nin diğer sınır komşusu olan Suriye ile ticari ilişkileri düşük düzeyde olup, 2011 yılında Nusaybin Sınır Kapısı modernizasyonunun tamamlanmasıyla birlikte Suriye ile de ticari ilişkilerin gelişeceği öngörülmektedir.

Vizyon, Gelişme Eksenleri ve Stratejik Öncelikler

Bölge'ye ilişkin sosyal ve ekonomik göstergeler incelendiğinde Bölge'nin Ortadoğu pazarlarına açılan stratejik konumu; sahip olduğu verimli topraklar, kültürel zenginlikler ve doğal kaynaklara rağmen en gerilerde yer aldığı, içsel potansiyelini harekete geçiremediği görülmektedir. Bölge, coğrafi konumunun, sahip olduğu içsel ve kültürel zenginliklerin, üzerinde bulunduğu verimli toprakların getirdiği fırsatları değerlendirebildiği ölçüde bir **üretim, ticaret ve medeniyet merkezi** olabilecektir. Bu kapsamda TRC3 Bölge Planı;

'Zengin tarihi ve kültürel mirasını, doğal sermayesini ve jeo-stratejik konumunu akılcı, yenilikçi ve katılımcı bir yaklaşımla etkin ve sürdürülebilir bir şekilde değerlendirerek; yeniden üretim, ticaret ve medeniyet merkezi olmayı başarmış, istikrar içinde gelişen, herkesin güven ve umutla yaşamak istediği bir bölge olmak'

vizyonu ile hazırlanmıştır. Vizyon doğrultusunda Bölge'nin bir üretim merkezi haline gelebilmesi için ziraî potansiyelin etkin ve verimli bir şekilde değerlendirilmesi, sanayi üretiminin Bölge'nin tarımsal üretim ve yer altı zenginlikleriyle entegre bir şekilde çeşitlendirilerek artırılması gerekmektedir. Bölge'nin bir ticaret merkezi olabilmesi ise jeo-stratejik konumuna dayalı avantajını daha iyi değerlendirmek için lojistik altyapısını güçlendirmesi ve dış pazarlarla ilişkilerini uzun vadeli stratejilere dayandırmasıyla mümkün olabilecektir. Bölge'nin sahip olduğu kültürel mirası değerlendirebilen ve bilgi üreten bir beşeri sermayeye sahip olması ve Bölge kentlerinin çağdaş bir görünüme kavuşması ise Bölge'nin bir medeniyet merkezi olabilmesi için elzemdir. Vizyon doğrultusunda Bölge'nin gelişme eksenleri ve stratejik öncelikleri aşağıdaki şekilde belirlenmiştir.

BEŞERİ GELİŞME ve SOSYAL İÇERME

1.	Bölge'de sosyal göstergelerde ülke ortalamalarına yaklaşılması ve sosyal içermenin geliştirilmesi
	1.1 Eğitime erişimin artırılması ve eğitim hizmetlerinin iyileştirilmesi
	1.2 Dezavantajlı grupların toplumsal ve ekonomik yaşama katılımının artırılması ve yoksullukla etkin mücadele sağlanması
	1.3 Sağlık hizmetlerine erişimin artırılması ve hizmet kalitesinin iyileştirilmesi
	1.4 Bölge'de sosyal alanda araştırma kapasitesinin geliştirilmesi
	1.5 Bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımının bilgiye erişim odaklı olarak geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması

İYİLEŞTİRİLMİŞ KENTSEL ÇEVRE ve SÜRDÜRÜLEBİLİR ŞEHİRLEŞME

2.	Kentsel fiziki ve sosyal altyapının geliştirilmesi ve doğal kaynakların etkin kullanımının sağlanması
	2.1 Bölge'de temel altyapı eksikliklerinin giderilmesi için içme suyu ve kanalizasyon altyapısının geliştirilmesi
	2.2 Ortak kullanıma yönelik sosyal altyapı eksikliklerinin giderilmesi ve sosyal donatıların çoğaltılması
	2.3 Konutlara temiz ve sürekli enerji arzının sağlanması
	2.4 Bölge'de çevre kirliliğine neden olan atıkların kaynaktan azaltılması, artırılarak alıcı ortamların korunması
	2.5 Su kaynaklarının etkin kullanılması yoluyla altyapı hizmetlerinin etkinliğinin artırılması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması.
	2.6 Kentsel gelişme alanları planlanırken doğal afet risklerinin ve koruma/kullanma dengesinin gözetilmesi

UYGUN YATIRIM ORTAMI ve REKABETÇİLİK

3.	Bölge'de yatırıma elverişli altyapı ve emek piyasası koşullarının oluşturulması; finansman, danışmanlık ve tanıtım kapasitesinin geliştirilmesi yoluyla Bölge'nin rekabetçilik düzeyinin artırılması
	3.1 Bölge yatırımcı ve girişimcilerine yönelik finansman kaynaklarının, danışmanlık, kurumsal ve teknik destek hizmetlerinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması
	3.2 Ulaştırma altyapısının iyileştirilmesi
	3.3 Sanayi bölgelerinin altyapısının geliştirilmesi
	3.4 Tarımsal altyapının güçlendirilmesi
	3.5 Bölge'nin dış ticari ilişkilerinin geliştirilmesi

3.6 Bölge'deki emek piyasası ihtiyaçları ve mevcut işgücü nitelikleri arasındaki uyumsuzluğun azaltılması
3.7 İşletmelerde enerji verimliliği uygulamalarının yaygınlaştırılması
3.8 İşletmelerin tanıtım, markalaşma ve pazarlama kapasitesinin geliştirilmesi
3.9 Bölge'nin ulusal ve uluslararası tanıtımının geliştirilmesi

SEKTÖREL GELİŞME

4.	4. Bölge'nin coğrafi konumu ve içsel potansiyeline dayalı rekabet avantajına ve istihdam yaratma kapasitesine sahip sektörlerin geliştirilmesi
	4.1 Bölge sanayisinde kümelenme potansiyelinin değerlendirilmesi, yan sanayinin geliştirilmesi ve katma değeri yüksek ürünlerin üretiminin artırılması yoluyla iş ve üretim alanlarının çeşitlendirilmesi
	4.2 Bölge turizminin kapasite, altyapı ve hizmet niteliklerinin geliştirilerek ve çeşitlendirilerek rekabet edebilirliğinin artırılması
	4.3 İnşaat sektörüne yönelik üretim ve hizmet kapasitesinin artırılması
	4.4 Lojistik sektörü altyapısının geliştirilmesi.
	4.5 Bölge'de işletilmeyen madenlerin ekonomiye kazandırılması, işletilen madenlerden alınan verimin artırılması ve alternatif alanlarda değerlendirilmesiyle madencilik sektörünün Bölge'ye sağladığı katma değer artırılması
	4.6 Bölge'nin yenilebilir enerji potansiyelinin ortaya çıkarılması ve değerlendirilmesi
	4.7 Küçük ölçekli hayvancılık işletmelerinin teknik ve mali kapasitelerinin artırılarak rekabetçi düzeye getirilmeleri
	4.8 Bölge'de tarımsal üretim değer zincirinin güçlendirilmesi, yenilikçi uygulamaların yaygınlaştırılması ve rekabetçi ürünlere odaklanma yoluyla tarımsal potansiyelin etkin ve sürdürülebilir şekilde değerlendirilmesi

KURUMSAL KAPASİTE ve BÖLGESEL KALKINMANIN YÖNETİŞİMİ

5.	Bölge'de kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi, kurumlararası işbirliklerinin artırılması yoluyla yönetişimin geliştirilmesi
	5.1 Bölge'de kamu kurum ve kuruluşlarında kurumsal kapasitenin geliştirilmesi
	5.2 Bölge'de birlikler ve sivil toplum kuruluşları temelinde örgütlenme düzeyinin geliştirilmesi
	5.3 Bölge'de üniversite, özel sektör, sivil toplum ve kamu kuruluşları arasında koordinasyon ve işbirliğinin artırılması

1

SOSYAL DURUM ANALİZİ

Sosyal Durum Analizi

1.1 Nüfus

2010 yılı itibariyle TRC3 Bölgesi'nin nüfusu 1.985.610 kişidir ve Bölge nüfusu, Türkiye nüfusunun % 2,69'unu oluşturmaktadır. Bölge'nin toplam yüzölçümü 26.090 km² olup toplam ülke yüzölçümünün % 3,3'üdür. Bölge'nin nüfus yoğunluğu 76 kişi/ km² olup Türkiye nüfus yoğunluğunun % 79'u kadardır.

Tablo 1: TRC3 Bölgesi nüfus göstergeleri

	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt	TRC3	TR	TRC3/TR
Nüfus-2009 (Kişi)*	737.852	497.998	430.424	303.622	1.969.896	72.561.312	0,027
Nüfus-2010 (Kişi)**	744.606	510.200	430.109	300.695	1.985.610	73.722.988	0,027
Yıllık Nüfus Artış Hızı-2008_2009 (%)**	-17,3	25,2	2,7	12,6	2,28	14,5	0,157
Yıllık Nüfus Artış Hızı-2009_2010 (%)**	9,1	24,2	-0,7	-9,7	7,98	15,88	0,502
Yüzölçümü (km ²)	8.806	4.659	7.152	5.473	26.090	814.578	0,032
Nüfus Yoğunluğu (Kişi/km ²)**	85	110	60	55	76	96	0,794
Şehir Nüfusunun Toplam Nüfusa Oranı**	0,58	0,73	0,63	0,60	0,63	0,76	-

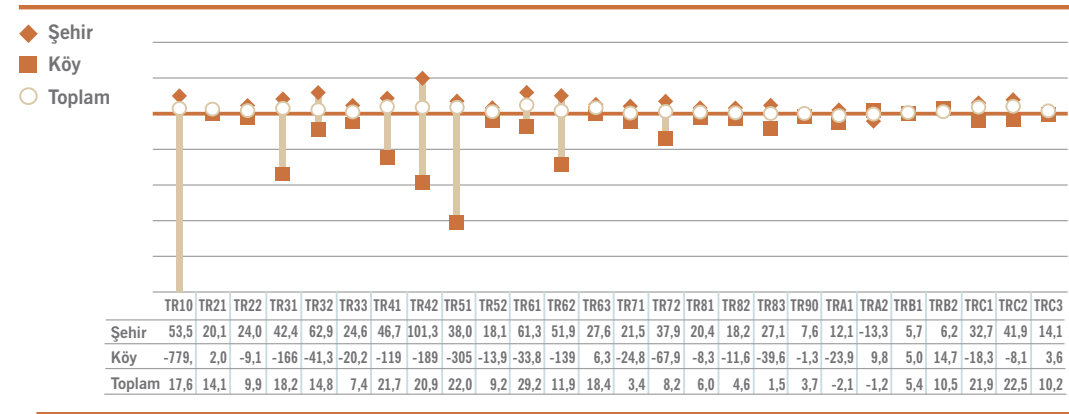
Kaynak: *2009 ADNKS TÜİK Nüfus Sayımı, **2010 ADNKS TÜİK Nüfus Sayımı

TRC3 Bölgesi nüfus büyüklüğü bakımından 26 Düzey 2 Bölgesi içinde 18'inci sırada yer almaktadır. 2007-2010 dönemi bölgesel ortalama yıllık nüfus artış hızı değerleri incelendiğinde, TRC3 Bölgesi nüfusunun yıllık ortalama ‰ 10'luk bir hızla arttığı böylelikle Türkiye nüfus artış hızından (‰ 14) daha düşük bir artış hızı kaydettiği görülmektedir. (Şekil 1)

Bölgesi 2'nci nüfus artış hızına sahip bölge iken TRC3 Bölgesi 14'üncü sırada yer almaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin alt bölgeleri arasında köy nüfusu artan tek alt bölgenin TRC3 Bölgesi olması not edilmesi gereken bir başka husustur.

Bölge illeri nüfus artış hızlarına bakıldığında, sadece

Şekil 1: Bölgelere göre nüfus artış hızları (%)

Kaynak: 2007, 2008, 2009 ve 2010 ADNKS TÜİK Nüfus Sayımı

Bölge'de kent nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı % 63 seviyesindedir. Bu oran % 76 düzeyindeki Türkiye ortalamasının gerisinde yer almaktadır. Bölge şehirleşme oranı açısından Düzey 2 Bölgeleri arasında 15'inci sıraya yerleşmektedir. Batman % 73 ile şehirleşme oranı açısından Türkiye ortalamasına en yakın olan ildir. Mardin ise şehirleşme oranının en düşük olduğu Bölge ilidir.

TRC3 Bölgesi hem şehir hem de köy nüfusu artış hızı pozitif olan bölgelerden biridir. Bölge'de şehir nüfusu köy nüfusundan hızlı artmasına rağmen bu iki artış hızı arasındaki farkın küçük olması, hâlihazırda düşük olan şehirleşme oranının yüksek bir artış göstermemesine sebep olmaktadır. Bu özellikleri ile TRC3 Bölgesi nüfus artış hızı ve şehirleşme hızı yüksek olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin diğer alt bölgelerinden farklılaşmaktadır. Ortalama yıllık nüfus artış hızında TRC1 Bölgesi en yüksek 4'üncü ve TRC2

Batman'da 2007-2010 yılları arasındaki nüfus artış hızının Türkiye'nin nüfus artış hızından fazla olduğu görülmektedir. Batman Diyarbakır, Van, Isparta, Erzincan gibi 2'nci kademede gelişen merkezlerle benzer nüfus artış hızına sahiptir. Batman bu yıllarda en yüksek nüfus hızı artışı kaydeden 8'inci il olmuştur. Siirt ve Şırnak illeri pozitif yönde fakat Türkiye ortalamasının altında nüfus artışı gösterirken Mardin bu dönemde en düşük düzeyde nüfus artışı kaydeden 15'inci il olmuştur.

TRC3 Bölgesi illeri arasında 2023 yılına kadar nüfusu en fazla artması beklenen il % 59 ile Şırnak olup Mardin nüfusunun 2023 yılına kadar % 8 oranında artması beklenmektedir. Şırnak için yapılan bu yüksek nüfus artış tahminleri ilin demografik yapısından kaynaklanmaktadır. Mardin'de doğal nüfus artış hızının görece düşük olması ve dışarı göç eğiliminin yüksek olması, Mardin ili için beklenen düşük nüfus

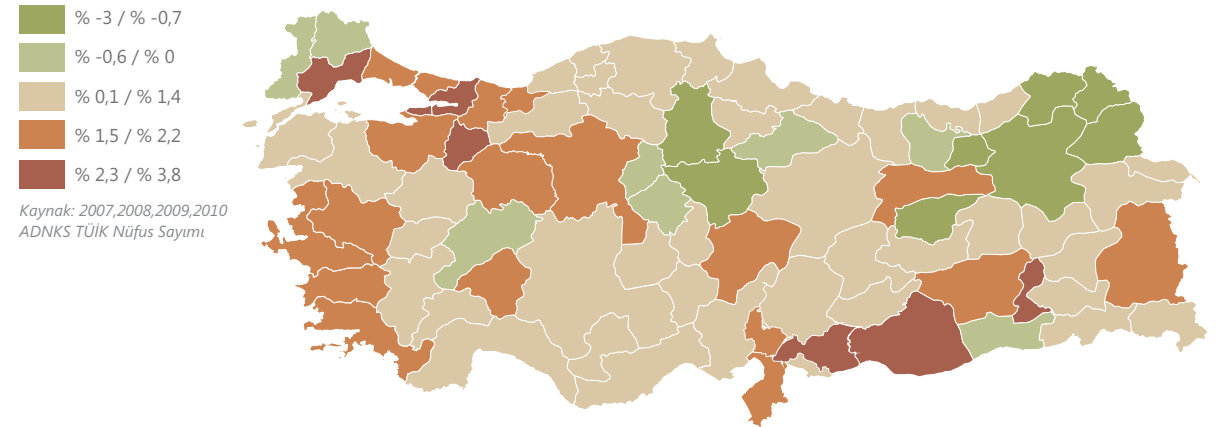
artışlarının temelini oluşturmaktadır. Projeksiyonda, Türkiye'de kent nüfusunun 2023 yılında % 84 düzeyine ulaşması beklenirken, Bölge'de bu oranın % 69 düzeyinde kalacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum Bölge'deki düşük şehirleşme eğiliminin devam edeceğine işaret etmektedir. Mardin'de kentsel nüfus artışının dört il arasında en düşük, kırsal nüfus artışının ise en yüksek düzeyde gerçekleşmesi; en yüksek kentsel nüfus artış hızının ise Batman'da yaşanması beklenmektedir.

TRC3 Bölgesi ilçelerine göre nüfus yoğunluğu ve şehirleşme oranlarına yer veren aşağıdaki haritaya göre, TRC3 Bölgesi'nde nüfus Mardin merkez ilçe, Kızıltepe, Batman ve Siirt merkez ilçeleri ve Cizre'de yoğunlaşmıştır. Nüfus yoğunluğu ve şehirleşme oranı en yüksek olan ilçe Batman merkez ilçedir. Mardin

Nüfus artışı, göç eğilimi ve demografik göstergeler temel alınarak yapılan nüfus projeksiyonu çalışması sonuçlarına göre 2009 yılından 2023 yılına gelindiğinde Türkiye'de nüfusun % 11, Bölge'de ise % 31 düzeyinde artması ve Bölge'nin Türkiye nüfusu içindeki payının 2009 yılındaki % 2,7'den 2023 yılında % 3,1'e çıkması beklenmektedir. (Tablo 2)

Merkez ve Kızıltepe çevresi hem kırsal nüfus oranının hem de nüfus yoğunluğunun fazla olduğu bir alt bölge olarak öne çıkarken, Erüh ve Şırnak Merkez şehirleşme oranlarına göre düşük nüfus yoğunluklarına sahiptir. Bölge'nin kuzey doğusunda yer alan ilçelerde ise hem şehirleşme oranı hem de nüfus yoğunluğu Bölge ortalamalarının çok altında kalmaktadır.

Harita 1: Nüfus artış hızına göre iller (2007-2010)

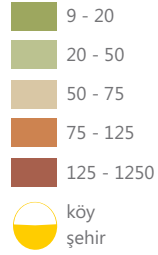

Kaynak: 2007, 2008, 2009, 2010 ADNKS TÜİK Nüfus Sayımı

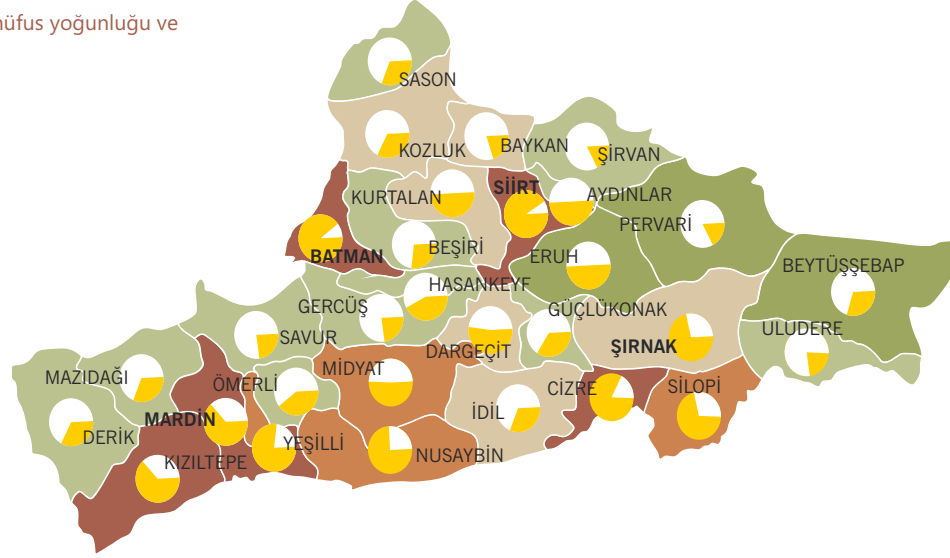
Tablo 2: Nüfus projeksiyonu

		Mardin	Batman	Şırnak	Siirt	TRC3	TR
2009 Yılı Nüfusu	Toplam	737.852	497.998	430.424	303.622	1.969.896	72.561.312
	Kent %	57	73	63	61	63	76
	Kır %	43	27	37	39	37	24
2013 Yılı Nüfus Tahmini	Toplam	775.180	539.309	504.989	344.970	2.164.448	75.348.076
	Kent %	49	71	64	56	59	74
	Kır %	51	29	36	44	41	26
2018 Yılı Nüfus Tahmini	Toplam	792.768	595.643	591.400	395.875	2.375.686	78.632.151
	Kent %	53	75	70	62	64	79
	Kır %	47	25	30	38	36	21
2023 Yılı Nüfus Tahmini	Toplam	798.975	652.230	685.797	450.348	2.587.350	81.267.965
	Kent %	56	80	75	68	69	84
	Kır %	44	20	25	32	31	16

Kaynak: '2023 Yılı için İl ve Bölge Düzeylerinde Nüfus Projeksiyonu', Mehmet Karakaya, Doç. Dr. Sinan Yılmaz, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Bilimleri Enstitüsü, 2008

Harita 2: İlçelere göre nüfus yoğunluğu ve şehirleşme oranı (2009)

Kaynak: 2009 ADNKS TÜİK Nüfus Sayımı

1.1.1 Demografik Nitelikler

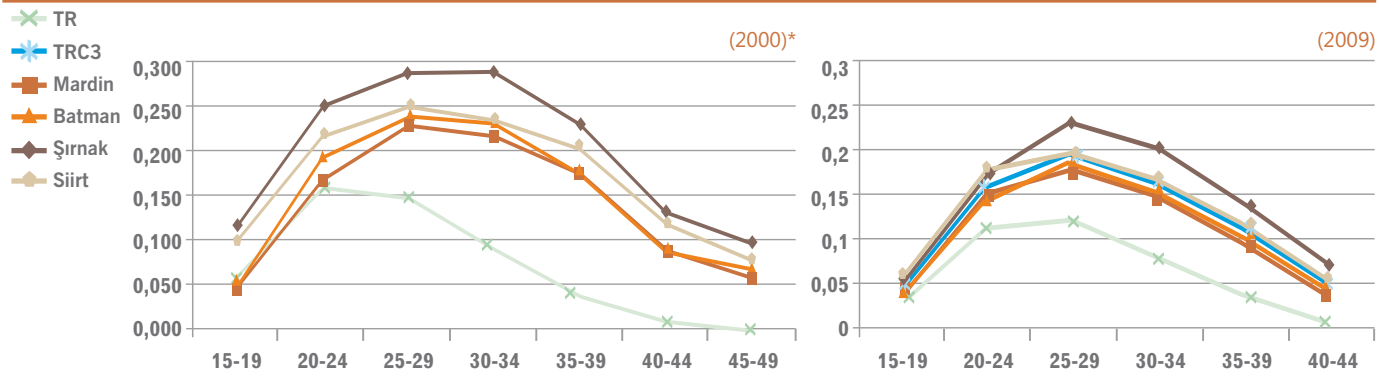
TRC3 Bölgesi Türkiye'de en yüksek doğurganlık hızına sahip bölgelerden biridir. Batman ve Mardin'e ait doğurganlık hızı Bölge ortalamasının altında kalırken, Şırnak %146 genel doğurganlık hızı ile başı çekmektedir. Diğer bir doğurganlık hızı göstergesi olan toplam doğurganlık hızında, Bölge'de 2000 yılından 2009 yılına gelindiğinde ülke düzeyinde yaşanan düşüşün iki katı düzeyinde bir düşüş gerçekleşmiştir. Bu düşüşe rağmen, Bölge 2009 yılında aldığı bu değerlerle de doğurganlık hızında ülke ortalamasının üzerinde kalmaya devam etmektedir.

2000 ve 2009 yılları yaşa özel doğurganlık göstergeleri incelendiğinde Bölge illerinin her iki yılda ve her bir yaş grubunda ülke ortalamasının üzerinde doğurganlık hızlarına sahip olduğu görülmektedir. 2000 yılında Bölge doğurganlık hızlarında ülke genelinden çok daha yüksek oranda bir düşüş gerçekleşmiş ancak bu düşüş, Bölge doğurganlık hızını ülke ortalamasının altına çekmeye yetmemiştir. Doğurganlık hızında en yüksek oranda düşüşün gerçekleştiği il Şırnak'tır. 2000 yılında yaşa özel doğurganlık hızlarında Şırnak çok yüksek değerlere sahip iken 2009 yılında yaşanan yüksek düşüş ile Şırnak, Bölge illerine yakın değerlere ulaşmıştır.

Tablo 3: Genel ve toplam doğurganlık hızı (%)

	Yıllar	Mardin	Batman	Siirt	Şırnak	TRC3	TR
Genel Doğurganlık Hızı*	2009	112,93	116,2	133,56	146,42	123,71	71,24
Toplam Doğurganlık Hızı**	2000	4,98	5,27	6,05	7,03	5,57	2,53
	2009	3,34	3,47	4,4	3,94	3,68	2,03

Kaynak: 2009 ADNKS TÜİK Nüfus Sayımı, TÜİK Doğum İstatistikleri * 15-44 Yaş Arasındaki her 1000 Kadına Düşen Doğum Sayısını İfade Etmektedir. ** Yaşa Özel Doğurganlık Hızları Toplamının (5) ile Çarpımı Sonucu Elde Edilmektedir.

Şekil 2: Yaşa özel doğurganlık hızları

Kaynak: *2000 Genel Nüfus Sayımı, 2009 ADNKS TÜİK Nüfus Sayımı, TÜİK 2009 Doğum İstatistikleri

Bölge illerinin yüksek doğurganlık hızları nüfusun yaş yapısına da yansımaktadır. Bölge'de 0-14 yaş grubundaki nüfusun, toplam nüfusa oranı % 41 olup, % 26 olan ülke değerinin üzerindedir. Türkiye'de 65 yaş üstü nüfus, toplam nüfusun % 7'sini oluştururken Bölge'de bu oran % 3,9'dur. Bu durum, ortalama yaşam beklentisinin Bölge'de Türkiye'ye oranla ne kadar düşük olduğunun bir göstergesidir.

Bölge illeri, yaş gruplarının dağılımında birbirleriyle benzerlik göstermekle beraber Mardin görece dengeli bir dağılım sergilemektedir ve % 76,81 ile en düşük

TRC3 Bölgesi, hanehalkı büyüklüğünde ülke ortalamasının üzerinde değerlere sahiptir. Türkiye'de ortalama hanehalkı büyüklüğü 2010 yılı itibarıyla 3,89 düzeyindeyken, Bölge illerinde bu oran 6,72 ile 8,39 arasında değişmektedir. 1980 yılından 2010 yılında gelindiğinde Türkiye'de ortalama hanehalkı büyüklüğü istikrarlı olarak azalırken, Bölge'de Şırnak dışındaki illerde düşük düzeyde bir azalma vardır. Ancak, Bölge'deki tüm illerde ortalama hanehalkı büyüklüğü Türkiye ortalamasının yaklaşık 2 katı kadardır.

Tablo 4: Toplam yaş bağımlılık oranı (%)

	Mardin	Batman	Siirt	Şırnak	TRC3	TRC	Türkiye
Yaş Bağımlılık Oranı (%)	76,81	79,08	84,02	91,65	81,52	73,66	48,89

Kaynak: 2010 ADNKS TÜİK Nüfus Sayımı

yaş bağımlılık oranına sahip Bölge ilidir. 0 – 14 yaş grubunun büyük pay aldığı Şırnak ise en yüksek oranda yaş bağımlılık oranına sahip ildir. Yaş bağımlılık oranının¹ yüksek düzeylerde olması üretken nüfusun üzerindeki bağımlı nüfus yükünün fazla olduğu anlamına gelmektedir.

Yaş bağımlılık oranı ve hanehalkı büyüklüğünde yüksek değer alan ilçeler daha çok TRC3 Bölgesi'nin kuzey ve güney doğusunda kümelenmiştir. Mardin Merkez en düşük ortalama hanehalkı büyüklüğüne sahip ilçedir.

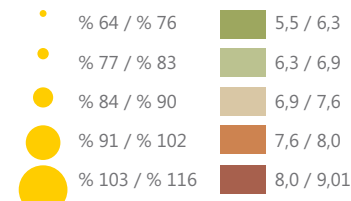
Merkez ilçeler bölge genelinde görece düşük hanehalkı büyüklüğü ve düşük yaş bağımlılık oranlarına sahipken Şırnak merkez ilçe 7,99 ortalama hane halkı büyüklüğü ve % 91,65 yaş bağımlılık oranı ile bölge sıralamasında üst sıralarda yer almaktadır. Sırasıyla İdil, Cizre ve Silopi en yüksek ortalama hanehalkı büyüklüğüne, Pervari ve Şırnak ilçeleri de en yüksek yaş bağımlılık oranına sahip ilçelerdir (Harita 3).

Tablo 5: Yıllar itibarıyla ortalama hanehalkı büyüklükleri (Türkiye, TRC3)

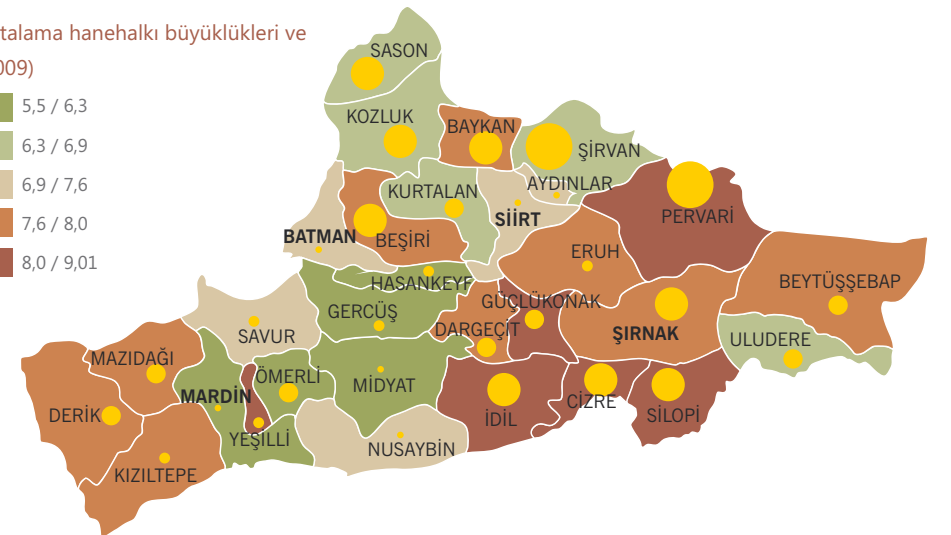
	1980	1985	1990	2000	2009	2010
Mardin	6,90	7,30	7,40	7,70	6,79	6,72
Batman	-	-	7,70	7,60	7,04	6,93
Şırnak	-	-	8,10	8,30	8,37	8,39
Siirt	7,50	7,80	7,80	7,50	7,11	6,99
TRC3	-	-	-	7,80	-	-
Türkiye	5,30	5,20	5,00	4,50	3,97	3,89

Kaynak: DİE, İl Göstergeleri 1980-2003, 2009, 2010 ADNKS TÜİK Nüfus Sayımı

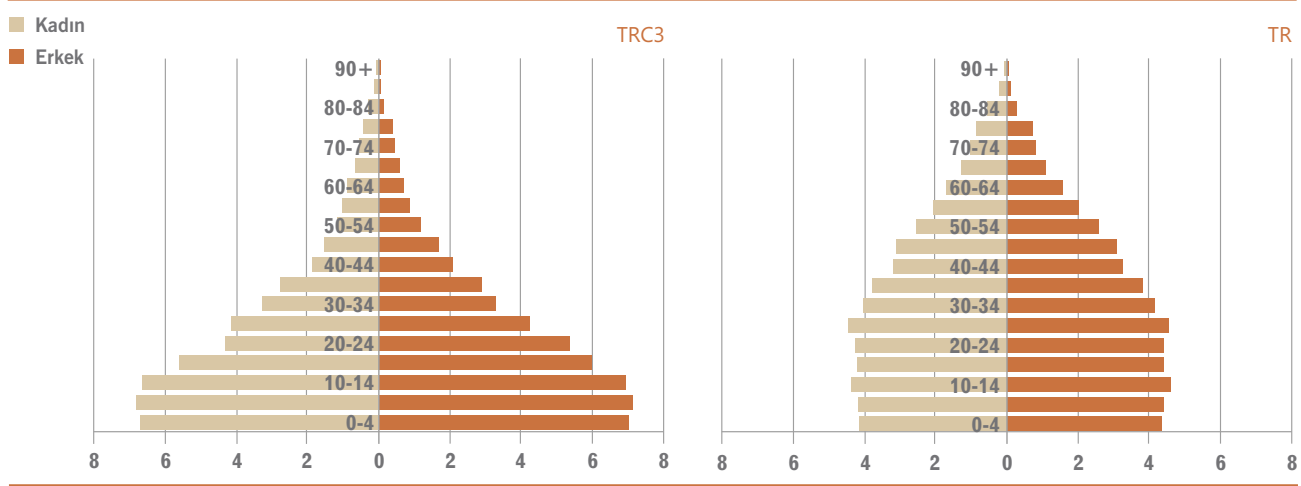
Bölge'nin kültürel, ekonomik ve sosyal yapısı ile hanehalkı büyüklüğü göz önünde bulundurulduğunda Bölge'de uygulanacak sosyal politikaların "aile"yi hedef almasının önemi ortaya çıkmaktadır.

Harita 3: İlçelere göre ortalama hanehalkı büyüklükleri ve yaş bağımlılık oranları (2009)

Kaynak: 2009 TÜİK ADNKS Nüfus Sayımı

¹ Yaş bağımlılık oranı: 0-14 yaş ve 65 yaş ve daha yukarıdaki nüfusun, 15-64 yaş grubundaki nüfusa oranının yüzde olarak ifadesidir.

Şekil 3: Nüfusun yaş grupları itibarıyla dağılımı (TRC3, Türkiye) (%)

Kaynak: 2009 ADNKS TÜİK Nüfus Sayımı

TRC3 Bölgesi'nde nüfusun 5–9 yaş grubunda yoğunlaştığı ve 0-4 yaş grubu nüfusun bu gruptan daha düşük oranda olduğu göze çarpmaktadır. Bu durum Bölge'de doğurganlık hızının azaldığına işaret etmektedir. Türkiye'nin nüfus piramidi demografik dönüşümü gerçekleştirmiş nüfusu orta yaş grubunda yoğunlaşmış bir toplum olma eğilimi gösterirken, TRC3 Bölgesi'nin bu dönüşümü henüz gerçekleştirme eğiliminde olmadığı görülmektedir. 0-4 yaş grubu hariç olmak üzere üst yaş gruplarından alt yaş gruplarına gidildikçe oranlar hızla artmakta, bu da doğum hızlarının son yıllara kadar ölüm hızından ve net göç hızından fazla artmaya devam ettiğini göstermektedir.

Türkiye nüfusunun yaş yapısına bakıldığında, ülkenin hala “demografik fırsat penceresi” olarak adlandırılır.

lan nüfusun çalışma çağında yoğunlaştığı, yaş bağımlılık oranının ise % 40 ila % 60 arasında seyrettiği gelişme evresinden geçtiği görülmektedir.² Demografik fırsat penceresi, çalışma çağındaki nüfusun kalabalık olup, bağımlı nüfus yükünün görece az olmasıyla, beşeri ve mali sermayeyi destekleyici kurumsal yapıları güçlendiren doğru hükümet politikaları, işgücünün niteliklerinin artırılması, uluslararası rekabet koşullarının ülke lehine değerlendirilmesi, işgücüne katılımın yüksek olması gibi faktörlerle birleştiğinde ekonomik büyüme için oldukça avantajlı bir dönemdir. TRC3 Bölgesi'nin demografik fırsat penceresinin ise benzer sosyal ve ekonomik koşullara sahip Ortadoğu komşularıyla birlikte 2020 (Suriye)-2035 (Irak) yılları arasında başlayacağı tahmin edilebilir. TRC3 Bölgesi'nin şu anda içinde bulunduğu dönem,

demografik fırsat penceresini önceleyen ve çocuk nüfusun yoğun olduğu bir dönem olup, tüketim ihtiyaçlarının yüksek olması özelliğine sahiptir.

Nüfusun yaş grupları itibarıyla dağılımı il düzeyinde incelendiğinde nüfusun Batman ve Siirt illerinde 5-9 yaş, Mardin'de 10-14 yaş ve Şırnak'ta 0-4 yaş grubunda yoğunlaştığı görülmektedir. Mardin ve Batman illerinde orta yaş nüfus toplam nüfus içinde diğer iki ile göre daha yüksek bir paya sahiptir. Göze çarpan bir diğer husus ise Siirt ve Şırnak illerinde 20-24 yaş grubu kurumsal erkek nüfusun yüksekliğidir.

1.1.2 Göç

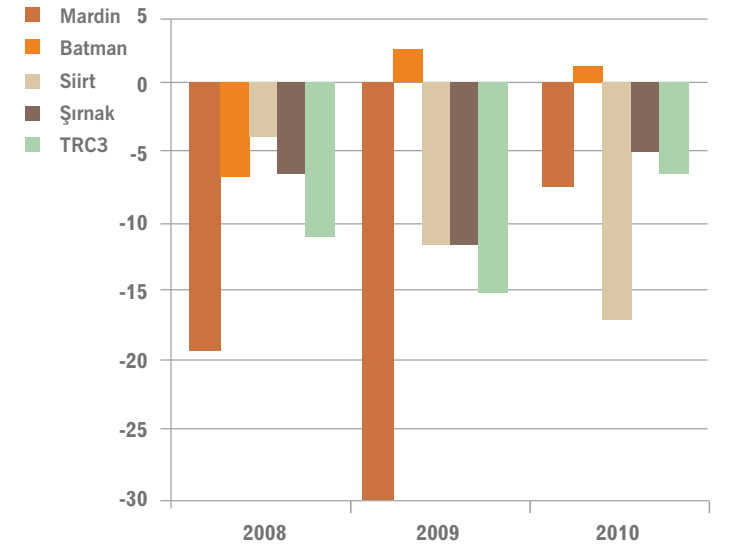
TRC3 Bölgesi göç veren bir bölgedir. 2009 yılında binde -14,38 olan net göç hızı, 2010 yılında binde -5,61 seviyesine gerilemiş ve bu net göç hızı ile TRC3 Bölgesi en çok göç veren 12'nci bölge olmuştur.

2008-2010 döneminde TRC3 Bölgesi'nde Batman ili dışında tüm iller göç vermekte ve Mardin verdiği göç nüfusuna göre en çok göç veren il olarak başı çekmektedir. Diğer Bölge illerinin aksine net göç alan bir il olan Batman 2010 yılı verilerine göre aynı zamanda Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde Gaziantep ile birlikte net göç alan tek ildir.

Aşağıdaki tabloda TRC3 Bölgesi illeri için 2000, 2008, 2009 ve 2010 yıllarına

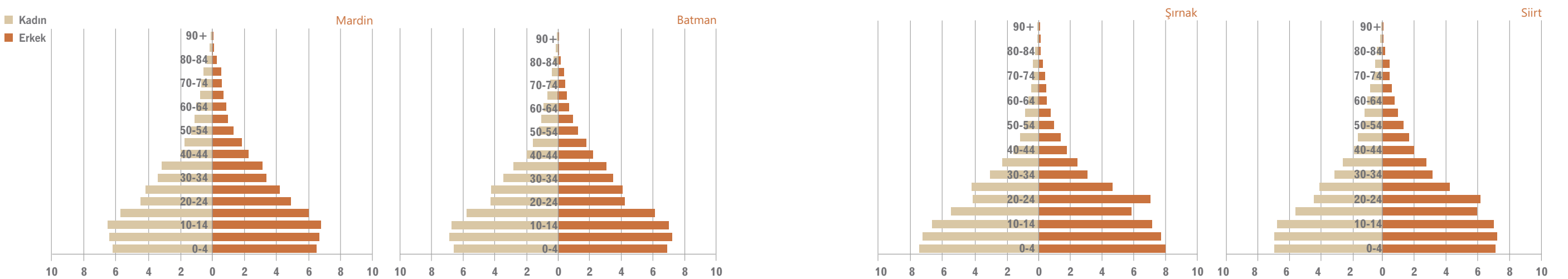
ilişkin göç göstergelerine yer verilmektedir. Buna göre, 2009 yılında Mardin ili binde -29,39 net göç hızıyla Türkiye'de en çok göç veren 2'nci il olmuştur. Aynı yılda Siirt ve Şırnak illeri binde -11 düzeyindeki net göç hızıyla, net göç hızına göre ikinci kademede en çok göç veren iller arasında sıralanırken, Bölge'nin net göç alan tek ili konumunda olan Batman net göç hızına göre en çok göç alan 18'inci ildir. 2010 yılında Mardin'in net göç hızı düşerken Siirt'in net göç hızı büyük artış göstermektedir. Batman ise göç alan iller arasında 2 sıra gerileyerek 20'nci sıraya yerleşmiştir.

Şekil 5: Düzey 3 bölgelerine göre net göç hızı (‰)

Kaynak: TÜİK Net Göç Hızı, 2008-2010

Şekil 4: Nüfusun yaş grupları itibarıyla dağılımı (%)

Kaynak: 2009 ADNKS TÜİK Nüfus Sayımı

Tablo 6: TRC3 Bölgesi göç göstergeleri

		2000	2008	2009	2010			2000	2008	2009	2010
Mardin	Aldığı Göç	26.083	27.606	18.296	25.478	Batman	Aldığı Göç	20.133	16.467	18.326	19.561
	Verdiği Göç	68.165	41.432	40.308	30.495		Aldığı Göç	38.165	19.669	16.855	18.839
	Net Göç	-42.082	-13.826	-22.012	-5.017		Net Göç	-18.032	-3.202	1.471	722
	Net Göç Hızı	-67,58	-18,25	-29,39	-6,72		Net Göç Hızı	-45,16	-6,57	2,96	1,42
	Türkiye Sıralama	75	71	80	46		Türkiye Sıralama	63	57	18	20
Şırnak	Aldığı Göç	28.457	13.223	8.356	11.733	Siirt	Aldığı Göç	17.932	11.870	8.475	8.911
	Verdiği Göç	22.507	15.877	13.025	13.554		Aldığı Göç	34.994	12.625	11.797	13.973
	Net Göç	5.950	-2.654	-4.669	-1.821		Net Göç	-17.062	-755	-3.322	-5.062
	Net Göç Hızı	21,77	-6,16	-10,79	-4,22		Net Göç Hızı	-75,06	-2,52	-10,88	-16,69
	Türkiye Sıralama	12	54	67	36		Türkiye Sıralama	78	41	66	75

Kaynak: 2000 Genel Nüfus Sayımı, 2008, 2009 ve 2010 ADNKS TÜİK Nüfus Sayımı

Bölge illerine doğru olan göçün 2008-2010 yılları arasında kaynak noktasına göre dağılımını gösteren Tablo 6'ya göre, Bölge'nin aldığı göç içerisinde İstanbul, Adana, Ankara, İzmir, Diyarbakır, Mersin, Şanlıurfa gibi büyük şehirler diğer illerle kıyaslandığında daha yüksek paya sahiptir. Bu yıllarda en çok göç alan iller 18.326 kişi ile Batman ve 18.296 kişi ile Mardin illeridir. Saha gözlemlerinden edilen izlenimlere göre, büyükşehirlerden Bölge'ye göç eden nüfusun çoğunluğunu, Bölge'den daha önce çeşitli sebeplerle göç eden ve tekrar Bölge'ye dönen nüfus oluşturmaktadır.

(Tablo 8), Bölge ille-rinin aynı zamanda görece yüksek oranda göç aldığı Adana, Ankara, İstanbul, Diyarbakır, İzmir gibi büyük illere göç verdiği görülmektedir. Batman'dan sonra en çok göç alan Bölge ili Mardin, aynı zamanda diğer bölge illerinden çok daha yüksek düzeyde göç vermekte-dir. Bölge içine en çok göç veren iller 1.835 kişi ile Mardin ve 1.804 kişi ile Siirt'tir.

Bölge illerinin aldığı ve verdiği göçün eğitim profiline bakıldığında, Bölge illerinden verilen göçte yüksek-

TRC3'de 6.809 kişi Bölge içinde göç etmiştir. Bu yıllarda Batman'a, Bölge illerinden 2.483 kişi göç etmiş, Bölge içinden en çok göç alan ikinci il konumunda olan Mardin ise Bölge içinden 1.996 göç almıştır. Batman'ın aldığı göçün % 12'si TRC3 illerinden, Mardin'in TRC3 illerinden aldığı göç ise % 7 düzeyindedir. Bu durum Batman'ın sanayileşme ve kentleşme hızının son yıllarda artmış olmasıyla birlikte Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesi illeri arasında bir çekim merkezi olarak görüldüğünü akla getirmektedir. Söz konusu göç olgusunun tüm boyutlarına değerlendirilebilmesi için bu alanda saha araştırmaları ve analizler yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

2009-2010 yıllarında Bölge illerinin verdiği göç incelendiğinde

Tablo 7: 2009-2010 iller arası aldığı göç

Aldığı Göç	Mardin	Siirt	Batman	Şırnak
Toplam	25.478	8.911	19.561	11.733
Adana	1.837	386	496	611
Ankara	1.109	472	563	722
Antalya	628	181	631	220
Bitlis	49	221	217	36
Diyarbakır	2.086	421	2518	425
Gaziantep	386	210	231	478
Mersin	1.245	318	420	713
İstanbul	5.810	2.180	6.222	1.776
İzmir	2.184	207	745	370
Mardin	0	122	1.009	605
Muş	72	29	147	48
Siirt	177	0	1.153	474
Şanlıurfa	1.280	116	168	160
Van	221	211	275	281
Batman	857	678	0	186
Şırnak	962	265	321	0

Kaynak: 2009, 2010 ADNKS TÜİK Nüfus Sayımı

okul veya fakülte mezunları ile ortaöğretim ve dengi okul mezunlarının yüksek oranda olduğu, Bölge illerinin aldığı göçün ise benzer eğitim seviyesindeki nüfus ile ilköğretim mezunlarından oluştuğu görülmektedir. Mardin, Bölge illeri içinde en yüksek oranda ilköğretim ve altı eğitim düzeyinde göç veren il olarak göze çarpmaktadır. Şırnak'ta ise il dışına olan göçün % 60'a yakını ilköğretim üzeri eğitim düzeyindeki nüfustan oluşmaktadır. Bölge'nin net göç alan tek ili olan Batman aynı zamanda aldığı göçün eğitim düzeyi en düşük olan Bölge ilidir. Batman'ın Bölge illeri ve Diyarbakır'dan yüksek oranda göç alıyor olması aldığı göçün eğitim düzeyinin düşük olmasını kısmen açıklamakta ve bu illerin daha çok kırsal kesiminden göç aldığı ihtimalini akla getirmektedir. Bu duruma bakılarak, Batman'ın Bölge illerindeki düşük eğitim düzeyine sahip kırsal nüfus için iş arama ya da çalışma amaçlı olarak gelen bir çekim merkezi olarak görüldüğü öne sürülebilir. Mardin aldığı göçün büyüklüğü ve niteliği açısından Batman'a yakın bir tablo çizmekten; Siirt ve özellikle Şırnak az sayıda fakat eğitim düzeyi yüksek nüfusun göç ettiği illerdir. Siirt ve Şırnak illerinden dışarıya doğru olan nüfus hareketinde de çoğunluğu ortaöğretim ve üstü eğitim almış nüfus oluşturmaktadır.

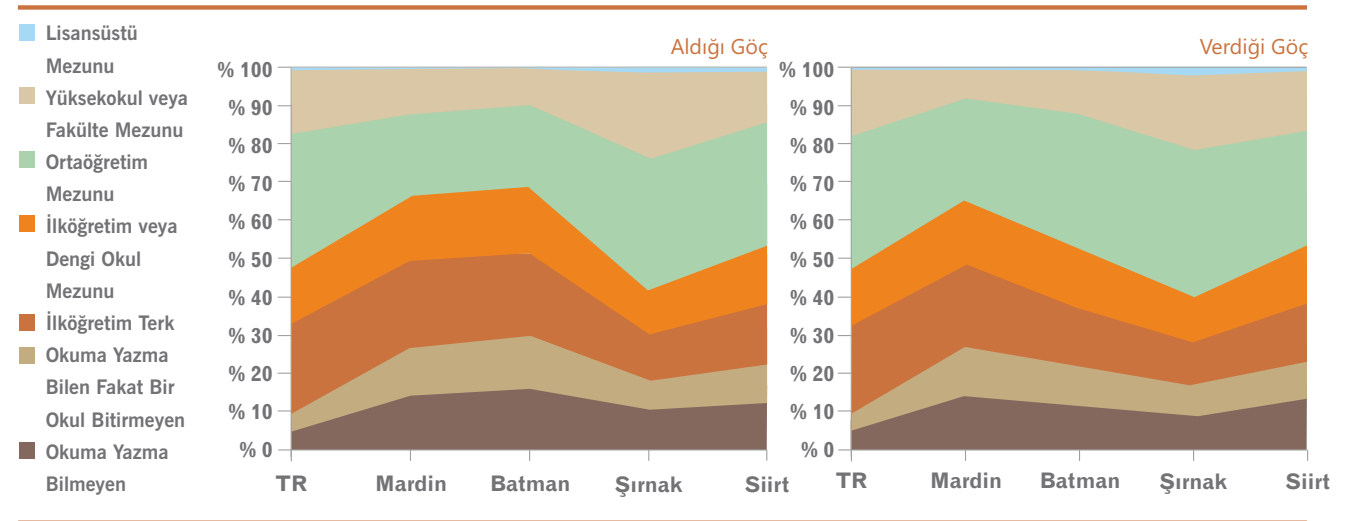
Tablo 8: 2009-2010 iller arası verdiği göç

Verdiği Göç	Mardin	Siirt	Batman	Şırnak
Toplam	30.495	13.973	18.839	13.554
Adana	3.186	427	355	557
Ankara	1.357	679	741	1.214
Antalya	832	247	736	373
Bursa	549	322	359	249
Diyarbakır	1.812	540	1.626	373
Gaziantep	776	431	349	651
Mersin	1.553	613	448	795
İstanbul	8.101	4.096	6.614	1.734
İzmir	2.730	404	700	532
Mardin	0	177	857	962
Siirt	221	0	678	265
Şanlıurfa	1.021	152	242	180
Van	197	245	253	366
Batman	1.009	1.153	0	321
Şırnak	605	474	186	0

Kaynak: 2009, 2010 ADNKS TÜİK Nüfus Sayımı

maktadır. Şırnak ve Siirt illerinin aldığı ve verdiği göçün eğitim seviyesinin yüksekliğinde, bu ilde gerçekleşen göç hareketinde kamu görevlilerin büyük paya sahip olmasının etkisi bulunmaktadır. Saha gözlemlerinden edilen izlenimlere göre Bölge illerinin aldığı göçte ilköğretim mezunlarının çoğunluğunu Bölge'ye geri dönüş yapan nüfus, ortaöğretim ve yüksek okul mezunlarının çoğunluğunu ise Bölge'ye kamu hizmeti yapma amaçlı gelen nüfus oluşturmaktadır.

Şekil 6: Eğitim durumuna göre illerin aldığı, verdiği göç

Kaynak: TÜİK, 2010

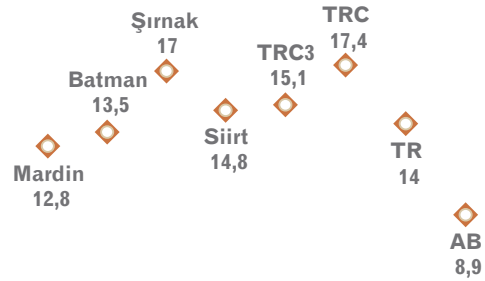
1.2 İşgücü ve İstihdam

TRC3 Bölgesi'nde işsizlik oranı geçtiğimiz yıllarda GAP Bölgesi'nin gerisinde, Türkiye'ye göre ise oldukça yüksek düzeydeyken 2010 yılına gelindiğinde ülke ortalamasına inmiştir.

TRC3 Bölgesi'nde işsizlik oranı 2009 yılında % 15,1 iken GAP Bölgesi'nde bu oran % 17,4'e çıkmaktadır. Türkiye için ise aynı yıl itibarı ile % 14 olan işsizlik oranı AB'de %8,9'dur. 2009 yılı il bazlı işsizlik oranlarına göre, Mardin TRC3 Bölgesi'nde işsizlik oranı en düşük olan ildir. Mardin'i % 13,5 işsizlik oranı ile Batman takip etmekte olup her iki il de Türkiye ortalamasının altında işsizlik oranına sahip görünmektedir. Şırnak ili ise % 17 ile hem TRC3 Bölgesi hem de Türkiye'nin oldukça üzerinde işsizlik oranına sahiptir.

2010 yılı verilerine göre ise TRC3 Bölgesi işsizlik oranı %11,8'e gerileyerek, %11,9 olan Türkiye ortalamasının altına inmiştir.³

Şekil 7: TRC3*, TRC*, Türkiye* ve AB** işsizlik oranları (%) (2009)

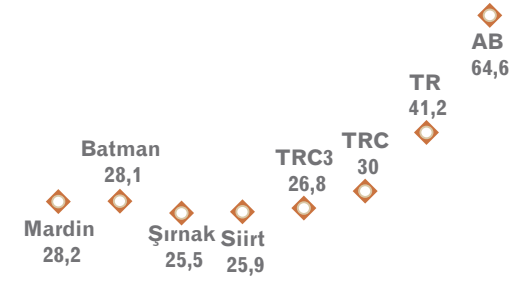
Kaynak: *TÜİK Veritabanı **EUROSTAT

TRC3 Bölgesi işsizlik oranı düşerken, istihdam oranında da bir artış gözlemlenmekte ancak Bölge istihdam oranı % 26,8 ile 2009 yılı verilerine göre Türkiye'de % 41,2 olan istihdam oranı ile % 64,6 olan AB ortalamalarının çok altındadır. Şırnak % 25,5 istihdam oranı ile Bölge'de en dezavantajlı konumda olan ildir.

2010 yılına gelindiğinde ülkede ve Bölge'de istihdam oranı bir önceki yıla göre artış göstermiştir. 2010 yılında Türkiye'de istihdam oranı % 43 iken, Bölge'de bu oran % 31,8'dir. TRC3 Bölgesi istihdam oranındaki artışa rağmen Bölge, ülke ortalamasının altında kalmaya devam etmektedir.⁴

Türkiye'de işsizlik oran olarak 2008'den 2009 yılına 3

Şekil 8: TRC3*, TRC*, Türkiye* ve AB** istihdam oranları (%) (2009)

Kaynak: *TÜİK Veritabanı **EUROSTAT

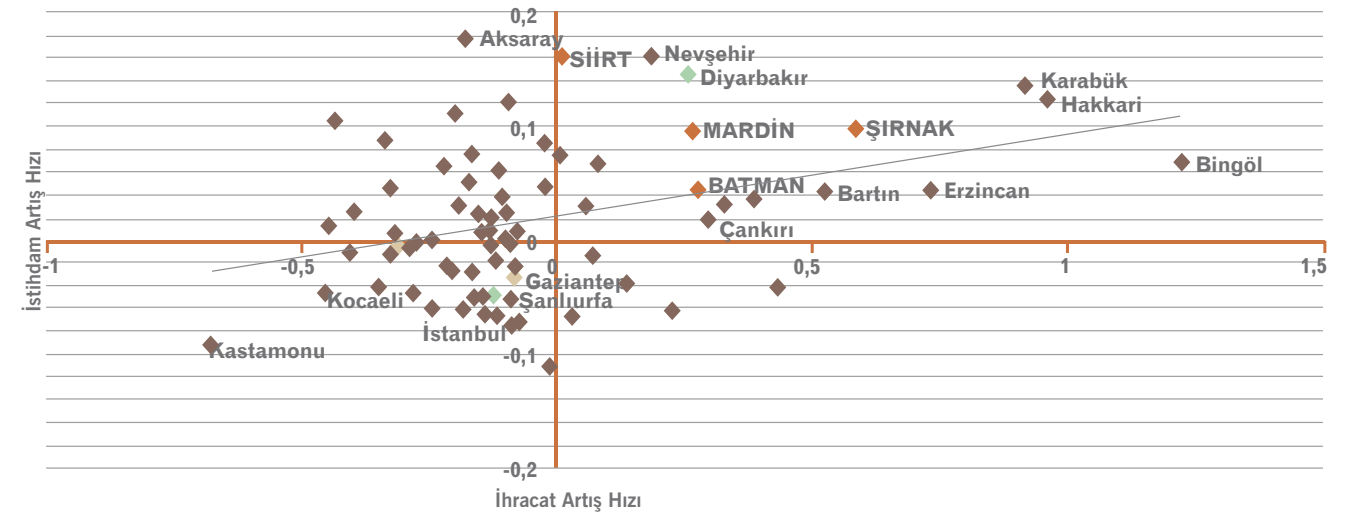
puan artarken, Bölge'de işsizlik oranı 2,3 puan azalmıştır. Bu durum Bölge'nin 2008 yılı sonunda baş gösteren ekonomik krizden ülke geneline nispeten daha az etkilendiğini göstermektedir (Tablo 9).⁵

Yandaki şekilden görüldüğü üzere illerin gerçekleştirdiği ihracatın değerindeki değişim ile illerin istihdam oranlarındaki değişim arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. TRC3 Bölgesi illerinin tümü 2008-2009 ekonomik krizi sürecinde ihracat hacmini genişletilebilmeyi başarabilmiş il grubu arasında yer almıştır. Bu dönemde TRC3'de % 26,4 oranında ihracat artışı gerçekleşmiş olup bu gelişme Bölge illerinin istihdam oranlarındaki artışın arkasında yatan en önemli itici güç olmuştur.

Bu iyileşmelere rağmen Bölge yan sayfadaki tablodan da görülebileceği gibi son üç yıldaki ilerlemelere rağmen, istihdam ve işgücüne katılım göstergelerinde ülke değerlerinin gerisindedir. İşsizlik oranında ise 2010 yılı itibarıyla Bölge, ülke ortalamasının altına inmiştir. Keza, Bölge'de nüfus son üç yılda artmış olsa da işsiz sayısında düşüş yaşanmıştır.

Kentsel alandaki işsizliği ifade eden tarım dışı işsizlik oranı 2009 yılında Bölge'de % 17,6 olarak gerçekleşirken, bir önceki yıla göre 3,3 puanlık azalma göstermiştir. Türkiye'de tarım dışı işsizlik oranı ise 2009 yılında bir önceki yıla göre 3,8 puan artarak % 17,4'e çıkmış yani ülke genelinde kentsel alandaki işsizlik artmıştır. 2010 yılına gelindiğinde bu göstergede hem Bölge hem de ülke ortalaması % 14'lük değerlere inmiştir. Kentsel alandaki işsizlik hem ülke genelinde hem de Bölge'de genel işsizlik oranından yüksek olmaya devam etmektedir.

Şekil 9: İhracat değişimi (\$) -istihdam değişimi ilişkisi (2008-2009)

Kaynak: TÜİK

Tablo 9: TRC3 işgücü göstergeleri

	2008		2009		2010	
	TRC3	Türkiye	TRC3	Türkiye	TRC3	Türkiye
Kurumsal Olmayan Sivil Nüfus* (Bin)	1.890	69.724	1.927	70.542	1.165	52.541
15 ve Daha Yukarı Yaşta Nüfus (Bin)	1.039	50.772	1.093	51.686	1.171	54.671
İşgücü (Bin)	319	23.805	345	24.748	420	25.641
İstihdam (Bin)	264	21.194	293	21.277	370	22.594
İşsiz (Bin)	56	2.611	52	3.471	49	3.046
İşgücüne Dâhil Olmayan Nüfus (Bin)	720	26.967	748	26.938	751	29.030
İşgücüne Katılma Oranı (%)	30,7	46,9	31,5	47,9	36	48,8
İşsizlik Oranı (%)	17,4	11	15,1	14	11,8	11,9
Tarım Dışı İşsizlik Oranı (%)	20,9	13,6	17,6	17,4	14,9	14,8
İstihdam Oranı (%)	25,4	41,7	26,8	41,2	31,8	43

Kaynak: TÜİK Bölgesel Göstergeler, 2010

2004-2006 yılları arası nüfus artışına rağmen TRC3 Bölgesi'nde işgücünün azaldığı bir dönem olmuştur. Bu yıllar arasında, tarımdan kopan net 103.000 kişiye karşılık tarım dışı sektörlerin tümünde yaşanan ve toplamda 22.000'e ulaşan istihdam artışları tarımdaki küçülmeyi telafi etmeye yetmemiş, bu durum işsiz sayısındaki büyümeye birleşince istihdam edilenlerin sayısındaki düşüş, işgücündeki azalıştan daha fazla olmuştur.

2008-2010 yılları arası, son altı yılda Bölge'de en fazla

istihdam artışının gerçekleştiği dönemdir. Sanayi ve ticaret başta olmak üzere tüm tarım dışı sektörlerde istihdam artışları kaydedilirken, çalışma çağındaki nüfustaki değişime bakılırsa bölge işgücünün bölge dışına yönelme eğilimi azalmış, işsizlik hem sayı, hem de oran olarak 2007 yılına göre düşmüştür (Tablo 10). TRC3 Bölgesi'nde 2008-2010 yılları arasında istihdam artışı yaşanırken istihdamdaki kayıt dışılık oranı % 63'den % 54'e düşmüştür. 2009-2010 yılları arasında özellikle tarım ve hizmet sektörlerindeki istihdam artışı dikkat çekmektedir.

³TÜİK 2010 Hanehalkı İşgücü Anketi verilerine dayanmaktadır. Planın hazırlandığı tarih itibarıyla 2010 yılı il bazlı işsizlik rakamları yayınlanmamıştır.

⁴TÜİK 2010 Hanehalkı İşgücü Anketi verilerine dayanmaktadır. Planın hazırlandığı tarih itibarıyla 2010 yılı il bazlı istihdam rakamları yayınlanmamıştır.

⁵2008 – 2009 yılları İstihdam, İşsizlik ve İşgücüne katılım oranlarındaki değişimleri Düzey 2 bölgelerine göre gösteren harita için bakınız "Ekler".

Tablo 10: TRC3 işgücü göstergeleri

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
15 ve Daha Yukarı Yaşta Nüfus (Bin)	936	1.018	1.034	1.040	1.039	1.093	1.165
İşgücü (Bin)	364	333	308	313	319	345	420
İstihdam (Bin)	341	296	260	251	264	293	370
Tarım (Bin)	155	86	52	60	68	65	104
Sanayi (Bin)	38	45	46	44	51	63	72
Hizmetler (Bin)	148	165	162	147	144	165	194
İşsiz (Bin)	22	37	48	62	56	52	49
İşgücüne Katılma Oranı (%)	38,9	32,7	30	30,1	30,7	31,5	36
İşsizlik Oranı (%)	6,1	11,1	16	19,9	17,4	15,1	11,8
Tarım Dışı İşsizlik Oranı (%)	10,2	14	18	22,1	20,9	17,6	14,9
İstihdam Oranı (%)	36,5	29,1	25	24,1	25,4	26,8	31,8

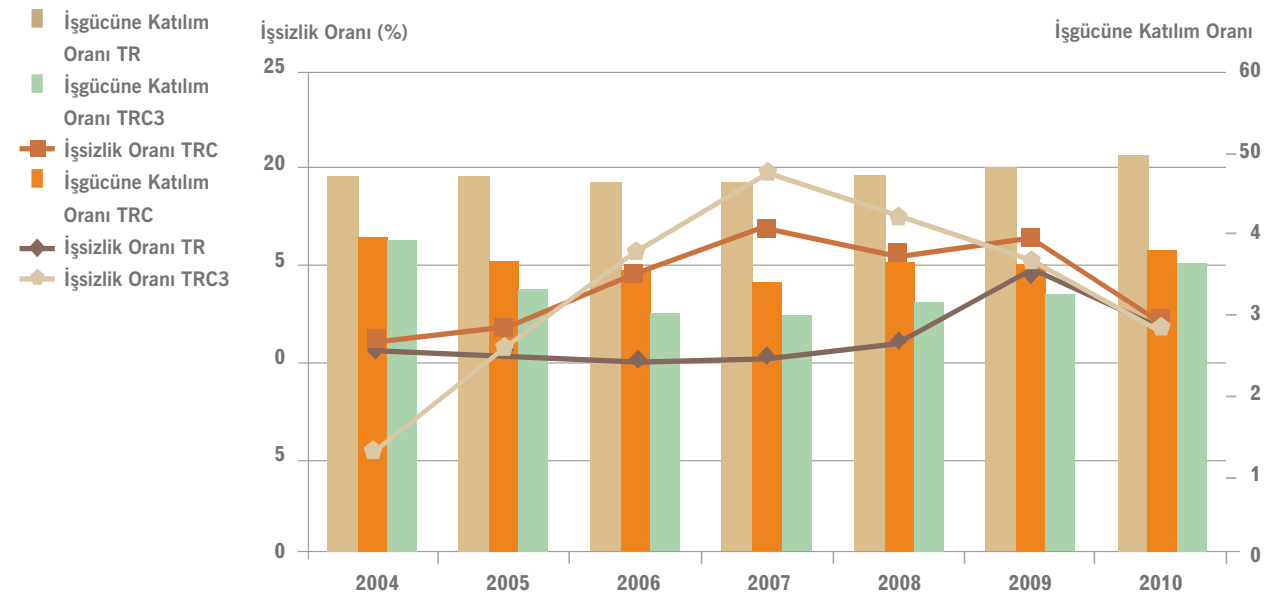
Kaynak: TÜİK Bölgesel Göstergeler, 2010

Aşağıda yer alan şekilde, 2004-2010 yılları arasında TRC3 Bölgesi, GAP Bölgesi ve Türkiye'ye ait işgücüne katılım ve işsizlik oranlarında yaşanan değişimlere yer verilmiştir. Buna göre, TRC3 Bölgesi'nde 2007 yılına kadar sürekli artma eğiliminde olan işsizlik oranının bu yıldan itibaren düşüşe geçtiği ve işsizlik oranının 2010 yılı itibarıyla % 11,8 seviyesine gerilediği görülmektedir. İşgücüne katılım oranı 2004'te GAP ve TRC3 Bölgesi'nde birbirine yakın değerler göstermekte ancak bu yıldan itibaren TRC3 Bölgesi, GAP Bölgesi'nin gerisinde kalmaktadır.

Şekil 11'de, 2004 yılında GAP Bölgesi ve TRC3 Bölgesi'nde işgücüne katılım oranlarında yaşanan kırılmanın hem erkek hem kadın işgücünü etkilediği, ancak kadın işgücüne katılım oranlarındaki düşüşün daha dikkat çekici olduğu görülmektedir. Ülke ve Bölge'deki toplam işgücüne katılım oranları arasındaki yaklaşık 17 puanlık farkın önemli ölçüde kadınların işgücüne katılım oranları arasındaki büyük uçurumdan kaynaklandığı söylenebilir.

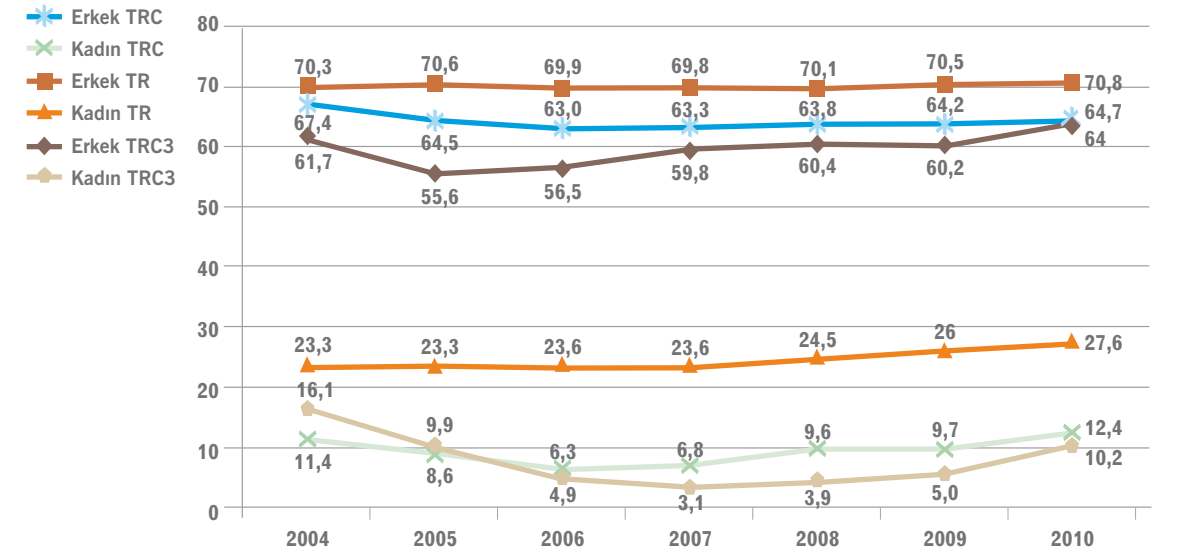
2010 yılında Bölge'de kadınların işgücüne katılım

Şekil 10: İşgücüne katılım ve işsizlik oranı (%)

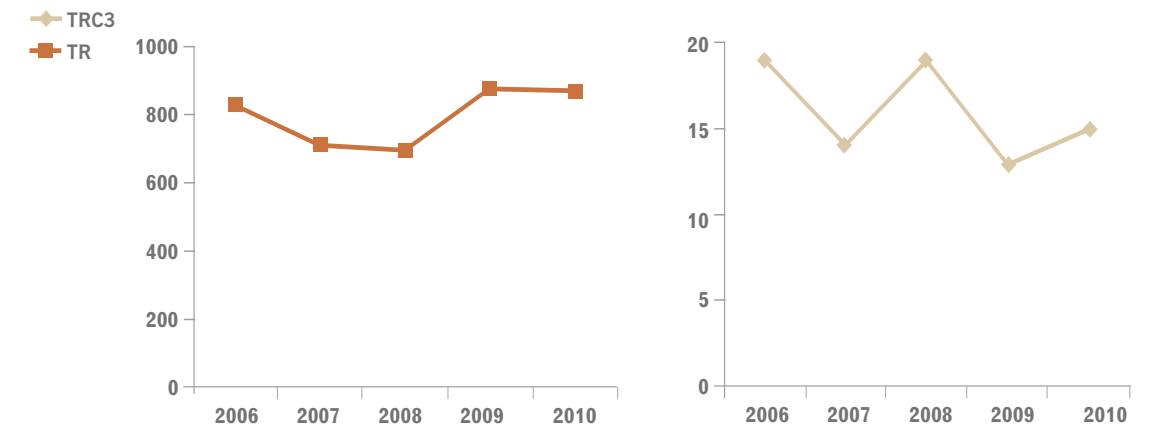
Kaynak: TÜİK Veritabanı

Şekil 11: Cinsiyete göre işgücüne katılım oranları

Kaynak: TÜİK Veritabanı

Şekil 12: Uzun süreli işsizlik (bin kişi)

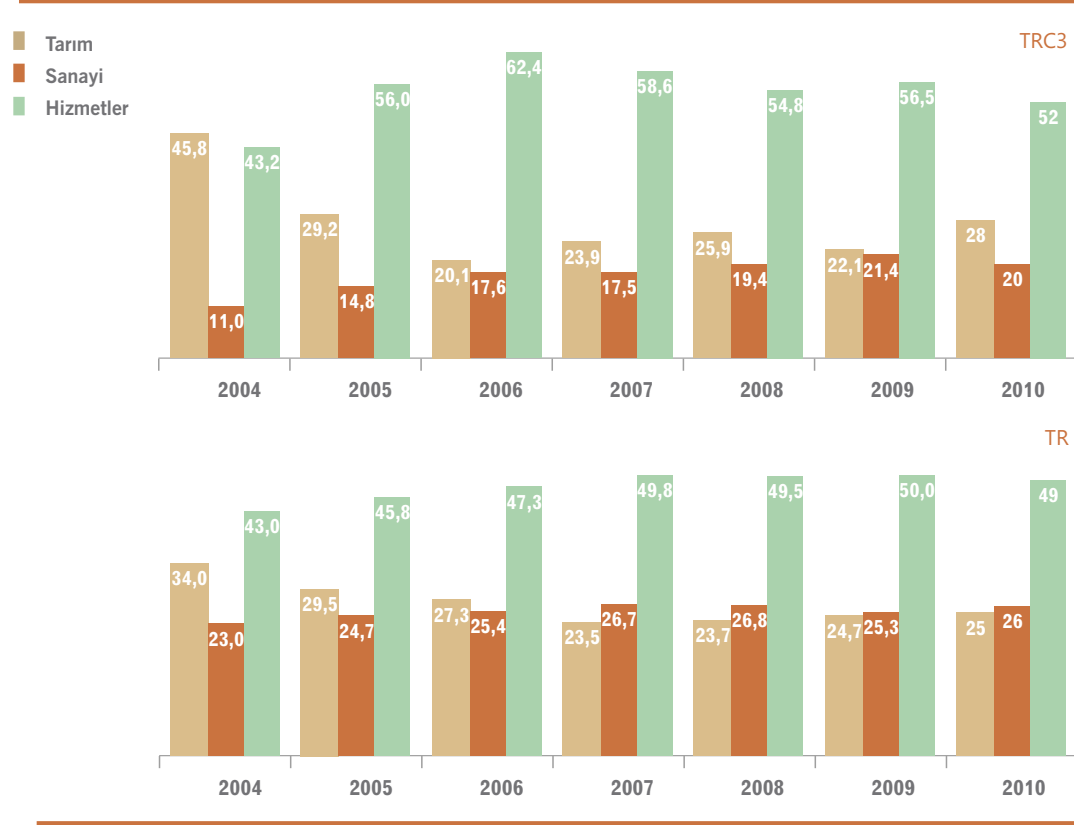
Kaynak: TÜİK Veritabanı

oranı ülkedeki kadınların işgücüne katılım oranından hızlı bir şekilde artış göstermiştir.

Şekil 12'de görüldüğü üzere ülkede uzun süreli işsiz sayısı son yıllarda artış gösterirken Bölge'de bu sayının azaldığı görülmektedir. Ülkede, global finansal

krizin etkisi ile birlikte 2008 yılı itibarı ile işsizlik oranı artış göstermiştir. Buna bağlı olarak uzun süreli işsiz sayısında da artış olmuştur. Bölge'de ise işsizlik oranı son yıllarda azalmıştır ve bunun etkisi ile uzun süreli işsiz sayısı da düşmüştür.

Şekil 13: TRC3 ve Türkiye sektör istihdam payları (%)

Kaynak: Bölgesel Göstergeler TRC3, (TÜİK, 2010)
Not: Hizmetler sektörüne, ticaret sektörü dahil edilmiştir.

Bölge'yi istihdamın yapısı açısından Türkiye genelinden farklı kılan özellikler şu şekilde sıralanabilir;

1-TRC3 Bölgesi'nde istihdam, 2005 yılından itibaren hizmetler sektöründe yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu sektörde istihdam edilenlerin oranı 2004 yılında % 43,2 iken 2006 yılında % 62,4'e yükselmiş ve 2010 yılında % 52'lik değerine inmiştir. Türkiye'de hizmet sektörü istihdamı ise 2010 yılı itibarıyla toplam istihdam içinde % 49 oranında bir paya sahiptir. Bölge'de tarımdan kopan nüfusun ağırlıklı olarak hizmetler sektörüne yöneldiği görülmektedir. Türkiye için de böyle bir eğilim mevcut olmakla birlikte, Türkiye'de

hizmetler sektörü istihdam oranının büyüme hızı Bölge'de olduğu kadar yüksek değildir.

2- Şekil 13'de en çok dikkat çeken husus, 2004-2006 yılları arasında TRC3 Bölgesi'nde tarım istihdam oranlarında keskin bir düşüş yaşanmış olmasıdır. 2004 yılında tarım en çok istihdam sağlayan sektör iken, 2005 yılından itibaren yerini hizmetler sektörüne bırakmıştır. 2004 yılında hız kazanan tarımdan kopma sürecinin büyük ölçüde Bölge dışına yönelen nüfus hareketine paralel seyrettiği, Bölge illerinin net göç veriyor olmasından anlaşılmaktadır.⁶ Bu durum o yıllara ait işgücü ve işsizlik verileriyle birlikte ele alındığında tarım istihdamından ayrılan nüfusun, kentsel işgücü ve istihdama dâhil olamayarak işsizler arasına katıldığı veya Bölge dışına göç ettiği söylenebilir. Türkiye genelinde de tarımsal istihdamda bir çözülüş yaşanıyor olmakla birlikte bu çözülüşün Bölge'deki kadar hızlı olmadığı görülmektedir. Türkiye'de 2004-2006 yılları arasında işsizlik oranlarında bir artış olmamış, Bölge'de ise tarımda çözülmenin yaşandığı bu dönemde çok yüksek oranlarda işsizlik artışı

Tarımdan kopan işgücünün sanayi ve hizmet sektörlerinde istihdamına yönelik becerileri kazanabilmesi için ilgili kamu kurum ve kuruluşları işbirliğinde eğitim ve entegrasyon projelerinin geliştirilmesi önem arz etmektedir.

görülmüştür. 2010 yılına gelindiğinde, bir önceki yıla kıyasla tarımsal istihdamda 6 puanlık artış olması dikkat çekicidir.

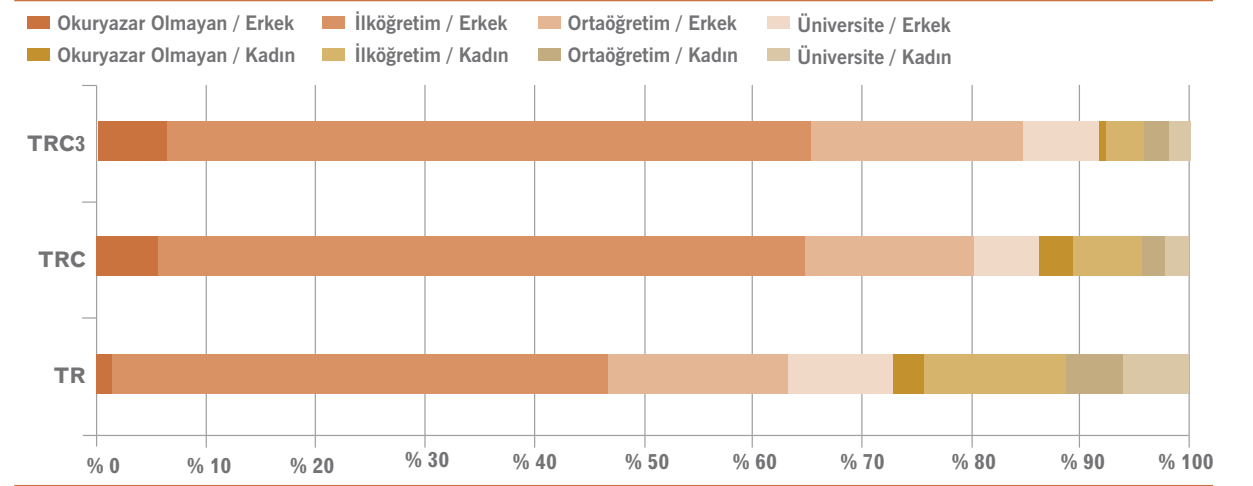
3- TRC3 Bölgesi sanayi istihdamı oranı 2004 yılından 2006 yılına kadar % 50 oranında artış göstermiştir. Bir yıllık bir duraklamadan sonra 2007-2009 arasında yine artışa geçmiş, 2010 yılında ise bir azalma göstermiştir. 2004 yılına göre Bölge istihdamında sanayi sektörünün de hizmet sektörünün de payı 9 puan artış göstermiştir. Ancak bu iyileşmelere rağmen, Bölge'de 2010 yılında % 20 olarak gerçekleşen sanayi istihdamı oranı, % 26 olan Türkiye değerinin hala gerisinde kalmaya devam etmektedir. (Şekil 13)

4- TRC3 Bölgesi ile Türkiye, istihdamın yapısı açısından karşılaştırılırken göz önünde bulundurulması gereken bir husus da TRC3 Bölgesi'nde istihdam oranlarının çok düşük seviyelerde seyretmesidir. Tarımda çalışanların sayısı dramatik bir şekilde 2004-2006 döneminde 155.000'den 52.000'e düşmüştür. İstihdam oranlarında ve işgücüne katılım oranlarındaki kırılmanın tarım istihdamında yaşanan bu

2010 yılına gelindiğinde hem Bölge'de hem de Türkiye'de tarımın istihdamdaki oranının artmış olması tarımsal istihdamda yaşanan çözülme eğiliminin tersine dönmeye başladığına işaret etmektedir.

TRC3 Bölgesi işgücüne ait olduğu görülmektedir. Bu durum kadınların işgücüne katılım oranının çok düşük olmasının bir başka ifadesidir. Okuryazar olmayan kadınlar, Türkiye ve GAP Bölgesi ile kıyaslandığında işgücünde çok düşük düzeyde yer almaktadır. Okuryazar olmayan ve ilköğretim mezunu erkek nüfusun toplamının işgücü içindeki oranı - ikincisinde daha yüksek olmak üzere - GAP ve TRC3 Bölgesi'nde % 65'ler düzeyindeyken Türkiye genelinde % 50'nin altında seyretmektedir. Başka bir deyişle, TRC3 Bölgesi işgücünün % 70'e yakını okuryazar olmayan ya da ilköğretim mezunu olan erkekler oluşturmaktadır.

Şekil 14: İşgücünün (15+) cinsiyete göre eğitim durumu

Kaynak: TÜİK Bölgesel İstatistikler Veritabanı, 2009

dramatik düşüşten kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Aynı yıllar içerisinde kadın işgücüne katılım oranındaki küçülme hızının çok yüksek olması⁷ tarımdan ayrılan nüfusun çoğunluğunun ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınlardan oluştuğunu göstermektedir. (Tablo 10, Şekil 10)

Türkiye, Güneydoğu Anadolu ve TRC3 Bölgesi'nde işgücünün eğitim durumuna ve cinsiyete göre dağılımına bakıldığında üçü içerisinde en yüksek oranda okuryazar olmayan nüfusla erkek nüfusun

1.3 Eğitim

Bölge'de sosyal yapının anlaşılmasında eğitim verileri kilit öneme sahiptir. Bölge eğitim verileri incelendiğinde özellikle okuryazarlık oranı ve ortaöğretim okullaşma oranları bakımından Bölge'nin ülke ortalamasının altında yer aldığı söylenebilir.

Arka sayfadaki tabloda görüldüğü gibi Bölge genel okuryazarlıkta ve özellikle kadın okuryazarlığında yüksek olmayan Türkiye standartlarının altında

⁷Bkz. Şekil 7

⁶2000-2007 yılları arasındaki göç hareketleriyle ilgili bilgi mevcut değildir. Buradaki gözlemimiz ADNKS'ye göre oluşturulan 2007-2008 dönemi göç istatistiklerine ve 2000 yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına dayanmaktadır. Ayrıca 2004-2008 yıllarını kapsayan TÜİK hane halkı istatistiklerine göre Bölge'de 15 yaş üstü nüfusun Türkiye içindeki payı sürekli olarak düşmektedir.

Tablo 11: TRC3 Bölgesi okuryazarlık göstergeleri (2010)

	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt	TRC3	TR
Okur-Yazar Oranı (%)	82,80	85,50	81,80	82,70	83,30	90,00
Okur-Yazar Kadın Oranı (%)	75,50	78,70	72,90	73,70	75,40	86,50

Kaynak: 2010 ADNKS TÜİK Nüfus Sayımı

kalmaktadır.

Yetişkin nüfusun toplam okuryazarlık ve köy okuryazarlık oranları bölgelere göre incelendiğinde, TRC3 Bölgesi'nin her iki göstergede de son sıralarda yer

çelerde fark artmaktadır. Batman ve Şırnak Merkez ilçelerinin okuryazarlık oranları arasındaki farkın, Batman'ın kırsaldan yüksek oranda düşük eğitilmiş göç alıyor olmasından ve Şırnak'ta kırdan kente göç hareketinin azlığının yanı sıra kurumsal nüfusun yüksek

Şekil 15: Düzey 2 Bölgelerine göre toplam ve köy okuryazarlık oranları (%) (15+ nüfus)

Kaynak: TÜİK, 2009

aldığı görülmektedir. Bölge'de kadınların % 73'ü erkeklerin ise % 92'si okuryazardır. Bölge'nin okuryazarlık göstergelerinde bu derece geri sıralarda yer alması, köy okuryazarlık oranının çok düşük düzeyde oluşundan kaynaklanmaktadır. TRC3 Bölgesi'nde köy okuryazarlığı % 62 seviyesinde iken köylerde kadın okuryazarlığı % 48 seviyesine kadar düşmektedir. (Şekil 15)

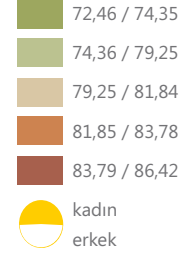
Okuryazarlık oranları ve cinsiyete göre dağılımı ilçe düzeyinde incelendiğinde TRC3 Bölgesi'nde Mardin ve Şırnak Merkez ilçeler ile Ömerli, Gercüş, Beşiri ilçelerinin şehir okuryazarlığında görece daha iyi konumda olduğu görülmektedir. Yalnızca Mardin Merkez ve çevresinde kadın ve erkek okuryazarlığı eşite yakın bir dağılım sergilemektedir, bunun dışındaki il-

liğinden kaynaklandığı söylenebilir.

Okuryazarlık oranında kadın ve erkekler arasındaki fark kırsal kesimde giderek derinleşmektedir. Köy okuryazarlık oranının en düşük olduğu ve kadın-erkek okuryazarlığı arasındaki farkın en yüksek olduğu ilçeler daha çok TRC3 Bölgesi'nin doğusunda kümelmiştir. Pervari % 44 düzeyindeki genel okuryazarlık oranı ve % 26 kadın okuryazarlığı ile halihazırda düşük olan Bölge değerlerinin de çok gerisindedir. Şırnak merkez ilçe diğer merkez ilçelerden farklı olarak köy okuryazarlık oranında Bölge'de Güçlükönak, Darğecit ve Pervari ilçeleri ile birlikte sıralamada son sıraları paylaşmaktadır.

Okuma-yazma bilmeyen nüfusun payı özellikle çalış-

Harita 4: Şehir okuryazarlık oranı (%) ve cinsiyete göre dağılımı

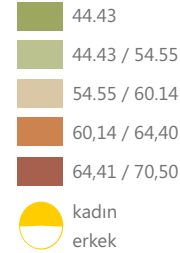

Kaynak: TÜİK Bölgesel Göstergeler, 2009

ma çağındaki nüfus içerisinde daha yüksektir. 15 yaş ve üstü nüfusun eğitim seviyeleri itibarıyla dağılımı incelendiğinde, Türkiye'de söz konusu nüfusun % 9'unun; Bölge'de ise % 25'inin okuma-yazma bilmediği sonucu ortaya çıkmaktadır. Şırnak ilinde çalışma çağındaki nüfusta okuma-yazma bilmeyenlerin oranı % 28 seviyesine ulaşmaktadır. Bölge'de nüfusun %

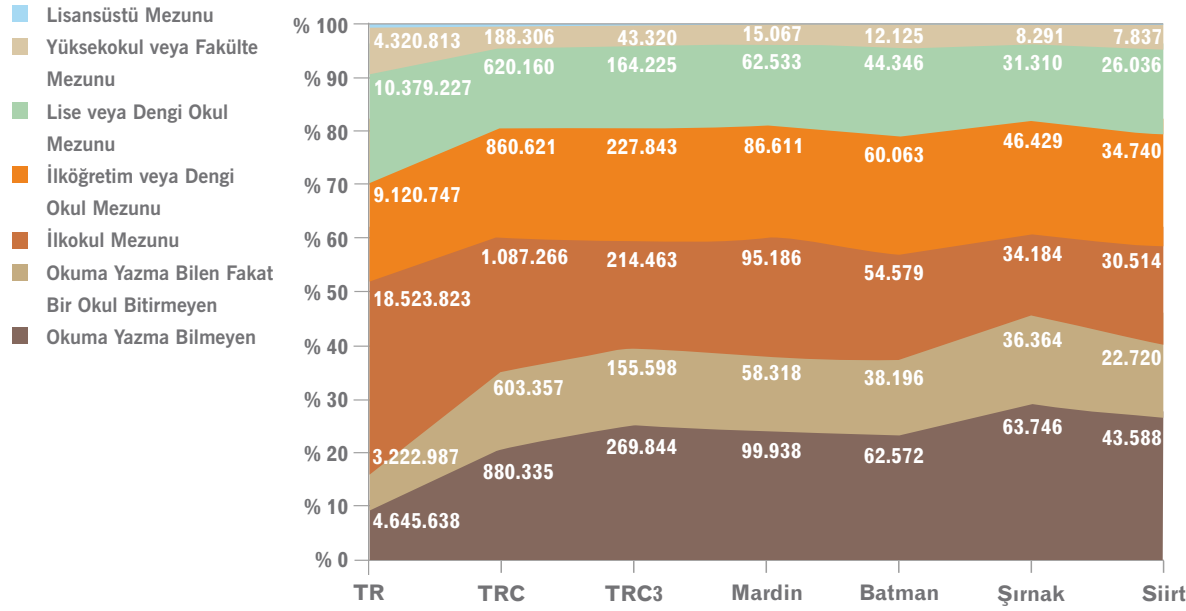
80,5'i ilköğretim ve altı eğitim düzeyine sahiptir. Bölge illeri arasında nüfusun eğitim düzeyi bakımından Şırnak'ın Bölge'de en dezavantajlı konumda yer aldığından ve Batman'ın diğer Bölge illerine kıyasla daha iyi bir konumda bulunduğu bahsedilebilir. Bu dağılım açısından Bölge illeri, Türkiye'den farklı ancak birbirine benzer bir nitelik göstermektedir.

Harita 5: Köy okuryazarlık oranı (%) ve cinsiyete göre dağılımı

Kaynak: TÜİK Bölgesel Göstergeler, 2009

Şekil 16: Türkiye, TRC, TRC3 illerinde (15 +) nüfusun eğitim seviyeleri itibarıyla dağılımı

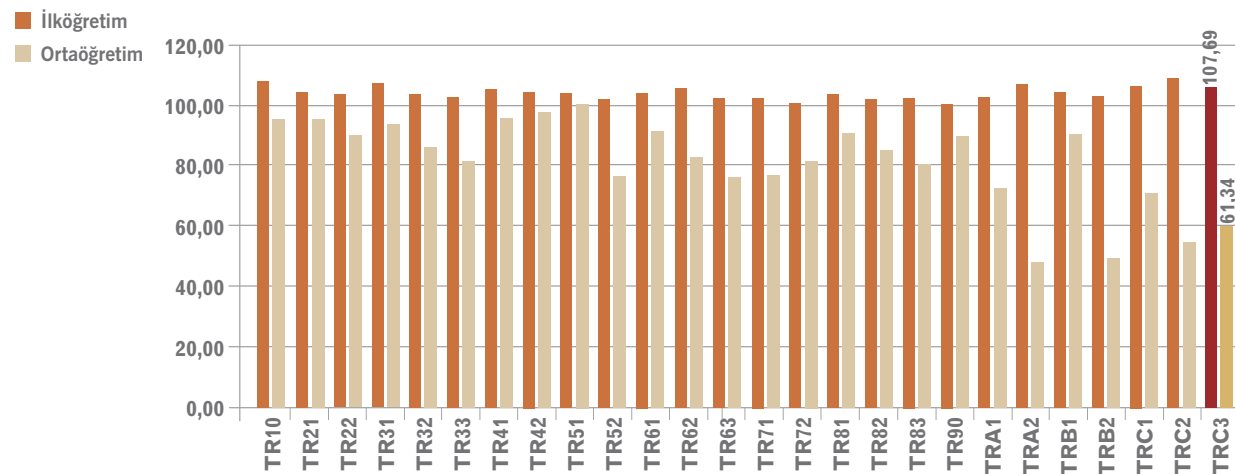
Kaynak: TÜİK, 2009

TRC3 Bölgesi ilköğretimde brüt okullaşma oranında % 110,78 ile Düzey 2 Bölgeleri arasında 6'ncı sırada yer almaktadır.⁸ Diğer GAP alt bölgeleri de benzer şekilde brüt⁹ okullaşma oranında üst sıralardadır. Ancak net okullaşma oranlarına bakıldığında; Türkiye'de ilköğretimde okullaşma oranı % 98,4 iken, Bölge illerinin % 96,8 (Mardin) ile % 97,8 (Batman) arasında değerler olarak Türkiye ortalamasının altında seyrettiği görülmektedir (Tablo 12). Brüt okullaşma oranındaki yüksek değerler, Bölge'de ilköğretim çağında iken çeşitli sebeplerle okula gidemeyen ve sonradan okulla-

şan bireylerin çokluğundan kaynaklanmaktadır. Bölge'de ilköğretim çağındaki nüfusun okullaşma düzeyi ise ülke düzeyinin gerisinde kalmaya devam etmektedir.

2009/'10 yılı ortaöğretim brüt okullaşma oranında Bölge % 61,34 ile 26 bölge arasında 24'üncü sıradadır (Şekil 17). Ortaöğretim okullaşma oranında ilköğretimin aksine kız ve erkek öğrenciler arasında büyük bir uçurum bulunmaktadır. Ortaöğretim okullaşma oranında diğer Bölge illerine kıyasla daha iyi konum-

Şekil 17: Düzey 2 Bölgeleri'ne göre brüt okullaşma oranları (%)

Kaynak: MEB, 2010

Tablo 12: 2010-2011 yılı okullaşma oranı (%)

	Okul Öncesi				İlköğretim				Ortaöğretim			Mesleki ve Teknik Ortaöğretim		
	Yaş	Toplam	Erkek	Kadın		Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Türkiye	3-5	29,9	30,3	29,4	Brüt	107,6	107,4	107,8	93,3	99,1	87,3	40,7	45,1	36,1
	4-5	43,1	43,7	42,5	Net	98,4	98,6	98,2	69,3	72,4	66,1	32,1	35,6	28,4
Mardin	3-5	19,5	19,9	19,0	Brüt	109,0	107,4	110,6	70,4	85,1	55,2	18,9	20,5	17,3
	4-5	28,6	29,2	27,8	Net	96,8	96,8	96,7	45,2	54,0	36,2	14,2	15,3	13,1
Batman	3-5	22,7	22,9	22,4	Brüt	113,3	113,5	113,1	84,0	99,6	67,6	17,1	17,1	17,0
	4-5	32,8	33,2	32,3	Net	97,8	97,8	97,7	50,8	58,2	43,1	10,1	10,1	10,2
Şırnak	3-5	20,6	21,1	20,2	Brüt	110,9	110,8	111,0	63,7	79,0	47,2	19,0	21,7	16,1
	4-5	29,6	30,4	28,9	Net	97,0	97,5	96,5	38,1	46,0	29,6	13,3	15,5	10,9
Siirt	3-5	32,8	32,5	33,1	Brüt	110,6	110,7	110,5	68,1	88,8	46,3	22,1	26,9	17,0
	4-5	46,5	46,2	46,9	Net	97,1	97,4	96,8	40,9	50,6	30,6	15,2	17,9	12,3

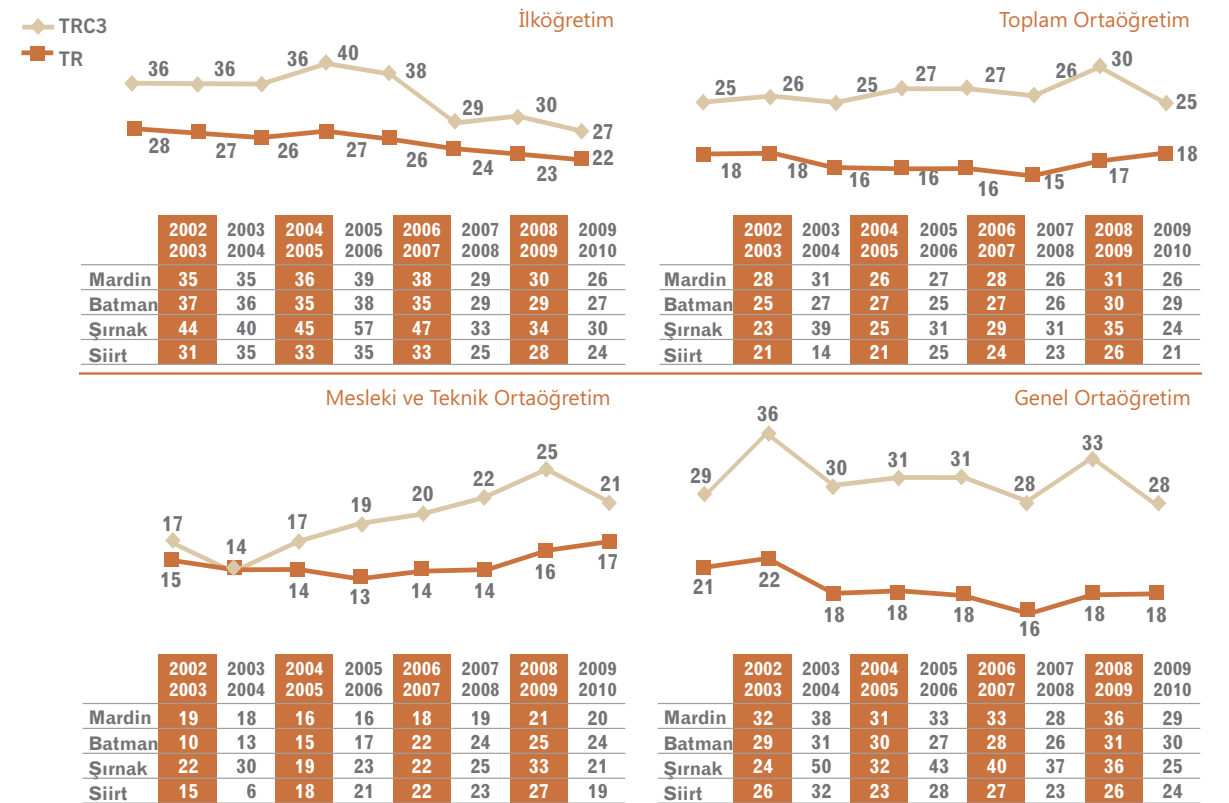
Kaynak: Millî Eğitim Bakanlığı, Örgün Eğitim İstatistikleri, 2010

da olan Batman, erkek brüt okullaşma oranında Türkiye değerinin üzerindedir. Türkiye'de ortaöğretime devam etmekte olan öğrencilerin % 40'ı mesleki ve teknik ortaöğretim kurumlarında eğitimlerine devam ederken Bölge'de bu oran % 25 civarına düşmektedir. Siirt mesleki ve teknik ortaöğretim okullaşmasında diğer Bölge illerinin önündedir. (Tablo 12)

Okul öncesi okullaşma oranında Bölge, Türkiye'nin gerisinde kalırken Siirt Türkiye değerinin üstünde değerlere sahiptir. Siirt, 2010/'11 eğitim-öğretim yılında okul öncesi zorunlu eğitim pilot bölgeleri kapsamına alınmıştır.

Aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi Bölge'de ilköğre-

Şekil 18: Öğretmen başına öğrenci sayısı

Kaynak: MEB, 2010

timde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı gittikçe düşmekte ve Türkiye ortalamasına yaklaşmaktadır. Bölge illeri bu göstergede birbirlerine yakın değerlere sahiptir. 2000'li yılların başlarında TRC3 Bölgesi ve Türkiye arasında mesleki liselerde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı açısından bir fark olmadığı, ama 2004 yılından sonra gittikçe artan bir farkla Bölge'nin Türkiye'nin gerisinde kaldığı görülmektedir. Bu durum Türkiye genelinde bu yıldan sonra mesleki orta-öğretim kurumlarına olan talepte bir artış olduğu ama Bölge illerinde artan bu talebi karşılayacak yatırımların gerçekleştirilemediği şeklinde yorumlanabilir.

2010/11 yılı derslik başına düşen öğrenci sayıları incelendiğinde, Bölge'de derslik başına düşen öğrenci sayısının ilköğretim, ortaöğretim ve genel ortaöğretimde Türkiye ortalamasının üzerinde yer aldığı, mesleki ve teknik ortaöğretimde ise Türkiye ortalamasına yakın olduğu izlenmektedir. Derslik başına düşen öğrenci sayısının yüksekliği eğitim yatırımlarındaki yetersizliğe işaret etmektedir. Okullaşma oranı açısından diğer Bölge illerinin ilerisinde olan Batman'daki derslik sayısının, derslik talebini karşılamaktan uzak olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 13: İlköğretim ve ortaöğretimde derslik başına düşen öğrenci sayısı (2010-2011)

	TR	TRC3	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt
İlköğretim	31	40	42	44	40	32
Toplam Ortaöğretim	34	42	40	56	38	32
Genel Ortaöğretim	31	44	45	57	41	30
Mesleki ve Teknik Ortaöğretim	38	36	32	54	34	36

Kaynak: Milli Eğitim Bakanlığı, 2010

TRC3 Bölgesi'nin eğitimdeki fiziki altyapı eksikliklerinin Bölge'ye yapılan eğitim sektörü kamu yatırımlarının 2005 yılına kadar çok düşük düzeyde seyretmesiyle ilgili olduğu aşağıdaki şekilden de anlaşılmaktadır. Kişi başına düşen eğitim yatırımları ancak bu yıldan sonra Türkiye ortalamasının üstünde gerçekleşmeye başlamıştır. Türkiye geneline kıyasla çok yüksek oranda 0- 24 yaş grubu nüfusu barındırıyor olmasından dolayı, her bir çocuk ve

genç başına düşen eğitim yatırımları açısından Bölge'nin Türkiye içindeki konumu daha da gerilemektedir. Sağlık sektörü yatırımlarında görülen kırılma eğitim sektörü için de geçerlidir. Ancak kamu sağlık yatırımlarından farklı olarak eğitim yatırımlarındaki en yüksek değerlere 2009 ve 2010 yıllarında ulaşılmıştır. (Tablo 14)

Bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltmaya yönelik olarak benimsenen politikalar son dönemlerde Güney Doğu Anadolu Bölgesi'ne yapılan yatırımların boyutuyla etkisini hissettirmektedir. 2005 yılı itibarıyla, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve görece dezavantajlı konumda bulunan TRC3 Bölgesi'ne aktarılan kamu yatırımları önemli oranda artış göstermiştir.

Eğitim kalitesinin artırılabilmesi için yenilenen eğitim-öğretim teknikleri ile uyumlu fiziki altyapı, donanım ve öğretmen niteliklerinin geliştirilmesi, eğitime ayrılan kaynakların artırılması ve daha etkin kullanımı ihtiyacı devam etmektedir.¹⁰

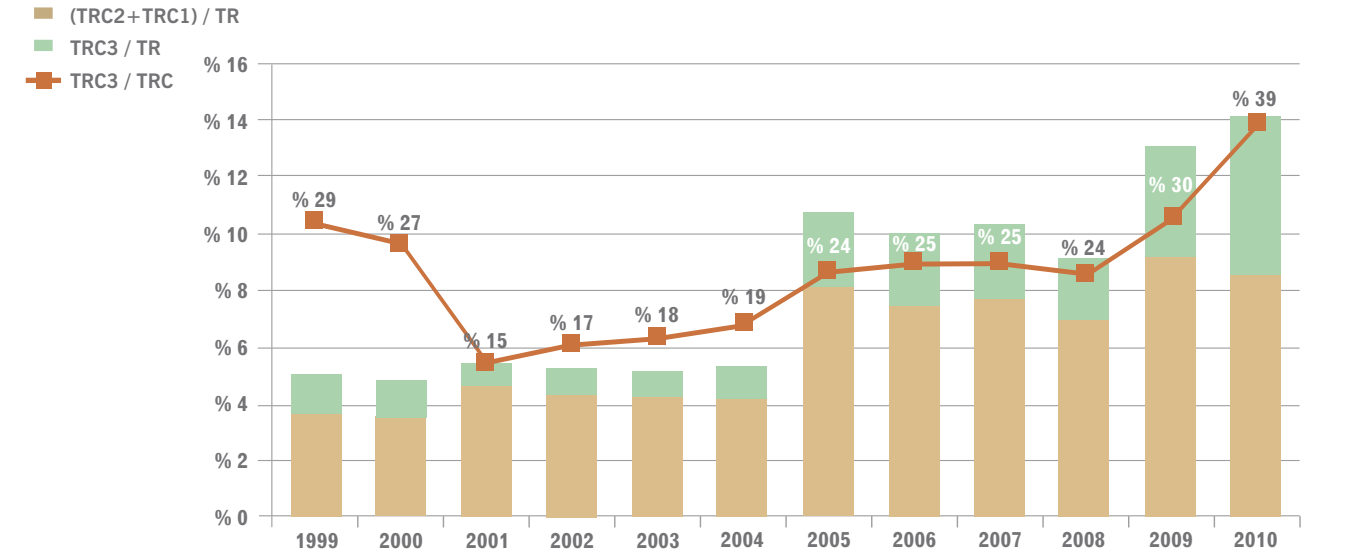
2009 ve 2010 yıllarında illerin üniversite giriş sınavı başarılarına bakıldığında okullaşma göstergelerinde

Tablo 14: TRC3 Bölgesi'nde eğitim yatırımları (bin TL)

Yıllar	TRC3			TR		
	Eğitim Yatırımları (Bin TL)	Toplam Kamu Yatırımları (Bin TL)	Pay (%)	Eğitim Yatırımları (Bin TL)	Toplam Kamu Yatırımları (Bin TL)	Pay (%)
1999	15.542	55.350	28,08	3.373.760	26.470.092	12,75
2000	16.762	81.010	20,69	3.920.938	30.600.338	12,81
2001	7.369	43.319	17,01	2.496.706	17.065.466	14,63
2002	10.664	60.027	17,76	3.227.225	26.116.476	12,36
2003	10.723	82.831	12,95	3.108.744	21.894.133	14,20
2004	11.533	89.092	12,95	2.967.707	19.301.609	15,38
2005	41.348	493.478	8,38	3.321.758	24.436.353	13,59
2006	37.773	433.092	8,72	3.051.898	23.765.131	12,84
2007	42.965	457.249	9,40	3.165.152	22.599.520	14,01
2008	39.175	449.934	8,71	2.901.009	21.915.452	13,24
2009	84.369	653.583	12,91	3.334.345	26.402.622	12,63
2010	157.204	717.176	21,92	3.927.488	31.280.479	12,56

* İki ve Daha Fazla İli Kapsayan Muhtelif Yatırımlar İllere Dağıtılmamıştır.
Kaynak: DPT

Şekil 19: TRC3 eğitim sektörü kamu yatırımlarının Türkiye, GAP Bölgesi'ndeki payı

Kaynak: DPT

dört il içerisinde daha iyi konumda olan Batman ile öğretmen başına ve derslik başına düşen öğrenci bakımından en iyi konumda olan Siirt'in genelde üst sıralarda Mardin ve Şırnak'ın ise son sıralarda yer aldığı görülebilir. Ülke genelinde 2009'da Batman 33'üncü, Siirt 52'nci, Mardin 70'inci ve Şırnak 80'inci sıralarda yer almıştır. 2010'daki yeni sınav sisteminde Siirt sözel ağırlıklı puanda Türkiye'de 2'nci, Batman da 5'inci konumuna yükselmiş, Matematik Fen ve Türkçe Matematik ağırlıklı puanlarda ise sırasıyla Mardin her ikisinde de 75'inci, Şırnak 80'inci ve 81'inci sıralarda yer almıştır.

TRC3 Bölgesi'nde 4 üniversite bulunmaktadır. Yeni kurulmuş olmaları nedeniyle kurumsallaşma sürecinde bulunmalarına rağmen, Bölge illerindeki 4 üniversitenin belirli alanlarda ihtisaslaşmayı amaç edinmiş olmaları ve bu alanların dağılımında yörenin niteliklerine uygunluk ve Bölge üniversiteleri arasında bir işbölümü gözlemleniyor olması gelecekte bu

üniversitelerin Bölge kalkınması için önemli roller üstlenebileceklerini göstermektedir.

1976 yılında TRC3 Üniversitesi'ne bağlı Eğitim Enstitüsü olarak kurulan Siirt Üniversitesi, 1992 yılında Eğitim Fakültesi'ne dönüştürülmüş ve 2007 yılında Dicle Üniversitesi'nden ayrılarak Siirt Üniversitesi adını almıştır. Eğitim bilimleri ağırlıklı üniversitede ayrıca kimya ve kimya mühendisliği bölümlerine büyük önem verilmektedir. Bu bölümlerde de cevher işleme süreçleri üzerine araştırmalar ve eğitim öne çıkmakta olup, özellikle yörenin sahip olduğu bakır madeninin işlenmesi süreçlerinde yeni tekniklerin geliştirilmesi yönünde çalışmalar yapılmaktadır. Üniversitenin öğrenci sayısı 3.809 ve öğretim üyesi sayısı 73'dür.

Toplam 2.711 öğrencisi ve 32 öğretim üyesi olan Batman Üniversitesi, 2007 yılında kurulmuş olup, Üniversitede teknik eğitim ve mühendislik bilimleri

Tablo 15: TRC3 Bölgesi'nde yer alan üniversiteler, öğrenci ve öğretim elemanı sayısı (2010-2011 öğretim yılı)

	Öğrenci Sayısı	Öğretim Elemanı Sayısı						
		Toplam	Prof.	Doç.	Y. Doç.	Öğr. Grv.	Arş. Grv.	Diğer
TRC3	8.573	136	10	-	14	48	5	59
Mardin Artuklu Üni.	1.393	25	4	-	2	6	-	13
Batman Üni.	2.711	32	3	-	5	16	2	6
Şırnak Üni.	660	6	1	-	-	3	-	2
Siirt Üni.	3.809	73	2	-	7	23	3	38

Kaynak: T.C. Yüksek Öğretim Kataloğu 2010

ön plana çıkmaktadır. Aynı yıl kurulan ve toplam 1.393 öğrencisi ve 25 öğretim üyesi olan Mardin Artuklu Üniversitesi ise vizyonunu “Çağdaş, saygın ve özgün bir ‘Sosyal Bilimler Üniversitesi’ olarak, Ortadoğu’nun tarihi ve sosyo-kültürel mirasını yerelden evrensele taşımak” olarak belirlemiştir. 2008 yılında kurulan Şırnak Üniversitesi ise 660 öğrencisi ve 6 öğretim üyesi ile Bölge’nin tek İlahiyat Fakültesi bulunan üniversitesi olarak dikkat çekmektedir.

2010-2011 öğretim yılı itibarıyla TRC3 Bölgesi’ndeki üniversitelerde toplam 8.573 öğrenci öğrenim görmektedir. Bölge’de faaliyette bulunan 4 üniversitede toplam 136 öğretim elemanı hizmet vermekte olup, öğretim elemanı kadrosu 10 profesör, 14 yardımcı doçent, 48 öğretim görevlisi, 5 araştırma görevlisi ve

59 diğer personelden oluşmaktadır. Bölge’deki üniversitelerde çalışan öğretim elemanı sayısı, Türkiye genelinin %3,3’ünü oluşturmaktadır.

TRC3 Bölgesi üniversitelerinde 2 Fen Edebiyat Fakültesi, 3 Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, 1 Mimarlık Fakültesi, 3 İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 1 İlahiyat Fakültesi, 1 Teknik Eğitim Fakültesi, 2 Güzel Sanatlar Fakültesi, 12 Meslek Yüksek Okulu, 4 Yüksek Okul, 1 Devlet Konservatuvarı, 1 Edebiyat Fakültesi, 1 Teknoloji Fakültesi ve 1 tane Araştırma Merkezi bulunmaktadır.

TRC3 Bölgesi üniversitelerinde 10 farklı dalda mühendislik eğitimi verilmektedir. Bölge’de ziraat fakültesinin ve veterinerlik fakültesinin bulunmaması, Bölge tarımını ileri götürecek akademik personel,

Tablo 16: Bölge üniversitelerinin sahip olduğu fakülte, meslek yüksek okul ve yüksek okullar

	Mardin Artuklu Üniversitesi	Batman Üniversitesi	Şırnak Üniversitesi	Siirt Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi		1		1
Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi		1	1	1
Mimarlık Fakültesi	1			
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	1	1	1	
İlahiyat Fakültesi			1	
Eğitim Fakültesi				1
Teknik Eğitim Fakültesi		1		
Güzel Sanatlar Fakültesi	1	1		
Meslek Yüksek Okulu	4	2	2	4
Yüksek Okul	2	2		
Devlet Konservatuvarı	1			
Edebiyat Fakültesi	1			
Teknoloji Fakültesi		1		
Araştırma Merkezleri				1

Kaynak: Mardin Artuklu Üniv., Batman Üniv., Şırnak Üniv., Siirt Üniv.

Tablo 17: TRC3 mühendislik bölümleri

	Mardin Artuklu Üniversitesi	Batman Üniversitesi	Şırnak Üniversitesi	Siirt Üniversitesi	TRC3
Bilgisayar Mühendisliği		*	*	*	3
Çevre Mühendisliği		*			1
Jeoloji Mühendisliği		*			1
Jeofizik Mühendisliği		*			1
Makine Mühendisliği		*	*	*	3
Elektrik-Elektronik Mühendisliği		*	*	*	3
Metaller ve Malzeme Mühendisliği		*			1
Petrol ve Doğalgaz Mühendisliği		*			1
İnşaat Mühendisliği		*	*		2
Kimya Mühendisliği				*	1

Kaynak: Mardin Artuklu Üniv., Batman Üniv., Şırnak Üniv., Siirt Üniv.

öğrenci ve bu alanda uzmanlaşmış yeni mezun işgücünden Bölge’yi mahrum bırakmaktadır.

Bölge’de üniversitelerde merkezi araştırma laboratuvarı kurulması süreci yeni başlamıştır. Merkezi araştırma laboratuvarların kurulması Bölge’de üniversite ve özel sektör entegrasyonun sağlanması bakımından önemlidir. Batman’da yenilenebilir enerji, petrol ve doğalgaz konularının araştırılması ildeki sanayi sektörünün gelişmesine katkı sağlayacaktır. Bunun yanında Siirt ve Şırnak’ta maden araştırma merkezlerinin kurulması bu illerdeki madenlerin daha etkin kullanılmasına olanak sağlarken, Mardin’de kültürel ve sosyal araştırma merkezinin kurulması Bölge’nin sürdürülebilir kalkınmasına önemli katkılar sunacaktır. Bu kapsamda kurulacak merkezlerin, üniversitelerdeki araştırma gruplarının yetenekleri ve birikimleri ile Bölge’nin ihtiyaçlarını bağdaştıracak şekilde yapılandırılması faydalı olacaktır.

1.4 Sağlık

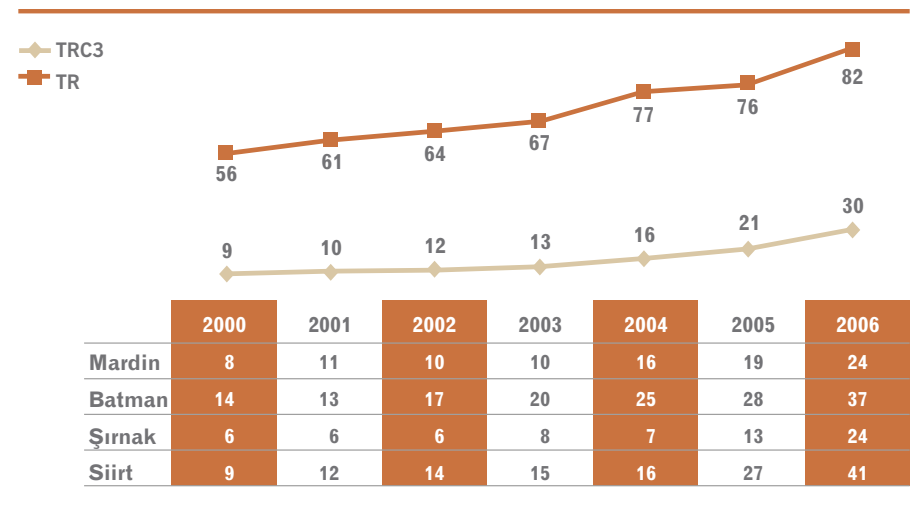
Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesi için, sağlık sektörü üzerinde önemle durulması gerekmektedir. Türkiye genelinde sağlık sektörüne yapılan harcamalar son yıllarda artış göstermiş ve bu durum kalkınma kriterlerine olumlu şekilde yansımıştır. Yıllar itibarıyla sağlık harcamalarına ayrılan bütçenin artması sağlık hizmetlerinin olumlu yönde gelişmesine katkı sağlamıştır. Kişi başına düşen sağlık harcamaları artmış, yaşam beklentisi artmış, bebek ölüm oranları azalmıştır.

Bu bölümde Bölge’nin sağlık sektöründe ulaştığı seviye değerlendirilirken, demografik göstergeler ile sağlık hizmetleri sunumunun yanı sıra, özellikle uluslararası karşılaştırmalarda kullanılan göstergeler arasında bulunan, sağlık hizmetlerinin arzı ile (hastane yatak sayısı ve kişi başına düşen yatak sayısı, sağlık personeli ve kişi başına düşen sağlık personeli sayısı vb.) sağlık yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı değerlendirilmektedir.

Türkiye, TRC3 Bölgesi ve Bölge illerindeki sağlık personeline ilişkin göstergelerin 2000-2006 yılları arasında aldığı değerler aşağıdaki şekilden izlenebilir. Bölge, yüz bin kişiye düşen sağlık personeli açısından ülke ortalamasının oldukça gerisinde yer almaktadır. Bölge genelinde yüz bin kişi başına düşen hekim¹¹ sayısında 2000 yılından 2006 yılına kadar Türkiye ile paralel bir şekilde iyileşme yaşanmış olmasına rağmen Bölge, ülke ortalamasının altında kalmaya devam etmektedir. Şırnak, yüz bin kişi başına düşen toplam hekim sayısında, 2006 yılındaki büyük artışa rağmen Mardin ile birlikte en dezavantajlı konumda olan ildir. Bu göstergede en fazla ilerleme kaydeden ve 2006 yılında gelindiğinde en yüksek değere sahip olan il Siirt’tir. Bölge toplamında kişi başına düşen hekim sayısı 2000-2006 yılları arasında % 100 oranında bir artış göstermiştir. Aynı yıllar içinde Türkiye’deki artış oranı % 40 civarında kalmıştır.

Bölge’de sağlık hizmetlerinden yararlanma imkânları, son yıllardaki genel iyileşmeye rağmen, sağlık personeli, erişilebilirlik ve sağlık kuruluşlarının kapasitesi açısından kısıtlı kalmaya devam etmektedir.

Şekil 20: Yüz bin kişi başına düşen uzman hekim sayısı

Kaynak: Bölgesel Göstergeler TRC3, (TÜİK, 2009)

¹¹ Uzman hekim ve pratisyen hekim toplamını içermektedir.

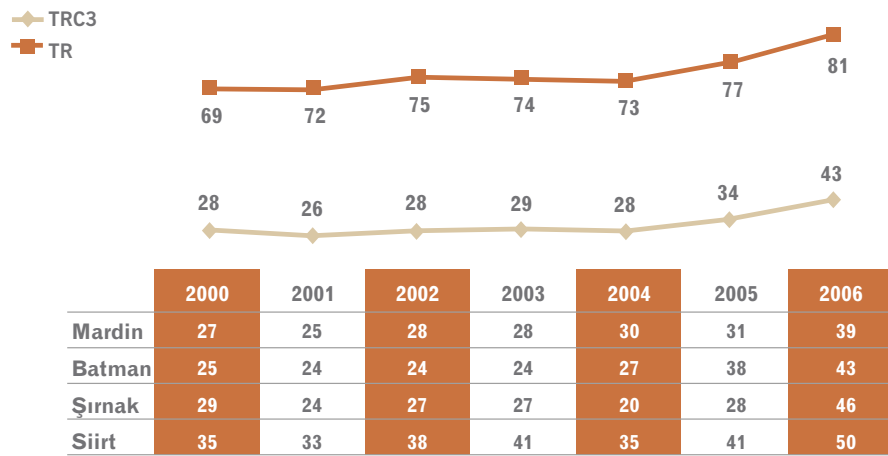
Türkiye'de yüz bin kişi başına düşen uzman hekim sayısı 82 iken bu sayı Bölge'de 30'dur. Bölge, bu değerle ülke ortalamasının çok gerisinde kalmaktadır. Siirt, yüz bin kişiye düşen 41 uzman hekim ile ilk sırada yer alırken, Şırnak ve Mardin yüz bin kişi başına 24 uzman hekimle bölge ve ülke ortalamasının altında yer almaktadır.

Mayıs 2011 tarihi itibari ile Sağlık Bakanlığı verilerine göre yüz bin kişi başına düşen uzman hekim sayısı Türkiye'de 85,9 iken bu rakam Bölge illeri olan Batman'da 58,6; Siirt'te 54,5; Mardin'de 38,1 ve Şırnak'ta 30,9 olarak gerçekleşmektedir. Bölge illerinde uzman hekim sayısında artış gözlenmekle birlikte; bu artış Bölge illerini ülke ortalamasına yaklaştıramamıştır.¹²

Uzman hekim sayısı ile kıyaslandığında pratisyen hekim sayısında Bölge illeri daha yüksek değerlere sahip görünmektedir. Ancak bu göstergede de TRC3 Bölgesi, Türkiye'deki değerlerin % 50'sine denk düşen kişi başı değerlere sahiptir. Yüz bin kişi başına düşen pratisyen hekim sayısında 50 pratisyen hekim ile en yüksek değere sahip Bölge ili Siirt iken Mardin 39 hekim ile son sırada yer almaktadır.

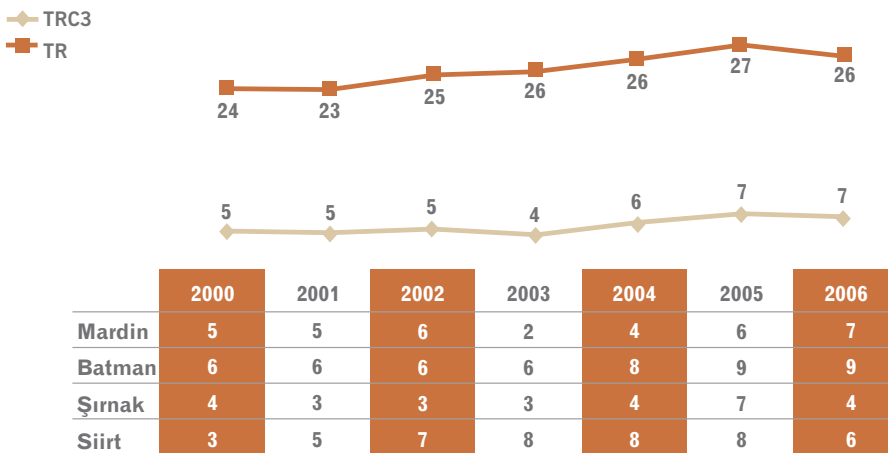
2006 yılından bu yana Batman ve Siirt'te yüz bin kişi başına düşen pratisyen hekim sayısı ülke ortalamasına yaklaşırken; Mardin ve Şırnak ülke ortalamasının altında kalmaktadır. Mayıs 2011 itibari ile Türkiye'de yüz bin kişi başına düşen pratisyen hekim sayısı 46,2 iken Bölge illerinde bu rakam sırası ile Batman'da

Şekil 21: Yüz bin kişi başına düşen pratisyen hekim sayısı

Kaynak: Bölgesel Göstergeler TRC3, (TÜİK, 2009)

Şekil 22: Yüz bin kişi başına düşen diş hekimi sayısı

Kaynak: Bölgesel Göstergeler TRC3, (TÜİK, 2009)

45,7; Siirt'te 44,2; Mardin'de 40,3 ve Şırnak'ta 35,3 dür.¹³

Diş hekimi sayısında Bölge, 2006 yılı itibarı ile Türkiye'deki değerlerin % 27'sine denk düşen kişi başı değerlere sahiptir. Yüz bin kişi başına düşen diş hekimi sayısı Türkiye'de 26 iken bu sayı Bölge'de 7'dir. Bölge, bu göstergede ülke ortalamasının gerisinde kalmaktadır. Batman ili Bölge ortalamasının üzerinde ve ilk sırada yer alırken, Şırnak yüz bin kişi başına 4 diş hekimi ile son sırada yer almaktadır. Diş hekimi sayısı bakımından yine Siirt'te 2000 yılına göre gerçekleşen % 100'lük artış dikkat çekicidir.

Mayıs 2011 yılı verilerine göre Bölge illerinde yüz bin kişi başına düşen diş hekimi sayısı Batman'da 10,8; Mardin'de 10,2; Siirt'te 9,6 ve Şırnak'ta 4,9 iken Türkiye'de bu sayı 27'dir. Bölge'de 2006 yılından bu yana meydana gelen iyileşmelere rağmen, Bölge bu göstergede ülke ortalamasının gerisinde kalmaktadır. Özellikle Şırnak'ın diş hekimi sayısında Bölge ortalamasının da çok gerisinde olması dikkat çekmektedir.¹⁴

Yüz bin kişi başına düşen sağlık memuru ve hastane yatak sayısında TRC3 Bölgesi'ndeki artış Türkiye'deki artıştan daha yüksektir. Ancak hastane yatak sayısında Bölge çok düşük bir seviyeden başladığı için 2007 yılında Türkiye'deki oranın %44'üne karşılık gelen bir değere ulaşabilmiştir.

2006 yılında kişi başına düşen hastane yatak sayısında Şırnak'ın Bölge illeri arasında en düşük değere sahip olduğu görülmektedir. Şırnak yüz bin kişi başına 75 hastane yatak sayısı ile Bölge ortalamasının da çok gerisinde kalmaktadır. Bu durum Şırnak'ta ilave özel ve kamu hastaneleri yatırımlarına duyulan ihtiyaca işaret etmektedir. Kişi başına hastane yatak sayısında en iyi konumda olan il Batman'dır.

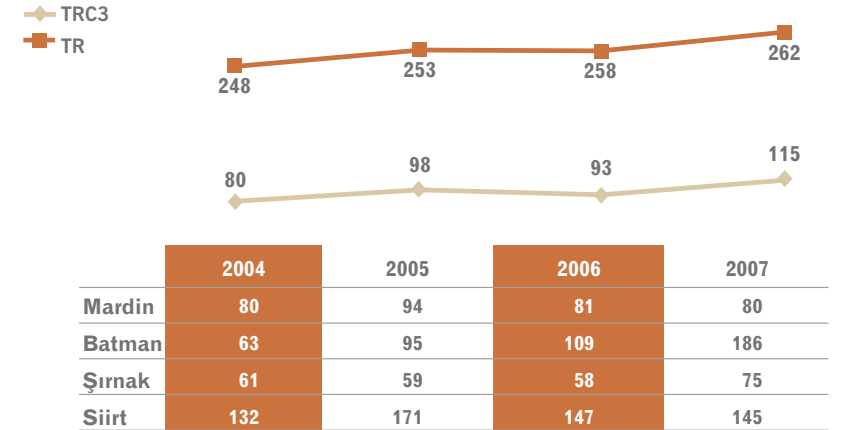
Mayıs 2011 tarihi itibari ile Sağlık Bakanlığı verilerine göre yüz bin kişi başına düşen yatak sayısı Türkiye'de 259,5 iken bu rakam Bölge illeri olan Batman'da 195,6; Siirt'te 183,2; Mardin'de 88,9 ve Şırnak'ta 135,5 olarak gerçekleşmektedir. Bölge illerinde hastane yatak sayılarına bakıldığında Şırnak'ta bu sayının 2007 yılından bu yana % 80 artış gösterdiği gözlenmektedir. Mardin'in yüz bin kişi başına düşen hastane yatak sayısında Bölge illeri arasında en düşük değeri

¹³T.C Sağlık Bakanlığı, 01.05.2011 tarihli pratisyen hekim verileri.

¹⁴T.C Sağlık Bakanlığı, 01.05.2011 tarihli diş hekimi verileri.

¹⁵T.C Sağlık Bakanlığı, 01.05.2011 hastane yatak kapasitesi verileri.

Şekil 23: Yüz bin kişi başına düşen hastane yatak sayısı

Kaynak: Bölgesel Göstergeler TRC3, (TÜİK, 2009)

alması ildeki hastane yatak kapasitesinin artırılması gerekliliğini ortaya koymaktadır.¹⁵

Sağlık sektörüne yapılan kamu ve özel sektör yatırımları 2011 yılı sağlık verileri ışığında değerlendirildiğinde özellikle pratisyen hekim sayısı ve hastane yatak sayısında Bölge genelinde bir iyileşmenin olduğu göze çarpmaktadır. Fakat, Bölge illeri uzman hekim sayısı ve diş hekimi sayıları bakımından ülke değerlerinin altında kalmaya devam etmiştir.

Kişi başına düşen sağlık memuru, eczacı ebe ve hemşire sayısı açısından Mardin ve Şırnak, Bölge illeri arasında en düşük değerlere sahiptir. Sağlık personeline ilişkin göstergelerde Siirt ilk sırada yer almaktadır. TRC3 Bölgesi ebe ve hemşire istihdamı açısından sağlık memuru istihdamına kıyasla daha zayıf kalmıştır. Bu durum, sağlık alanında çalışan kadınların tercihlerinin bölgeye gitmeme yönünde olduğunu akla getirmektedir. Genel olarak, zorunlu hizmet kapsamında Bölge'ye giden sağlık personelinin kalıcı olmaması, sağlık hizmetlerinin yetersizliği ile birlikte hizmet kalitesinin de düşük olmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte Bölge'de Türkçe bilmeyen nüfus mevcudiyeti göz önüne alındığında, Türkçe bilmeyen nüfusun sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırıcı tedbirler alınması gerekmektedir.

Son yıllarda sağlık personeli sayısında bir artış görülmüş de Bölge'de sağlık hizmetleri konusunda çok önemli eksiklikler bulunmakta ve bu konudaki iyileştirmelerin mutlaka artarak devam etmesi gerekmektedir. Sağlıklı bireylerden oluşan dinamik bir toplum yapısı oluşturma çabaları kapsamında, Bölge'nin sağlık personeli talebini hızlı bir biçimde karşılamaya dönük tedbirlerin alınması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

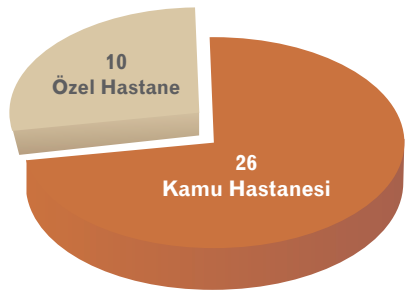
Tablo 18: Yüz bin kişi başına düşen sağlık personeli sayısı

	Sağlık Memuru	Eczacı	Hemşire	Ebe
Mardin	64	14	52	33
Batman	100	20	61	38
Şırnak	64	12	40	25
Siirt	105	20	73	41
TRC3	79	16	55	34
TR	96	35	124	62

Kaynak: Bölgesel Göstergeler TRC3, (TÜİK, 2009)

Bölge'de, 2009 yılı İl Sağlık Müdürlükleri verilerine göre Sağlık Bakanlığı'na ait 26; özel teşebbüse ait 10 olmak üzere toplam 36 adet hastane bulunmakta ve toplam 2.628 adet yatak ile sağlık hizmeti sunulmaktadır. 2007 yılında Bölge'de yüzbin kişi başına düşen hastane yatağı sayısı 2007 yılında 115 iken 2009 yılı itibarıyla bu sayı 133'e yükselmiştir. Mevcut yatakların % 77'si kamuya ait kurumlarda bulunmaktadır. Bölge'de üniversite hastanesi mevcut değildir.

Şekil 24: TRC3 Bölgesi hastaneleri dağılımı (2009)

	Kamu	Özel	Toplam
Mardin	10	1	11
Batman	5	6	11
Şırnak	5	-	5
Siirt	6	3	9

Kaynak: İl Sağlık Müdürlükleri, 2009

Son 12 yılda TRC3 Bölgesi'ne tahsis edilen programlanmış kamu yatırımlarının izlediği seyre bakıldığında 2005 yılında görülen sıçrama dikkat çekicidir. Tüm sektörlerde olduğu gibi sağlık sektöründe de 2005 yılında Bölge'nin toplam kamu yatırımlarından aldığı pay büyük bir artış göstermiş ve önceki yıllar-

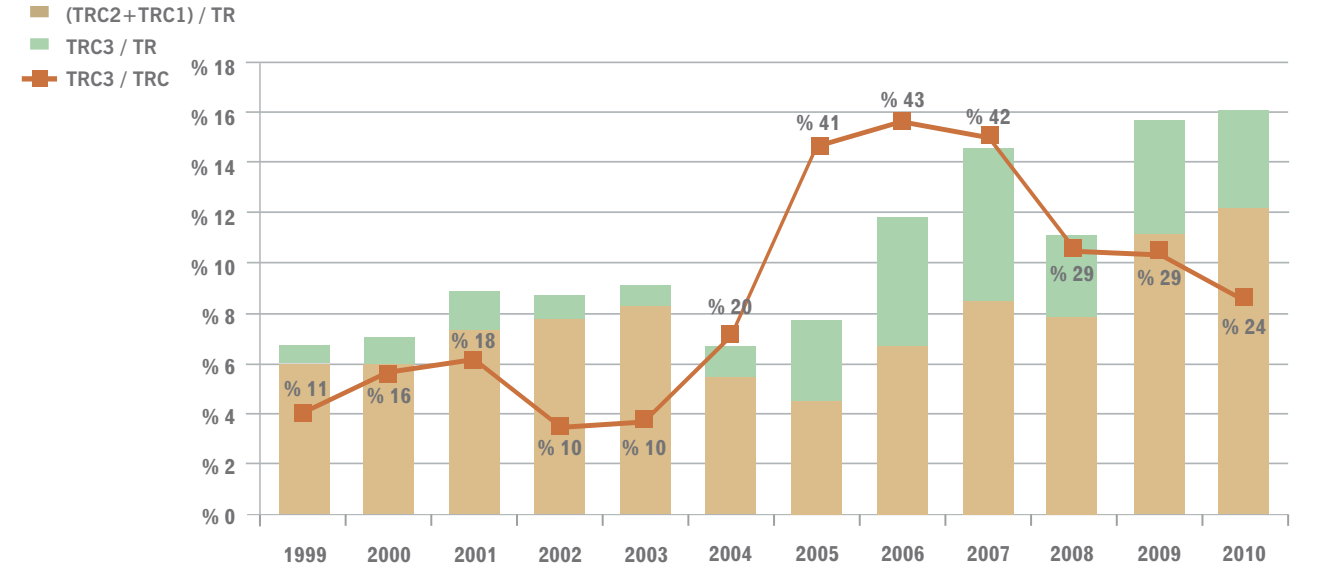
daki % 0,75-% 1,5 aralığındaki düzeyinden % 3,75 düzeyine yükselmiştir. Bu, Bölge'ye yapılan sağlık sektörü kamu yatırımlarında mutlak olarak % 300 oranında bir artışa denk gelmektedir. Bölge'nin aldığı toplam kamu yatırımlarındaki artış oranı bundan da yüksektir. Bu nedenle 2005 yılındaki kırılma ile yakaladığı düzeyi koruyan Bölge sağlık yatırımlarının Bölge'ye tahsis edilen toplam kamu yatırımı içindeki ağırlığı 2005 öncesine göre düşük kalmıştır.

2006 ve 2007 yıllarında Bölge'nin toplam sağlık sektörü kamu yatırımlarından aldığı pay % 6'lara kadar çıkmış, sonraki yıllarda % 2,1 oranında azalsa da Bölge, toplam sektör yatırımlarından, kişi başına düşen değerleri ülke ortalamasının üstüne çıkararak paylar almaya devam etmiştir.¹⁶ En son resmi verilerin dayandığı 2006 yılına kadar ve 2006 yılından 2011'e kadar Bölge'nin sağlık sektörü göstergelerinde sağlanan ilerlemeler kamu sağlık yatırımlarındaki bu artışların olumlu bir etkisi olarak açıklanabilir. Ancak Bölge'nin hastane yatak kapasitesi ve uzman hekim sayısı açısından hala geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

GAP Eylem Planı'nın uygulamaya konmasıyla birlikte kamu yatırımları politikasının bölgesel önceliklerinde bir dönüşüm yaşandığı ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin daha fazla ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. TRC3 Bölgesi Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en dezavantajlı alt bölgesi olarak bu artıştan aslan payını almıştır. (Şekil 25)

Son yıllarda yaşanan iyileşmelere rağmen çok düşük bir seviyeden başlaması sebebiyle Bölge'de sağlık hizmetleri arzında eksiklikler devam etmektedir. Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda da belirtildiği üzere sağlık hizmetlerinin etkili bir şekilde sunulması, yaşam kalitesinin yükseltilmesi, sürdürülebilir büyümenin sağlanması ve bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması için önemli oranda sağlık yatırımlarına ihtiyaç duyulmaktadır. 1999-2005 yılları arasında Bölge'ye yapılan sağlık yatırımlarının kişi başına düşen değerler açısından ülke ortalamasının altında kaldığı ve sağlık yatırımlarından, Bölge nüfusunun ülke nüfusuna olan oranından daha düşük oranda bir pay aldığı göz önünde bulundurulursa son yıllardaki kamu sağlık yatırımlarında yakalanan ivmenin devam ettirilerek bölgelerarası gelişmişlik farkını azaltmaya ve te-lafi etmeye yönelik yatırımların artırılarak sürdürülmesi faydalı olacaktır.

Şekil 25: TRC3 sağlık sektörü kamu yatırımlarının Türkiye, GAP Bölgesi'ndeki payı

Kaynak: DPT

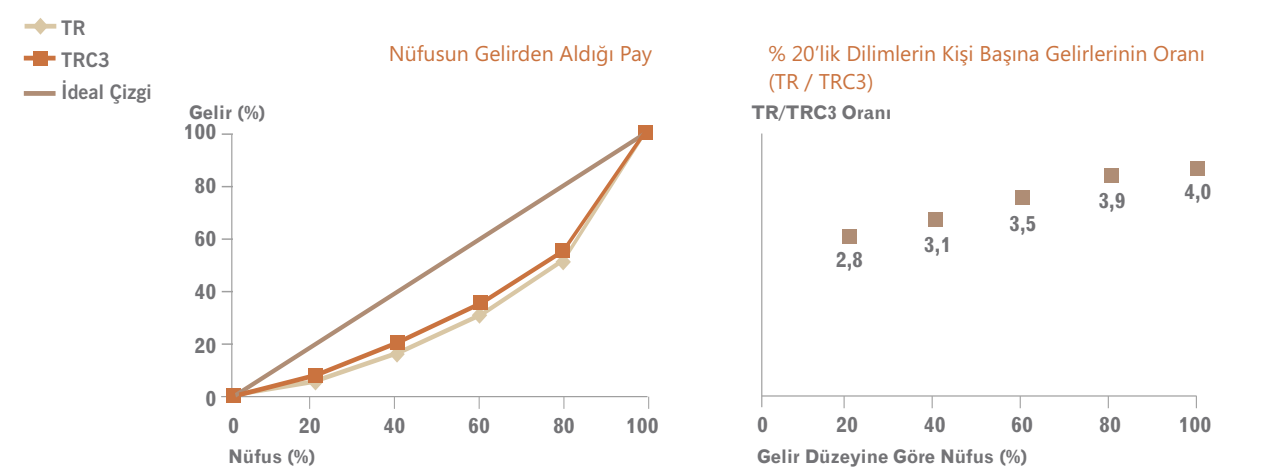
1.5 Yoksulluk, Gelir Dağılımı ve Risk Altındaki Gruplar

Yoksulluk insanların temel ihtiyaçlarını karşılayamama durumudur. Yoksulluk düzeyi ile ilgili göstergeler, daha çok gelir düzeyi ile tüketim düzeyini ilişkilendiren göstergelerdir. TRC3 Bölgesi 2001 verilerine göre kişi başına 993 \$ GSYİH ile Türkiye'nin en yoksul bölgelerinden biridir.

Aşağıdaki şekilde, kullanılabilir yıllık gelirin, gelire

göre sıralı % 20'lik gruplar arasındaki dağılımını gösteren ve gelir dağılımı eşitsizliğini ölçmekte kullanılan temel yöntemlerden biri olan Lorenz Eğrisi kullanılarak yapılan TRC3 Bölgesi ve Türkiye geneli gelir dağılımı eşitsizliği karşılaştırmasına yer verilmiştir. Ülke ve Bölge'ye ait Lorenz eğrileri karşılaştırıldığında TRC3 Bölgesi'nin daha adil bir gelir dağılımına sahip olduğu görülmektedir. Aslında Bölge'de kişi başına düşen GSYİH'nin çok düşük olduğu ve geçimlik gelir düzeyinin belli bir seviyenin altına düşmeyeceği gerçeği göz önüne alındığında bu beklenen bir durumdur.

Şekil 26: Nüfusun gelirden aldığı paylar (Lorenz Eğrisi) ve payların oranı (2003)

Kaynak: Bölgesel Göstergeler TRC3, (TÜİK, 2008)

Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'de gelir dağılımında eşitsizlik yoğun bir şekilde yaşanmakta olup bu eşitsizliğin en önemli kaynaklarından biri bölgeler arasındaki çok yüksek gelişmişlik farklarıdır. Bu farklılıklardan en fazla payını alan bölgelerden biri olan TRC3 Bölgesi'nde bölge içi gelişmişlik farklarının ülke geneline kıyasla daha az olduğu ve yoksulluğun paylaşımında bir eşitliğin söz konusu olduğu görülmektedir. Şekil 26'nın 2'nci kısmında Türkiye ve TRC3 Bölgesi'ndeki % 20'lik gelir gruplarının ortalama gelirlerinin birbirine oranı verilmektedir. Şekil-de üst gelir gruplarına gidildikçe oranın arttığı görülmektedir.

İlk ve son dilimlerdeki nüfusun gelirden aldığı payların bölünmesiyle oluşturulan gelir dağılımı göstergesinde de TRC3 Bölgesi 2,4 puanla Türkiye'nin önündedir ve daha adil bir gelir dağılımı tablosu sergilemektedir. Türkiye'de ilk % 20'lik grup toplam gelirin % 6'sını alırken 5'inci % 20'lik grup gelirin % 48,3'ünü almaktadır, Bölge'de ise Türkiye'de ilk % 20'lik grup toplam gelirin % 7,9'unu alırken 5'inci % 20'lik grup gelirin % 44,7'sini almaktadır. Bu ayrımla bakıldığında Bölge, Türkiye'den daha az ölçüde bir gelir eşitsizliğiyle karşı karşıyadır. En zengin ile en yoksul arasındaki fark Türkiye'ye kıyasla Bölge'de daha azdır. (Tablo 19)

Tablo 19: % 20'lik gelir gruplarının gelirden aldığı paylar (%)

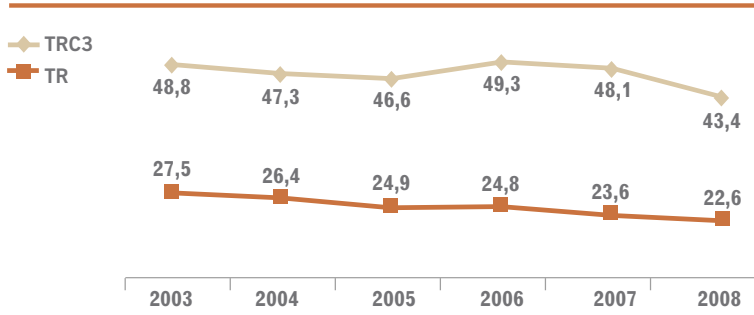
	TRC3	TR
1. % 20	7,9	6,0
2. % 20	12,2	10,3
3. % 20	15,3	14,5
4. % 20	19,9	20,9
5. % 20	44,7	48,3
5. % 20 / 1. % 20	5,7	8,1

Kaynak: Bölgesel Göstergeler TRC3, (TÜİK, 2008)

Bölge'deki yoksulluk ve reel gelirin düşüklüğü hakkında aynı derecede çarpıcı bir başka gözlem de tüketim harcamalarında gıda ve alkolsüz içeceklerin payına bakılarak yapılabilir. Türkiye genelinde hane halkları, tüketim harcamalarının % 22,6'sını gıda ve alkolsüz içeceklere ayırırken bu oran TRC3 Bölgesi'nde % 43,4'e çıkmaktadır. İktisat teorisinde Engel Kanunu olarak bilinen kanuna göre temel tüketim mallarından gıda ve alkolsüz içecekler için yapılan harcamaların gelire oranı gelir arttıkça azalmaktadır. Bu oranlar arasındaki farkın bu kadar yüksek olması Türkiye ve TRC3 Bölgesi'nin bireyleri arasında çok önemli bir

reel gelir farkı olduğunu göstermektedir. Üstelik Türkiye genelinde yıllar itibarıyla istikrarlı olarak azalma eğilimi içinde olan bu oranın, Bölge'de aynı trendi takip etmediği görülmektedir. Nitekim 2003-2005 yılları arasında 2,2 puan düşen söz konusu oran, 2006 yılında 2,7 puan yükselerek başlangıç yılı seviyesinin üstüne çıkmış ve 2006-2008 yılında 5,9 puanlık bir düşüşle en düşük seviyesine ulaşmıştır.

Şekil 27: Hanehalkı tüketim harcamasında gıda ve alkolsüz içeceklerin payı

Kaynak: Bölgesel Göstergeler TRC3, (TÜİK, 2009)

Dünya Bankası tarafından hazırlanan 'Gelecek Nesiller İçin Fırsatların Çoğaltılması' adlı raporda kadınların işgücüne katılımlarının toplam geliri artırıcı ve yoksulluğu azaltıcı etkisi değerlendirilmiştir. Rapor-da, Türkiye'de 2013 yılı itibarıyla gerçekleştirilmesi hedeflenen kadın işgücüne katılma oranının 2006 yılındaki % 23,3 düzeyinden % 29 düzeyine yükselmesi durumunda yoksulluğun % 15 oranında azalmasının ve toplam gelirin % 7 oranında artmasının beklendiği ifade edilmektedir. Kadın işgücüne katılım oranının % 5 düzeyinde olduğu Bölge'de, kadınların işgücüne katılımı oranının artırılmasına yönelik tedbirler yoksullukla mücadelede etkili bir strateji olabilecektir.

1.5.1 Gençlik

TRC3 Bölgesi genç bir nüfus yapısına sahiptir. Bölge'de 15-24 yaş grubu toplam nüfusun % 21'ini, Türkiye'de ise % 17'sini oluşturmaktadır. Genç nüfusun yoğunlukta olduğu Bölge'de işsizlik sorunu da en çok gençleri etkilemektedir. 15-24 yaş grubu istihdam oranı % 15,3, işgücüne katılım oranı % 20,2 ve işsizlik oranı % 24,2 düzeyindedir. Bu rakamlar gençlerin istihdama ve işgücüne katılımının nüfusun geneline göre geride kaldığını göstermekte, genç işsizliğinin Bölge'deki genel işsizlik oranının bu denli üzerinde olması Bölge'deki işsizliğin gençleri daha çok etkilediğine işaret etmektedir.

Bölge'de 15-19 yaş grubundaki gençlerin % 28'i ev işleri ile uğraşmakta olup bu oran 20-24 yaş grubunda % 44 seviyesine kadar çıkmaktadır. Söz konusu yaş

gruplarında öğrenci olanların oranı ilk yaş grubu için % 40 ve ikinci yaş grubunda ise yalnızca % 9'dur. Bölge'de ortalama olarak 15-24 yaş arası her üç genç kızdan ikisinin "ev kızı" olduğu sonucu çıkarılabilir. Bölge'de genç işsizliğinin bu denli yüksek oluşu gençlik istihdamını ve girişimciliğini artırıcı politikalar geliştirilmesini zaruri kılmaktadır.

Bölge'de gençlerin istihdam oranı ülke istihdam oranının altında olmasına rağmen son yıllarda bu oran artış eğilimi göstermektedir. Genç istihdamının artırılarak ülke ortalamasına ulaşması için özellikle istihdam piyasası ile mesleki ve teknik eğitim arasındaki ilişkinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Bölge genelinde hali hazırda işgücü piyasası ihtiyaç analizleri Mardin ilinde tamamlanmış olup, Şırnak ilinde de kısa dönemde tamamlanması beklenmektedir. Mesleki ve teknik eğitimin, Bölge'nin nitelik ve ihtiyaçları ile uyumlu olarak geliştirilmesi için iş gücü piyasası analizlerinin tamamlanması faydalı olacaktır. Mesleki ve teknik eğitimin bir diğer etkisi ise özellikle kız çocuklarının okullaşma oranını artırıcı rol oynaması şeklinde ifade edilebilir.

Bölge'de mevcut durumda, Gençlik Hizmetleri Dairesi Başkanlığı'na bağlı olarak faaliyet gösteren 6 Gençlik Merkezi bulunmaktadır. Gençlik Merkezleri ile hedeflenenler arasında, gençlerin toplumun tüm alanlarına aktif katılımını sağlamak, zararlı alışkanlıklardan korumaya yönelik tedbirler almak, politika oluşturma sürecinde katılımlarını sağlamak, bilimsel çalışmalar konusunda destek olmak sayılabilir. Bu merkezler gençlerin, karar alma süreçlerine katılmalarını, yaratıcılık ve yeteneklerini geliştirmelerini, sosyalleşmelerini ve özgüvenlerini güçlendirici faaliyetlerle sosyal içermesini sağlayabilmektedir.

Bölge'de sürdürülebilir sosyo-ekonomik kalkınmanın sağlanmasına yönelik olarak, gençliğin sosyal ve mesleki becerilerinin geliştirmesi; karar alma süreçlerine katılımlarının sağlanması; sorunların farkına varmalarına ve çözüm üretmelerinde yol gösterici olması; sosyo-kültürel faaliyetler düzenlenmesi ve gelir getirici eğitim programları düzenlemesi amacıyla GAP İdaresi ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) işbirliği ile yürütülen 'Gençlik İçin Sosyal Gelişim Projesi' kapsamında TRC3 Düzey 2 Bölgesi'nde 4 adet Gençlik ve Kültür Evi yer almaktadır.

Bölge'de gençlerin yararlanabileceği tiyatro, sinema,

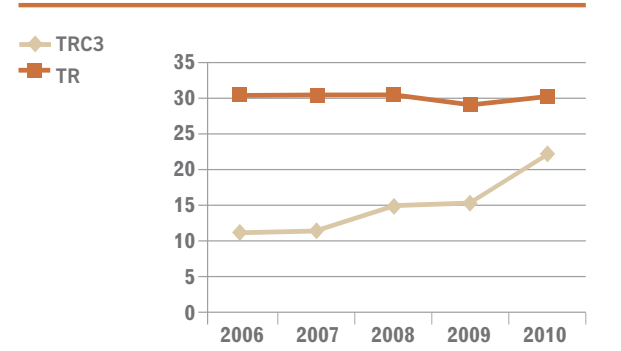
Tablo 20: Yaş gruplarına göre işgücü göstergeleri

	15-19		20-24	
	TRC3	TR	TRC3	TR
Kurumsal Olmayan Nüfus (Bin)	212	6.186	144	5.327
İstihdam (Bin)	25	1.298	30	2.030
İşsiz (Bin)	7	401	11	725
İşsizlik Oranı (%)	21,88	23,60	26,83	26,32
İşgücüne Katılma Oranı (%)	15,09	27,47	28,47	51,72
İşgücüdışı (Bin)	180	4.448	103	2.572
Ev işi ile uğraşanlar (Bin)	60	701	64	1.134
Yaş Grubu İçindeki Oranı (%)	28,30	11,33	44,44	21,29
Öğrenci (Bin)	84	3.168	13	703
Yaş Grubu İçindeki Oranı (%)	39,62	51,21	9,03	13,20

Kaynak: TÜİK, Bölgesel Göstergeler, 2009 ADNKS TÜİK Nüfus Sayımı

Genç istihdamının ve girişimciliğinin artırılmasında gençlerin bireysel beceri ve kapasitelerinin geliştirilmesinin katkıları bulunmaktadır. Bunun sağlanabilmesi için hedef kitesini dezavantajlı gençlerin oluşturduğu ve gençlerin sosyal katılımını amaçlayan merkezlerin Bölge'de yaygınlaştırılması önem arz etmektedir.

Şekil 28: Gençlerin (15-24) istihdam oranları (%)

Kaynak: TÜİK

müzik, kültürel faaliyetler ve spor etkinlikleri Bölge'deki genç nüfusun büyüklüğü de dikkate alındığında çok düşük düzeydedir. Bölge'deki gençler karşılaştıkları işsizlik, eğitimsizlik, yoksulluk, gibi birçok sorunun yanı sıra spor yapabilecekleri tesislere ve sosyo-kültürel faaliyetlere erişimde de kısıtlı imkân-lara sahiptir (Bkz. Kültür ve Spor). Bölge'de gençlerin spor yapabilecekleri ve sosyo-kültürel faaliyetlerde

bulunabileceği merkezlerin Bölge illerinde yaygınlaştırılmasının yanı sıra okullarında bu amaçla etkin kullanılması ve sivil toplumun imkânlarından yararlanılması gerekmektedir.

1.5.2 Kadın

TRC3 Bölgesi'nde kadınların toplumsal ve ekonomik hayata katılımı bu konuda Avrupa Birliği standartlarının çok gerisinde olan Türkiye standartlarının da gerisindedir. Bu durum özellikle eğitim göstergelerinde göze çarpmakta olup kadınların eğitim düzeyinin düşük kalması diğer alanlardaki sorunları da tetiklemektedir.

Bölge'de kadınların önemli bir kısmı okuma yazma bilmemektedir. Türkiye'de kadın okuryazarlık oranı % 86,54 düzeyinde iken, Bölge'de bu oran % 75,47 düzeyinde olup köylerde % 48 düzeyine kadar düşmektedir (**Harita 5**). Bu durum Bölge kırsalında yaklaşık olarak 2 kadından 1'inin okuma yazma bilmediğini ifade etmektedir. Bölge'de hane halkı büyüklüğünün ortalama olarak 6,72 ila 8,39¹⁷ arasında değiştiği ve okul öncesi eğitimin en önemli kısmının ailede gerçekleştiği düşünüldüğünde kırsaldaki annelerin önemli bir kısmının okuma yazma ve Türkçe bilmeden çocuklarını yetiştirdiği gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Kız çocukları eğitime erişim açısından dezavantajlı konumda yer almaktadır. Siirt dışındaki Bölge illeri okulöncesi okullaşma oranında ülke ortalamasının gerisinde yer almaktadır. İlköğretimde kız çocukları okullaşma oranı incelendiğinde Bölge illerinin birbirine ve ülke ortalamasına yakın bir tablo sergilediği görülmektedir. Kız çocukları ilköğretim okullaşma oranında Batman, Bölge illeri arasında en ön sırada yer almaktadır. İlköğretimden sonra kız ve erkek çocuklar arasında bir uçurum oluşmuş, ortaöğretim okullaşma oranında kız çocukları hem ülke ortalamasına hem de erkek çocuklarına göre çok gerilerde kalmıştır. Türkiye'de kız çocuklarının ortaöğretimde net okullaşma oranı % 66 iken Bölge illerinde kız çocuklarının ortaöğretim okullaşma oranı illere göre % 29,6 ile % 43,1 arasında değişmektedir. Ortaöğretim kız çocukları net okullaşma oranında Şırnak % 29,6 ile son sırada yer almaktadır. Genel ortaöğretim ile mesleki ve teknik ortaöğretim kız çocukları okullaşma oranında da benzer bir durum söz konusudur (**Tablo 12**).

Türkiye'de kadınların çeşitli sebeplerle mahrum kaldıkları eğitim hizmetleri, işgücü piyasasında da onlar için farklı bir tablo ortaya çıkarmamaktadır. Türkiye'de kadınların işgücüne katılımı ekonomik ve

kültürel faktörlerin iç içe geçtiği bir olgudur. Kadınların ekonomik hayata katılımına katkı sağlayacak olan eğitim seviyesinin yükselmesi, erken yaşta evlenme oranlarının düşmesi ve doğum oranlarının azalması gibi faktörlere rağmen Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranı, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ile kıyaslandığında büyük ölçüde kısıtlı düzeyde kalmaktadır. Türkiye'de kadınların işgücüne katılımı 2010 yılında % 27,6 ve istihdam oranı % 24 düzeyinde gerçekleşmiştir. İşgücü katılımı konusunda Türkiye'de kadın erkek arasında büyük farklılıklar olduğu görülmektedir. Türkiye, bu özelliğiyle kadınların işgücüne katılımının erkeklerin çok gerisinde olması bakımından, Yemen, Mısır ve Tunus ile benzerlikler göstermekte, AB ve sıklıkla kıyaslandığı Latin Amerika ülkelerinden çok geride bir tablo sergilemektedir.¹⁸

Kadınların işgücüne katılma oranında Bölge, Düzey 2 Bölgeleri arasında son sırada yer almaktadır. Şekil 11'deki yıllara ve cinsiyete göre işgücüne katılım grafiklerinde de gösterildiği gibi TRC3 Bölgesi'nde kadınlarda işgücüne katılma oranı 2004 yılındaki % 16,1'lik değerinden 2007 yılında % 3,1 düzeyine gerilerken, 2010 yılında % 10,2'ye yükselmiştir. Aynı yıllarda tarımda çalışan kişi sayısında da dramatik bir düşüş izlenmektedir. Bu değerlerin işaret ettiği nokta, tarım sektöründen ayrılan nüfusun çoğunluğunun ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınlardan oluşmaktadır. Bölge'de tarımsal istihdamın 2004-2006 yılları arasında gerilemesi en çok kadınları etkilemiş ve kadın istihdamı 2010 yılına gelindiğinde hala eski değerlerini yakalayamamıştır.

İşgücüne katılan kadınların iktisadi faaliyetleri itibarıyla dağılımına bakıldığında 2004 yılındaki 67.000 tarım işçisi kadının 2009 yılında 7.000 düzeyine düştüğü, yani Bölge'deki kadın tarım işçilerinin sayısında 5 yılda % 90'lık bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Sanayi sektöründe 2004 yılında 1000 kadın istihdam edilirken bu sayı 2009 yılında 3000'e ulaşmış, yani % 200'lük bir artış yakalamıştır. Benzer artışlar ticaret ve hizmet sektörlerinde de görülmektedir. Ticaret sektöründe 2004 yılında 1.000 kadın istihdam edilirken bu sayı 2009 yılında % 300 artarak 4.000'e, hizmet sektörü için ise %100 artarak 6.000'den 12.000 düzeyine ulaşmıştır. Bu rakamlara bakılarak kadın istihdamının son 5 yılda oransal olarak en çok "ticaret" sektöründe, rakamsal olarak da en çok "hizmet" sektöründe arttığı görülmekte, buna dayanarak Bölge'de işgücüne yeni katılan kadınların daha çok mağazacılık, perakendecilik gibi ticaret kollarında ya da kamu ve kamu dışı hizmet sektöründe istihdam edildiği öne sürülebilmektedir.

Tarımda yaşanan kopuşlar ve tarım dışı sektörlerde

Bölge'de kadınlar kırsal alanda tarım sektöründe işgücüne katılabilmekle birlikte, eğitim seviyesi ve mesleki beceri düzeyinin düşük oluşu, dil sorunu, toplumsal cinsiyet bağlamında kadına atfedilen rol ve Bölge'deki genel piyasa profili gibi nedenlerle ekonomik hayata yeterli düzeyde katılamamaktadır.

Tablo 21: İstihdam edilen kadınların yıllara göre iktisadi faaliyet kolları içindeki yeri (bin)

		Toplam	Tarım	Sanayi (*)	Ticaret	Hizmet
2004	TR	5.047	2.565	812	506	1.163
	TRC3	75	67	1	1	6
2005	TR	5.108	2.367	849	581	1.311
	TRC3	44	28	2	1	13
2006	TR	5.258	2.295	861	670	1.432
	TRC3	21	5	1	2	12
2007	TR	5.356	2.288	863	705	1.499
	TRC3	13	4	1	1	7
2008	TR	5.595	2.354	880	749	1.613
	TRC3	19	10	1	1	6
2009	TR	5.871	2.446	900	772	1.753
	TRC3	25	7	3	4	12

(*) İnşaat Sektörü, Sanayi Sektörü İçinde Değerlendirilmiştir.

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

Not 1: Bu Tablo TÜİK 'İstihdam Edilenlerin Yıllar ve Cinsiyete Göre İktisadi

Faaliyet Kolları NACE Rev. 1 (Düzey 2)' verileri ile hazırlanmıştır.

Not 2: Rakamlar Yuvarlamadan Dolayı Toplamı Vermeyebilir.

kadın istihdamı artışları Bölge'de kadın işgücü profilini de büyük ölçüde değiştirmiştir. Bölge'de kadın işgücünün yaş ortalamasının düştüğü görülmektedir. 2004 yılında işgücüne katılan kadınların, 35 ile 54 yaş grubunda; 2009 yılına gelindiğinde ise 20 ile 34 yaş arasında yoğunlukta olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, sanayi, hizmet ve ticaret sektörlerinde kadın istihdamında yaşanan artış, 2004 – 2009 yılları arasında tarımdan ayrılan kadın işgücünün bu sektörlerle geçiş yaptığı şeklinde yorumlanamamaktadır. Bu sektörlerdeki kadın istihdamında yaşanan artış daha çok işgücüne yeni katılan genç kadınlardan oluşmaktadır.

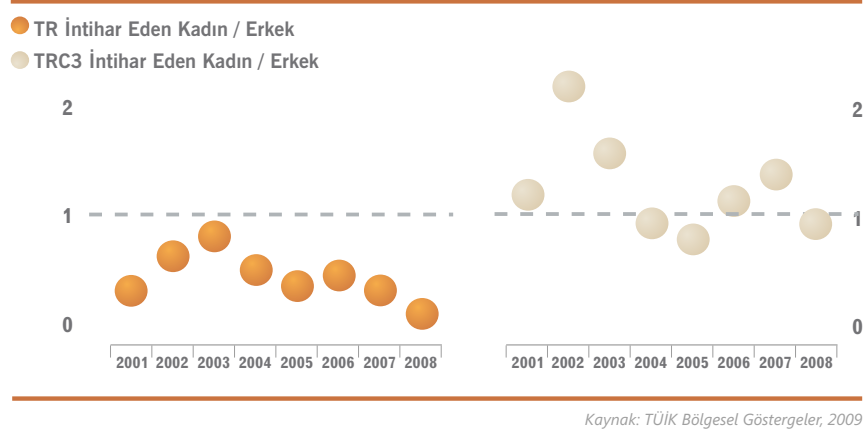
Bölge'de kadınların durumu toplumsal gelişmişlik ölçütleri dikkate alındığında modern toplum standartlarının oldukça gerisinde yer almaktadır.

Kadınların Bölge'de maruz oldukları yoğun toplumsal baskı, Türkiye genelinin aksine Bölge'de kadın intiharlarının erkek intiharlarından daha yaygın olması sonucunu doğurmuştur. Yukarıdaki şekilde görüldüğü üzere 2004, 2005 ve 2008 yılı dışında Bölge'deki

Bölge'de hâkimiyetini sürdüren geleneksel toplumsal ve kültürel yapı içinde kadın, sosyal katmanlaşma, aşiret bağları ve toplumsal eşitsizliklerden ziyadesiyle etkilenmektedir. Bu etkenler özellikle kırsal kesim kadınlarının hayatında önemli rol oynamaktadır. Bölge'de kadınların sosyal ve ekonomik yaşama katılımlarının önündeki en büyük engellerden biri düşük gelir ve eğitim düzeyi ile birleşen, erken çocuk bakımı alanındaki sosyal hizmetlerin yokluğu ya da yetersizliği ile de sorun haline gelen çok çocukluluk olgusudur.

intihar vakalarının büyük çoğunluğu kadınlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Kadın intiharlarının temelinde geleneksel sosyal katmanlaşmanın özellikle aşiret bağlarından kaynaklanan ve bu bağlamda toplum tarafından atfedilen rol gibi sosyo-kültürel faktörlerin iç içe yer aldığından söz edilebilir.

Şekil 29: Cinsiyete göre intihar göstergeleri

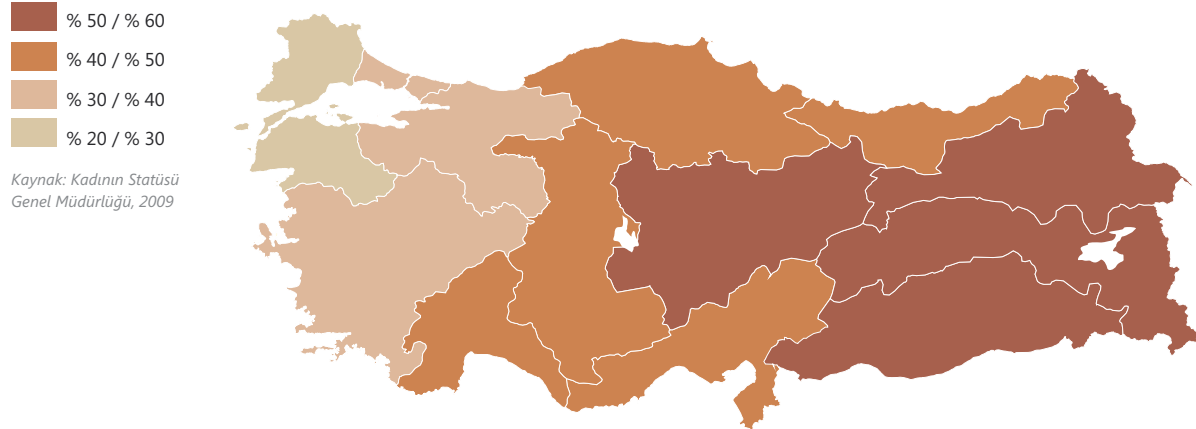

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan 'Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet' adlı raporda ülkedeki kadınların %39'unun yaşamının herhangi bir döneminde eşleri ya da birlikte oldukları kişi tarafından fiziksel ve cinsel şiddete uğradıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bölge düzeyinde bakıldığında ise TRC3 Bölgesi'nin de kapsamında yer aldığı Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde kadınların yüksek düzeyde fiziksel ve cinsel şiddete maruz kaldığı görülmektedir. Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde kadınların %51,1'i eşleri ya da birlikte oldukları kişilerin cinsel ve fiziksel şiddeti ile karşılaşmaktadırlar.

Bölge'de kadınların siyasi yaşama katılımı Türkiye geneline göre oldukça yüksektir ve eskilere dayanmaktadır. 1957-1961 yılları arasında Midyat Belediye

Başkanlığı yapan Zekiye Midyat, Türkiye'nin ilk kadın belediye başkanlarından biridir. 2009 Yerel seçimleri itibarıyla Türkiye'de 2'si il, 17'si ilçe, 7'si belde olmak üzere toplam 26 kadın belediye başkanı seçilmiştir.¹⁹ Bölge'de 26 ilçe içerisinde 4 ilçenin belediye başkanları kadındır. Kadın belediye meclis üyesi oranı ise ortalama %9 olarak hesaplanmış olup, bu oran belediye göre %24 ile %0 gibi geniş bir aralıkta değişmektedir.²⁰ Türkiye genelinde parlamentoya giren kadın milletvekili oranı %9²¹ civarında iken Bölge illerinin 15 milletvekilinden 4 tanesi, yani 3'te birine yakını kadındır. Bölge'de kadınların belediye başkan yardımcılığı, il genel meclisi başkanlığı, il genel meclisi üyelikleri gibi konumlarda da temsiliyeti göze çarpmaktadır. İl Genel Meclisi'nde kadın üye oranı Şırnak'ta %11,5, Batman'da %4,5, Siirt'te %4,7, Mar-

Harita 6: Eşi veya birlikte olduğu kişi(ler)den yaşamının herhangi bir döneminde fiziksel ve cinsel şiddet yaşamış kadınların bölgelere göre %'si, Türkiye 2008

din'de ise %0'dır.²² Kadınların siyasi yaşama katılımında yaşanan bu olumlu tablo, Bölge'de kadınlara karşı bakış açısını bir ölçüde değiştirmek, geleneksel yapıların kadınlar üzerinde kurduğu baskılara dikkat çekmek ve kadınların toplumsal ve ekonomik yaşama katılımını arttırmaya yönelik çalışmalar yapmak için bir fırsat olarak değerlendirilirse bu durumun Bölge'de kadının statüsünü geliştirmek için etkili olması beklenebilir.

Bölge'de GAP kapsamında uygulanan sürdürülebilir kalkınma programlarında toplumsal cinsiyet perspektifinin gözetilmesi için bir dizi proje yürütülmektedir. Bu bağlamda yürütülen çalışmaların en önemlilerinden biri Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM) projesidir.²³ Çok Amaçlı Toplum Merkezlerinin hedef kitlesini genç kızlar ve kadınlar oluşturmaktadır. GAP Bölgesi'nde toplam 35 adet ÇATOM bulunmaktadır. Bölge'de 9'u Mardin'de, 5'i Şırnak'ta, 4'ü Siirt'te ve 3'ü Batman'da olmak üzere toplam 21 adet ÇATOM bulunmaktadır.

ÇATOM'lar ile hedeflenen, kadınların sorunlarının farkına vararak birbirleriyle etkileşim içerisinde çözüm üretmelerini temin etmek, girişimciliği artırmak; cinsiyet dengeli kalkınmayı ve kadınların toplumsal kalkınma sürecine entegrasyonunu sağlamaktır.

ÇATOM'lar dışında son yıllarda Bölge'deki kadın sorununa dikkat çekmek amacıyla çeşitli kamu kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, sanatçılar ve şirketler tarafından sosyal sorumluluk projeleri yürütülmektedir. Tüm bu çalışmalar Bölge'nin kadın sorununu sürekli gündemde tutmakta ve hem yarattığı yatırımlar açısından hem de sağladığı kadın katılımı açısından

dan bu konu etrafında bir hareketlenme yaratmaktadır (Örn. Cemil İpekçi Tasarım Atölyesi, Baba Beni Okula Gönder Kampanyası, Haydi Kızlar Okula Kampanyası, Çocuk Gelinler Projesi, Aile İçi Şiddete Son Kampanyası). Tüm bu çalışmalar, bu alanda ancak uzun vadede gerçekleştirilecek dönüşümlerin ilk adımlarını atmakta olup, doğru kamu politikaları ve farklı girişimler arasında eşgüdümle desteklendiği ölçüde başarılı olabilecektir.

1.6 Sosyal Koruma

1.6.1 Sosyal Hizmetler

Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Hizmetler ve Yardımlar Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda²⁴ sosyal hizmetler, insanların sağlık ve iyilik halinin geliştirilmesinde; insanların kendilerine daha yeterli hale gelmelerinde ve başkalarına bağımlı olma hallerinin önlenmesinde; aile bağlarının güçlendirilmesinde; bireylerin, ailelerin, grupların veya toplulukların sosyal işlevlerini başarıyla yerine getirmelerinde yardımcı olmak amacıyla sosyal hizmet uzmanları ve diğer meslek mensupları tarafından gerçekleştirilen etkinlik ve programların bütünü olarak tanımlanmaktadır.

Ekonomik ve sosyal gelişmenin bir bütün olarak algılandığı 'kalkınma' sürecinin bir ayağı olan sosyal kalkınmanın önemli unsurlarından birisi de sosyal hizmetlerdir. Bu kapsamda, Bölge'de yürütülen sosyal hizmetlerin kapasiteleri ve erişilebilirliği özellikle risk altındaki grupların kalkınma sürecine dahil edilmesi ve toplumsal refahın geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır.

Tablo 22: TRC3 bölgesi sosyal hizmetler müdürlükleri bağlı kuruluş bilgileri

Kuruluş	Sayı	Kapasite	Doluluk Oranı (%)	Çalışan Sayısı	Yararlanan Birey Sayısı
Çocuk Hizmet Kuruluşları					
Çocuk Yuvaları (0-12 Yaş)	1	80	72	19	58
Gençlik Hizmeti Kuruluşları					
Yetiştirme Yurtları	1	45	95	9	43
Gençlik Rehabilitasyon Kuruluşları					
Bakım ve Sosyal Rehabilitasyon Merkezleri (13-18 Yaş Kız Çocukları)	1	10	100	9	10
SHÇEK'e Bağlı Özel Kuruluşlar					
Özel Kreş ve Gündüz Bakımevleri	4	314	45	16	90

¹⁹<http://www.ka-der.org.tr/tr/basin.php?act=sayfa&id00=110&id01=101&menu=>

²⁰TRC3 Bölge Planı çalışmaları kapsamında ilçe ve merkez ilçe belediyelerine uygulanan "Kurumsal kapasite anketi"nde ilgili soruya cevap veren 17 belediyenin yanıtlarına dayanarak hesaplanmıştır.

²¹KADER Kadın istatistikleri, 2010

²²KADER Kadın istatistikleri, 2010

²³www.gap.gov.tr

²⁴Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Sosyal Hizmetler ve Yardımlar Özel İhtisas Komisyonu Raporu, s.11

Batman	Çocuk Hizmet Kuruluşları					
	Çocuk Yuvaları (0-12 Yaş)	1	100	60	59	60
	Gençlik Hizmeti Kuruluşları					
	Yetiştirme Yurtları	1	12	100	59	23
	Gençlik Rehabilitasyon Kuruluşları					
	Çocuk ve Gençlik Merkezleri	1	-	-	8	400
	Aile, Kadın ve Toplum Hizmetleri Kuruluşları					
	Aile Danışma Merkezleri	1	-	-	4	27
	Toplum Merkezleri	4	-	-	13	3.700
	SHÇEK'e Bağlı Özel Kuruluşlar					
Şırnak	Özel Bakımevleri (Özürü)	1	46	50		26
	Özel Kreş ve Gündüz Bakımevleri	4	192			
	Aile, Kadın ve Toplum Hizmetleri Kuruluşları					
	Aile Danışma Merkezleri	1			1	26
	Toplum Merkezleri	1			6	140
Siirt	SHÇEK'e Bağlı Özel Kuruluşlar					
	Özel Bakımevleri (Özürü)	1	38	21	12	21
	Özel Kreş ve Gündüz Bakımevleri	2	150	28	14	28
	Çocuk Hizmet Kuruluşları					
	Çocuk Yuvaları (7-12 Yaş)	1	72	47	36	34
	Çocuk Yuvalarına Bağlı Çocuk Evleri (7-12 Yaş)	3	15	87	9	13
	Gençlik Hizmeti Kuruluşları					
	Yetiştirme Yurtları	1	120	88	36	105
	Gençlik Rehabilitasyon Kuruluşları					
	Çocuk ve Gençlik Merkezleri	1		28	10	105
Siirt	Aile, Kadın ve Toplum Hizmetleri Kuruluşları					
	Kadın Konukevleri	1	8	-	6	60
	Toplum Merkezleri	4	160	100	8	160

Kaynak: TRC3 Sosyal Hizmetler İl Müdürlükleri, Temmuz 2010

1.6.2 Korunmaya Muhtaç Çocuklara Hizmet Veren Kuruluşlar

Bölge'de korunmaya muhtaç çocuklara hizmet veren kuruluşlar Mardin ilinde 1 Çocuk Yuvası, 1 Yetiştirme Yurdu, 1 Bakım ve Sosyal Rehabilitasyon kuruluşu (13-18 yaş grubu ihmale, istismara uğramış, risk altındaki kız çocukları); Batman ilinde 1 Çocuk Yuvası, 1 Yetiştirme Yurdu, 1 Çocuk ve Gençlik Merkezi; Siirt ilinde 1 Çocuk Yuvası, 3 Çocuk Yuvalarına Bağlı Çocuk Evi, 1 Çocuk ve Gençlik Merkezi, 1 Yetiştirme Yurdu olmak üzere Bölge'de toplam 3 Çocuk Yuvası, 3 Çocuk Yuvasına Bağlı Çocuk Evleri, 3 Yetiştirme Yurdu ve 2 Çocuk ve Gençlik Merkezi, 1 Bakım ve Sosyal Rehabilitasyon kuruluşu yer almaktadır. Şırnak'ta İl Sosyal Hizmetler Müdürlüğü'ne bağlı korunmaya muhtaç çocuklara hizmet veren bir kuruluş yer almamaktadır.

Bununla birlikte Mardin'de 2011 yılında faaliyete geçmesi planlanan 40 çocuğun faydalanabileceği kap-

sitereye sahip bir Bakım ve Sosyal Rehabilitasyon Merkezi kuruluş aşamasındadır. Siirt ilinde de 2011 yılında Çocuk Yuvalarına bağlı Sevgi Evi kurulması planlanmaktadır.

1.6.3 Çocuk ve Gençlik Hizmetleri

Bölge'de 1 Batman ve 1 Siirt'te olmak üzere toplam 2 Çocuk ve Gençlik Merkezi yer almaktadır. 2010 yılı için Haziran ayı itibarıyla Çocuk ve Gençlik Merkezlerinden Batman ilinde 400 Siirt ilinde de toplam 105 çocuk ve genç faydalanmıştır. Bölge'deki çocuk ve genç nüfusun büyüklüğü, bulundukları sosyo-ekonomik koşullar değerlendirildiğinde hem merkezlerden yararlanan çocuk ve gençlerin hem de merkezlerin Bölge için sayıca kısıtlı olduğu söylenebilir.

SHÇEK, çalışan anne-babanın 0-6 yaş grubundaki çocuklarının bakımlarını gerçekleştirmek, bedensel ve ruhsal sağlıklarını korumak, geliştirmek ve bu çocuk-

lara temel değer ve alışkanlıkları kazandırmak amacıyla Kreş ve Gündüz Bakımevi hizmetlerini yürütmektedir. Bölge'de Mardin'de 4, Batman'da 4 ve Şırnak'ta 2 olmak üzere toplam 10 tane Özel Kreş ve Gündüz Bakımevi bulunmaktadır.

2009 yılında Siirt'te kurulan 80'inci Yıl Çocuk ve Gençlik Merkezi; uyuşturucu ve ucuucu madde bağımlısı, hırsızlık ve diğer kötü alışkanlıklara bulaşmış çocuk ve gençlerin sosyal rehabilitasyonunu sağlamak ve topluma kazandırmak amacıyla Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü'ne bağlı olarak açılmıştır. 151 çocuk ve genç, merkezin hizmetlerinden yararlanmaktadır. Merkezde, çocuk ve gençlere yönelik çeşitli etkinlikler düzenlenmektedir.

1.6.4 Kadın Konukevleri

Bölge illerinden yalnızca Şırnak'ta kadın konukevi bulunmaktadır. Bu kuruluşun kapasitesi 8 olup 2010 yılı için Temmuz ayı itibarıyla yararlanan birey sayısı 60'dır. Bu durum Şırnak'taki konukevinin korunmaya muhtaç kadınları ortalama olarak 1 hafta barındırma yetecek kapasiteye sahip olduğunu göstermektedir. Batman'da 15 yatak kapasiteli Kadın Konukevi kurulması çalışmaları devam etmektedir.

1.6.5 Toplum Merkezleri ve Aile Danışma Merkezleri

Bölge'de Batman (1) ve Şırnak (1) illerinde Aile Danışma Merkezi bulunmaktadır. Aile Danışma Merkezlerinden yararlanan kişi sayısı 2010 yılı için Temmuz ayı itibarıyla Batman'da 27 ve Şırnak'ta 26'dır. Bu illerde yararlanıcı sayısının bu kadar düşük kalması kurumun mevcut personel ve fiziki kapasitesinin yetersiz olmasından kaynaklanabileceği gibi, söz konusu hizmet hakkında yeterli bilgilendirme ve tanıtımın yapılmamış olmasından da kaynaklanabilmektedir.

Bölge İl Sosyal Hizmetler Müdürlükleri'ne bağlı Batman'da 4, Siirt'te 4, Şırnak'ta 1 olmak üzere toplam 9 Toplum Merkezi bulunmaktadır. Toplum Merkezlerinden yararlanan birey sayısı Batman'da 3.700, Şırnak'ta 140, Siirt'te 160 olmak üzere toplam 4.000'dir.

Mardin'de 2011 yılında faaliyete geçmesi planlanan Sosyal Hizmet Rehabilitasyon Merkezi ile Batman'da faaliyete geçmesi planlanan Çok Amaçlı Sosyal Hizmet Merkezi kuruluş aşamasındadır.

1.6.6 Özürü ve Yaşlı Bakım Hizmetleri

Özürü İdaresi Başkanlığı 2009 yılı verilerine göre, TRC3 Bölgesi'nde 32.139 özürü birey bulunmaktadır. Bu sayı Bölge nüfusunun %1.63'ünü oluşturmaktadır.

Özürü İdaresi Başkanlığı bünyesinde oluşturulan Ulusal Özürü Veritabanında, yetkili sağlık kuruluşları tarafından özürü sağlık kurulu raporu almış ve veritabanına bilgi akışı sağlayabilen bazı kurum ve kuruluşlara herhangi bir sebepten dolayı başvurmuş özürü bireylere ait verilerin yer alması, bu değerlerin daha yüksek düzeyde olma ihtimalini akla getirmektedir.

Tablo 23: İllere göre toplam özürü sayısı

	Kişi Sayısı	Nüfus İçindeki Oranı (%)
Mardin	12.013	1,63
Batman	10.240	2,06
Şırnak	4.141	0,96
Siirt	5.745	1,89
TRC3	32.139	1,63

Kaynak: Özürü İdaresi Başkanlığı, 2009

Bölge illerinden Şırnak ve Batman illerinde özürülere yönelik iki Özel Yatılı Bakım Merkezi bulunmaktadır.

Bununla birlikte, 2011-2012 yıllarında Mardin'in Midyat ilçesinde faaliyete geçmesi planlanan Bakım ve Rehabilitasyon Merkezi (Engelsiz Yaşam Merkezi), 2011 yılında Batman'da faaliyete geçecek olan 60 kapasiteli Engelsiz Yaşam Evi ile Siirt'te 60 kapasiteli Engelsiz Yaşam Merkezi çalışmaları sürmektedir.

Bölge'de Huzurevi, Yaşlı Hizmet Merkezi ile Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezi bulunmamaktadır.

1.6.7 Sosyal Yardım ve Destekler

Sosyal Yardım alanında ülkemizde birçok kurum faaliyet göstermektedir. Sosyal Yardım hizmeti sunan kurumların bazıları doğrudan sosyal yardım ve hizmet alanında görev alırken bazıları da kendi görev alanlarına ek olarak nakdi yardımlar veya projeler gerçekleştirmek suretiyle de sosyal yardım ve destek hizmetlerini gerçekleştirmektedir.

1.6.7.1 Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'nce Yapılan Aktarımlar

SYDGM tarafından 2003-2009 döneminde TRC3 Bölgesi illerine sosyal yardım ve proje destekleri kapsamında toplamda 569.883.533 TL kaynak aktarılmıştır. SYDGM tarafından aktarılan kaynakların %55'i ŞNT kapsamında sunulan eğitim, sağlık ve gebelik yardımlarından oluşmaktadır. Bölge illerinden Mardin, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü tarafından sağlanan kaynaklardan en yüksek oranda faydalanan Bölge ilidir.

Tablo 24: Bölge'ye aktarılan kaynak tutarının program bazında dağılımı (2003-2009)

	Sosyal Yardımları		Yükseköğrenim Bursu		KASDEP		Proje Destekleri		ŞNT		Toplam
	TL	%	TL	%	TL	%	TL	%	TL	%	TL
Mardin	66.297.745	37,5	211.470	0,12	13.491.497	7,64	2.222.501	1,26	100.626.494	57,0	182.849.707
Batman	74.841.754	44,5	555.495	0,33	2.776.980	1,65	6.447.682	3,83	87.394.039	52,0	172.015.950
Şırnak	41.082.650	32,5	12.030	0,01	2.196.074	1,74	2.198.478	1,74	85.826.296	67,9	131.315.528
Siirt	31.303.233	39,1	2.484.400	3,10	749.580	0,94	9.087.373	11,34	40.077.762	50,0	83.702.348
TRC3	213.525.382	37,5	3.263.395	0,57	19.214.131	3,37	19.956.034	3,50	313.924.579	55,1	569.883.533

Kaynak: SYDGM, Aralık 2009

1.6.7.2 Şartlı Nakit Transferi Yardımları

Sosyal koruma harcamaları kapsamında olan Şartlı Nakit Transferi (ŞNT) yardımları, ekonomik güçlükler nedeniyle temel sağlık ve eğitim hizmetlerinden mahrum kalan, herhangi bir Sosyal Güvenlik Kurumu kapsamında olmayan ve düzenli bir geliri olmayan nüfusun en yoksul kesimine yönelik bir sosyal yardım programıdır. ŞNT kapsamında eğitim, sağlık ve gebelik yardımları olmak üzere 3 farklı yardım programı bulunmaktadır. ŞNT Eğitim Yardımları kapsamında ailelere çocuklarının okula devam etmeleri şartıyla nakit transferi yapılmaktadır. ŞNT Sağlık Yardımları kapsamında ise ailelere çocuklarını düzenli olarak sağlık kontrolüne götürmeleri, gebe kadınlara da hastanede doğum yapmaları ve düzenli olarak doktor kontrolüne gitmeleri karşılığında nakit para yardımı yapılmaktadır.

sonuna kadar Bölge'ye 313.924.579 TL kaynak aktarılmıştır. ŞNT'nin SYDGM tarafından sağlanan tüm yardımlar içerisinde en geniş bütçeye sahip olduğu dikkat çekmektedir. Aktarılan kaynak tutarları ilçe bazlı değerlendirildiğinde çarpıcı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Batman Merkez, Bölge'de Şartlı Nakit Transferi kapsamında aktarılan kaynaklardan en fazla oranda yararlanmaktadır. Batman Merkez'i sırasıyla, Kızıltepe ve Cizre takip etmektedir. Bölge'de sanayi ve ticaretin yoğunlaştığı alanlardan olan Kızıltepe, Cizre ve Batman Merkez'in desteklerden daha yüksek düzeyde yararlanması beklenenin aksine bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda Bölge'de bazı geri kalmış ilçelerin ŞNT yardımlarından nispi olarak düşük düzeyde yararlanıyor olması, bu ilçelerde ikamet eden insanların sosyal yardım programları hakkında yeterli bilgi sahibi olmadıklarını akla getirmektedir.

Tablo 25: Şartlı nakit transferi (ŞNT)

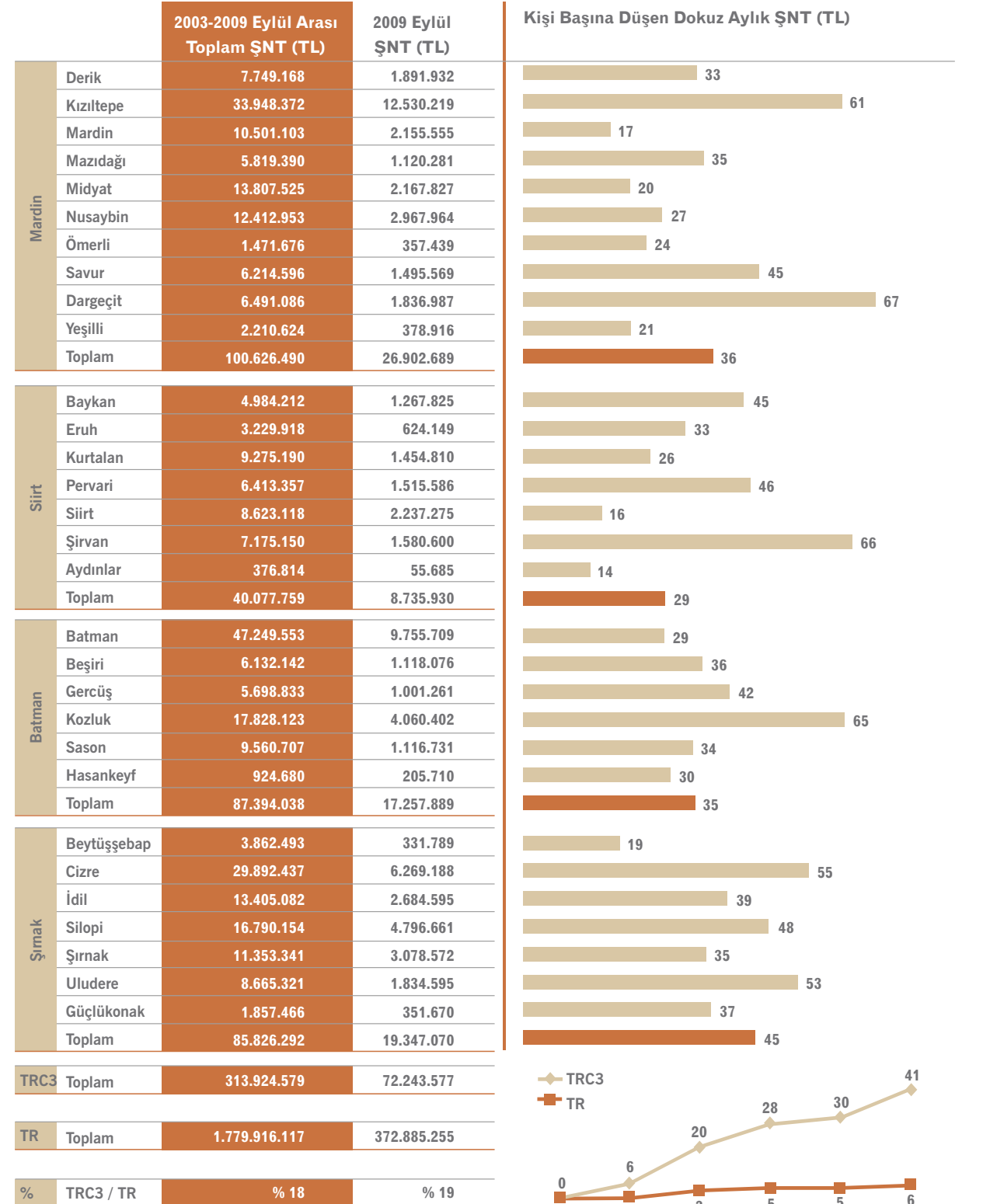
	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt	TRC3
Eğitim ve Sağlık Yardımı Hak Eden Hane Sayısının Ülke İçindeki Payı (%)	4,8	2,9	3,4	1,7	12,7
Sağlık Yardımından Yararlanan Çocuk Sayısının Ülke İçindeki Payı (%)	7,9	5,5	7,2	2,7	23,3
Sağlık Ödemeleri Toplamının Ülke İçindeki Payı (%)	9,0	6,2	7,6	3,1	25,9
Gebelik Ödemelerinin Ülke İçindeki Payı (%)	7,6	0,0	6,8	3,4	17,8
Eğitim Yardımından Yararlanan Çocuk Sayısının Ülke İçindeki Payı (%)	5,7	3,7	4,0	2,0	15,5
Eğitim Ödemeleri Toplamının Ülke İçindeki Payı (%)	6,5	4,0	4,2	2,0	16,6

Kaynak: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü İstatistikleri, Eylül 2009

Yukarıdaki tabloda TRC3 Bölgesi illerinin ŞNT eğitim ve sağlık yardımlarından aldığı paylar görülmektedir. ŞNT'den yararlanan hanelerin % 12,7'si TRC3 Bölgesi'nde bulunmaktadır. En fazla yardım alan aileler Mardin ve Şırnak'tadır. Tabloda en çok dikkat çeken nokta sağlık yardımlarından yararlanma oranının eğitim yardımlarından yararlanma oranına göre çok yüksek olmasıdır.

Yanda yer alan Şekil 30'da Bölge'ye ŞNT kapsamı-nda aktarılan kaynak tutarları ile kişi başına düşen ŞNT yardım tutarlarına ilişkin veriler yansıtılmıştır. Buna göre, 2003-2009 yılları arasında ŞNT kapsamında aktarılan kaynağın % 18'i Bölge'ye aktarılmıştır. Program kapsamında 2003 yılından başlayarak 2009 Eylül

2009 yılı ilk 9 aylık (Ocak-Eylül) ŞNT yardımları incelendiğinde, Mardin ve Şırnak'ın yardımlardan en yüksek düzeyde yararlanan iller olduğu görülmektedir. İlçe bazlı analizde benzer şekilde 2009 yılı ilk 9 aylık döneminde de Kızıltepe, Batman Merkez ve Cizre diğer ilçelere kıyaslandığında yardımlardan daha fazla yararlanmaktadır. Kişi başına düşen ŞNT yardım tutarları incelendiğinde Dargeçit, Şırvan, Kozluk, Kızıltepe ve Cizre'nin sırasıyla en yüksek değerlere sahip ilçeler olduğu dikkat çekmektedir. TRC Bölgesi'nde kişi başına yardım tutarlarının ülke ortalamasının çok üzerinde olduğu ve yıllar itibarıyla de büyük oranda artış gösterdiği de yan sayfadaki şekilden izlenebilmektedir.

Şekil 30: Şartlı nakit transferi (ŞNT)

Kaynak: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü İstatistikleri, Eylül 2009

1.6.7.3 Yeşil Kart

SYDGM tarafından uygulanan sağlık yardımlarının yanı sıra Sağlık Bakanlığı, Ödeme Gücü Olmayan Vatandaşların Tedavi Giderlerinin Devlet Tarafından Karşılanmasına yönelik Yeşil Kart uygulaması gerçekleştirilmektedir. Bölge'de Yeşil Kart kapsamından faydalanan nüfus oldukça yüksek düzeydedir. Nüfusun en yoksul kesimine ulaşmayı hedefleyen Yeşil Kart uygulamasından Bölge illerinin tümünde toplam nüfusun %40'ından fazlası yararlanmaktadır (Tablo 29).

1.6.7.4 Yaşlı ve Özürlü Nüfusa Yönelik Yardımlar

Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından 2022 sayılı '65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Gücsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun'da belirtilen hükümlere dayanarak aranan diğer koşulların gerçekleşmesi halinde, bu kişiler ile bakmakla yükümlü olunan özürlü bir aile bireyi olması durumunda bakımı üstelenen aile bireyine de aylık bağlanmaktadır.

Tablo 26: 2022 Sayılı Kanun'dan yararlanan birey sayısı

	2022 Sayılı Yasadan Yararlananların Sayısı	2022 Sayılı Yasadan Yararlananların Nüfusa Oranı (%)
Mardin	25.162	3,41
Batman	10.618	3,50
Şırnak	16.898	3,39
Siirt	11.110	2,58
TRC3	63.788	3,23
TR	1.323.564	1,82

Kaynak: Sosyal Güvenlik Kurumu İstatistikleri (Haziran 2010), 2009 ADNKS Nüfus Sayımı baz alınmıştır.

TRC3 Bölgesi'nde 2010 yılı Haziran ayı itibarıyla 63.788 birey 2022 sayılı yasadan yararlanmış bulunmaktadır. Bu değer Bölge nüfusunun % 3,23'üne

tekabül etmektedir. Aynı dezavantajlı grubun hedef kitlesini oluşturduğu SHÇEK tarafından yürütülen bir başka programda ise yaşlı ve özürlü bakımı karşılığında özürlü yakınlarına nakdi destek sağlanmaktadır. Bölge'de huzurevi bulunmaması ve Mardin Huzurevi'nin talep olmaması nedeni ile kapatılması Bölge'de yaşlı bakım hizmetlerinin evde aile yakınları tarafından yerine getirildiğine işaret etmektedir.

1.6.7.5 Sosyal Destek Programı

2008-2012 dönemini kapsayan GAP Eylem Planı kapsamında belirlenen 'sosyal kalkınmanın sağlanması' gelişme eksenini çerçevesinde GAP Bölgesi'nde 2008 yılı itibarıyla Sosyal Destek Programı (SODES) uygulamaya geçmiştir. SODES programı Bölge'de Bakanlıkların olağan sorumluluk alanlarının dışında kalan ve acil önlem gerektiren kırdan kente göç, yoksulluk, işsizlik, sosyal bütünleşme gibi toplumsal sorunların proje odaklı ve esnek bir yapı içerisinde çözülmesi yaklaşımının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Program kapsamında, kamu kuruluşları, yerel yönetimler, üniversite ve STK'lar tarafından sunulan projeler finanse edilmektedir. Programın gerektirdiği ortaklık yapısı, Bölge'deki kamu kurumları, STK'lar ve yerel yönetimler arasında işbirliğini geliştirmeye de katkıda bulunmaktadır.

SODES kapsamında TRC3 Bölgesi'nden 2008-2010 yılları arasında toplam 552 proje kabul edilmiştir. Bu kapsamda Bölgeye 2008-2010 yılları arasında toplam 81.841.370 TL kaynak aktarılmıştır. Bölge illeri içerisinde yürüttüğü proje sayısı ve proje tutarı ile Batman ilk sırada yer almaktadır. Şırnak ilinin 54 proje ile SODES programından en az düzeyde yararlanan il olması dikkat çekmektedir. 2010 yılında program DAP illerini de kapsayacak şekilde genişletilmiş ve toplam 150.000.000 TL kaynak tahsis edilmiştir. GAP illerinde SODES

tarafından 2010 yılında desteklenmeye hak kazanan projelerin yalnızca % 23'ü TRC3 Bölgesi'ne aittir.

SODES programına getirilen en önemli eleştirilerden bir tanesi programın kamu kuruluşları arasında bir

oluşturmaktadır. 2010 dağılımında Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşlarının ve Köye Hizmet Götürme Birliklerinin programa dahil olması programın kapsamının genişlemesi bakımından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 28: TRC3 Bölgesi SODES projeleri dağılımı (2008 – 2009)

	Projelerin Dağılımı (2008 - 2009)	Projelerin Dağılımı (%)	Kaynakların Dağılımı (2008 - 2009)	Kaynakların Dağılımı (%)
Kamu Kurumları	290	71	34.839.760	58
İl Özel İdaresi	9	2	13.203.850	22
Belediyeler	12	3	835.350	1
Üniversiteler	6	1	531.350	1
STK	91	22	10.690.750	18
Toplam	408		60.101.060	

Kaynak: DPT

kaynak transferi yönünün baskın olduğu, sivil projeleri yeterince desteklemediği ve dolayısıyla Bölge'de sivil toplum kuruluşlarının güçlenmesine önemli bir katkı sağlamadığı yönündedir. Bu durum 2008-2010 yılları için üstteki tabloya göre doğrulanmaktadır. Sivil toplum kuruluşları program kapsamında desteklenen projelerin % 22'sinden kaynakların ise % 18'inden faydalanmıştır.

2010 yılında da henüz kuruluş türlerine göre dağıtılan bütçe açıklanmasa da proje türlerine göre Bölge'de desteklenen projelerin % 45'i kamu kurum ve kuruluşlarına, % 38'i STK'lara, % 6'sı Belediyelere, % 6'sı Köye Hizmet Götürme Birliklerine, % 2'si Üniversitelere, % 1'i İl Özel İdarelerine, % 1'i Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşlarına dağıtılmıştır. Bu dağılımda STK projelerinin payındaki artış göze çarpmakta fakat yine de kamu kuruluşlarının projeleri program dahilinde desteklenen projelerin neredeyse yarısını

1.6.7.6 Sosyal Sigorta

TRC3 Bölgesi, Yeşil Kart hariç sosyal güvenlik kapsamında bulunan nüfus oranında Türkiye içinde çok gerilerde yer almaktadır. Türkiye sıralamasında 69'uncu il olan ve Bölge'de en iyi konumda olan Siirt'te nüfusun % 45'i Yeşil Kart hariç tutulduğunda sosyal güvenlik kapsamı dışında kalmaktadır. En dezavantajlı konumda olan Şırnak'ta nüfusun %55'i, Yeşil Kart hariç tutulduğunda, Sosyal Güvenlik kapsamı dışında kalmaktadır. Türkiye'de bu oranın % 18 düzeyinde olduğu düşünüldüğünde Bölge'nin durumu daha iyi anlaşılmaktadır. Sosyal Güvenlik kapsamına Yeşil Kart dâhil edildiğinde ise Mardin diğer üç ilden farklı bir tablo çizmektedir. Yeşil kartın, nüfusun en yoksul kesiminin ücretsiz sağlık hizmeti almasını sağlayan bir sosyal güvenlik uygulaması olduğu düşünüldüğünde, Bölge için bu oran önemli bir yoksulluk göstergesidir.

Tablo 27: SODES 2008-2010 TRC3 Bölgesi'nde il bazında kazanan proje sayısı ve tutarlar

	İstihdam		Kültür-Sanat-Spor		Sosyal İçerme		Toplam	
	Proje Sayısı	Proje Tutarı	Proje Sayısı	Proje Tutarı	Proje Sayısı	Proje Tutarı	Proje Sayısı	Proje Tutarı
Batman	32	4.242.000	55	7.181.840	69	12.053.690	156	23.477.530
Mardin	30	2.213.005	90	8.349.427	66	9.217.678	186	19.780.110
Siirt	32	3.757.730	59	5.384.647	78	9.900.673	169	19.043.050
Şırnak	5	1.362.500	14	1.335.800	22	16.842.380	41	19.540.680
TRC3	99	11.575.235	218	22.251.714	235	48.014.421	552	81.841.370
Türkiye	433	46.807.500	1.007	103.314.080	922	133.769.720	2.362	283.891.300
TRC3 / Türkiye (%)	23	25	22	22	25	36	23	29

Kaynak: DPT

Tablo 29: Sosyal güvenlik kapsamı (2010)

	SG Kapsamında Olanlar (Yeşil Kart Hariç)		Yeşil Kartlılar		SG Kapsamı Dışında Kalanlar	
	%	TR Sıralama	%	TR Sıralama	%	TR Sıralama
Mardin	54,97	70	39,34	11	5,70	30
Batman	53,41	74	44,63	7	1,97	67
Şırnak	45,49	77	48,06	5	6,45	20
Siirt	55,41	69	43,38	9	1,21	72
TRC3	52,57	-	43,20	-	4,23	-
TR	82,35	-	12,96	-	4,69	-

Kaynak: Sosyal Güvenlik Kurumu İstatistikleri (Haziran 2010), 2009 ADNKS Nüfus Sayımı Baz Alınmıştır.

1.7 Kültür ve Spor

TRC3 Bölgesi'nde halkın ve Bölge'ye gelen diğer insanların serbest zamanlarını sosyal, kültürel ve sanatsal faaliyetlerle değerlendirmelerini sağlayacak mekânların sayısı GAP Bölgesi ve Türkiye geneline kıyasla oldukça yetersizdir.

tur. Merkezde 2008-2009 eğitim ve öğretim yılından itibaren zihinsel, müzik ve resim becerileri olan ilköğretim çağı öğrencilerine eğitim verilmektedir. Güzel sanatlar liselerine de öğrenci yetiştiren bu merkezlerden Türkiye genelinde 30 adet olup Siirt, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ilk ve tek Bilim ve Sanat Merkezi'ne sahip olan ildir.²⁶

Tablo 30: TRC3 kültür göstergeleri (2009)

	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt	TRC3 Bölgesi	GAP Bölgesi	TRC3/GAP (%)	TR
Kütüphane Sayısı	8	5	4	5	22	77	28,6	1.156
Sinema Salonu Sayısı	1	6	-	-	7	52	13,5	1.514
Tiyatro Salon Sayısı	1	1	-	-	2	5	40,0	204
Müze Sayısı	1	-	-	-	1	8	12,5	159
Müze Ziyaretçi Sayısı	61.853	-	-	-	61.853	343.230	18,0	12.422.148

Kaynak: TÜİK, Bölgesel İstatistikler

Geçtiğimiz yıl içerisinde Bölge'de müze, tiyatro ve sinema salonları sayılarında artış olmuştur. İl Kültür ve Turizm Müdürlükleri ve Valiliklerin İl Brifinglerinden derlenen verilere göre 2010 itibarıyla TRC3 Bölgesi'nde 23 kütüphane, 5 müze ve 7 sinema salonu bulunmaktadır. Siirt'te müze, sinema ve tiyatro salonu bulunmamaktadır.

Siirt'te bulunan Bilim ve Sanat Merkezi, gençlerin sanatsal yeteneklerini geliştirerek, sanat eğitiminde orta ve yüksek öğretime yönlendirilmelerini sağlamak amacıyla Siirt Valiliği tarafından oluşturulmuş-

Tablo 31'de de görüleceği gibi TRC3 Bölgesi'nde İl Müdürlükleri, Kaymakamlık ve Valiliklere ait toplam 58 spor tesisi, 96 spor kulübü ve 30.794 lisanslı sporcu bulunmaktadır. Branş bazında lig sayıları ve müsabaka sayıları diğer bölgelere kıyasla daha azdır.

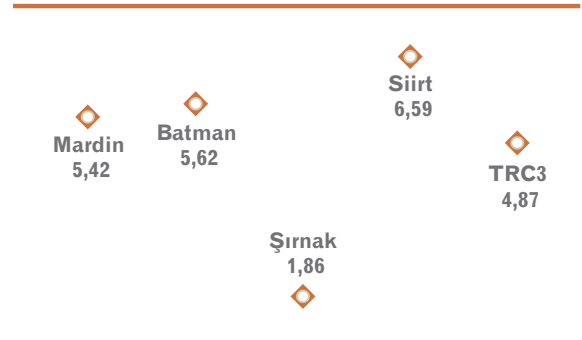
2010 yılında Türkiye'de yüz bin kişi başına düşen spor kulübü²⁷ yaklaşık 9 iken, en son 2009 yılında güncellenen verilere göre de yüz bin kişi başına düşen spor tesis sayısı 12'dir. TRC3 Bölgesi yüz bin kişi başına düşen spor kulübü ve spor tesis sayısı bakımından Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır. Siirt'in di-

Tablo 31: TRC3 spor göstergeleri

	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt	TRC3
Spor Kulübü	40	28	8	20	96
Spor Tesisi Sayısı	17	10	10	21	58
Lisanslı Sporcu Sayısı	9.114	7.057	6.059	8.564	30.794

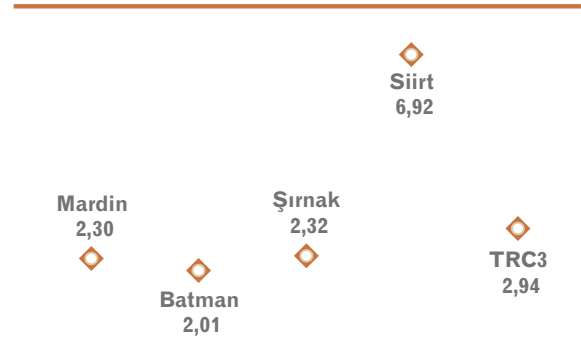
Kaynak: Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt Gençlik ve Spor İl Müdürlükleri ve Valilik İl Brifingleri, 2010

Şekil 31: Yüz bin kişi başına düşen spor kulübü sayısı

Kaynak: 2010 Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt Gençlik ve Spor İl Müdürlükleri ve Valilik İl Brifingleri, 2009 ADNKS TÜİK Nüfus Sayımı

Şekil 32: Yüz bin kişi başına düşen spor tesis sayısı

Kaynak: 2010 Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt Gençlik ve Spor İl Müdürlükleri ve Valilik İl Brifingleri, 2009 ADNKS TÜİK Nüfus Sayımı

ğer Bölge illerine göre daha iyi durumda olduğu görülmektedir. Mardin ve Batman, spor kulübü ve spor tesis sayıları bakımından birbirine yakın değerlere sahipken, Şırnak son sıralarda yer almaktadır. Bölge'deki mevcut sosyal tesisler fiziki altyapı açısından da oldukça yetersizdir.

1.8 Medya

TRC3 Bölgesi'nde 62 yerel gazete, 11 yerel radyo, 4 ye-

rel televizyon bulunmaktadır. Mardin'de 3 yerel dergi faaliyet gösterirken TRC3 Bölgesi'nin diğer illerinde yerel dergi bulunmamaktadır. Bölge'de 6 ulusal televizyon, 11 ulusal gazete temsilciliği, 7 ulusal radyo ve 20 ulusal haber ajansı faaliyet göstermektedir. Şırnak'ta yerel radyo, yerel televizyon ve ulusal televizyon temsilciliği, Siirt'te de ulusal gazete temsilciliği bulunmamaktadır.

Tablo 32: TRC3 basın-yayın göstergeleri

	Yerel Gazete	Yerel Dergi	Yerel Radyo	Yerel TV	Ulusal Gazete	Ulusal Radyo	Ulusal TV	Ulusal Haber Ajansları
Mardin	18	3	6	1	7	3	1	9
Batman	21	-	4	2	2	1	2	5
Şırnak	10	-	-	-	2	2	-	2
Siirt	13	-	1	1		1	3	4
TRC3	62	3	11	4	11	7	6	20

Kaynak: DİKA Tanıtım ve İşbirliği Birimi Veritabanı, 2010

²⁶Siirt Valiliği İl Brifingi, 2009

²⁷Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü <http://www.gsgm.gov.tr/sayfalar/istatistik/kulupsayilari.htm> , 2009 ADNKS TÜİK Nüfus Sayımı

GENEL EKONOMİK GÖSTERGELER

Genel Ekonomik Göstergeler

TRC3 Bölgesi 2 milyona yakın nüfusu ve cari fiyatlarla 2008 yılında 9,5 milyar TL bölgesel katma değeri ile Türkiye'nin gelişmekte olan bölgelerinden birisidir. TRC3 Bölgesi, marka olma potansiyeli bulunan çeşitli ve özgün birçok ürüne, varlığa ve kaynağa sahip olmasına rağmen bunları yeterince değerlendirebildiği söylenememektedir. Bölge, Türkiye'nin en genç nüfusuna sahip pazarlarından biri olma özelliğinin yanı sıra, yine Türkiye'nin Irak ve Suriye'ye en yakın bölgesi olması nedeni ile önemli bir üretim üssü olabilecek konumdadır.

Bölge'nin genel ekonomik durumu, kişi başına düşen GSYİH, GSKD gibi ulusal hesaplamalar, Bölge'nin rekabet edebilirliği, kamu yatırımları ve gelişmişlik endeksleri, markalaşma, AR-GE faaliyetleri, girişimcilik, Bölge'de uygulanan teşvikler ve kümelenme bazında incelenebilmektedir.

2.1 Gelir ve Katma Değer

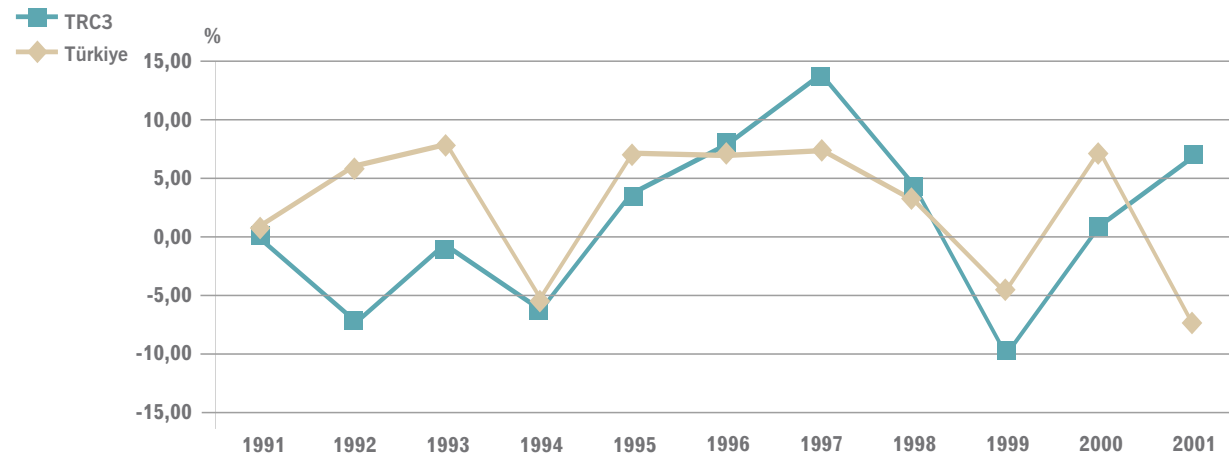
TRC3 Bölgesi ülke geneline kıyasla geri kalmış olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer almakta ve GAP alt bölgeleri arasında gelişmişlik düzeyi açısından son sırada yer almaktadır. Bölge ekonomisinin ülke ekonomisine sunduğu katkı oransal olarak düşük düzeydedir. 1991'de TRC3 Bölgesi'nin ülke gayri safi hâsılasındaki payı % 1,2 olup, bu pay ile Bölge, 26 Düzey 2 bölgesi içerisinde 22'nci sırada yer alırken, 2001'de ülke içindeki payında önemli bir değişiklik olmamış ve payı % 1,2 olarak gerçekleşmiş, sıralamadaki yeri de yine aynı kalmıştır. Aynı dönem içerisinde Bölge'nin GAP Bölgesi GSYİH'si içindeki payı % 21,7'den % 22,5'e yükselmiştir.

kaydetmiştir. Bir başka ifadeyle, Mardin ve Şırnak illeri 90'lı yıllarda Türkiye geneline göre yüksek bir ekonomik büyüme hızı yakalarken, Siirt ve Batman daha yavaş büyümüştür.

TRC3 Bölgesi'nde 2001 yılında kişi başına düşen Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (KBGSYİH) 993 \$ olup bu rakam aynı yılın Türkiye kişi başı GSYİH'sinin % 46'sı kadardır. Kişisel gelirin ölçülmesinde daha gerçekçi göstergeler sunan satın alma gücü paritesine göre kişi başı GSYİH'de Siirt ve Batman'ın diğer iki ile göre üstünlükleri mevcuttur.

Kişi başına düşen GSYİH açısından, Güneydoğu Anadolu Bölgesi içerisinde son sırada yer alan TRC3

Şekil 33: 1991-2001 GSYİH büyüme oranları

Kaynak: Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş.

1991 - 2001 yılları arasında Türkiye GSYİH büyümesi istikrarsız bir seyir izlemiş ve dolayısıyla da TRC3 Bölgesi bu istikrarsızlıktan etkilenmiştir. TRC3 Bölgesi GSYİH'si 1991-2001 döneminde yıllık ortalama % 1,2 oranında büyürken aynı dönemde (1991-2001) Türkiye GSYİH'si yıllık % 2,6 oranında bir büyüme hızı kaydetmiştir. Bu durum, 90'lı yılların ilk yarısında Bölge'nin ekonomik büyüme açısından ülke geneline göre ortalama olarak daha yavaş bir seyir izlediğini göstermektedir. Bu dönem içinde Mardin ilinde GSYİH, yıllık ortalama % 4,03, Siirt ilinde % 1,32, Batman ilinde % 0,45 ve Şırnak ilinde % 7,45 artış

Bölgesi; 2001'de Düzey 2 bölgeleri bazında 26 alt bölge içinde 24'üncü sırada yer almıştır. Mardin ve Şırnak kişi başına düşen GSYİH bakımından 1991-1995 yılları arası büyürken 1995-2001 yılları arası küçülme göstermişlerdir. Batman 1991-1995 yılları arası küçülürken, 1995-2001 yılları arası ise büyüme göstermiştir. Ancak, Siirt diğer illerin aksine 1991-2001 yılları arasında sürekli küçülme göstermiştir.²⁸ Yukarıdaki tablodan da görülebileceği üzere TRC3 illeri arasında kişi başına gayri safi yurt içi hasıla seviyesi bazında en dezavantajlı konumda bulunan il Şırnak'tır.

Tablo 33: TRC3 Bölgesi GSYİH göstergeleri

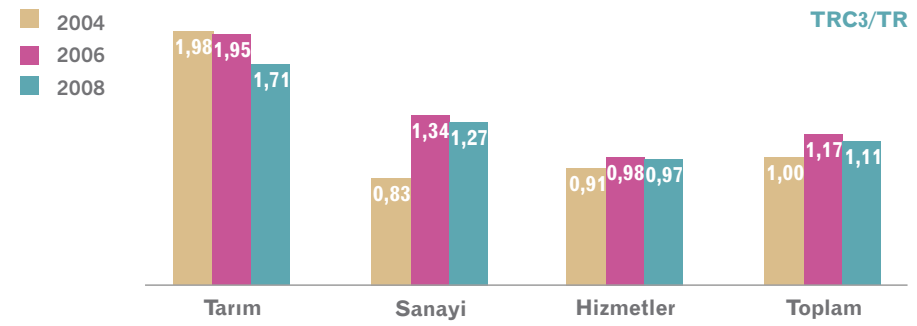
	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt	TRC3	TR	TRC3/TR
Cari Fiyatlarla Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	983	1.216	638	1.111	993	2.146	0,46
Satın Alma Gücü Paritesine Göre Kişi Başına GSYH (\$)	2.809	3.473	1.824	3.174	2.837	6.132	0,46
Kişi Başına GSYH Türkiye Sıralaması	68	56	79	61	24/26	-	-

Kaynak: Bölgesel İstatistikler TÜİK 2001

Hizmetler, sanayi ve tarım sektörleri ayrıntısında GSKD tutarlarına bakıldığında, TRC3 Bölgesi'nde hizmetler ve sanayi sektörlerinde üretilen GSKD'nin Türkiye'deki payına göre 2004 - 2006 yıllarında yaşanan büyümenin yerini 2006 - 2008 yılları arasında bir gerilemenin aldığı görülebilir.

Kişi başına düşen geliri hesaplamakta farklı bir yaklaşım geliştiren TÜİK, 2004 yılından itibaren Düzey 2 bölgeleri bazında GSYH yerine Gayrisafi Katma Değer (GSKD) hesaplama metodunu benimsemiştir. TRC3 Bölgesi 2008 yılı hesaplarına göre²⁹ Bölge'de üretilen 9,5 Milyar TL'lik GSKD ile 26 Düzey 2 Bölgesi arasında 22'nci sırada yer almaktadır. Bu sıralama Bölge'nin 1991 yılında Düzey 2 Bölgeleri arasında bulunduğu 22'nci sıradan ilerlemediğini göstermektedir.

Şekil 34: Sektörlere göre gayri safi katma değerde TRC Bölgesi'nin Türkiye'deki payları (%)

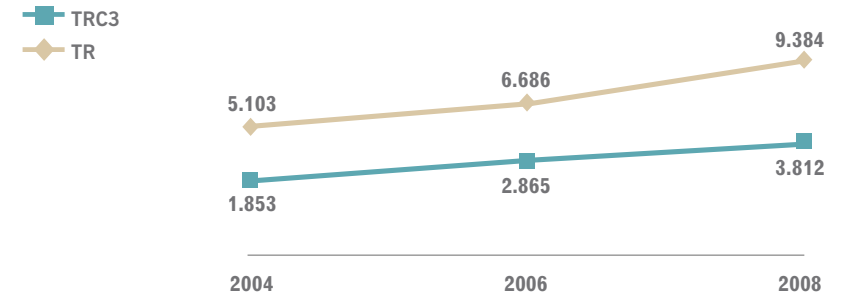

Kaynak: TÜİK Veritabanı

nün payında artışa bırakmıştır. Ancak sanayi sektörünün GSKD içindeki payı hala ülke genelinde aldığı payın üzerindedir. Bu değişimler, Bölge'deki sektörlerin Bölge'de üretilen katma değerde aldığı payların Türkiye'deki dağılıma benzer yönde değişim eğilimi içerisinde olduğunu göstermektedir.

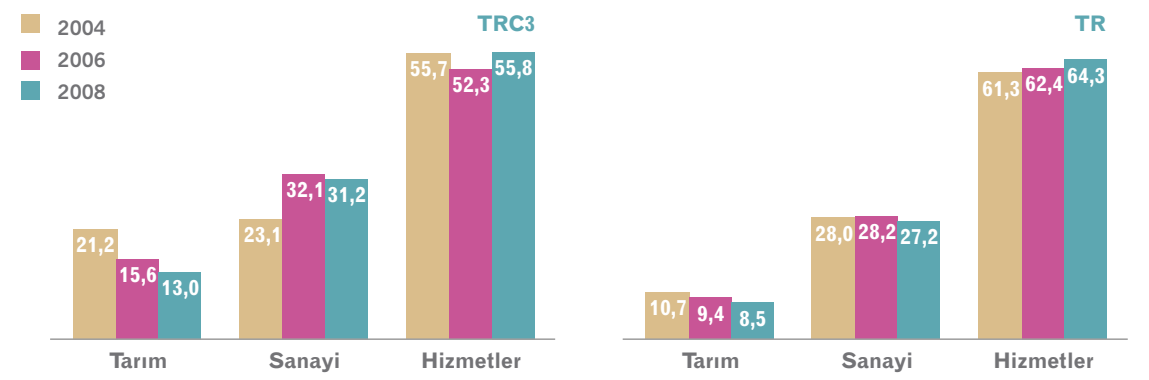
Sektörlerin GSKD içindeki paylarını gösteren aşağıdaki şekilde TRC3 Bölgesi'nde tarımın payının, oransal olarak azalma eğilimine girmesine rağmen, ülke ortalamasının üstünde kalmaya devam ettiği görülmektedir. Bölge'de 2004-2006 yılları arasında tarımın payındaki gerileme, sanayi sektörünün payında ise artış yaşanırken, 2006-2008 yılları arasında sanayi sektörünün payı da gerilemeye geçerek yerini hizmet sektörü-

Şekil 36: Türkiye'de ve Bölge'de kişi başına gayrisafi katma değer (USD) (2004-2008)

Kaynak: TÜİK Veritabanı

Şekil 35: Sektörlerin gayri safi katma değer içindeki payları (%)

Kaynak: TÜİK

²⁹TÜİK tarafından en son açıklanan GSKD verileri 2008 yılına aittir.

Bir diğer gösterge olan kişi başına GSKD TRC3 Bölgesi'nde 2004 yılında 1.853 USD iken Türkiye'de 5.103 USD olarak gerçekleşmiştir. TRC3 Bölgesi kişi başına GSKD'si Türkiye'deki kişi başına GSKD'nin 2004 yılında % 36'sını oluştururken, 2008 yılında % 41'ini oluşturması kişi başına düşen katma değerde ülke geneline göre daha hızlı bir artış yaşandığını ortaya koymaktadır.

Bölge, kişi başına düşen GSKD sıralamasında 26 Düzey 2 Bölgesi içinde 2004'te son sıradayken, 2008 yılına gelindiğinde tam 3 sıra ilerleyerek 23'üncü sıraya yükselmiştir.

Bölge'deki sermaye ve kişi başına düşen gelir durumunun bir diğer göstergesi ise mevduat miktarlarıdır. TRC3 Bölgesi'nin 2009 yılı itibariyle sahip olduğu 1.540 milyon TL'lik banka mevduatı, Türkiye toplam banka mevduatının % 0,3'ünü ifade etmektedir. Bölge, mevduat büyüklüğü itibariyle 26 Düzey 2 Bölgesi arasında 25'inci sırada yer almaktadır.³⁰

TRC3 Bölgesi'nde 2009 yılı itibariyle kişi başına düşen mevduatın 526 \$ olduğu ve bunun Türkiye genelinde kişi başına düşen mevduatın (4.699\$) yaklaşık 9'da biri olduğu göze çarpmaktadır. Kişi başına düşen mevduatın en yüksek olduğu il Mardin (591 \$), en düşük olduğu il ise Şırnak'tır (390 \$). Batman'da ise kişi başına 570 \$, Siirt'te 487 \$ mevduat düşmektedir. Kişi başına düşen mevduatın büyüklüğü açısından Mardin iller sıralamasında 71'inci sırada yer alırken, Batman 73'üncü, Şırnak 78'inci ve Siirt 74'üncü sırada yer almaktadır.³¹

TRC3 Bölgesi banka mevduatının millî gelire oranı incelendiğinde, 1995 yılında % 87 olan mevduat/millî gelir oranının, 2000'de % 11,66'ya ve 2001'de ise % 6,40 düzeyine gerilediği görülmektedir. 1995'den 2001'e çok büyük bir düşüş gözlenen Bölge'de mevduat/millî gelir oranı, Türkiye ortalamalarının (% 61,3) çok altında gerçekleşmektedir.³² Bu durum Bölge'de sermaye birikiminin Türkiye geneline göre çok düşük düzeyde olduğunu ve söz konusu yıllar arasında KBGSYİH'de yaşanan gerilemenin Bölge'deki tasarrufları da olumsuz etkilediğini, Bölge'nin yoksullaştığını göstermektedir. Öte yandan bu durum, Bölge'de kazanılan gelirin Bölge dışında tasarruf edildiğinin

işareti olarak da yorumlanabilir.

Aşağıdaki şekilden de görülebileceği üzere son yıllarda Bölge'de üretilen GSKD'nin artmasıyla birlikte bu artışın sermaye birikimine de olumlu yansıdığı aşağıdaki şekilden görülmektedir.

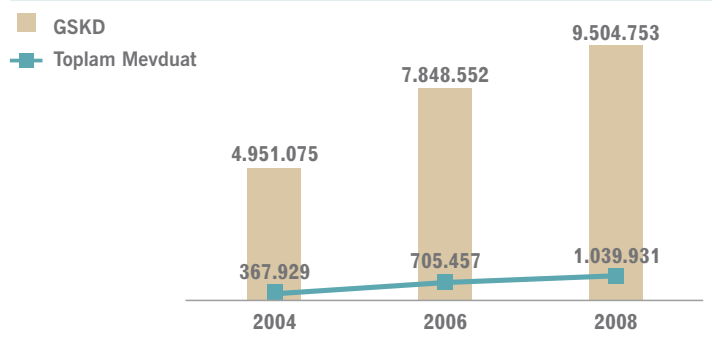
2.2 Rekabet Analizi

2.2.1 Bölgelerarası Rekabet

Küreselleşme sürecinde, kalkınma açısından temel aktör olma yolunda ilerleyen bölgelerin artık sadece ülkelerin değil uluslararası sistemin bir parçası oldukları görülmekte ve bu sistemde giderek zorlaşan rekabet koşullarında yerel birikim ve kapasitelerini değerlendirebilmelerinin önemi giderek artmaktadır. Bu bağlamda, günümüzde bölgesel rekabet edebilirlik neredeyse bölgesel gelişme anlayışının temelini oluşturmaktadır.

Bu konuda ülke genelinde yapılan araştırmalara göre TRC3 Bölgesi sosyal ve ekonomik alanda rekabet edebilirlik açısından diğer Düzey 2 Bölgeleri arasında gerilerde kalmaktadır. Rekabet edebilirliğin dolaylı bir göstergesi olarak görülen sosyo-ekonomik gelişmişlik endeksi çalışmalarına baktığımızda, DPT'nin 2003 yılı çalışmasına göre Bölge 5'inci yani en az düzeyde gelişmiş illerden oluşmaktadır. Çalışmada TRC3 Bölgesi 26 bölge içerisinde 24'üncü sırada yer almıştır. İl sayısının 76 olduğu 1996 yılında DPT tarafından yapılan benzer bir çalışmada da illerin durumu ve sıralamasının söz konusu tarihten 2003 yılına kadar pek değişmediği görülmektedir. Bu durum GAP kapsamında yapılan yatırımlara rağmen Bölge illerinin ülke içindeki konumunun gerilerde kaldığını göstermektedir (Tablo 34).

Şekil 37: TRC3 Bölgesi GSKD ve toplam mevduat (bin TL) (2004-2008)

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, TÜİK

Tablo 34: TRC3 Bölgesi sosyoekonomik gelişmişlik sırası

	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt	TRC3
Sosyoekonomik Gelişmişlik Sırası-1996	66	65	75	68	-
Sosyoekonomik Gelişmişlik Sırası-2003	72	70	78	73	24/26

Kaynak: DPT-Sosyoekonomik Gelişmişlik Endeksi Çalışmaları, (76 il için 1996 yılı, 81 il için 2003 yılı sıralamaları)

Bölgesel rekabet edilebilirlik konusunun en önemli bileşenlerinden biri olan beşeri sermaye yapısı açısından TRC3 Bölgesi, İnsani Gelişme Endeksi'ne göre de 26 Düzey 2 Bölgesi arasında 24'üncü sıradadır.³³ En son 2004 yılında yayınlanan BM İnsani Gelişmişlik Raporu bulguları, illerin insani gelişmişlik düzeyini küresel anlamda karşılaştırmaya fırsat vermektedir. Buna göre, yüksek insani gelişme grubu içerisinde Türkiye'de çoğunluğu Marmara Bölgesi illerinden oluşan 9 il bulunmakta, geri kalan ve TRC3 illerini de içeren 72 il ise orta insani gelişme grubu içerisinde yer almaktadır. Bu rapora göre düşük insani gelişme grubunda Türkiye'den herhangi bir il yer almazken aynı raporun 2001 yılı yayımında Şırnak bu kategoride bulunmaktadır. Adı geçen rapor, Türkiye'de en geri kalmış bölgelerin dünya genelindeki geri kalmış bölgelerden daha iyi durumda olduğunu ortaya koymaktadır.

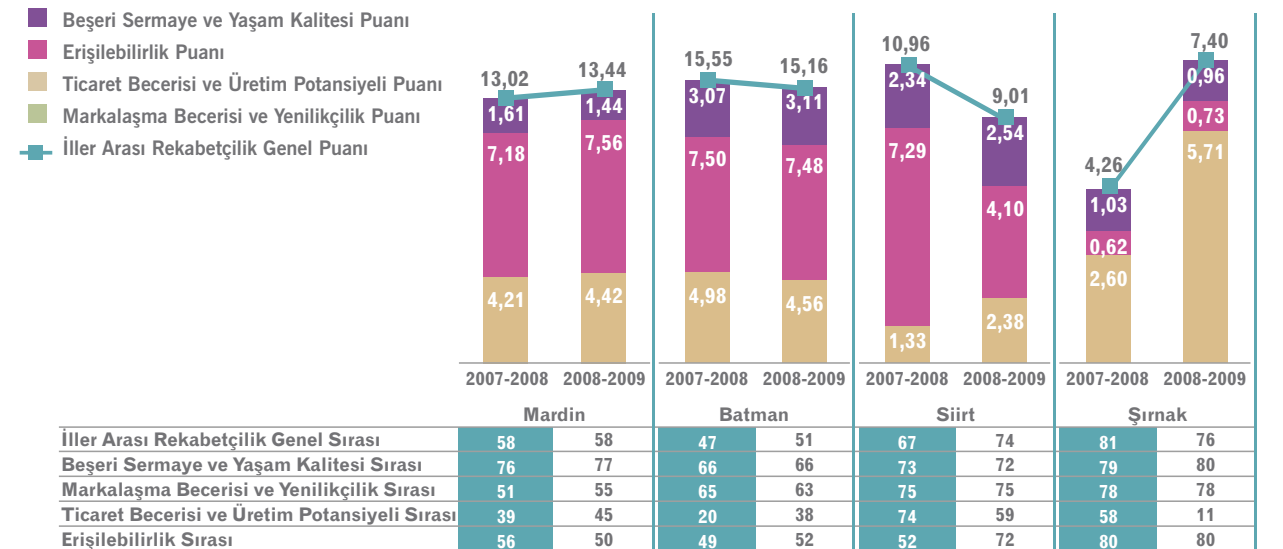
URAK'ın yaptığı araştırmalarda da Bölge'nin rekabet edebilirlik konusunda ülke içindeki sıralaması gerilerde kalmaktadır. Ancak son yıllarda Bölge illerinin ticaret becerisinde diğer alanlara göre daha çok öne çıktığı izlenmektedir. Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu'nun 2007-2008 ve 2008-2009 yılları için

yaptığı İller Arası Rekabetçilik Endeksi çalışmasına göre; Mardin ili genel endekste 81 il içerisinde 58'inci sırasını korurken, Batman dört sıra, Siirt yedi sıra gerilemiştir. Şırnak ili ise beş sıra ilerleyerek 76'ncı sıraya yükselmiştir. Beşeri sermaye ve yaşam kalitesinde Bölge'de en iyi durumda olan Batman ancak 66'ncı sırada kalabilmiştir. Bölge illerinde en çarpıcı gelişmeyi ticaret becerisi ve üretim potansiyeli endeksindeki artışla Türkiye genelinde bu alanda 11'inci sıraya yükselen Şırnak göstermiştir. Ticaret becerisi ve üretim potansiyelindeki bu artış genel endekste Şırnak'ı 81'inci sıradan ancak 76'ncı sıraya yükseltmeye yetmiştir. Bölge'deki en dramatik düşüşü ulaşım, haberleşme ve erişilebilirlik konusunda Siirt yaşamıştır. Bu düşüşün Siirt'in genel puanına etkisi tablodan da açıkça görülmektedir.

URAK araştırmasına göre TRC3 Bölgesi'nin en geri kaldığı alanın markalaşma becerisi ve yenilikçilik olduğu görülmektedir.

Diğer bir araştırma olan 2009 yılına ait EDAM ve Deloitte Türkiye ortak yayını "Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi" raporuna göre, Bölge illerinin farklı kalkınma temalarında endeks değerleri ve bu değerlere

Şekil 38: TRC3 Bölgesi iller arası rekabetçilik göstergeleri

Kaynak: İller arası rekabetçilik endeksi çalışması, (URAK, 2008 – 2009)

³³TRC3 Bölgesi Stratejik Gelişme Raporu, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., 2010

³⁰TRC3 Bölgesi Stratejik Gelişme Raporu, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., 2010

³¹TRC3 Bölgesi Stratejik Gelişme Raporu, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., 2010

³²TRC3 Bölgesi Stratejik Gelişme Raporu, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., 2010

göre hazırlanmış ülke genelindeki sıraları Şekil 38'de verilmiştir. Buna göre Batman başta olmak üzere Siirt ve Mardin ekonomik etkinlik ve canlılık kategorisinde rekabet (genel) endeksi sıralamasına göre çok daha üst sıralarda yer almışlardır. İller, ülke sınırına yakınlığın getirisi ticaret becerisine rağmen sosyal göstergelerin (insani sermaye, yaratıcı sermaye ve sosyal sermaye) etkisiyle genel sıralamada an alt sıralarda bulunmaktadırlar. Bölge illerinin tamamı temel altyapı problemleri yaşamasına rağmen fiziki altyapı endeksinde görece daha üst sıralarda yer almışlardır.

Tablo 35: TRC3 Bölgesi iller arası rekabetçilik göstergeleri

		Mardin	Batman	Şırnak	Siirt
Rekabet (Genel)	Sırası	76	69	77	71
	Endeksi	23	28	22	26
Ekonomik Etkinlik ve Canlılık	Sırası	60	38	78	57
	Endeksi	32	44	13	33
Emek Piyasaları	Sırası	79	69	61	72
	Endeksi	33	40	49	34
İnsani Sermaye	Sırası	77	74	81	73
	Endeksi	26	31	15	31
Yaratıcı Sermaye	Sırası	78	69	81	77
	Endeksi	1	3	0	1
Sosyal Sermaye	Sırası	79	75	77	76
	Endeksi	13	17	14	15
Fiziki Altyapı	Sırası	67	68	64	65
	Endeksi	22	22	25	26

Kaynak: EDAM-Türkiye için bir rekabet endeksi (2009)

Bir başka rekabet görünümü Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın hazırlamış olduğu operasyonel programda yer almaktadır. Aynı zamanda AB'ye Katılım Öncesi Yardım Aracı IPA'nın en temel dokümanlarından da biri olan Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Prog-

ramı'na (BROP) göre, TRC3 Bölgesi diğer Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri ile birlikte en düşük düzeyde rekabet edebilirliğe sahip bölgelerdendir. Bakanlığın yaptığı sınıflandırmaya göre bu gruptaki bölgelerde "temel altyapı, girişimcilik ve start-up'lara yönelik danışmanlık ve mali destekler, bölgeler arası ve kurumlar arası işbirliği ve turizm" geliştirilebilecek alanlar arasındadır.

Bu araştırmalara ek olarak, DİKA tarafından 81 il ve TRC3 Bölgesi ilçelerinin gelişmişliğini analiz eden TRC3 Bölgesi Rekabet Analizi³⁴ raporu hazırlanmıştır.

Analiz sonucu sıralamalara göre, ekonomik gelişmişlik analizinde sırasıyla 69'uncu ve 75'inci sırada bulunan Mardin ve Şırnak illeri, sosyal sıralamada 77'nci ve 81'inci sıralara gerilemiştir. Çalışma çağındaki her 100 kişinin bakmakla yükümlü olduğu 90 kişinin bulunduğu Şırnak, % 80,42 genel, % 69,11 kadın okuma yazma oranına sahipliği gibi göstergelerle ülke genelinde en olumsuz tabloyu çizmiş olup sosyal gelişmişlik sıralamasında son sıraya yerleşmiştir. Ayrıca TRC3 Bölgesi'nin turizm potansiyeli en yüksek ili olan Mardin, turizm gelişmişlik sıralamasında 57'nci sırada yer almıştır. Değişken etkileri incelendiğinde, Mardin'deki tesis sayısının yetersizliğinin ve geceme sayısının düşüklüğünün, ilin endeks değerinin oluşmasında etkili olduğu belirlenmiştir.

Çalışmada ele alınan 81 ilin ve TRC3 Düzey 2 Bölgesi ilçelerinin ekonomik ve sosyal gelişmişlik endeks değerleri incelendiğinde, üst sıralardaki yörelerin en-

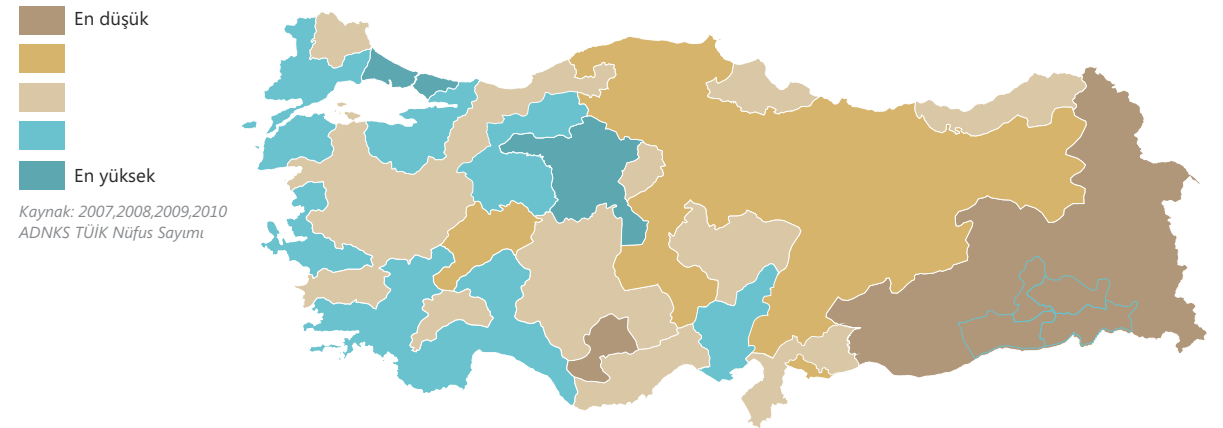
Tablo 36: İllerin gelişmişlik sıralamaları ve endeks değerleri

Sosyoekonomik			Sosyal			Ekonomik			Turizm		
Sıra	Endeks		Sıra	Endeks		Sıra	Endeks		Sıra	Endeks	
İstanbul	1	100	Ankara	1	100	İstanbul	1	100	Antalya	1	100
Ankara	2	77	İstanbul	2	97	Ankara	2	71	İstanbul	2	59
İzmir	3	50	İzmir	3	81	İzmir	3	38	Muğla	3	42
Batman	72	-28	Batman	72	-71	Mardin	69	-17	Mardin	57	-5
Mardin	75	-32	Mardin	77	-94	Batman	72	-14	Batman	67	-5
Siirt	78	-39	Siirt	79	-99	Şırnak	75	-21	Şırnak	76	-5
Şırnak	80	-40	Şırnak	81	-116	Siirt	79	-18	Siirt	79	-5

Kaynak: DİKA - TRC3 Düzey 2 Bölgesi Rekabet Analizi 2010 - 2011

³⁴Türkiye genelindeki 81 il ile TRC3 Bölgesi'ndeki 30 ilçeyi kapsayan çalışmada, yörelerin ekonomik ve sosyal yapılarını dolaylı ya da doğrudan etkileyen değişkenler kullanılmıştır. Analiz aşamasında çok değişkenli istatistik tekniği olan temel bileşenler analizi uygulanmıştır.

Harita 7: İllerin sosyoekonomik gelişmişlik görünümü

deks değerleri ile en alt sıralardaki yörelerin endeks değerleri arasındaki farkın, ekonomik analizdeki farka göre sosyal analizde çok daha yüksek olduğu dikkat çekecektir. Bu karşılaştırma, bölge ve ülke içi gelişmişlik farklarının daha çok sosyal alanda olduğuna işaret etmektedir.

Genel görünüm sonucu oluşan kanaat, hem ülke genelinde hem de TRC3 Bölgesi özelinde gelişmişliğin batı-doğu aksında azaldığı yönündedir. Buna göre, ülkenin güneydoğusunda yer alan Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt illerini içeren TRC3 Bölgesi ülkenin en az gelişmiş bölgelerden biridir.

2.2.2 Bölge İçi Rekabet

Bölge içi gelişmişliğin araştırıldığı DİKA'nın TRC3 Bölgesi Rekabet Analizi çalışması ile bölgesel düzeyde bir görünüm de ortaya konulmuştur. 30 Bölge ilçesinin analiz edildiği araştırma sonucunda Tablo 37'de görüldüğü gibi farklı konu başlıklarında ilçelerin gelişmişlik endeks değerleri elde edilmiş ve bu değerlere göre sıralamalar yapılmış olup 2004 yılında DPT'nin hazırlamış olduğu çalışma³⁵ ile de karşılaştırma yapılmıştır.

İlçelerin gelişmişliğini etkileyen faktörler:

- Kurumsal nüfusun ve kamu personelinin yoğunluğu
- Ana ticaret koridoruna (İpekyolu) yakınlık
- İl merkezine yakınlık
- Turizm sektörünün gelişmişliği

Endeks değerleri ve sıralamalara göre, TRC3 Bölgesi'nde ilçelerin sosyal ve ekonomik gelişmişlik farklarında dört faktörün etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Birinci faktör olarak kurumsal nüfusun³⁶ ve kamu personelinin yoğunluğunun etkisi ilk bakışta göze çarpmaktadır. Daha çok sosyal sıralamada öne çıkan etken, Merkez ilçelerin gelişmişliğini doğrudan belirleyici bir olgudur. Az gelişmiş yörelerde kurumsal nüfus ve kamu personelinin çok önemli bir tüketici olması bu yörelerin ekonomik yapısını olumlu yönde etkilemektedir. TRC3 Bölgesi'nde Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt Merkez ilçelerinin sıralamalarda en üst sırada yer almalarında bu faktörün önemli etkisi bulunmaktadır.

İkinci faktör, ticaret koridoru İpek Yolu'nun, üzerinde dizili ilçeler olan Kızıltepe, Nusaybin, Cizre ve Si-lopi'nin gelişmişliğinde etkisini göstermektedir. Bu ilçeler aynı zamanda sanayi odağı olabilecek potansiyele sahip ilçelerdir.

Genel gelişmişlik sıralamalarını belirleyici olan üçüncü faktör, yörelerin il merkezlerine olan mesafesidir. Ulaştırma altyapısının oldukça yetersiz olduğu Bölge'de Yeşilli, Aydınlar ve Kurtalan ilçeleri bağlı oldukları illerin merkezine görece yakın olmalarını avantaja çevirmiş görünmektedirler. Bu etken, analizde Bölge'nin en az gelişmiş ilçeleri olarak görülen ve Bölge'nin doğusunda kümelenmiş Pervari, Şirvan, Beytüşşebap, Uludere, Güçlükönak, Erüh ve Dargeçit gibi ana ulaşım ağından oldukça sapan yerleşim yerlerinde negatif yönde daha çok etkili olmuştur.

Dördüncü faktör ise turizm sektörünün gelişmişliğidir. Bu etken, görece turizme dayalı gelişme çizgisi olan ilçelerden Midyat'a ekonomik açıdan bir getiri sağlarken, otel bulunmayan Aydınlar (Tillo) ve Hasankeyf'e sosyal açıdan olumlu bir katkı sağlayıp sırala-

³⁵İlçelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004)

³⁶Günlük yaşam gereksinimleri, yasal bir düzenlemeye dayalı olarak kurulan özel ya da tüzel kurum/kuruluşlarda kısmen ya da tamamen karşılanan, bireysel karar ve davranışlarında yetkili otoritenin kurallarına kısmen ya da tamamen bağımlı olarak hareket eden, ancak bireysel harcamalarına karar verebilen kişilerin yaşamlarını sürdürdükleri alanlarda yaşayan nüfusa kurumsal nüfus denir. Bu tanıma göre; okul, yurt, otel, çocuk yuvası, huzurevi, hastane ve hapishane ile kışla ve ordu evlerinde ikamet edenler kurumsal nüfusa dâhildir.

Tablo 37: Bölge ilçelerinin gelişmişlik sıralamaları ve endeks değerleri

Sosyoekonomik			Ekonomik		Sosyal		Tarım Alanı		Büyükbaş Hayvancılık		Küçükbaş Hayvancılık		DPT* 2004
İlçe / İl Merkezi	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks	Sıra	Endeks	Sıra
Batman (Merkez)	1	100	1	100	2	96	16	-6	4	75	9	8	1
Mardin (Merkez)	2	63	2	67	3	63	8	13	13	-6	23	-18	3
Siirt (Merkez)	3	60	3	43	1	100	9	11	14	-8	6	12	2
Kızıltepe	4	29	4	33	9	16	1	100	2	98	20	-14	9
Şırnak (Merkez)	5	26	8	14	4	52	24	-24	18	-14	19	-14	5
Nusaybin	6	22	7	16	5	35	12	1	17	-14	18	-13	8
Midyat	7	20	6	18	7	28	7	17	9	4	22	-18	10
Cizre	8	17	5	20	11	3	5	24	27	-38	26	-24	6
Silopi	9	5	9	11	14	-12	6	22	22	-30	25	-22	7
Yeşilli	10	0	14	-12	8	27	10	6	28	-40	21	-18	4
Kurtalan	11	-4	10	-5	13	-4	2	42	11	-1	7	9	15
Ömerli	12	-5	13	-10	10	12	19	-17	10	-1	24	-19	12
Aydınlar	13	-8	30	-21	6	29	26	-24	30	-60	16	-7	11
Mazıdağı	14	-13	12	-10	19	-20	15	-6	5	43	2	53	22
Kozluk	15	-13	11	-9	24	-27	20	-17	8	23	14	-5	24
Derik	16	-15	15	-13	21	-21	3	40	1	100	3	45	26
Baykan	17	-15	16	-13	17	-20	23	-22	6	29	27	-24	20
Savur	18	-15	21	-15	16	-15	17	-10	21	-21	13	1	25
Hasankeyf	19	-16	24	-19	12	-4	27	-26	20	-19	17	-13	14
Beşiri	20	-16	17	-13	23	-23	4	38	7	28	1	100	23
Gercüş	21	-18	18	-14	22	-22	13	-1	12	-2	15	-6	19
Dargeçit	22	-18	20	-15	20	-21	18	-15	23	-30	28	-26	18
Eruh	23	-18	28	-20	15	-12	11	4	19	-19	4	27	16
Sason	24	-19	19	-15	25	-30	30	-29	16	-10	29	-29	28
Beytüşşebap	25	-20	23	-19	18	-20	29	-28	29	-53	10	6	17
İdil	26	-21	22	-17	28	-35	14	-2	3	82	8	8	27
Güçlükönak	27	-23	26	-20	26	-30	22	-20	25	-36	12	2	21
Uludere	28	-24	25	-20	27	-35	25	-24	26	-37	11	3	13
Şirvan	29	-27	27	-20	29	-44	21	-20	15	-9	5	26	30
Pervari	30	-34	29	-21	30	-70	28	-27	24	-35	30	-32	29

*DPT, İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004), TRC3 Düzey 2 Bölgesi İlçeleri arasındaki sıralama

malarda üst sıralarda yer almalarına yardımcı olmuştur. Özellikle ekonomik gelişmişlik sıralamasında son sırada yer alan Aydınlar'ın sosyal gelişmişlik sıralamasında altıncı sırada yer alması bu konuda önemli bir göstergedir.

Çalışmada Bölge'ye özel analiz edilen konu, yüksek potansiyeli ile öncelikli kalkınma sektörü ve bahsi geçen göç hareketlerinin en önemli sebebi olan tarım olmuştur. Tarımsal alan bakımından yapılan analiz sonucunda Bölge'nin batı kesimlerinin bu konuda daha yüksek potansiyele sahip olduğu görülmektedir. % 19 oranında sulu tarım alanının bulunduğu ve su

kaynağının önemli bir kısmını çiftçinin kendi imkânlarıyla (kuyu suyu pompalama yöntemi) sağladığı Bölge'de, sulu tarımın en yoğun yapıldığı Kızıltepe ilçesi yüksek bir farkla Bölge'nin tarımsal açıdan en gelişmiş ilçesi olarak ilk sırada yer almıştır. Derik ile birlikte Batman-Siirt yolunun arasındaki ilçeler Kurtalan ve Beşiri tarımsal açıdan öne çıkan diğer ilçeler olmuştur. Bunların ardından Cizre, Silopi ve Midyat ilçeleri sıralanmıştır.

Diğer bir tarımsal araştırma olan büyükbaş hayvancılık analizinde, Derik ve Kızıltepe ile İdil ve Batman Merkez ilçe en üst sıralarda yer almışlardır. Küçükbaş

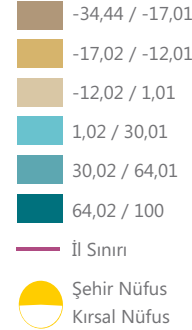
Yapılan analiz çalışması ile birlikte DPT'nin 2004 yılı araştırma çalışması³⁷ sonuçlarına göre az gelişmiş illerin ve ilçelerin ortak özelliği, tarım ağırlıklı ekonomik yapıya sahip olmalarına rağmen tarımsal verimlilik oranlarının düşük olmasıdır.

hayvancılık analizinde ise Beşiri önemli bir farkla bu alanda Bölge'nin en gelişmiş ilçesi olarak görülürken sıralamada ilçeyi Mardin'in ilçeleri Mazıdağı ve Derik takip etmişlerdir.

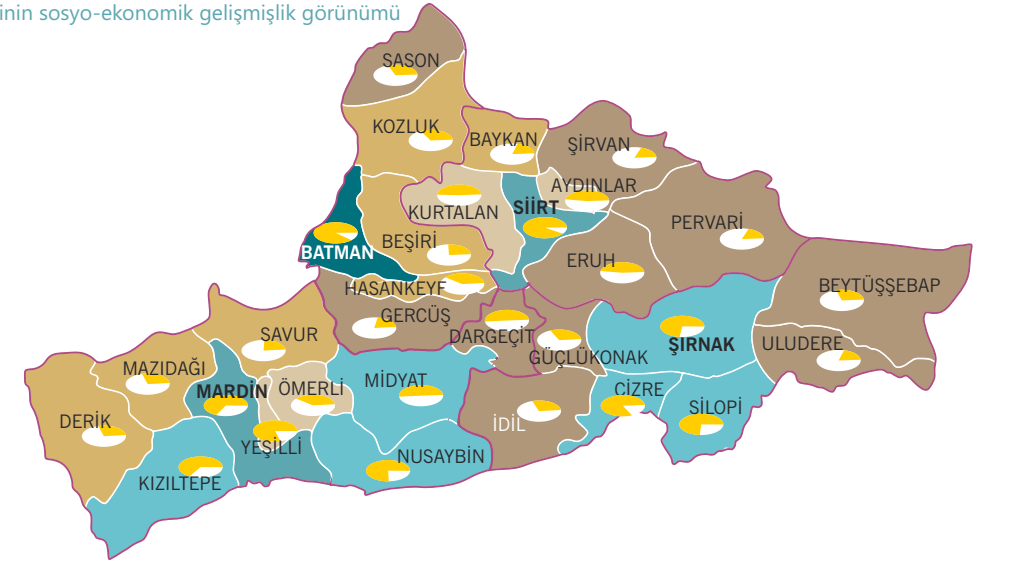
2.3 Bölge'ye Yönelik Kamu Yatırımları ve Kamu Harcamaları

Bölgeler arası eşitsizliklerin azaltılmasında, merkezi ve yerel yönetimlerce yapılan kamu harcamaları özellikle farklı bölgeler arasında kamu hizmetlerine erişimde eşitliğin sağlanmasında en önemli müdahale araçlarından biri olma özelliğini korumaktadır. Ancak, kişi başına düşen merkezi ve yerel yönetim harcamaları ile bölgelerin temel sosyal ve ekonomik göstergelere göre konumu arasındaki ilişki incelendiğinde kamu harcamalarının geri kalmış bölgelerde

Harita 8: Bölge ilçelerinin sosyo-ekonomik gelişmişlik görünümü

Kaynak: DİKA-TRC3 Bölgesi Rekabet Analizi 2010-2011

Tarım sektörüne bağlı bir yörede verimin düşük olması tarımsal gelirin düşük olmasına sebebiyet vermekte, yaşanan geçim sıkıntısı köyden kente göçü tetiklemektedir. TRC3 Bölgesi özelinde geçmişte yaşanan ve tesiri devam eden köylerde yaşanan zorunlu göç de düşünülürse göç hareketlerinin Bölge'nin kalkınmasındaki yerinin çok daha önemli olduğu anlaşılabacaktır. GAP'ın tamamlanmasıyla birlikte Bölge'de sulu tarım ve tarıma dayalı sanayilerin gelişmesinin, göçün yönünü değiştirebileceği beklenmektedir. Fakat, projenin sulama ayağından TRC3 Bölgesi'nin halen yararlanamamış olması ve altyapı çalışmalarının tamamlanma tarihinin gecikme olasılığı göçün devamına sebebiyet vermektedir. Bu yörelerin, mevcut kısır döngüyü bozmaları etkin kamu politikaları ve dışsal müdahalelerle mümkün olabilecektir.

daha yüksek bir düzeyde gerçekleşmediği ortaya çıkmaktadır.

TEPAV tarafından yapılan ve 2006-2009 yıllarını kapsayan analiz kapsamında merkezi ve yerel kamu harcamaları³⁸ iller bazında hazırlanmış çeşitli gelişmişlik endeksleriyle³⁹ karşılaştırılarak illerin gelişmişlik düzeyleri karşısında kamu harcamalarından aldığı paylar incelenmiştir.

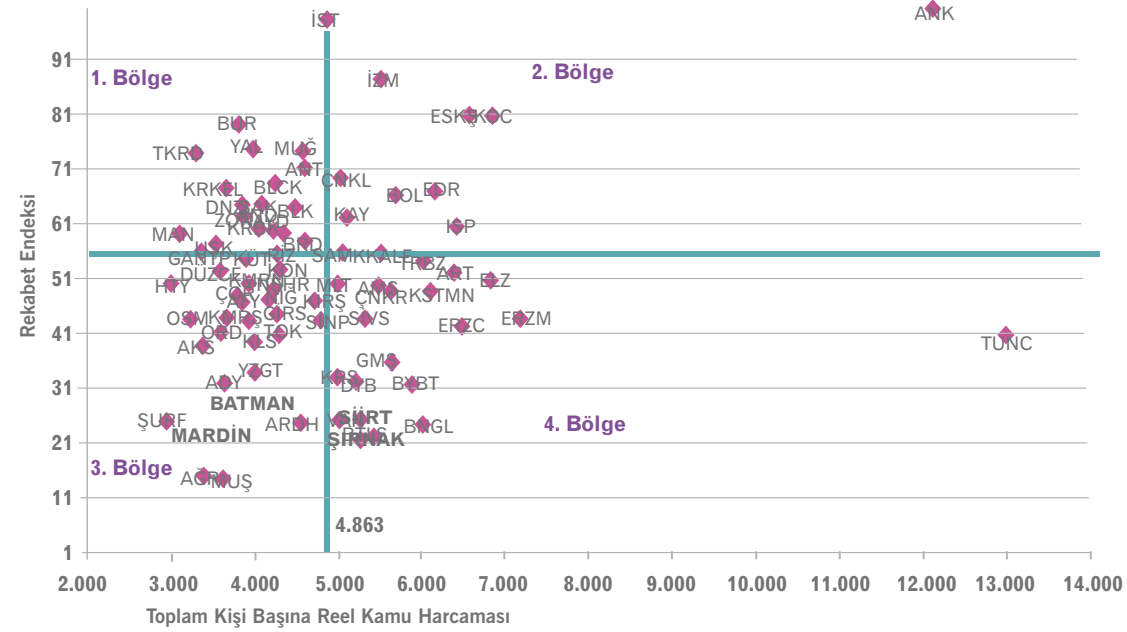
Kişi başına kamu harcamaları ile endeks değerlerinin karşılaştırılmasında aşağıdaki şekillerde 1'inci bölge düşük harcama ve yüksek endeks seviyesini, 2'nci bölge hem yüksek harcama hem de yüksek endeks seviyesini, 3'üncü bölge hem harcamaların hem de endeks seviyesinin düşüklüğünü gösterirken, 4'üncü

³⁷İlçelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2004)

³⁸Gerçekleşmiş kamu harcamalarına ilişkin veriler Maliye Bakanlığı'ndan kamu hesapları bütçeleri ve bilgi edinme yoluyla elde edilmiş olup ekonomik ve fonksiyonel olarak iller bazında kodlanmış harcama verilerinden oluşmaktadır. Programlanmış yatırım harcamalarına ilişkin veriler ise DPT tarafından hazırlanan yıllık yatırım programlarından elde edilmiştir. Harcama verileri 1994 yılı fiyatlarına göre düzenlenmiştir.

³⁹Gelişmişlik endeksleri için EDAM ve Deloitte tarafından 2009 yılında yayımlanan Türkiye için bir Rekabet Endeksi Çalışmasında yer alan rekabet endeksi ve bunu oluşturan alt endeksler ile CNBCE Business dergisi tarafından TÜİK ve Valiliklerden toplanan verilere göre oluşturulan Türkiye'nin En Yaşanır Şehirleri – 81 İlin Yaşam Kalitesi Çalışması (2010) kullanılmıştır.

Şekil 39: Toplam kişi başına reel kamu harcaması ve rekabet endeksi (2006-2009)

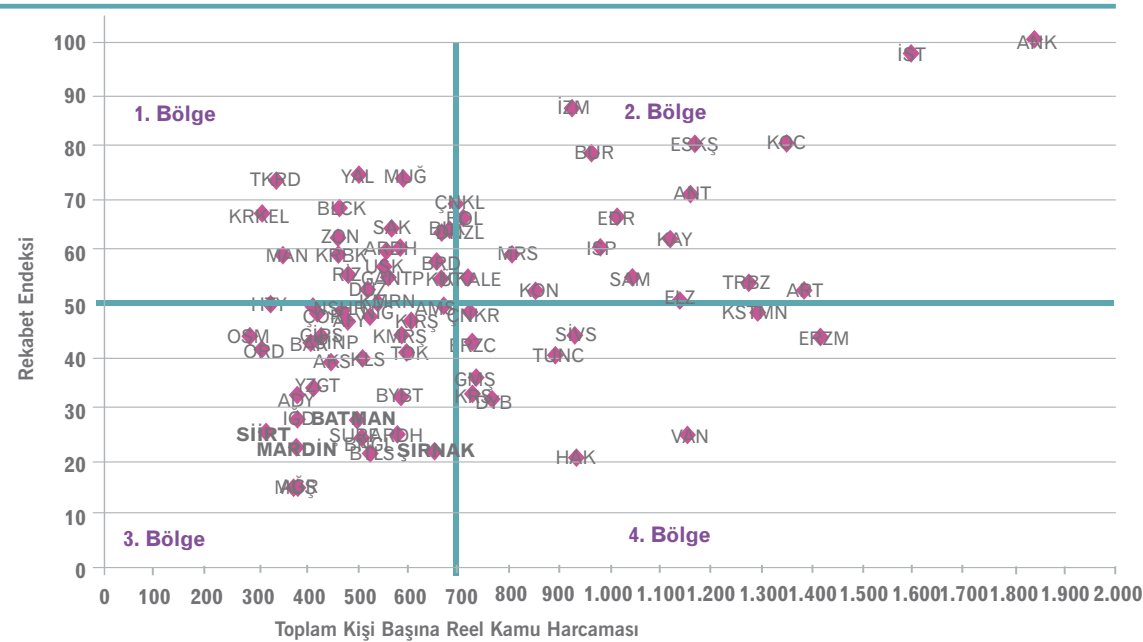
Kaynak: TEPAV

bölge harcamaların yüksek, ancak endeks seviyesinin düşük olduğu illeri göstermektedir. Buna göre sosyal ve ekonomik göstergelere ve endekslere göre son sıralarda yer alan TRC3 Bölgesi illerinin düşük rekabet düzeyi ve yüksek kamu harcamalarına sahip 4'üncü bölgede yer alması gerekirken, düşük rekabet düzeyi ve düşük kamu harcamalarına sahip 3'üncü bölgede yer aldığı görülmektedir (Siirt, Şırnak hariç).

Kamu yatırımları rekabet gücünün düşük olduğu yerlerde daha az, yüksek olduğu yerlerde ise daha çok gerçekleşmektedir. Gerçekleşen yatırımlar açısından TRC3 Bölgesi illerinin ortalamasının altında yatırım harcaması ve ortalamasının altında rekabet skoruna sahip olan 3'üncü bölgede yer almaktadır (Şekil 40).

Altyapı ihtiyaçlarının karşılanma durumu (Fiziki Alt-

Şekil 40: Toplam kişi başına reel yatırımlar ve rekabet endeksi (2006-2009)

Kaynak: TEPAV

⁴⁰Fiziki altyapı endeksi km² başına asfalt yol uzunluğu, km² başına demiryolu uzunluğu, kişi başı havayolu yükü, kişi başı havayolu yolcu sayısı, kişi başına otomobil sayısı, kişi başına ticari araç sayısı, kişi başına ADSL, sanayi elektrik tüketim-toplam elektrik tüketim oranı, kirli su arıtma yeterliliği ve katı atık arıtma yeterliliği değişkenlerinden oluşmaktadır.

yapı Endeksi)⁴⁰ ve seçilen dönemlerde yapılan ve programlanan yatırım harcamaları bazında TRC3 illeri hem endeks değeri hem de yatırım harcaması büyüklüğü açısından düşük olan 3'üncü bölgede yer almaktadır. Yatırım programları açısından incelendiğinde Mardin ve Şırnak 3'üncü bölgedeki yerini korurken Batman 4'üncü bölgeye kaymıştır.⁴¹

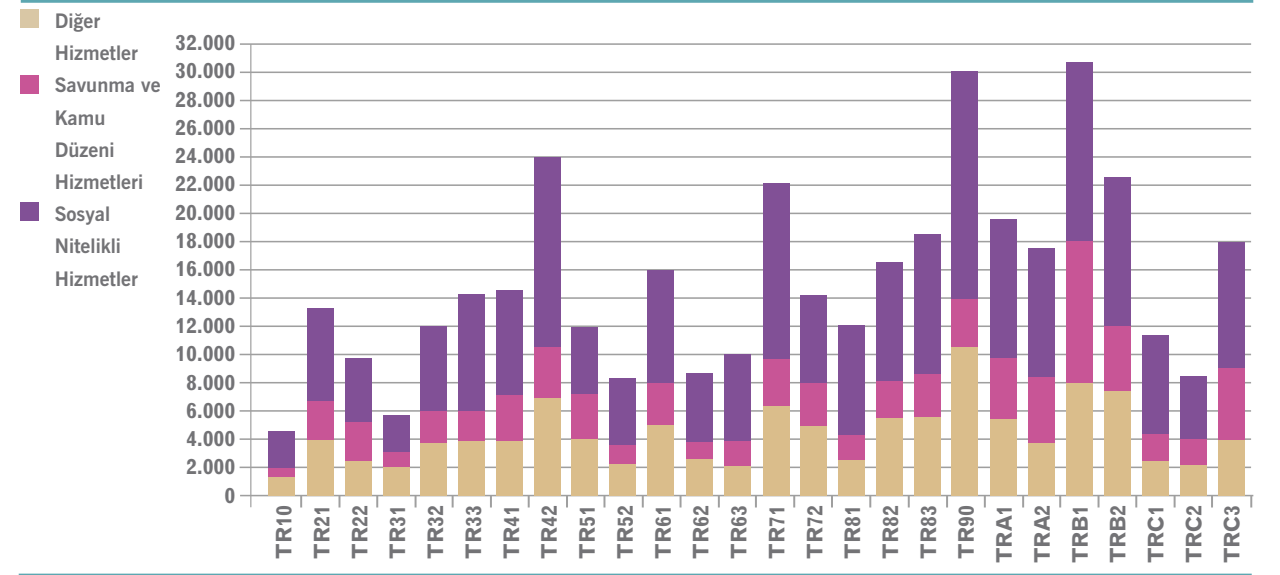
Kamu harcamalarının kompozisyonu ve sıralaması bir diğer analiz konusudur. Buna göre fonksiyonel sınıflandırmaya göre 10 kategoriden oluşan hizmetler

- 1)diğer hizmetler [genel kamu ve ekonomik işler ve hizmetler]
- 2)savunma, kamu düzeni ve güvenlik hizmetleri
- 3)sosyal nitelikli hizmetler [çevre koruma; iskân ve toplum refahı; sağlık hizmetleri; eğitim hizmetleri,

sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleri; dinlenme, kültür ve din hizmetleri] olarak üç grupta incelenmektedir. Aşağıdaki grafikten de görülebileceği gibi "Savunma ve Kamu Düzeni" hizmetleri tüm bölgelerde ince bir kuşak ile gösterilirken özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde yer alan Düzey 2 Bölgelerinde daha belirgin olarak yer almaktadır. TRC3 Bölgesi'nde "savunma ve kamu düzeni" hizmetleri, Bölge'deki kamu harcamalarının yaklaşık % 30'unu oluşturmaktadır.

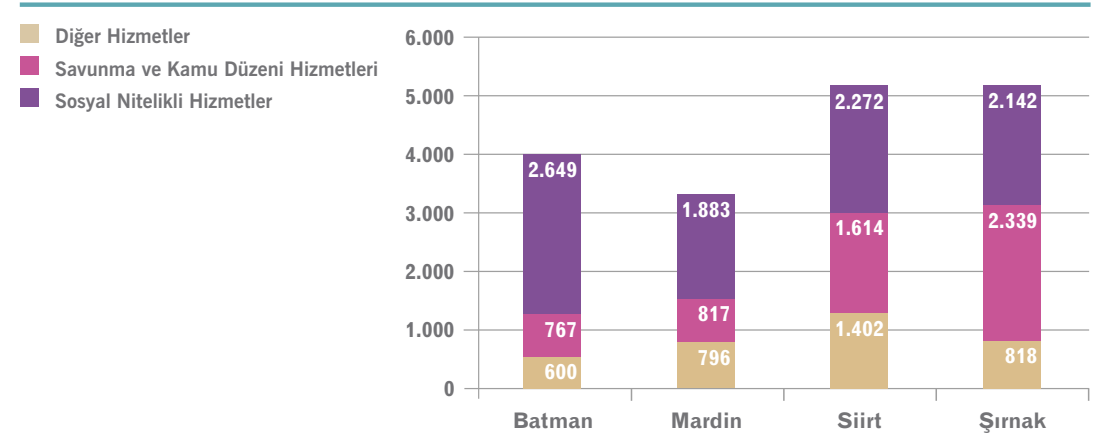
TRC3 Bölgesi'nde reel fiyatlarla 2006-2009 döneminde (94 yılı fiyatlarıyla) Batman'da kişi başı 4.016 TL, Mardin'de 3.495 TL, Siirt'te 5.288 TL ve Şırnak'ta 5.299 TL kamu harcaması yapılmıştır. Harcama kompozisyonu aşağıdaki gibi gerçekleşmektedir. Buna göre

Şekil 41: Düzey 2 Bölgelerine göre kamu harcamalarının kompozisyonu

Kaynak: TEPAV

Şekil 42: TRC3 illere göre cari fiyatlarla kişi başına düşen kamu harcamaları kompozisyonu

Kaynak: TEPAV

⁴¹TRC3 Bölgesi Kamu Harcamaları Analizi, TEPAV – DİKA, 2010

Tablo 38: TRC3 kişi başına düşen kamu harcamaları niteliğine göre sıralamalar

	Toplam Kamu Harcamaları	Toplam Yatırım Harcamaları	Savunma ve Kamu Düzeni Harcamaları	Sosyal Nitelikli Harcamalar	Eğitim Harcamaları (1)	Sağlık Harcamaları (2)	Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardım Harcamaları	Sosyal Harcamalar (1+2+3)
Mardin	73	71	35	76	73	46	74	71
Batman	54	56	37	26	56	14	64	38
Şırnak	23	36	4	64	77	16	81	64
Siirt	24	78	6	52	46	25	18	34

Kaynak: TEPAV

Siirt ve Şırnak'ta güvenlik harcamaları Mardin ve Batman'a göre oldukça yüksektir. Mardin sosyal nitelikli harcamalar açısından diğer illerin gerisinde kalmaktadır.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, TRC3 Bölgesi illerinin çeşitli harcama kategorilerine göre Türkiye sıralamasındaki yerleri gösterilmektedir. Buna göre 81 il içinde Şırnak ve Siirt güvenlik harcamaları ile toplam kamu harcama sıralamasında üst sıralara çıkarken sosyal nitelikli harcamalarda ortalamaların altında kalmaktadır. Sosyal nitelikli harcamalarda Batman 26'ncı sırada yer alırken Mardin 76'ncı sıradadır. Batman, Siirt ve Şırnak'ta sağlık harcamaları dikkat çekmektedir. Sosyal güvenlik ve sosyal yardım harcamalarında Siirt 18'inci sırada yer alırken Mardin ve Şırnak son sıralardadır. Toplam yatırım harcamalarında ise Şırnak üst sıralardadır (36'ncı), Batman orta sıralarda yer alırken Mardin ve Siirt ise son sıralarda bulunmaktadır.

Toplam harcamalar ve sosyal harcamalar kullanılarak yapılan analizde yaşam kalitesi⁴² ile harcama büyüklüğü arasında doğrusal bir ilişki olduğu, diğer alanlarda da olduğu gibi harcamaların yaşam kalitesini artırıcı bir müdahale aracı olarak kullanılmadığı görülmektedir. Kamu harcamalarının eşitsizliği giderici bir araç olarak kullanıldığını gösteren 4'üncü bölgede

toplam harcamalarda Siirt ve Şırnak yer alırken sosyal harcamalarda yalnızca Siirt bu bölgede yer almaktadır. Bu yerleşimde, güvenlik harcamalarının belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.

Gerçekleşmiş ve programlanmış yatırımlara bakıldığında-

Kişi başına düşen kamu harcamalarında ve yatırımlarında bölgeler arası eşitsizlik gözlemlense de, kamu harcamalarında yaşanan artışlar bu durumu geri kalmış bölgelerin lehine değiştirebilecek şekilde gelişmektedir.

da da gerçekleşen kamu harcamalarıyla benzer bir dağılım bulunmaktadır. Hatta doğrusal ilişki güçlenmektedir.⁴³ Yatırım program ve harcamalarında eşitsizlik makası açılmaktadır.

Harcama artışları ile yaşam kalitesi endeksi, sosyal sermaye endeksi ve insani sermaye endeksi birlikte değerlendirildiğinde 2006-2009 dönemindeki artışların eşitsizliği giderici yönde müdahale ettiği anlaşılmaktadır. Ancak yukarıdaki bölümlerde gösterildiği üzere bu artışlar toplam harcamaları henüz etkilememektedir.

Tablo 39: Son 10 yıldaki enerji hariç programlanmış kişi başı reel fiyatlarla kamu yatırımlarının yıllara göre dağılımı

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	Son 5 Yıl	Sıra*
Mardin	% 0,9	% 1,1	% 2,1	% 4,2	% 5,5	% 11,3	% 18,3	% 16,6	% 10,3	% 29,6	% 86,2	5
Siirt	% 0,6	% 0,7	% 3,3	% 1,6	% 1,8	% 11,4	% 11,8	% 11,9	% 20,6	% 36,3	% 92,0	2
Batman	% 0,7	% 0,9	% 1,0	% 4,3	% 5,1	% 12,2	% 12,2	% 18,9	% 17,6	% 27,0	% 87,9	3
Şırnak	% 1,3	% 1,5	% 2,3	% 3,3	% 5,8	% 13,4	% 11,5	% 13,4	% 17,3	% 30,4	% 85,9	6

Kaynak: TEPAV (Aralık, 2010)

* Son 5 yıldaki artışa göre Türkiye sıralamasındaki yeri

⁴²Yaşam kalitesi skorunun oluşturulması için şu göstergeler kullanılmaktadır: 1)Kişi Başına Düşen Kamu Harcaması, 2)Yetişkin Başına Düşen Otomobil Sayısı, 3)Kişi Başına Düşen Konut Sayısı, 4)Kişi Başına Düşen Ortalama Kira Geliri, 5)Havayolu Kullanım Oranı, 6)İşsizlik Oranı, 7) Kişi Başına Düşen Vergi, 8)Kişi Başına Düşen Mevduat Miktarı,9) Kişi Başına Düşen Hane Elektrik Tüketimi, 10)Rekabet Gücü, 11)Okur-yazar oranı,12) Okul öncesi öğretmen başına düşen öğrenci sayısı,13) Okul öncesi derslik başına düşen öğrenci sayısı,14) İlköğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı, 15)İlköğretimde derslik başına düşen öğrenci sayısı, 16)Ortaöğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı, 17)Ortaöğretimde derslik başına düşen öğrenci sayısı, 18)Yetişkin nüfus içindeki üniversite mezunu oranı, 19)Bin kişiye düşen doktor sayısı, 20)Bin kişiye düşen hastane yatak sayısı, 21)Tiyatro seyircisinin nüfusa oranı, 22) Tiyatro salonu toplam koltuk kapasitesinin nüfusa oranı, 23)Sinema seyircisinin nüfusa oranı, 24) Sinema salonu toplam koltuk kapasitesinin nüfusa oranı, 25)Opera ve bale izleyicisinin nüfusa oranı, 26)Opera ve Bale salonu koltuk kapasitesinin nüfusa oranı, 27)Müze ziyaretçi sayısının nüfusa oranı, 28)Kütüphane ve toplam eser sayısının nüfusa oranı, 29)Kentteki trafik kaza oranı, 30)Ormanlık alan oranı, 31)Hava Kalitesi, 32)Kentteki boşanma hızı, 33)Beş yıldızlı otel sayısını kent alanına oranı, 34) AVM sayısının kent alanına oranı, 35) Lisanslı sporcu sayısının nüfusa oranı, 36) Suç oranı, 37)Deprem riski

⁴³Gerçekleşmiş yatırım harcamaları/yaşam kalitesi için R2 0,30, programlanmış yatırımlar/yaşam kalitesi için R2=0,18'dur. R2 toplam harcamalar/yaşam kalitesi için 0,11; sosyal harcamalar/yaşam kalitesi için 0,09 olarak bulunmuştur.

Programlanmış yatırımlar açısından da son yıllarda iyileşmeler görülmektedir. İncelenen 2000-2009 döneminde Mardin'deki yatırımların % 86,2'si, Siirt'teki yatırımların % 92'si, Batman'daki yatırımların % 87,9'u ve Şırnak'taki yatırımların % 85,9'u son 5 yılda gerçekleşmiştir. Son 5 yılda genel olarak tüm illerde yatırımlarda önemli artışlar gerçekleşmiştir. TRC3 Bölgesi illerinde söz konusu dönemde yapılan yatırımların artış oranı Türkiye ortalamasının (% 72,6) üzerindedir ve bu artış oranıyla TRC3 illeri ilk 6 arasında yer almaktadır. Bu durumun oluşmasında GAP'ın 2012 yılına kadar hızlandırılmış bir şekilde tamamlanması için uygulanan GAP Eylem Planı dahilindeki programlanmış yatırımların etkili olduğu görülmektedir.

Gerçekleşen yatırımlar konusunda, 2005-2009 yılları arasında kişi başı merkezi yönetim yatırım harcamaları (sermaye giderleri) incelendiğinde, son 5 yılda gerçekleşen kişi başı yatırım harcamaları toplamına göre Türkiye illeri arasında Mardin ve Siirt'in son çeyrek içinde yer aldığını, Batman'ın 45'inci ve Şırnak'ın

yet hakları da devletlerin gündeminde yer almaktadır. Bu konuda zaman içerisinde gelişen hukuki altyapı ile rekabette en önemli unsur haline gelen inovasyon (yenilikçilik) ve Ar-Ge'nin çıktılarını, faydalı model, patent, endüstriyel tasarım ve marka tescilleri ile koruma altına alınmaktadır.

TRC3 Bölgesi, marka olma potansiyeli bulunan çeşitli ve özgün birçok ürüne, varlığa ve kaynağa sahip olmasına rağmen bunları yeterince değerlendiremediği, faydalı model, patent, endüstriyel tasarım başvurularında Bölge'nin düşük performansından anlaşılmaktadır. Bölge'de üniversitelerin yeni kurulmuş olması, üniversite-özel sektör işbirliği birikiminden de Bölge'yi mahrum bırakmıştır.

Markalaşma ve yenilikçilik göstergeleri aşağıda yer alan tablodan incelendiğinde; TRC3 illerinden en çok başvurunun marka alanında ve Mardin ilinden yapıldığı, onu sırasıyla Batman, Şırnak ve Siirt illerinin izlediği görülmektedir. Aşağıdaki tabloya göre; marka

Tablo 40: Son 5 yılda gerçekleşen kişi başı reel fiyatlarla merkezi yönetim yatırım harcamalarının yıllara göre dağılımı

	2005	2006	2007	2008	2009	2005-2009 Toplam	Türkiye Sıra*
Mardin	% 12,7	% 16,0	% 13,0	% 21,8	% 24,0	163,8	74
Siirt	% 18,3	% 14,9	% 12,4	% 15,2	% 25,7	199,6	62
Batman	% 13,6	% 7,0	% 24,7	% 26,2	% 20,2	288,0	45
Şırnak	% 18,7	% 12,4	% 17,9	% 28,1	% 12,8	317,7	37

*2005 ve 2009 yılları arası kişi başı toplam sermaye giderine göre

37'nci sırada yer aldığı izlenmektedir. Mardin ve Siirt'teki harcamaların son yıllarda artış eğiliminde olduğu aşağıdaki tablodan görülebilmektedir.

2.4 Markalaşma ve Yenilikçilik

Hızlı teknolojik gelişmelerin, dünya sanayiinde yeni buluşların ortaya çıkmasını ve bilginin sanayide kullanımını artırdığı günümüzde fikri ve sınai mülki-

başvurularında ve tescillerinde 2005 yılından 2010 yılına gelindiğinde tüm illerde artış olmuştur.

Aşağıdaki tablo incelendiğinde, TRC3 illeri, patent başvurularında son 5 yılda bir ilerleme sağlanamazken, faydalı model ve endüstriyel tasarım konularında Mardin ve Batman'da ilerlemeler yaşanmıştır.

TRC3 Bölgesi illerinin markalaşma ve yenilikçilik göstergelerinde ülke içerisindeki konumuna bakıldığında-

Tablo 41: İllerin marka, patent, faydalı model, endüstriyel tasarım sayılarının dağılımı (2005-2010)

		Marka		Patent		Faydalı Model		Endüstriyel Tasarım	
		Başvuru	Tescil	Başvuru	Tescil	Başvuru	Tescil	Başvuru	Tescil
Mardin	2005	71	36	1	0	1	0	0	0
	2010	96	72	0	0	2	1	2	2
Batman	2005	53	15	0	0	0	0	1	1
	2010	64	45	0	0	2	0	5	4
Şırnak	2005	7	8	0	0	0	0	0	0
	2010	17	12	0	0	0	0	0	0
Siirt	2005	10	4	0	0	0	0	0	0
	2010	16	4	0	0	0	0	0	0

Kaynak: Türk Patent Enstitüsü

da illerin tescil sayısı az olmasına rağmen Bölge'nin düşük sanayileşme düzeyi ile kıyaslandığında birçok ili geride bıraktığı ve sıralamalarda ilerlemekte olduğu görülmektedir.⁴⁴

Bir diğer markalaşma göstergesi olan “Coğrafi İşaretler”de ise TRC3 Bölgesi ülke genelindeki 139 coğrafi işaretten aşağıda yer alan 9 tanesine sahiptir. Bunlar yanında “Mardin Taşı” için de başvuru yapılmış ancak henüz tescillenmemiştir. Batman ve Şırnak coğrafi markalaşma becerisine göre diğer iki ilin gerisinde kalmaktadır.

TRC3 Bölgesi Coğrafi İşaretler

Mardin: Sembusek, Kibe, Mardin Kaburga Dolması, Mardin İmlebbes (Yöresel yemekler)

Siirt: Pervari Balı, Siirt Battaniyesi, Siirt Fıstığı, Siirt Büryan Kebabı, Siirt Perde Pilavı

2.5 Girişimcilik ve Teşvikler

TRC3 Bölgesi'nde girişimcilik konusunda bir artış gözlemlendiği söylenebilir.

Bölge illerinde kurulan şirket ve kooperatiflerin sayılarına bakıldığında; 2008-2009 yılları arasında bir artış olduğu, en yüksek artışın % 26'lık oranla Mardin ve daha sonra da % 24'lük oranla Batman'da gerçekleştiği görülmektedir.

Öte yandan, Batman'da kapanan şirket ve kooperatif sayısında da yüksek bir artış göze çarpmakta fakat bu artışın yeni kurulan işyeri sayısındaki artıştan fazla olmadığı görülmektedir. Son iki yılda yalnızca Şırnak'ta kurulan şirket ve kooperatif sayısında bir düşüş görülmüştür. Kurulan ticaret ünvanlı işyeri sayıla-

rında ise Mardin ve Siirt'te azalma meydana gelirken Batman ve Şırnak'ta artış yaşanmıştır.

Yatırımların maliyetini düşürmeye ya da kârlılığını artırmaya yönelik önlemler olan devlet teşvikleri, geri kalmış bölgelerin potansiyellerinin değerlendirilmesine imkân sağlayarak bölgeler arası gelişmişlik farklarının giderilmesi ve sanayi sektörünün geliştirilmesine yardımcı olmayı hedeflemektedir. Bu araç yoluyla da girişimciliğin artması beklenmektedir. Teşvik aracıyla devlet, yatırımcı açısından çeşitli nedenlerle cazip görülmeyen TRC3 Bölgesi gibi az gelişmiş bölgelere özel sektör yatırımlarını çekebilmeyi sağlayacak bir takım mali ve vergisel düzenlemeler yapmaktadır.

2009 yılında yürürlüğe giren yeni teşvik sistemine göre TRC3 Bölgesi illerinin de içinde bulunduğu iller KDV istisnası, gümrük muafiyeti, yatırım yeri tahsis, faiz desteği, SSK primi işveren hissesi desteği ve vergi indirimi uygulamalarından faydalanma hakkına sahiptir. Söz konusu teşviklerden Bölge'de madencilik ve taşocakçılığı, entegre hayvancılık yatırımları, seracılık, otelcilik, eğitim kurumları, öğrenci yurtları, hastaneler, huzurevleri, lisanslı depoculuk, tehlikeli atık geri kazanım tesisleri, gıda ürünleri ve içecek imalatı, tekstil ürünleri imalatı, derinin tabaklanması ve işlenmesi, plastik ve kauçuk ürünleri imalatı, metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı, metal eşya ve mobilya imalatı sektörlerinde⁴⁵ faaliyet gösteren ve 500.000 TL asgari sabit yatırım tutarına sahip işletmeler 2012 yılına kadar faydalanabilmektedir.

Yeni teşvik sisteminden TRC3 Bölgesi'nin yararlanma rakamlarına bakıldığında; 2010 yılında en fazla artışın Mardin'de tarım ve hizmetler sektörlerinde yaşandığı görülmektedir. Batman'da ve Şırnak'ta imalat sektöründe Yatırım Teşvik Belgesi (YTB) kullanımı düşerken, Siirt'te 2009 yılında hiç teşvik belgesi kullanılmayan tarım, madencilik ve hizmetler sektörlerinde YTB kullanılmıştır. 2010 yılında TRC3 Bölgesi genelinde YTB kullanımı bir önceki yıla göre yaklaşık % 31 oranında artış göstermiştir. YTB kullanımının en fazla

Tablo 42: Kurulan ve kapanan şirket ve kooperatifler

	Mardin		Batman		Şırnak		Siirt		TRC3	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Kurulan Şirket ve Koop. Toplam	217	274	120	149	109	106	47	49	493	578
Kapanan Şirket ve Koop. Toplam	8	8	9	21	6	4	4	9	27	42
Kurulan Tic. Ün. İşy. Sayıları	91	70	53	57	35	43	23	20	202	190
Kapanan Tic. Ün. İşy. Sayıları	1.102	60	30	390	12	10	31	22	1.175	482

Kaynak: TÜİK

⁴⁴Marka başvurularında 35., Patent başvurularında 23., Faydalı Model başvurularında 29. ve Endüstriyel Tasarım başvurularında 43. sıradadır.

Kaynak: Türk Patent Enstitüsü

⁴⁵14/04/2011 tarihli “Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair Karar” ile Bölge'de desteklenebilecek sektörler arasında “su ürünleri yetiştiriciliği, tıbbi aletler ve hassas optik aletler (saat hariç) ve çağrı merkezleri, ağaç ve mantar ürünleri ile kağıt ürünleri” sektörleri eklenmiştir.

Tablo 43: Yatırım teşvik belgelerinin sektörlere göre dağılımı (2009-2010)

	Mardin				Batman				Şırnak				Siirt				TRC3
	Tarım	Maden-	İmalat	Hizmet-	Maden-	İmalat	Hizmet-		Tarım	Maden-	İmalat	Hizmet-	Tarım	Maden-	İmalat	Hizmet-	Toplam
	cilik	ler	ler	ler	cilik	ler	ler		cilik	ler	ler	ler	cilik	ler	ler	ler	
2009	11	2	15	8	1	10	1		1	2	5	1	0	0	2	0	59
2010	22	1	16	13	2	5	2		1	1	3	1	2	2	4	2	77

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı Yatırım Teşvik İstatistikleri⁴⁶

olduğu sektör ise her iki yılda da imalat sektörü olmuştur.

Aşağıdaki tabloda yer alan 2011 yılı ilk üç ayın verilerine göre söz konusu dönemde en fazla YTB kullanımı

katsayısını dikey eksen ise, yoğunlaşma katsayısında 2005-2008 yılları arasındaki farkı vermektedir. Daire büyüklükleri toplam istihdamdan sektörlerin aldığı payın büyüklüğüne göre değişmektedir. Sektörler NACE rev. 1.1'e göre sınıflanmıştır.

Tablo 44: Yatırım teşvik belgelerinin sektörlere göre dağılımı (2011 ilk 3 ay)

	Mardin			Batman		Şırnak			Siirt		TRC3
	Madencilik	İmalat	Hizmetler	İmalat	Hizmetler	Tarım	Enerji	Hizmetler	Madencilik	Hizmetler	Toplam
2011 (Ocak-Mart)	2	2	4	5	3	2	1	2	2	1	24

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı Yatırım Teşvik İstatistikleri

Batman ve Mardin illerinde gerçekleşmiş, Batman'da imalat sektöründe daha fazla başvuru olurken Mardin'de hizmetler sektörünün daha önde olduğu görülmektedir.

Yukarıdaki iki tablodan elde edilen verilere göre TRC3 Bölgesi'nde Yatırım Teşvik Belgesi kullanımında artış olduğu görülmektedir. Teşvik Yasası'nda Bölge illerinin de yer aldığı 4'üncü Bölge'de (28 il) kullanılan YTB miktarı 2010 yılında % 43 artış göstermiş ve 4'üncü Bölge'nin kullandığı toplam YTB içerisinde TRC3 illerinin oranı % 17,3 olmuştur. 2010 yılında ise bu oran % 15,7'ye düşmüştür. Buradan da anlaşılmaktadır ki TRC3 Bölgesi'nde YTB kullanımı artış gösterse dahi 4'üncü Bölge'nin geneline göre bu artış yavaş bir şekilde olmaktadır. Sonuç itibarıyla, TRC3 Bölgesi'nin teşviklerden yeterince faydalanabilmesi için Bölge'de temel altyapı eksikliklerinin giderilerek iş ve yatırım ortamının geliştirilmesi gerekmektedir. Ancak bu durumda teşviklerin bölgelerarası eşitsizlikleri gidermede etkin bir müdahale aracı haline gelmesi sağlanabilecektir.

2.6 Sektörel Yoğunlaşmalar

Bölge'de üretilen katma değerde ve Bölge'nin ülkede üretilen katma değerden aldığı payda 2004-2008 yılları arasında büyüme gerçekleşirken, genel istihdam oranında 2004-2007 yılları arasında düşüş, 2007-2009 yılları arasında artış yaşanmıştır.⁴⁷ 2005 yılından bu yana Bölge'de mevcut sektörlerin istihdamında yaşanan yoğunlaşmadaki artış ve bu sektörlerin istihdamdan aldıkları payların incelenmesi Bölge'nin sektörel ihtisaslaşma yapısını ortaya koymaktadır. Aşağıdaki şekilde, yatay eksen 2008 yılındaki yoğunlaşma

TRC3 Bölgesi'nde Türkiye ortalamasının üzerinde yığınlaşma gösteren sektörler “kara taşımacılığı,” “elektrik üretimi ve dağıtımı”, “suyun toplanması, arıtılması ve dağıtılması”, “posta ve telekomünikasyon”, “perakende ticaret”, “metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı”, “kömür madenciliği” ve “basım ve yayım” sektörleridir.

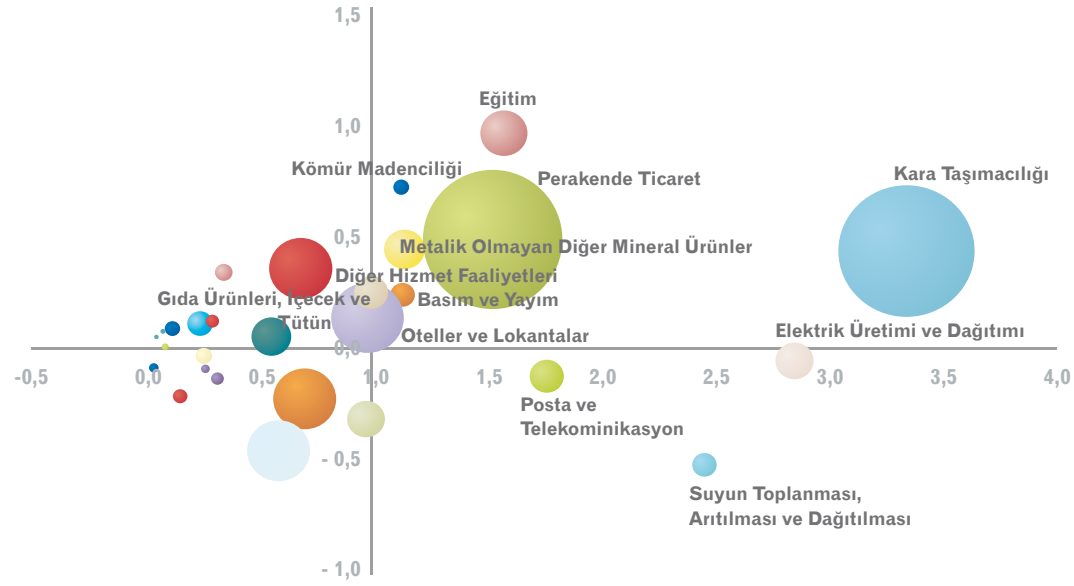
Bölge istihdamı diğer bölgelerle kıyaslandığında daha çok “eğitim”, “elektrik ve su dağıtımı”, “posta ve telekomünikasyon” gibi kamu hizmetlerinde yoğunlaşmaktadır. Kamu dışında istihdamda diğer bölgelere göre yığınlaşmış olan alanlar, son yıllarda Irak'la artan ticaret hacmine bağlı “kara taşımacılığı”, Bölge'de mevcut çimento fabrikalarını ve taşta toprağa dayalı diğer ürünlerin işlenmesini kapsayan “metalik olmayan diğer mineral ürünler imalatı” ve “perakende ticaret” sektörleridir. Yine bu grupta yer alan “kömür madenciliği” sadece Şırnak'ta yapılmakta olup “eğitim” sektörüyle birlikte 2005'ten bu yana sağladığı istihdamda en çok yığınlaşma artışı yaşanan sektör olmuştur. “Eğitim” sektörünün sağladığı istihdamın yığınlaşmasında yaşanan artışlar, bu sektöre hem kamu hem özel sektörün yaptığı yatırımların artmış olmasıyla açıklanabilir.

Bölge sanayisinde mevcut işletmelerin büyük kısmının faaliyet gösterdiği alan olan “gıda ürünleri, içecek ve tütün” sektörü ve sanayinin diğer sektörlerin-

⁴⁶<http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymouse?NavigationTarget=navurl://80da2871d78cbc11a7fcc626e323d0a9&LightDTNKnobID=187785698>

⁴⁷Bkz. “İşgücü ve İstihdam” Bölümü

Şekil 43: TRC3 Bölgesi sektörel yığılma

Kaynak: TÜİK

deki istihdamında yaşanan yığılmanın ülke ortalamasına göre düşük olması Bölge'de gıda sanayi başta olmak üzere diğer sanayi kollarındaki yığılmanın ülke ortalamasıyla kıyaslandığında düşük olduğunu göstermektedir. Bu durum, sanayide üretilen katma değerde artış yaşanırken sanayinin istihdama katkısının henüz diğer bölgelerle karşılaştırıldığında düşük kaldığını göstermektedir.

2.7 Kümelenme

Ülkelerin kalkınmasında önemleri giderek artan bölgelerin rekabetçiliklerinin artması işletmelerin yalnızca maliyete dayalı üstünlükleri ile değil, yenilikçilik kapasiteleri, bölgedeki farklı aktörler arasındaki işbirliği, işletmelerin küresel piyasalarla entegrasyonu, gelişmiş bir bilgi, iletişim ve teknoloji altyapısı, yerel ilişkiler ve sosyal sermaye gibi unsurlarla mümkün olmaktadır. Küreselleşmenin etkisiyle her alanda yaşanan değişim, bölgesel gelişme politikalarını da etkilemiş ve yatırımlar, fiziki altyapı, teşvikler gibi politikaların yanı sıra işletmeler, STK'lar, üniversiteler, kamu kurum ve kuruluşları gibi aktörler arasındaki işbirliği ve etkileşimin artmasına yönelik politikalara da önem verilmeye başlanmıştır. Bu işbirliği ve etkileşimin sağlanarak bölgelerin en rekabetçi oldukları alanlardaki sorunların daha kolay çözülmesini, verimliliği ve yenilikçiliğin artırılmasını sağlayan bir yaklaşım olan kümelenme yaklaşımı benimsenerek bölgesel gelişme ve rekabetçilik politika ve prog-

ramlarına dâhil edilmeye başlanmıştır. Aynı üretim zincirinde yer alan, birbirlerine katma değer sağlayan ve birbirleriyle ilişkili ürünleri üreten ve satan, coğrafi yakınlıkları bulunan kuruluşların oluşturduğu kümeler, rekabet edilen ama aynı zamanda işbirliği yapılan bir iş ortamı yaratmaktadır. Girdi temini, bilgi ve teknolojiye erişimde kolaylık, girişimciler/yeni işletmeler için hazır bir fiziksel altyapı ve müşteri potansiyeli, var olan tedarikçi zincirinden dolayı oluşan küme içi pazardan faydalanma olanağı, firmalar arasında bilgi akışı açısından kolaylık gibi özellikleri nedeniyle kümeler, bölgesel gelişme politikalarının araçlarından biri olarak kabul görmektedir.

Türkiye'de Sekizinci Kalkınma Planı ile bölgesel gelişme konusunda bölgelerin içsel potansiyeline verilen önem artmış, Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda ise bölgesel gelişmenin sağlanması ve rekabet gücünün artırılması eksenlerinde "sürükleyici sektörler liderliğinde ve güçlendirilmiş sosyal ağ yapısı içinde kümelenmelerin desteklenmesinin sağlanacağı, bu çerçevede; yerel kümelenme alanlarını destekleyici, kümedeki aktörler arasında işbirliğini artırıcı ve kümenin dünya piyasaları ile entegrasyonunu sağlamaya yönelik mekanizmaların oluşumunun özendirileceği" ve "işletmelerin ortak Ar-Ge, ortak tedarik ve pazarlama faaliyetlerine önem verileceği, işletmelerin fiziki altyapı ihtiyaçlarının karşılanacağı, ağ oluşturma ve kümelenme girişimlerinin destekleneceği" şeklinde vurgulanmıştır. Kümelenme; KOBİ Stratejisi ve Eylem Planları (2004 ve 2007), Orta Vadeli Program (2009-

2011), Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı (2007-2009) ve Sanayi Stratejisi Belgesi'nde de (2011-2014) önemli bir yer verilen politikalardan biri olmuştur.

Kümelenme yaklaşımının önem kazandığı bu süreçte TRC3 Bölgesi'nde bu konuda yapılan çalışmalar sınırlı kalmıştır. Türkiye İçin Katılım Öncesi Mali Yardım Programı (2005) kapsamında Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından yürütülen Ulusal Kümelenme Politikasının Geliştirilmesi Projesi kapsamında ulusal düzeyde makro küme haritasının hazırlanması yönünde faaliyetler yapılmış, yerel ve sektörel bazda 20 küme belirlenmiş, bunlar arasından 10 küme için ise stratejik yol haritası hazırlanmıştır. Çalışmada TRC3 Bölgesi illerinden Mardin için turizm kümesi belirlenerek bu kümenin yerel gıda sanayiini içine alacak bir organize kümelenme girişiminin başlatılmasına yatırım yapılması gerektiği belirtilmiştir.⁴⁶ Çalışma kapsamında Mardin için bir yol haritası hazırlanmamıştır. Bu proje kapsamında yapılan küme analizleri neticesinde TRC3 Bölgesi illerinde kümelenme potansiyeli olan sektörler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Ulusal Küme Geliştirme Projesi kapsamında yapılan çalışmalar neticesinde ortaya çıkan sonuçlardan; Mardin ve Batman'da turizm, Mardin ve Şırnak'ta nakliye ve lojistik, Batman'da konfeksiyon, tarımsal ürünler ve işlenmiş gıda, Siirt'te ise inşaat ve yapı malzemeleri sektörlerinin mevcut durumda kümelenmeye en elverişli sektörler olduğu düşünülmektedir.

menin rekabetçiliği açısından gerekli görülmektedir. Mücevherat ve değerli taşlar alanında Siirt ili öne çıkmış olsa da gümüşçülük ve telkari sanatı konusunda adını duyurmuş olan Mardin ili bu alanda daha yüksek bir kümeleşme potansiyeline sahip görünmektedir. Bu çalışma kapsamında Batman ili'nin petrol ve doğalgaz ürünleri kümesi konusunda potansiyel taşıyan iller arasında yer almamış olması, il'deki petrol rezerv ve rafinerisi düşünüldüğünde bu alanda çalışmalar yapılmasının gerektiğine işaret etmektedir.

Bölge'yi kapsayan kümelenme çalışmalarından biri de GAP Bölgesi İçin Rekabet Gündemi'dir. Bu

Tablo 45: TRC3 illerinde küme potansiyeli taşıyan sektörler

	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt
Sektörler	Turizm**	Tarımsal Ürünler ve İşlenmiş Gıda **	Mali hizmetler **	İnşaat Ekipmanları **
	Dağıtım Hizmetleri**	Konfeksiyon *	Nakliye ve lojistik **	Yapı Malzemeleri ve Hizmetleri **
	Nakliye ve Lojistik **	Otomotiv Ürünleri *	Turizm *	Dağıtım Hizmetleri **
	Biyolojik İlaç *	Dağıtım Hizmetleri *		Nakliye ve Lojistik**
	Elektrik Üretim ve İletim *	Turizm*		Mali Hizmetler *
		Orman Ürünleri*		İş Geliştirme *
		Ağır Makine*		Mücevherat ve Değerli Metaller *
		Deri Ürünleri*		Çorap*
		Aydınlatma, Elektrikli Teçhizat *		Elektrik Üretim ve İletim *
		Oyuncak *		
		Havacılık ve Uzay Sanayii Makineleri*		

Kaynak: Ulusal Küme Geliştirme Projesi Küme Haritaları, DTM, 2009.

Yukarıdaki tabloda, üç ilde yer alan nakliye ve lojistik, dağıtım hizmetleri ve turizm sektörleri öne çıkmakta, kümelenme açısından en çok sektöre sahip olan illerin ise Batman ve Siirt olduğu görülmektedir.

Batman'da olması düşünülen Tarımsal Ürünler ve İşlenmiş Gıda Kümesi'nin Mardin'i de kapsamı, kü-

çalışmada belirlenen iki turizm kümesinden biri Mardin, Hasankeyf, Diyarbakır hattıdır (Doğu GAP Turizm Kümesi). Mardin'in önündeki fırsatları kullanabilmesi için inisiyatif kullanan, piyasa koşullarına uygun çalışan bir kamu-özel sektör ortaklığına ve de ortak yapı tarafından geliştirilen entegre turizm deneyimine ihtiyaç olduğunu belirten çalışma, bu fırsat için ta-

⁴⁶<http://www.clusterturkey.com/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFA6AA849816B2EF1D0C78595477C54E>

rihsel alanlar - müzeler, konaklama hizmet sunucuları ve ulaşım operatörleri ve de turizm destek hizmetlerini sunanların (restoranlar, şarap mahzenleri, festivaller, el sanatları üreticileri vs.) birbirlerine bağlı şekilde çalışmaları gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁹

Finansmanı Avrupa Komisyonu tarafından sağlanan ve BM Kalkınma Programı (UNDP) ve GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı tarafından yürütülen Güneydoğu Anadolu Bölgesi Girişimci Destekleme Merkezi (GİDEM) Projesi kapsamında GAP Bölgesi'nin rekabetçiliğinin artırılması amacıyla kümelenme çalışmaları yapılmıştır. GİDEM kümelenme programı kapsamında, Mardin'de gıda ürünleri konusunda (özellikle un, irmik, makarna) bir kümelenme öngörülmiştir.⁵⁰

2005 yılında DPT ve TÜSİAD işbirliği ile yapılan Türkiye'de Bölgesel Gelişme Politikaları Sektör-Bölge Yığınlaşmaları çalışmasında ise TRC3 Bölgesi için yığınlaşma görülen sektörler olarak gıda ve içecek ürünleri imalatı ve metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı belirlenmiştir. Aynı çalışmanın sonuçlarından

biri de Bölge'nin “sektörel çeşitliliği olmayan bölgeler” arasında yer alması olmuştur.⁵¹ Yığınlaşma bulunan sektörler, bu sektörde yer alan kuruluşlar arasındaki iletişim ve işbirliği geliştirilmek suretiyle kümelenmenin sağlanabileceği sektörlerdir.

Yukarıda yer verilen çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde, TRC3 Bölgesi'nin; hâlihazırda yaygın sektör olan gıda ve içecek ürünleri, Mardin ve Batman'ı kapsayacak olan turizm, Mardin, Siirt ve Batman'da önemli tesislerin olduğu bir sektör olan metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı, Irak ve Suriye ile sınır komşusu olan Şırnak ve Mardin illerinde ihracatın giderek artmasıyla önem kazanan nakliye ve lojistik sektörlerinde kümelenme için elverişli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmalar kapsamında kümelenme konusunda öne çıkan bir sektör olmayan tekstil sektöründe de Bölge'nin özellikle Mardin ve Batman illerinin potansiyel taşıdığı saha gözlemlerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca Mardin İli'nde gümüşçülük de kümelenmeye elverişli bir faaliyet alanı olarak düşünülmektedir.

⁴⁹http://www.undp.org.tr/povRedDocuments/Competitiveness_Agenda_Report_tr.pdf

⁵⁰http://www.tepav.org.tr/sempozyum/2006/bildiri/bolum5/5_3_sayin.pdf

⁵¹Türkiye'de Bölgesel Gelişme Politikaları Sektör-Bölge Yığınlaşmaları, TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi No:4, 2005, İstanbul.

SEKTÖREL DURUM ANALİZİ

Sektörel Durum Analizi

3.1 Tarım

Türkiye’de kırsal alandan kent merkezlerine yaşanan göç, kırsal nüfusun azalmasını beraberinde getirmiş ve tarımdan kopuşa yol açmıştır. Toplam nüfus içindeki kırsal nüfus payı da sürekli azalarak % 24,47’ye inmiştir. Bölge’deki kırsal nüfusta bu denli bir düşüş yaşanmasa da artan nüfusun kent merkezlerine yerleşmesi, bölge içi ve bölge dışına göç ile tarımdan sanayi ve hizmetler sektörlerine geçişler olmuştur. Son 10 yılda yapılan nüfus sayımlarına göre TRC3 Bölgesi’nde kırsal nüfus korunmuş olmakla birlikte nüfus artışı ile birlikte toplam nüfus içindeki payı 2000’de % 40,39’dan 2009’da % 37,06’ya inmiştir.

Mardin ve Siirt kırsal nüfuslarını korurken, Şırnak'ta 2000 yılına göre kırsal nüfus artış göstermiştir. Batman'da aynı dönemde (2000-2009) kırsal nüfus azalmış % 27,28 seviyesi ile neredeyse ülke ortalamasına inmiştir.

İstihdam bölümünde değinildiği gibi Bölge, ülke genelindeki diğer bölgelerle kıyaslandığında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Düzey 2 bölgeleri arasında tarımsal istihdamda en yüksek kaybı yaşayan bölge olmuştur.⁵²

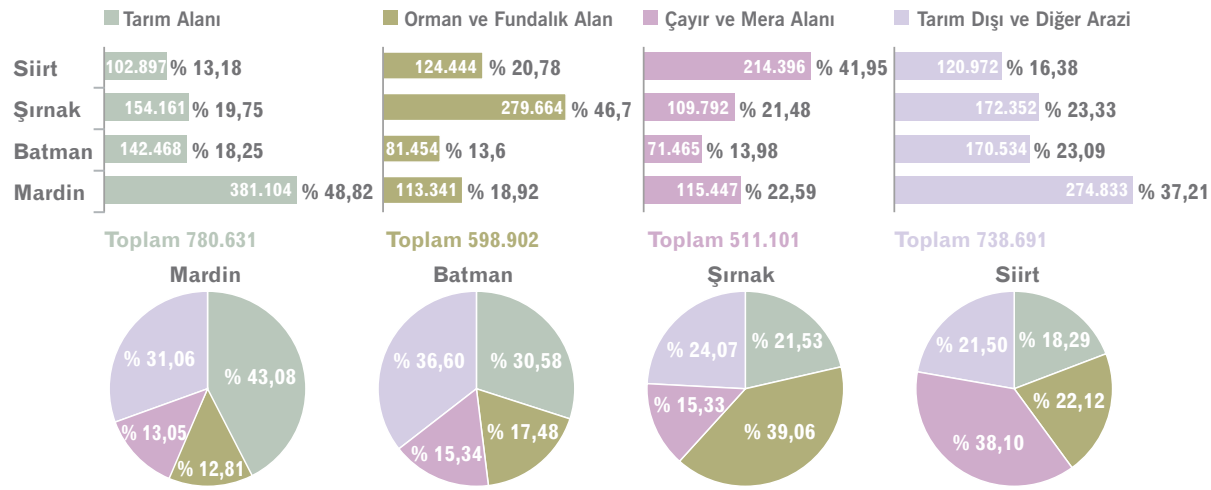
3.1.1 Arazi Dağılımı

Bölge'deki toplam arazinin % 29,7'si tarım alanlarından oluşmaktadır. Bu tarım alanlarının büyük çoğunluğu (% 48,82'si) Mardin il sınırları içindedir.

Bölge'de tarım alanları kadar tarım dışı dağlık alanların varlığı da göze çarpmaktadır. Özellikle Mardin'den doğu-batı ekseninde iki tarafa uzanan dağlar doğuda Şırnak'a ulaşmaktadır. Siirt'in Kurtalan ovası dışındaki bölgesi dağlık alanlardan oluşmaktadır. Bunların bir kısmı çayır ve mera olarak kullanılabilirken yüksekte kalan sarp kısımlarından faydalanmak mümkün değildir. Siirt çayır ve mera zenginliği açısından Bölge'de öne çıkmaktadır. Şırnak'taki yüksek dağların büyük bir kısmı orman ve fundalıklardan oluşmaktadır. Bölge'nin hemen her kesiminde yer alan orman ve fundalıklar kışın köylülerin yakacak ihtiyacını karşılamaya yönelik kullanıldığından pek gelişmemektedir.

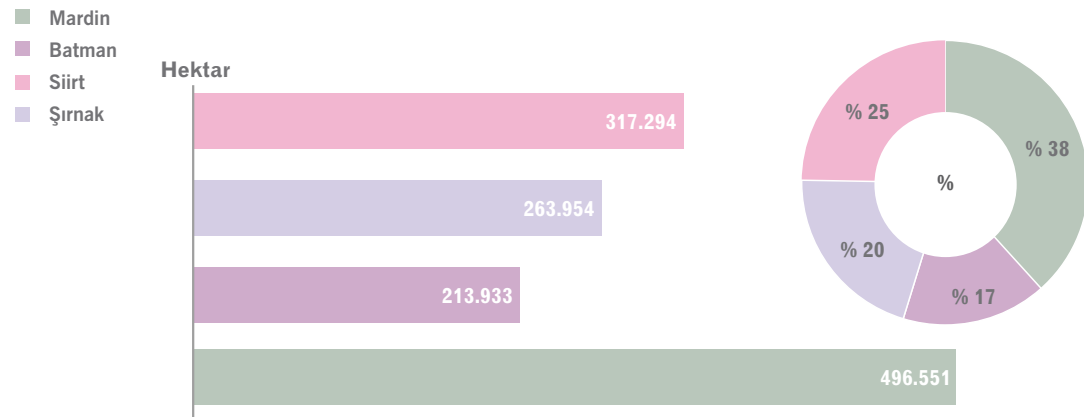
Tarım alanları ile çayır ve mera alanlarının toplamı tarım ve hayvancılıkta aktif olarak kullanılabilir alanları oluşturmaktadır. Bu noktada Bölge'de en fazla

Şekil 44: TRC3 arazi dağılımı (hektar) (2010)

Kaynak: TRC3 Tarım İl Müdürlükleri

Şekil 45: TRC3 tarım ve hayvancılıkta kullanılabilen toplam arazi (hektar) ve dağılımı (%) (2010)

Kaynak: TRC3 Tarım İl Müdürlükleri

ziraat ve hayvancılık yapılabilecek ilin Mardin olduğu, daha sonra bu ili Siirt ve Şırnak'ın takip ettiği görülmektedir. Batman ise tarım alanları bakımından en az potansiyele sahip ildir.

Mardin ve Batman'da tarla tarımı yapılırken, Siirt ve Şırnak iklim ve arazi yapısının uygunluğu ile geçmişte olduğu gibi gelecekte de hayvancılığın gelişim göstereceği alanlar olarak görülebilir.

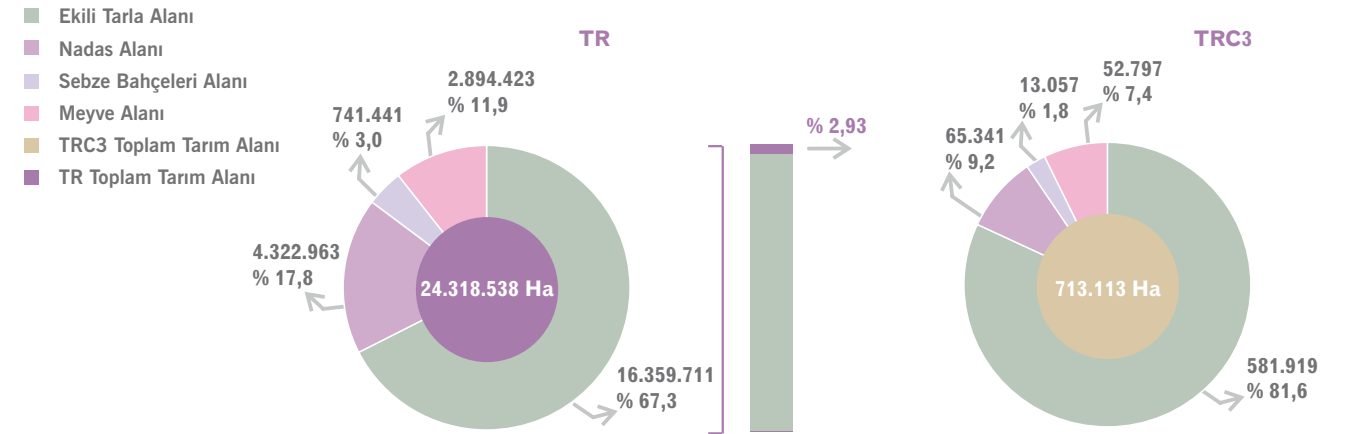
3.1.1.1 Tarım Alanları

Türkiye'nin tarım alanlarının % 2,93'ü TRC3 Bölgesi'nde yer almaktadır. Ülkedeki tarım alanlarının yaklaşık üçte ikisi ekili tarla alanı olarak kullanılırken % 17,8 kadarı çeşitli nedenlerle nadasa bırakılmıştır.

Mardin'de Kızıltepe, Nusaybin ve Derik, Batman'da Beşiri, Siirt'te Kurtalan ve Şırnak'ta Silopi sahip oldukları ovalarla önemli bir tarım potansiyeli barındırmaktadır.

Bölge'de Siirt Merkez ve Mardin Dargeçit dışındaki ilçelerin tamamında tarla tarımı hâkimdir. Sebze ve meyveciliğin özellikle hane halkı tüketimi için sınırlı oranda yapılması, mevcut sulu tarım imkânlarının yetersiz oluşu nedeniyle sebze ekiminin az olması ve Bölge'nin seracılık konusunda gelişmemiş olması, ayrıca üretilecek ürünleri değerlendirip ulusal ve uluslararası pazarlara ulaştıracak organizasyonların

Şekil 46: Tarım alanlarının dağılımı (hektar) (2010)

Kaynak: TÜİK

Bölge'de tarla tarımı ülke geneline kıyasla daha çok tercih edilmektedir. Bunda Bölge'nin sulama imkânlarının azlığı sebebiyle meyve ve sebzeçiliğinin gelişmemiş olmasının rolü büyüktür. Nadas uygulamasına Bölge'de en fazla Mardin'de rastlanmaktadır. Faydalarının bilinmemesi ve tarımla uğraşanların sürekli gelir beklentisi Bölge'de nadasa pek rağbet edilmesine yol açmaktadır. Bölge'de sebzeçiliğin en yaygın olduğu il Mardin iken meyvecilik en çok Siirt'te yapılmaktadır.

yetersiz olması, bu durumun ortaya çıkmasındaki önemli nedenler olarak sıralanabilir.

3.1.1.2 Sulu Tarım

TRC3 Bölgesi'ndeki ziraatın % 19'u sulu, % 81'i kuru olarak yapılmaktadır. TRC3 illeri sulu ve kuru tarım arazi dağılımlarına bakıldığında Mardin'de diğer üç ilden daha fazla sulu tarım yapıldığı görülmektedir.

Tarım alanı içinde sulu tarımın oransal olarak en çok yapıldığı il Şırnak'tır. Bölge'de sulu tarımın önemli bir kısmı halkın kendi imkanlarıyla gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.

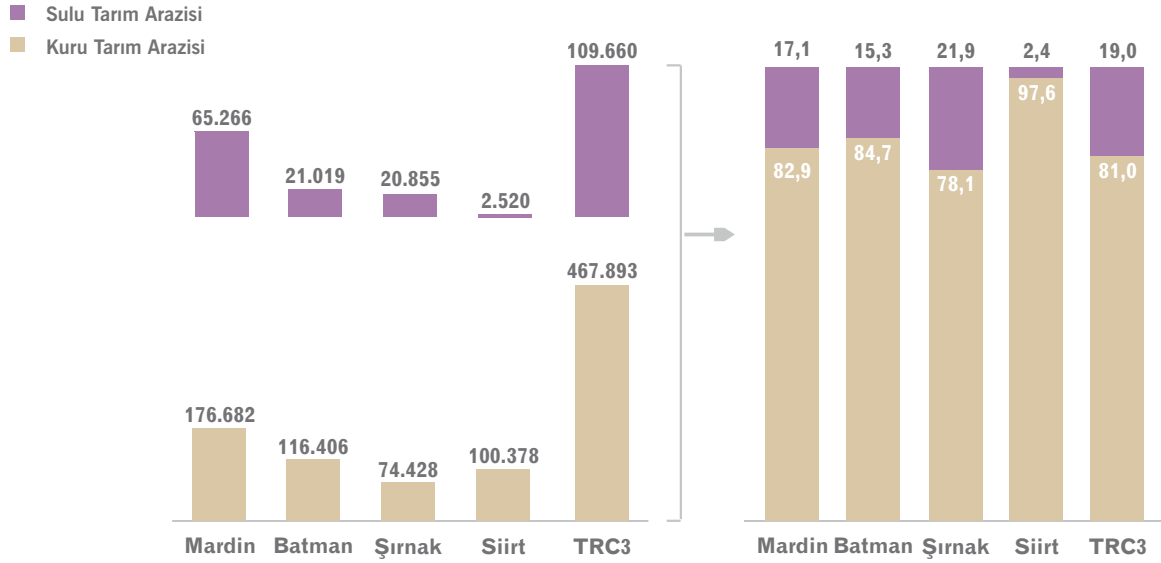
Şanlıurfa'dan başlayıp Kızıltepe'ye uzanacak olan açık sulama kanalı projesi TRC3 Bölge-

Tablo 46: TRC3 illeri tarım alanları sınıflaması (hektar) (2009)

	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt	TRC3
Toplam Tarım Alanı	361.278	111.321	116.638	123.877	713.113
Etkili Tarla Alanı	278.036	96.958	109.696	97.230	581.919
Nadas Alanı	52.846	6.650	4.220	1.625	65.341
Sebze Bahçeleri Alanı	9.256	994	1.303	1.504	13.057
Meyve Alanı	21.140	6.719	1.419	23.518	52.797

Kaynak: TÜİK

Şekil 47: TRC3 illeri sulu ve kuru tarım arazi dağılımı (hektar) (%)

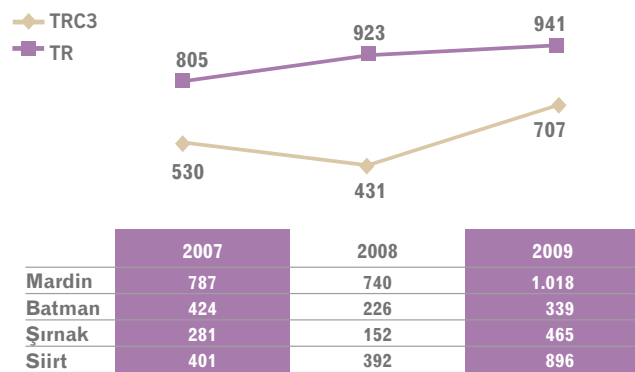
Kaynak: TRC3 İlleri Tarım İl Müdürlükleri

si'nde özellikle Mardin açısından, Dicle Nehri'nin kolları üzerinde yapılmakta olan barajlar da Siirt, Batman ve Şırnak'ın sulu tarım potansiyelinin değerlendirilebilmesi açısından çok önemli görülmektedir. Bununla birlikte özellikle kırsaldaki su kaynaklarının küçük ölçekli sulama projeleriyle tarıma kazandırılması faydalı olacaktır.

3.1.2 Bitkisel Üretim

Kişi başına düşen üretim değerindeki artış bitkisel üretimde verimlilik ve etkinlik olduğunu gösterir. Bin kişi üzerinden bu hesaplama yapıldığında son bir yılda bitkisel üretim değerinin Bölge'de ülke geneline göre daha hızlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Bölge 2009 yılında yakaladığı artış ile 2008 yılında yaşanan

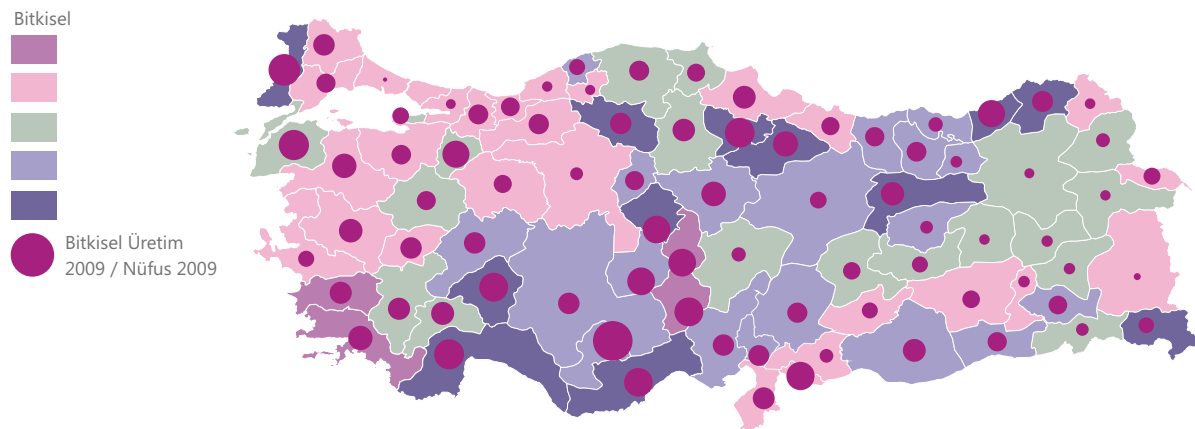
Şekil 48: TRC3 illeri ve Türkiye'de bin kişi başına bitkisel üretim değeri (bin TL / bin kişi)

	2007	2008	2009
Mardin	787	740	1.018
Batman	424	226	339
Şırnak	281	152	465
Siirt	401	392	896

Kaynak: TÜİK

Harita 9: Bitkisel üretimin nüfusa oranı haritası

kuraklıktan önceki bitkisel üretim değerinin de üzerine çıkmıştır. Mardin'de bin kişi başına bitkisel üretim ülke ortalamalarının üzerine çıkarken, Bölge illerinden Şırnak ve Siirt'teki yüksek artışlar da dikkat çekicidir.

Kişi başına bitkisel üretim değerlerini gösteren ülke haritasına (Harita 9) bakıldığında, özellikle Siirt ve Mardin'in Batman ve Şırnak'a göre potansiyelin değerlendirilmesi açısından, daha iyi bir durumda olduğu görülmektedir. Bu durumun oluşmasında Mardin için tarımsal arazilerin çokluğu, Siirt için de özellikle meyveciliğin iyi bir noktaya gelmiş olmasının etkisi büyüktür.

3.1.2.1 Tarla Bitkileri Üretimi

Tarla bitkileri hem ülke hem de Bölge tarımı açısından önemli bir yer tutmaktadır. 2009 yılı verilerine göre Bölge'deki ekili alan ülke toplamının % 3,56'sı kadardır. Buna göre ekim açısından tahıllar, endüstriyel bitkiler ve baklagiller ülke ortalamasına göre Bölge'de daha çok tercih edilmektedir. Tahıllar ülkemizde olduğu gibi Bölge'de de en çok ekilen tarla bitkileridir. Ülkenin ekili tarla alanlarının yaklaşık % 70 kadarı tahıllara ayrılırken, Bölge'de de buna paralel bir durum (~% 73) söz konusudur. Aynı yılın verilerine göre ürün gruplarının verimi açısından tahıllar ve yağlı tohumlu bitkilerin ülke ortalamasına göre daha iyi durumda oldukları söylenebilir. Birim alandan alınan ürün miktarına bakıldığında en dikkate değer ürün grubunun endüstriyel bitkiler olduğu görülmektedir.

Endüstriyel bitkilerde 2009 yılında ülke ortalamasının dörtte birinden daha az ürün alındığı görülmektedir. Bu verimsizliğin oluşmasında sulu tarım olanaklarının yetersiz oluşunun payı büyüktür.

Büyük bölümü hayvancılık için elverişli coğrafi koşullara sahip olan TRC3 Bölgesi'nde yem bitkileri ekimi için ayrılan alan (2009 verilerine göre) toplam ekili alanının % 4,4'ü kadardır. Yem bitkileri üretiminin bu kadar az olması profesyonel anlamda hayvancılık için ekimin neredeyse hiç olmadığını göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde ziraat ile birlikte tarımın neredeyse tamamı hayvancılık üzerine kuruludur. Süt ve et toplam yaşamında kendine ne kadar önemli bir yer bulursa yem bitkileri üretimi de o denli artacaktır. Bölge'de yumru bitkilerin ekiminin çok az olduğu görülmektedir.

Aşağıdaki tabloda görüleceği gibi ekili alan ve üretim açısından TRC3 Bölgesi'nin tahıl ürünlerinin yaklaşık yarısını tek başına Mardin İli gerçekleştirmektedir. Bununla birlikte, Siirt'in diğer illere göre tahıl üretimi açısından genel olarak daha verimli olduğu söylenebilir.

Tablo 48'de Bölge'de en çok yetiştirilen baskın tarla bitkileri gösterilmiştir. Tahıllarda dane mısır, buğday ve arpanın, yem bitkilerinde burçak ve korunganın, endüstriyel bitkilerde pamuğun, baklagiller grubunda dane burçak ve mercimeğin, yağlı tohumlu bitkilerde çığit ve aspirin ülke üretimi içinde belirgin

Tablo 47: Tarla bitkileri ekili alanları (hektar), üretim miktarları (ton) ve verim (t / ha) (2009)

Tarla Bitkileri	Batman	Mardin	Siirt	Şırnak	TRC3	TR	Pay % TRC3/TR	Verim (Ton/Ha) TRC3	Verim (Ton/Ha) TR
Baklagiller	11.735	44.374	3.399	3.396	62.905	908.876	6,92	1,4	1,4
Endüstriyel Bitkiler		46.520	813	5.866	53.199	1.402.603	3,79	2,7	14,3
Tahıllar	83.864	207.043	75.809	96.920	463.636	12.067.709	3,84	3,0	2,8
Yağlı Tohumlar	4	23.157	418	3.312	26.891	1.171.149	2,30	2,3	2,0
Yem Bitkileri	1.296	3.182	17.601	6.042	28.121	1.480.728	1,90	8,5	13,9
Yumru Bitkiler	58	72	3	26	160	217.547	0,07	13,1	29,9
Toplam	96.958	324.348	98.043	115.562	634.910	17.248.613	3,7		
Baklagiller	18.104	60.133	7.890	3.260	89.387	1.237.240	7,22		
Endüstriyel Bitkiler		127.766	1.855	13.373	142.994	19.989.268	0,72		
Tahıllar	224.918	687.384	198.209	272.470	1.382.981	33.577.151	4,12		
Yağlı Tohumlar	4	55.116	814	6.522	62.456	2.396.044	2,61		
Yem Bitkileri	14.335	13.902	153.413	56.778	238.428	20.558.634	1,16		
Yumru Bitkiler	937	932	36	184	2.089	6.503.783	0,03		
Toplam	258.298	945.233	362.217	352.587	1.918.335	84.262.120	2,3		

Kaynak: TÜİK

bir yer tutacak şekilde üretildiği görülmektedir. Bölge'de yetiştirilen bütün tarla bitkileri 2008 yılında gerçekleşen kuraklıktan ciddi bir şekilde etkilenmiştir. Bu açıdan 2008 yılı Bölge'nin tarımsal üretiminde genel yargılara varmak açısından dikkate alınmamalıdır.

Hem yeşil kısmı hem de dane burçak özellikle Mardin'in Midyat ilçesinde yetiştirilen ve hayvan yemi olarak kullanılan bir üründür. Türkiye'deki üretimin yaklaşık üçte biri Mardin'de gerçekleştirilmektedir. Bölge aynı zamanda mercimek yetiştiriciliği konusunda önemli bir üretim merkezi konumundadır. Mardin'de Kızıltepe, Derik ve Midyat; Batman'da da Beşiri

ve Gercüş önemli mercimek üretim sahalarına sahiptir. TRC3 Bölgesi'nde yetişen mercimek özellikle kalite açısından yüksek standartlardadır.

Endüstriyel bitkiler özellikle sulu tarım imkânları yetersiz olduğundan Bölge'de yaygın değildir. Ancak kısıtlı yeraltı sulama imkânları ile Kızıltepe, Derik, Nusaybin ve Silopi ovaları ile kısmen de Cizre ve Siirt'te pamuk üretimi yapılmaktadır. Buna karşın 2009 yılı TÜİK verilerine göre Türkiye'de pamuk yetiştirilen 13 bölge arasında TRC3 bölgesi 5'inci sırada yer almıştır. Son yıllarda pamuk fiyatlarındaki fiyatların üretici açısından dezavantaj oluşturması hem ülke genelinde hem de Bölge'de pamuğa alternatif ürün arayışlarına yol açmıştır ve bunun paralelinde mısır üretiminde artışlar gerçekleşmiştir. 2009 yılına kadar yıllık yaklaşık 5.000 ton tütün üretimi mevcut iken bu miktar söz konusu yılda 839 tona düşmüştür. Bu durumun oluşmasında Tekel işletmelerinin özelleştirilmesi süreci etkili olmuştur.

TÜİK verilerine göre Bölge, 2009 yılında ülkenin toplam mercimek üretiminin % 24,5'ini gerçekleştirerek tüm bölgeler içinde mercimek üretiminde ikinci sırada yer almıştır.

Tablo 48: TRC3 tarla bitkileri üretimi (ton) ve Türkiye üretimi içindeki payları (%) (2009)

	Toplam Üretim (Ton)	Mardin	Batman	Siirt	Şırnak	TRC3	TR	TRC3/TR (%)
Baklagiller	Dane Burçak	6.166	0	2	0	6.168	20.509	30,1
	Mercimek	50.635	14.469	5.651	2.942	73.890	302.181	24,5
	Dane Fiğ	110	360	1.607	0	2.077	135.892	1,5
	Nohut	2.897	3.238	627	277	7.039	562.564	1,3
	Kuru Fasulye	84	5	3	41	133	181.205	0,1
Endüstriyel Bitkiler	Pamuk	34.447	0	501	3.611	38.559	638.250	6,0
	Tütün		828	0	0	828	81.053	1,0
Tahıllar	Dane Mısır	232.725	8.554	8.530	10.558	260.367	4.250.000	6,1
	Buğday	380.201	191.757	167.086	233.510	972.554	20.600.000	4,7
	Arpa	73.600	24.607	22.593	28.402	149.202	6.650.000	2,2
	Çeltik	858	0	0	0	858	750.000	0,1
Yağlı Tohumlar	Çiğit	55.115	0	802	5.782	61.699	1.021.200	6,0
	Aspir	1	0	0	520	521	20.076	2,6
	Susam	0	0	12	6	18	21.036	0,1
	Yerfıstığı	0	0	0	40	40	90.081	0,0
	Ayçiçeği	0	4	0	174	178	1.057.125	0,0
Yem Bitkiler	Burçak	11.255	5.040	29.150	29.312	74.757	125.062	59,8
	Fiğ	1.060	2.695	93.925	13.016	110.696	2.343.538	4,7
	Korunga	0	60	20.057	309	20.426	945.881	2,2
	Yonca	587	540	280	13.992	15.399	5.788.078	0,3
	Silajlık Mısır	1.000	6.000	10.001	149	17.150	11.099.653	0,2
Yumru Bitkiler	Kuru Soğan	764	931	36	180	1.911	1.849.582	0,1
	Kuru Sarımsak	48	6	0	4	58	83.134	0,1
	Patates	120	0	0	0	120	4.397.711	0,0

Kaynak: TÜİK (Türkiye'de yetişip TRC3'de Yetismeyen Ürünler Tablosunda Gösterilmemiştir.)

TRC Bölgesi'nde 2009 yılında üretilen mısırın 260.367 tonu dane olarak, 17.150 tonu yem bitkisi olan silajlık mısır olarak üretilmiştir. Silajlık mısırın hayvancılık verimi açısından taşıdığı önem göz önüne alındığında bu konuda Bölge'de bir bilinç eksikliği olduğu söylenebilir. Dane mısır üretimi son 5 yıl içinde ülkede seviyesini korurken, TRC3 Bölgesi'nde genel olarak artış eğiliminde olmuştur. Bölge'de yetiştirilen dane mısırın ülke üretimi içindeki payı 2005 yılında % 3,9'dan 2009 yılında % 6,1'e yükselmiştir. Dane mısır özellikle Mardin'in Kızıltepe ve Derik ilçelerinde yetiştirilmektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde pamuğun yerini mısıra bırakmasına paralel bir şekilde TRC3 Bölgesi'nde de mısırın gittikçe daha çok benimsendiği söylenebilir. Mısır, hayvancılığın gelişimi açısından en kritik öneme sahip üründür. Bu açıdan Bölge'de hayvancılığın ve sulu tarım imkânlarının artması ile özellikle silajlık mısır üretiminin artacağı öngörülmektedir.

2009 yılında yaklaşık 973 bin ton buğday üretilerek bir önceki yıl kuraklıktan kaynaklanan düşük üretimin karşılanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bölge insanının alışkanlıkları açısından da kültürel bir yeri olan

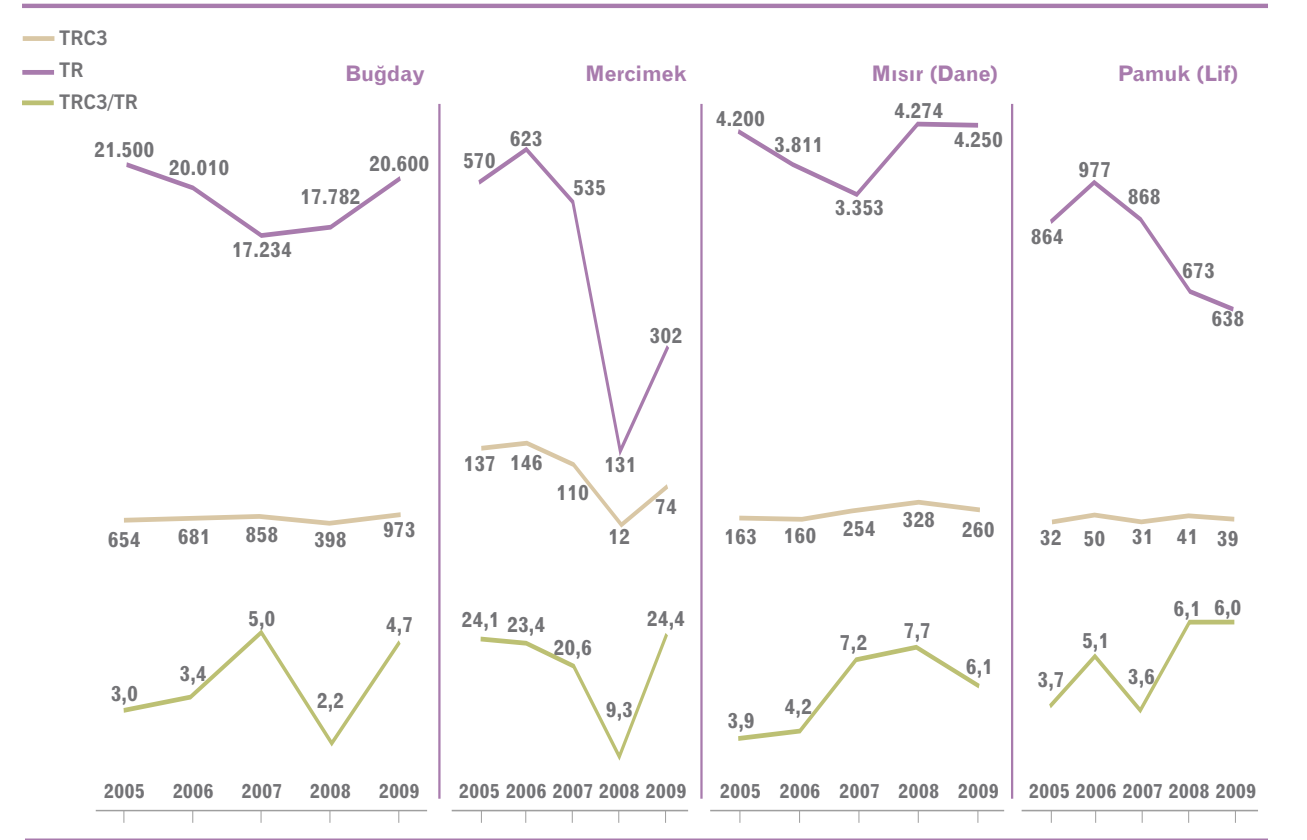
Günlük tüketim açısından önemli bir ürün olan buğday Bölge'nin dört ilinde yaygın olarak yetiştirilmektedir. Bölge'de üretilen buğday, kuraklık dönemleri hariç tutulduğunda ülke üretiminin % 3-5'i arasında değerler almaktadır.

buğdayın tüketim fazlası ülkenin diğer illerine yollanmaktadır. 2009 yılında ülke üretimindeki % 2,2'lik payı ile arpanın, buğday kadar olmasa da, bölge tarımı açısından önemli bir ürün olduğu söylenebilir.

Yağlı tohumlu bitkilere rağbet edilmeyen Bölge'de, çiğitin pamuk üretimine paralel olarak Mardin'de yoğunlaştığı, 2008 yılı ve öncesinde Bölge'de pek rastlanmayan aspirin de günlük yağ tüketimi ve hayvan yemi ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak alternatif bir ürün olarak Şırnak'ta yetiştirilmeye başlandığı görülmektedir.

TRC3 Bölgesi yem bitkileri üretimi açısından uygun koşullar barındırmasına rağmen hayvancılıkta yem kullanımı konusunda olması gereken noktanın çok altında olduğundan ziraat açısından katma değeri

Şekil 49: TRC3 illerinde yetişen önemli tarla bitkilerinin üretimi (bin ton) ve payları (%) (2005-2009)

Kaynak: TÜİK

çok yüksek olan bu ürünler yaygınlaşamamaktadır. Burçak ve fiğ özellikle Şırnak'ta hayvan yemi olarak kullanılmak üzere yetiştirilmektedir.

Ulusal düzeyde tarım ve hayvancılık konusunda bir üretim planlamasının olmaması ve ilgili birimler arasındaki koordinasyon eksikliği istikrarlı ve sürdürülebilir bir üretim modelinin oluşmasına engel olmaktadır.

Batman'da tarla alanlarının % 80-90 kadarı buğday için ayrılmaktadır. Buna paralel olarak da en fazla ürün buğdaydan alınmaktadır. Batman'da yetişen buğdayın ortalama verimi hektar başına hesaplandığında ülke ortalamasına yakındır. Buğdaydan sonra en fazla

ekilen ürün olan arpada ise Batman veriminin ülke veriminin genel olarak üstünde olduğu aşağıdaki şekilden görülmektedir. Batman'da mercimek ekimi 2005 yılından sonra azalma eğilimine girerken, 2009 yılında bir önceki yıla göre artış göstererek, üretimi ülkemizdeki toplam mercimek üretiminin % 4,79'una ulaşmıştır. Birim hektardan alınan mercimek verimi 2005 yılından bu yana ülkemize göre bir yıl daha düşük bir yıl daha yüksek olacak şekilde tekrarlamaktadır. Verimde gözle görülür farkın, kuraklığın yaşandığı 2008 yılında olduğu görülmektedir. Batman'da tütün ekilişi 2005'ten 2008'e kadar değişmemekle birlikte 2009 yılı itibarıyla TEKEL işletmeleri üzerinden tütün alımının durdurulması nedeniyle sadece kişisel ihtiyaçlar için üretilme noktasına gelmiştir. Tabloda 2008 yılından

Şekil 50: Batman'da yetişen önemli tarla bitkilerinin üretim değerleri (2005-2009)

Kaynak: TÜİK

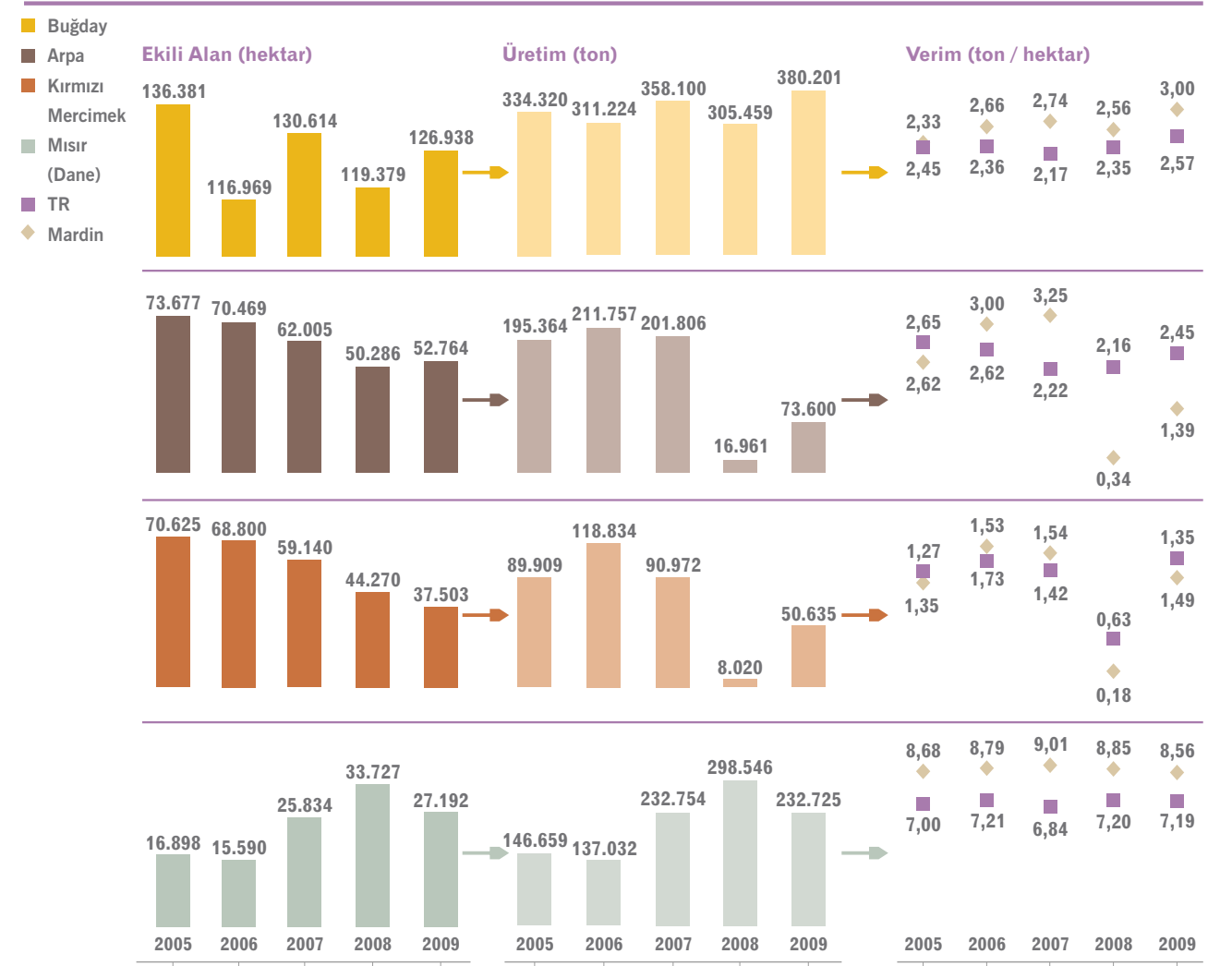
2009 yılına geçerken tütün ekilişinin neredeyse onda birine, tütün üretiminin de neredeyse altıda birine indiği görülmektedir. Birim hektardan alınan tütün verimine bakıldığında, Batman'ın ülke ortalamasına göre çok daha iyi konumda olduğu, fakat mevcut durumda bu avantajın değerlendirilemediği görülmektedir. Tütün alımının durdurulması Batman'la birlikte tütün üretimi yapılan bütün illerde alternatif ürünlere yönelmeyi beraberinde getirmiştir.

TÜİK verilerine göre Mardin'in tarla üretimine bakılacak olursa oransal olarak Batman'a göre tahıl ve yem bitkileri ekiminin daha az; baklagiller, endüstriyel bitkiler ve yağlı tohumların ekiminin daha fazla olduğu görülmektedir. TÜİK verilerine göre 2005 yılın-

dan bu yana Mardin'de tahıl ekilişi ve üretimi pek değişmemiş, baklagillerle yumru bitkilerin ekilişi ve üretimi azalmış, endüstriyel bitkilerin ve yağlı tohumlarla birlikte yem bitkilerinin ekilişi ve üretimi artış göstermiştir. Mardin tarla bitkileri üretiminde en fazla dikkate değer olan artış yem bitkilerinde gerçekleşmiştir. Mardin'deki ürün deseninin değişmesinde ürünlerin ekonomik değerleri etkili olmuştur.

Mardin'de 2009 yılında 324.348 hektarlık ekili alanın 126.938 hektarlık kısmında (yaklaşık % 39'unda) buğday ekilmiştir. Mardin'de buğday ekim alanı ve üretiminin yıllara göre değişimi aşağıdaki şekilde gösterilmiştir. Buna göre ekim alanlarında ve üretimde yıldan yıla azalma ve artmalar gözlemlenmektedir. Aynı

Şekil 51: Mardin'de yetişen önemli tarla bitkilerinin üretim değerleri (2005-2009)

Kaynak: TÜİK

zamanda 2005-2009 yılları arasında buğday ekim alanları 9.443 hektar kadar azalırken üretim 45.881 ton artış göstermiştir. 2005 yılı hariç tutulduğunda buğday üretim verimi açısından Mardin'in ülke ortalamasına göre daha iyi olduğu görülmektedir.

Mardin'de buğdaydan sonra en fazla ekilen ürün olan arpanın ekili alanı ve üretiminin 2005 yılından bu yana azaldığı görülmektedir. Mardin'de arpa üretim alanının toplam tarla alanı içindeki payı 2009 yılında % 16,27'dir. Ekimdeki azalmaya rağmen arpa hala önemli bir hububat olarak görülmektedir. Kurak geçen 2008 yılından sonra Mardin'deki arpa üretim verimi ülke ortalama veriminin altına düşmüştür. Mardin'de kırmızı mercimek ekimi ve üretimi arpaya benzer bir

şekilde azalma içindedir. 2009 yılında Mardin'de toplam ekim alanlarının % 11,56'sı mercimek için ayrılmıştır. Mercimek üretimiyle birlikte verimde de ciddi bir azalma gerçekleşmiştir.

Mısır, Mardin'de diğer ürünlere göre gittikçe daha çok talep edilen bir ürün olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik olarak değerlendirilmesi, sulu tarım yapılan alanlarda pamuktan vazgeçilmesi, diğer bölgelere göre daha verimli bir hasat vermesi ve hayvancılıkta önemli bir girdi olması mısırın tercih edilmesinde önemli nedenlerdendir. Mardin'de mısır üretim alanlarındaki artış ve bunun üretime yansması yukarıdaki şekilde görülmektedir. 2005 yılından 2009 yılına Mardin'de mısır üretim alanı % 60,9 artarken, mısır üretimi

% 58,7 artış göstermiştir. Mardin'de mısır üretiminin ülke ortalamasına göre % 20-30 civarında daha verimli olduğu ve bunun istikrarlı bir şekilde sürdüğü görülmektedir.

Mardin'in ilçeleri bazında 2009 yılında en çok ekilen ve üretilen tarla bitkilerine bakıldığında (TÜİK verilerine göre) Merkez ilçe ile birlikte Kızıltepe ve Yeşilli'de en çok buğday; Dargeçit, Derik, Mazıdağı, Midyat, Nusaybin, Ömerli ve Savur'da en çok arpa ekildiği ve üretildiği görülmektedir. Mardin'de en önemli tarımsal üretim merkezi Kızıltepe'dir. Mardin'deki toplam tarımsal üretimin neredeyse yarısı Kızıltepe'de gerçekleşmektedir. Mardin'deki tarla üretiminde önemli bir diğer nokta tüm ilçelerde buğday ve arpa dışında başka bir ürünün baskın olmamasıdır. Bunun da en önemli nedeni Mardin'de sulu tarımın az olması, buğday ve arpanın kurak iklim ürünü olmaları ve Irak pazarının talebi üzerine Mardin'deki sanayinin un ve bulgura yoğunlaşmış olmasıdır.

Mardin ve Batman'da olduğu gibi tahılların önemli bir yer tuttuğu Siirt'te 2005 yılından bu yana baklagiller ve endüstriyel bitkiler üretimi azalırken yem bitkileri üretimi artış göstermiştir. Yem üretiminin Siirt ekili alanlarında önemli bir yer tutmaya başladığı açıkça görülmektedir.

Siirt'te 2005 yılında 26.029 hektar alanda 48.647 ton buğday üretilmiştir. Hektar başına 1,87 ton buğday elde edilmiştir. 2006 yılında buğday ekim alanı ve buğday üretimi bir önceki yıla göre artmış, birim alandan alınan verim neredeyse aynı kalmıştır. 2007 yılında buğday ekim alanı % 20 kadar azalmış üretim bir önceki yıla göre neredeyse aynı kalmıştır. 2008 yılında ekim alanları korunmasına hatta artmasına rağmen kuraklık nedeniyle birim hektardan ancak 430 kg buğday alınabilmiştir. 2009 yılında buğday ekimi ve üretimi son altı yılın en üst seviyesine çıkmış ve verim açısından ülke ortalaması yakalanmıştır. Siirt'te arpa ekimi ve üretimi 2005 yılından 2009 yılına kadar önce azalmış daha sonra da tekrar artarak 9.427 hektar alanda 22.593 ton üretim miktarına ulaşmıştır. Siirt'in birim alanda buğday üretim verimi 2005 yılından bu yana ülke ortalamasının altındadır. TRC3 Bölgesi'nde mercimek üretiminde (2009) 3'üncü sırada yer alan Siirt'te 2005 yılından bu yana mercimek ekimi ve üretimi 2007 yılında en üst noktaya ulaşmış olup, istikrarsız bir seyir izlemeye devam etmektedir. İklim koşullarına göre değişmekle birlikte Siirt'te mercimek üretiminin verimi genel olarak ülke ortalamasının altındadır.

Hayvancılığın en önemli geçim kaynaklarından biri olduğu Siirt, silajlık mısır üretiminde (2009 yılı verileri-

ne göre) TRC3 Bölgesi'nde en fazla üretime sahip olan il olsa da yeterli bir noktada olduğu söylenemez. Ülkedeki büyükbaş hayvan varlığının % 0,24'üne sahip olan Siirt'te silajlık mısır üretimi ülke üretiminin % 0,09'u kadar olabilmıştır. Silajlık mısır üretimi konusunda verimin sürekli olarak ülke ortalamasının altında olması sulu tarımla yetiştirilen bu ürünün yetiştiriciliğinin henüz yeterince öğrenilemediğini göstermektedir.

Siirt'in ilçelerinde öne çıkan ürünlere bakıldığında buğdayın Pervari dışındaki bütün ilçelerde üretimi en çok tercih edilen ürün olduğu görülmektedir. Yani Siirt'teki baskın ürün, Mardin ve Batman'da olduğu gibi buğdaydır.

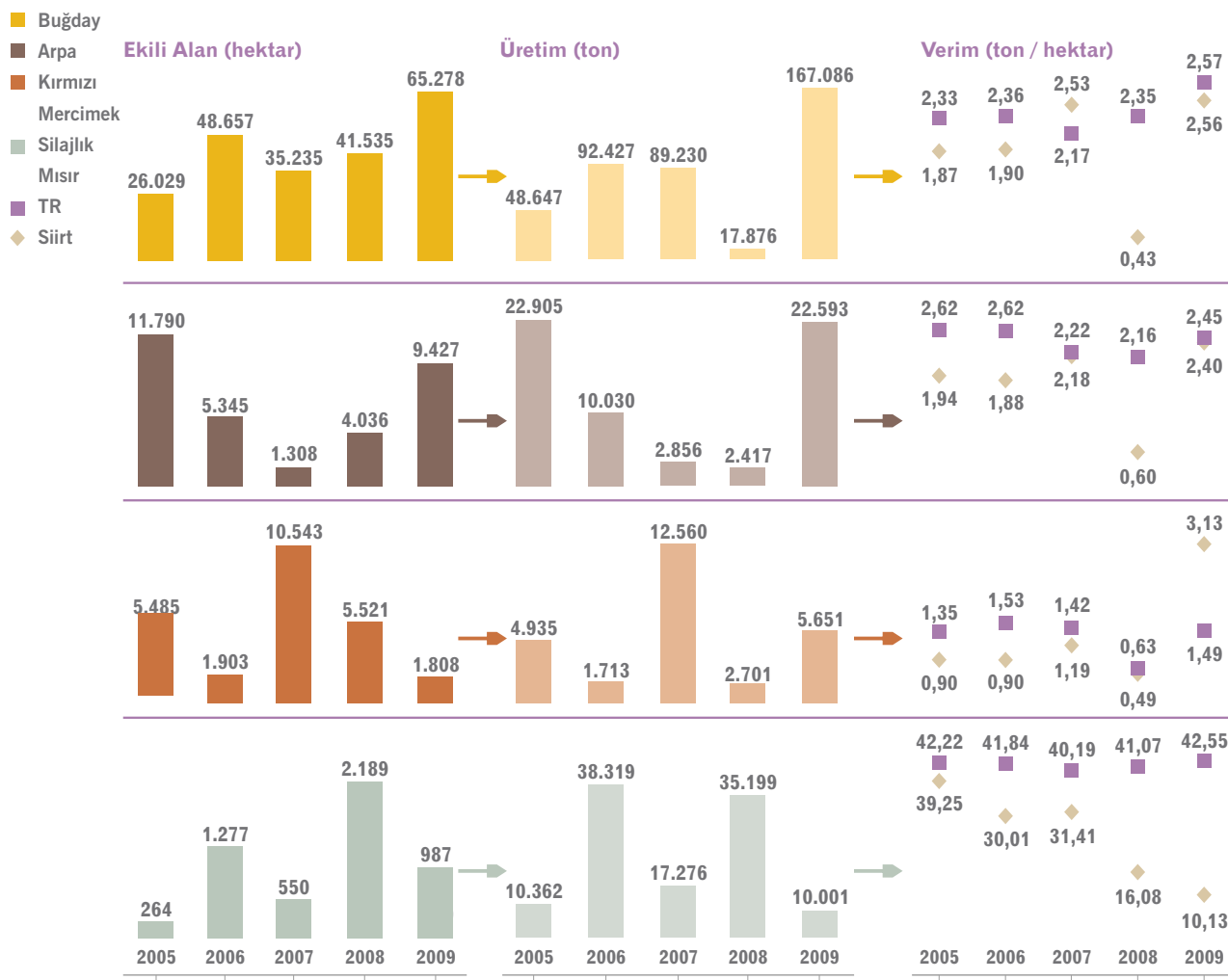
Şırnak'ta tarla üretimi genel olarak tahıl grubu bitkilerin yetiştirilmesine dayanmaktadır. Buradaki tahıl üretiminde buğday, arpa ve dane mısır önemli yer tutar. Şırnak'ta tahıl ekiminin 2005'ten 2009'a gelindiğinde arttığı görülmektedir. Bu artışın 2008 yılı hariç tutulduğunda üretime de aynı şekilde yansıdığı görülmektedir. 2009 yılında Şırnak'taki tahıl üretimi son yıllardaki en üst seviyesini görerek ülke üretiminin % 0,81'ine ulaşmıştır. Yem bitkilerinin ekili alanları pek değişmese de son 3 yılda üretiminin gözle görülür şekilde arttığı görülür. Şırnak'ta yetiştirilen yem bitkileri burçak, fiğ ve yoncadır. Burada silajlık mısır ve korunga pek rağbet görmemektedir.

Şırnak'taki bütün ekili alanların yaklaşık % 70'i buğday için ayrılmıştır. Şekil 53'de buğday ekili alanlarının genellikle artma eğiliminde olduğu görülmektedir. Bunun da yine 2008 yılı hariç tutulduğunda üretime yansıdığı anlaşılmaktadır. Birim alandan alınan buğday verimi açısından Şırnak'ın ülke ortalamasına göre daha iyi bir durumda olduğu da söylenebilir. Irak'ın ülkemizden un talebi sürdüğü müddetçe buğdayın Bölge'de en çok rağbet edilen ürün olmaya devam edeceği aşikârdır.

Şırnak'taki arpa ekili alanlarının ve üretiminin 2005 yılından başlayarak 2008'e kadar azaldığı ve 2009 yılında 2005 yılındaki seviyesine ulaştığı görülmektedir. Şırnak'ın kırmızı mercimek üretimi 2005 yılında ülke üretiminin % 3'ü iken 2009 yılında bu oran % 1'e kadar inmiştir. Şırnak birim alandan alınan arpa ve kırmızı mercimek veriminde genel olarak ülke ortalamasının altındadır.

Şırnak'ın ilçelerindeki baskın ürünlere bakıldığında (2009 verilerine göre) Beytüşşebap, Güçlükönak ve Uludere dışındaki bütün ilçelerde buğdayın hakimiyeti göze çarpmaktadır.

Şekil 52: Siirt'te yetişen önemli tarla bitkilerinin üretim değerleri (2005-2009)

Kaynak: TÜİK

Şekil 53: Şırnak'ta yetişen önemli tarla bitkilerinin üretim değerleri (2005-2009)

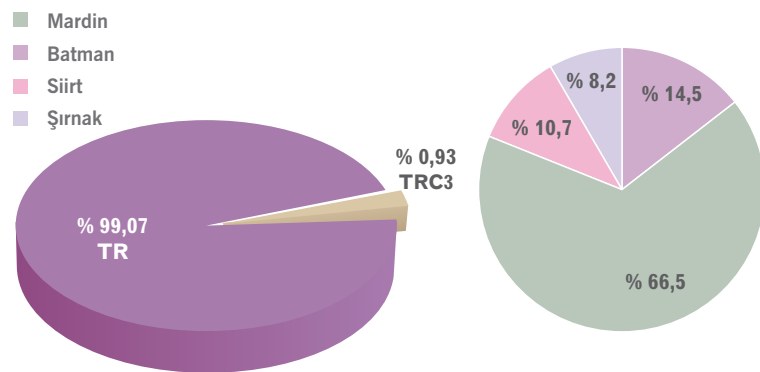

Kaynak: TÜİK

3.1.2.2 Sebze Bitkileri

TRC3 Bölgesi, Türkiye'deki sebze üretim alanlarının % 1,7'sine sahip olmasına karşın, TÜİK verilerine göre 2009 yılında ülke üretiminin ancak % 0,93'ü kadar bir üretim gerçekleştirebilmiştir. Sulama imkânlarının azlığı ve seracılığın gelişmemiş olması bunun en önemli nedenleri arasındadır.

Şekil 54: TRC3 sebze bitkileri dağılımı (%) (2009)

Kaynak: TÜİK

Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere TRC3 Bölgesi özellikle meyvesi yenen sebzelere yoğunlaşmış ancak bu sebze grubunda bile ancak ülke üretiminin % 1,06'sına karşılık gelen üretim gerçekleştirebilmiştir. Sebzeçilik Bölge'de hem yaygın değildir hem de hane tüketimine yönelik olarak üretildiğinden verimsizdir.

TRC3 Bölgesi'nde sebzelerin üçte ikisi Mardin'de yetiştirilmektedir. Birim hektardan alınan sebze miktarında Batman 33,8 tonla en iyi durumdaki il iken Mardin

(16,6 ton/hektar), Siirt (16,4 ton/hektar) ve Şırnak'ın (14,6 ton/hektar) verimleri birbirine yakındır. Aşağıdaki şekilde Batman'da baklagil ve yumru-kök sebzelerin pek üretilmediği, meyvesi yenen sebzelerin üretiminin önemli bir yer tuttuğu ve yaprağı yenen sebzelerin de üretiminin arttığı görülmektedir.

Mardin'de yaprağı yenen sebzeler dışındaki sebzelerin üretimlerinin korunduğu görülmektedir. Baklagil sebzelerin üretimi Siirt ve Şırnak'ta azalırken bu iki

Tablo 49: Türkiye ve TRC3 sebze bitkilerinin toplam üretim miktarları (ton) (2009)

Toplam Üretim	Batman	Mardin	Siirt	Şırnak	TRC3	TR	TRC3/TR (%)
Baklagil Sebzeler	Ton 300	610	37	52	999	828.094	0,12
Meyvesi Yenen Sebzeler	Ton 32.890	148.808	23.839	18.544	224.081	21.106.889	1,06
Sağansı-Yumru-Kök Sebzeler	Ton 319	2.839	261	299	3.718	970.780	0,38
Yaprağı Yenen Sebzeler	Ton 127	1.637	583	114	2.461	1.745.703	0,14
Diğer Sebzeler	Ton				0	197.111	0
Sebze Bitkileri	Ton 33.636	153.894	24.720	19.009	231.259	24.848.577	0,93

Kaynak: TÜİK

Şekil 55: TRC3 illeri gruplarına göre sebze üretimi (ton) (2005-2009)

Kaynak: TÜİK

Tablo 50: TRC3'te ağırlıkla yetişen sebzelerin üretimi (ton) ve Türkiye üretimi içindeki payları (%) (2009)

Toplam Üretim	Mardin	Batman	Siirt	Şırnak	TRC3	TR	TRC3/TR (%)
Acur	6.588	3.750	500	92	10.930	33.400	32,72
Tere	70				70	2.143	3,27
Karpuz	87.608	12.310	3.100	6.442	109.460	3.810.205	2,87
Patlıcan	6.784	6.591	1.565	192	15.132	816.134	1,85
Roka		25			25	3.592	0,70
Kavun	18.420	5.516	8.339	3.423	35.698	1.679.191	2,13
Pazı	103				103	6.396	1,61
Biber (Dolmalık)	1.612	1.368	319	96	3.395	384.273	0,88
Soğan (Taze)	1.071	318	240	249	1.878	169.271	1,11
Maydanoz	196	100	17	71	384	58.145	0,66
İspanak	243	1	508		752	225.343	0,33

Kaynak: TÜİK (Türkiye'de yetişip TRC3'de yetişmeyen ürünler tabloda gösterilmemiştir.)

ilde yine meyvesi yenen sebzelerin çoğunlukla üretil- diği görülmektedir.

Yukarıda TRC3 Bölgesi'nin ülke üretimi içinde ağırlığı olan sebzeleri 2009 TÜİK verilerine göre gösterilmiştir. Tablodan görüldüğü üzere acur, karpuz, patlıcan, kavun, dolmalık biber, taze soğan ve maydanoz dört ilde de yetişen sebzelerdir. Mardin ve Batman'ın, Siirt ve Şırnak'a göre sebze üretimi açısından daha iyi durumda olduğu görülmektedir.

Yaprağı yenen sebzeler içinde tere, pazı, nane ve maydanoz dışındakiler Bölge'de üretilmemektedir. Bölge'deki sebze üretiminin, acur istisna olmak üzere, günlük tüketime ve bölge şehirleri pazarlarına yönelik olduğu söylenebilir. Bu durum, sebzeciliğin henüz geçime dayalı tarımsal bir faaliyet olarak görülmediğini göstermektedir. Meyvesi yenen sebzelerden kavun ve karpuz üretimi Bölge'de rağbet görmekte ve

özellikle Mardin'de yoğunlaşmaktadır. Bölge'nin genel olarak 7-8 ay sıcak olması bu tür ürünlerin rağbet görmesini sağlamaktadır.

Aşağıdaki şekilde acur, karpuz ve tere üretiminin yıllara göre değişimi gösterilmiştir. 2008 ve 2009 yıllarında acurun ülke piyasasının % 20-30'una tekabül edecek şekilde yetiştirildiği görülmektedir. 2005 yılından bu yana Bölge'de hem karpuz üretiminde hem de ülke üretimi içindeki payında azalma meydana gelmiştir. Tere üretimi 2005 yılında 100 ton ile ülke üretiminin % 6,25'ini karşılarken 2008 yılına kadar üretimdeki payını korumuş, 2009 yılında üretimi 70 tona, ülke üretimi içindeki payı da % 3,27'ye düşmüştür.

Tablo 51'de sebzelerin en az % 80'inin yetiştirildiği il- çeler gösterilmiştir. Batman Merkez ilçesinde patlıcan üretimi önemli yer tutarken, Kozluk ilçesi biber, fasulye ve rokanın en çok üretildiği bununla birlikte

Tablo 51: TRC3'te yetişen sebzelerin yetiştikleri yerlerdeki üretim miktarına göre pareto tablosu (2009)

Ürün	Batman Merkez	Gercüş	Hasankeyf	Kozluk	Sason	Mardin Merkez	İdil	Kızıltepe	Dargeçit	Derik	Mazıdağı	Midyat	Nusaybin	Savur	Yeşilli	Siirt Merkez	Kurtalan	Eruh	Şırnak Merkez	Beytüşşebap	Cizre
Acur		3.750										6.000									
Balkabağı																			12	24	
Bamya				10		60							13								
Biber (Dolmalık)				1.125	165	975		340					113								
Biber (Salçalık)									11										12	16	
Biber (Sivri)				625		990		400					450	330		760	300				
Domates (Salçalık)													1.500			5.040	1.800				
Domates (Sofralık)				1.800		5.500	6.000	1.800				870	1.500								
Fasulye (Taze)				300										48	32					30	
Havuç						480		420				375									
Hıyar (Sofralık)						2.010		945		815	6.240						425				
Hıyar (Turşuluk)																180					
İspanak						168										488					
Kabak (Sakız)						360		260								150					
Karpuz				12.250		12.150		48.800		16.500											
Kavun				5.500		6.480		2.400		2.700	5.000					4.305	4.000				
Lahana (Beyaz)						122				40		77									
Marul (Göbekli)						150		50				231									
Marul (Kıvırcık)												226									
Maydanoz				100		21						125							68		
Nane												80									
Patlıcan	3.300		660	2.295		3.000		1.700				750				800					
Pazı						98															
Roka				25																	
Sarımsak (Taze)												50				21					10
Soğan (Taze)				300		456		180				123	144			240			131		
Tere												70									
Turp (Kırmızı)						112		300													

Kaynak: TÜİK

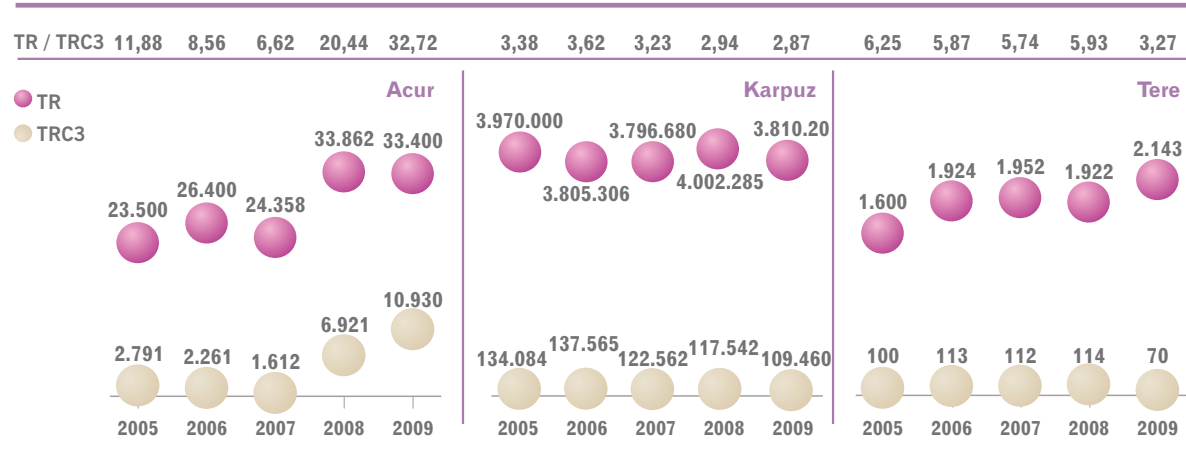
domates, soğan, patlıcan, kavun ve karpuzun yetiştirildiği önemli bir sebze üretim merkezi olarak göze çarpmaktadır. Mardin'de de sebze üretimi açısından Mardin Merkez, Kızıltepe, Midyat ve Savur'un önemli olduğu görülmektedir. Acur, bamya, sivri biber, domates (sofralık ve salçalık), havuç, sofralık hıyar, kabak, karpuz, kavun, marul, maydanoz, nane, pazı, sarımsak, soğan, tere ve turp bu ilçelerde en çok üretilen sebzelerdendir. Mardin genel olarak sebze üretimi açısından Bölge'deki baskın konumunu korumaktadır. Siirt'te Merkez ilçeyle birlikte Kurtalan ve Eruh, Şırnak'ta da Merkez ilçeyle birlikte Beytüşşebap ve Cizre sebze üretimi açısından öne çıkmaktadır.

3.1.2.3 Meyve Bitkileri

TRC3 Bölgesi'nin iklimi meyve üretimi için uygun olsa da meyvecilik olması gereken noktada değildir.

Bölge'deki meyve alanlarının ülke meyve alanları içindeki payı % 1,82'dir. Üretim konusunda da alanın ülkedeki üretimle paralel bir şekilde kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Bölge'deki meyve üretimi de ülke üretimi içinde % 0,98'lik bir paya sahiptir. Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere TRC3 Bölgesi özellikle üzüm ve üzümsü meyveler ile sert kabuklu meyveler konusunda gelişmekte olup ülke üretimi içinde ö-

Bölge'de tarım alanlarının sadece % 7,4'ü meyvecilik için ayrılmıştır. Ülkedeki tarım alanlarının % 12'sinin meyvecilik için kullanıldığı göz önüne alındığında Bölge'de meyveciliğin yeterince gelişmediği anlaşılmaktadır.

Şekil 56: TRC3 ve Türkiye acur, karpuz ve tere üretimi (ton) ve TRC3 üretiminin Türkiye içindeki payı (%) (2005-2009)

Kaynak: TÜİK

Tablo 52: Türkiye ve TRC3 meyve bitkilerinin toplam alanları (hektar) (2009)

Toplam Dikilen Meyve Alanı		Batman	Mardin	Siirt	Şırnak	TRC3	TR	TRC3/TR (%)
İçecek Bitkileri	Ha					0	75.851	0,00
Sert Kabuklular	Ha	1.349	1.211	18.357	24	20.941	918.862	2,28
Taş Çekirdekli	Ha	221	186	66	15	487	248.854	0,20
Turuncgiller	Ha					0	114.785	0,00
Üzüm ve Üzümsü	Ha	4.839	17.738	4.962	1.233	28.772	568.906	5,06
Yumuşak Çekirdekli	Ha	156	82	135	90	463	188.753	0,25
Zeytin	Ha	153	1.923		59	2.135	778.413	0,27
Meyve Bitkileri	Ha	6.719	21.140	23.518	1.419	52.797	2.894.423	1,82

Kaynak: TÜİK

Tablo 53: Türkiye ve TRC3 meyve bitkilerinin toplam üretim miktarları (ton) (2009)

Toplam Üretim	Batman		Mardin	Siirt	Şırnak	TRC3	TR	TRC3/TR (%)
İçecek Bitkileri	Ton					0	1.103.340	0,00
Sert Kabuklular	Ton	917	1.761	12.370	377	15.425	875.634	1,76
Taş Çekirdekli	Ton	365	1.564	311	230	2.470	2.117.933	0,12
Turuncgiller	Ton					0	3.513.772	0,00
Üzüm ve Üzümsü	Ton	8.003	109.412	17.659	11.257	146.331	5.310.651	2,76
Yumuşak Çekirdekli	Ton	693	839	634	1.593	3.759	3.280.082	0,11
Zeytin	Ton		3.254		3	3.257	1.290.654	0,25
Meyve Bitkileri	Ton	9.978	116.830	30.974	13.460	171.242	17.492.066	0,98

Kaynak: TÜİK

nemli bir paya sahiptir. Verim konusunda Bölge'nin neden bu kadar geride olduğu araştırılması gereken bir husustur.

Şekil 57 incelendiğinde meyve üretimi konusunda Mardin'in Bölge'de % 40'lık bir alana sahip iken üretimdeki payının % 68,2'ye çıktığı görülmektedir. Siirt meyve alanı açısından % 44,5'lik bir alana sahip iken üretimdeki payı % 18,1'e düşmektedir. İllerde yetişen meyvelerin farklı olmalarından dolayı birim alandan alınan üretimlerinin de farklı olması bu farklılığın oluşmasında önemli etkenlerden biridir. Ayrıca Siirt'te son yıllarda artan fıstık ekimi ile henüz meyve yaşı gelmemiş birçok ağaç olması da önemlidir. Birkaç yıl sonra bu ağaçların fıstık vermeye başlamasıyla birlikte veriler daha anlamlı hale gelecektir.

Benzer bir durum Batman ile Şırnak'ta da görülmektedir. Şırnak % 2,7'lik bir alana sahipken meyve üretiminin % 7,9'unu gerçekleştirmekte, Batman meyve alanlarının % 12,7'sine sahipken üretimin % 5,8'ini gerçekleştirmektedir.

Gruplarına göre meyve üretimleri incelendiğinde ülke üretimi içinde % 0,25 gibi az bir paya sahip olan Mar-

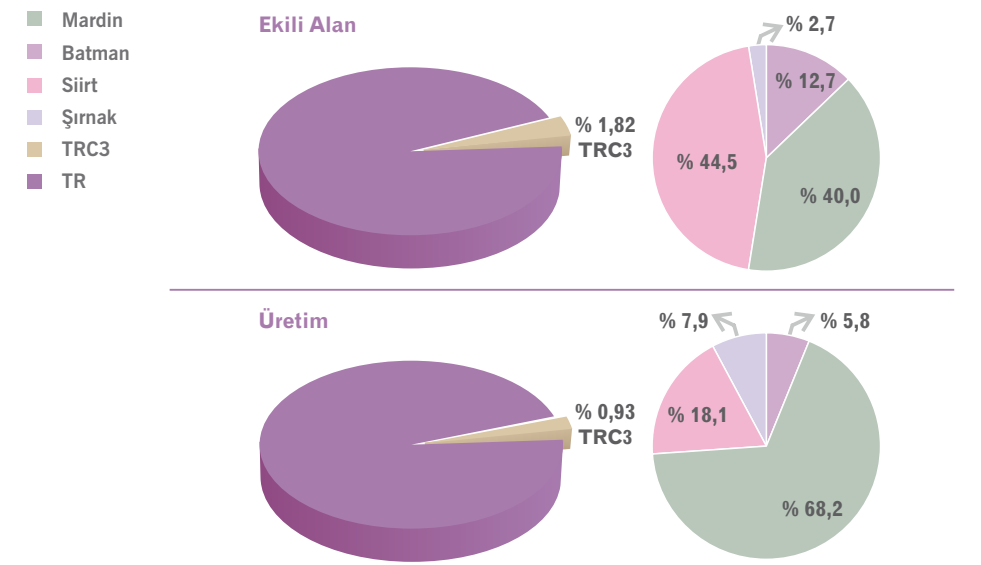
din'de toplanan zeytin üretimi göze çarpmaktadır. Zeytin üretimi, Şırnak'ta da 2009 yılında 3 tonluk bir üretimle başlamış görünmektedir.

Sert kabuklu meyvelerde en önemli gelişmenin Siirt'te olduğu görülmektedir. Burada sert kabuklu meyve üretimi son 5 yılda beş katına çıkmıştır. Bunda son yıllarda artan fıstık ağaçlandırma çalışmalarının payı büyüktür.

Taş çekirdekli meyveler, üzüm ve üzümsü ile yumuşak çekirdekli meyvelerin Bölge genelinde üretim konusunda rağbet gördüğü söylenebilir. Bölge'de 2005 ile 2009 yılları arasında sert kabuklu, taş çekirdekli ve üzümsü meyvelerin üretimi artarken zeytin ve yumuşak çekirdekli meyvelerin üretiminde azalma görülmektedir.

Siirt 2009 yılı itibariyle ülke fıstık üretiminin yaklaşık % 15'ini karşılamaktadır. Fıstığın önemli bir çeşidi olan Siirt fıstığının Siirt'teki üretiminin önümüzdeki yıllarda artması beklenmektedir.

Şekil 57: TRC3 meyve bitkileri alan ve üretim dağılımı (%) (2009)

Kaynak: TÜİK

Şekil 58: TRC3 illeri gruplarına göre meyve üretimi (ton) (2005-2009)

Kaynak: TÜİK

Tablo 54: TRC3'te ağırlıkla yetişen meyvelerin üretimi (ton) ve Türkiye üretimi içindeki payları (%) (2009)

	Mardin	Batman	Siirt	Şırnak	TRC3	TR	TRC3/TR (%)
Toplam Üretim							
Antep Fıstığı	603	311	11.513	28	12.455	81.795	15,23
Üzüm (Kurutmalık-Çekirdekli)	42.093	3.714	125	18	45.950	402.094	11,43
Üzüm (Sofralık-Çekirdekli)	64.359	3.961	14.818	10.693	93.831	1.695.307	5,53
Badem	686	409	353	91	1.539	54.844	2,81
Dut	403	35	610	131	1.179	67.986	1,73
Nar	758	90	1.685	268	2.801	170.963	1,64
Ceviz	472	197	504	258	1.431	177.298	0,81
Zeytin (Sofralık)	3.253			3	3.256	460.013	0,71
İncir	700	97	403	146	1.346	244.351	0,55
Elma (Amasya)	24			1.008	1.032	240.706	0,43
Elma (Diğer)	329	228	252	206	1.015	273.329	0,37
Erik	290	88	101	163	642	245.782	0,26
Üzüm (Şaraplık)	1.090				1.090	475.888	0,23
Zerdali	44	23			67	34.470	0,19
Kiraz	681	35	38	5	759	417.694	0,18
Ayva	36	26	57	17	136	96.282	0,14

Kaynak: TÜİK

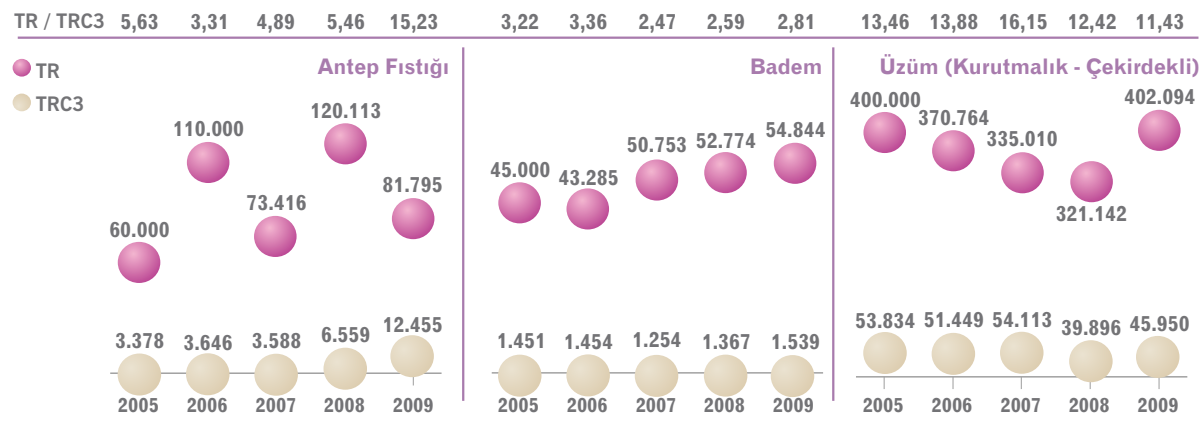
Bölge'de üretimi yapılan sert kabuklular fıstık, badem ve cevizdir.

Şırnak'ta az da olsa yetiştiriciliği yapılan bademin Bölge'nin diğer üç ilinde önemli miktarlarda üretimi yapılmaktadır. TRC3 Bölgesi'nin dört ilinde de üretimi yapılan cevizin 2009 yılı verilerine göre ülkedeki üretiminin % 0,81'ini karşıladığı ve bu konuda henüz yeterince değerlendirilemeyen önemli bir potansiyel olduğu söylenebilir. Kuru bölgelerde Siirt fıstığının üretimi artış gösterdiği gibi, sulı arazilerde de cevizde benzer bir artış yakalanabilir.

Taş çekirdekli meyveler içinde erik, zerdali ve kirazın

Bölge'de öne çıktığı söylenebilir. Bu meyvelerin uygun iklim şartlarında ekonomik değeri yüksek olduğundan yetiştirilebilecek alanlarda üretimlerinin artırılması önem taşımaktadır.

Batman'da çok az da olsa çilek üretimi yapılmaya başlanmıştır. Dut ekonomik olarak pazarlara satışı zor bir meyve olmakla birlikte günlük tüketime yönelik olarak Bölge'de yetiştirilmektedir. İncir de aynı şekilde günlük tüketime yönelik olarak yoğunlukla Mardin ve Siirt'te olmak üzere Bölge'de yetiştirilmektedir. Zivzik Narı Siirt'te bazı özel alanlarda yetişen markalaşmış özel bir üründür. Bölge'de özellikle Siirt için önemli bir meyve olan narın diğer illerde de kısmen yetiştiği

Şekil 59: TRC3 ve Türkiye antep fıstığı, badem ve üzüm üretimi (ton) ve TRC3 üretiminin Türkiye içindeki payı (%) (2005-2009)

Kaynak: TÜİK

Tablo 55: TRC3 Bölgesi'nde bazı meyvelerin yıllara göre üretimi ve Türkiye üretimi içindeki payı

	Üretim Miktarı (Ton)					TR Üretimi İçindeki Payı (%)				
	2005	2006	2007	2008	2009	2005	2006	2007	2008	2009
Antep Fıstığı										
Batman	556	526	462	360	311	0,93	0,48	0,63	0,3	0,38
Mardin	582	607	646	956	603	0,97	0,55	0,88	0,8	0,74
Siirt	2.175	2.472	2.438	5.205	11.513	3,63	2,25	3,32	4,33	14,08
Badem										
Mardin	862	860	807	775	686	1,92	1,99	1,59	1,47	1,25
Şırnak	124	137	113	106	91	0,28	0,32	0,22	0,2	0,17
Elma (Amasya)										
Şırnak		2	4	1.443	1.008	0	0	0	0,72	0,42
Nar										
Siirt	3.159	603	685	3.494	1.685	3,95	0,66	0,64	2,73	0,99
Şırnak	203	200	1.057	829	268	0,25	0,22	0,99	0,65	0,16
Üzüm (Kurutmalık-Çekirdekli)										
Batman	330	330	9.102	4.815	3.714	0,08	0,09	2,72	1,50	0,92
Mardin	47.311	44.064	37.976	35.038	42.093	11,83	11,88	11,34	10,91	10,47
Üzüm (Sofralık-Çekirdekli)										
Batman	17.900	18.120	2.170	6.173	3.961	1,12	1,16	0,15	0,41	0,23
Mardin	75.003	72.245	62.183	57.602	64.359	4,69	4,62	4,18	3,87	3,80
Siirt	7.040	6.480	5.511	6.162	14.818	0,44	0,41	0,37	0,41	0,87

Kaynak: TÜİK

Tablo 56: TRC3'te yetişen meyvelerin yetiştikleri yerlerdeki üretim miktarına (ton) göre pareto tablosu (2009)

	Antep Fıstığı	Armut	Ayva	Badem	Ceviz	Dut	Elma	Erik	İncir	Kayısı	Kiraz	Nar	Şeftali	Trabzon Hurması	Üzüm (Kurutmalık-Çekirdekli)	Üzüm (Sofralık-Çekirdekli)	Üzüm (Sofralık-Çekirdeksiz)	Üzüm (Şaraplık)	Vişne	Zerdali	Zeytin (Sofralık)
Beşiri							81		36										8	9	
Gercüş		118		315											3.712	3.585					
Hasankeyf																	25			2	
Kozluk		55																			
Sason		66	26		120			36												12	
Mardin Merkez		126	22	289	70	173		167	172	86	330								54		
Dargeçit									98						8.580	4.280				1	
Derik				57		83			76							7.235					2.429
İdil																10.000					
Kızıltepe		59			67	64		47	149	51		380	32			4.648					528
Mazıdağı		66		75	75					50						4.725					
Midyat															15.989	14.544					
Nusaybin				63				32	43				36			3.770				22	
Ömerli															4.600			1.005			
Savur		41			121		214	17	58	85	204		73		5.272	15.383			13	13	
Yeşilli				83					50		81					3.826				8	
Siirt Merkez	2.581	226	57				109	84	109	45			81								
Eruh	5.888			328	67	350			250			525									
Kurtalan	2.048						125						22			6.500					
Pervari		75				198						420		17							
Şırvan					430							707									
Şırnak Merkez		126	17	69			163	141					27								
Güçlükönak									61		216										
Beytüşşebap					105																
Uludere					89	81	1.114		36												

Kaynak: TÜİK

görülmektedir. Üzüm Bölge'de yaygın bir üretim alanına sahip olup Bölge ekonomisine kayıt dışı da olsa önemli katkılar sağlayan, halkın günlük meyve tüketiminde kayda değer bir yer tutan önemli bir üründür. Üzüm üretiminin özellikle Mardin'de yoğunlaştığı görülmektedir.

Şekil 59'da ülkedeki ve bölgedeki sert kabuklu fıstık üretiminin yıllara göre değişimi görülmektedir. 2005 yılına göre fıstık üretimi ülke genelinde % 30 kadar artarken Bölge'de neredeyse 4 katına çıktığı görülmektedir. Tablo 55'de de Bölge'deki badem üretiminin çok az arttığı buna mukabil ülke üretimi içindeki payının azaldığı görülmektedir. Özellikle Mardin'de yoğunlaşan kurutmalık çekirdekli üzüm üretiminin 2005'ten sonra azaldığı ve Bölge'nin ülke üretimi içindeki payının da azaldığı görülmektedir. Batman'daki fıstık üretimi 2005'ten sonra azalırken, Mardin'deki üretim kısmen artmış, Siirt'teki üretim ise neredeyse 5 katına çıkmıştır. Şırnak'ta yeni bir ürün olan elmanın üretimi bin tonun üzerine çıkmıştır. Tablo 55'de Bölge'de üretimi önemli görülen ürünlerin il ve yıllar itibariyle değişimi görülmektedir.

Tablo 56'da meyvelerin ilçelere göre pareto tablosu gösterilmiştir. Genel olarak Mardin ve Siirt'te daha çok yoğunlaşma olduğu görülmektedir.

Batman'da üzüm üretiminde Gercüş, ceviz üretiminde Sason göze çarpmaktadır. Mardin'in neredeyse bütün ilçelerinde çeşitli meyvelerin yoğunlaştığı görülmektedir. Merkez ilçede kiraz, kayısı, erik ve vişne, Dargeçit'te üzüm, Derik'te zeytin ve üzüm, İdil'de ü-

züm, Kızıltepe'de incir, nar ve üzüm, Mazıdağı, Midyat, Yeşilli ve Savur'da üzüm, Nusaybin'de zerdali ve üzüm, Ömerli'de özellikle şaraplık üzüm belli başlı meyvelerdir. Siirt merkezde fıstık başta olmak üzere, armut, ayva ve şeftali, Eruh'ta yine fıstık başta olmak üzere badem, dut ve incir, Kurtalan'da fıstık ve üzüm, Pervari'de nar ve Trabzon hurması, Şirvan'da nar ve ceviz öne çıkmaktadır. Şırnak Merkez ve Uludere'de elma, Güçlönak'ta nar, Beytüşşebap'ta ise ceviz önemli miktarlarda üretilmektedir.

3.1.2.4 Seracılık

Tarımda bitkisel üretimi sürekli kılmak ve doğal yetiştirme dönemleri dışında da bitkilerin yetiştirilmesi için uygun koşulların oluşturularak tüketicilerin sebze ve meyveleri taze tüketmelerine imkan sağlamak amacıyla başvurulan bir yöntem olan seracılık özellikle Akdeniz ve Ege bölgelerinde yoğunlaşmış bulunmaktadır. Örtü altı üretimi olarak da adlandırılan seracılığın bu bölgelerde yaygınlaşmasının en önemli nedeni kışın diğer bölgelere göre daha ılıman geçmesidir. Kış mevsiminin ılıman olması yaz aylarındaki koşullara ulaşmak için daha az ısıtma maliyeti avantajı oluşturduğundan doğal olarak da seracılığa zemin hazırlamaktadır. Bu uygun koşulları liman ve havayolu ulaşımı imkânlarıyla birleştiren Akdeniz ve Batı Ege illeri bu bakımdan ilerlemiş bölgelerdir.

Türkiye'de 2009 yılı sonu itibariyle 567.180 dekar sera alanı bulunmaktadır. Tablodan görüleceği gibi bu sera alanlarının yaklaşık yarısı Adana-Mersin (TR62) Bölgesi'ndedir. TRC3 Bölgesi aynı yıl sonu itibariyle

Tablo 57: Türkiye Düzey2 alt bölgeleri sera alanları (Dekar) 2009

Düzey2	TR62	TR61	TR32	TR63	TRC1	...	TRC3		TR72	TRB2	TRA2	TR
Toplam	261.819	208.176	42.000	11.764	95		76		70	47	9	567.180
Cam Sera	6.667	69.228	6.717	14	-		-		10	-	-	82.932
Plastik Sera	69.924	114.487	20.033	576	95		76		2	2	4	220.186
Yüksek Tünel	32.016	17.885	9.787	1.757	-		-		58	45	5	77.046
Alçak Tünel	153.212	6.576	5.463	9.417	-		-		-	-	-	187.016

Kaynak: TÜİK

Tablo 58: TRC3 ve Türkiye sera alanlarının yıllara göre değişimi (Dekar)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Batman	15	18	16	16	16	10	12	1	0	0
Mardin	0	27	32	29	6	20	32	52	60	76
Siirt	27	21	21	21	21	21	21	11	11	0
Şırnak	19	22	16	45	13	13	14	1	1	0
TRC3	61	88	85	111	56	64	79	65	72	76
TR	422.130	431.387	536.030	483.244	477.739	467.540	469.081	494.239	542.158	567.180

Kaynak: TÜİK

76 dekarlık bir sera alanına sahiptir ve 26 bölge içerisinde 21'inci sıradadır.

TRC3 Bölgesi'nde örtü altı tarımı ile özellikle domates ve hıyar yetiştiriciliğinin tercih edildiği söylenebilir. Mardin'de son yıllarda sera ile patlıcan üretiminin yapıldığı da görülmektedir.

Bölge'de özellikle Mardin ve Siirt'in sahip olduğu ve seracılık için uygun olan iklim ve arazi koşulları göz önüne alındığında, mevcut seracılık faaliyetlerinin çok az olduğu aşikârdır. Üreticinin birim alandan yüksek gelir elde edebileceği bu alanda eğitim ve teknik destek faaliyetlerine ihtiyaç vardır.

Tablo 59: TR3 illeri örtü altı tarım üretimi (ton)

Üretim	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Batman	191	214	208	208	208	140	144	5		
Domates			8	8	8					
Hıyar	191	214	200	200	200	140	144	5		
Mardin		230	167	439	430	197	317	544	621	769
Biber							7	55	50	50
domates		142	84	95	95	60	60	170	227	283
Hıyar		88	83	24	15	125	238	238	262	356
Ispanak				80	80					
Lahana (Karayaprak)				80	80					
Marul				160	160	9	9	12	12	12
Patlıcan								65	65	65
Soğan (Taze)						3	3	4	5	3
Siirt	657	679	251	251	251	251	277	168	168	
Domates	154	155	135	135	135	135	151	108	108	
Hıyar	503	524	116	116	116	116	126	60	60	
Şırnak	29	155	94	220	54	54	43	2	3	
Biber			2	15	2	2	2			
Domates		13	27	80	14	14	12	2	3	
Hıyar	29	142	65	125	38	38	29			
TRC3 Toplam	877	1.278	720	1.118	943	642	781	719	792	769

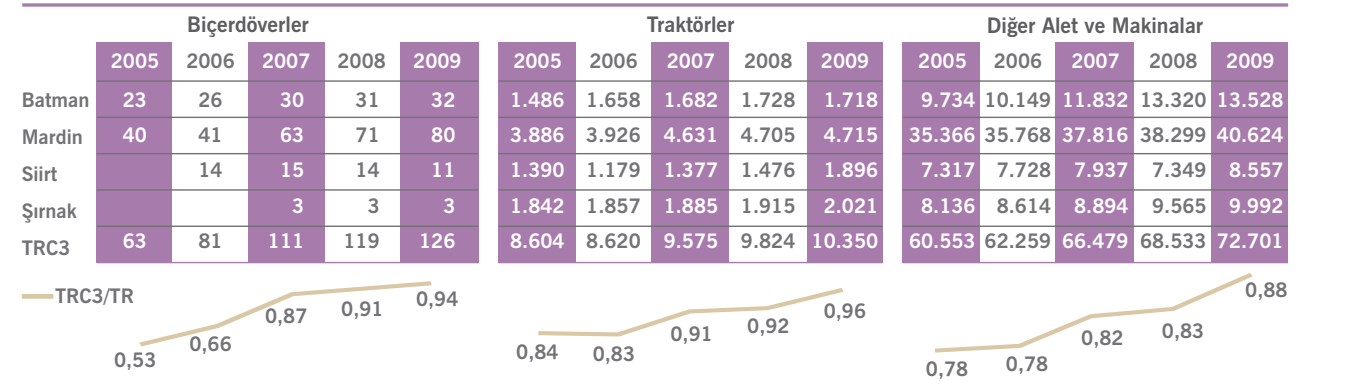
Kaynak: TÜİK

3.1.2.5 Tarımsal Alet Kullanımı

Türkiye'deki toplam kırsal nüfusun % 4,11'ini barındı-

ran ve toplam tarım alanlarının % 2,76'sına sahip olan TRC3 Bölgesi'nde tarımsal makine ve alet kullanımı yıldan yıla artış gösterse de olması gereken düzeyin

Şekil 60: TRC3 ve Türkiye gruplarına göre tarımsal alet kullanımı (adet) ve TRC3'ün Türkiye içindeki payı (%)

Kaynak: TÜİK

çok altındadır.

Bölge'de kullanılan biçerdöver, traktör ve diğer aletlerle makinelerin tamamı ülkedeki toplam miktarın % 1'inin altındadır. On bin hektar ekili tarla alanı başına düşen biçerdöver sayısı ülkemizde 8,17 iken Bölge'de 2,17'dir. Tarımda biçerdöver kullanımı açısından en iyi durumdaki il olan Batman'da bile bu sayı 3,3'dür. On bin hektar ekili tarla alanı başına düşen traktör sayısı ülkemizde 656 iken Bölge'de 178'dir. Tarımda traktör kullanımı açısından en iyi durumdaki il olan Siirt'te bile bu sayı 195'e kadar çıkabilmiştir.

Tarımsal ekipman ve alet kullanımında Bölge'de bir artış olmasına karşın bu artışın ülke geneline göre düşük düzeyde kaldığı ortadadır.

Bölge'de tarımsal alet kullanımı ve mekanizasyonun düşük düzeyde olması, tarımda yaşanan verim düşüklüğünün önemli nedenlerinden biridir.

3.1.2.6 Organik Tarım

Organik tarım; üretimde kimyasal girdi kullanmadan, üretimden tüketime kadar her aşaması kontrollü ve sertifikalı olarak yapılan tarımsal üretim biçimidir. Organik tarımın amacı; toprak ve su kaynakları ile havayı kirlilemeden, çevre, bitki, hayvan ve insan sağlığını korumaktır.

Dünya genelinde organik tarım ürünlerine olan rağbet gittikçe artmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerde bu durum açıkça görülmektedir. İnsan sağlığı açısından doğal ürünlerin faydalarının anlaşılması henüz yüksek olan fiyatlarına rağmen organik ürünlere olan

rağbetin artmasında önemli rol oynamıştır. Organik tarımın artan önemi karşısında, ülke genelinde organik sertifikalı çiftçi sayısının ve ekilen alanın yeniden artış eğilimine girdiği görülmektedir.

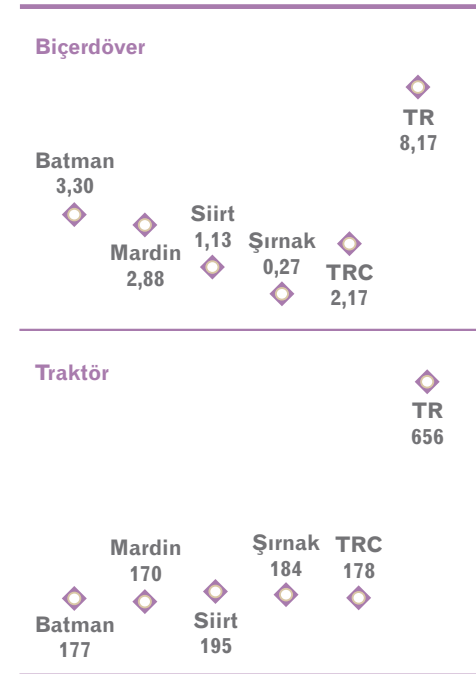
Bölge'de, özellikle Mardin'de, organik tarım üretimi yapan sertifikalı çiftçi sayısında ve ekilen arazide artış meydana gelmiştir.

Tablo 60: Organik tarım sertifikalı çiftçi sayısı ve sertifikalı ekilen alan (2004-2009)

	Çiftçi Sayısı					Ekilen Alan (ha)				
	2005	2006	2007	2008	2009	2005	2006	2007	2008	2009
Mardin	3	3	5	19	35	525	525	726	1.384	1.450
Batman	0	0	1	1	6	0	0	221	374	339
Şırnak	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Siirt	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
TRC3	3	3	6	20	41	525	525	947	1.758	1.789
TR	9.427	8.654	10.553	9.384	11.211	175.076	162.131	135.359	141.752	249.722
TRC3/TR (%)	0,03	0,03	0,06	0,21	0,37	0,30	0,32	0,70	1,24	0,72

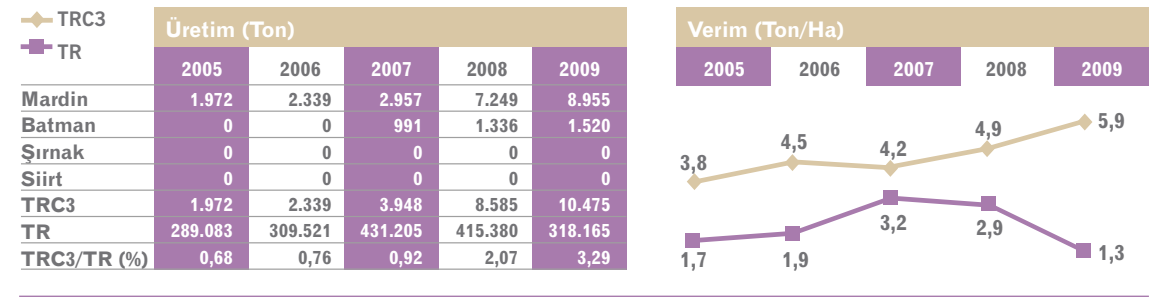
Kaynak: TÜİK

Şekil 61: On bin hektar ekili alan başına kullanılan tarımsal alet sayısı (adet/birim alan) (2009)

Kaynak: TÜİK

Şekil 62: Organik tarım sertifikalı üretim ve birim alandan alınan verim (2004-2009)

Kaynak: TÜİK

Bu artış Mardin'de organik üretime de yansımıştır. Bölge illerinde yapılan meyve ve sebze ürünleri organik tarım standartlarına yakın olmasına rağmen üreticilerin sertifika alma konusunda yeterli bilince sahip olmaması, sertifikalı üretici sayısının düşük gözükmesine sebep olmaktadır. Sertifikasyon konusunda yapılacak küçük çalışmalar ve eğitimler ile bu konuda ciddi mesafeler alınabilmektedir. Ayrıca, üretilecek organik ürünler için organik ürün tüketim bilincine sahip pazarlar bulunmalıdır.

Organik sertifikasyona bağlı bitkisel ekim alanı 2009 yılı itibarıyla ülkenin %0,72'sine ulaşırken üretim % 3,29'una ulaşmıştır. Yukarıdaki şekilde TRC3 Bölgesi'nin organik üretim veriminin ülke ortalamasının yaklaşık 4 katına ulaştığı görülmektedir.

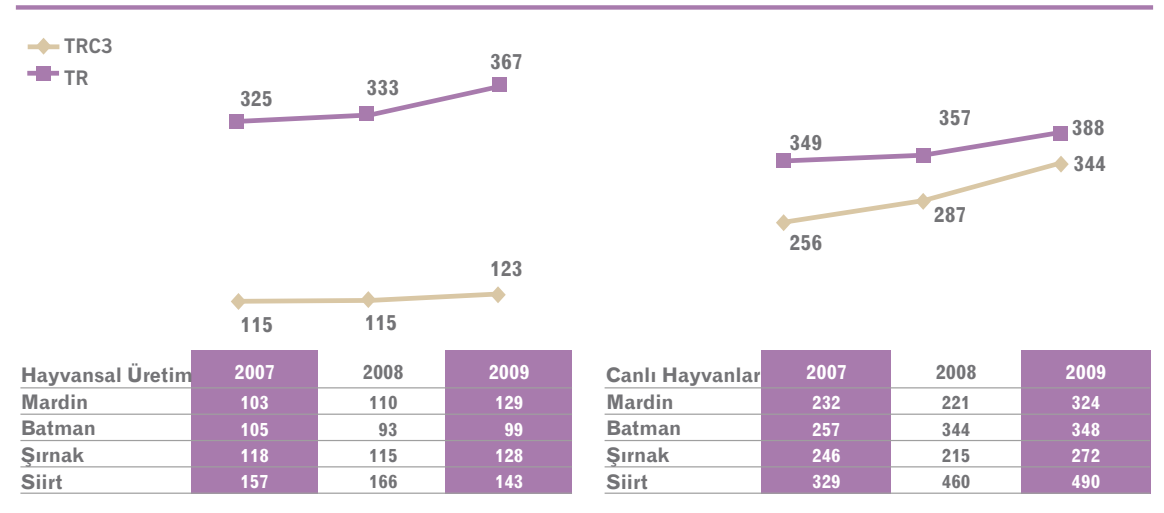
3.1.3 Hayvansal Üretim

TRC3 Bölgesi'nde hayvansal üretim değeri yıllar için-

de Türkiye ortalamasına göre yavaş bir seyirle artmaktadır. 2009 yılına gelindiğinde Bölge'deki hayvansal üretim değeri Türkiye'deki hayvansal üretim değeri içinde % 0,91'lik bir pay almıştır. Bölge'de bulunan canlı hayvanlar değeri ise ülkedeki canlı hayvanlar değerinin % 2,41'ini oluşturmaktadır. Bölge, bin kişi başına düşen 344 bin TL'lik canlı hayvan değeriyle 26 bölge içerisinde 18'inci sırada olup, bin kişi başına düşen 123 bin TL'lik hayvansal üretim değeriyle 26 Bölge arasında 24'üncü sırada yer almıştır.

Bu rakamlar, Bölge'nin hayvan sayısı bakımından görece olarak iyi bir konumda bulunduğunu fakat hayvancılık sektöründe yeterli katma değeri yaratmadığını göstermektedir.

Şekil 63: TRC3 illeri ve Türkiye'de bin kişi başına hayvansal üretim değeri ve canlı hayvanlar değeri (bin TL/bin kişi)

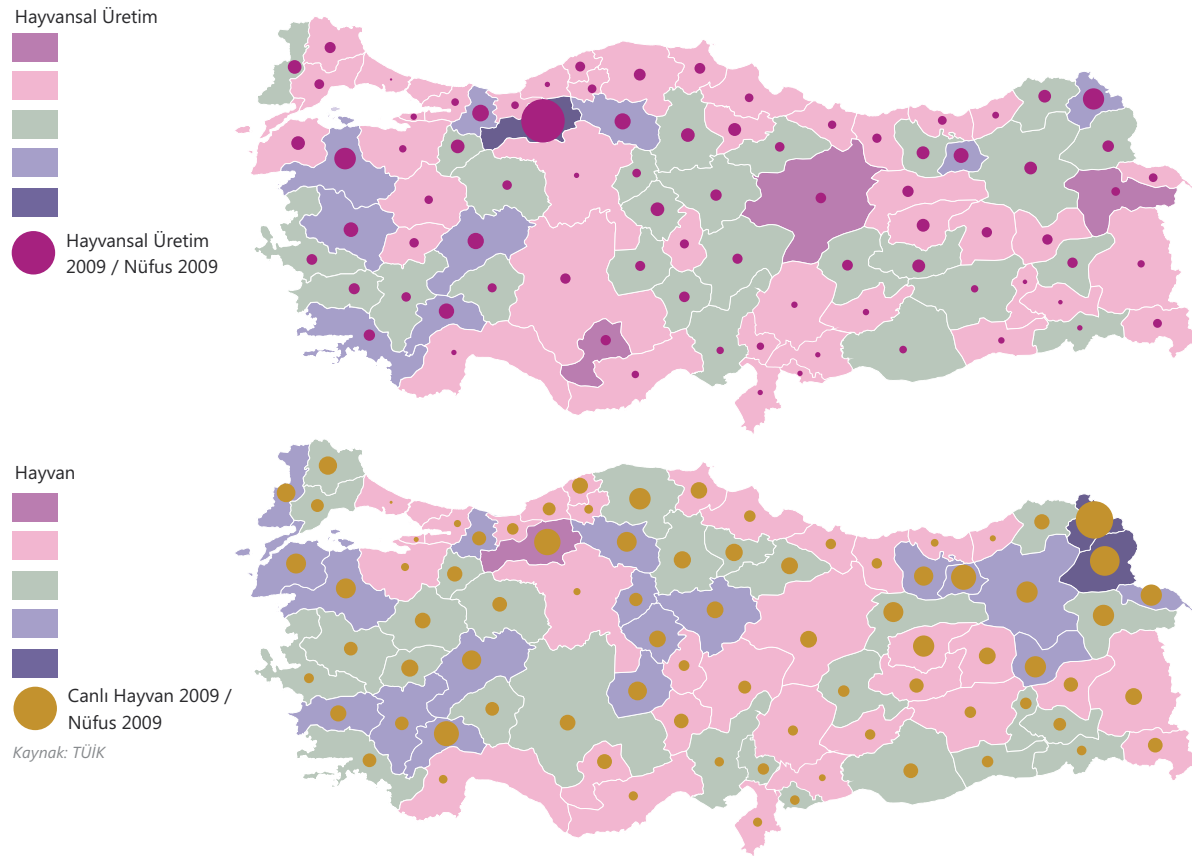

Kaynak: TÜİK

Hayvancılık verimi açısından kişi başına düşen hayvansal üretim ve canlı hayvan değerlerini ülke genelinde gösteren aşağıdaki haritaya bakıldığında TRC3 Bölgesi'nin özellikle de Şırnak'ın göreceli olarak ülkenin diğer illerine göre çok zayıf bir durumda olduğu görülmektedir. Bu durum, Bölge'nin sahip olduğu hayvancılık potansiyelinin etkin değerlendirilemediğinin çok açık bir göstergesidir.

Bölge'de hayvancılık alanında yaygın olarak büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık yapılırken, kanatlı hayvancılık ve balıkçılık yok denecek kadar düşük düzeyde gerçekleştirilmektedir. Bunun yanında, Pervari ve Beytüşşebap gibi ilçelerde önemli miktarda arıcılık yapılmaktadır.

Harita 10: Kişi başına düşen canlı hayvan sayısı ülke haritası

TRC3 Bölgesi toplam büyükbaş hayvan varlığı, ülke genelindeki büyükbaş hayvan varlığının % 1,46'sına denk gelmektedir. Ülke genelinde, büyükbaş varlığında yaşanan dalgalı seyrin, Bölge için geçerli olmadığı söylenebilmektedir. Büyükbaş hayvan varlığında, 2000-2009 yıllarının tamamında Mardin ilinin göreceli üstünlüğü bulunmaktadır. Batman'ın Mardin'e en yakın olduğu 2008 yılında bile iki şehir arasındaki büyükbaş hayvan farkı 10.000 dolaylarında bulunmaktadır. Batman'da 2007-2008 yılları arasında yaşanan artışa karşılık, 2008-2009 yıllarında yaşanan kuraklık, hayvan varlığında azalmaya sebep olmuştur. TRC3 Böl-

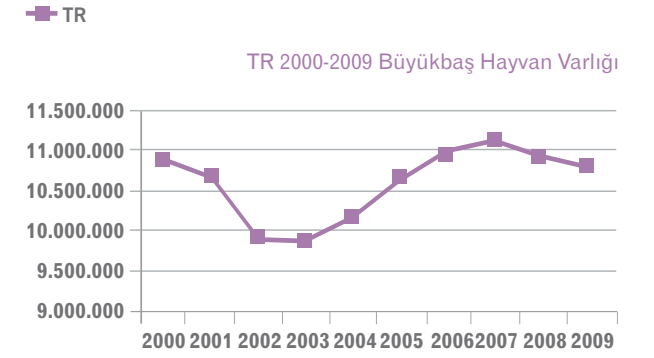
si 2007-2009 yıllarında hayvan varlığı açısından Batman'a paralel bir seyir izlemiştir.

Türkiye geneli büyükbaş hayvan varlığı 2000 yılında 10.907.000 düzeyindeyken 2009 yılında 10.811.165 düzeyine inmiştir. Manda varlığı, 2004-2005 döneminde % 2,66 artarken ve ileriki yıllarda bu yükselişine devam ederken, kültür ırkı sığır sayısı aynı dönemde % 950 azalmıştır. Yerli ırk sığır sayısı, 2000 yılına göre 2009 yılında %38 oranında azalmıştır.

Türkiye'de büyükbaş hayvan varlığı düşerken, TRC3

Şekil 64: Türkiye ve TRC3 büyükbaş hayvan varlığı

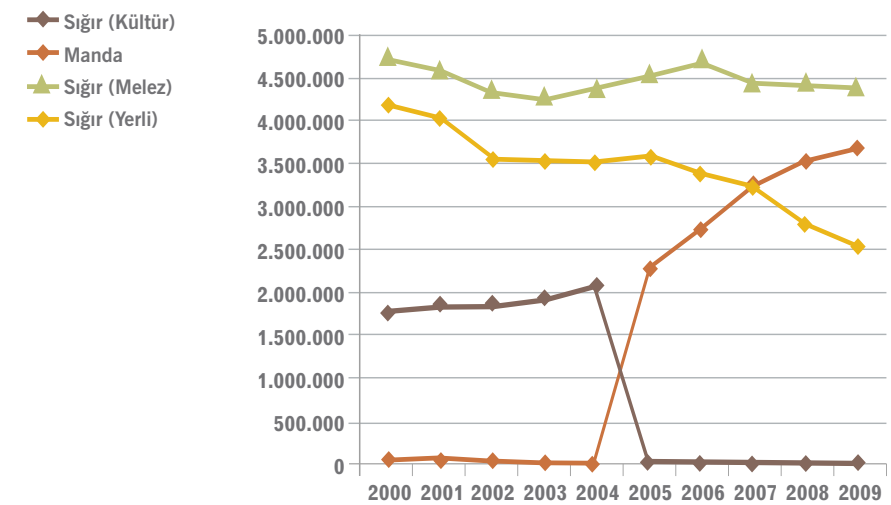
Bölgesi'nde, 2000 yılında 125.050 olan büyükbaş hayvan varlığı, 2009 yılında 158.552 rakamına yükselmiştir. 2009 yılı verilerine göre, büyükbaş hayvan varlığının % 64,52'sini yerli sığırlar, % 20,6'sını melez sığır ırkı ve % 14,66'sını kültür sığırı oluşturmaktadır. 2000 yılı verilerine göre ise yerli sığırlar, toplam büyükbaş varlığın % 86,8'ini ve melez ırkı sığırlar % 9'unu oluşturmaktadır. Verilerden görüldüğü üzere, yerli sığır varlığında, yıllar itibarıyla, önemli bir değişim yaşanmamış olsa da, toplam büyükbaş varlığı içindeki payı önemli oranda azalırken, melez ırk sığırların payı artmıştır. Kültür ırkı büyükbaş varlığı, özellikle 2005 sonrasında artış

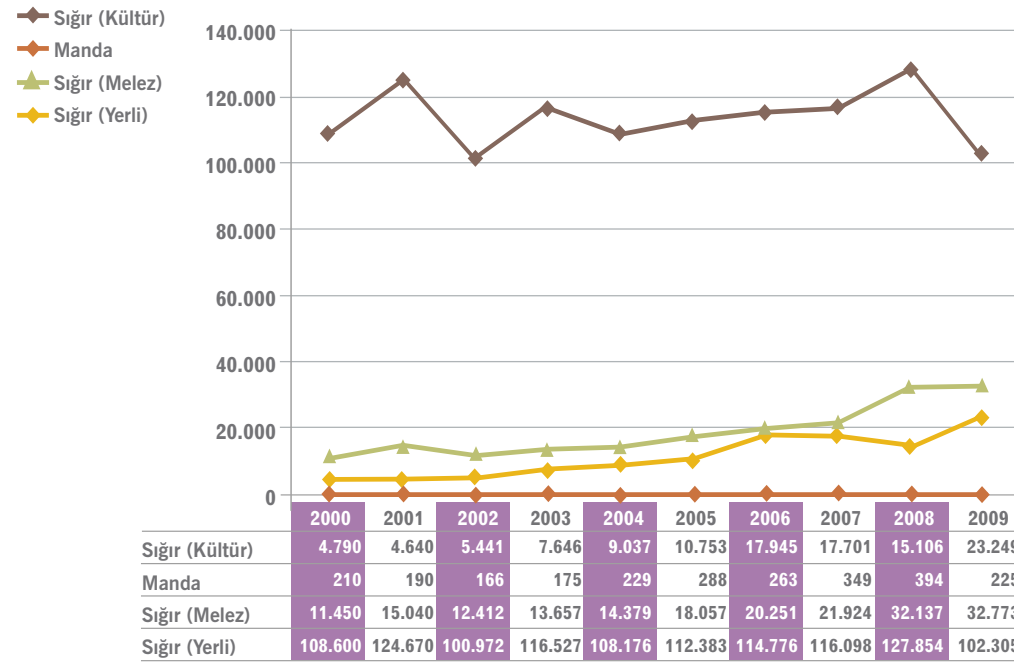
gösterirken, melez ırkı sığır artışı da 2004'ten itibaren ivme kazanmıştır. Buna rağmen Türkiye genelinde büyükbaş hayvanlar içinde en büyük payı me-

lez sığırların oluşturduğu düşünüldüğünde Bölge henüz bu görünümü yakalayamamıştır.

Şekil 65: Türkiye geneli türlerine göre büyükbaş hayvan varlığı (2000-2009)

Şekil 66: TRC3 türlerine göre büyükbaş hayvan varlığı (2000-2009)

Kaynak: TÜİK

Bölge'nin, küçükbaş hayvan varlığı, diğer göstergelere göre azımsanmayacak bir ölçüdedir. 2009 yılında 1.925.518 olan Bölge'nin toplam küçükbaş varlığının ülke genelinin % 7,16'sını oluşturduğu görülmektedir. Küçükbaş hayvan varlığında yıllar itibarıyla TRC3 Bölgesi geneli Batman ve Siirt illerindeki değişimden etkilenmiş olup, Mardin İli ise hayvan varlığında sürekli ilk sırada bulunmuştur. Dört il arasında, 2009 yılında en düşük hayvan varlığı 360.764 ile Şırnak İli'nin olmuştur. 2008-2009 aralığında gerek Bölge gerekse de ülke çapında paralel bir düşüş yaşanmasına karşılık, TRC3 Bölgesi geneli dalgalı bir seyir izlemiş ve 2006-2008 yılları arasında küçükbaş hayvan varlığında sıçrama yaşamıştır. Küçükbaş hayvan varlığı oranına göre süt ve et üretimi oranlarının düşük kalması, bölgesel bazda verim düzeyinin düşük oluşunun bir göstergesidir.

Türkiye küçükbaş hayvan varlığı 2000-2009 döneminde, % 24,6 oranında azalarak 26.877.793'e gerilemiş, toplam küçükbaş sayısındaki azalış yerli koyun sayısında da görülmüştür (% 25). Kıl keçisi ve tiftik keçisi varlığının da azaldığı dönemde, küçük çaplı da olsa artış gösteren tek tür merinos koyunu olmuştur (% 32,9).

Büyükbaş hayvan varlığında da olduğu gibi, 2000-2009 yılları arasında, TRC3 geneli toplam küçükbaş varlığında ülke genelinin aksine % 38,7 oranında bir artış yaşanmıştır. Yerli koyun sayısında, 2005-2008 ara-

sında, gerçekleşen artış, toplam küçükbaş sayısındaki artışın tetikleyicisi olarak görülmektedir. TRC3 Bölgesi'nde, tiftik keçisi ve merinos koyunu sınırlı sayıda bulunurken, bir diğer önemli tür olan kıl keçisinin sayısı 2000 yılına göre % 16 oranında artış göstermiştir.

TRC3 Bölgesi için önemli bir geçim kaynağı olan, ve Bölge'de gelişme potansiyeli bulunan büyükbaş ve küçükbaş hayvan üreticiliği ve çeşitlendirilebilecek hayvansal ürün potansiyeli için aşağıda sıralanan tedbirler alınarak, hem dalgalanan et fiyatlarında bir istikrar oluşmasına katkı yapılmalı hem de Irak pazarında oluşan ve oluşacak et ve hayvansal ürün talebine cevap verilerek hem Bölge'ye hem de ülkeye katma değer sağlanmalıdır.

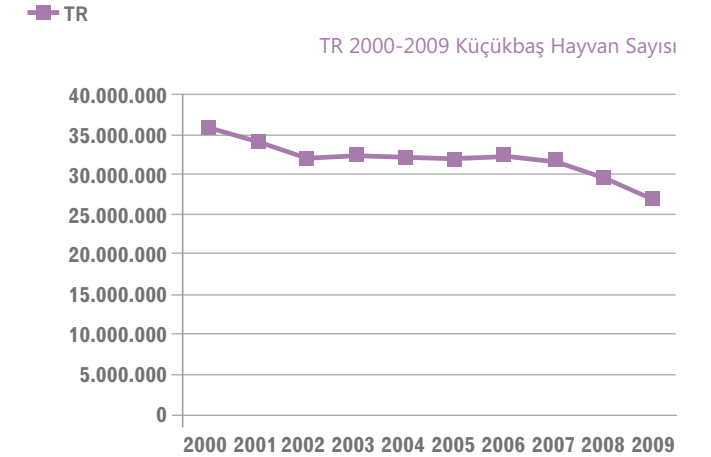
- Yerli ve düşük verimli olan hayvan soyları iyileştirilmelidir.
- Özellikle büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinde mera hayvancılığı yerine, besi ve ahır hayvancılığı yaygınlaştırılmalıdır.
- Suni ve tabii yem üretimi artırılmalıdır.
- Mera ve otlaklar ıslah edilmelidir.
- Hayvancılık yapanlara gerekli krediler verilmelidir.

- Kuzu ve dana kesimi önlenmelidir.

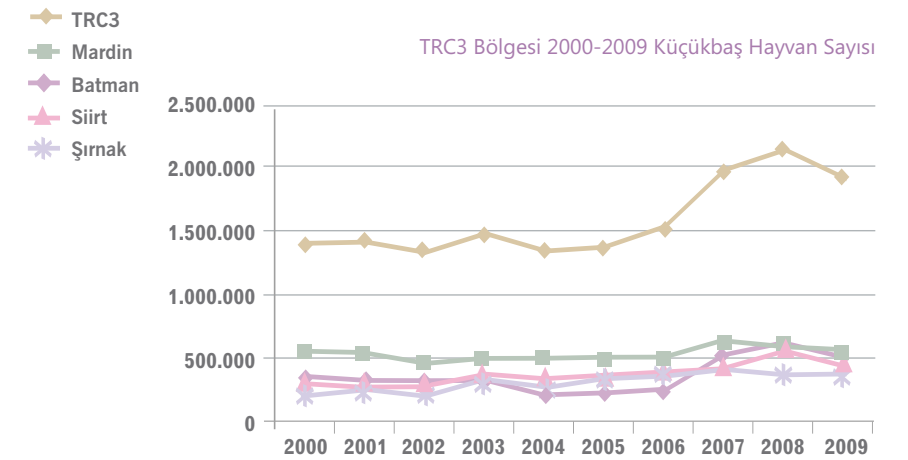
- Modern usullerle hayvancılık yapılmalı ve hayvancılıkla ilgili eğitimlere önem verilmelidir.

- Hayvansal ürünleri işleyebilecek modern entegre tesisler kurulmalıdır.

Şekil 67: Türkiye ve TRC3 Bölgesi küçükbaş hayvan varlığı

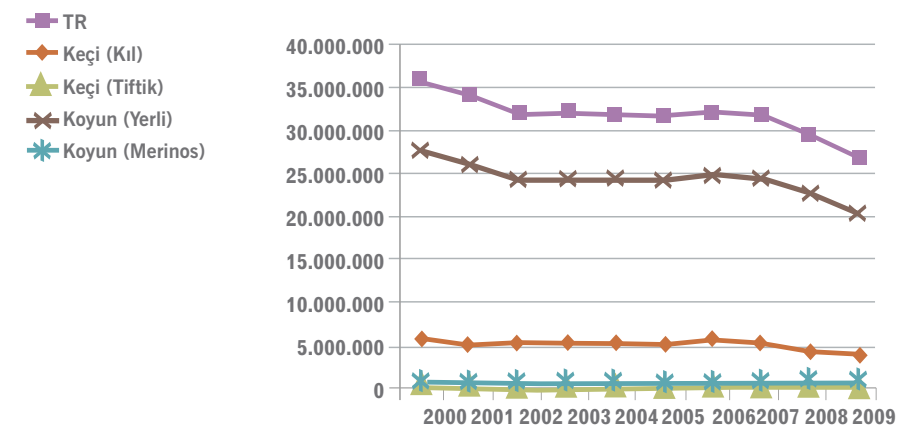

TRC3 Bölgesi 2000-2009 Küçükbaş Hayvan Sayısı

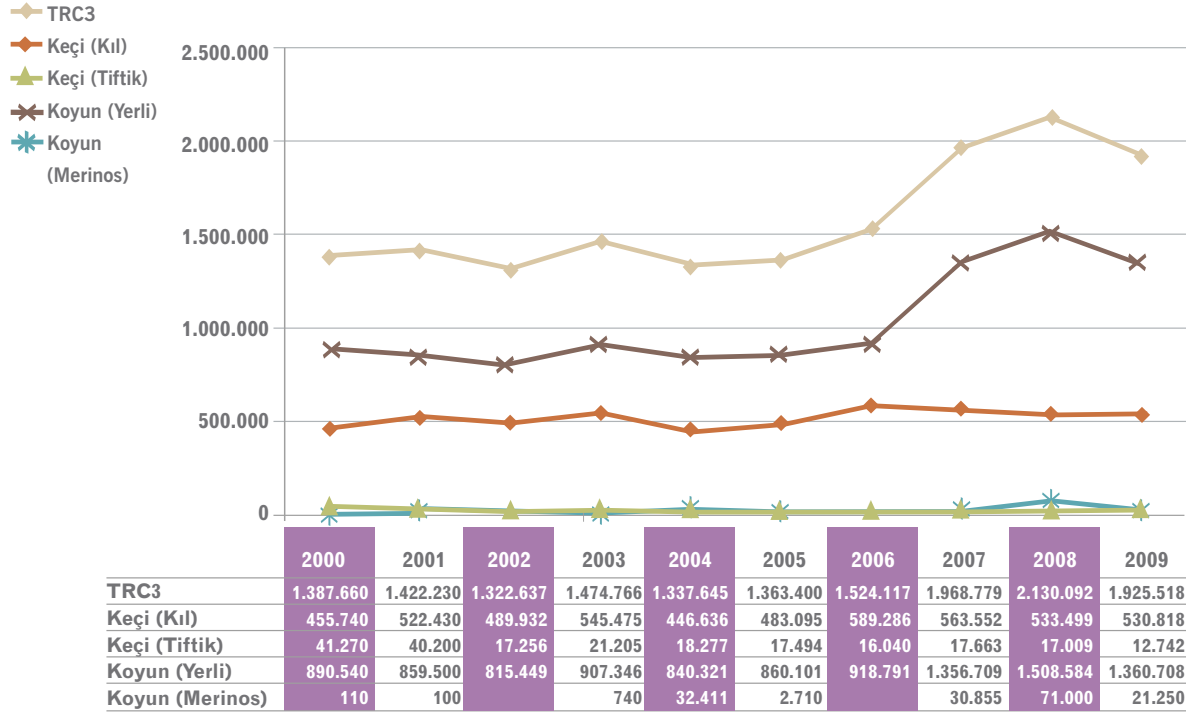
Kaynak: TÜİK

Şekil 68: Türkiye küçükbaş hayvan varlığı (2000-2009)

Kaynak: TÜİK

Şekil 69: TRC3 küçükbaş hayvan varlığı (2000-2009)

Kaynak: TÜİK

Kümes hayvanı sayısı, 2000-2009 yılları itibarıyla, TRC3 Bölgesi'nde azalış göstermiş (% 32,8), aynı dönemde Batman dışındaki Bölge illeri bu azalışa paralel bir seyir izlemiştir. Türkiye kümes hayvan sayısı, yıllar itibarıyla dalgalı bir seyir izlemiştir, 2001 yılında düştükten sonra 2006'da en yüksek seviyeye ulaşmış ve takip eden yıllarda yeniden azalışa geçerek 2000-2009 arasındaki dönemde % 27,5 oranında azalmıştır. Bu kapsamda, Türkiye'de ve TRC3 Bölgesi'ndeki kümes hayvan sayısındaki azalış oranı birbirleriyle uyum göstermektedir. Bu sonuçta ekonomik gerekçelerin mi kuş gribi nedeniyle yapılan itlafların mı etkili olduğu ayrıca araştırılmalıdır.

Yandaki şekilden Türkiye'de kümes hayvancılığında et tavukçuluğunun en önemli yeri tuttuğu ve toplam kümes hayvancılığını doğrudan etkilediği görülmektedir. Hem toplam kümes hayvancılığında hem et tavukçuluğunda 2006 yılından bu yana yaşanan keskin düşüş dikkat çekmektedir. Türkiye kümes hayvancılığında et tavukçuluğundan sonra 2'nci sırada yumurta tavukçuluğu gelmektedir.

TRC3 Bölgesi'nde ise kümes hayvancılığında en önemli yeri son 2 yılda düşüşe geçen yumurta tavukçuluğu tutmaktadır. Yumurta tavukçuluğundan

sonra gelen hindcilik özellikle son 2 yılda hızlı bir artış yakalamıştır. Son bir yılda et tavukçuluğunda yaşanan artış, Bölge'de bir kısım yumurta tavukçuluğunun yerini et tavukçuluğuna bıraktığı ihtimalini akla getirmektedir.

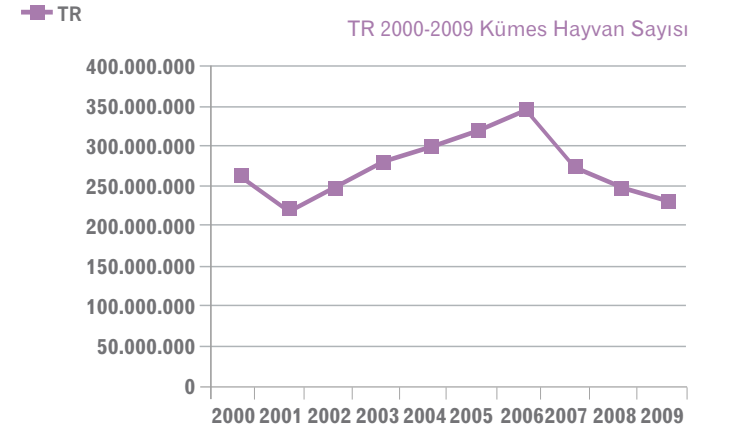
Siirt ilinde son yıllarda meydana gelen en önemli sosyal değişimlerden biri geçimlerini hayvancılıkla sağlayan göçer grupların çeşitli nedenlerden dolayı kent merkezine yerleşmiş olmalarıdır. Geçmiş yıllarda Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün (KHGM) yapmış olduğu çalışmalar sonucunda yerleştirilen 211 ailenin yanı sıra yerleşmeyi bekleyen yaklaşık 600 aile daha bulunmaktadır.

Göçer grupların ve köylülerin kente yerleşmesi ile kentin sosyo-kültürel dokusu büyük ölçüde değişime uğramıştır. Göçer gruplar, hayvancılık odaklı yaşadıklarından kent içinde hayvan beslemeye devam etmektedirler.

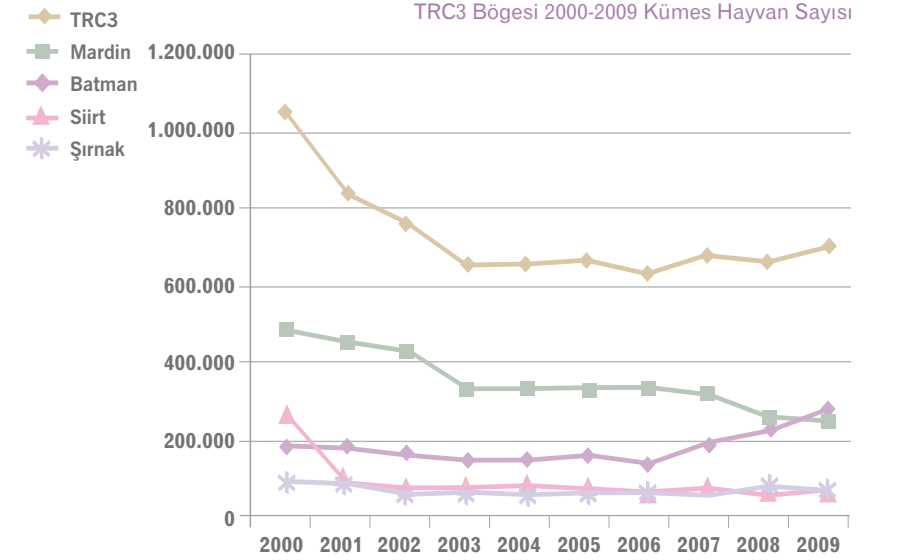
Köylerinden göç ederek Merkez İlçe'ye yerleşen insanlar, çoğunlukla yaşadıkları binaların alt katlarını ahır olarak kullanmakta ve özellikle büyükbaş hayvanlarıyla birlikte sağlıksız koşullarda yaşamaktadırlar. Siirt Tarım İl Müdürlüğü verilerine göre il merkezinde

toplam 646 hayvancılık işletmesi bulunmaktadır. Merkez İlçe'de mevcut hayvancılık işletmelerinin işletme büyüklüklerine bakıldığında, 1-5 arası büyükbaş hayvan bulunduran işletmelerin oranının % 82,6 olduğu, 50 baş üstü hayvan bulunduran işletmenin bulunmadığı görülmektedir. İl merkezindeki küçükbaş işletmelerinin ise % 86,6'lık kısmı 100 baş hayvanın üzerinde varlığa sahiptir. İl merkezindeki hayvancılık, geleneksel yöntemlerle devam etmekte, hayvanlar genel anlamda şehir merkezinde bulunan çöp artıklarıyla beslenmektedir.

Şekil 70: Türkiye ve TRC3 Bölgesi kümes hayvancılığı

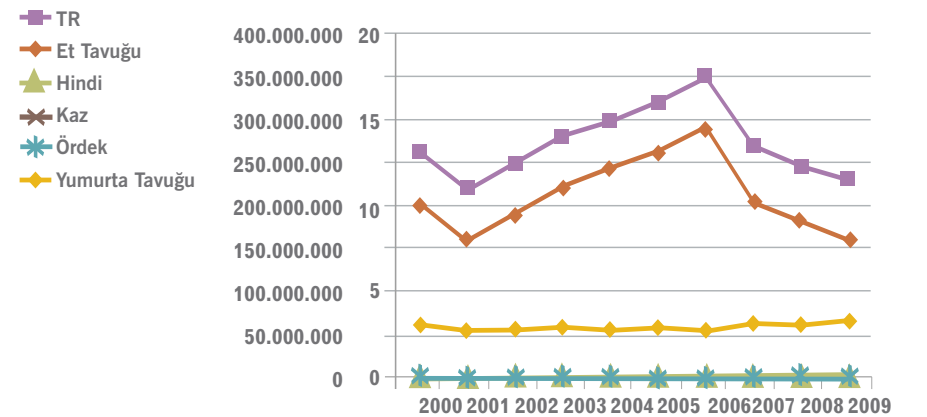

TRC3 Bölgesi 2000-2009 Kümes Hayvan Sayısı

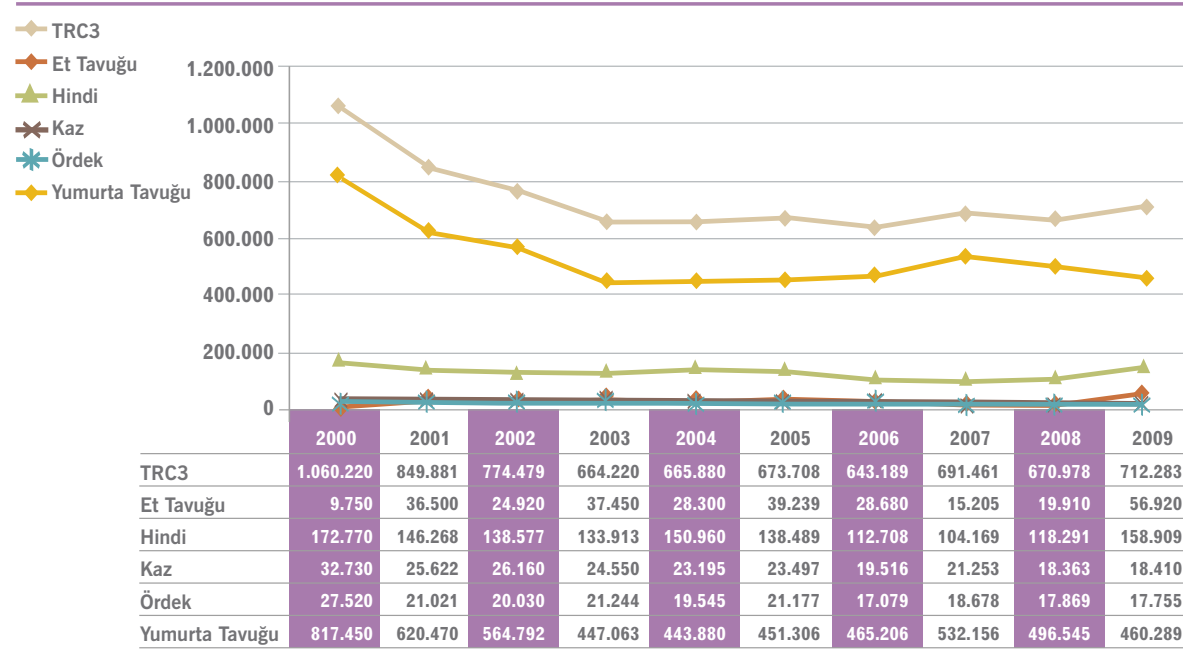
Kaynak: TÜİK

Şekil 71: Türkiye türlerine göre kümes hayvanları varlığı (2000-2009)

Kaynak: TÜİK

Şekil 72: TRC3 türlerine göre kümes hayvanları varlığı (2000-2009)

Kaynak: TÜİK

3.1.3.1 Et Üretimi

Türkiye'de büyükbaş et üretimi azalırken, küçükbaş et üretimi artmaktadır. Bölge'de de büyükbaş et üretiminde benzer bir seyir izlenirken, küçükbaş et üretiminde de düşüş yaşandığı gözden kaçmamaktadır.

Yan sayfadaki tabloya göre toplam büyükbaş et üretiminde, 2007-2009 aralığında Bölge illerinin tamamında önemli bir azalış yaşanırken, Şırnak'taki büyükbaş et üretimi sıfır düzeyine kadar gerilemiştir. Şırnak'ta

son yıllarda artan ticaret faaliyetleri, ildeki halkın hayvancılık faaliyetlerini tercih etmemesi için bir sebep olabilmektedir. TRC3 illeri büyükbaş toplam et üretimi, Türkiye ortalamasının oldukça gerisinde olup, 2009 yılı et üretimi oranı % 0,025 olarak gerçekleşmiştir.

Yandaki şekilden de görülebileceği üzere, büyükbaş et üretiminde TRC3 geneli ile Siirt ili paralellik göstermekte, diğer yandan Şırnak, Mardin ve Batman azalış seyirlerine devam etmektedirler. Siirt et üretiminin TRC3 genelini etkileyebilecek bir düzeyde bulunması şehirde bulunan önemli ölçekteki büyükbaş hayvan varlığından kaynaklanmaktadır. TRC3 genelinde 2008-2009 aralığında yaşanan artışa karşılık ülke genelindeki azalış, kırmızı et sektöründeki fiyat artışını açıklayabilmektedir.

Küçükbaş et üretimi Mardin ve Batman'da yıllar itibarıyla yok denecek kadar az iken, Bölge içerisinde Şırnak, lokomotif görevi görmektedir. Şırnak'a bağlı Uludere ve Beytüşşebap yaylalarının küçükbaş hayvancılık açısından uygun iklim koşullarına sahip olması, son yıllarda otlak alanların halkın kullanımına açılması et üretimi üzerinde olumlu bir etki yaratmıştır. Büyükbaş et üretiminde olduğu gibi, küçük-

Bölge'nin et üretimindeki payının düşük olmasında en önemli etkenler arasında, yöre iklimi ve bitki örtüsünün Doğu Anadolu'daki kadar elverişli olmaması, hayvancılıkta bölgeye sağlanan destekler ve başvuru prosedürleri konusunda girişimcilerin bilgi düzeyinin düşük seviyede kalması ve özellikle Irak ile yapılan ticaretin alternatif bir gelir kaynağı yaratması gösterilebilir.

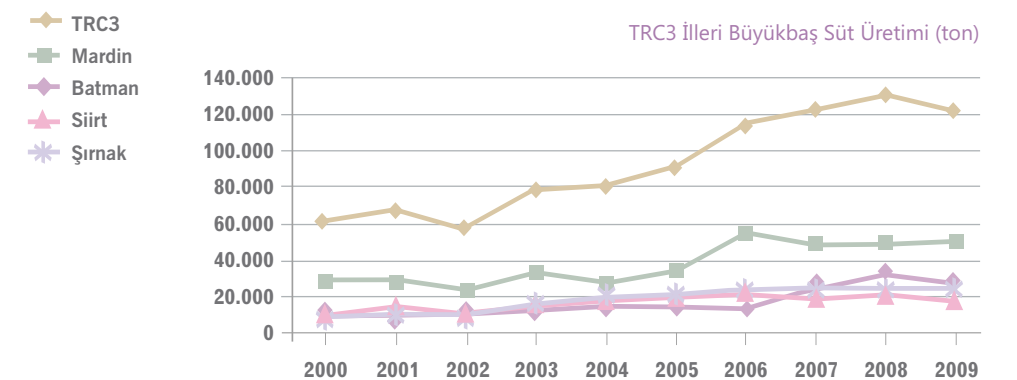
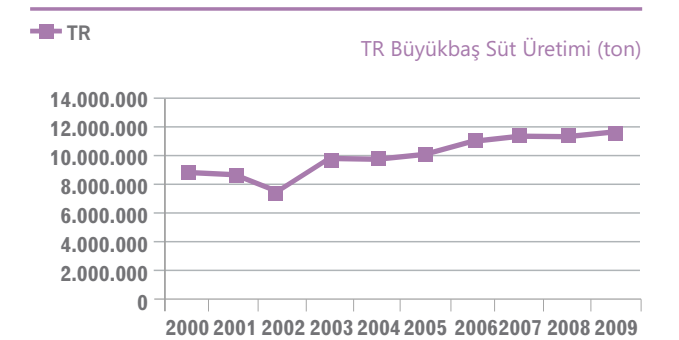
Tablo 61: Türkiye ve TRC3 büyükbaş ve küçükbaş et ve deri üretimi (2007-2009)

	Büyükbaş			Küçükbaş		
	2007	2008	2009	2007	2008	2009
Batman						
Toplam Et (Ton)	6	3	5	6	3	2
Toplam Deri (Baş)	32	18	28	295	160	86
Mardin						
Toplam Et (Ton)	9	3	2	19	7	4
Toplam Deri (Baş)	43	18	12	899	375	175
Siirt						
Toplam Et (Ton)	116	68	77	597	162	161
Toplam Deri (Baş)	856	474	518	51.744	14.408	14.346
Şırnak						
Toplam Et (Ton)	47	2	0	65	368	420
Toplam Deri (Baş)	397	18	0	4.345	27.979	26.950
TRC3						
Toplam Et (Ton)	2.007	2.008	2.009	2.007		2.009
Toplam Deri (Baş)	1.328	527	558	57.283	42.922	41.557
TR						
Toplam Et (Ton)	433.952	371.953	326.291	141.659	110.491	86.308
Toplam Deri (Baş)	2.189.291	1.905.326	1.645.248	8.178.108	6.853.219	4.952.823

Kaynak: TÜİK

Büyükbaş et üretiminin hayvan üretimine paralel bir şekilde artmasının sağlanması önümüzdeki dönemlerde et kombinaları ve et işleme tesislerinin açılması ile artabilecek ve hayvansal gelir daha yüksek katma değere sahip ürünlere kayabilecektir.

Şekil 73: Türkiye ve TRC3 illeri büyükbaş et üretimi

Kaynak: TÜİK

baş et üretiminde de ülke geneli ve TRC3 farklı bir durum sergilemektedir. Türkiye'de küçükbaş et üretimi son 2 yılda azalırken, TRC3 Bölgesi'nde 2008'den sonra hafif bir artış eğilimine girmiştir. Buna rağmen, Bölge'nin 2009 yılı toplam küçükbaş et üretimi, ülke toplamının % 0,67'si gibi oldukça düşük bir orana tekabül etmektedir.

Küçükbaş hayvan varlığında, ülke içinde önemli bir konuma sahip olan Bölge'nin, et üretiminde bu denli geri kalması; etkin ölçekte işletmelerin yetersiz sayıda olması, aile tipi işletmelerin ağırlıkta olması ve hayvancılığın ticari amaçtan ziyade geçimlik bir uğraş olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır.

Şekil 74: TRC3 ve Türkiye küçükbaş et üretimi

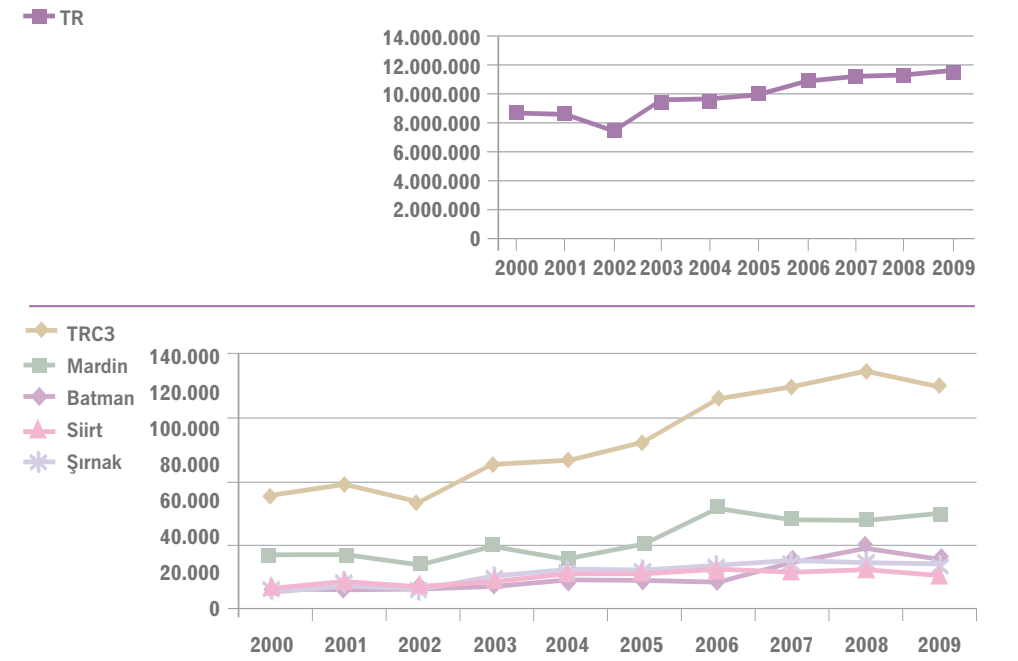
Kaynak: TÜİK

3.1.3.2 Süt Üretimi

2009 yılında, TRC3 Bölgesi toplam büyükbaş süt üretimi, ülke genelinin % 1,05'i düzeyinde bulunmaktadır. 2000 yılında bu oranın % 0,71 olduğu ve yıllar içerisinde süt üretim oranında düşük de olsa bir artışın olduğu saptanmaktadır. TRC3 illeri arasında Mardin'in, küçükbaş süt üretiminde olduğu gibi, büyükbaş süt üretiminde de 2000-2009 yılları arasında üstünlüğü devam etmiş ve 2009 yılında diğer üç ilin de yaklaşık iki katı kadar üretim gerçekleştirmiştir. Mardin'deki yüksek üretim, son yıllarda, üreticiler tarafından kullanılan melez ırk büyükbaş hayvan sayısındaki artış

ve bilinçli bakım tekniklerinin yaygınlaştırılmasından kaynaklanmaktadır. TRC3 toplam büyükbaş süt üretimi, ülke geneli ile yıllar içerisinde paralellik göstermiş olup, her iki tarafta da 2002 yılında süt üretiminde düşüş yaşanmış ve sonrasında yükseliş olmuştur. Tarım Bakanlığı tarafından GAP illerine yönelik, büyükbaş süt üretimi amacıyla, verilen destekler ile Ziraat Bankası'nın süt üreticilerine 2010 yılında sunmaya başladığı faizsiz kredi hizmetleri bölge için hayati önem taşımakta olup, bu tür desteklerin uzun vadede sürdürülebilir olması dört ilde büyükbaş süt üretimini mevcut düzeyinden daha yukarıya taşıyabilecektir.

Şekil 75: Türkiye ve TRC3 büyükbaş süt üretimi (ton) (2000-2009)

Kaynak: TÜİK

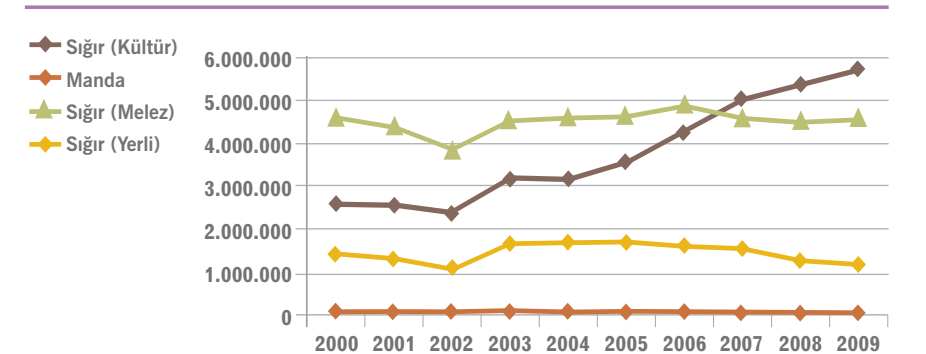
Ülke genelindeki büyükbaş süt üretimi, 2000 yılında 8.779.371 ton seviyesinden % 32 oranında artışla 2009 yılında, 11.615.756 ton seviyesine ulaşmıştır. Gerçekleşen artışta, özellikle 2005 yılından sonra, kültür ırkı sığırları süt üretiminde gerçekleşen % 58,8'lik yükseliş etkili olmuştur. Yerli ırk sığırları süt üretimi, 2000-2009 arasında, kültür ve melez ırkı süt üretiminin önemli oranda altında kalmıştır. Manda süt üretiminde, yıllar itibarıyla önemli bir değişim görülmezken, üretim sınırlı seviyede kalmıştır.

TRC3 Bölgesi büyükbaş süt üretimi, 2000-2009 arasında % 95,5 oranında artarak, ülke genelindeki artışın üstüne çıkmıştır. Toplam üretimdeki artış, 2008-2009 yılları arasındaki % 32'lik düşüşe karşın, yerli ırk sığırları süt üretiminden kaynaklanmakta, özellikle melez ırkı süt üretimindeki düzenli yükseliş de, bu artışta rol oynamaktadır. 2008-2009 yılları arasında, kültür ırkı süt üretimi % 46 ve melez ırkı süt üretimi % 26 oranında artış göstermiş olup, son yıl itibarıyla melez ırk süt üretimi, kültür ırkı süt üretimine oranla daha yüksek bir seviyeye ulaşmıştır.

Süt üretimindeki bu artış Bölge'de pastörizasyon tesislerin kurulması ile birlikte daha da değer kazanacak ve yeni iş olanakları açabilecektir.

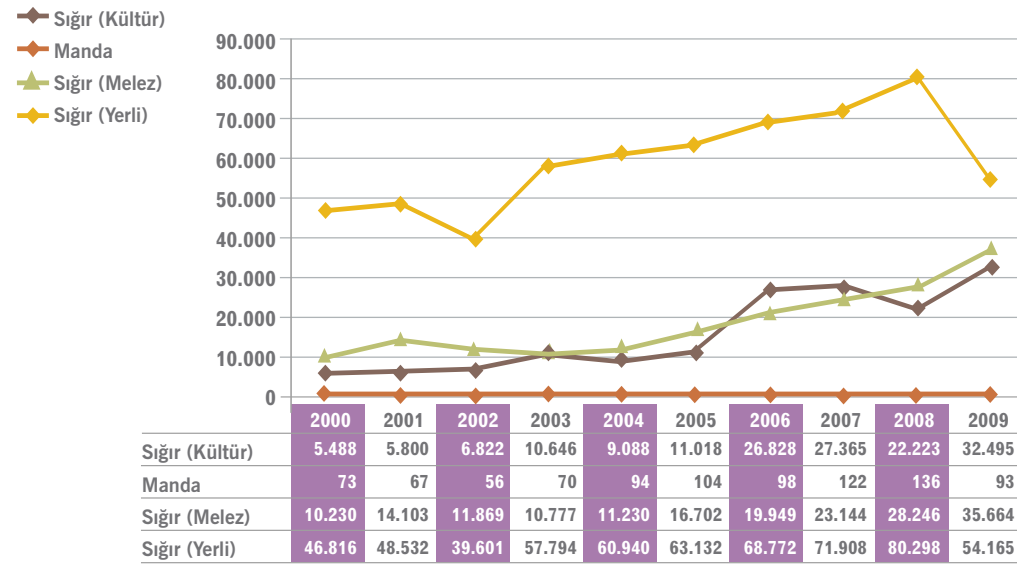
TRC3 geneli küçükbaş süt üretimi, 2009 yılında Türkiye geneli süt üretiminin % 5,66'sını karşılamaktadır. Küçükbaş süt üretimi, TRC3 genelinde dengeli bir seyir izlememektedir. 2002-2003 yılları arasında TRC3 ve Türkiye süt üretimi paralellik gösterirken, 2003 sonrasında TRC3 genelinde önemli bir düşüş yaşanmıştır. Şırnak küçükbaş et üretimindeki önemli payına karşılık süt üretiminde yerini Mardin'e bırakmaktadır. Mardin ve Şırnak arasındaki 2009 yılı üretim farkı iki kata yakın bir seviyede bulunmakta ve Siirt ile Batman'ın üretim düzeyleri aynı yılda birbirlerine ya-

Şekil 76: Türkiye büyükbaş türlere göre süt üretimi (2000-2009)

Kaynak: TÜİK

Şekil 77: TRC3 büyükbaş türlere göre süt üretimi (2000-2009)

Kaynak: TÜİK

kın bir seviyeye ulaşmaktadır. Yerli koyun süt üretimi, hem bölgesel hem de ülke genelinde en ağırlıklı üretimi oluşturmaktadır.

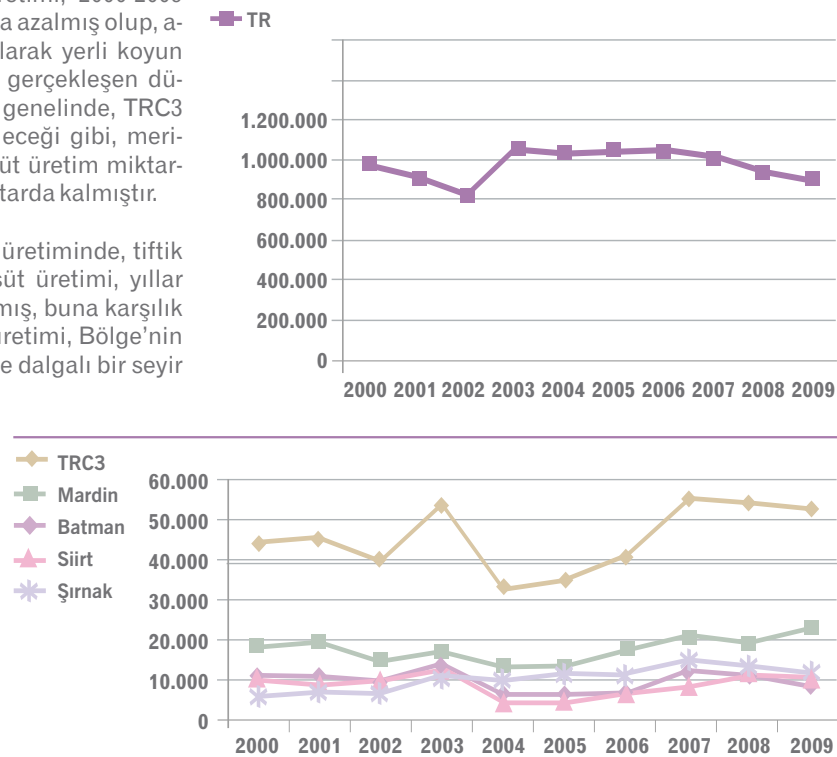
talamasından düşük ve AB ortalamasının yarısı kadar olduğunu göstermektedir.

Türkiye'de küçükbaş süt üretimi, 2000-2009 yılları arasında % 6,8 oranında azalmış olup, azalışın arkasındaki etmen olarak yerli koyun ve kıl keçisi süt üretiminde gerçekleşen düşüşler gösterilebilir. Türkiye genelinde, TRC3 Bölgesi verilerinde de görüleceği gibi, merinos koyunu ve tiftik keçisi süt üretim miktarları, yıllar itibarıyla sınırlı miktarda kalmıştır.

TRC3 Bölgesi küçükbaş süt üretiminde, tiftik keçisi ve merinos koyunu süt üretimi, yıllar itibarıyla sınırlı seviyede kalmış, buna karşılık yerli koyun ve kıl keçisi süt üretimi, Bölge'nin lokomotifini olmuş, yıllar içinde dalgalı bir seyir izlemekle birlikte toplam süt üretiminde % 17,5 oranında artışın gerçekleşmesini sağlamıştır. Türkiye'de küçükbaş süt üretimi azalırken Bölge'de bu miktarın artması dikkat çekmektedir.

Batman İli Süt Sektörü Yatırım Planı için hazırlanan Tablo 62'de Bölge'de büyükbaş süt üretiminden alınan verimin Türkiye or-

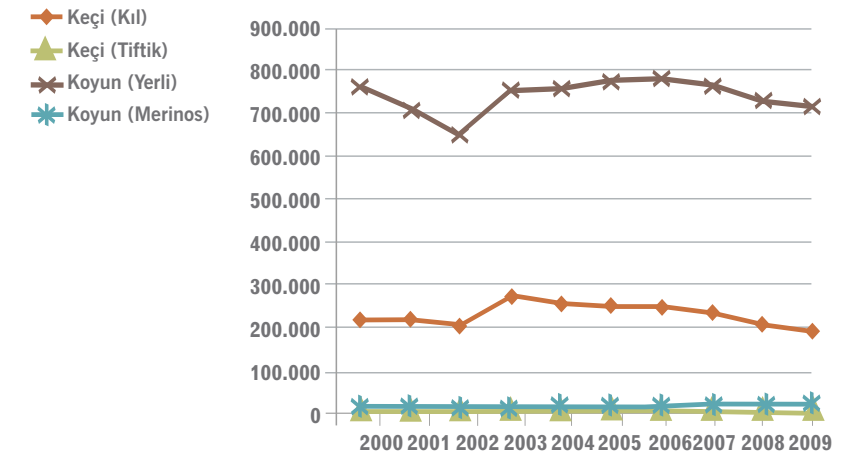
Şekil 78: Türkiye ve TRC3 küçükbaş süt üretimi (2000-2009)

Kaynak: TÜİK

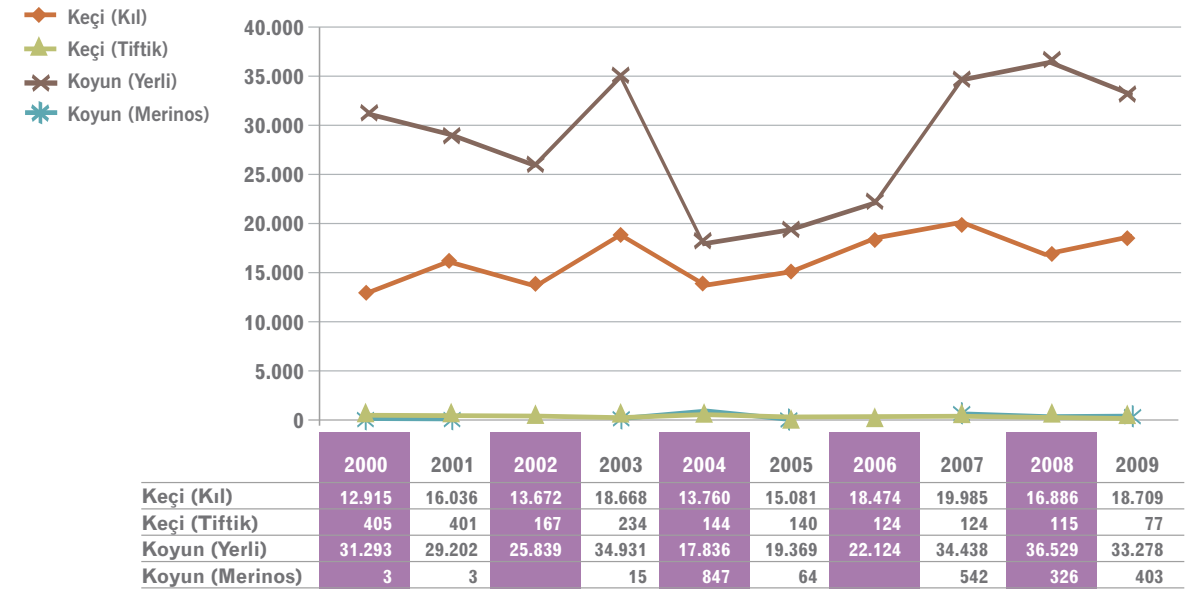
Bölge'de büyük ve orta ölçekli üreticiler dışında makineli sağıma rastlanmamaktadır. İllerde faaliyet gösteren büyük üreticilerin dışında kalan küçük ölçekli üreticiler ağırlıklı olarak elle sağım yöntemini kullanmaktadır.

Şekil 79: Türkiye küçükbaş türlere göre süt üretimi (2000-2009)

Kaynak: TÜİK

Şekil 80: TRC3 küçükbaş türlere göre süt üretimi (2000-2009)

Kaynak: TÜİK

Bölge'deki süt üretimin artışı da dikkate alındığında, 2011-2013 yıllarında yapılacak araştırmalarla düşük verimin nedenleri ve verimi arttıracak tedbirler araştırılarak, Bölge için önemli bir ürün olan süttten elde edilecek katma değer arttırılabilir.

TRC3 genelinde 7 adet süt işleme tesisi günlük toplam 24.5 ton süt işleme kapasitesine sahiptir. Tesislerden üç tanesi Batman OSB'de, iki tanesi Siirt'te ve iki tesisi de Mardin'e bağlı Midyat İlçesi'nde bulunmaktadır. Süt işleme tesisi bulunmayan tek il ise Şırnak'tır.

TRC3 illeri ve çevresinde sütün litre fiyatı 50 ile 80 kuruş arasında değişmektedir. Son yıllarda yem fiyatlarındaki artışa rağmen, süt piyasası fiyatlarının sabit kalması özellikle küçük ve orta büyüklükteki üreticiler için dezavantaj yaratmakta ve üreticiler fabrika ve mandıralar ile çalışmaktansa sütü kendileri işleyip yoğurt olarak yerel pazarda kilogramı 1-1,5 TL'ye satmaktadır.

3.1.3.3 Arıcılık

TRC3 Bölgesi'nde arıcılık faaliyeti gösteren toplam köy sayısı 2000-2009 yılları arasında % 19 oranında artarken; buna karşılık aynı yıllar arasındaki toplam kovan sayısı da % 93 oranında yükselmiştir. Toplam kovan sayısındaki değişim, bal üretimine de yansımış ve üretim % 188 artmıştır. Türkiye genelinde, aynı dönem içerisinde, arıcılık faaliyeti gösteren köy sayısında TRC3 Bölgesi'nin aksine gerileme gerçekleşmiştir (% 4,88). Faaliyet gösteren köy sayısındaki gerilemeye karşılık, gerek toplam kovan sayısı gerekse bal üretim miktarında artış saptanmıştır (sırasıyla % 25 ve % 34). TRC3 Bölgesi toplam bal üretimindeki değişim Türkiye'ye kıyasla daha yüksek olmuştur.

Tablo 62: AB, Türkiye ve Batman ili büyükbaş hayvan süt verimleri

Cinsi	Günlük Avrupa Ortalaması	Günlük Türkiye Ortalaması	Günlük Bölge Ortalaması
Kültür	22 kg	13,63 kg	5-10 kg
Melez	-	9,52 kg	3-8 kg
Yerli	-	4,62 kg	1-3 kg

Kaynak: Batman İli Süt Sektörü Yatırım Planı

TRC3 Bölgesi'nde Siirt'in Pervari ilçesiyle Şırnak'ın Beytüşşebap ilçelerinde üretilen bal Bölge'de ve ülke genelinde bilinen bir kaliteye sahiptir. Öte yandan Şırnak'taki bal üretimi miktar olarak diğer illere göre düşük kalmaktadır. Bölge'de en çok bal üretiminin yapıldığı il Siirt'tir.

Şekil 81'den görülebileceği üzere, 2000-2009 yılları arasında Siirt'teki bal üretim miktarı, Bölge'nin toplam bal üretiminin seyrini etkilemiştir. TRC3 illeri toplam bal üretimi, 2009 yılı bazında Türkiye toplam bal üretiminde % 1,30'luk paya sahip bulunmaktadır. Bal üretiminde özellikle Siirt ve Şırnak illerinin potansiyelinden yeterince faydalanılmadığı, ülke genelindeki orandan anlaşılmaktadır.

Tablo 63: TRC3 bal üretimi (2000-2009)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Toplam Köy Sayısı	338	356	360	367	374	385	454	419	447	402
Toplam Yeni Kovan Sayısı	31.666	38.163	37.688	40.248	42.716	48.196	80.908	79.146	132.271	84.230
Toplam Eski Kovan	18.264	21.329	18.197	22.266	20.728	20.006	19.945	17.551	31.774	12.279
Toplam Kovan	49.930	59.492	55.885	62.514	63.444	68.202	100.853	96.697	164.045	96.509
Toplam Bal Üretimi (Ton)	370.295	403.23	389.001	603.116	609.223	941.533	1.440.178	1.200.321	116.443	106.889
Toplam Balmumu Üretimi (Ton)	16.582	183	14.405	29.972	15.001	17.314	5.966	74.749	80.207	103.253

Kaynak: TÜİK

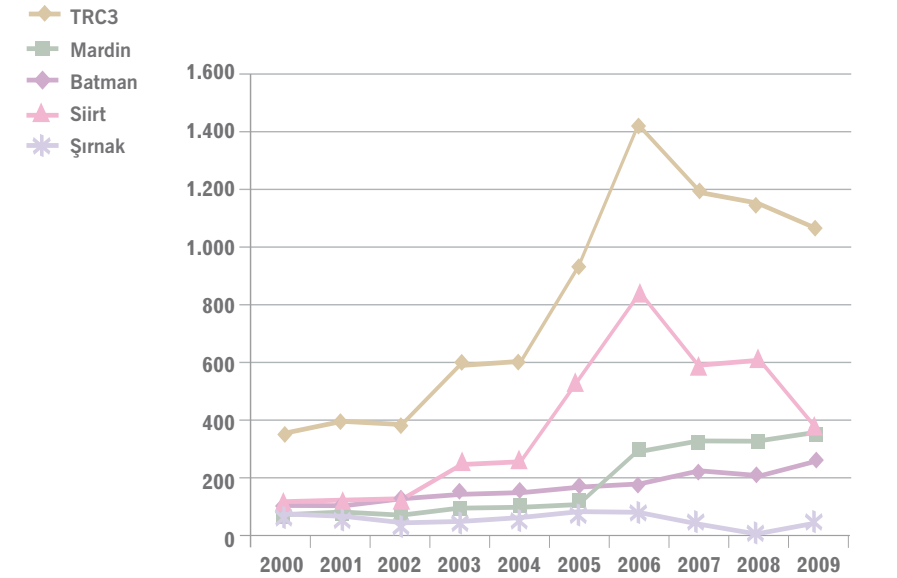
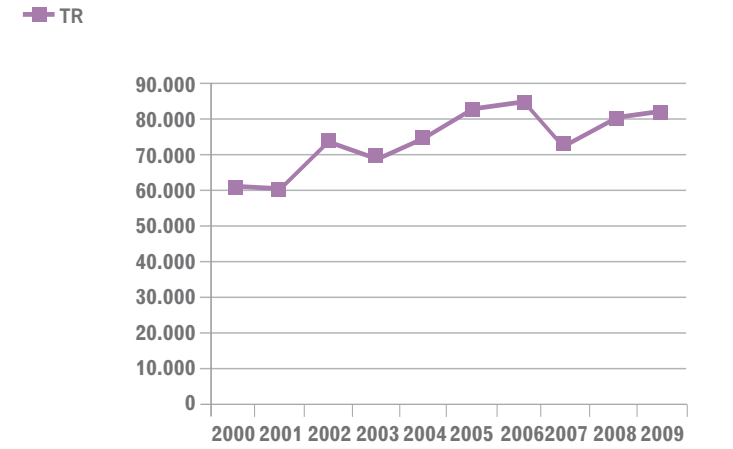
Tablo 64: Türkiye ve TRC3 toplam bal üretimi (ton) (2000-2009)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Mardin	74	95	84	116	114	124	301	331	332	369
Batman	76	115	132	164	158	183	190	232	212	265
Şırnak	101	75	46	60	72	94	89	45	19	58
Siirt	119	119	127	263	265	540	861	592	601	377
TRC3	370	403	389	609	609	942	1.440	1.200	1.164	1.068
TR	61.091	60.190	74.554	69.540	73.929	82.336	83.842	73.935	81.364	82.003

Kaynak: TÜİK

Yandaki şekilden Siirt'teki bal üretiminin 2006 yılına kadar hızlı bir seyir izlerken 2006 yılından bu yana bir düşüş eğilimi içinde olduğunu, Mardin'deki bal üretiminin ise 2006 yılından bu yana artarak Siirt'teki üretim değerlerini yakaladığı görülmektedir.

Şekil 81: Türkiye ve TRC3 bal üretimi (2000-2009)

Kaynak: TÜİK

3.1.3.4 Tavukçuluk

Ülke genelindeki yumurta üretimi 2006 yılı sonrası artış seyrine girerken, TRC3 Bölgesi'nin ülke içindeki payı % 0,45 kadardır. TRC3 Bölgesi'nde yumurta üretiminde 2009 yılı itibarıyla yakaladığı yükselişle Batman, 2008 yılına kadar 1'inci konumda bulunan Mardin'in önüne geçerek ilk sıraya yerleşmiştir. Batman Merkez ve Kozluk ilçelerindeki üretim il'in yumurta üretimindeki yükselişte etkili bir paya sahiptir. Mardin'e bağlı Kızıltepe, Midyat ve Savur ilçeleri, il genelindeki yumurta üretiminde ön sıralarda bulunurken, Siirt'e bağlı Baykan ve Şırnak'a bağlı İdil ilçeleri az da olsa yumurta üretiminde belli bir paya sahiptir. Siirt

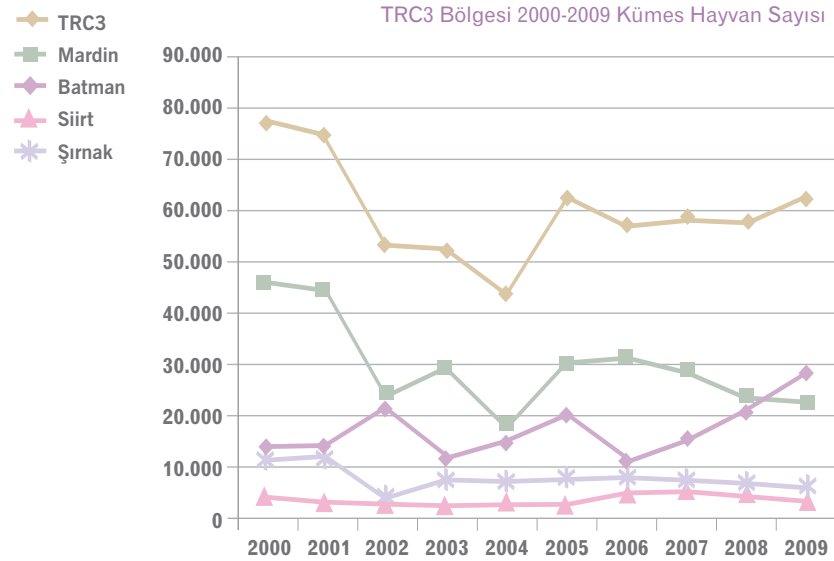
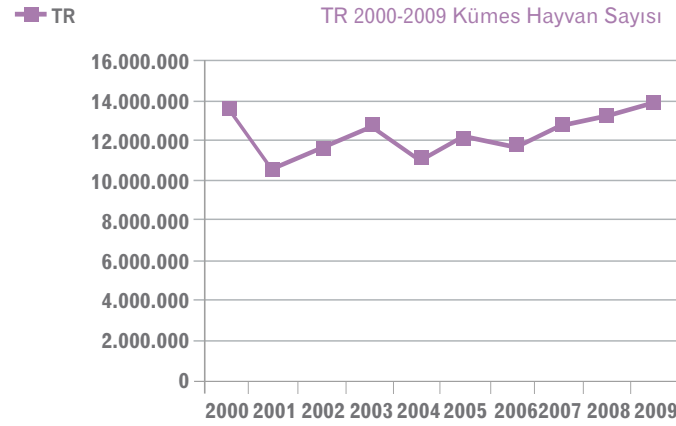
için dikkat çekici bir diğer husus ise, il genelinde tavuk sayısının 20.000 ile en fazla olduğu ilçe olan Kurtalan'ın, yumurta üretiminde, 10.300 tavuğa sahip Baykan ilçesinin altıda bir oranında kalmasıdır. Türkiye verileri incelendiğinde de, Kuzey Irak ve Suriye'ye olan yakınlık göz önünde bulundurulursa yumurta anlamında önemli bir pazarın mevcut olduğu ancak ülke genelinde düşük düzeyde bir üretim olduğu saptanmaktadır.

Yumurta üretiminde olduğu gibi, kümes hayvan sayısında da 2008-2009 yılları arasında Mardin ve Batman arasında ters bir etkileşim yaşanmakta ve Batman son yıl itibarıyla ilk sıraya yerleşmektedir. Türkiye

ye genelinde, özellikle 2006 yılı sonrası, mevcut tavuk sayısında önemli bir azalış olduğu gözlenmektedir. “Kuş Gribi”nin mevcut tavuk sayısında azalışa neden olduğu söylenebilirken, aynı dönemde yumurta üretimindeki artış, verimlilikteki artışa bir göstergedir. TRC3 geneli için 2006 yılı sonrası yaşanan düşüşün görülmediği ve mevcut sayının sabite yakın bir seyir izlediği görülmektedir.

TRC3 genelinde, toplam yumurta tavuğu sayısı 460.289 ile toplam kümes hayvan sayısının % 64’ünü oluşturmaktadır. Mevcut veriler doğrultusunda, yumurta tavukçuluğunun, diğer kanatlılardan hindi, kaz, et tavuğu gibi türlere nazaran çok daha fazla yetiştirildiği görülmektedir. Yumurta tavuğundaki yüksek oran, üretimin ağırlıklı olarak küçük ölçekli ev işletmesi şeklinde yapılması ve evin yumurta ihtiyacını karşılamaya yönelik olmasından kaynaklanmaktadır. Kanatlı hayvan sayısının, 2006 yılı sonrası TRC3 Bölgesi’nde sabit bir seyir izlemesi, yoksul hane halklarının tek geçim kaynaklarından biri olan tavukçuluğun yerini doldurabilecek başka bir faaliyetin olmayışından kaynaklanmaktadır.

Şekil 82: Türkiye ve TRC3 yumurta üretimi

Kaynak: TÜİK

3.1.3.5 Hayvancılık İşletmeleri ve Destekler

Hayvancılıkla uğraşan kooperatifler Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı veya Tarım ve Köyişleri Bakanlığı’nın verdiği kredilerden faydalanmaktadır. Tarım Bakanlığı’nın verdiği kredilerden kooperatif üyeleri veya özel müteşebbisler yıllık % 5 faizden ilk yıl ödemesiz olarak faydalanırken; Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı’ndan alınan kredilerde faiz uygulanmamakta ve geri ödemeler 3’üncü yıl başlamaktadır.

Kooperatiflere büyükbaş hayvan kapsamında verilen desteklerde, canlıların gebe olması, yatırımcıların 3-6 ay boyunca süt almadan işletmelerini yönetmelerini gerektirmektedir. Hâlihazırda, gelir seviyeleri düşük olan kooperatif üyelerinin, bu süre zarfında süt satışı yapmadan işletme giderlerini karşılamaya çalışmaları neredeyse imkânsızdır.

2009 yılı verilerine göre, Mardin ilinde 48 adet tarımsal kooperatif ve 4 adet yetiştirici birliği olmak üzere toplam 52 adet örgütlü yapı bulunmaktadır. Tarımsal kooperatiflerin 3.097 ve birliklerin 3.493 üyesi mevcuttur. Siirt ilinde faaliyet gösteren 15 kooperatif bulunmaktadır, 7 kooperatif ise proje uygulama aşamasındadır. Proje uygulayan kooperatiflerin 3 tanesi 2001 yılından beri 200 başlık süt sığırcılığı yapmakta, diğer 3 tanesi almış oldukları krediyi ödeyemedikleri için icra takibinde bulunurken, 1 kooperatif 300 başlık bir proje yürütmek amacıyla kredi almıştır. Şırnak’ta ise 28 adet kooperatiftan 4’ü Tarım ve Köyişleri Bakanlığı genel bütçesinden toplamda 300 büyükbaş süt sığırcılığı projesi için kredi almıştır. Kooperatiflerin ikisi İdil’de, diğer ikisi ise Silopi’de bulunmaktadır. İki adet kooperatif, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu’ndan toplamda 1.250 küçükbaş yetiştiriciliği için destek almıştır. 2010 yılı için 4 adet kooperatife daha destek verilmesi Tarım ve Köyişleri Bakanlığı’nın gündeminde bulunmaktadır.⁵³

Kooperatiflerin en büyük sorunlarından biri, nakliye giderlerinin yüksek olması ve buna bağlı olarak ürettikleri sütü pazarlayamamalarıdır. Etkin yönetilemeyen kooperatiflerde üyeler, büyükbaş hayvanlarını acil ihtiyaçları için satarak paraya çevirmektedirler.

Dağ köylerinde yaşayan insanlar, güvenlik sebebiyle hayvanlarını otlatamamakta ve yem yetersizliğinden dolayı süt verimleri düşük kalmaktadır (5-6 litre/gün). Ayrıca söz konusu kişilerin, kooperatifçilik konusunda yeterli bilgisi bulunmamakta, bu nedenle, verilen destekleri yönetmek için İl Müdürlükleri’nin bünyesinde yeterli sayıda veteriner, zootekniker, inşaat mühendisi, ziraat mühendisi gibi teknik eleman bulundurulması gerekmektedir.

Üreticilerin Anaç-Sığır desteğinden faydalanabilmeleri için Hayvan Kayıt Sistemi’ne (Türkvet) ve Soykütüğü-Önsoykütüğü Sistemi veri tabanına kayıtlı, kültür ırkı veya kültür ırkı melezi en az 5 baş anaç sığira sahip ve ulusal düzeyde üst örgütlenmesini tamamlamış bir hayvancılık örgütüne üye olması gerekmektedir.

2008 yılında, Mardin ilinde Anaç-Sığır desteğinden faydalanan toplam büyükbaş sayısı sadece 164’tür. 2007 yılından sonra ise Mardin ilinin tüm Türkiye içinde almış olduğu hayvancılık desteği % 2 gibi çok

küçük bir orandır.

Yörede yaşayan çiftçilerin, örgütlenme konusundaki bilgi eksiklikleri ve kültür ırkı konusundaki bilgi, beceri eksiklikleri ile önyargıları, anaç sığır desteklerinden faydalanmalarını engellemektedir.

Güneydoğu Anadolu Projesi Eylem Planı kapsamındaki illerde Süt Sığırcılığı Yatırımlarını desteklemeye ilişkin olarak hayvan ve makine alımı ile inşaatı kapsayan konularda hibe desteğine çıkılmıştır. Buna göre yeni yatırımlarda inşaat giderlerinin % 30’u, hayvan alımında damızlık gebe düve alımının % 40’ı, makine alımında süt sağım ünitesi ve/veya soğutma tankının % 40’ı karşılanmaktadır. Hibeden faydalanabilmek için işletmelerin en az 50 baş hayvan ile yatırım yapması gerekmektedir.

3.2 Sanayi

3.2.1 Bölge Sanayisinin Gelişimi

Türkiye’de sanayinin son 20 yıldaki gelişimine bakıldığında; sanayinin Ankara, İstanbul, İzmir, Adana gibi büyüme kutuplarından, bu merkezlerin ard bölgesinde yer alan komşu illere kaydığı (Kırklareli, Kocaeli, Mersin, Sakarya), kamu sanayiine dayalı illerde gerileme yaşandığı (Zonguldak, Kırıkkale) ve Anadolu’da yeni sanayi merkezlerinin (Gaziantep, Çorum, Kahramanmaraş vs.) içsel dinamiklerini değerlendirerek ve ihtisaslaşarak öne çıktığı görülmektedir.⁵⁴

Türkiye’de sanayi alanında bu gelişmeler yaşanırken, TRC3 Bölgesi sanayii, sahip olunan potansiyele rağmen, yeterince gelişmemiş ve rekabet edebilirlik konusunda yetersiz kalmıştır. Bu durumun oluşmasının da Bölge’de zengin yerel kaynakların Ar-Ge ve yenilik-

Bölge’nin genç ve girişimci nüfusu, bereketli tarım toprakları ile yeraltı ve yer üstü zenginlikleri ve Orta-doğu, Afrika ülkeleri ve Türk Cumhuriyetleri pazarlarına yakınlık avantajının sanayide son yıllarda daha iyi değerlendirilmesi sonucu Bölge Gayrisafi Katma Değeri’nde sanayi sektörünün payı Şekil xx’den görülebileceği gibi ülke ortalamasının üzerinde bir artış göstermiştir.

⁵³ İl Tarım Müdürlüklerinden derlenen veriler⁵⁴ DPT Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Çalışması, 2003

çilik ile harekete geçirilememesi, üretimde bilgi ve teknolojinin yeterince kullanılamaması, Bölge KOBİ'lerinin finansmana ve bilgiye erişimde güçlükler yaşaması, kalifiye işgücü ve altyapı yetersizlikleri, pazarlama, tanıtım, markalaşma ve inovasyon stratejilerinin eksikliği gibi etkenlerin payı vardır.

Ülke genelinde Gayrisafi Katma Değer içerisinde sanayi sektörünün payında 2007-2008 yılları arasında düşüş yaşanırken TRC3 Bölgesi'nde bu pay aynı dönemde artış göstermiştir.

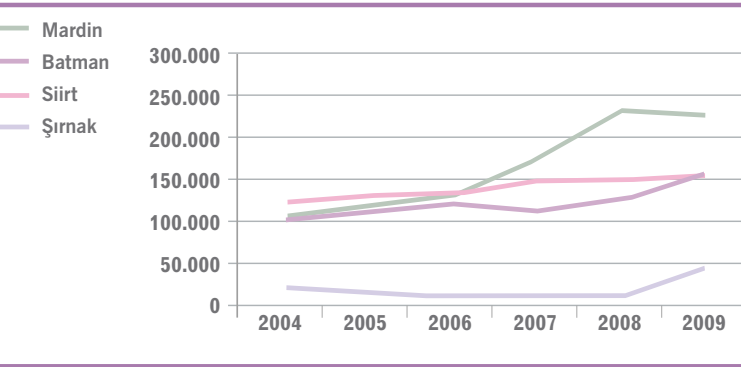
Şekil 83: GSKD içerisinde sanayi sektörünün payı

Kaynak: TÜİK

Bölge sanayisinin gelişimi hakkında sanayide tüketilen elektrik miktarları da fikir vermektedir. Aşağıdaki şekilden 2004-2009 yılları arasında Bölge illerinde sanayide kullanılan elektriğin gelişimi izlenmektedir.

Şekil 84: TRC3 illeri sanayide elektrik kullanımı (2004-2009)

Kaynak: TÜİK

Yukarıdaki şekle göre Mardin'de sanayi üretiminin, 2009 yılında hafif bir gerileme olsa da, özellikle 2006 yılından bu yana bir sıçrama gerçekleştirdiği, Şırnak'ta ise sanayi üretiminin diğer üç ile göre çok

düşük kaldığı görülebilir. Son yıllarda sanayi üretimi Kuzey Irak ile artan ticaret hacmine dayalı olarak gelişen Mardin⁵⁵ sanayileşme açısından dört ilin öncüsü konumundadır. Siirt'te imalat sanayi işyeri sayısı Batman'a göre daha düşük değerler alırken, sanayi elektrik kullanımının 2009 yılına kadar Batman'ın biraz üzerinde değerler alması dikkate değer bir durumdur. Farkın özellikle 2007 yılında açılması Siirt ilinde işlenen bakır madeni ve çimento fabrikası gibi büyük ölçekli sanayi tesislerinin kapasite artışı ile açıklanabilir.

OSBÜK'ün 2009 verileri temel alınarak Mardin ve Batman OSB'lerinde⁵⁶ tüketilen elektrik miktarlarının aylara göre dağılımının bir karşılaştırması yapıldığında Mardin OSB'nin elektrik tüketim grafiğinin çok iniş çıkışlı, Batman OSB'nin tüketiminin ise daha dengeli olduğu görülmektedir. Mardin'deki bu dalgalanmalar, Mardin'de yaygın olan un ve bulgur sanayiinde mevsimsel olarak yaşanan üretim artış ve azalışlarından kaynaklanmaktadır.⁵⁷

TRC3 Bölgesi OSB'leri elektrik tüketimleri ile TRC (Güneydoğu Anadolu) Bölgesi OSB'lerinin elektrik tüketimi karşılaştırıldığında, Mardin ve Batman'ın, TRC Bölgesi sanayi merkezlerinin ne kadar gerisinde olduğu ortaya çıkmaktadır. TRC Bölgesi OSB'leri elektrik tüketiminde ilk sırada Gaziantep gelmekte ve onu Şanlıurfa ile Adıyaman illeri takip etmektedir. Gaziantep OSB'sinde tüketilen elektrik miktarı Mardin OSB'sinde tüketilen elektriğin yaklaşık 50 katıdır.⁵⁸

Dört ilde sanayide kayıtlı işletmelerin sayısı incelendiğinde farklı veri kaynakları arasındaki tutarsızlıklar bu konuda doğru tes-

TRC3 Bölgesi sanayisinin bulunduğu güncel noktanın anlaşılabilmesi için Bölge'de geniş kapsamlı bir sanayi envanteri çalışmasının yapılmasına ihtiyaç vardır.

pit ve tahminlerin yapılmasını güçleştirmektedir.

Tablo 65'te TÜİK kaynaklarına göre Bölge illerinde ve Bölge'de açılan sanayi işletmelerinin sayısı ve ser-

mayesi verilmektedir. Buna göre; Mardin ve Batman illerinde açılan imalat sanayii işletme sayısında artış ve Siirt'te azalış görülürken Şırnak'ta bu sayı değişmemiştir. Madencilik ve taşocakçılığı açılan işyeri sayısında ise yalnızca Siirt ili'nde artış söz konusudur. 2009 yılında toplam açılan işletme bakımından en yüksek sayı Mardin ili'ne ait olup artış oranı açısından da yine bu il ilk sırada gelmektedir.

Tablo 65: Sektörlere göre açılan işletmelerin sayı ve sermayeleri

	Mardin		Batman		Şırnak		Siirt		TRC3		TRC	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009
İmalat/Sayı	19	25	13	25	5	5	8	3	45	58	379	400
İmalat/ Sermaye (Bin TL)	8.100	21.350	2.225	7.200	1.405	2.100	2.400	700	14.130	31.350	138.861	172.415
Maden. Taşoc./Sayı	3	2	2	2	8	6	1	3	14	13	49	42
Maden. Taşoc./Sermaye (Bin TL)	900	600	850	700	1.800	1.450	500	1.100	4.050	3.850	15.075	10.970
Toplam/Sayı	217	274	120	149	109	106	47	49	493	578	2.413	2.700
Toplam/Sermaye (Bin TL)	80.925	113.282	29.969	42.709	32.649	34.663	20.271	23.477	163.814	214.131	784.284	801.449

Kaynak: TÜİK

Aşağıda yer alan Sanayi ve Ticaret İl Müdürlükleri verilerine göre illerde sanayi siciline kayıtlı firmaların az da olsa bir kısmının faal olmadığı, henüz faaliyete geçtiği ya da üretimi durdurarak tamamen hizmet sektöründe faaliyet göstermeye başladığı tespit

Aynı maddenin 2'nci ve 3'üncü fıkralarında devamlı ve seri halinde tamirat yapan kurumlarla elektrik veya başka enerji üreten santrallerin, gemi inşaatı gibi büyük inşaat yerlerinin de bu Kanun kapsamına girdiği, el ve ev sanatları ile küçük tamirhanelerin ise bu Kanun kapsamına alınmadığı ifade

edilmektedir. Söz konusu Kanunda, 2008 yılında 5728 sayılı Kanunla⁶² yapılan değişiklikle sanayi işletmelerini süresi içinde sanayi siciline tescil ettirmeyenler için idari para cezası getirilmiş olması 2008 ve 2009 yıllarında sanayi siciline kayıtlı özel sektör firmalarında görülen artışın muhtemel sebeplerinden

birinin de bu Kanun değişikliği olabileceğini akla getirmektedir.

3.2.2 Üretim Yerine Göre İşletmeler

3.2.2.1 Organize Sanayi Bölgeleri

Türkiye'de sanayinin gelişmesi amacıyla kullanılan araçlar arasında başlarda gelen OSB'ler, 1960'lı yıllardan günümüze, yatırım ve istihdamın artırılması yoluyla bölgesel kalkınmaya olan katkıları nedeniyle sanayi politikalarında önemli bir yer tutmaktadır. OSB'ler, işletmelere dış ticaret, enerji, yatırım, işgücü, kalite gibi birçok konuda rekabet avantajı sağlamaktadır. Bu nedenle OSB'lerde faaliyet gösteren işletmeler OSB dışında faaliyet gösterenlere göre daha yüksek performans sergileyebilmektedir.

⁵⁵İmalat Sanayii Yatırım Ortamı Anketi, DİKA 2010

⁵⁶İmalat Sanayii Yatırım Ortamı Anketi, DİKA 2010

⁶¹<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.3.6948&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=sanayi%20sicili>

⁶²<http://rega.basbakanlik.gov.tr/main.aspx?home=http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2008/02/20080208.htm&main=http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2008/02/20080208.htm>

TRC3 Bölgesi'ndeki OSB'lerle ilgili olarak aşağıdaki tablo incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır: Bölge'de toplam 5 adet Organize Sanayi Bölgesi bulunmakta, bunlardan 3 tanesi faal iken 1 tanesinde üretim yapılmamakta ve 1 tanesinin de yapımı devam etmektedir. TRC3 Bölgesi OSB'lerinden Mardin OSB, 71 faal tesis ile ilk sırada gelmektedir. Bu OSB, % 99 doluluk oranına ulaştığından dolayı 412 dönümlük bir genişleme yapılması planlanmaktadır. Özellikle son yıllarda Mardin'e artan yatırım talepleri nedeniyle bu ek alanın da ancak kısa bir süre için ihtiyaca cevap verebileceği göz önüne alınarak ikinci bir OSB yapılması düşünülmekte ve buna yönelik yer seçimi çalışmaları devam etmektedir.

Şırnak OSB, bulunduğu mevkiin dağlık bir bölgede ve Habur Sınır Kapısı'na uzak olması nedeniyle yatırımcılardan talep görmemiş ve faaliyete geçememiştir. Bu yüzden sınır kapısına daha yakın olması ve daha ulaşılabilir bir bölgede yer alması nedeniyle Cizre'de yeni bir OSB kurulmasına karar verilmiştir. Cizre OSB'nin yapım çalışmaları devam etmekte olup Ocak 2011'de 500 dönümünün ihalesi yapılmıştır. Batman OSB ise Mardin OSB'ye göre daha yeni olup beklenenin altında bir tesis sayısına sahiptir.

makta, bu da sanayi tesislerinin personel profiline yansımaktadır. Bölge işletmeleri, Bölge içinden sağlayamadıkları kalifiye personeli (özellikle deneyimli ustabaşı, tekniker ve/veya mühendis) Bölge dışından da istihdam edememekte ya da en az iki katı maliyetle istihdam edebilmektedir.⁶⁴

TRC3 Bölgesi'ndeki OSB'lerde yan sanayi alanında yeterince gelişme sağlanamamıştır. İşletmeler aynı faaliyet kollarında yoğunlaşmakta, birbirini tamamlayıcı, birbirinin yan ürününü üreten sanayiler gelişmemekte, bu nedenle de ürün çeşitliliği sağlanamamakta ve üretimde verimlilik ve kârlılık olması gerekenden düşük kalmaktadır. Örneğin Bölge OSB'lerindeki tesislerin çoğunluğu gıda sektöründe olmasına rağmen gıda ambalaj, catering, soğutma gibi tamamlayıcı sektörler gelişmemiştir. Bu yönde bir gelişme Bölge'de üretilen katma değeri yükseltecek, Bölge ihracatını artıracaktır.

3.2.2.2 Küçük Sanayi Siteleri

Kent içerisinde dağınık halde bulunan ve genelde imalat ve tamir-bakım işleriyle uğraşan küçük işletmeleri bir araya getirerek onlara özellikle altyapı

Tablo 67: TRC3 OSB'leri hakkında genel bilgiler

	Mardin	Batman	Şırnak	Cizre	Siirt
Başlama-Bitiş Tarihi	1976-1994	1991-2007	2004-2008	Yapım Aşamasında	1991-2005
Büyükliği (Ha)	300	113	84	100	70
Toplam Sanayi Parsel Sayısı	142	59	24	62	81
Tahsis Edilen Sanayi Parsel Sayısı	118	46	1	0	7
Tahsis Edilecek Sanayi Parsel Sayısı	14	13	16	45	74
Üretimde Firma Sayısı	71	24	0	0	2
İnşaa Halindeki Firma Sayısı	10	18	0	0	2
Kapalı/Faaliyete Ara Vermiş Firma Sayısı	11	1	0	0	1

Kaynak: OSBÜK OSB Bilgi Sitesi, Organize Sanayi Bölge Müdürlükleri

Bölge, hammadde kaynakları açısından potansiyel barındırmasına rağmen, Bölge'de en yaygın sektör olan gıda sanayiinde üretim tesisleri hammadde-lerini çoğunlukla farklı bölgelerden sağlamaktadır. Bunların başında Gaziantep, Adana, İstanbul, İzmir, Diyarbakır, Konya illeri gelmektedir.⁶³

Bölge OSB'leri, emek yoğun sektörlerin yaygın, genç ve işsiz nüfusun yoğun olduğu bir Bölge'de olması nedeniyle ucuz işgücü konusunda avantajlı gibi görünenler de Bölge'de kalifiye personel sıkıntısı yaşan-

anlamında daha elverişli bir üretim ve hizmet ortamı sağlayan KSS yapı kooperatiflerinin TRC3 Bölgesi'ndeki durumuna bakıldığında; Mardin ilinde üç, Batman ilinde iki, Şırnak ve Siirt illerinde ise birer adet KSS bulunduğu görülmektedir. TRC3 Bölgesi'nin en eski KSS'si Mardin Merkez KSS olmasına rağmen, en yüksek işyeri sayısı Batman KSS ve ardından Kızıltepe KSS'ye aittir. Doluluk oranı açısından iyi durumda olan TRC3 KSS'leri arasında en düşük doluluk oranına sahip olanı % 62 ile Nusaybin KSS'dir.

Tablo 69'da bu KSS'lerin işyeri kapasitelerinin ve devam eden KSS projelerinin TRC, KÖY illeri ve Türkiye ile karşılaştırması yer almaktadır. Buna göre;

Tablo 68: TRC3 KSS'leri genel bilgiler

	Mardin			Batman		Şırnak		Siirt
	Merkez	Kızıltepe	Nusaybin	Merkez	Merkez	Merkez	Cizre	Merkez
Kuruluş	1.969	1.984	1.986	1.984	1.990	1.994	1.995	1.977
İşyeri Kapasitesi	190	200	154	254	107	100	100	128
Faal İşyeri Sayısı	166	133	96	254	107	100	100	128

Kaynak: Sanayi ve Ticaret İl Müdürlükleri (2009)

TRC3 Bölgesi'nde Şırnak ve Cizre'de KSS yapımı devam etmektedir. 2010 Yılı Yatırım Programı'nda Şırnak KSS'nin 2012, Cizre KSS'nin ise 2013 yılında biteceği öngörülmektedir.⁶⁵ Mardin'de Merkez, Kızıltepe ve Nusaybin olmak üzere üç KSS bulunmakta olup bunlardan en fazla işyerine sahip olan Kızıltepe KSS'dir. Toplamda Mardin KSS'leri 544, Batman KSS'leri 361, Şırnak 100 ve Siirt 128 işyerine sahiptir. Batman ilindeki Marangozlar ve Kaynakçılar KSS Ya-pı Kooperatifi tasfiye halindedir.

TRC3 Bölgesi KSS'lerinin; TRC, KÖY'ler ve Türkiye'deki KSS'ler içerisindeki oranları hesaplandığında; TRC'de bitmiş olan KSS'ler içerisinde % 19,3 ve devam eden KSS'ler içerisinde % 28,5 oranında bir paya sahip olduğu görülmektedir. KÖY'lerdeki KSS'ler içinde TRC3 Bölgesi'nin payı bitmiş olan KSS'lerde % 2,8 ve devam edenlerde % 5,5'tir. Türkiye'de faal halde olan KSS'ler içerisinde TRC3 Bölgesi'nin payı bitmiş olan KSS'lerde % 1,3 ve devam eden KSS'lerde % 4,1'dir. İşyeri sayısı açısından bu oranlar hesaplandığında; TRC3 KSS'lerinde faaliyette olan işyerlerinin TRC içerisindeki payı % 12,7, KÖY'ler içindeki payı % 3 ve Türkiye içindeki payı % 1 olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 69: Biten ve devam eden KSS adet ve işyeri kapasiteleri

	Biten		Devam Eden	
	Adet	İşyeri Kapasitesi	Adet	İşyeri Kapasitesi
Mardin	1	190	-	-
Kızıltepe	1	200	-	-
Nusaybin	1	154	-	-
Batman	2	361	-	-
Şırnak	1	100	1	150
Cizre	-	-	1	100
Siirt	1	128	-	-
TRC	31	8.887	7	1.213
KÖY'ler	210	38.272	36	3.390
Türkiye	438	92.138	48	4.931

Kaynak: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret İl Müdürlükleri Verileri, 2010 Yatırım Programı

TRC3 Bölgesi KSS'lerindeki işletmeler üretim sektöründen çok hizmet sektörü ağırlıklı olup en yaygın üretim konularını oto tamir, bakım, yedek parça, kaynak, boya ve ardından da marangozluk, demir ve mobilya doğramacılığı oluşturmaktadır.

3.2.3 Sektörlere Göre İşletmeler

3.2.3.1 İmalat Sanayi

Giriş kısmında belirtildiği gibi, sektörler göre işletmeler açısından TÜİK, TOBB, GAP verilerinin, gerek farklı bilgileri temel alarak hesaplanmaları gerekse Bölge'de doğru veri elde etmenin zorluğundan kaynaklanan sıkıntılardan dolayı birbirleri ile veya gerçek durumla örtüşmedikleri noktalar bulunmaktadır. Fakat genel itibarıyla bir çıkarım yapabilmek bakımından bu verilerin değerlendirilmesi faydalı görülmektedir.

2009 GAP Sanayi Envanteri verilerine dayanarak oluşturulan aşağıdaki şekiller TRC3 Bölgesi'nde sanayinin sektörel dağılımını ve istihdamın sektörel dağılımını göstermektedir.

Bölge sanayi işletmelerinin % 41,97'sinin gıda, içki ve tütün sanayiinde faaliyet gösterdiği, onu takip eden sanayi kolunun ise % 18,13'lük pay ile taş ve toprağa dayalı sanayi olduğu, 3'üncü sırada ise % 17,62'lik pay ile kimya, petrol, kauçuk ve plastik sanayiinin yer aldığı görülmektedir. Bölge'de son yıllarda pamuk üretimi azalırken, yerli tekstil üretimi ithal ürünlerle rekabet edemeyecek duruma gelmiştir. Bu durum göz önünde bulundurularak tasarlanan yeni teşvik sisteminde tekstil işletmelerinin, içinde TRC3 illerinin de yer aldığı Dördüncü Bölge'ye kaydırılmasına yönelik teşvikler yer almaktadır. Buna rağmen, mevcut teşviklerin yeterli olmadığı, tekstil, giyim ve deri sanayiinin % 13,47'lik bir payla ancak 4'üncü sırada yer aldığı görülmektedir. Metal eşya ve makine teçhizatı ile orman ve kâğıt ürünleri sanayii birbirine yakın bir oranla işletme sayısı ve istihdam oranı açısından Bölge sanayiindeki en küçük paylara sahiptir. Bölge'de gıda sanayii dışındaki sektörlerin bu sektöre göre geride kalmasının sebepleri arasında söz konusu sektörlerin gerektirdiği teknolojik kapasitenin Bölge'de yetersiz olması, gıda sanayiindeki hammadde yakınlık a-

⁶³ İmalat Sanayii Yatırım Ortamı Anketi, DİKA 2010

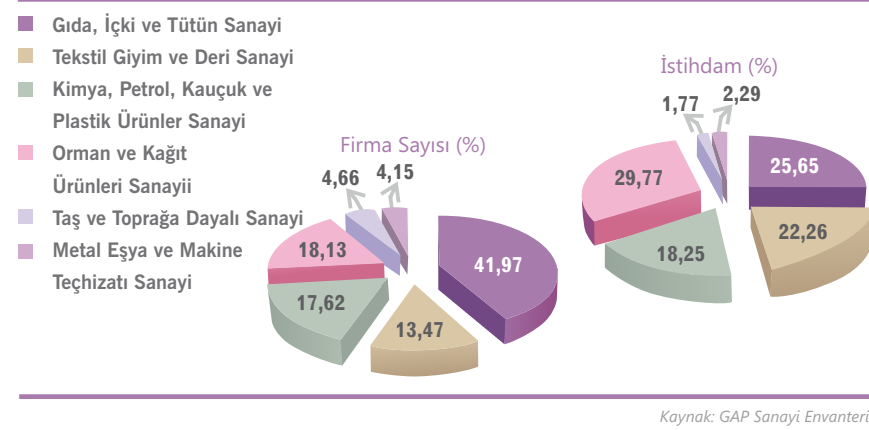
⁶⁴ İmalat Sanayii Yatırım Ortamı Anketi, DİKA 2010

⁶⁵ <http://mevzuat.dpt.gov.tr/bkk/20100104M2-1-1.pdf>

vantajının bu sektörlerde olmaması, Bölge'de geleneksel sektörler dışındaki alanlara yönelmede girişimciliğin düşük düzeyde olması sayılabilir. Mardin'de işlenen Mardin taşı ve kireç, Batman'da işlenen alçıtaşı ve mermer, Bölge'de son yıllarda sayısı artan çimento fabrikaları, mıcır, bims ve beton üretim

illeri birbirine yakın oranda bir istihdam sağlarken, firma sayısı bakımından Batman öne çıkmaktadır. Bölge orman bakımından fakir olduğu için, orman ve kağıt ürünlerinde yetersiz üretime sahiptir. Metal eşya ve makine teçhizatı sanayiinde az sayıda firma olduğu ve sağladıkları istihdamın da diğer sektörlerle nispe-

Şekil 85: TRC3 firma sayısı ve istihdamda sektör payları

tesisleri, taş ve toprağa dayalı sanayinin Bölge'deki 2'nci büyük sanayi alanı olmasını açıklamaktadır.

Şekil 85'de gösterilen işletmelerin sektörel dağılımı ile istihdamın sektörel dağılımı beraber düşünüldüğünde; gıda, içki ve tütün sanayiinin işletme sayısına göre olması gerekenden daha az bir istihdam sağladığı, taş ve toprağa dayalı sanayinin ise işletme sayısındaki payının üzerinde bir istihdam yarattığı görülmektedir. Bu durumun oluşmasında "taş ve toprağa dayalı sanayi" kategorisinde Bölge'de çok sayıda kişi -ye istihdam sağlayan çimento fabrikalarının yer alması etkili olmuştur. Şekilde dikkat çeken bir başka husus ise tekstil sektörünün yarattığı istihdamın payının işletme sayısındaki payından çok yüksek olmasıdır. Buna göre tekstil ve taş toprağa dayalı sanayi sektörlerinin, gıda sanayindeki tesislere göre daha çok istihdam sağladığı ortaya çıkmaktadır.

GAP Sanayi Envanteri baz alınarak oluşturulan yandaki tablo incelendiğinde; Batman'ın kimya, petrol, kauçuk ve plastik sanayiinde uzmanlaştığı ve bu sektörün Batman'da yoğunlaştığı görülmektedir. Batman'da bulunan petrol rafinerisi özellikle petrol türevi ürünlerin üretimini buraya kaydırmıştır. Gıda, içki ve tütün sanayiinde en fazla firma sayısına sahip il Mardin olmasına karşın, en yüksek istihdam oranına sahip ilin Batman olduğu gözden kaçmamaktadır. Tekstil, giyim ve deri sanayiinde ise Batman hem firma sayısında, hem istihdam oranında öne çıkmaktadır. Taş ve toprağa dayalı sanayide Bölge'nin tüm

ten az olduğu görülmektedir.

Tablo 71'de TOBB verilerine dayanarak oluşturulan TRC3 illerinde kayıtlı üretici ve istihdam açısından öne çıkan sektörler verilmiştir.

Yandaki tabloda ise daha önce yer verilmiş olan GAP Sanayi Envanteri verilerine göre TRC3 illerinin hangi sektörlerde TRC3 sanayisinin en yüksek ve en düşük değerlerine sahip olduğu görülmektedir. Tekstil sektöründe en yüksek firma ve istihdam payı Batman'a ait görünmekte ve bu durum yukarıda yer verilen TOBB verilerinde istihdam açısından tekstil sektöründe Mardin ve Siirt'in Batman'dan daha önde olduğu verisiyle çelişmektedir. Aynı şekilde, gıda içki ve tütün sektöründe istihdam açısından TOBB verilerine göre Mardin, Batman'a göre daha yüksek bir paya sahip iken aşağıdaki tabloda bu sektördeki istihdamın Batman'da daha yüksek olduğu görülmekte-

Buna göre; kayıtlı üretici sayısı bakımından dört ilde de gıda, içki ve tütün sanayiinin; istihdam bakımından ise Mardin ve Siirt'te tekstil, Batman'da kimya, kimyasal ürünler ve petrol, Şırnak'ta ise elektrik üretimi sektörlerinin önde geldiği görülmektedir.

Tablo 70: TRC3 illerinde faaliyet gösteren imalat sanayi firmaları*

	Sektör İçinde İlin Payı		Sanayi İçinde Sektörün Payı	
	Firma sayısı (%)	İstihdam (%)	Firma sayısı (%)	İstihdam (%)
Gıda, İçki ve Tütün Sanayi	100	100	41,97	25,65
Mardin	39,51	37,83	16,58	9,7
Batman	29,63	40,25	12,44	10,32
Şırnak	6,17	4,36	2,59	1,12
Siirt	24,69	17,57	10,36	4,51
Tekstil Giyim ve Deri Sanayi	100	100	13,47	22,26
Mardin	34,62	19,92	4,66	4,43
Batman	53,85	42,79	7,25	9,53
Şırnak	3,85	1,43	0,52	0,32
Siirt	7,69	35,86	1,04	7,98
Kimya, Pet., Kauçuk ve Plas. Ür. Sanayi	100	100	17,62	18,25
Mardin	38,24	24,3	6,74	4,43
Batman	38,24	66,86	6,74	12,21
Şırnak	17,65	7,19	3,11	1,31
Siirt	5,88	1,65	1,04	0,3
Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	100	100	18,13	29,77
Mardin	8,57	27,53	1,55	8,2
Batman	42,86	24,26	7,77	7,22
Şırnak	22,86	19,13	4,15	5,69
Siirt	25,71	29,08	4,66	8,66
Metal Eşya ve Makine Teçhizatı Sanayi	100	100	4,66	1,77
Mardin	8,57	15	1,04	0,27
Batman	42,86	18	1,55	0,32
Şırnak	22,86	0	0	0
Siirt	25,71	67	2,07	1,19
Orman ve Kağıt Ürünleri Sanayi	100	100	4,15	2,29
Mardin	22,22	17,05	1,04	0,39
Batman	33,33	38,76	2,07	0,89
Şırnak	0	0	0	0
Siirt	44,44	44,19	1,04	1,01
Sanayi Toplam	100		100	100
Mardin	25		31,61	27,43
Batman	50		37,82	40,48
Şırnak	0		10,36	8,44
Siirt	25		20,21	23,65

*Not: GAP Sanayi Envanterinde Sanayi İçinde Değerlendirilen; Batman'da 6, Şırnak'ta 4, Siirt'te 2 Firmanın Faaliyet Konusunun NACE REV 2'ye Göre İmalat Sanayi Dışı Sektörlerde Olduğu Tespit Edilmiş ve Çıkarılmıştır.
Kaynak: GAP Sanayi Envanteri 2009

dir. Sanayi alanında farklı kaynakların oluşturduğu verilerin birbirleriyle ve sahaya çelişmesi, bu alanda gerçekçi bir envanter oluşturulması ihtiyacının öncelikli olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 71: İllere göre kayıtlı üretici ve istihdamın en fazla olduğu sektörler sıralaması

	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt	TRC3
Kayıtlı Üretici	Gıda İçki Tütün	Gıda İçki Tütün	Gıda İçki Tütün	Gıda İçki Tütün	Gıda İçki Tütün
	Kimya Kimyasal Ürünler Plastik Lastik Kömür	Kimya Kimyasal Ürünler Plastik Lastik Kömür	Diğer (elektrik sektörü, suyun sağlanması ve dağıtımı)	Tekstil	Kimya Kimyasal Ürünler Plastik Lastik Kömür
	Tekstil	Tekstil	Kimya Kimyasal Ürünler Plastik Lastik Kömür	Metal Dışı Ürünler	Tekstil
	Tarım ve Hayvancılık	Metal Dışı Ürünler	Kömür Madenciliği	Metal Eşya Makine	Metal Dışı Ürünler
İstihdam	Tekstil	Kimya Kimyasal Ürünler Plastik Lastik Kömür	Diğer (elektrik sektörü, suyun sağlanması ve dağıtımı)	Tekstil	Tekstil
	Gıda İçki Tütün	Tekstil	Gıda İçki Tütün	Metal Dışı Ürünler	Kimya Kimyasal Ürünler Plastik Lastik Kömür
	Kimya Kimyasal Ürünler Plastik Lastik Kömür	Gıda İçki Tütün	Kömür Madenciliği	Gıda İçki Tütün	Gıda İçki Tütün
	Metal Dışı Ürünler	Metal Dışı Ürünler	Kimya Kimyasal Ürünler Plastik Lastik Kömür	Metal Eşya Makine	Metal Dışı Ürünler

Kaynak: TOBB Kayıtlı İşletme Verileri (2009)

Tablo 72: Sektörlere göre kayıtlı firma ve istihdamın en fazla olduğu iller

	Firma Payı		İstihdam Payı	
	En Yüksek	En Düşük	En Yüksek	En Düşük
Gıda İçki Tütün	Mardin	Şırnak	Batman	Şırnak
Tekstil	Batman	Şırnak	Batman	Şırnak
Kimya Petrol Plastik	Mardin ve Batman	Siirt	Batman	Siirt
Taş ve Toprak	Batman	Mardin	Siirt	Şırnak
Metal Eşya Makine	Siirt	Şırnak	Siirt	Şırnak

Kaynak: GAP Sanayi Envanteri (2009)

3.2.3.2 Enerji Sektörü

Enerji sektörü özellikle GAP kapsamında planlanan ve gerçekleştirilen projelerle Bölge sanayiinin can damarını oluşturmakta ve birçok yan sektörü tetikleyici bir etki yaratmaktadır. Son yıllarda enerji mevzuatında gündeme gelen değişikliklerle enerji sektörünün, enerji kaynakları bakımından zenginliğe ve çeşitliliğe sahip olan TRC3 Bölgesi'nde cazip yatırım alanları arasında yer almaya devam ederek Bölge kalkınmasına hizmet edeceği beklenmektedir.

Türkiye'de enerji sektörü yaklaşık 10 yıldır yeniden yapılanma vizyonu ile liberalizasyon ve özelleştirme süreçlerini bir arada yaşamaktadır. 2001 yılında çıkarılan Doğalgaz Piyasası Kanunu ve Elektrik Piyasası Kanunu ile doğalgaz ve elektrik enerjisi üretiminde özel şirketlerin önü açılmıştır. Yine aynı yıl elektrik üretim, iletim, dağıtım, ticaretinden sorumlu kuruluşların ayrılması ve bağımsız düzenleyici kurum olan EPDK'nın kurulması ile özelleştirme ve liberalizasyon amaçlı düzenlemelerin altyapısı hazırlanmıştır.

yon amaçlı düzenlemelerin altyapısı hazırlanmıştır.

2004 yılında yayınlanan Elektrik Enerjisi Sektörü Reformu ve Özelleştirme Strateji Belgesi doğrultusunda yürütülmekte olan TEDAŞ'a ait ayrılmış 21 dağıtım şirketinin ve kamuya ait bazı

üretim şirketlerinin özelleştirme ihaleleri devam etmektedir. Elektrik enerjisi piyasası, tüm dağıtım şirketlerinin devredilmesiyle bölgesel tarifelerin uygulanacağı zamanı bekleyen bir geçiş dönemindedir.

Bu dönemde, tüm dağıtım şirketleri gibi özelleştirme kapsamında bulunan, TRC3 ve TRC2 Bölgelerinin dağıtımından sorumlu DEDAŞ'ın özelleştirmesi konusunda Başbakanlık Özelleştirme İdaresi tarafından 09.08.2010 tarihinde yapılan nihai pazarlık görüşmeleri sonuçlanmış ve DEDAŞ'ın kazanan firmaya devredilmesi için işlemler başlamıştır. Devir işlemlerinin 6-12 aylık bir sürede tamamlanacağı öngörülmektedir.

Doğalgaz piyasasında ise 2009 yılında sanayi alanında LNG (sıvılaştırılmış doğalgaz) kullanan şirketlere doğalgaz satışı dışında reel sektörün Bölge'de henüz başka bir girişimi yoktur. Diyarbakır-Batman-Siirt doğalgaz boru hattının inşasının 2011 yılında tamam-

lanması ile EPDK'dan Batman, Siirt ve Kurtalan için dağıtım lisansı almış olan Siirt-Batman Doğalgaz Dağıtım A.Ş. aktif hale gelecektir.

Bölge'de petrol ve doğalgaz çıkaran birkaç özel şirketin yanında kamu iktisadi teşekkülü TPAO ve Petrol Piyasası Kanunu kapsamında EPDK tarafından rafinerici lisanslı TÜPRAŞ, Batman İli'nin sosyo-ekonomik yapısını doğrudan etkileyen Bölge'deki en büyük şirketlerdir. 2005 yılı LPG Piyasası Kanunu sonrası ise likit petrol gazı dağıtım, depolama, taşıma ve bayilik lisansı almış şirketler taşımacılık sektöründe gaz ticareti yapmaktadır.

Türkiye'de enerji piyasasının yeniden yapılanması ile yüksek kalitede, ucuz ve çevre dostu elektriğin üretilmesi, iletilmesi, dağıtılması ve ticaretinin yapılması amaçlanmaktadır. Etkinlik ve rekabete bağlı olarak liberalizasyonun fiyatları düşürücü bir etkisi beklenmektedir. Fakat uygulama rayına oturana kadar bölgelere ait farklı ve özgün sorunlara dayalı olarak bir takım güçlüklerin yaşanacağı öngörülmektedir. 2009 yılında yayınlanan Elektrik Enerjisi Piyasası ve Arz Güvenliği Stratejisi Belgesi, piyasa yapısını ve özelleşecek şirketlerin arz güvenliğini ortaya koyan bir belge olmuştur. Belgede DEDAŞ başta olmak üzere dağıtım şirketlerini ilgilendiren en önemli husus, 2012 yılından sonra perakende satış tarifelerinin düzenlenmesinde sadece teknik kayıpların dikkate alınacağı, kaçak kullanım oranının tarifenin bir unsuru olmayacağıdır. 2008 yılı DEDAŞ verilerine göre elektrik kayıp-kaçak oranının % 68 olduğu TRC3 Bölgesi'nde kaçak kullanımı azaltmayı hedefleyeceği beklenen özelleştirilmiş DEDAŞ'ın bu süreçte izleyeceği politika büyük önem taşıyacaktır.

Elektrik Enerjisi Piyasası ve Arz Güvenliği Belgesi ile hedeflenenler arasında 2020 yılına kadar elektrik üretiminde doğal gazın payının % 30'un altına düşürülmesi, yenilenebilir kaynakların elektrik enerjisi üretimi içerisindeki payının ise en az % 25 düzeyinde olması da yer almaktadır. Bunun yanı sıra 2023 yılına kadar teknik ve ekonomik olarak değerlendirilebilecek hidroelektrik potansiyelinin tamamının elektrik enerjisi üretiminde kullanılmasının sağlanması, güneş enerjisinin elektrik üretiminde kullanımının yaygınlaştırılarak, ülke potansiyelinin azami ölçüde değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu belgeyi destekleyici tedbirlerden biri 2010 yılı sonlarında EPDK tarafından yayımlanan "Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" olmuştur. Kanun ile yenilenebilir enerji kaynaklarına uygulanan enerji alım değerleri kaynak türüne göre değişmiş aşağıda sıralı halini almıştır.

•Hidroelektrik üretim tesisi için 7,3 Dolar sent

•Rüzgar enerjisine dayalı üretim tesisi için 7,3 Dolar sent

•Jeotermal enerjisine dayalı üretim tesisi için 10,5 Dolar sent

•Biyokütleyle dayalı üretim tesisi için (çöp gazı dahil) 13,3 Dolar sent

•Güneş enerjisine dayalı üretim tesisi için 13,3 Dolar sent

Ayrıca mekanik veya elektromekanik aksamın yurt içinde imal edilmiş olması halinde destek alım fiyatlarına 5 yıl süreyle 0,4-3,5 Dolar sent ilave edilecektir. Yine 2010 yılı Aralık ayında EPDK'nın hazırladığı, "Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretimine İlişkin Yönetmelik", 500 KW'a kadar olan yenilenebilir enerji santrallerinin kurulması için lisansa gerek olmadan yatırım yapmanın önünü açmıştır. Bu değişiklikler özellikle güneş enerjisi potansiyelinin çok yüksek olduğu Bölge için yeni ve temiz bir enerji üreten bir sektörün doğabileceğini göstermektedir. Gelecek yıllarda yerli ve yabancı yatırımın bu alanda yoğunlaşacağı yüksek bir ihtimaldir. Mevcut durumda yenilenebilir enerji kaynakları içinde Bölge'de sadece hidroelektrik santral ağırlıklı özel teşebbüs yatırımı bulunmaktadır.

Bölge'deki enerji sektörü, kaynak çeşitliliği bakımından zengindir. Termik santraller ve hidroelektrik santraller ile elektrik enerjisi üretimi yapılmakta, kuyulardan çıkarılan petrol TÜPRAŞ'ın dört rafinerisinden biri olan Batman rafinerisinde değerlendirilmekte ve az da olsa Bölge içinde tüketimi gerçekleşen doğal gaz üretimi yapılmaktadır.

Elektrik enerjisi üreten santraller Dicle Nehri ve kolları üzerine kurulu hidroelektrik santraller ile asfaltit veya fueloil kaynaklı termik santrallerdir. İl bazlı üretim değerleri incelendiğinde Bölge üretiminin % 76'sının Şırnak ilinde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu üretimin sahibi ilde bulunan termik santrallerdir. Bölge'deki santraller 2.182 gWh değerindeki üretim miktarı ile ülke üretiminin yaklaşık % 1,12'sini oluşturmaktadır. Kişi başına düşen elektrik enerjisi üretim miktarı ise Bölge'de 1,06 mWh iken ülke genelinde

2,69 mWh'dır. Bu rakamlar Bölge'nin sanıldığığının aksine henüz enerji üretiminde ihtisaslaşmış bir Bölge olmadığını göstermektedir.

Şırnak'ta bulunan KARKEY ve Silopi termik santralleri ile birlikte Batman'da bulunan hidroelektrik santralleri Bölge üretiminin yaklaşık % 85'ini gerçekleştirmektedir. Bölge elektrik enerjisi üretimini 2 katının üstüne çıkarabilecek, 1.200 MW kurulu güç, 3.833 gWh yıllık elektrik enerjisi üretim kapasitesi ile EÜAŞ tarafından faaliyet gösterecek Ilısu HES'in 2015 yılında inşasının biterek aktif hale gelmesi beklenmektedir.

Aktif üretimdeki Batman ve Çağ-Çağ hidroelektrik santralleri EÜAŞ'ın sahibi olduğu santrallerdir. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi'nin 2010 yılı Mayıs ayında düzenlemiş olduğu ihale sonucuna Ağustos ayında özelleştirilen Çağ-Çağ ve Uludere hidroelektrik santrallerinin devir işlemleri halen devam etmektedir. DSI'nin inşa etmiş olduğu barajlara entegre özel sektörün ve kurumun kendisinin yatırımı olan hidroelektrik santraller kurulum aşamasındadır. Çetin Enerji A.Ş.'nin inşa aşamasında olan Çetin HES bu santrallerden en kapasiteli olanıdır. Batman kökenli Fernas A.Ş. Garzan ve Şirvan'daki iki santralin inşasını sürdürmektedir. Pervari Elektrik Üretim A.Ş.'nin Pervari HES ve ONK Elektrik Üretim A.Ş.'nin Pervari Regülasyon ve HES, Siirt'in Pervari ilçesinde kurulacak santrallerdir. Limak A.Ş.'nin Alkumru, İba Elektrik Üretim Ltd. Şti.'nin İncir, Baren Enerji Üretim Ltd. Şti.'nin Kirazlık ve Ciner Holding'e bağlı Park Elektrik Üretim A.Ş.'nin Tarihler HES diğer özel şirket yatırımlarıyla hayata geçecek santrallerdir. Ayrıca DSI'nin Şırnak'taki barajlarının yanında EÜAŞ'ın kontrolünde elektrik üretiminde bulunacak düşük güçte (1-5 MW) santraller inşa halindedir. Bunlar Musatepe-Çetintepe, Kavşaktepe, Şırnak, Silopi, Ballı ve Nas Enerji'ye devir aşamasında olan Uludere ile Siirt'teki Botan Hidroelektrik Santralleri'dir.

Bölge'deki termik santraller ise tamamen özel sektörün işletimindedir. Şırnak'ta bulunan asfaltit (kömür) kaynaklı Silopi TES dışında diğer termik santraller fueloil kaynaklıdır. Bunlardan KARKEY TES ve İdil Enerji, Karadeniz Enerji Grubu'nun şirketleridir. Şirket, termik santrallerinin yanında sahibi olduğu, EPDK tarafından lisanslı perakende satış yapan tek elektrik enerjisi ihracat şirketi KARTET ile yurt içi satışın dışında Irak'a elektrik ihracatı da yapabilmektedir. TEİAŞ verilerine göre Irak'a, 2007 yılında 1.350 gWh ve 2008 yılında 912 gWh olmak üzere ortalama Batman ili tüketimi kadar bir elektrik ihracatı gerçekleştirilmiştir.

Diğer fueloil ile çalışan termik santraller ise Mar-

din'deki Rasa Enerji A.Ş. ve Şırnak'ta Mardin il sınırlarına yakın İdil 2 Enerji A.Ş., Aksa Enerji bünyesinde işletilmekte, Siirt'teki Koni Enerji A.Ş. ise halen Koni İnşaat Sanayi A.Ş.'nin yönetimindedir.

Şırnak ilinde faal olan tek asfaltit kaynaklı termik santral, Ciner Holding'in şirketlerinden olan Silopi Elektrik Üretim A.Ş. tarafından 2003 yılında Şırnak Silopi'de kurulmuştur. Bu tesis ile elektrik üretimi yapılması ve üretilen elektrik enerjisinin pazarlanması hedeflenmiştir. Şirketin yıllık asfaltit üretim miktarı 400.000 tondur. Çıkarılan asfaltitin tamamı termik santralde elektrik üretimi için kullanılmaktadır. 1 kWh elektrik enerjisi üretimi için 450-500 gr asfaltit kullanılmaktadır.

Şırnak'ta ayrıca Global Yatırım Holding'in bünyesindeki Galata Enerji A.Ş. Çinli şirket China National Machinery & Equipment & Export Corporation ortaklığında akışkan yataklı asfaltit kaynaklı bir termik santral kurmak istemektedir. 270 MW kurulu gücünün olacağı planlanan tesis için EPDK'dan lisans ve Çevre ve Orman Bakanlığı'ndan ÇED raporu alınmıştır.

Mevcut santraller dışında Şırnak'ta yeni birkaç asfaltit kaynaklı termik santralin daha yapılması gündemdedir. Bu konuda çevre örgütlerinin ve yerel yönetimlerin; santrallerin çevreye vereceği zarar, istihdama yeterince olumlu etki etmemesi, toprak, hava ve su kirliliğinin bölgenin temel geçim kaynaklarından olan tarım-hayvancılık faaliyetlerine vereceği zarar ve santrallerin toplum üzerinde yaratacağı psikolojik etki üzerine eleştirileri vardır. Kurulacak yeni termik santrallerin ilde konuşlanacağı noktalar büyük önem taşımaktadır. Asfaltit tipi kömürle ilgili diğer önemli sorun bu kömürün iç pazarda konutların ısıtılmasına yönelik satışının yapılamamasıdır. Bu kömürde yüksek oranda bulunan kükürtün hava kirliliğine sebep olması sebebiyle bazı il ve ilçe merkezlerinde Şırnak kömürünün konutlarda kullanımı yasaklanmıştır.

Bölge'de doğalgaz üretimi ise TPAO tarafından Nusaybin yakınlarındaki Çamurlu sahasında yapılmaktadır. Mardin'de Nusaybin civarında kurulması planlanan ikinci OSB'nin doğalgaz kaynağına yakınlığının sanayi alanındaki önemli yatırımların Bölge'ye çekilmesinde avantaj sağlaması beklenmektedir. Günlük üretim hacmi 40.000 m³ olan üretim tesisi ülke üretiminin % 1'inden az bir kısmını karşılamaktadır. TPAO'dan alınan bilgiye göre kaynakta yapılacak kapasite geliştirme çalışmaları sonucunda 2010 yılından itibaren günlük üretimin 100.000 m³'e çıkarılması hedeflenmektedir. Yakın zamanda bir diğer TPAO sahası Yolaçan'da da doğalgaz üretim tesisleri aktif hale gelecektir. Bu tesisin tamamlanması ve yapılan

Tablo 73: TRC3 Bölgesi üretimdeki ve inşa halindeki elektrik üretim tesisleri

	Üretim Tesisi	Durumu	Kurulu Güç (MW)	Üretimdeki Güç (MW)	2009-Üretim (gWh)	2009-Üretim (%)
Mardin	Çağ Çağ HES	Üretimde	14	14	21	1
Batman	Batman HES	Üretimde	192	192	326	15
	Ilısu HES	İnşa Halinde	1.200	-	-	-
	Garzan HES	İnşa Halinde	36	-	-	-
Siirt	Çetin HES	İnşa Halinde	350	-	-	-
	Tarihler HES	İnşa Halinde	48	-	-	-
	Pervari Reg. ve HES	İnşa Halinde	221	-	-	-
	Pervari HES	İnşa Halinde	217	-	-	-
	Şirvan HES	İnşa Halinde	18	-	-	-
	İncir HES	İnşa Halinde	122	-	-	-
	Kirazlık HES	İnşa Halinde	38	-	-	-
	Alkumru HES	İnşa Halinde	240	-	-	-
			2.695	206	347	16
Mardin	Rasa Enerji (TES)	Üretimde	33	33	101	5
Siirt	Koni Enerji (TES)	Üretimde	24	24	68	3
Şırnak	İdil 2 (TES)	Üretimde	24	24	89	4
	KARKEY (TES)	Üretimde	172	172	1.097	50
	İdil (TES)	Üretimde	11	11	50	2
	Silopi (TES)	Üretimde	405	135	429	20
	Galata (TES)	İnşa Halinde	270	-	-	-
			939	399	1.834	84
TOPLAM			3.634	605	2.181	100

Kaynak: EPDK, TEİAŞ, DSI

diğer çalışmalarla birlikte Bölge'deki doğalgaz üretiminin 150.000 m³/gün civarında bir kapasiteye ulaşacağı öngörülmektedir.

Çamurlu Sahası'nda çıkarılan doğalgazın bir kısmı Mardin Çimento Fabrikası ve Nusaybin Bölge Yatılı Okulu'nda yakıt amacıyla, diğer bir kısmı da iç ihtiyaç olarak Çamurlu Petrol Proses tesislerinde kullanılmaktadır. Yerli gaz ayrıca 2010 yılı Temmuz ayına kadar Mardin'deki kireç fabrikasında da kullanılmış olup, dönem itibariyle doğalgaz fiyatlarının artmış olması şirketi kömür kullanımına itmiştir. Mardin OSB'ye yaklaşık 2 km uzaklıktaki kireç fabrikasına kadar döşenmiş doğalgaz hattının 2011 yılı TPAO programına göre Mardin OSB'ye de döşenme olasılığı yük-

sektir. Mardin OSB'de faaliyet gösteren başta bulgur üretim tesisleri olmak üzere birçok tesis, bu yerli kaynağı kullanarak doğalgaz kaynaklı termik santral kurmak amacıyla TPAO ile iletişime geçmektedir. Bu sayede bazı OSB şirketleri elektrik üretiminin yanında oluşacak buhardan da yararlanabilecektir.⁶⁶

Bölge'de TPAO tarafından üretilen petrol, müşterisi olan Batman'daki TÜPRAŞ Rafinerisi'nde değerlendirilmekte, satılan petrolün % 70'i asfalt olarak piyasaya sunulmaktadır. TÜPRAŞ tarafından alınan petrolün % 30'u motorine çevrildikten sonra, tekrar petrol ile karıştırılıp, ülkedeki diğer rafinerilere gönderilmekte ve tekrar işlenmektedir. Aşağıdaki tablodan, Batman'daki rafinerinin İzmit ve İzmir'deki rafineri-

Tablo 74: TÜPRAŞ rafinerileri işleme ve depolama kapasiteleri

	İzmit	İzmir	Kırıkkale	Batman
İşletme Kapasitesi (Milyon/Ton/Yıl)	11	11	5	1,1
Depolama Kapasitesi (Milyon m ³)	1,95	2	1,25	0,22

Kaynak: TÜPRAŞ

⁶⁶ 17 Aralık 2010 tarihinde Mardin'de yapılan Bölge Planı Çalıştayı'nda TPAO temsilcileri tarafından edinilmiştir.

lerin 10'da birine denk gelen bir işleme kapasitesiyle, Türkiye'deki TÜPRAŞ rafinerileri arasında en düşük işleme kapasitesi ve depolama kapasitesine sahip rafineri olduğu anlaşılmaktadır. Bölge'de 2009 yılı içerisinde 573.283 varil TransAtlantic Petroleum Limited Şirketi'ne, 8.712.155 varil TPAO'ya ait olmak üzere toplam 9.285.438 varil petrol teslimatı yapılmıştır.

3.2.4 Sanayi Alanındaki Teşvik, Destek ve Hibeler

Bölge sanayisi, Hazine Müsteşarlığı'nın sağladığı teşvikler, KOSGEB'in sağladığı destekler ve DIKA'nın sağladığı hibelerden faydalanmaktadır.

olarak gerçekleşmiştir.

Aktarılan enerji desteğinden OSB'lerin yararlanma düzeyi aşağıdaki tabloda yer verilen bilgilerden anlaşılabilmektedir. Bu tabloya göre; TRC3 Bölgesi'nde enerji desteğinden yararlanan OSB tesislerinin en fazla olduğu ilin Batman, fakat en yüksek istihdam yaratılan ilin ise Mardin olduğu görülmektedir. Buna rağmen, alınan destek miktarı açısından Batman öndedir. Aşağıdaki veriler yukarıdaki tablo ile birlikte düşünüldüğünde; Mardin'de enerji desteğinden yararlanan OSB tesislerinin toplam tesisler içindeki oranı % 38,8 iken Batman'da bu oranın % 19,5'e düştüğü anlaşılmaktadır. Ödenen enerji desteği miktarı bakımından; Mardin'de OSB'deki tesislerin kullandığı enerji desteği miktarının toplam destek miktarı içindeki payı % 1,6 iken Batman'da bu oran % 12,5'tir. Söz konusu dönemde Şırnak OSB yapım aşamasında olduğu için destekten yararlanan OSB tesisi bulunmazken yapımı 2005'te tamamlanan Siirt OSB'nin de 2008'e kadar olan 3 yıllık dönemde destekten yararlanmadığı anlaşılmaktadır. TRC2 illerinden Diyarbakır'a ait verilere bakıldığında ilin aldığı destek miktarının Mardin'den 10 kat, Batman'dan 3,5 kat fazla olduğu görülmektedir. Mardin ve Batman illeri Şanlıurfa'ya göre de çok geri durumda iken Van iline göre enerji desteğinden yararlanan toplam tesis sayısı açısından geri olup enerji desteği miktarı bakımından iyi bir konumda bulunmaktadırlar. Mardin ve Batman illerine aktarılan enerji desteği miktarının destek kapsamında olan 50 ile aktarılan miktar içerisindeki payı % 0,48 iken 50 ilde yaratılan ek istihdam içinde bu illerde yaratılan istihdamın payı % 1,25 ve 50 ilde destekten faydalanan tesis sayısı içerisindeki payları ise % 1,46'dır. Tüm bu verilerden, TRC3 illerinin enerji desteği teşvikinden son derece düşük bir seviyede yararlandığı sonucuna varılmaktadır.

Verilen enerji desteğinin TRC3 illerinde sektörlere dağılımı Tablo 76'da verilmektedir. Buna göre; enerji

Tablo 75: OSB'lere yapılan enerji desteği aktarımları

	Yararlanan Tesis Sayısı			İstihdam			Ödemeler Toplam (Bin TL)
	Eski Tesis	Yeni Tesis	Toplam	Mevcut İstihdam	Yaratılan Ek İstihdam	Toplam	
Mardin	3	4	7	27	330	357	339
Batman	1	7	8	4	259	263	968
Şırnak	-	-	-	-	-	-	-
Siirt	-	-	-	-	-	-	-
Diyarbakır	11	12	23	177	862	1 039	3.396
Şanlıurfa	43	39	82	903	2.213	3.116	27.666
Van	6	4	10	45	133	178	135
Hakkari	-	-	-	-	-	-	-
50 il*	524	502	1.026	22.848	46.939	69.787	27.086,87

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı 2004-2008 Enerji Desteği Uygulama Sonuçları

* Hazine Müsteşarlığı Yatırım Teşvik İstatistikleri. Ayrıntılı veri tablosu için bkz. TRC3 Bölge Planı Cilt 1 MDA Sayfa 72, Genel Ekonomik Göstergeler.

desteğinden en çok yararlanan sektör; Mardin'de ve Batman'da metalik olmayan mineral ürünlerin imalatı, Siirt'te ise gıda ve içki sektörüdür. Gıda ve içki sektörü, Mardin ve Batman'da da ikinci sırada gelmektedir.

GAP Eylem Planı'na göre "Ekonomik gelişmenin sağlanması" ekseninde yer alan önceliklerinin bir kısmının KOSGEB destekleri aracılığıyla gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda 2008 yılından bu yana KOSGEB'den dört ilde toplam 365 firma faydalanmış ve 23,22 milyon TL'lik kredi kullanıma sunulmuştur. Bu desteklerden faydalanan firmaların % 48'i Mardin'de, % 25'i Batman'da, % 5'i Şırnak'ta, % 20'si ise Siirt'te bulunmaktadır. Faydalanıcı firma sayısının çok olması bu desteklerden imalat sanayii, madencilik ve taş ocakçılığının yanında ticaretle uğraşan KOBİ'lerin ve imalatçı esnafların da faydalandığını ortaya koymaktadır.

Aşağıdaki tabloda KOSGEB tarafından 2008-2009

Tablo 76: 2004-2008 arasında uygulanan enerji desteğinin sektörlere dağılımı

	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt
Gıda, İçki	9	15	-	6
Kimya, Petrol, Lastik, Plastik	1	6	-	-
Dokuma, Giyim	3	6	-	5
Demir-Çelik	2	2	-	-
Metalik Olmayan Mineral Ürünler	13	17	-	5
Madencilik	2	9	-	5
Orman Ürünleri	-	1	-	-
Makine İmalat	-	-	-	1

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı 2004-2008 Enerji Desteği Uygulama Sonuçları

ise sadece Batman ve Mardin'de kullanılmıştır.

KOSGEB'in 2010'da açık olan destekleri arasında Acil Kredi Faiz Desteği, GAP Bölgesi KOBİ Makine Teçhizat Yatırımı Destek Kredisi, Tematik Proje Destek Programı, İşbirliği Güçbirliği Destek Programı, Ar-Ge, İnovasyon ve Endüstriyel Uygulama Destek Programı, Genel Destek Programı ve Girişimcilik Des-

Tablo 77: KOSGEB faiz destekleri (2008-2009)

	1000+1000 KOBİ Makine Teçhizat Yatırımı Kredi Faiz Desteği (09.08.2008-31.12.2008)			0 Faizli İmalatçı Esnaf ve Sanatkar Kredi Faiz Desteği (12.09.2008-31.01.2009)			0 Faizli KOBİ İhracat Kredi Faiz Desteği (12.09.2008-31.01.2009)			0 Faizli İstihdam Endeksli İmalatçı Esnaf Sanatkar ve KOBİ Kredi Faiz (26.11.2008-15.05.2009)		
	Kredi Kullanan İşletme Sayısı	Kullanılan Kredi Tutarı (Milyon TL)	KOSGEB Tarafından Ödenen Faiz Tutarı (Milyon TL)	Kredi Kullanan İşletme Sayısı	Kullanılan Kredi Tutarı (Milyon TL)	KOSGEB Tarafından Ödenen Faiz Tutarı (Milyon TL)	Kredi Kullanan İşletme Sayısı	Kullanılan Kredi Tutarı (Milyon TL)	KOSGEB Tarafından Ödenen Faiz Tutarı (Milyon TL)	Kredi Kullanan İşletme Sayısı	Kullanılan Kredi Tutarı (Milyon TL)	KOSGEB Tarafından Ödenen Faiz Tutarı (Milyon TL)
Mardin	11	2.991	0,549	28	0,125	0,128	10	1,500	0,039	22	0,925	0,132
Batman	8	1.929	0,354	5	0,125	0,023	7	1,050	0,028	25	1,319	0,188
Şırnak	0	0.000	0,000	0	0.000	0,000	-	-	0,000	1	0,033	0,005
Siirt	1	0.240	0,044	12	0,705	0,055	-	0,000	0,000	11	0,389	0,056

Kaynak: GAP Eylem Planı İzleme Değerlendirme Raporu, 2010

yılları arasında sağlanan faiz desteklerinin illere ve

türlerine göre dağılımı yer almaktadır. Buna göre en fazla sayıda "0 Faizli İmalatçı Esnaf ve Sanatkar Kredi Faiz Desteği" kullanımı Mardin'de, en fazla "0 Faizli İstihdam Endeksli İmalatçı Esnaf ve Sanatkar ve KOBİ Kredi Faiz Desteği" kullanımı Batman'da gerçekleşmiştir. Meblağ olarak en yüksek tutarda kredi Mardin'de "1000+1000 KOBİ Makine Teçhizat Yatırımı Kredi Faiz Desteği"nde kullanılmıştır. İhracat destekleri

Tablo 78: TRC3 illeri açık olan KOSGEB desteklerinden faydalanma durumu

	KOBİ İhracat Finansman Destek Kredisi (27.02.2009-)			100.000 KOBİ Destek Kredisi (02.11.2009-)		
	Kredi Kullanan İşletme Sayısı	Kullanılan Kredi Tutarı (Milyon TL)	KOSGEB Tarafından Ödenen Faiz Tutarı (Milyon TL)	Kredi Kullanan İşletme Sayısı	Kullanılan Kredi Tutarı (Milyon TL)	KOSGEB Tarafından Ödenen Faiz Tutarı (Milyon TL)
Mardin	15	4.620	0,109	92	2.249	0,165
Batman	5	1.403	0,033	43	1.034	0,076
Şırnak	0	0.000	0,000	18	0.450	0,033
Siirt	3	0.495	0,012	48	1.144	0,084

Kaynak: GAP Eylem Planı İzleme Değerlendirme Raporu, 2010

Destek Programı bulunmaktadır. Tablo 78'de 2009 yılında açılan KOSGEB desteklerinden Bölge illerinin faydalanma durumu gösterilmektedir. Tabloya göre, Şırnak ilinin Kasım 2009'da açılan 100.000 KOBİ Destek Kredisi dışındaki kredilerden faydalanamadığı ortaya çıkmaktadır. Bölge illeri arasında en yüksek ihracat değerlerine sahip il olan Şırnak'ın ihracat finansman destek kredisinden hiç faydalanmamış olması, ilin üretime dayalı bir ihracat yapmadığını doğrulamaktadır.

Bölge KOBİ'leri KOSGEB'in faydalı olduğunu düşünmekle beraber, bazı programların 4'üncü Bölge için destek üst limiti daha yüksek olmasına rağmen rağbet görmemesinin bu programların Bölge işletmelerinin yapılarıyla veya iş alışkanlıklarıyla uymayan yapısından kaynaklandığını düşünmektedirler. Örneğin; İşbirliği Güçbirliği Programı gibi ortaklık şartı arayan programlar Bölge KOBİ'leri tarafından diğer programlara nazaran daha az ilgi görmektedir.

3.2.5 DİKA İmalat Sanayii Yatırım Ortamı Anketi Sonuçları

TRC3 Bölgesi yatırım ortamına ilişkin eksik verileri tespit etmek, Bölge sanayicilerinin konuyu algılayışlarını ölçmek ve hem diğer bölgeler hem de küresel bölgelerdeki yatırım ortamıyla olan farklılıkları ve benzerlikleri ortaya çıkarmak amacıyla sanayi sektöründe faaliyet gösteren 70 üretici firma ile gerçekleştirilen Yatırım Ortamı Anketi, Bölge sanayisi açısından önemli sonuçlar sağlamıştır.

Sektör dağılımının Batman'da gıda, Siirt'te ana metal sanayi, metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı ve gıda, Şırnak'ta tekstil, gıda ve metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı, Mardin'de ise gıda ve metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı olarak şekillendiği anket, % 37'si organize sanayi bölgelerinde yer alan firmalara uygulanmıştır.

Genel Bilgiler, Müesseseye Yönelik Yatırım İklimi Kısıtları, Satışlar ve Kümelenme, Geleceğe Dönük İhtiyaçlar, Kamu ile İlişkiler, Yenilik ve Öğrenme, Altyapı ve Hizmetler, Finansmana Erişim, Arazi Temini, Ödemelere İlişkin İhtilafların Çözümü / Yasal Çevre, Suç ve Güvenlik, İnsan Kaynakları, DİKA ile İletişim kısımlarından oluşan anketten elde edilen sonuçlar aşağıda yer almaktadır:

Ankete katılan ve herhangi bir sanayi bölgesinde yer almayan firmaların yarısından fazlası bir sanayi bölgesinde yer almamalarının nedeni olarak firma kurulduğunda böyle bir imkân olmadığını ya da firmanın bulunduğu yerde böyle bir bölge olmadığını belirtmiştir. Bölge ortalamasından farklı şekilde Mardin'de ise bu bölgelere yerleşmenin maliyetinin çok yüksek olması neden olarak gösterilmiştir.

Bölge'deki firmaların satışlarında ihracatın payı oldukça düşüktür. Bu satışların Türkiye ortalamasına benzer şekilde % 76'sını yerli satışlar oluşturmaktadır. Fakat bu durum illere ve sektörlerle göre farklılaşmaktadır. Mardin'de toplam satışlar içerisinde ihracat payı % 72'ye kadar çıkarken Şırnak'ta da Bölge ortalamasının oldukça üzerinde olan % 53'e kadar çıkmaktadır.

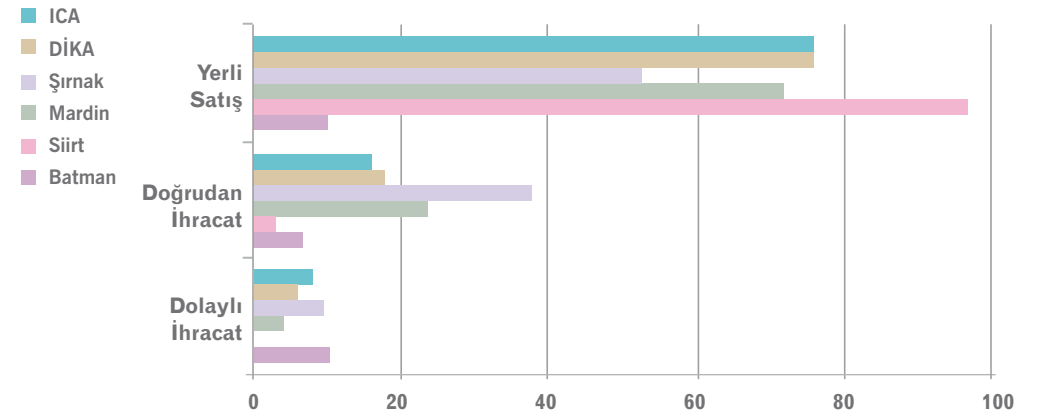
Yüksek oranlarda ihracat yapan firmalar, Şırnak'ta un sektöründeki firmalar iken, Mardin'de un sektörü yanında makarna, çimento, boya ve mobilya firmalarıdır. Bölge'nin ihracatına ürün bazında bakıldığında ise dört ilde de farklılaşmaya rastlanmamaktadır. En fazla ihraç edilen ürün grubu gıda ve inşaat ürünleridir.

İhracat yapmama nedenleri Batman'da kaynak yetersizliği, Siirt'te dış pazarları tanınamama ve bilgi eksikliği, Şırnak'ta uygun fiyattan mamul sunamama olarak ifade edilmiştir. Mardin'de ise bütün bu nedenler ihracat yapmama nedenleri arasında belirtilmiştir. Bölge'de uluslararası kabul gören bir kalite belgesine sahip olan firma oranı % 9 olup, % 45 olan Türkiye ortalamasının çok gerisindedir.

Bölge'deki firmaların % 78'i yabancı pazarlardaki müşteriler / alıcılar hakkında kendi imkanları ile temas kurarak bilgi edindiklerini belirtmişlerdir. Bu durum il bazında da benzer şekildedir. Bölge'deki firmaların % 92'si kullandıkları makine ve ekipmanı farklı şehirlerden temin ettiklerini, % 17'si ise yurt dışından aldıklarını belirtmişlerdir. Firmaların % 78'inin müşterileri farklı şehirlerdedir. % 40'ının ise yurt dışından da müşterisi vardır. Firmaların % 80'i kullandıkları hammadde ve yarı-mamulleri farklı şehirlerden temin ederken % 47'si bulunduğu şehirden de hammadde satın almaktadır. Yurt dışından temin edenler ise sadece % 15'tir.

Bölge ortalamasında firmalar, verimliliği en çok etkileyen unsurlar olarak çalışanların eğitim ve beceri dü-

Şekil 86: TRC3 Bölgesi firmalarının satışlarının dağılımı

Kaynak: Yatırım Ortamı Anketi (ICA: Türkiye Genel Yatırım İklimi Değerlendirmesi)

zeyleri, finansmana erişim konusunda yaşanan sıkıntılar ve altyapı ve lojistik hizmetlerinde yaşanan aksaklıkları göstermektedir.

Bölge'deki firmaların % 57'sinin elektrik kesintisi yaşadığı görülmektedir. Benzer bir oran Türkiye ortalaması için de geçerlidir. Bu benzerlik elektrik kesintisi gibi altyapı problemlerinin sadece Bölge'ye özgü olmadığını, Türkiye genelinde çözülmesi gereken bir problem olduğunu ortaya koymaktadır. Bu hizmet kesintileri ve dalgalanmalarına önlem olarak firmaların sadece % 18'inin jeneratör kullandığı görülmektedir.

İşletmelerin verimliliğini etkileyen faktörler il bazında farklılaşmaktadır. Batman'da finansmana erişim zorluğu, Siirt'te ödemelere ilişkin sorunlar, Şırnak'ta altyapı sorunları ve Mardin'de ise çalışanların eğitim ve beceri düzeyi işletmelerin verimliliğini en çok etkileyen faktörlerdir.

Bölge'deki firmaların % 58'i bir web sayfasına sahiptir. Bu oran Türkiye ortalamasında % 82'dir.

Firmaların çalışanlarının eğitim düzeyi Bölge'de Türkiye ortalamasından oldukça düşüktür. Türkiye ortalamasında çalışanların % 15'i yüksek okul ve üniversite mezunu iken, Bölge'de bu oran % 7'ye düşmektedir. Ayrıca 16-24 yaş grubunda çalışanların oranı Türkiye ortalamasının üzerindedir.

Bölge'de oldukça ciddi bir beceri uyumsuzluğu problemi vardır. Bölge'deki firmaların % 55'i şimdiki çalışanlarının genel olarak sahip olduğu beceriler ile firmanın ihtiyaç duyduğu beceriler arasında uyumsuzluk olduğunu belirtmiştir. Türkiye ortalamasında bu oran % 34'tür.

Firmaların yatırım iklimi kısıtlamalarında aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi ilk 3 sırada mevcut işçilerin vasıf ve eğitim seviyeleri, elektrik (altyapı, kesinti, dalgalanma, ücret vs.) ve finansmana erişim gelirken Türkiye ortalamasında bunlar farklılık göstermektedir. Makroekonomik belirsizlik, vergi oranları ve yolsuzluk Türkiye ortalamasında yatırım iklimi kısıtlamalarında ilk üçü oluşturmaktadır. İl bazında da farklılaşmalar gözlenmektedir.

Yatırım iklimine ilişkin çözümler ve politikalar geliştirilirken il ve bölge bazında değerlendirme yapılması Bölge sanayisi için faydalı olacaktır. Yukarıda yer verilen sorunların bir kısmının yerel düzeyde çözülmesi gerekirken bazılarının Türkiye genelinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Siirt, Mardin ve Şırnak için en ciddi yatırım ortamı kısıtı olarak görünen altyapı, Batman için büyük bir engel teşkil etmemektedir. Batman'da en büyük kısıt ise mevcut işçilerin vasıf ve eğitim seviyeleri olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 79: Yatırım iklimi kısıtlamaları

Müesseseye Yönelik Yatırım İklimi Kısıtlamaları	ICA	DİKA	Batman	Siirt	Şırnak	Mardin
Mevcut İşçilerin Vasfı ve Eğitim Seviyeleri	1,6	2,6	2,9	2,7	2,7	2,2
Elektrik (altyapı, kesinti, dalgalanma, ücret vs.)	1,2	2,5	1,6	2,7	3,2	2,9
Finansmana Erişim (ör. maddi teminat)	1,0	2,4	2,1	2,5	3,0	2,2
Vergi Oranları	2,3	2,2	2,4	2,5	1,5	2,3
Makroekonomik Belirsizlik (ör.enflasyon, döviz kuru)	2,4	2,1	2,3	1,1	3,0	2,1
Doğalgaza Erişim		2,0	2,4	1,6	1,8	1,8
Rekabet Dışı Uygulamalar (hakim durum, vb.)	1,6	1,9	2,5	2,9	0,9	1,4
Nakliye (gecikme, zarar görme, ücret, uzaklık)	0,9	1,8	1,9	0,7	1,4	1,6
İş Ruhsatı ve Faaliyet İzinleri	1,4	1,8	1,3	1,4	1,9	2,3
Finansmanın Maliyeti (ör. faiz oranları)		1,8	1,3	2,8	2,1	1,9
Vergi İdaresi ve Mevzuatı	1,3	1,5	1,9	1,1	1,1	1,6
Muvzuatta ve Mevzuatın Uygulamasındaki Belirsizlikler	0,6	1,4	1,2	1,4	1,1	1,6
Arsa / Arazi Tedariki	0,4	1,3	1,5	2,7	2,1	1,0
İşçi Mevzuatı	0,9	1,2	1,3	1,6	0,8	1,3
Gümrük İşlemleri	0,8	1,1	2,0	0,5	1,2	0,6
Yasal Sistem / İhtilaf Çözümü	1,0	1,1	0,8	1,1	1,0	1,4
Güvenlik Sorunu		0,8	0,6	1,1	0,8	0,8
Telekomünikasyon (altyapı,imkanlar,erişim,mevcudiyet vs.)		0,7	0,3	0,1	0,9	1,2
Yolsuzluk	1,9	0,7	0,5	0,0	0,8	1,2
Suç, Hırsızlık ve Kargaşa	0,5	0,4	0,3	0,6	0,2	0,6
Aşiret, Örgüt, Korucu Baskısı		0,4	0,0	0,4	0,6	0,7

0: Engel Yok 1: Az Engel 2: Orta Engel 3: Büyük Engel 4: Çok Ciddi Engel

3.3 Hizmetler

TRC3 ekonomisinde, ağırlıklı olarak hizmetler sektörünün payı yüksektir. 1991 yılında GSYİH içinde % 49,3 olan hizmetler sektörünün payı, 1991-2001 döneminde sürekli bir şekilde artarak 2000 yılında en yüksek seviyesi olan % 57,9'a ulaşmış; 2001'de ise % 55,1'e yükselmiştir.

TRC3 Bölgesi'nde hizmetler sektöründe yaratılan hasılanın, Türkiye hizmetler sektörü hasılası içindeki payına bakıldığında, 2001 yılı itibarıyla Bölge'nin, Türkiye geneli hizmetler sektörü hasılası içinde % 1,08'lik pay aldığı ve bunun 1991-2001 dönemi boyunca çok fazla değişim göstermediği dikkati çekmektedir. Bölge illerinden Mardin, Türkiye hizmetler sektörü içinde % 0,47'lük bir pay alırken, Batman % 0,26'lık bir pay almaktadır. Siirt ve Şırnak ise sırasıyla % 0,17 ve % 0,18 pay almaktadır. Bölge'de hizmet sektörünün GSKD'de ürettiği katma değer in ülke içindeki payı

2004'teki % 0,91'den 2006'da % 0,98'e yükselmiştir. Bu rakam, Bölge hizmet sektörünün ülke içindeki payının son yıllardaki gelişmelere rağmen oldukça düşük kaldığını göstermektedir.

TRC3 Bölgesi'nde hizmetler sektörü içinde daha ziyade kamu hizmetleri, ulaştırma ve haberleşme sektörü ve ticaret sektörü (özellikle toptan ve perakende hizmetleri) ağırlıklı konumda olup inşaat sektörü nispi olarak daha düşük düzeyde bulunmaktadır. 2001 yılı itibarıyla cari fiyatlara göre, TRC3 GSYİH'si içinde ulaştırma ve haberleşme sektörü % 33 düzeyinde bir paya sahip iken, ticaret sektörü % 13, inşaat sektörü % 8, malî kuruluşlar % 1,5 ve konut sahipliği de % 4,2 pay almıştır.

Kuzey Irak'la yapılan ticaretin ve Mardin'deki turizm sektörünün özellikle 2008'den sonra hızlı bir şekilde geliştiği göz önünde bulundurulursa Bölge'de hizmet sektörünün bugün daha iyi bir konumda ve gelişme eğiliminde olduğu gözden kaçmamaktadır.

3.3.1 Ticaret

TRC3 Bölgesi tarihi İpek Yolu'nun üzerinde bulunması sebebiyle çok eski bir ticaret geleneğine sahiptir. Zaman içerisinde kapalı sınırlara sahip ulus-devletlerin oluşması ve Türkiye'nin 1980'li yıllara kadar dışı kapalı bir ekonomik yapıda olması Bölge'deki ülkeler arası ticaretin doğal akışını değiştirmiş ve TRC3 Bölgesi ülke ticaretinin merkezi haline gelen büyük iç pazarlara uzaklığı nedeniyle ticaretin gelişimine uzak kalmıştır.

Son yıllarda Ortadoğu ülkeleri ile yapılan serbest ticaret antlaşmaları, vizelerin kaldırılması ve Ortadoğu ülkelerinin istikrar kazanarak büyümesi Bölge ticaretinin yeniden canlanmasını ve Bölge'nin özellikle ihracat alanında yüksek değerleri yakalamasını sağlamıştır.

3.3.1.1 İhracat

TRC3 Bölgesi ihracatında yaşanan artış, ihracatçı firma sayısında ve yıllık ihracat değerlerinde son yıllarda yaşanan gelişmelerden izlenebilir.

Buna rağmen Bölge ihracatçı firma sayısı bakımından diğer sınır bölgelerinin gerisinde kalmaktadır. Bölge, 2010 yılı itibarıyla sahip olduğu 473 ihracatçı firma ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin % 25'ine ve

TRC3 Bölgesi'nde 2001 yılından 2010 yılına gelindiğinde ihracatçı firma sayısının % 200'ün üzerinde bir oranda arttığı görülmektedir.

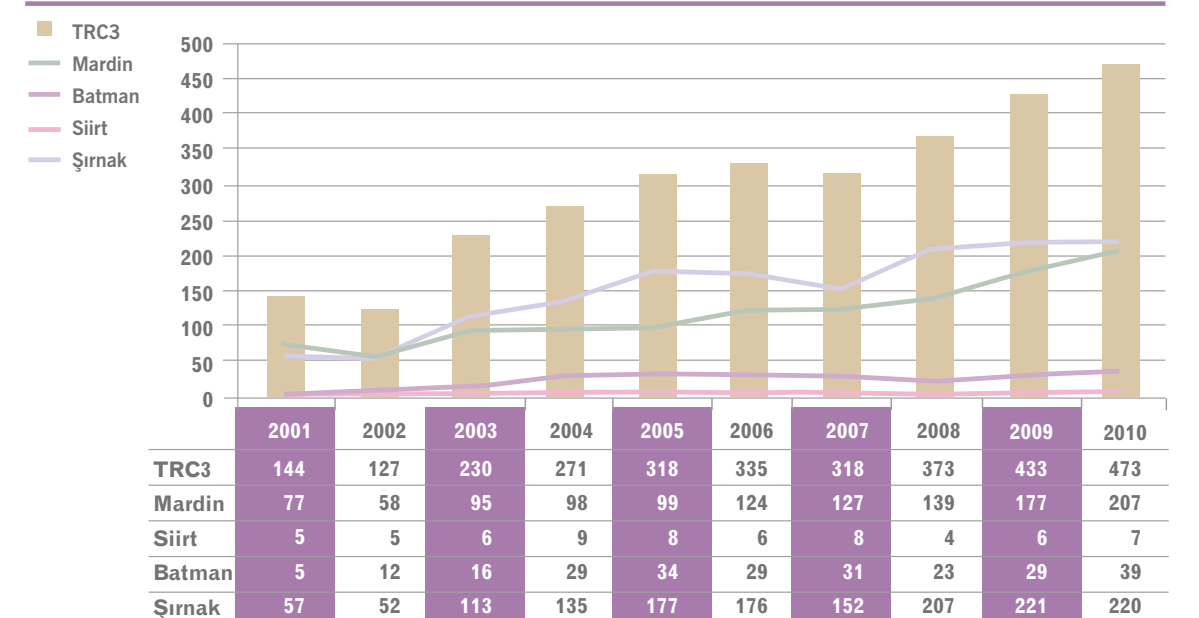
Türkiye'nin % 0,9'una denk gelen değerlere sahiptir. Bölge bu rakamla, diğer bir sınır bölgesi olan ve 430 ihracatçı firmaya sahip olan TR21 (Edirne, Tekirdağ, Kırklareli) Bölgesi'nin üzerinde rakamlara sahip iken, Ortadoğu ülkelerine komşu olan ve 1.151 ihracatçı firmaya sahip olan TRC1 Bölgesi'nin çok gerisindedir.⁶⁸

TRC3 Bölgesi'nde ihracatçı firma sayısının artışında, Mardin ve Şırnak illerinde yer alan ihracatçı firma sayısında yaşanan büyük artışlar etkili olmuştur. Mardin ve Şırnak'ın sınır illeri olmaları bu illerin, ihracat konusunda diğer Bölge illeri olan Siirt ve Batman'dan daha avantajlı olmalarını sağlamaktadır.

TRC3 Bölgesi'nde yer alan ihracatçı firmaların illere göre dağılımı incelenecek olursa 2010 yılı verilerine göre bölge ihracatçı firmalarının % 47'si Şırnak'ta, % 44'ü Mardin'de, % 8'i Batman'da, % 1'i Siirt'te yer almaktadır.

Bölge ihracatçı firma sayısının dağılımı ve Bölge ihracat değeri dağılımı arasında paralellik bulunmaktadır. Bölge'de ihracat değerleri arasındaki ikili yapı burada da görülmektedir.

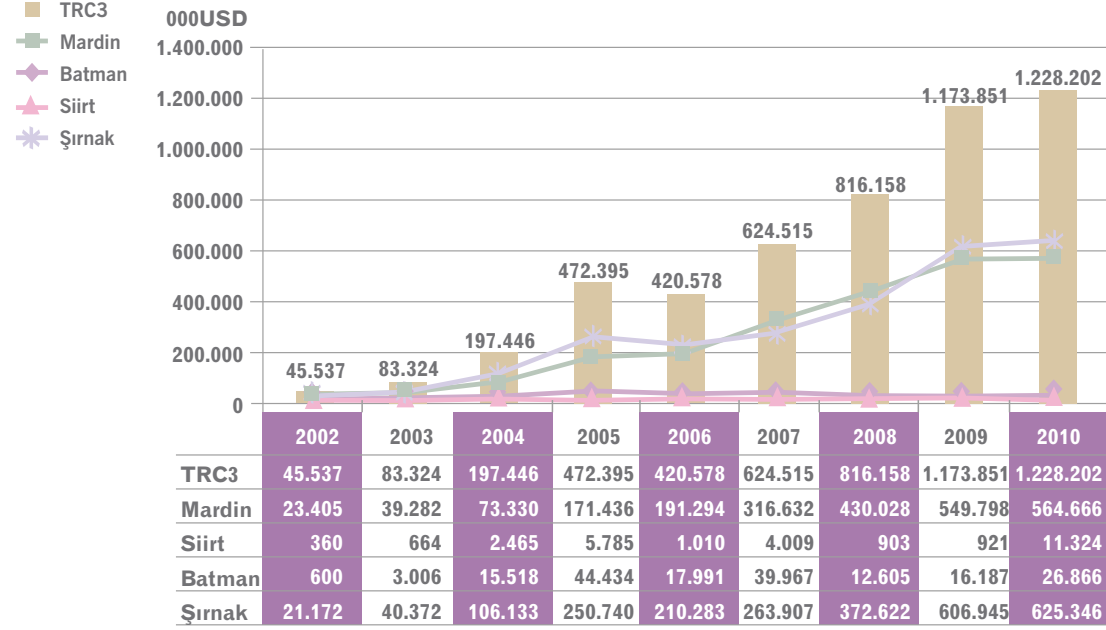
Şekil 87: TRC3 Bölgesi ihracatçı firma sayısı

Kaynak: DTM

⁶⁸Dış Ticaret Müsteşarlığı İllere Göre İhracatçı Firma Verileri

Şekil 88: Yıllık ihracat değerlerinin yıllara göre gelişimi

Kaynak: DTM

Yıllık ihracat değerleri incelendiğinde TRC3 Bölgesi'nin 2002 yılında 45.5 milyon dolar olan ihracat değerini 2010 yılında 1.228,2 milyon dolara çıkararak ihracatını yaklaşık 26 kat arttırdığı görülmektedir.

Bu artışın, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaklaşık 6,5 kat ve Türkiye'de yaklaşık 2 kat olarak gerçekleşmiş olması Bölge ticaretinin Türkiye ve GAP Bölgesi'ne göre çok daha hızlı bir gelişme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Bu hızlı artış eğilimine bağlı olarak, TRC3 Bölgesi'nin Türkiye ve GAP Bölgesi ihracatındaki payı da artmıştır. TRC3 Bölgesi ihracatı, 2002 yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesi ihracatının % 6,6'sını, Türkiye ihracatının % 0,126'sını oluştururken 2010 yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesi ihracatının % 23,69'unu ve Türkiye ihracatının % 1,07'sini oluşturacak seviyeye gelmiştir.

İhracatta yaşanan gelişmelerin en önemli nedeni Suriye ve Irak ile olan ticari ilişkilerimizde yaşanan olumlu gelişmelerdir. 2002-2010 yılları arasındaki değişimler değerlendirilirken gözden kaçırılmaması gereken bir husus 2008 yılında yaşanan ekonomik krizdir. 2008 yılında gerçekleşen ekonomik kriz Türkiye ihracatının

% 22,6 oranında gerilemesine, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ihracatının ise yalnızca % 1,2 oranında artmasına sebep olmuştur. TRC3 Bölgesi ihracatı ise Türkiye'de yaşanan gerilemenin aksine 2008-2009 yılları arasında % 41,3 oranında artarak Türkiye ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi içindeki konumunu güçlendirmiştir.

2002 ve 2010 yılları arasında TRC3 Bölgesi illerinin ihracat değerlerinin yıllara göre gelişimine bakıldığında dört ilde de büyük bir artış yaşandığı gözlemlenmektedir. Bölge'de ihracat değerlerinde en büyük artışın sağlandığı iller sınır kapılarına yakınlık avantajına sahip olan Mardin ve Şırnak illeridir. Siirt ve Batman illerinde de büyük oranda bir artış yaşanmış olmasına rağmen bu iller, ihracat değerlerinin çok düşük olması nedeniyle hâlâ geri sıralardadır.

TRC3 Bölgesi illerinin, Bölge ihracatındaki payını gösteren yukarıdaki şekle göre, 2010 yılı TRC3 Bölgesi ihracatının % 51'i Şırnak, % 46'sı Mardin illeri tarafından gerçekleştirilmektedir. Siirt ve Batman'ın ihracat değerleri ise toplamda % 3'ü geçmemektedir.

TRC3 Bölgesi illeri, Türkiye ve GAP Bölgesi ihracat değişimlerinin yıllara göre gelişimine yer veren yan sayfadaki şekilden ihracattaki dalgalanmaların illerin ihracat büyüklüğü ile ters orantılı bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir. TRC3 Bölgesi'nde Siirt ve Batman en az ihracat değerine sahip olan ve ihracat değerlerinde en çok dalgalanma yaşanan illerdir. TRC3 Bölgesi ihracat değerlerindeki değişime

bakıldığında Mardin ve Şırnak illerinin ihracat paylarının yüksek olması nedeniyle, Bölge bu iki ile benzer şekilde bir ihracat değişimi göstermektedir.

farklı pazarlara yönelmesi gerekmektedir. Böyle bir strateji de ancak altyapı yatırımlarının yapılması ile mümkün olabilir.

Şekil 89: İhracat değişimi (%)

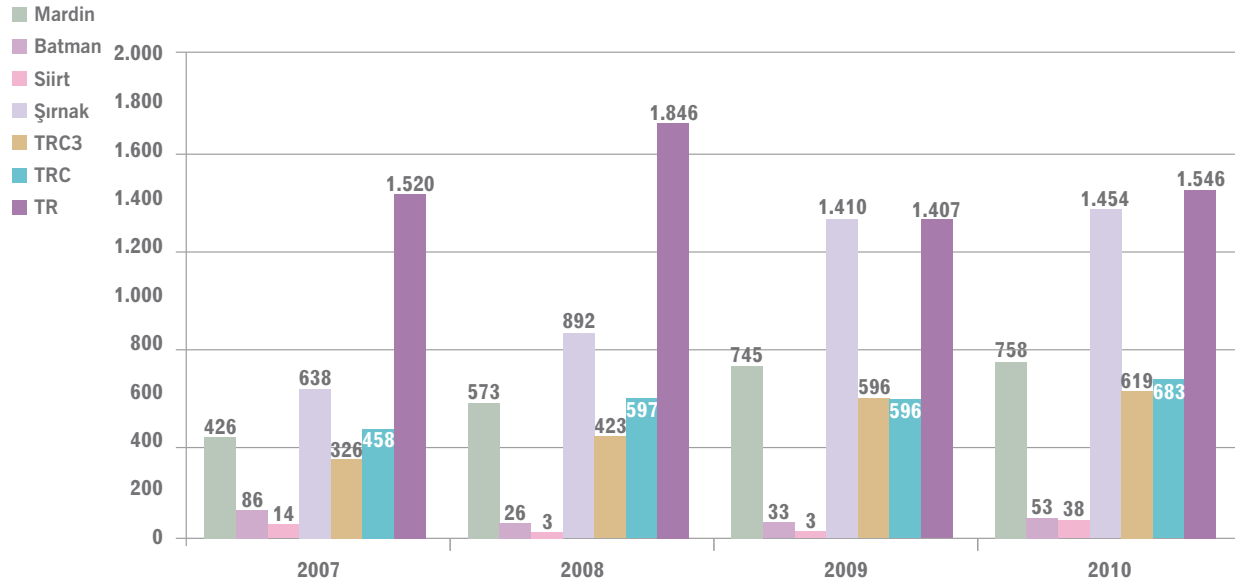
Kaynak: DTM Verilerinden hesaplanmıştır.

TRC3 Bölgesi'nin Türkiye ve GAP Bölgesi'ne kıyasla ihracat değişiminde daha dalgalı bir seyir izlemesi, TRC3 Bölgesi'nin, ihracatında yüksek paya sahip olan Irak ve Suriye ile ihracattaki değişimlere esnek bir tepki göstermesinden kaynaklanırken Türkiye, ihracatında büyük bir paya sahip olmayan Irak ve Suriye ihracatındaki değişimlere daha az esnek bir tepki vermektedir. TRC3 Bölgesi dünya ticaretine daha çok Irak ve Suriye üzerinden bağlı olduğu için küresel ölçekli krizlerden bu ülkelerin etkilendiği ölçüde etkilendirilmiştir. Türkiye ihracatının ise en büyük payını AB ülkeleri oluşturduğundan, Türkiye ihracatı AB ekonomilerinin küresel krizden aldığı zararla olumsuz etkilendirilmiştir. 2002-2008 yılları arasında Kuzey Irak ile ilişkilerimizin Türkiye ve TRC3 ihracatına yansımaları, 2008 küresel ekonomik krizinin Türkiye ve Bölge üzerine farklılaşan etkileri de yukarıdaki şekil ve tablodan izlenmektedir. Bu durum hem bir fırsat hem de kırılgan bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bölge'nin sadece iki pazara endeksli olması büyük riskler taşımaktadır. Bu ülkelerde oluşabilecek siyasi veya ekonomik istikrarsızlıklar Bölge'nin bu ülkelere yaptığı dış ticaret hacminin de etkisiyle en şiddetli şekilde hissedilecektir. Bölge'nin ürün yelpazesinin genişletilerek

Bölge, kişi başına düşen ihracat değerlerinde Türkiye ortalaması ve GAP Bölgesi'nden düşük değerlere sahiptir. Şırnak, kişi başına ihracatta Bölge'de ilk sırada yer almaktadır. Kişi başına düşen ihracat miktarı bakımından Mardin, Şırnak'tan sonra 2'nci sıradadır. Şırnak ve Mardin'in ihracat değerleri yakın olmasına rağmen Mardin nüfusunun Şırnak nüfusundan fazla olması nispi olarak Mardin'in kişi başına düşen ihracat miktarının Şırnak'a göre daha düşük olmasına yol açmıştır. Batman ve Siirt sınır kapılarına Mardin ve Şırnak'a göre uzak olduklarından kişi başına düşen ihracat açısından Mardin ve Şırnak'ın seviyesinin çok altında yer almaktadırlar. Şekil 91'den, 2007-2010 yılları aralığında Mardin ve Şırnak illeri için kişi başına ihracatın istikrarlı olarak arttığı, Siirt ve Batman'da ise azaldığı görülmektedir.

Kişi başına ihracat rakamlarının dönem içi seyri incelendiğinde Türkiye'nin kişi başına ihracatının 2008 küresel ekonomik krizinden dolayı 2009 yılında % 23,8 azaldığı görülecektir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi kişi başına ihracatının ise 2007'ye kıyasla arttığı, 2008 ekonomik krizinden dolayı durgunluk yaşadığı görülmektedir.

Şekil 90: TRC3 kişi başına ihracat değerleri

Kaynak: TÜİK

TRC3 Bölgesi'nde ise kişi başına ihracat rakamları sürekli artarak 619 \$ seviyesine yükselmiştir. Bu durum, kişi başına ihracat verilerinin TRC3 ve Türkiye'de farklı bir seyir izlediğini göstermektedir. Türkiye, dünya ticaretine Avrupa Birliği üzerinden eklenirken TRC3 Bölgesi'nin dünya ticaretine eklenmesi Yakın ve Orta Doğu (özelde Suriye ve Irak) üzerindendir. Bu fark, küresel ölçekli bir ekonomik krizin AB-Türkiye ve TRC3-Suriye ve Irak ticareti üzerindeki etkisine göre Türkiye ve TRC3 ticaretinin ne denli değişebileceğini ortaya koymaktadır.

TRC3 Bölgesi'nde en dikkat çekici gelişmeyi, 2010 yılında kişi başına ihracatta Türkiye ortalamasının üzerine çıkarak 81 il içerisinde 9'uncu sıraya yerleşen Şırnak sergilemiştir. Ancak, yeniden belirtmek gerekirse bu, Şırnak'ın üretici bir il olduğu anlamına gelmemekte ancak nakliyeciler bir il olduğunu göstermektedir. Aynı sıralamada Mardin Türkiye ortalamasının altında bir değerle 19'uncu, Batman 66'ncı, Siirt ise 70'inci sırada yer almaktadır.⁶⁹ Bu göstergeler Bölge'nin "ticaret köprüsü" olabileceğini göstermektedir.

TRC3 Bölgesi'nin sınır bölgesi olması nedeniyle ticaret konusunda diğer bölgelerden daha iyi bir yerde olması beklenmesine rağmen diğer bölgelere kıyasla çok da iyi bir yerde olduğu söylenemez. Türkiye'de ihracatın % 46'sı deniz yolu, % 41'i karayolu, geri kalanı havayolu ve demiryolu ile yapılmaktadır.⁷⁰ Buna göre, ticaret yapabilirlik konusunda liman kentleri avanta-

jını korumaktadır. Bu bakımdan TRC3 Bölgesi ihracatının sadece karayolu ihracatı yapan bölgelerle karşılaştırılması daha yerinde olacaktır.

TRC3 Bölgesi ihracat konusunda diğer bölgelerle karşılaştırıldığında son yıllarda çok hızlı bir gelişme göstermiştir. TRC3 Bölgesi 2002 yılında toplam ihracat miktarına göre yapılan sıralamada Düzey 2 Bölgeleri arasında 20'nci sırada yer alırken, 2010 yılında 12'nci konumuna yükselerek Kayseri, Antalya, Konya, Diyarbakır ve Şanlıurfa'nın bulunduğu bölgeleri geride bırakmıştır.⁷¹ Suriye ve Irak ile olan ilişkilerin düzelmesinin etkileri ve 2008 yılında meydana gelen küresel ölçekli ekonomik krizin TRC3 Bölgesi'ni etkilememişken diğer bölgeleri etkilemesi bu yükselişte önemli rol oynamıştır.

İl bazında ihracat rakamlarına bakıldığında da benzer bir durum ortaya çıkmaktadır. 2002 yılında Mardin 39, Şırnak 41, Siirt 75 ve Batman 73'üncü sıradayken, 2010 yılında Mardin 19, Şırnak 18, Siirt 71 ve Batman ise 64'üncü sıraya yükselmiştir.⁷² İhracatçı iller arasındaki bu sıralama da Bölge içinde ihracat konusundaki ikiliği göstermektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi illeri arasında Gaziantep liderliğini koruyarak 2010 yılı ihracat rakamlarına göre Türkiye'nin en fazla ihracat yapan 6'ncı ili olmaya devam etmektedir. Mardin ve Şırnak ihracat konusunda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Gaziantep'ten sonra gelseler de "Sanayi" bölümünde görüldüğü gibi üretim konusunda Gazian-

tep'e yakın olduklarından bahsedilemez.

Türkiye'nin ihracatının yaklaşık % 83'ünü sanayi, % 13,2'sini tarım ve ormancılık ve % 3,2'sini madencilik ürünleri oluşturmaktadır.⁷³ Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ihracattaki sektörel kırılım incelendiğinde Türkiye'de olduğu gibi "Sanayi" sektörünün en büyük payı aldığı görülecektir. Sanayi ürünleri Güney Doğu Anadolu İhracatının yaklaşık % 72'sini oluşturmaktadır. Tarım ve Ormancılık ile Madencilik sektörlerinin aldıkları payları sırası ile % 26 ve % 2'dir.

Aşağıdaki şekilden, TRC3 Bölgesi'nde 2002-2010 yılları arasında ihracatı en fazla yapılan sektörün sanayi sektörü olduğu görülmektedir. TRC3 bölgesi ihracatın yapısı yönüyle Türkiye genelinden çok Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile benzerlik göstermektedir. Bölge'de madencilik sektörünün 2006 yılı ve sonrasında hızlı bir gelişim gösterdiği görülmektedir.⁷⁴

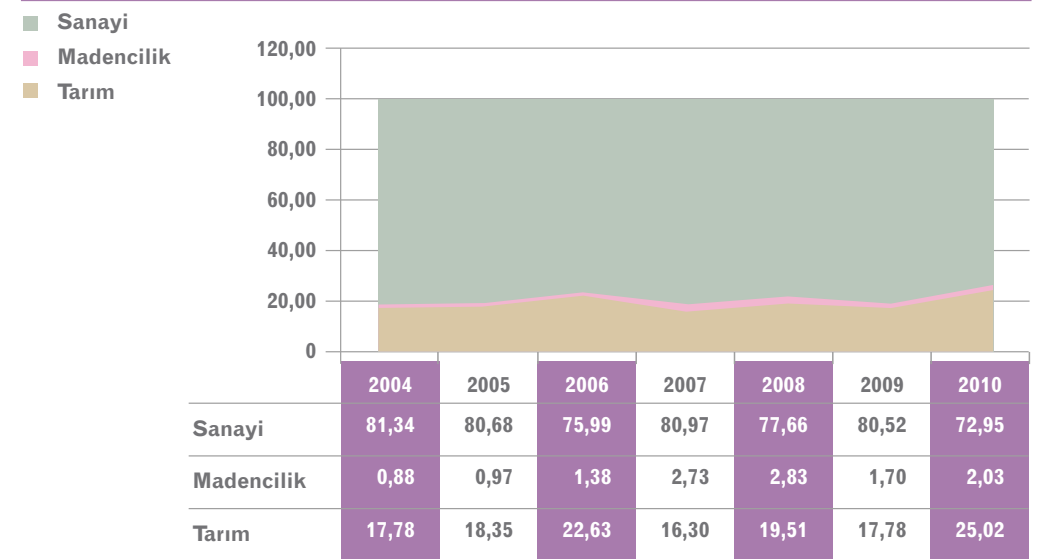
2006-2010 döneminde TRC3 Bölgesi toplam ihracatı % 322 oranında artarken madencilik sektörü ihracatındaki büyüme % 520 seviyesinde gerçekleşmiştir. Öne çıkan gelişmelerden biri de 2010 yılında tarım sektörü payındaki artıştır. 2009 yılında % 17,78 olan söz konusu rakam 2010 yılında Güneydoğu Anadolu

Bölgesi'nin de yaklaşık tarım sektörü ortalaması olan % 25'e yükselmiştir.

TRC3 Bölgesi'nden sektörlere göre ihraç edilen ürünlere bakıldığında, Bölge ihracatının büyük kısmının Bölge'de üretilen ürünlerden oluşmadığı ortaya çıkmaktadır.

Arka sayfadaki tablo 80'de, TRC3 Bölgesi'nden ihraç edilen mallar incelendiğinde en büyük payı sanayi mallarının aldığı görülmektedir. Daha aşağı kırılımlar incelendiğinde 2010 yılı verilerine göre ihraç edilen ürünlerin % 31'ini Demir-Çelik Ürünlerinin, %2 0'sini Çimento ve Toprak Ürünlerinin, % 19'ünü Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamullerinin ve %7'sini Hazır Giyim ve Konfeksiyonun oluşturduğu görülmektedir. Demir-Çelik üretiminin yapılmadığı Bölge'den en fazla ihracı yapılan ürünlerin arasında demir-çelik ürünlerinin yer alması Bölge'nin daha çok bölge dışında üretilen ürünlerin nakliyesini yaptığını göstermektedir.

Şekil 91: TRC3 Bölgesi ihracatının sektörler bazında dağılımı (%)

Kaynak: TİM, 2011

⁶⁹TÜİK, DTM⁷⁰TÜİK⁷¹TÜİK, DTM⁷²TÜİK, DTM⁷³TİM, 2011⁷⁴TİM, 2011

Tablo 80: TRC3 Bölgesi ihracat ürünleri

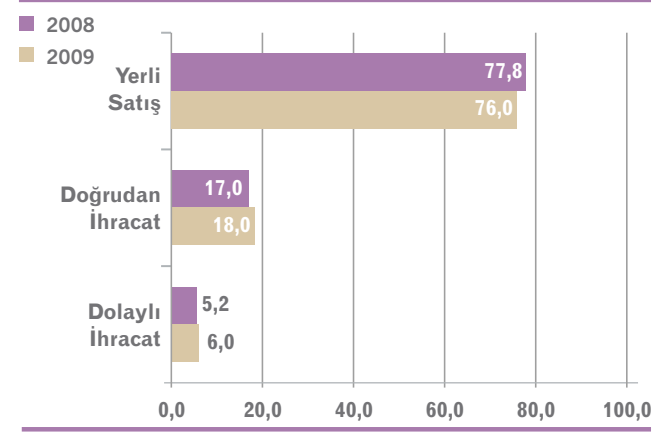
TRC3 (USD)	2006	2007	2008	2009	2010
I. Tarım	66.894.516	66.327.269	109.853.075	150.356.795	312.094.307
A. Bitkisel ürünler	58.944.241	60.359.855	98.830.665	133.573.950	266.561.911
Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri	48.796.934	51.822.260	87.496.759	118.465.799	233.196.139
Yaş Meyve ve Sebze	4.969.260	6.795.677	8.496.121	10.289.056	12.937.063
Meyve Sebze Mamulleri	4.588.866	1.202.278	1.728.067	3.437.020	16.143.343
Kuru Meyve ve Mamulleri	311.019	475.074	1.020.687	1.097.277	1.837.055
Fındık ve Mamulleri	127.961	0	36.657	153.017	1.619.298
Zeytin ve Zeytinyağı	150.201	63.247	50.710	128.034	776.325
Tütün	0	0	0	0	0
Diğer Bitkisel Ürünler	0	1.320	1.665	3.748	52.688
B. Hayvansal Ürünler	1.551.313	909.206	1.346.283	5.964.066	17.660.745
Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	1.551.313	909.206	1.346.283	5.964.066	17.660.745
C. Ağaç ve Orman Ürünleri	6.398.962	5.058.209	9.676.126	10.818.779	27.871.651
Ağaç Mamulleri ve Orman Ürünleri	6.398.962	5.058.209	9.676.126	10.818.779	27.871.651
II. Sanayi	224.626.293	329.565.125	437.208.583	680.811.884	910.517.820
A. Tarıma Dayalı İşlenmiş Ürünler	2.471.231.336	2.768.563	4.286.724	10.752.006	22.152.589
Tekstil ve Hammaddeleri	796.945	1.100.473	1.276.104	7.541.861	9.983.439
Deri ve Deri Mamulleri	1.168.704	1.199.941	1.694.122	2.331.891	8.705.766
Halı	505.582.406	468.149	1.316.497	878.254	3.463.384
B. Kimyevi Maddeler ve Mamülleri	21.232.080	13.871.922	20.845.343	34.544.996	80.637.056
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	21.232.080	13.871.922	20.845.343	34.544.996	80.637.056
C. Sanayi Mamulleri	200.922.982	312.924.640	412.076.516	635.514.882	807.728.175
Hazır Giyim ve Konfeksiyon	5.466.954	6.758.483	17.031.782	46.861.851	92.911.581
Taşıt Araçları ve Yan Sanayi	4.752.302	30.656.585	5.368.426	11.071.989	17.704.169
Elektrik-Elektronik,Makine ve Bilişim	6.015.357	10.624.194	11.953.290	10.818.622	20.617.957
Makine ve Aksamları	4.596.721	5.051.684	5.029.092	7.437.223	23.405.843
Demir ve Demir Dışı Metaller	6.451.058.952	3.048.274	3.976.185	4.992.793	9.800.391
Demir Çelik Ürünleri	69.246.260	141.090.902	204.245.507	324.023.117	389.063.987
Çimento ve Toprak Ürünleri	104.179.921	115.617.832	164.291.118	230.161.375	253.480.909
Değerli Maden ve Mücevherat	211.392	72.186	132.164	107.218	336.492
Diğer Sanayi Ürünleri	3.016	4.501	48.953	40.692	406.845
III. Madencilik	4.090.093	11.126.492	15.926.423	14.398.975	25.394.516
Madencilik Ürünleri	4.090.093	11.126.492	15.926.423	14.398.975	25.394.516
Toplam	295.610.902	407.018.886	562.988.081	845.567.653	1.248.006.643

Kaynak: TIM

Bölge'den ihraç edilen ürünlerin büyük kısmının Bölge'de üretilmediği plan çalışmaları kapsamında gerçekleştirilen Yatırım Ortamı Anketi'nde de doğrulanmıştır. Aşağıdaki şekle göre ankete katılan firmaların % 76'sını yerli satışlar oluşturmakta, doğrudan ve do-

laylı ihracatın toplamı, satışların sadece % 24'ünü oluşturmaktadır. 2008 ve 2009 yılları arasındaki fark incelendiğinde, yerel satışların payının düşerken ihracatın payının arttığı görülmektedir.

Şekil 92: TRC3 Bölgesi imalat sanayii satışlarının dağılımı

Kaynak: TRC3 Yatırım Ortamı Anketi, DIKA

Bölge'den ihraç edilen ürünlerin illere göre dağılımına bakıldığında Mardin'in de Şırnak'ın da en fazla ihraç ettiği ürünlerin Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamülleri, Demir Çelik Ürünleri, Çimento ve Toprak Ürünleri olduğu görülmektedir.⁷⁵ Mardin'de iki adet çimento fabrikası olup, Şırnak'ta olmaması, iki ilde de herhangi bir Demir Çelik üretim tesisi bulunmaması Mardin'deki çimento ihracatı dışında bu illerin söz konusu ürünlerin ihracatında nakliyecilerde konumda olduğunu göstermektedir. Batman'da ise bu iki ilden farklı şekilde en fazla ihracatı yapılan 3 ürün, Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamülleri'nin yanında ilin sanayi yapısı ile örtüşecek şekilde Kimyevi Maddeler ve Mamülleri ile Madencilik Ürünleridir.

2006-2010 yılları arasında illere göre ihraç edilen ürünlerin değişimine bakıldığında, Mardin'de "zeytin ve zeytinyağı" ürünleri ihracatı 1.600 \$' dan 302.408 \$'a yükselmiştir. Bunun yanı sıra, "tekstil hammaddelerindeki" % 1200, "hazırgiyim ve konfeksiyon" ürünlerindeki % 1700, "deri" ürünlerindeki % 1819'luk artış dikkat çekmektedir. Batman'da ise en yüksek artış % 1254 ile "madencilik" ürünlerinde ve % 243 ile "Kimyevi Maddeler ve Mamulleri"nde yaşanmıştır.

Şırnak'ta da Mardin'e benzer şekilde "tekstil hammaddeleri" ve "hazır giyim, konfeksiyon" ürünleri ihracatında % 644'lük artış yaşanmıştır. Şırnak'ta "hazırgiyim ve konfeksiyon" alanında bir sanayi üretiminin olmaması, bu artışın başka illerdeki tekstil üretimiyle

ilişkili olduğunu akla getirmekte, Mardin'deki tekstil ihracatının ne kadarının yerel üretimden kaynaklandığı konusu ise araştırılmalıdır. Bölge'de pamuk üretiminin düşüyor olması, "tekstil hammaddeleri" ihracatında yaşanan artışla birlikte değerlendirildiğinde bu artışın Bölge'deki pamuk üretimine dayalı olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu artışların kaynağı Irak pazarında artan talepten kaynaklanmaktadır. Ancak artışın yüzdesel olarak çok yüksek olması ihraç edilen ürünlerin miktarının düşük olmasıyla açıklanabilir.

Siirt ihracat verileri incelendiğinde 2009-2010 yılları arasında %1130 oranında bir artış yaşanmıştır. Söz konusu artış önemli ölçüde "Makine ve Aksamları" ve "Taşıt Araçları ve Yan Sanayi" kalemleri kaynaklıdır.

3.3.1.2 İthalat

TRC3 Bölgesi ticaretinde ithalat, ihracat kadar baskın bir yer tutmamakta, düzenli ve kayda değer bir gelişme eğilimi göstermemektedir. Bölge ithalatçı firma ve ithalat değerleri bakımından Türkiye ve GAP Bölgesi içerisinde gerileyen bir paya sahiptir.

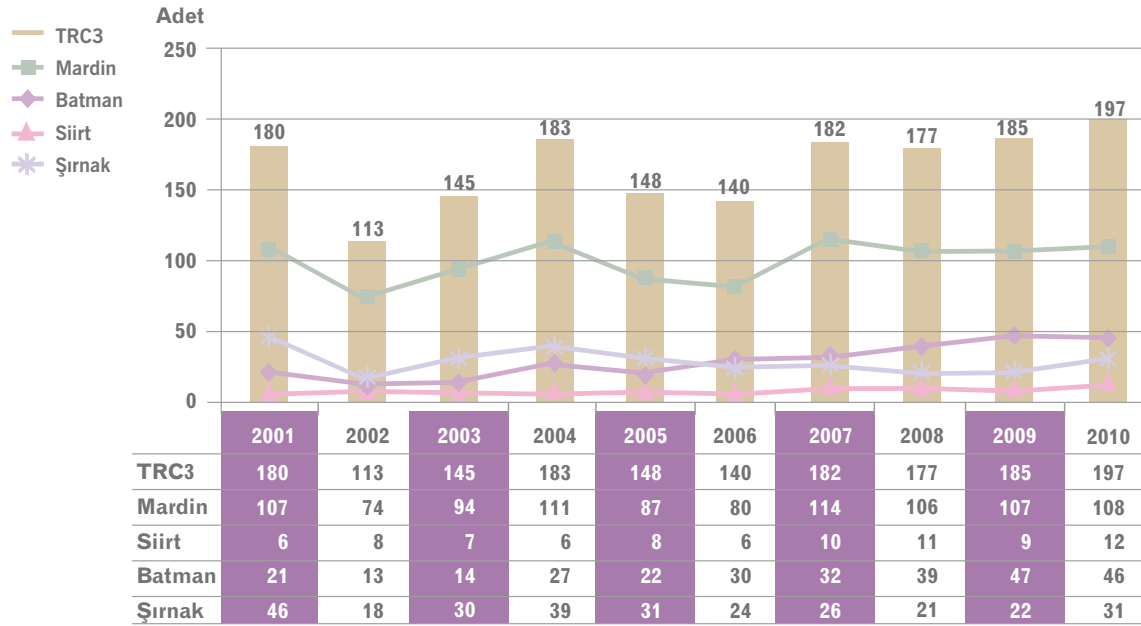
Bölge'nin sınır bölgesi olmasına rağmen ithalatta gelişmemiş olması, Habur Sınır Kapısı'ndan ithalata sınırlı ölçüde izin veriliyor olmasından kaynaklanmaktadır.

2010 yılı itibarıyla Bölge'de yer alan 197 ithalatçı firma, GAP Bölgesi ithalatçı firma sayısının % 12,2'sini, Türkiye ithalatçı firma sayısının ise % 0,3'ünü oluşturmaktadır.⁷⁶ 2001 yılında Bölge'de yer alan ithalatçı firma sayısının GAP Bölgesi içindeki payının % 31,1, Türkiye içindeki payının ise % 0,8 olduğu düşünülse, Bölge ithalatçı firma sayısı bakımından Türkiye ve GAP Bölgesi içindeki payının gerileme eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁷

Bölge'deki ithalatçı firma sayısında 2001-2010 yılları arasında kayda değer bir değişim yaşanmamıştır.

⁷⁵TİM⁷⁶TİM⁷⁶Dış Ticaret Müsteşarlığı Verileri⁷⁷Dış Ticaret Müsteşarlığı Verileri

Şekil 93: Yıllara göre ithalatçı firma sayıları

Kaynak: DTM

Yukarıdaki şekilden, Bölge illerindeki ithalatçı firma sayılarında yaşanan değişim incelendiğinde, 2001-2010 yılları arasında, Mardin ve Siirt'te ithalatçı firma sayısında sabite yakın bir seyir izlendiği, ithalatçı firma sayısının Şırnak'ta % 50 oranında düştüğü, Batman'da ise ithalatçı firma sayısının 2001 yılındaki değerinin 2 katı düzeyine ulaştığı görülmektedir. Bu durum Bölge illerinden sadece Batman'ın ithalat konusundaki düzenli bir gelişim sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu durum Batman'da tekstil, makine teçhizat gibi hammadde ithal eden sanayi kollarının diğer illere göre gittikçe daha hızlı bir gelişme göstermesinden kaynaklanabilir.

2010 yılı rakamlarına göre Bölge ithalatçı firmaların % 55'i Mardin'de, % 23'ü Batman'da, % 16'sı Şırnak'ta ve % 6'sı Siirt'te yer almaktadır. Bölge'deki ithalatçı firmaların dağılımı incelendiğinde, ihracatçı firma dağılımından farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bölge içerisinde en fazla ithalatçı firmaya % 55 oranı ile Mardin sahipken, Batman ise % 23 oranı ile 2'nci sırada yer almaktadır.

İthalatçı firmaların büyük çoğunluğunun Mardin ve Batman gibi sanayi bakımından diğer iki ile göre daha gelişmiş illerde yer alması Bölge illerinde ithalatın sanayi gelişimine ve ihtiyaçlarına bağlı olduğunu göstermektedir.

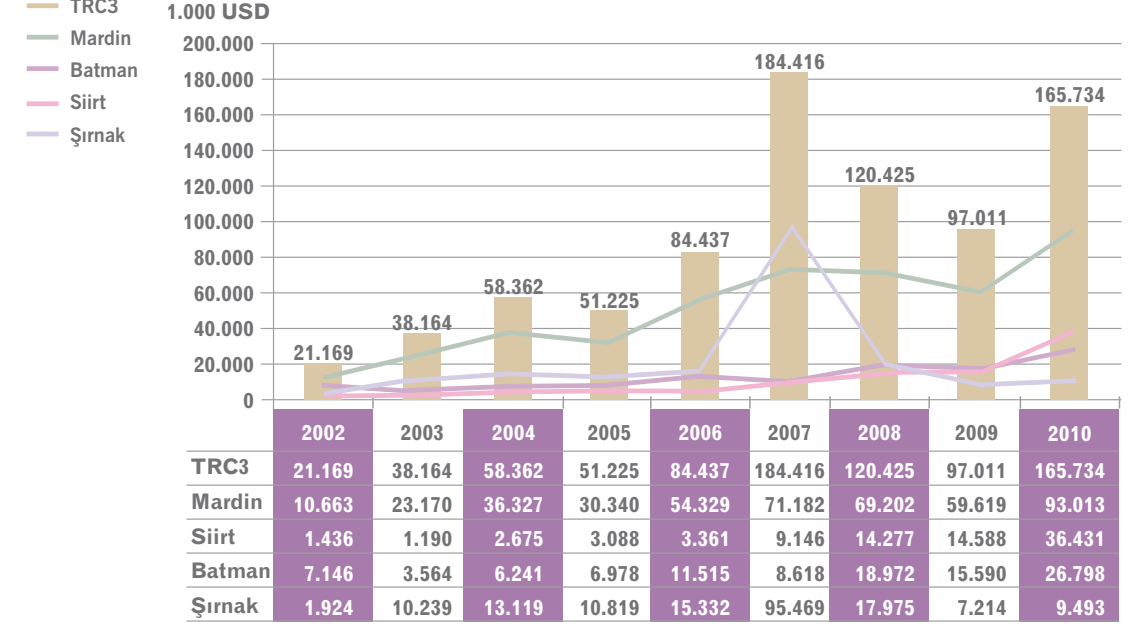
TRC3 Bölgesi, ithalat değeri bakımından da GAP Bölgesi ve Türkiye'nin çok gerisinde bir artış göstermektedir. 2001-2010 yılları arasında yıllık ithalat değerleri incelendiğinde TRC3 Bölgesi 2001 yılında 87,2 milyon dolar olan ithalat değerini 2010 yılında 165,7 milyon dolara, Güneydoğu Anadolu Bölgesi 2001'de 476,2 milyon dolar olan ithalatını 2010'da 4.018 milyon dolara, Türkiye ise 2001'de 41.399 milyon dolar olan ithalatını 185.541 milyon dolara çıkarmıştır. 2001 yılında TRC3 Bölgesi ithalatı, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ithalatının %18,3'ünü, Türkiye ithalatının % 0,2'sini oluştururken, 2010 yılında TRC3 Bölgesi ithalatı Güneydoğu Anadolu Bölgesi ithalatının % 4'ünü, Türkiye ithalatının % 0,09'sini oluşturacak düzeydedir.

İthalat ve ihracat değerleri arasındaki bu farklılıklar ihracatın ithalata bağımlı olmamasından ve Habur Sınır Kapısı'nın ihracat için fırsat oluştururken ithalata aynı oranda fırsat oluşturamamasından kaynaklanmaktadır.

2008 kriz dönemi incelendiğinde TRC3 Bölgesi'nin de, oran olarak farklı olsa da, Türkiye ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne benzer bir şekilde bir düşüş yaşadığı görülmektedir.

Bölge'de ithalat değerlerinin 2002-2010 yılları arasın-

Şekil 94: TRC3 Bölgesi ithalat değerlerinin yıllara göre gelişimi

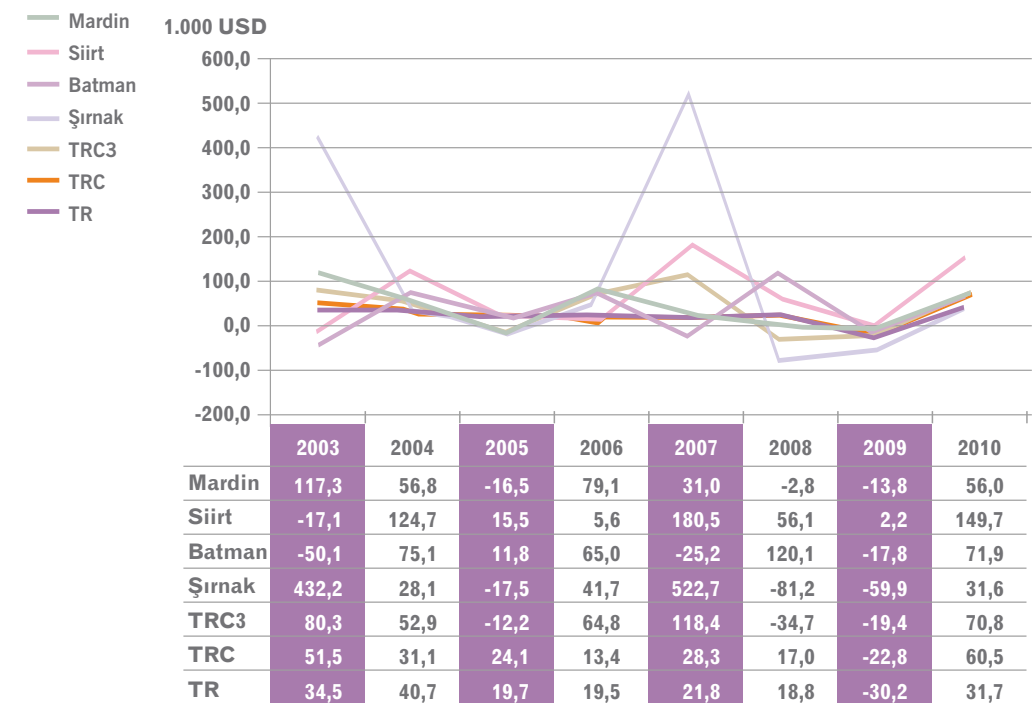

Kaynak: DTM

daki seyri incelendiğinde TRC3 Bölgesi'nin Mardin ile paralel bir seyir izlediği görülmektedir. TRC3 Bölgesi ithalat rakamlarında 2002-2010 periyodunda % 683 oranında bir artış yaşanırken Mardin'de bu artış % 772

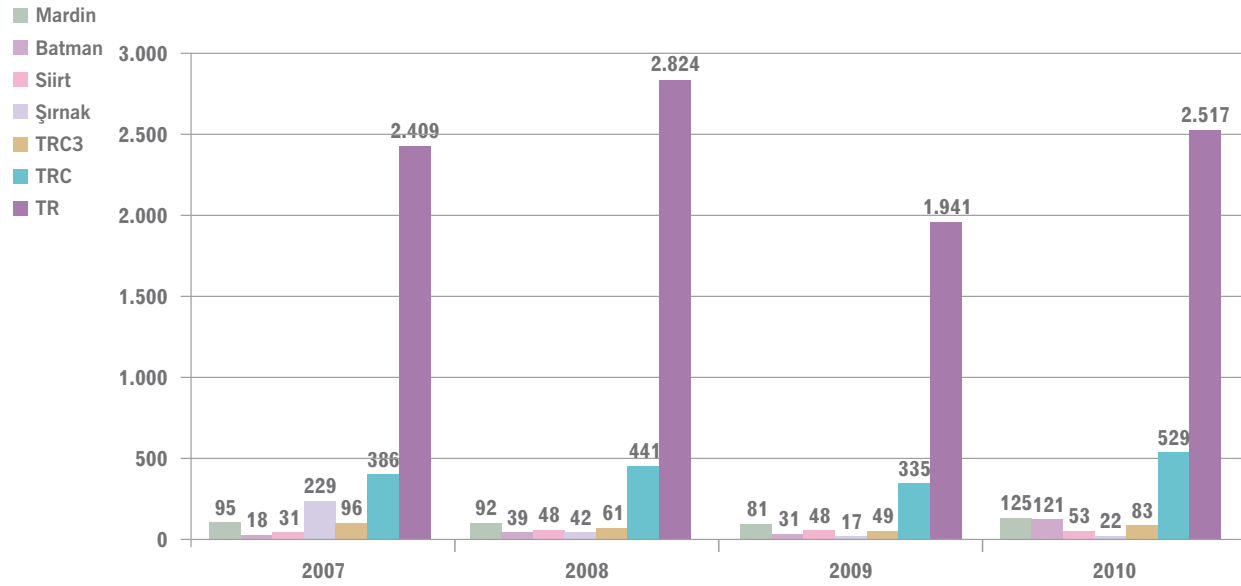
seviyesinde gerçekleşmiştir. Diğer TRC3 Bölgesi illeri olan Batman, Şırnak ve Siirt'te söz konusu dönemdeki ithalat değişimi sırasıyla % 275, % 393, % 2.438 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Şekil 95: Yıllara göre ithalat değişimi

Kaynak: DTM

Şekil 96: Kişi başına ithalat

Kaynak: TÜİK (2009 Yılı Verileri Hesaplanmıştır.)

2010 yılı TRC3 Bölgesi ithalat dağılımı incelendiğinde, Bölge ithalatının % 56'sının Mardin, % 16'sının Batman, % 22'sinin Siirt ve % 6'sının Şırnak tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Bölge içindeki bu dağılımın ihracata kıyasla daha düşük olması ve Şırnak'ın son sırada yer alması ihraç edilen ürünlerin ithalata bağlı olmaması ve Habur Sınır Kapısı'ndan ithalata sınırlı izin verilmesiyle açıklanabilir.

Şekil 97 göz önüne alınarak yıllara göre ithalat değişimleri karşılaştırıldığında düşük ithalat hacmine sahip illerde daha çok dalgalanma yaşandığı görülmektedir. Türkiye ve Güneydoğu Anadolu'da TRC3 Bölgesi ve illerine kıyasla daha az dalgalanma gerçekleşmiştir. 2009 yılında ekonomik krizin de etkisiyle Siirt hariç tüm illerde ithalat düşmüştür.

Kişi başına düşen ithalat verileri incelendiğinde TRC3 Bölgesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye arasındaki fark görülebilmektedir. Türkiye'de kişi başına ithalat, Güneydoğu ve TRC3 Bölgelerine kıyasla çok daha yüksektir. Bunun en önemli sebebi daha önce de değinildiği gibi Türkiye, Güneydoğu Anadolu ve TRC3 arasında ithalat yapılan ülkeler açısından farklılık olması ve Türkiye'de yapısal olarak ihracatın ithalata olan bağımlılığıdır. Türkiye ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kişi başına ithalat 2008 yılında artma ve kriz dolayısıyla 2009 yılında azalma eğiliminde iken, TRC3 Bölgesi'nin kişi başına ithalat değeri 2007'den itibaren düşme eğilimindedir. 2010 yılında TRC3 Bölgesi kişi başına ithalat değeri 83 USD/Kişi ile kişi başına ithalat değeri 2517 USD/Kişi olan Türkiye'nin çok gerisindedir.

Bölge, Güneydoğu Anadolu Bölgesi içerisindeki TRC1 ve TRC2 Bölgelerinin gerisinde yer almaktadır. Bölge'nin kişi başına düşen ithalatta 22'nci sırada, TRA2 (Kars, Ardahan, Iğdır, Ağrı) ve TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari) Bölgelerinin sırasıyla 24 ve 26'ncı sıralarda yer almaları,⁷⁸ ülkenin Doğu ve Güneydoğu sınırının ithalat bakımından iyi bir şekilde değerlendirilemediğini ortaya koymaktadır.

Kişi başına ithalat değerine il bazında bakıldığında da çok farklı bir tablo ortaya çıkmamaktadır. 81 il arasında 45'inci sırada yer alan Mardin TRC3 illeri arasında en iyi konumdayken, Siirt 50, Batman 60, Şırnak ise 72'nci sıradadır.⁷⁹

Türkiye'de yapılan ithalatın yollara göre dağılımı incelendiğinde Türkiye ithalatının % 59'unun denizyoluyla gerçekleştirildiği ortaya çıkmaktadır.⁸⁰ Türkiye'deki diğer Düzey 2 Bölgeleriyle karşılaştırıldığında, TRC3 Bölgesi ithalat miktarı bakımından, 2002 yılında 23'üncü sırada yer alırken 2010 yılında 21'inci sıraya yükselmiştir.⁸¹ İthalatın ihracattaki kadar gelişme göstermemesi, ihracatın ithalata bağlı olmadığını göstermektedir.

2002-2009 yılları arasında, şehirlerin cari fiyatlarla ithalat miktarına göre sıralaması incelendiğinde, Batman hariç diğer 3 ilin ithalat konusunda sıralamada daha üst sıralarda yer aldığı görülmektedir. 2002'de 48'inci olan Mardin'in ihracatta olduğu gibi büyük bir gelişme göstererek 36'ncı sıraya, 71'inci olan Siirt'in 59'uncu sıraya, 69'uncu olan Şırnak'ın 68'inci sıraya yükseldiği, 55'inci olan Batman'ın ise cari fiyatlarla it-

halatını iki katına çıkarmasına rağmen 57'nci sıraya düştüğü görülmektedir.⁸² Şırnak'ın ihracattaki durumunun aksine ithalatta geri sıralarda yer alması, Habur Sınır Kapısı'nın tekrar akaryakıt ithalatına açılmasıyla giderilebilecektir.

3.3.1.3 Dış Ticaret Dengesi

Bölge ihracatının ithalata göre daha yüksek değerler almasından kaynaklı olarak Bölge sürekli dış ticaret fazlası vermektedir.

Bu fark, ihracatın ithalata bağımlılık düzeyinin Türkiye'de TRC3 ve GAP Bölgelerine göre daha yüksek ol-

TRC3 Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi 2003'ten sonra dış ticaret dengesi açısından paralel bir gelişme kaydederken Türkiye ise sürekli dış ticaret açığı vermektedir.

masından kaynaklanmaktadır.

Aşağıdaki tablodan, TRC3 Bölgesi içerisinde Mardin ve Şırnak illerinin sürekli dış ticaret fazlası verirken, Batman ve Siirt'in dış ticaret açısından dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Dış ticaret dengesi Bölge'de üretim konusunda olmasa da ticaret konusunda var olan Mardin-Şırnak, Batman-Siirt ikili ayrımı bir kez daha ortaya koymaktadır.

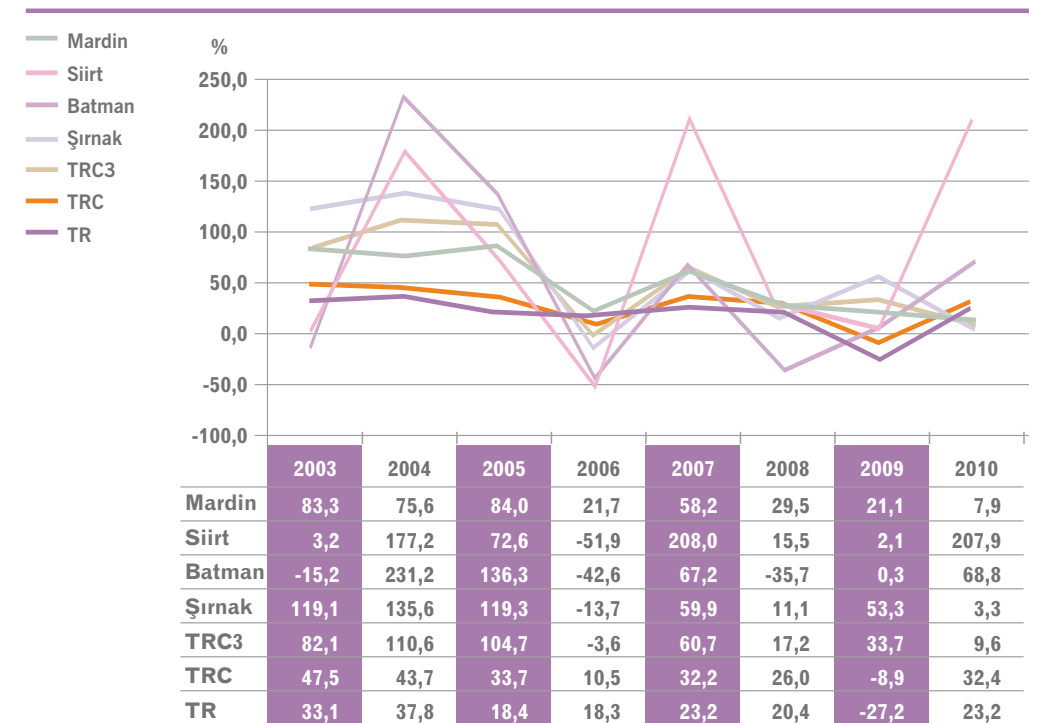
Aşağıdaki şekilde yer verilen dış ticaret değişimi ince-

Tablo 81: TRC3 illeri dış ticaret dengesi (x 1.000 USD)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Mardin	12.742	16.112	37.003	141.096	136.965	246.262	365.008	490.354	471.653
Siirt	-1.075	-527	-210	2.697	-2.251	-5.137	-13.363	-13.667	-25.107
Batman	-6.546	-558	9.278	37.456	6.476	32.111	-6.235	608	68
Şırnak	19.248	30.133	93.014	239.921	194.952	169.733	364.910	600.041	615.853
TRC3	24.368	45.160	139.085	421.170	336.141	442.968	710.320	1.077.336	1.062.468
TRC	-83.553	-184.450	31.595	336.923	264.057	516.205	1.147.425	1.942.213	1.164.568
TR	-15.494.708	-22.086.856	-34.372.613	-43.297.743	-54.041.499	-62.790.965	-69.936.378	-38.785.809	-71.561.585

Kaynak: TÜİK Verilerine Dayalı Hesaplamalar

Şekil 97: Dış ticaret değişimi

Kaynak: TÜİK Verilerine Dayalı Hesaplamalar

⁷⁸TÜİK verilerine dayalı hesaplamalar

⁷⁹TÜİK, DTM

⁸⁰TÜİK

⁸¹TÜİK, DTM

⁸²TÜİK, DTM

lendiğinde, dış ticaret hacmi büyüklüğünün dalgalanmalar üzerindeki etkisine bağlı olarak, TRC3 Bölgesi'nin dış ticaret değerlerinin, Türkiye ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne kıyasla daha fazla dalgalandığı ve yukarıda değinildiği gibi bu dalgalanmanın en büyük kaynaklarının Mardin ve Şırnak illerinin ihracat artışı olduğu söylenebilir. TRC3 Bölgesi'nin, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye'ye kıyasla ihracatta daha yüksek bir dalgalanma yaşadığı ve ithalattaki değişimin daha düşük oranda bir dış ticaret değişimine sebep olduğundan bahsedilebilir. 2008 küresel ekonomik krizinin Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye'yi, TRC3 Bölgesi'ne kıyasla daha yüksek düzeyde etkilediği görülmektedir.

TRC3 Bölgesi'nde 2002 yılında 2,2 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 2010 yılında 7,4'e yükselmiştir.

İhracatın ithalatı karşılama oranına aşağıdaki şekilden bakıldığında, TRC3 Bölgesi'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye'den farklı bir seyir izlediği görülmektedir. 2002 yılından 2010 yılına kadar Türki-

ye'de ihracatın ithalatı karşılama oranı 0,6-0,7 aralığında seyretmiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 2002 yılında 0,9 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 2010'da 1,3'e ulaşmıştır.

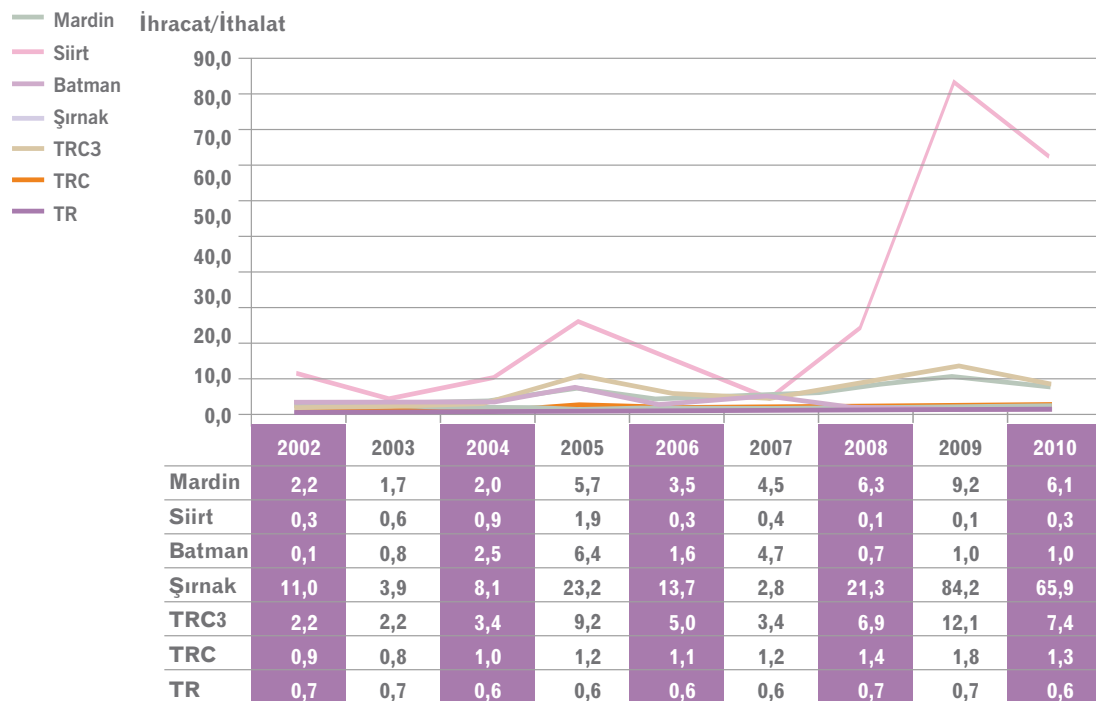
TRC3 ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki bu düzelenin kaynağı Suriye ve Irak ile ticaret konusunda yaşanan gelişmelerdir. TRC3 Bölgesi illerinin ihracatın ithalatı karşılama oranı incelendiğinde, Mardin ve Şırnak'ın çok büyük bir gelişme gösterdiği ve Batman'ın dış ticaret dengesini sağladığı görülmektedir.

3.3.1.4 Ticaret Altyapısı

3.3.1.4.1 Sınır Kapıları

Bölge'de 2 adet sınır kapısı bulunmakta olup, Suriye'ye geçişi sağlayan Nusaybin Sınır Kapısı Mardin'de, Irak'a geçişi sağlayan Habur Sınır Kapısı ise Şırnak'ta bulunmaktadır. Henüz transit geçişlere açık olmayan Nusaybin'deki sınır kapısının yap-işlet-devret modeliyle TOBB tarafından modernizasyonuna ilişkin çalışmalar devam etmekte olup, Habur Sınır Kapısı'nın modernizasyonu ise 2007 yılında tamamlanmıştır.

Şekil 98: İhracatın ithalatı karşılama oranı

Kaynak: TÜİK Verilerine Dayalı Hesaplamalar

Aşağıda sınır kapılarının yıllara göre araç giriş çıkış sayılarına yer verilmektedir. Buna göre Habur Sınır Kapısı modernizasyondan bu yana araç giriş çıkışlarını önemli ölçüde artırmıştır. Nusaybin Sınır Kapısı için 2007-2009 döneminde azalmakta olan araç giriş çıkış sayısı 2010 yılında önemli ölçüde artarak 40.756 seviyesine çıkmıştır.

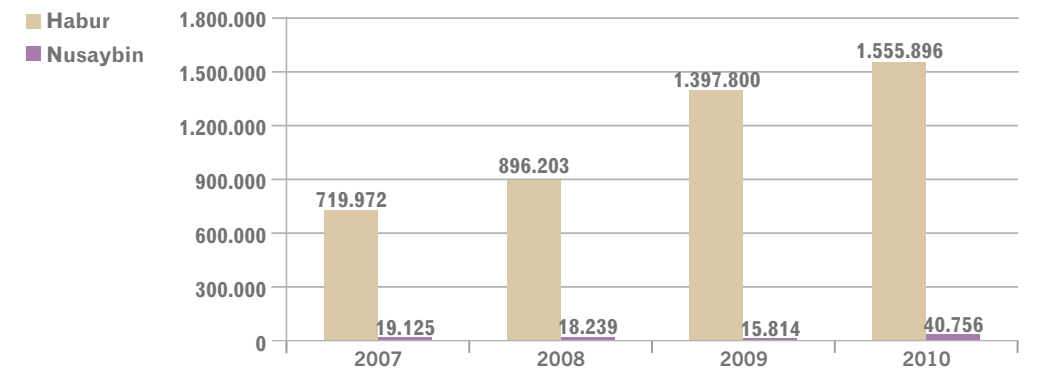
Habur Sınır Kapısı'nda Irak ile artan ticari ilişkiler sayesinde araç giriş çıkış sayısının arttığı aşağıdaki şekilde gösterilen araç dağılımından anlaşılmaktadır. Buna göre giriş çıkış yapan araçların % 40'ını çekici, % 26'sını kamyon, % 16'sını kamyonet ve % 12'sini otomobil oluşturmaktadır. Habur Sınır Kapısı daha çok ticari amaçla kullanılmaktadır.

Aşağıdaki şekilden de görüleceği üzere, Nusaybin Sı-

2009 yılında Habur Sınır Kapısı 1.397.800 araç giriş çıkışı ile, 2009'da 1.158.546 araç giriş çıkışının olduğu Kapıkule Sınır Kapısı'na kıyasla daha fazla bir araç giriş çıkışına sahne olmuş ve böylece Türkiye'nin en işlek sınır kapısı haline gelmiştir.⁸³ 2010 yılında ise Habur'da araç giriş çıkış sayısı daha da artarak 1.555.896'ya yükselmiştir.

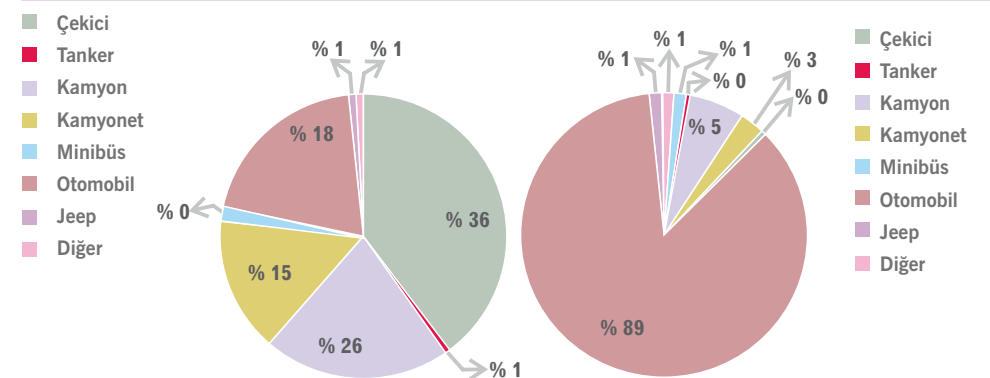
nır Kapısı'nda transit ticaretin yapılmıyor olması sebebiyle genel olarak ziyaret amaçlı giriş çıkış yapılmaktadır. Nusaybin Sınır Kapısı'ndan giriş çıkış yapan araçların % 85'i otomobil iken yalnızca % 7'si kamyonur.

Şekil 99: Sınır kapılarına göre araç giriş çıkış istatistikleri

Kaynak: T. C. Başbakanlık Gümrük Müsteşarlığı

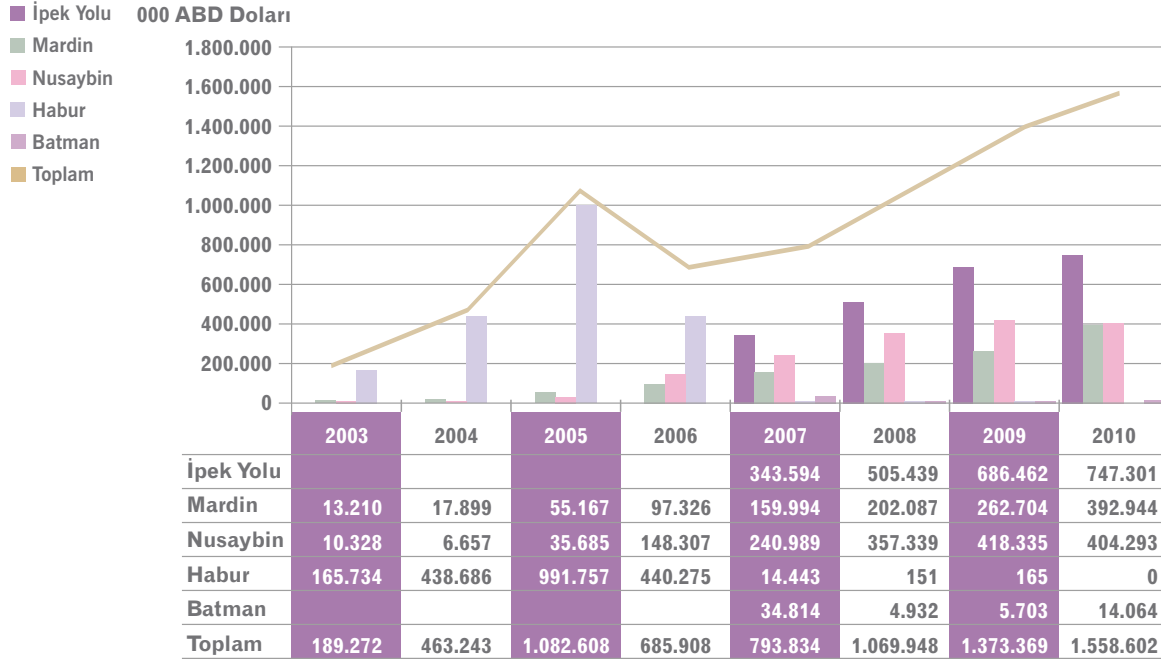
Şekil 100: Habur (solda) ve Nusaybin (sağda) sınır kapısı giriş-çıkış yapan araçların dağılımı (2010)

Kaynak: T. C. Başbakanlık Gümrük Müsteşarlığı

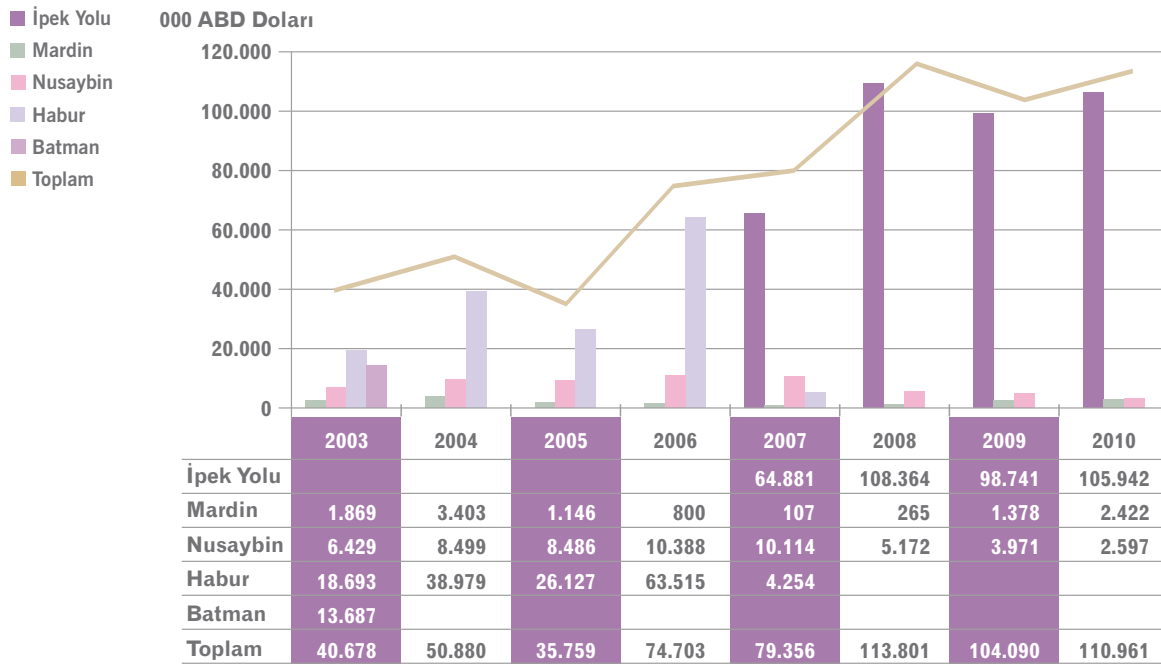
⁸³T.C. Başbakanlık Gümrük Müsteşarlığı Araç Giriş-Çıkış İstatistikleri

Şekil 101: Bölge gümrüklerinden ihracat

Kaynak: DTM

Şekil 102: Gümrük kapılarından ithalat dağılımı

Kaynak: DTM

3.3.1.4.2 Gümrükler

Bölge'de aktif olarak kullanılan 5 adet gümrük kapısı bulunmaktadır. 2007'de faaliyete geçen İpekyolu Gümrük Müdürlüğü ise Silopi'de bulunmaktadır. Şekil 101'de bu gümrüklerde ki yıllara göre ihracatın gelişimi verilmektedir. Buna göre 2007 yılından bu yana ihracatın en fazla yapıldığı gümrük kapısı Nusaybin, Mardin ve İpekyolu Gümrük Müdürlükleridir.

Bölge Gümrük Müdürlüklerinin ithalat verileri incelendiğinde, 2006 yılından sonra en fazla ithalatın İpekyolu, Mardin ve Nusaybin'de yapıldığı görülmektedir. Batman Gümrük Müdürlüğü'nden 2003'ten bu yana ithalat işlemleri yapılamamaktadır. Batman'da ithalat işlemlerinin yapılamamasının nedenlerinden biri olarak saha çalışmaları sırasında İl'de antrepo bulunması dile getirilmiştir.

Batman'daki firmalar ithalat için Mersin Gümrük Müdürlüğü'nü kullanmakta; bu durum evrak takibinin zorlaşmasına ve malların 4 ila 5 gün gümrükte beklemesine sebep olmaktadır. Batman'da gümrük altyapısının yetersizliğinden kaynaklı bu sorunlar, İl'in üretimi artarken ihracatının ve ithalatının da artmasını engellemektedir.

3.3.1.4.3 Tır Parkları

Bölge'de Batman ve Mardin OSB'lerinde birer tane, Habur Gümrük Kapısı yakınlarında bir tane olmak üzere 3 adet tır parkı bulunmaktadır. Bunlar arasında en işlek kullanılan tır parkı Habur Tır Parkı olup bu park; 500.000 m²'lik alanda 5.000 araçlık park alanı, idari bina, gümrük işlemleri binası, 2 adet kantar ve kantar kulübeleri, revir, itfaiye ve 3 adet gişe ile hizmet vermektedir. 2006-2008 yılları arasında Yeni Şırnak Tankerçiler ve Kamyoncular Motorlu Taşıyıcılar Kooperatifler Birliği tarafından işletilen Tır Parkı, 2009 yılından itibaren Şırnak İl Özel İdaresi tarafından işletilmeye başlamıştır. Tır parkından elde edilen gelirler, Irak-Türkiye arasında aynı yıllarda artan ticaret hacmi ile birlikte 2008-2009 arasında % 865'lik bir artış göstermiş ve 2009 yılında Tır Parkı'ndan 10 Milyon TL gelir sağlanmıştır.⁸⁴ Araçların uzun süre beklediği Tır Parkı mevcut durumda tam kapasiteyle çalışmakta fakat kapasitesi uzun bekleme sürelerinin yarattığı ihtiyaçlara cevap vermekte yetersiz kalmaktadır. İl Özel İdaresi tarafından önümüzdeki dönemde bu yönde iyileştirmeler yapılması planlan Tır Parkı, sosyal tesislerle de desteklenecektir.⁸⁵

3.3.1.4.4 Serbest Bölge

Bölge'de ticaret altyapısı alanındaki imkânlardan bir

tanisi de Mardin'de bulunan Serbest Bölge'dir. Mardin Serbest Bölgesi 21.11.1995 tarihinde kurulmuş olup kısa adı MASBAŞ olan Mardin Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş. tarafından işletilmektedir. MASBAŞ'ın % 51'i İl Özel İdaresi'ne ve % 49'u 29 yerli girişimciye aittir. Bölgenin toplam brüt alanı 515.000 m² olup net parsel alanı 328.253 m²'dir. Satılan ve kiraya verilen alan 103.978 m² olup (net parsel alanının yaklaşık % 30'una tekabül etmektedir) 26 firmaya 28 adet faaliyet ruhsatı tahsis edilmiştir.

Açık alan kiralanabilmekte veya satılabilmekte; m² satış fiyatı 10 ABD doları olup bir yılda 4 eşit taksitte tahsil edilmektedir. Yatırım büyüklüğüne göre m² satış fiyatında ek indirimler yapılabilmektedir. Açık alan kira bedeli ise m² başına 2 ABD dolarıdır. Kurucu işletici şirket olan MASBAŞ Mardin Serbest Bölgesi'ne yatırım yapmak isteyen firmalara gerekli tüm kolaylıkları sağlamaktadır. Organize Sanayi Bölgesi sınırları içerisinde bulunan Mardin Serbest Bölgesi, Organize Sanayi Bölgesi'nin mevcut altyapısını kullanmaktadır.

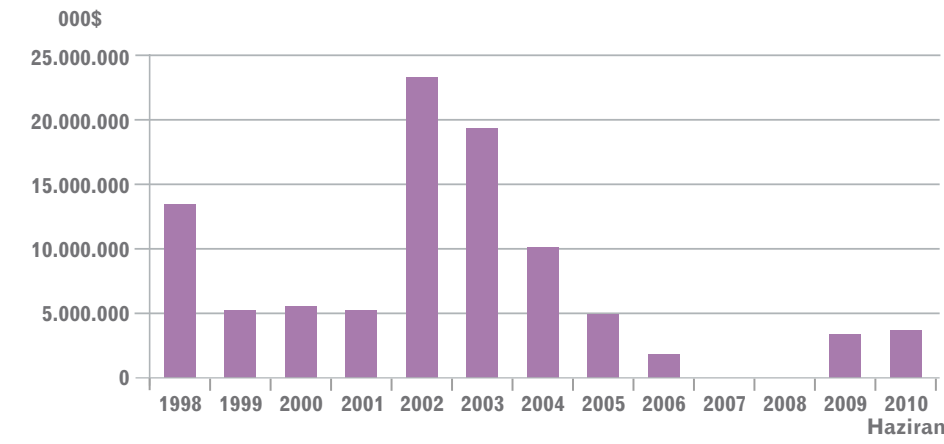
Mardin Serbest Bölgesi'nde, 23 adet yerli, 1 adet yabancı ve 2 adet yerli yabancı firma olmak üzere toplam 26 firma faaliyet göstermektedir. 3 adet üretim firması bulunmakta olup, bunlardan bir tanesi deterjan hammaddesi üretimini devam ettirmektedir. Diğer firmalar alım satım konusunda faaliyet göstermektedir. Serbest Bölge'de faaliyet gösteren toplam 26 firmaların sahip olduğu faaliyet ruhsat sayısı ise 28'dir.

Mardin Serbest Bölgesi'ndeki kullanıcılar; alım-satım, üretim, depolama, kiralama konularında faaliyet göstermektedir. Ancak sadece deterjan üreten bir firma şu an faal durumdadır. Serbest Bölge'nin istihdam yaratmaktan veya katma değer üretmekten çok ticari faaliyetler için kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra serbest bölgelerin kurulma amaçlarından biri olan yabancı sermaye girişinin Mardin Serbest Bölgesi'nde işlemediği görülmektedir.

Şekil 104'den, Mardin Serbest Bölgesi ticaret hacminin yıllara göre gelişimi incelendiğinde 1999 yılında ticaret hacminde sert bir düşüş yaşandığı ve ticaret hacminin 13.697.766 dolardan 5.270.038 dolara düştüğü görülmektedir. 3 yıl düşük bir düzeyde devam eden Serbest Bölge'nin ticaret hacmi, 2002'de sahip olduğu 23,6 milyon dolar ile kurulduğundan bu yana geçen süre zarfında en yüksek değerine ulaşmıştır. 2002 yılından itibaren devam eden hızlı düşüş 2008 yılında ticaret hacmini 0 seviyesine kadar indirmiştir. Serbest bölgenin genel olarak Irak odaklı çalışıyor olması nedeniyle 2003 yılında gerçekleşen ABD müdahalesinin Serbest Bölge'nin ticaretini azaltıcı bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Diğer taraftan 06.02.2004 tari-

⁸⁴ Şırnak İl Özel İdaresi Brifingi, Eylül 2010⁸⁵ Şırnak İl Özel İdaresi ile görüşme, 13.10.2010

Şekil 103: Mardin Serbest Bölge ticaret hacminin yıllara göre gelişimi

Kaynak: MASBAŞ

hinde yürürlüğe giren yönetmeliğe göre, 2004'ten sonra kurulacak yeni firmaların Gelir ve Kurumlar Vergisi muafiyetinin kaldırılması serbest bölgelere olan ilgiyi azaltmıştır. 2009 yılında ise Serbest Bölge'nin ticaret hacmi artarak 3,4 milyon doları bulmuştur. 2010 yılı Haziran ayı ticaret hacmi ise 3,9 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

2010 yılı serbest bölgeler kira tarifeleri incelendiğinde, en düşük kiranın Mardin Serbest Bölgesi'nde bulunmasına rağmen; bu tarifenin yatırımcıyı daha fazla cezbetmesi gerekirken durumun böyle olmadığı görülmektedir.

Yeni teşvik sistemine göre Mardin Serbest Bölgesi'nin sunduğu avantajlar şöyle sıralanabilir:

- Mardin Serbest Bölgesi'nde faaliyet gösteren yerli ve yabancı işletmeler üretim faaliyetlerinden doğan kazançları üzerinden % 100 kurumlar vergisi veya gelir vergisinden muaf tutulmuşlardır.

- KDV istisnasından dolayı elektrik enerjisini % 18 daha ucuza kullanabilmektedirler.

- Yatırım yapacak firmaların vergiye tabi olmadan ve izin almadan yurtdışından 2'nci el kullanılmış makine getirebilmeleri mümkündür.

- Mardin Serbest Bölgesi'nde faaliyet gösteren firmalar KDV, gümrük vergisi ve % 3 KKDF gibi gümrükle ilgili vergi ve gerekliliklerden muaf tutulmuşlardır.

- Ürettiği ürünlerin en az % 85'ini Türkiye harici ülkelere satan üretim ruhsatı sahibi firmalar çalışanları

için ödedikleri maaşları üzerindeki gelir vergisinden % 100 muafırlar.

- Yabancı veya yerli tüm serbest bölge kullanıcıları, bölgede elde ettikleri kârlarının Türkiye'ye ve/veya yurtdışına izne tabi olmadan transferini yapabilirler.

- Türkiye'den Mardin Serbest Bölgesi'ne yapılan satışlar ihracat sayıldığından, kullanıcılar Türkiye'den ihracat fiyatıyla KDV'siz mal alabilme şansına sahiptir.

- Mardin Serbest Bölgesi'nde üretilen veya satın alınan, kısmen durumu değiştirilen hammadde, yarı mamul ve sanayi mallarının Türkiye'ye, yabancı ülkelere veya diğer serbest bölgelere satılmasında herhangi bir sınırlama yoktur. Nihai tüketim ürünlerinin çoğunluğunun Türkiye harici ülkelere satışı esastır.

- Mardin Serbest Bölgesi'nde, üretilen ürünler AB ülkelerinde serbest dolaşım statüsü taşımaktadır.

- Mardin Serbest Bölgesi'nde, zaman sınırlaması olmaksızın mal stoku yapılabilir. Bu malların partiler halinde yurtiçine veya yurtdışına satışı yapılabilir.

- Transit halinde olan mallar Serbest Bölge Genel Müdürlüğü'nden izin alınarak bölgeye girmeden diğer ülkelere sevk edilebilir. Barter yolu ile ticaret yapılabilir. Satılamayan veya defolu mallar, mal henüz T.C. gümrük sınırları içine girmediğinden, kolaylıkla mahrecine iade edilebilir.

2009/15199 Sayılı kararla 5084 sayılı Yatırım ve İstihdamı Teşvik Kanununda yapılan değişikliğe göre ise IV. Bölgede 31.12.2010 tarihine kadar yapılacak yatırımlarda toplam yatırımın 500,000 TL'yi aşması durumunda, kurumlar veya gelir vergisinden % 90 oranında indirimden, 7 yıl boyunca SSK primi işveren hissesi muafiyetinden, Türk Lirası borçlanılmış ise 5 puanlık, döviz borçlanılmış ise 2 puanlık faiz desteğinden faydalanılmaktadır.

Bu durumda organize sanayi bölgelerinde yatırım daha cazip bir hal almaktadır. Bu koşullarda serbest bölgede üretim yerine ticareti özendirici koşullar yaratılabilir. Yeni teşvik sisteminin 31.12.2010'da sonlanacak olması ilerde yapılacak teşvik kanunu değişikliğinde bölgesel farklar göz önüne alınarak serbest bölgenin de buna dâhil edilmesi yararlı olabilir.

Serbest bölgenin önemli sorunlarından bir tanesi kayıt dışı istihdamdan kaynaklanan haksız rekabettir. Serbest bölgede yapılan faaliyetlerin hepsi kayıt altına alındığından işveren kayıt dışı işçi çalıştırmakta, bu nedenle serbest bölge dışındaki firmalarla rekabet güçleşmektedir. Serbest Bölge'nin teşvik sistemi içinde olmaması da burada faaliyet göstermeyi cazip kılmamaktadır.

3.3.2 Lojistik

TRC3 Bölgesi'nde taşımacılık faaliyetleri ağırlıklı olarak karayolu ile yapılmakta olup demiryolu da taşımacılık faaliyetlerinde kullanılan bir diğer ulaşım yolu. TCDD 6'ncı Bölge Müdürlüğü'ne bağlı Nusaybin ve Mardin merkez istasyonlarından Nusaybin yoğun olarak dış ticaret amaçlı taşımalara hizmet etmektedir. Demiryolu ile Nusaybin istasyonuna kadar gelen yükler karayoluna aktararak Habur Sınır Kapısı üzerinden Irak'a ihraç edilmektedir. Mardin Merkez İstasyonu genel anlamda bölge içi talebe yönelik gelen taşımalara hizmet etmektedir. TCDD 5'inci Bölge Müdürlüğü'ne bağlı Batman ve Kurtalan (Siirt) İstasyonları da iç talebe yönelik gelen yüklere ev sahipliği yapmaktadır. Bölge'de demiryolu altyapısı alanında yapılmakta olan ve yapılacak yatırımlar (hat yenileme projeleri ve TCDD Mardin Lojistik Merkez Projesi) so-

TRC3 Bölgesi, gelişmekte olan Ortadoğu pazarlarına ihracatta, Türkiye'nin diğer illerine göre önemli bir lojistik avantajına sahiptir. Bu durum, özellikle havaleli ve ağır mallarda ciddi bir maliyet avantajı sağlamaktadır.

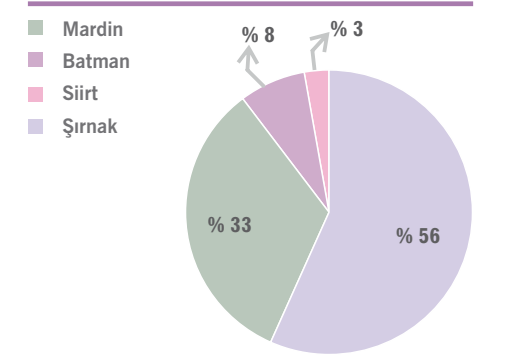
nucu demiryolu kullanım oranının artması ve bu sayede karayolu yoğunluklu olan taşımacılık faaliyetlerinin bir kısmının demiryoluna kaydırılması beklenmektedir.

Bölge'de Şırnak ve Mardin gibi sınır illerinin ihracatı 81 il içerisinde yüksek sıralarda yer alırken, sanayi gelişmişliği bakımından Türkiye'de son sıralarda yer alması bu illerde sınır konumunda bulunmaktan dolayı lojistik sektörünün geliştiğini ortaya koymaktadır.

Bölge'deki kamyonların % 56'sının Şırnak'ta, % 33'ünün Mardin'de bulunması Bölge'de bu iki ilin karayolu taşımacılığında öne çıktığını göstermektedir.

Kişi başına düşen kamyon sayısı illere göre incelendiğinde Şırnak 81 il içerisinde bin kişi başına 42 kamyonla 1'inci sırada, Mardin bin kişi başına 14 kamyonla 10'uncu sırada olup, bu iki il bu konuda GAP Bölgesi illerinin tamamını geride bırakmaktadır.⁸⁶

Şekil 104: TRC3 Bölgesi kamyon dağılımı

Kaynak: TÜİK

Tablo 82: İllere göre nakliye bedeli

Güzergah	Nakliye Bedeli (Dolar)*	Güzergah	Nakliye Bedeli (Dolar)	Güzergah	Nakliye Bedeli (Dolar)
İstanbul-Kerkük	3.400 \$	Mardin-Kerkük	1.100 \$	G.Antep-Kerkük	1.600 \$
İstanbul-Erbil	3.300 \$	Mardin-Erbil	1.000 \$	G.Antep-Erbil	1.500 \$
İstanbul-Musul	4.000 \$	Mardin-Musul	850 \$	G.Antep-Musul	1.850 \$
İstanbul-Basra	5.100 \$	Mardin-Basra	2.250 \$	G.Antep-Basra	3.250 \$
İstanbul-Bağdat	4.900 \$	Mardin-Bağdat	1.350 \$	G.Antep-Bağdat	2.350 \$

*20-23 tonluk bir tır için maliyetler, Kaynak: TEPAV

86TÜİK

Bölge illerinden Şırnak ve Mardin'in karayolu taşımacılığındaki yeri Bölge'de karayolu altyapısının GAP kapsamında planlanan projelerin tamamlanmasıyla güçlenmesi, farklı ulaşım türleri arasındaki bağlantıların kolaylaştırılması gibi desteklerle daha da güçlenecektir. Bölge'deki ulaştırma altyapısının durumu 6'ncı bölümde detaylı şekilde incelenmektedir.

TRC3 Bölgesi'nde lojistik karayolu ile sağlanmaktadır. Şekil 104'e göre Bölge'deki kamyonların % 56'sının Şırnak'ta, % 33'ünün Mardin'de bulunması Bölge'de bu iki ilin karayolu taşımacılığında öne çıktığını göstermektedir.

3.3.3 Bankacılık

TRC3 Bölgesi'nde, 2009 yılı itibariyle toplam 14 ayrı banka faaliyet göstermektedir. Bu, aynı yıl Türkiye genelinde 45 olan banka sayısının yaklaşık üçte biri kadardır. Bölge'deki banka şube sayısı ise 87 olup şube sayısının 37 tanesi Mardin'de, 20 tanesi Batman'da, 18 tanesi Şırnak'ta ve 12 tanesi ise Siirt'te hizmet vermektedir.

TRC3 Bölgesi'nde şube başına düşen kişi sayısı incelendiğinde, 2000'de 24.037 olan kişi sayısının 2000-2009 döneminde % 5,8 oranında azalarak 22.642'ye gerilediği görülmektedir. Bu düşüş Bölge'ye özgü olmayıp, Türkiye genelinde yaşanan düşüş ile paraleldir. Türkiye'de 2000'de şube başına düşen kişi sayısı 8.658 iken, 2009'da 8.088 düzeyine düşmüştür.

Şube başına düşen kişi sayısının Türkiye genelinin çok üstünde olması Bölge'de şube açan bankalar için bir rekabet avantajı olarak görünse de, kişi başına düşen mevduat ve kredi ile şube başına düşen mevduat

ve kredinin Türkiye ortalamasına göre çok düşük olması Bölge'yi bankacılık sektörü için yeterince cazip kılmamaktadır. Öte yandan kredi mevduat oranında son bir yılda yaşanan artışla Bölge'nin bu alanda ülke ortalaması üzerine çıkması Bölge'de mevduata sahip kişilerin borçlanma eğiliminin ülke geneline göre daha fazla olduğunu göstermektedir. Bölge'de girişimciliğin artması önümüzdeki dönemde kredi kullanımının da artacağına işaret etmektedir.

TRC3 Bölgesi, işletmelerin bankalardan finansman elde etme anlamında yeterince yararlanamadığı, bu nedenle tefeciliğin çok yaygın olduğu ve Bölge işadamları veya girişimcileri tarafından yapılacak yatırımların sermaye engeline takıldığı bir bölgedir. Bölge işletmelerinin önemli bir kısmı yüksek teminat istenmesi sebebiyle KOBİ bankacılığı, girişim/risk sermayesi, işletme kredisi gibi alanlarda ihtiyaç duydukları hizmeti bankalardan karşılayamamaktadırlar. Yatırım ve girişim için gerekli olan sermaye kaynağı, bu nedenlerle ciddi bir külfet olmakta ve Bölge'ye yönelik yatırım fikirleri olan işletmeciler, yatırımcılar ve girişimciler, bu fikirlerini yatırıma dönüştürmekte finansman sıkıntısı çekmektedirler. Söz konusu sıkıntı nedeniyle, özsermaye ile yapılan yatırımlar risk alamayan, yeni, yaratıcı fikirlerin uygulanamadığı, Bölge'de hâlihazırda başarılı olmuş faaliyet kollarında yapılmaktadır ve bu durum, Bölge sanayisinde yeniliklere, yaratıcılığa, teknolojinin takip edilerek uygulanmasına, işletmelerin girişimciliğine büyük bir engel teşkil etmektedir.

Tablo 84'de TRC3 Bölgesi illerinde kullanılan banka kredilerinin yıllara göre dağılımı yer almaktadır. Mardin İli, tarım ihtisas kredisi ve ihtisas dışı kredi kullanımının en fazla olduğu il olurken mesleki kredi kullanı-

mında Şırnak İli 2009 yılında ilk sırada yer almıştır. Mesleki kredi kullanımında 2008 kriziyle beraber düşüş yaşayan tek il Mardin olup diğer üç il içerisinde bu kredinin kullanımında en yüksek artışı yaşayan il Batman ve en yüksek kullanım miktarına sahip il ise Şırnak olmuştur. Diğer üç ilde 2008-2009 arasında mesleki kredi kullanımının yanı sıra ihtisas dışı kredi kullanımında da artış görülürken Mardin'de bu kredide de düşüş yaşanmıştır. Tarım kredisi kullanımında ise Mardin İli'nin diğer illerden yüksek bir farkla ilk sırada yer aldığı görülmektedir.

Aşağıda yer alan grafikte, TRC3 Bölgesi'nde kullanılan tarım ve mesleki ihtisas kredileri ile ihtisas dışı kredilerin TRC Bölgesi içindeki payı görülmektedir. Buna göre; TRC3'te kullanılan tarım ihtisas kredilerinin ve ihtisas dışı kredilerin TRC içindeki payı artış eğilimi gösterirken mesleki ihtisas kredilerinde 2007-2008 arasında görülen artış, 2008 krizinin yarattığı belirsizlik ortamı ile beraber keskin bir düşüş yaşamıştır.

TRC3 Bölgesi'nin, TRC Bölgesi'nden farklı olarak, 2008 krizinden mesleki ihtisas kredisi kullanımı açısından olumsuz etkilendiği aşağıdaki grafikte görülmektedir. TRC Bölgesi'nde bu kredinin kullanımı, 2007-2008 yılları arasında hızlı bir artış gösterirken TRC3 Bölgesi'nde yavaş bir artış görülmekte ve 2008-2009 arasında TRC Bölgesi'nde önceye göre daha yavaş da olsa artış devam ederken TRC3 Bölgesi'nde düşüş yaşanmaktadır.

Mevduatın krediye dönüşme oranlarının yer aldığı aşağıdaki şekilden, TRC3 Bölgesi illerinde krediye dönüşme oranında en yüksek değerlere sahip ilin yıllar itibariyle değiştiği, illerin dalgalı bir seyir izledikleri görülmektedir. Şekle bakıldığında en düzensiz seyrin Mardin'e ait olduğu anlaşılmaktadır.

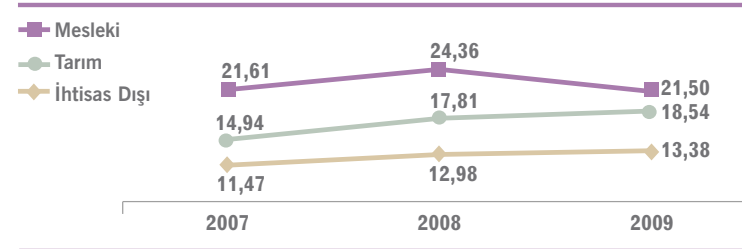
2008 krizinin etkisi bu şekilde net bir şekilde görülmektedir. Kriz nedeniyle bankaların kullandığı kredi miktarında keskin bir düşüş olmuştur. Bunda, iş-

Tablo 84: TRC3 Bölgesi'nde kullanılan ihtisas kredileri ve ihtisas dışı krediler (bin TL)

	Mardin			Batman			Şırnak			Siirt		
	2007	2008	2009	2007	2008	2009	2007	2008	2009	2007	2008	2009
Tarım	33.232	59.705	94.232	10.278	15.289	16.278	3.638	5.533	7.275	3.717	7.209	10.920
Mesleki	17.869	25.036	17.956	11.627	14.474	17.255	13.537	19.665	19.929	8.200	10.154	10.356
İhtisas Dışı	256.493	471.146	442.946	206.802	311.230	342.399	84.817	134.098	158.891	79.922	121.764	144.523

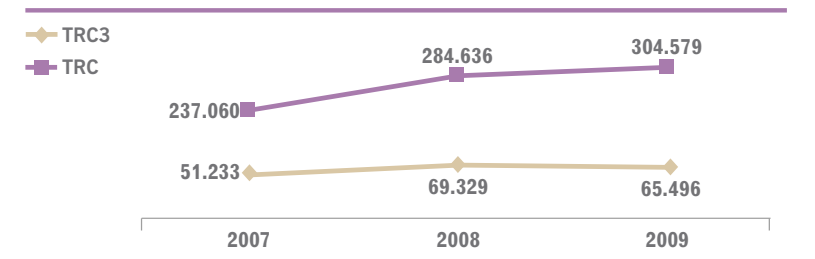
Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği

Şekil 105: Kullanılan banka kredileri miktarında TRC3 Bölgesi'nin TRC (Güneydoğu Anadolu) Bölgesi içindeki payı (%)

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği

Şekil 106: TRC ve TRC3 Bölgeleri'nin kullandıkları mesleki ihtisas kredisi

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği

Tablo 83: TRC3 Alt Bölgesi ve Türkiye geneli bankacılık istatistikleri

	TRC3 Alt Bölgesi			Türkiye		
	2000	2009	Dönemsel Değişim (%)	2000	2009	Dönemsel Değişim (%)
Banka Sayısı	10	14	40,0	79	45	43
Şube Sayısı	74	87	17,6	7.787	8.972	15,2
Şube Başına Düşen Kişi Sayısı	24.037	22.642	-5,8	8.658	8.088	-6,6
Mevduat (*)	158	1.036	555	101.884	340.953	235
Kredi (*)	95	885	832	50.931	255.096	401
Kredi/Mevduat Oranı (%)	60,0	85,0	42,0	50,0	74,8	49,6
Şube Başına Düşen Mevduat (*)	2,1	11,9	467	13,1	38,0	190
Şube Başına Düşen Kredi (*)	1,3	10,2	685	6,5	28,4	337
Kişi Başına Düşen Mevduat (USD)	89	526	491	1.511	4.699	211
Kişi Başına Düşen Kredi (USD)	53	449	747	755	3.516	366

(*): Milyon USD

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği.

İletmelerin kriz zamanında kredi riskine girmek istememesi veya bankaların kredi koşullarında daha titiz davranmalarının etkili olmuş olabileceği akla gelmektedir. Kriz döneminde Bölge'de istihdam ve üretimde bir gerileme yaşanmaması, Bölge'de krizden en çok finans sektörünün etkilendiğini ortaya koymaktadır.

TRC3 ve TRC Bölgelerindeki kredi mevduat oranlarının yıllara göre seyrinin karşılaştırmasının yer aldığı aşağıdaki şekil incelendiğinde ise, TRC3'teki artışın TRC'ye göre daha yavaş olduğu ve 2008 krizinin etkisiyle TRC3'ün TRC içindeki payının daha da azaldığı görülmektedir.

Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin banka kredisi kullanımında yaşanan teminat problemi- ne çözüm sunmak amacıyla kurulmuş olan Kredi Garanti Fonu, kefalet vererek ve risk üstlenerek uzun vadeli ve uygun maliyetli kredilerden işletmelerin yararlanmasını sağlamaktadır.

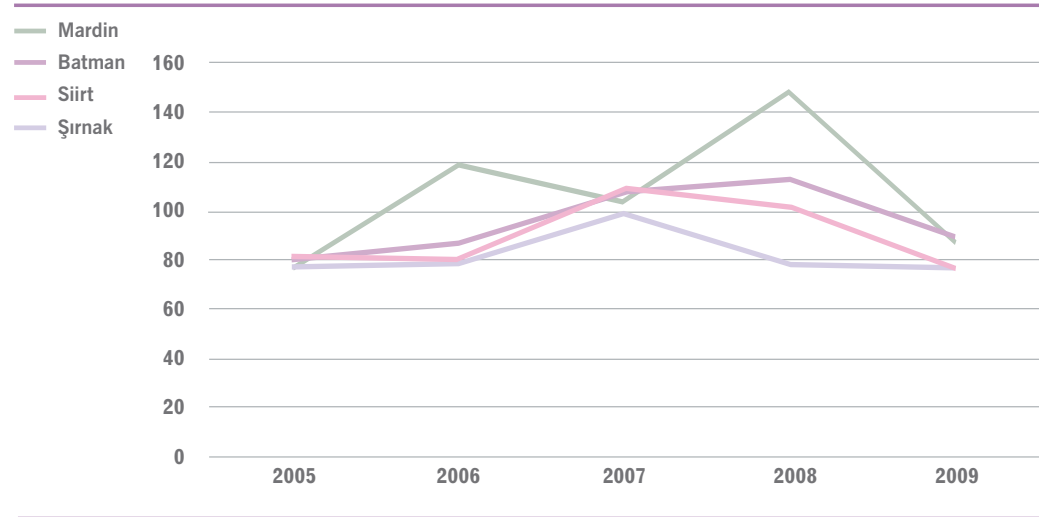
Aşağıdaki tabloya bakıldığında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Kredi Garanti Fonu kefaletlerinden en çok yararlanan 4'üncü bölge olduğu görülmektedir. Fakat işletme başına alınan kefalet tutarı hesaplandığında TRC (Güneydoğu Anadolu) Bölgesi'nde bu tutarın diğer bölgelere göre daha düşük olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 85: Kredi garanti fonu tarafından verilen kefaletlerin bölgelere dağılımı

	Kefalet Adeti	Kefalet Tutarı
Marmara	327	84.031,4 TL
İç Anadolu	367	42.509,3 TL
Doğu Anadolu	916	210.786,6 TL
Akdeniz	323	56.926,1 TL
Ege	1.406	220.608,7 TL
Güney Doğu Anadolu	617	81.822,6 TL
Karadeniz	2.621	391.889,1 TL
Türkiye	6.577	1.088.573,8 TL

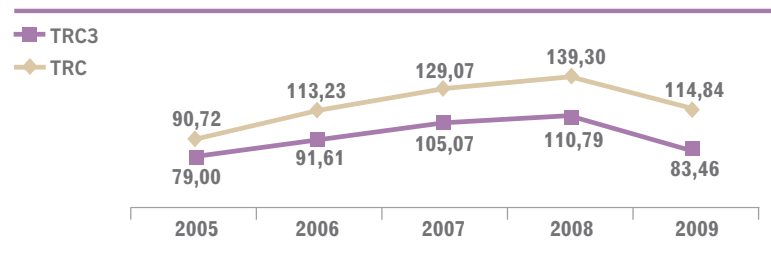
Kaynak: Kredi Garanti Fonu

Şekil 107: TRC3 illeri kredi mevduat oranları (%)

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği

Şekil 108: TRC ve TRC3 Bölgeleri'nde kredi mevduat oranları (%)

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği

Aşağıda yer alan tabloya göre ise, TRC3 Bölgesi illerinden Kredi Garanti Fonu kefaletinden en çok yararlanan il Mardin, en az yararlanan il ise Siirt'tir. Bu durum, Bölge işletmelerinin banka teminatlarını karşılamakta zorlanmadıkları ihtimalini akla getirirse de banka kredilerinden faydalanma oranlarının da düşük olması göz önünde bulundurulmalıdır.

Tablo 86: TRC3 illerinin aldığı kefalet adet ve tutarları

	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt
Adet	20	4	3	2
Kefalet Tutarı	2.885.528,22	651.019,51	640.511,12	800.638,90

Kaynak: Kredi Garanti Fonu

3.3.4 Turizm

Turizm sektörü gün geçtikçe artan öneminden dolayı yoğun bir küresel ve yerel rekabete sahne olmaktadır. Söz konusu rekabet Türkiye'ye genel itibari ile olumlu yansımıştır. Türkiye'de turizm sektöründe son üç yılda olumlu gelişmeler gözlemlenmiştir.

Türkiye'nin 2008 yılı turizm geliri 2007'ye göre % 18,7 artışla 21.9 milyar dolar olarak kaydedilirken, 2009 yılında 21.3 milyar dolar, 2010 yılında ise 20.8 milyar dolar gelir elde edilmiştir. Dünya'da 2008 sonunda patlak veren krizin etkileri Türkiye'de 2009 ve 2010 yıllarında hissedilmiştir. Dünya ekonomisinin kötüye gitmesinden, petrol fiyatlarının artmasından ve kur farklarındaki ani değişimlerden ötürü Avrupa başta olmak üzere tüm dünyada turizm sektöründe bir durgunluk yaşanmıştır.⁸⁷ Buna rağmen Türkiye'de 2008-2010 yılları arasında bir önceki seneye göre gelen turist sayısında artış, turizm gelirlerinde ise hafif bir azalış yaşanmıştır.

Diğer ülkelerle karşılaştırıldığı zaman Türkiye'de ziyaretçi sayısına oranla turizmden elde edilen gelirlerin

Türkiye'ye gelen turist sayısı artarken turizm gelirlerindeki azalma, gelen turistin daha az para harcama eğiliminde olduğunu göstermektedir.

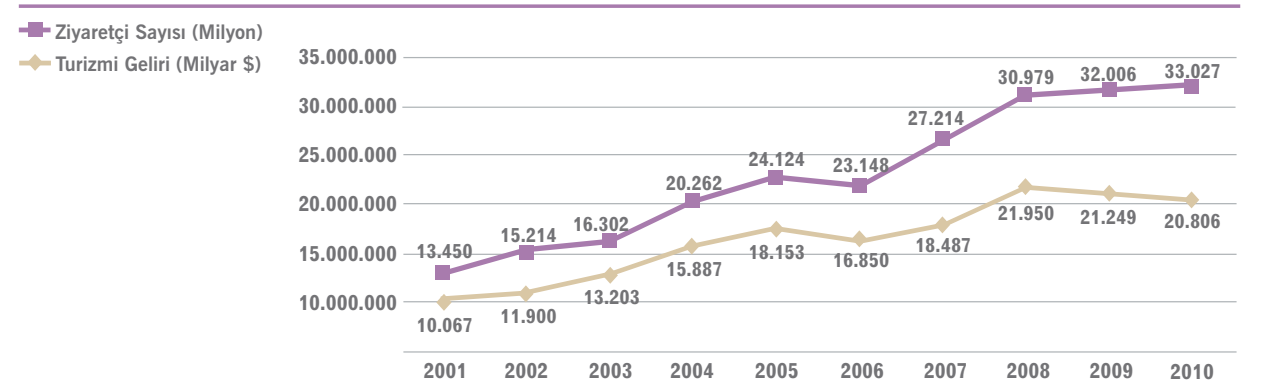
düşük olduğu görülmektedir. Buna rağmen gelen turist sayısı açısından Türkiye'nin dünyada ilk 10'da yer alması, TRC3 Bölgesi turizminin gelişmesi için önemli bir fırsattır. Ülkeye gelen turistlerin yeterli tanıtım ile

Bölge'ye çekilebilmesi ve turistik faaliyetler çeşitlendirilerek Bölge'de para harcamaları sağlandığında, Bölge'nin turizm gelirlerinin artacağı ve özellikle Mardin'de turizmin kalkınmaya etkisinin artacağı öngörülmektedir. Batman ve Şırnak ise son yıllarda termal turizm potansiyeli ile öne çıkmakta, Siirt ise inanç turizminde önemli bir yer tutmaktadır.

Bölge'nin sahip olduğu kültürel ve doğal varlığın oluşturduğu turizm potansiyeli geçmişten günümüze çeşitli sebeplerden dolayı yeterince değerlendirilememiştir. Bölge'deki mevcut varlıkların yeterince araştırılamaması, güvenlik ve ulaşım problemlerinin yarattığı sorunlar sebebiyle TRC3 Bölgesi'nde turizm geç ele alınmış bir sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Güvenlik ve ulaşım problemlerinin geçmişe nazaran daha iyi durumda olması, kültür varlıklarının araştırılmasına önem gösterilmesi, Bölge'de turizm sektörünü önceki yıllara göre canlandırmıştır.

1990-2005 dönemlerini kapsayan 1989 GAP Master Planı'nda GAP Bölgesi'nde turizm sektörünün gelişmesi için genel stratejiler belirlenmiş ve turizm TRC3

Şekil 109: 2001-2010 Yılları arasında Türkiye'de toplam ziyaretçi sayısı ve turizm geliri

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

⁸⁷ Dünya'da ve Türkiye'de Turizm 2008, Turizm Raporları, Turizm İstatistikleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Araştırma ve Değerlendirme Daire Bşk. <http://www.kultur.gov.tr/>

illeri için öncelikli bir sektör olarak gösterilmemiştir. 2002-2010 yıllarını kapsayan GAP Bölge Kalkınma Planı'nda ise kültür varlıklarının korunmasına yönelik adımlar atılmış, TRC3 Bölgesi illerinden Mardin ve Şırnak'ta bulunan kültürel değerlerin restorasyon ve düzenlemesinin yapılması, Mardin'in ve Hasankeyf'in Dünya Kültür Mirası Listesi'ne alınması hedeflenmiştir.

Türkiye Turizm Stratejisi 2023 kapsamında GAP Kültür ve Turizm Gelişim Bölgesi, 9 tematik bölge arasında önerilirken TRC3 Bölgesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Turizm Merkezi ve Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişme Bölgesi olarak belirlenmemiştir. Turizm Gelişim Koridorları arasında bulunan İnanç Turizmi Koridoru ise Tarsus'tan başlayıp Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin yörelerini kapsamaktadır. 2007-2013 Turizm Stratejisi Eylem Planı kapsamında Mardin'in de içinde yer aldığı Kültür Kentlerinde kültür turizmi canlandırılarak marka kültür kentlerinin oluşturulması yer almaktadır. Marka kent olarak seçilen illerde gerekli mimari düzenlemeler için kültürel varlıklar tespit edilerek önceliklerine göre restore edilecek ve kültürel varlıklara uygun fonksiyonlar kazandırılacak, özel bütçeleme çalışmaları yapılacak ve yerel fonlar geliştirilecektir. Bu illerin ayrıca altyapı ve üst yapı eksiklikleri giderilecek ve konaklama kapasiteleri geliştirilecektir.⁸⁸

Mardin Valiliği'nin Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) çerçevesinde Mardin Kültürel Turizm Merkezi Projesi 2009 yılında kabul edilmiştir. Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı kapsamında olan bu proje ile Mardin İli özelinde kültür ve inanç turizminin canlandırılması ile sosyo-ekonomik iyileşme sağlanması ve neticesinde bölgesel rekabet edebilirliğin ve istihdam kapasitesinin artırılması, bölgesel sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri arasındaki farkların azaltılması hedeflenmekte, Eski Mardin'in turizm alt yapısının iyileştirilmesi ve Mardin için bir turizm tanıtım planının geliştirilmesi ve uygulanmasıyla, turizm gelirlerinde artış sağlanması amaçlanmaktadır.⁸⁹

Mardin İli'nin UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'ne aday olması için Valilik ve Belediye IPA çerçevesinde Kültürel Turizm Merkezi Projesi çalışmalarına başlamıştır. Çalışmalar yürütülürken tarihi kent dokusunun bütün olarak ve yapılacak restorasyon-onarım kanalıyla korunması, yeni gelişme alanlarında bu dokuya uygun modern yapılanma seçeneklerinin değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Fakat Mardin'in

UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'ne aday olması için bu çalışmalar yeterli değildir. Bu kapsamda bir öykü etrafında oluşan kültürel bütünlüğün fiziki, coğrafi, mimari tespitlerinin yanı sıra; yapılması planlanan işlerin gerçekçi bir düzlemde saptanması için yönetim planı ve eylem planı hazırlanması gerekmektedir.

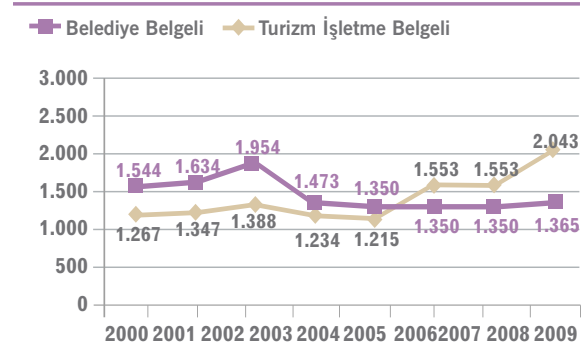
3.3.4.1 TRC3 Bölgesi Turizm Göstergeleri

3.3.4.1.1 Tesislere Giriş ve Konaklama Göstergeleri

TRC3 Bölgesi'ne gelen turistlerin konaklamasını sağlayacak yatak kapasiteleri dikkate alınarak Bölge'nin yıllar itibarı ile sergilediği eğilim aşağıdaki tabloda görülmektedir. Aşağıdaki şekil incelendiğinde 2006-2009 yılları arasında hem belediye belgeli hem de turizm işletme belgeli tesislerin yatak kapasitelerinin hızlı bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu artış büyük oranda Mardin'deki tesislerin yatak kapasitelerinin artışından kaynaklanmaktadır. 2000-2009 yılları arasında Mardin dışındaki diğer TRC3 illerinde turizm işletme ve belediye belgeli yatak sayılarında düşüş yaşanırken, Mardin'de yatak sayısı 2009 yılı sonunda toplam 1.843 olmuştur. Batman, Şırnak ve Siirt'te yatak kapasitesinde düşüş gerçekleşerek yatak sayısı 2009 yılı sonunda Batman'da 859, Şırnak'ta 553, Siirt'te 153 olmuştur.

Tablo 87'de görüldüğü gibi GAP illeri arasında turizm yatırım belgeli tesisler dışında kalan toplam işletme ve belediye belgeli tesis sayısı açısından Gaziantep 74 tesis sayısı ile bölgede en fazla tesis sayısına sahip olan ildir.⁹¹ TRC3 Bölgesi'ndeki işletme ve belediye

Şekil 110: Yıllara göre TRC3 turizm işletme belgeli ve belediye belgeli yatak kapasitesi

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, TÜİK: Bölgesel İstatistikler, 2010⁹⁰

⁸⁸Türkiye Turizm Stratejisi 2023, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007.

⁸⁹Mardin Valiliği Proje Koordinasyon Merkezi

⁹⁰TÜİK, Bölgesel İstatistikler, 2010, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/menuAction.do>

⁹¹Turizm Yatırım Belgeli Tesisler: Hazine Müsteşarlığı'ndan yatırım teşvik belgesi alabilmek için Turizm Bakanlığı'ndan "Turizm Yatırım Belgesi" alan tesislerdir. Faaliyete geçmemişlerdir.

Turizm İşletme Belgeli Tesisler: Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan "Turizm İşletme Belgesi" almış olan konaklama tesisleri.

Belediye Belgeli Tesisler: Belediyelerce belgelendirilen "Belediye Belgeli" konaklama tesisleri. Detaylı Bilgi için: Turizm Tesislerinin Belgelendirilmesine ve Nüteliklerine İlişkin Yönetmelik, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr>

Tablo 87: 2009 yılına ait tesis sayıları, oda ve yatak sayısı

	Turizm Yatırımı Belgeli			Turizm İşletmesi Belgeli			Belediye Belgeli			Toplam		
	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
Gaziantep	10	807	1.662	28	1.698	3.396	46	1.146	2.154	84	3.651	7.212
Adıyaman	3	257	512	5	299	600	14	330	663	22	886	1.775
Kilis				1	22	45	2	57	112	3	79	157
Şanlıurfa	3	362	729	9	580	1.175	26	593	1.223	38	1.535	3.127
Diyarbakır	2	209	439	16	942	1.854	49	1.240	2.303	67	2.391	4.596
Mardin	6	489	1.027	10	528	1.071	12	378	772	28	1.395	2.870
Batman				6	372	795	1	30	64	7	402	859
Şırnak	2	384	804	2	90	177	5	185	376	9	659	1.357
Siirt	1	120	244				4	85	153	5	205	397
TRC3	9	993	2.075	18	990	2.043	22	678	1.365	49	2.661	5.483
GAP	27	2.628	5.417	77	4.531	9.113	159	4.044	7.820	263	11.203	22.350
TR	754	103.119	231.456	2.625	289.383	608.765	7.115	176.637	402.289	10.494	569.139	1.242.510

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, TÜİK: Bölgesel İstatistikler, 2010

Tablo 88: 2009 yılında bazı Düzey 2 Bölgeleri'nin yatak kapasiteleri

	Düzey 2 Bölgeleri (Alt Bölgeler)	Turizm Yatırımı Belgeli	Turizm İşletme Belgeli Tesis	Belediye Belgeli Tesis	Toplam
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	2.632	9.807	14.930	27.369
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	4.929	2.588	4.415	11.932
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	2.174	4.041	2.929	9.144
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	1.168	3.029	3.526	7.723
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	2.075	2.043	1.365	5.483

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, TÜİK: Bölgesel İstatistikler, 2010

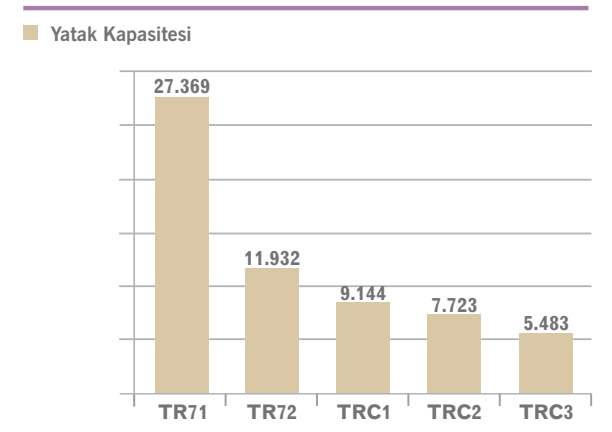
belgeli tesisler toplamı, GAP Bölgesi'nde yer alan tesisler toplamının % 17'sini oluşturmaktadır. Sahip olduğu toplam 22 turizm işletmesi ve belediye belgeli tesis sayısı ile Mardin TRC3 Bölgesi'nde ilk sırayı almaktadır. Diğer TRC3 illerinden Batman ve Şırnak'ta 7, Siirt'te 4 tesis bulunmaktadır. Batman'da turizm yatırım belgeli tesis bulunmazken, Siirt'te de turizm işletme belgeli tesis yoktur. Turizm yatırım belgesi almış işletmeler dışında yatak sayısı açısından GAP illeri arasında yine Gaziantep 5.550 ile ilk sırada olup TRC3 illeri arasında Mardin 1.843 yatak sayısı en çok yatak kapasitesine sahip olan ildir.

Kültür ve inanç turizmi açısından TRC3 Bölgesi ile benzer özellikler gösteren diğer Düzey 2 Bölgelerine bakıldığında, TRC3 Bölgesi 5.483 yatak sayısı ile kültür ve inanç turizmi merkezleri arasında en düşük yatak kapasitesine sahip olan bölgedir. Aşağıdaki şekilde de görüldüğü gibi 27.369 yatak sayısı ile TR71 Bölgesi (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir), turizm alanında benzer özellikler gösteren diğer Düzey 2 Bölgeleri arasında en fazla yatak kapasitesine sahip bölgedir.

TRC3 Bölgesi'nde yatak kapasitesinin yıllar içerisinde

deki dağılımına bakıldığında, Şekil 110'da da görüleceği üzere yatak sayısında 2006 yılından 2009'a doğru bir artış meydana gelmiştir. Fakat bu artışa rağmen mevcut yatak kapasitesinin yetersiz olduğu hem sahada yapılan görüşmelerde hem de göstergelerde görülmektedir.⁹²

Şekil 111: 2009 yılında yatak kapasitesinin Düzey 2 Bölgeleri'ne göre dağılımı

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010

⁹²Mardin Kent Konseyi-Turizm Komisyonu, Mardin Belediyesi Meclis Toplantı Salonu, 07.06.2010. Kalkınma Kurulu Kültür, Turizm ve Spor İhtisas Komisyonu, Siirt Öğretmenevi, 13.07.2010.

Aşağıdaki tablolarda yer alan göstergelere göre 2009 yılında turizm işletme belgeli tesislerin doluluk oranı 27,2 iken, belediye belgeli tesislerde doluluk oranı 27,5'dir. TRC3 Bölgesi yerli ziyaretçi bakımından doluluk oranlarında Türkiye genelinin üzerinde rakamlar sergilemektedir. Türkiye'de turizm işletme belgeli tesislerde yerli turist doluluk oranları % 13,5 iken TRC3 Bölgesi'nde % 25,6'dır. Belediye belgeli tesislerde ise yerli turist doluluk oranı Türkiye'de % 17,2 iken TRC3 Bölgesi'nde % 24,2'dir.

Kültür ve Turizm İl Müdürlükleri verilerine göre 2009 yılında Mardin'e yaklaşık 803.000'i yerli ve 110.000'i yabancı ziyaretçi olmak üzere toplam 913.000 ziyaretçi gelmiştir. Şırnak'a yine 2009 yılında 13.789'u yerli ve 1.788'i yabancı olmak üzere toplam 15.577 ziyaretçinin geldiği aynı yılda Batman'a ise yaklaşık 750.000 kişinin geldiği tahmin edilmektedir.

TRC3 Bölgesi'ne gelen ziyaretçilerin yaklaşık % 54'ünün Mardin'de, % 25'inin Batman'da, % 7'sinin Siirt'te, % 14'ünün ise Şırnak'ta konakladığı göze çarpmaktadır. Bölge'deki toplam tesislere giriş sayısı (220.991) Türkiye'de ki toplam tesislere giriş sayısı içerisinde (45.065.161) yalnızca % 0,49'luk bir pay tutmaktadır.

Bu rakamlara göre Mardin iline gelen turistlerin 365 güne eşit dağıldığı ve ilde konaklamak isteyebilecekleri varsayılırsa, günde aynı anda en az 2.501 turist konaklayabileceği bir kapasiteye ihtiyaç duyulmaktadır. Mardin turizminin özellikle ilkbahar ve sonbahar aylarında yoğunlaştığı ve haftasonlarında tepe değerlerine ulaştığı düşünülürse bu mevsimlerde ve haftasonlarında aynı anda 2.501 yatağın çok üzerinde bir konaklama hizmeti sunulmasına ihtiyaç vardır. Dolayısıyla, Mardin'deki toplam turizm işletme ve belediye belgeli tesislerdeki mevcut 1.843 yatak kapasitesi dönemsel olarak yetersiz kalmaktadır. Mardin'de konaklayan turist sayısının Mardin'i ziyaret eden turist sayısı içerisinde çok küçük bir pay oluşturmaması İl'de konaklama imkânlarının yetersiz olmasıyla kısmen açıklanabilir; fakat tesis sayısının artması konaklayan turist sayısını arttırmak için yeterli bir sebep değildir. Tesis sayısının artışı, fiyat konusunda her bütçeye uygun alternatiflerin varlığı, hizmet kalitesi ve ildeki turizm faaliyetlerinin çeşitliliğiyle desteklendiği ölçüde geceleyen turist sayısını da artıracaktır.

Tablo 89: 2009 yılında turizm işletme belgeli tesislerin konaklama göstergeleri

	Tesis Geliş Sayısı			Ortalama Kalış Süresi			Doluluk Oranı		
	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam
Mardin	6.514	61.398	67.917	1,4	1,6	1,5	2,6	28,4	31,1
Batman	1.324	47.573	48.897	1,6	1,4	1,4	0,8	25,6	26,4
Şırnak	-	4.956	4.956	-	1,0	1,0	-	7,7	7,7
Siirt	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TRC3	7.841	113.927	121.768	1,4	1,5	1,5	1,7	25,6	27,2
TR	13.388.998	12.137.822	26.526.820	4,2	1,9	3,1	35,4	13,5	48,9

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010

*TRC3 Bölgesi Ortalama Kalış Süresi ve Doluluk Oranları Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 90: 2009 yılında belediye belgeli tesislerin konaklama göstergeleri

	Tesis Geliş Sayısı			Ortalama Kalış Süresi			Doluluk Oranı		
	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam
Mardin	7.776	42.486	50.262	1,4	1,7	1,6	4,0	24,9	28,9
Batman	-	6.660	6.660	-	1,0	1,0	-	28,5	28,5
Şırnak	3.164	23.512	26.646	1,4	1,0	1,1	3,3	17,6	20,9
Siirt	209	15.446	15.655	3,1	1,3	1,3	1,2	35,5	36,7
TRC3	11.119	88.104	99.223	1,5	1,4	1,4	3,3	24,2	27,5
TR	4.915.424	13.622.917	18.538.341	4,0	1,6	2,2	15,6	17,2	32,8

Kaynak: TÜİK: Bölgesel İstatistikler, 2010

*TRC3 Bölgesi Ortalama Kalış Süresi ve Doluluk Oranları Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

Batman ve Şırnak için gelen turist sayısına göre yatak kapasitesi hesaplandığında Şırnak'ın yatak kapasitesinin yetersiz olmadığı yönünde bir sonuç çıksa da Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre hazırlanan Tablo 89'da İl'deki yatak kapasitesine dahil edilmiş olan turizm yatırım belgeli tesislerin henüz faaliyete geçmemiş olması, Şırnak Merkez ve mevcut durumda otellerin bulunduğu Cizre arasındaki mesafenin uzak olması sebebiyle Şırnak'ta da gelen ziyaretçilerin konaklama sıkıntısı yaşamasıyla sonuçlanmaktadır.

Batman'ın ise İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından açıklanan ziyaretçi sayılarında yüksek bir rakam alması büyük oranda Hasankeyf'ten kaynaklanmaktadır. Hasankeyf'e gelen turistlerin çoğunluğu ya GAP turları kapsamında İlçe'ye günübirlik uğramakta ve başka bir yerde konaklamakta ya da Bölge içinden günübirlik gelmektedir. Hasankeyf'te 1 adet pansiyon dışında konaklanabilecek tesis bulunmaması İlçe'nin sadece günübirlik gezi destinasyonu olarak değerlendirilmesine sebep olmaktadır. İlçe'de, Ilısu HES Projesi'ne bağlı olarak turizm konusunda yaşanan belirsizlik bu alanda yeni yatırımlar yapılmamasına neden olmaktadır. Siirt'te ise turizm işletme belgeli tesis bulunmaması, Tablo 87'ye göre ilde olduğu ifade edilen turizm yatırım belgeli 1 tesisin henüz faaliyete geçmemiş olması ve belediye belgeli tesislerin doluluk oranlarının diğer 3 ilin, TRC3 ve Türkiye ortalamalarının çok üzerinde olması ildeki konaklama ihtiyacının boyutlarına işaret etmektedir.

Yerli turistlerin TRC3 Bölgesi'nde ortalama kalış süreleri Türkiye ortalamalarına daha yakın iken, yabancı turistlerin ortalama kalış süreleri Türkiye ortalamalarının altında kalmaktadır. Özellikle yabancı turistlerin Bölge'de kalış sürelerinin düşük olması; hizmet kalitesinin düşüklüğü, turizmdeki çeşitliliğin azlığı ve eğlence yerlerinin çok kısıtlı olmasından kaynaklanmaktadır.

3.3.4.1.2 TRC3 Bölgesi'ndeki Otel İşletmelerinin ve Tesislerin Genel Durumu

TRC3 Bölgesi'nde bulunan tesislerin çoğu turizm işletme belgesi almaya uygun değildir. Tablo 91'de de görüleceği gibi 2010 yılı verilerine göre Bölge'de 5 tane 4 yıldızlı, 7 tane 3 yıldızlı ve 3 tane de 2 yıldızlı otel bulunmaktadır. Siirt'te ise yıldızlı otel yoktur. TRC3 Bölgesi'nin ilk 5 yıldızlı oteli ise 2011 yılında açılmıştır. Yandaki tabloda yer alan verilere ek olarak, Mardin ilinde 1 tane 5 yıldızlı otel ve 3 tane 4 yıldızlı otel; Midyat ve Kızıltepe ilçelerinde de 1'er tane 4 yıldızlı otel inşaat halindedir.

Mardin'in yöresel yaşam tarzına göre uyarlanmış ve Bölge'ye gelen turistlerin daha çok ilgisini çekecek şekilde tasarlanmış butik otellerin sayısı da giderek artmaktadır. 2010 yılı verilerine göre Mardin'de 3 tane, Midyat'ta da 1 tane butik otel faaliyettedir. Midyat'ta 1 tane butik otelin inşaatı devam etmektedir.⁹³

Bölge'nin il ve ilçelerinde önemli termal su kaynakları bulunmasına rağmen tesisler işletmecilik konusunda yetersizdirler. TRC3 Bölgesi'nde Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın belirlediği termal turizm işletme belgeli tesis bulunmamaktadır. Batman'ın Kozluk ilçesinde 1 tanesi 4 yıldızlı ve Sağlık Bakanlığı kaplıca tesis işletme belgeli olmak üzere 2 tane termal turizm tesisi bulunmaktadır. Şırnak'ta ise İl Özel İdaresi tarafından 2005 yılında Hısta Kaplıcası'nda yapılan 168 yatak kapasiteli kaplıca tesisi ise henüz özel sektörde alıcı bulamamış ve faaliyete geçememiştir.⁹⁴

Turizm sektöründeki gelişmenin yeterli düzeyde olmadığı Bölge'de, turizm tesisleri ve rekreasyon alanları da nitelik ve nicelik olarak arzu edilen seviyede gelişmemiş, Bölge'nin doğal varlıkları ihmal edilmiş ve yeterince değerlendirilememiştir

Tablo 91: TRC3 Bölgesi'nde bulunan yıldızlı otel sayıları

	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt	Toplam
4 Yıldızlı Otel	3	1	1	-	5
3 Yıldızlı Otel	2	3	2	-	7
2 Yıldızlı Otel	1	2	-	-	3

Kaynak: Kültür ve Turizm İl Müdürlükleri, 2010

Bölge Planı çerçevesinde TRC3 Bölgesi kapsamında ki il ve ilçelerinde bulunan 26 konaklama tesisini kapsayan anket çalışmasına göre, TRC3 Bölgesi'nde yer alan tesisler turizm çeşitlerinden en çok kültür ve inanç turizmi ile iş turizmine yönelmiş vaziyettedir. Bölge'nin tanıtımının yapılmaması, profesyonel rehberlik hizmetlerinin olmaması ve güvenlik sorunu turizm sektörünün gelişmesini engellemekte dolayısıyla konaklama tesislerinin de sektörden aldığı payı azaltmaktadır.⁹⁵

TRC3 Bölgesi'ndeki tesisler hizmet kalitesi ve hizmet çeşitliliği açısından Türkiye'deki gelişmiş illerde bulunan diğer tesislere göre yetersiz durumdadırlar.

⁹³ Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt Kültür ve Turizm İl Müdürlükleri

⁹⁴ Şırnak İl Özel İdaresi, 2009 Faaliyet Raporu

⁹⁵ TRC3 Turizm Mevcut Durum Raporu, Anket Çalışması, DİKA, 2010

Mardin ili dışında TRC3 Bölgesi'nde turizm sektörüne yönelik eğitim veren meslek yüksek okulu veya üniversite düzeyinde bir bölüm bulunmamaktadır. Artuklu Üniversitesi'ne bağlı olarak kurulan Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu gelecek eğitim-öğretim yılında öğrenci almayı planlamaktadır. Bölge'deki gençler yaz aylarında batı ve güneydeki şehirlere giderek mevsimlik olarak turizm sektöründeki işlerde çalışmaktadırlar.⁹⁶

Anket çalışmasına göre işletmeler, ürün/hizmet fiyatlarını çoğunlukla sunulan hizmetin kalitesi ve ekonominin genel durumu ölçütlerine göre belirlemektedirler. Yiyecek ve içecek hizmeti veren tesislerin bazılarında fiyat listesi bulunmamaktadır. Bu tesislerdeki çalışanların iş kıyafetleri, yiyecek ve içecek yerlerinin hijyenikliği yeterince denetlenmemektedir. Konaklama tesislerin çoğu kalifiye personel eksikliği, tesis sayılarının ve yatak kapasitelerinin, tur düzenleyen acentelerin yetersiz olması gibi sorunlarla karşılaşmaktadırlar.⁹⁷

Anket sonuçlarına göre, Bölge'deki tesislerin sıklıkla kullandıkları pazarlama araçları arasında reklam ve halkla ilişkiler faaliyetleri yer almaktadır. İşletmelerin kullandığı pazarlama araçları arasında “kişisel satış”ın da yaygın olması işletmelerin “grup satışı” ya da acente faaliyetlerine yeterince başvurmadığını göstermektedir. Müşterilerin tesise geliş kanalının % 55 oranla seyahat acenteleri vasıtasıyla olması bu duru-

mu doğrulamaktadır.⁹⁸ Seyahat acenteleri, paket turları hazırlama ve oluşturmaya, turizm amaçlı konaklama, ulaştırma, gezi, spor ve eğlence hizmetlerini görmeye yetkili olan ticarî kuruluşlardır. Yapılan saha görüşmelerinde Bölge'deki otellere müşteri gönderen acentelerin genellikle Bölge dışında olduğu belirtilmiştir. Aşağıdaki tabloda yer alan Bölge'de bulunan seyahat acenteleri ise daha çok biletleme, yerel turlar ve hac organizasyonlarında faaliyet göstermektedir.

TRC3 Bölgesi'nin tüm illerinde, tüm seyahat acenteliği hizmetlerini sunan A grubu acente olmasına rağmen, uluslararası kara, deniz ve hava ulaştırma araçları ile A grubu seyahat acentelerinin düzenleyecekleri turların biletlerini satan B grubu acente Siirt'te bulunmamaktadır.⁹⁹ TRC3 Bölgesi'nde bulunan toplam 41 tane acente, GAP Bölgesi'nde bulunan seyahat acentelerinin % 26'sını oluşturmaktadır. GAP Bölgesi'nde bulunan acenteler Türkiye'nin % 2,6'sını oluştururken, TRC3 Bölgesi Türkiye'nin sadece % 0,7'sini oluşturmaktadır. Bu durum seyahat acente faaliyetlerinin Güneydoğu Anadolu Bölgesi genelinde yeterince gelişmemiş olduğunu ortaya koymaktadır.

Turist çekme açısından turizm sektöründe çok önemli yeri olan seyahat acentelerinin Bölge'de güçlendirilmesi, yatay ve dikey bağlantılarının geliştirilmesi ve sundukları hizmetlerin çeşitlendirilmesinin Bölge turizmi ve tanıtımına yapacağı katkılar çok açıktır.

Tablo 92: TRC3 Bölgesi'nde bulunan seyahat acenteleri

	A			B			Genel Toplam
	Merkez	Şube	Toplam	Merkez	Şube	Toplam	
Mardin	5	4	9	1	-	1	10
Batman	5	1	6	1	-	1	7
Şırnak	2	0	2	1	-	1	3
Siirt	3	3	6	-	-	-	6
TRC3	15	23	38	3	0	3	41
GAP	106	43	149	7	0	7	157
TR	4.218	1.361	5.577	127	16	143	5.994

Kaynak: Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (TÜRSAB), 2010

⁹⁶GAP Bölge Kalkınma Planı Uygulama Programı, “Antik Kentten Yeniden Yerleşime Dara” Projesi, Hasankeyf Belediyesi

⁹⁷Mardin Kent Konseyi-Turizm Komisyonu, Mardin Belediyesi Meclis Toplantı Salonu, 07.06.2010.

Kalkınma Kurulu Kültür, Turizm ve Spor İhtisas Komisyonu, Siirt Öğretmenevi, 13.07.2010.

⁹⁸TRC3 Turizm Mevcut Durum Raporu, Anket Çalışması DİKA, 2010

⁹⁹Seyahat acentaları gördükleri hizmetlere göre üç gruba toplanırlar:

A Grubu Seyahat Acentaları: Tüm seyahat acenteliği hizmetlerini ifa ederler.

B Grubu Seyahat Acentaları: Uluslararası kara, deniz ve hava ulaştırma araçları ile (A) grubu seyahat acentalarının düzenleyecekleri turların biletlerini satarlar.

C Grubu Seyahat Acentaları: Yalnız Türk vatandaşları için yurt içi turlar düzenlerler.

Ayrıca, B ve C grubu seyahat acentaları, kendilerine A grubu seyahat acentalarının verilen hizmeti yerine getirir ve bu acentaların ürünlerini tanıtır, pazarlar veya satar.

A grubu seyahat acentasının, B veya C grubu seyahat acentasına gerçekleştirmeleri için vereceği görevin bir yazı ya da sözleşme ile belgelenmesi gerekir. Bu görev, A grubu seyahat acentası hizmetine giren bir paket tur veya turun tamamının B veya C grubu seyahat acentasınınca düzenlenmesi şeklinde olamaz.

Seyahat Acentası Nedir; Kültür ve Turizm Bakanlığı <http://www.kultur.gov.tr/>

3.3.4.2 Turizm Potansiyeli ve Çeşitliliği

3.3.4.2.1 Turizm Potansiyeli

Tablo 93: TRC3 Bölgesi turizm potansiyeli

	Mekânlar	Yer	Teknik Altyapı		Tesis Durumu			Pazar Durumu		
			Yetersiz	Yeterli	Yok	Orta	İleri	Yerel	Ulusal	Uluslararası
İnanç ve Kültür	Mardin Kent Merkezi (Deyrulzafaran ve Kasımiye Medresesi) [1] ¹⁰⁰	Mardin Merkez		✓			✓	✓	✓	✓
	Dara Ören Yeri [2] ¹⁰¹	Mardin'in 30 km Güneydoğusunda	✓		✓			✓	✓	✓
	Midyat Kent Merkezi	Mardin, Midyat Merkez	✓				✓	✓	✓	✓
	Deyrulmur (Mor Gabriel) Manastırı	Mardin, Midyat İlçesinin 18 km Doğusunda		✓	✓			✓	✓	✓
	Mor Yakup Manastırı [3] ¹⁰²	Mardin, Nusaybin Merkez		✓		✓		✓	✓	✓
	Mor Evgin Manastırı	Mardin, Girmeli Bucağının 7 km Kuzeyindedir		✓		✓		✓	✓	✓
	Savur İlçe merkezi [4]	Mardin, Savur İlçesi	✓		✓			✓	✓	✓
	Erzen Ören Yeri	Siirt, Kurtalan İlçesi		✓	✓			✓	✓	
	Veysel Karani Hz. ve Çevresi [5] ¹⁰³	Siirt, Baykan İlçesi 8 km Güneybatısı		✓		✓		✓	✓	
	Tillo ve Çevresi	Siirt, Aydınlar İlçesi	✓			✓		✓	✓	
İş Turizmi	Kasrik Ören Yeri	Şırnak-Cizre Karayolunun 30 km'si	✓		✓			✓		
	Cizre Merkez (Hz Nuh Türbesi, Kırmızı Medrese)	Şırnak, Cizre İlçesi	✓			✓		✓	✓	✓
	Meryem Ana Kilisesi	Şırnak, İdil İlçe Merkezi		✓	✓			✓	✓	✓
	Hasankeyf İlçesi Ören Yeri	Batman, Hasankeyf İlçesi		✓	✓			✓	✓	✓
	Malabadi Köprüsü	Batman, Hasankeyf İlçesi	✓		✓			✓	✓	
	İpek Yolu Turizmi	Kızıltepe-Nusaybin-Cizre-Silopi Hatında Gerçekleşmektedir.	✓			✓		✓	✓	✓
Doğa Turizmi	Beyazsu	Mardin'in 75 km Güneydoğusundadır	✓		✓			✓	✓	
	Faraşın Yaylası	Şırnak, Beytüşşebap İlçe Sınırları	✓		✓			✓		
	Dicle Nehri	Cizre-Hasankeyf	✓			✓		✓	✓	✓

¹⁰⁰Kasımiye Medresenin çevre düzenlemesi çalışmaları yapılmaktadır. Çevresinde bulunan alanların tarihi dokuya uygun olarak düzenlenmesine, park, bahçe ve geleneksel el sanatlarının teşhir edileceği ve satılacağı mekânlar oluşturulmasına yönelik çalışmalar devam etmektedir. Tarihi Kasımiye Medresesi'nin, sibernetik ve robot biliminde çalışmalar yapan ilk bilim adamı ünvanını taşıyan Ebul-iz El Ceziri'nin eserlerini sergileyeceği müzeye dönüştürülmesi düşünülmektedir.

¹⁰¹GAP Bölge Kalkınma Planı Uygulama Programı kapsamında “Antik Kentten Yeniden Yerleşime Dara” projesi yürütülmektedir. Bu proje bu kaynak üzerine yerleşmiş olan Oğuz Köyü'nün arkeolojik değerlendirme çerçevesinde kısmen veya tamamen başka bir bölgeye kaydırılmasını gerektirecek ve kazıların tamamlanarak çevre düzenlemesinin yapılması ile Şanlıurfa-Kızıltepe güzergâhı ile bölgeye gelen turistlerin Cizre istikametine devam etmelerini sağlayabilecektir.

¹⁰²Mor Yakup Kilisesi'nde 1999 yılından beri kazı çalışmaları yapılmakta, tarihi Zeynelabidin Camii'ne kadar yapılacak kazılardan sonra kilise ile Zeynelabidin Camii birleştirilerek inanç parkına dönüştürülecektir. İnanç parkının çevre düzenlemesi için ayrıca çalışmalar yapılacaktır.

¹⁰³Siirt Valiliği tarafından hazırlanan Veysel Karani Beldesi Projesi kapsamında Vakıflar Genel Müdürlüğüne, 8,5 milyon TL bedelle 84 oda-168 yatak kapasiteli otel ile 103 oda-206 yatak kapasiteli misafirhane, kurban kesim ve satış yeri, ticaret merkezi ve çok amaçlı salon yapımı inşaatı başlamıştır. Aşevi binası da 2008 yılında hizmete girmeye başlamıştır.

Doğa Turizmi	Cehennem Deresi	Şırnak, İdil İlçe Sınırları	✓			✓		✓	✓	✓
	Botan Vadisi	Siirt	✓			✓		✓	✓	✓
	Çemikari Yaylası	Siirt, Pervari İlçesi	✓			✓		✓	✓	✓
	Zinnar Bağları	Mardin	✓			✓		✓	✓	✓
	Gurs Şelaleleri	Mardin, Kızıltepe	✓			✓		✓	✓	✓
Termal Turizm	Germ-i Ab Kaplıcası	Mardin, Dargeçit İlçesi	✓			✓		✓	✓	✓
	Zümrüt Dağı Kaplıcası	Şırnak, Beytüşşebap İlçesi	✓			✓		✓	✓	✓
	Billuris (Sağlarca) Kaplıcası	Siirt'in 15 km Güneyinde	✓			✓		✓	✓	✓
	Hısta Kaplıcası (Belkıs Ana Kaplıcası)	Şırnak, Güçlükönak İlçesi Dügünyurdu Köyü Yakınında	✓			✓		✓	✓	✓
	Lif Kaplıcası	Siirt İl Merkezi Yakınları	✓			✓		✓	✓	✓
	Nasfaran Kaplıcası	Şırnak, Kumçatı Merkez	✓			✓		✓	✓	✓
	Taşlıdere Kaplıcası	Batman, Taşlıdere Köyü Kozluk İlçesi		✓			✓	✓	✓	✓
	Kozluk Kaplıcası	Batman, Kozluk ilçesi		✓			✓	✓	✓	✓

Kaynak: Mardin Turizm İl Müdürlüğü, Batman Turizm İl Müdürlüğü, Siirt Turizm İl Müdürlüğü, Şırnak Turizm İl Müdürlüğü, Saha gözlemleri

3.3.4.3 Turizm Çeşitliliği

3.3.4.3.1 Mevcut Somut Kültürel Varlıklar

Tarih boyunca farklı dini inanışlar ve kültürlerle ev sahipliği yapan, TRC3 Bölgesi bu kültürlerin ve dinlerin mirasını taşıyan eserler barındırmaktadır. TRC3 Bölgesi'nde yer alan Turabdin Bölgesi'nde¹⁰⁴ seksene yakın manastır ve kilisenin yanında cami, medrese ve türbelerle birlikte farklı dinlerin de kutsal mekânları bulunmaktadır.¹⁰⁵

TRC3 Bölgesi'nde tescil edilmiş taşınmaz kültür varlıkları ve sit alanları dışında henüz tescil edilmemiş, arkeolojik kazı çalışmalarıyla ortaya çıkacak birçok kültür varlığı bulunmaktadır.

Tablo 94: TRC3 Bölgesi tescilli sit alanı ve tescilli yapı sayıları

	Tescilli Sit Alanı	Tescilli Yapı
Mardin	41	967
Batman	7	79
Şırnak	2	66
Siirt	6	105
TRC3	56	1217

Kaynak: Türkiye Kültür Mirasları Veri Tabanı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü¹⁰⁶

Türkiye Kültür Mirasları Veri Tabanı bilgilerine dayanarak oluşturulan aşağıdaki tabloya göre, Mardin'de 41, Batman'da 7, Şırnak'ta 2 ve Siirt'te 6 olmak üzere TRC3 Bölgesi'nde toplam 56 tescilli sit alanı vardır. Bölge'deki tek yapı ölçeğinde toplam tescilli yapılara bakıldığı zaman ise; Mardin'de 967, Batman'da 79, Şırnak'ta 66, Siirt'te 105 olmak üzere TRC3 Bölgesi'nde toplam 1.217 tane tescilli yapı bulunmaktadır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nden alınan veriler Türkiye Kültür Mirasları Veri Tabanı verilerine göre farklılık göstermekle beraber, daha güncel olan bu verilere göre Mardin Merkez ve ilçelerinde 1.127, Batman Merkez ve ilçelerinde 83, Şırnak Merkez ve ilçelerinde 75, Siirt Merkez ve ilçelerinde 108 olmak üzere TRC3 Bölgesi toplam 1.393 tescilli yapı ve yeri bünyesinde barındırmaktadır.

3.3.4.3.2 Soyut Kültürel Varlıklar

TRC3 Bölgesi barındırdığı zengin somut kültürel varlıkların yanında zengin bir soyut kültürel mirasa sahiptir. Bölge'de Yezidi, Ermeni ve Süryani Hristiyan cemaatleri yaşamaktadır. TRC3 Bölgesi'nde yer alan ve Süryani Hristiyanları tarafından kutsal kabul

edilen Turabdin Bölgesi, en eski Hristiyan gelenek ve göreneklerini günümüze taşımıştır. Burada en eski dil kabul edilen ve Hz. İsa'nın ana dili olan Aramice konuşulmaktadır.¹⁰⁷ Farklı dil, gelenek ve görenekler, Bölge'nin yaşayan önemli soyut kültürel varlıkları arasındadır.

Geleneksel olarak düğün ve diğer özel günlerde davul zurna eşliğinde oynanan halk oyunları,¹⁰⁸ aşk, ayrılık, kan davaları ve aşiretler arasındaki çekişmeleri konu alan türküler, uzun havalar, yöreye özgü giyim kuşamlar, geleneksel el sanatları ve yemek kültürü ile efsane ve destanlar Bölge'nin soyut kültürel varlıklarını oluşturmaktadır. İlahi ve tarihi bir aşk olayı olan Mem-u Zin, Ermeni halk edebiyatının en ünlü eseri olan Sasuntsi Tavit (Sasun'lu Tavit veya Sasonlu Davut), Yezidi inancına göre yarı tanrı özelliklerine sahip olan ve

kutsal kabul edilen Melek Tavus, yılanların şahı anlamına gelen Şahmaran (şah-ı meran) Bölge'ye has destan ve simgelerdir.

Bölge'ye özgü el sanatları, yemekler ve diğer turistik ürünler turizm sektörünü canlandırırken Bölge kültürünün yaşatılmasına da katkıda bulunmaktadır.

3.3.4.3.3 Mevcut Doğal Varlıklar

TRC3 Bölgesi'nde yer alan illerin yer yer benzerlik gösteren yer yer de kendilerine özgü doğal güzellikleri barındıran özellikleri bulunmaktadır. Termal turizmin yanında mevcut doğal varlıklarıyla Bölge'de akarsu turizmi, gençlik turizmi, kamp ve karavan turizmi, av turizmine ve mağara turizmine elverişli yer ve mekânlar vardır.

Tablo 95: TRC3 Bölgesi'nin önemli doğal varlıkları

	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt
Kaplıcalar	Germ-i Ab Kaplıcası,	Kozluk, Taşlıdere	Besta Kaplıcası, Zümrüt Dağı Kaplıcası, Hısta Kaplıcası, Nasfaran Kaplıcası	Billoris Kaplıcası, Lif Kaplıcası
Nehir, Çay, Dere, Vadi, Yayla, Bağ-Bahçe	Gümüş Çayı, Çağçağ Suyu, Savur Çayı, Seyhan Deresi, Yeşilli Gülzar Deresi, Beyazsu, Karasu, Bakırkırı, Zinnar Bahçeleri, Sultanköy Piknik ve Mesire Bahçeleri, Gurs Şelaleleri, Savur Meyve Bahçeleri, Yeşilli Vadisi	Dicle Nehri, Batman, Sason, Sorkan, Kulp Çayı, Garzan ve Pisiyar Çayları, Gürbüz ve Aydınli Dereleri, Gercüş-Kırkat Göleti ile Kozluk Ceffan Göleti	Dicle Nehri, Hezil Çayı, Çağlayan Çayı, Kızılsu Çayı, Faraşın Yaylası	Botan Suyu (Uluçay), Reşinan Suyu, Garzan Çayı, Kezer Çayı ve Başur Çayı, Cema ve Herekol Yaylaları ile Baçova Yaylası, Botan (Uluçay) Vadisi ve Behrancı Vadisi
Dağlar ve Mağaralar	Gızzelin (İplikDokuma), Şakolin ve Firiye Mağarası, Linveyri Şifa, Kefilsannur, Şenköy Kefilmelep, Kefilmardin, Hapisnas, Tınat, Kullit, Hanika ve Salah, Hessinmeryem ve Sercahan, Gümüşyuva ve Avrıhan, Derinsu, Dırkıp, Haramiye Mağaraları	Mereto, Aydınlık ve Raman Dağları, Hasankeyf Mağaraları	Cudi, Namaz, Gabar, Herekol Dağları,	Botan Mağaraları

Kaynak: Türkiye Kültür Mirasları Veri Tabanı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü¹⁰⁷

¹⁰⁴ Mardin'in Suriye sınırına kadar olan Doğu kısımları, Şırnak (İdil Çevresi) ve Batman'ı (Gercüş ilçesi) kapsayan ve Süryaniler açısından önemli bir merkez sayılan bölgeye "Turabdin Bölgesi" adı verilmektedir.

¹⁰⁵ Hasankeyf Turizm Gelişmesi Kavramsal Olabilirlik Analizi, Belde Proje ve Danışmanlık Ticaret Ltd. Şti, Ankara Nisan 2009.

¹⁰⁶ Türkiye Kültür Mirasları, 2010. <http://www.kulturvarliklari.org/kve/>, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/belge/1-45342/illere-gore-tek-yapi-olcegindeki-tescilli-yapilar.html>

¹⁰⁷ Hasankeyf Turizm Gelişmesi Kavramsal Olabilirlik Analizi, Belde Proje ve Danışmanlık Ticaret Ltd. Şti, Ankara Nisan 2009.

¹⁰⁸ İkiyayak, Üçayak, Yerinde, Şihani, Babekan, Sınvan, Kulungi, Ağır, Berite Bölge'de oynanan başlıca oyunlardır.

3.3.4.3.4 TRC3 Turizm Çeşitliliği ve Turist Profilleri

Doğa turizmi ile kültür ve inanç turizminin çarpan etkisinin, diğer bir turizm çeşidi olan deniz, kum ve güneş turizminin çarpan etkisinden daha fazla olduğu bir gerçektir. Deniz turizminde turistler, vaktinin çoğunu otelde ve denizde geçirirken, kültür turizmi için gelen turist vaktinin çoğunu dışarıda geçirmektedir. Bu nedenle, TRC3 Bölgesi'nin, gelen turistlerin daha çok harcama yaptığı kültür ve inanç turizmi alanında öne çıkması önemli bir fırsattır. Gümüş ve bakır işlemeciliği, kuruyemiş gibi Bölge'ye has ürünler ilgi çekmekte, bu durumdan Bölge esnafı da kazanç sağlamaktadır. Bölgeye özgü ürünlerin markalaşmasıyla bu alandaki kazanç ve dolayısıyla turizm gelirleri de artacaktır. Bölge'de alternatif turizm çeşitlerinin geliştirilmesiyle sektörün çarpan etkisi daha geniş bir alana yayılabilecektir.

Bölge'de kültür turizmi dışında turizm çeşitlerinin ge-

liştirilmesi sezon dışında da Bölge'ye turist gelişini sağlayacaktır. Bölge'nin turizm sezonunu gösteren aşağıdaki şekle göre, 2009 yılı içerisinde anket uygulanan işletmelere gelen ziyaretçiler ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde yoğunlaşmıştır. Turist yoğunluğunun en fazla yaşandığı aylar ise sırasıyla Ekim, Eylül, Mayıs ve Nisan aylarıdır.

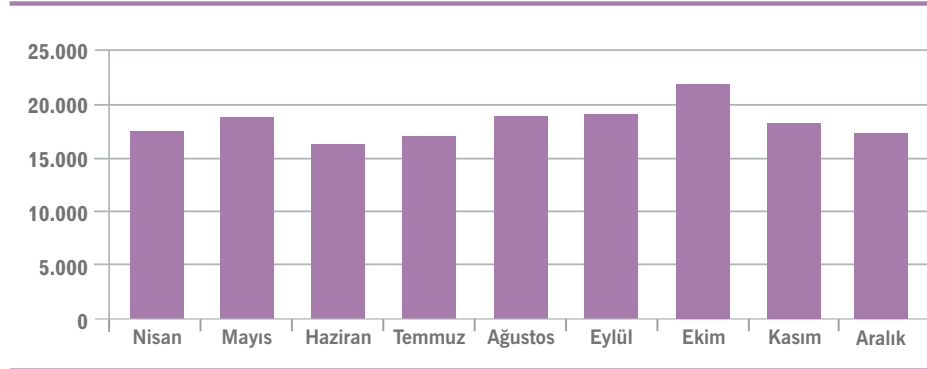
Bölge'de öne çıkan turizm çeşitlerinin kültür turizmi ve iş turizmi olması, gelen turistlerin ülke profiline de yansımaktadır. Aşağıdaki şekilde anket uygulanan tesislerde 2009 yılında en çok konaklayan müşterilerin vatandaşları oldukları ülke dağılımları verilmiştir. Buna göre işletmelerde sırasıyla Irak, Almanya, Suriye, Hollanda, İtalya ve ABD Vatandaşları ağırlıklı olarak konaklamışlardır. Avrupa ülkeleri ve ABD'den gelen ziyaretçilerin daha çok kültür turizmiyle ilgili olarak geldikleri, Irak'tan gelen ziyaretçilerin ise iş turizmi amacıyla geldikleri düşünülmektedir. Suriye ile sınırı olmasına ve vize uygulamasının kaldırılmış olmasına rağmen Bölge'nin bu ülkeden yeterince turist çeke-

mediği görülmektedir.

TRC3 Bölgesi Irak ve Suriye'den kısa süreli turist ağırlama potansiyeline sahiptir. Turistlerin % 52,7'sinin giriş için TRC3 Bölgesi'ni tercih ediyor olması, Bölge'de alışveriş ve konaklama açısından önemli bir fırsat yaratmaktadır. Irak ekonomisinin 2006-2010 döneminde yıllık % 5,2'lik bir büyüme oranı yakalamış olması nedeniyle, kişi başı gelirin artarak turizm potansiyelini de olumlu etkilemiş olduğu düşünülmektedir. Irak ekonomisinin büyümesini devam ettirmesi, TRC3 Bölgesi'ne gelen turist sayısını daha da artıracaktır. Bu da, Bölge'ye turizm alanında yapılacak yatırımlardan uzun dönemde de iyi sonuç alınmasını sağlayacaktır. Ayrıca, Nusaybin sınır kapısındaki modernizasyon çalışmalarının tamamlanmasıyla da Mardin, Suriye'den gelecek turistler için uygun bir kısa süreli alışveriş ve konaklama merkezi haline gelecektir.¹⁰⁹

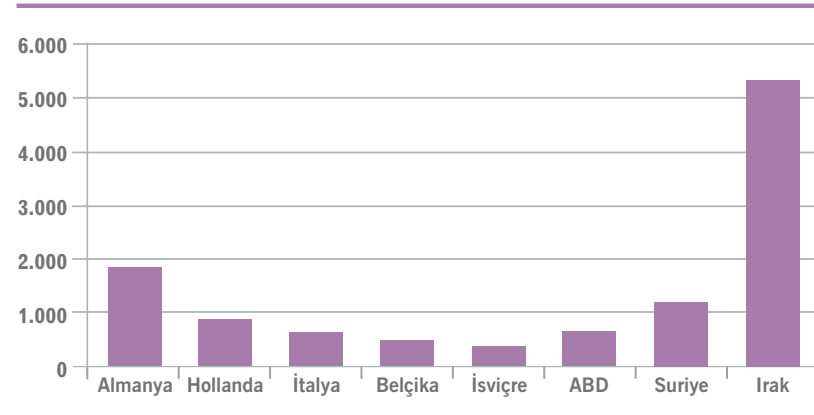
Şırnak'a gelen yabancı turistler içerisinde Iraklı turistlerin oranı % 68, Mardin'e gelenler içerisinde % 5'tir. Bu nedenle özellikle Şırnak için Iraklı turistler, turizm potansiyelinin en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Şırnak'ta alışveriş merkezleri, tiyatro ve sinemalar ile turistlerin ağırlanabileceği tesislerin artırılması ile ekonomisini canlandıracaktır. Aynı şekilde Nusaybin Sınır Kapısı'nın modernizasyonuna paralel bir şekilde Suriye'den gelecek kısa süreli ziyaretçiler için konaklama ve alışveriş yatırımlarının artırılması gerekmektedir.¹¹⁰

Şekil 112: 2009 yılı içerisinde tesislere gelen müşteri sayısının aylara göre dağılımı

Kaynak: TRC3 Turizm Mevcut Durum Raporu, Anket Çalışması, DİKA, 2010

Şekil 113: 2009 yılı içerisinde tesislerde konaklayan müşterilerin ülke dağılımı

Kaynak: TRC3 Turizm Mevcut Durum Raporu, Anket Çalışması, DİKA, 2010

¹⁰⁹TEPAV, 2011, TRC3 Bölgesi Dış Çevre Analizi

¹¹⁰TEPAV, 2011, TRC3 Bölgesi Dış Çevre Analizi

ÇEVRE ve KENTSEL ALTYAPI

Çevre ve Kentsel Altyapı

4.1 Çevre

TRC3 Bölgesi 26.090,11 km² yüz ölçüm değeri ile Türkiye'nin % 3,33'lük alanını kaplamaktadır. Bölge illerinin büyüklük sırası Mardin, Şırnak, Siirt ve Batman şeklindedir.

Tablo 96: TRC3 Bölgesi yüz ölçüm ve rakım değerleri

	Alan (km ²)	Yüzde (%)	İller Arası Büyüklük Sıralaması (1-81)	Rakım (m) (%)
Türkiye	783.562,38	100	-	-
TRC3	26.090,11	3,33	-	-
Mardin	8.806,04	1,12	35	1.083
Batman	4.659,21	0,59	68	550
Siirt	5.473,29	0,7	61	895
Şırnak	7.151,57	0,91	47	1.350

Kaynak: TÜİK

Şırnak ili 1.350 metre rakımı ile TRC3 Bölgesi'nin en yüksek rakıma sahip ilidir.

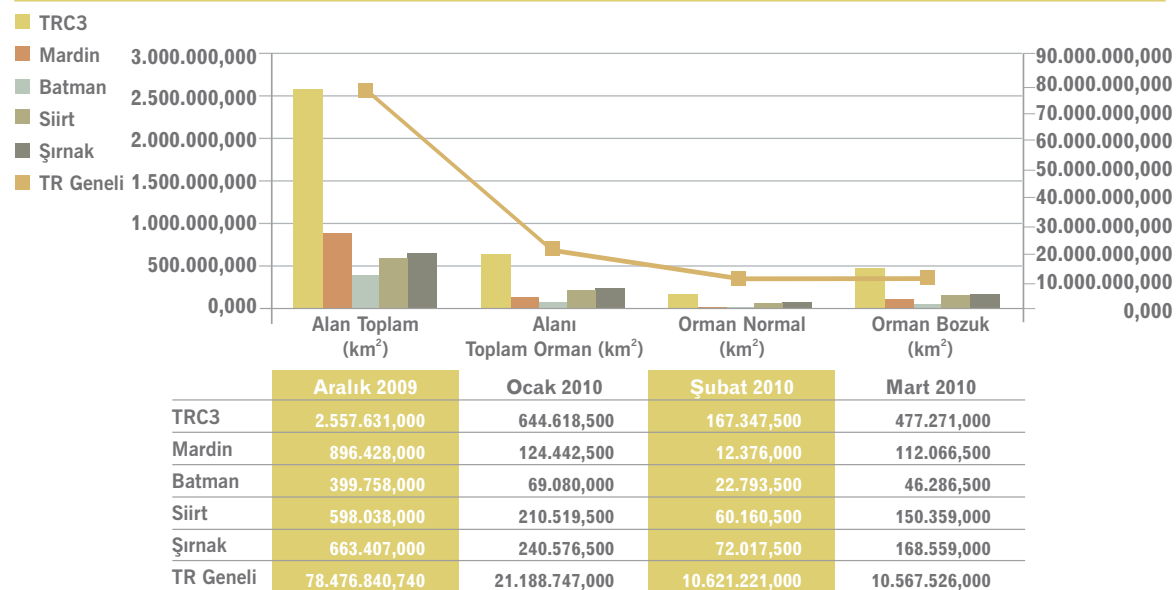
4.1.1 Çevresel Doğal Kaynaklar

4.1.1.1 Ormanlar

TRC3 Bölgesi sınırları içerisindeki toplam orman alanı 644.618,5 hektardır. Bölge'deki ormanlık alanlar, Türkiye ormanlık alanlarının % 4,5'ini oluşturmaktadır.

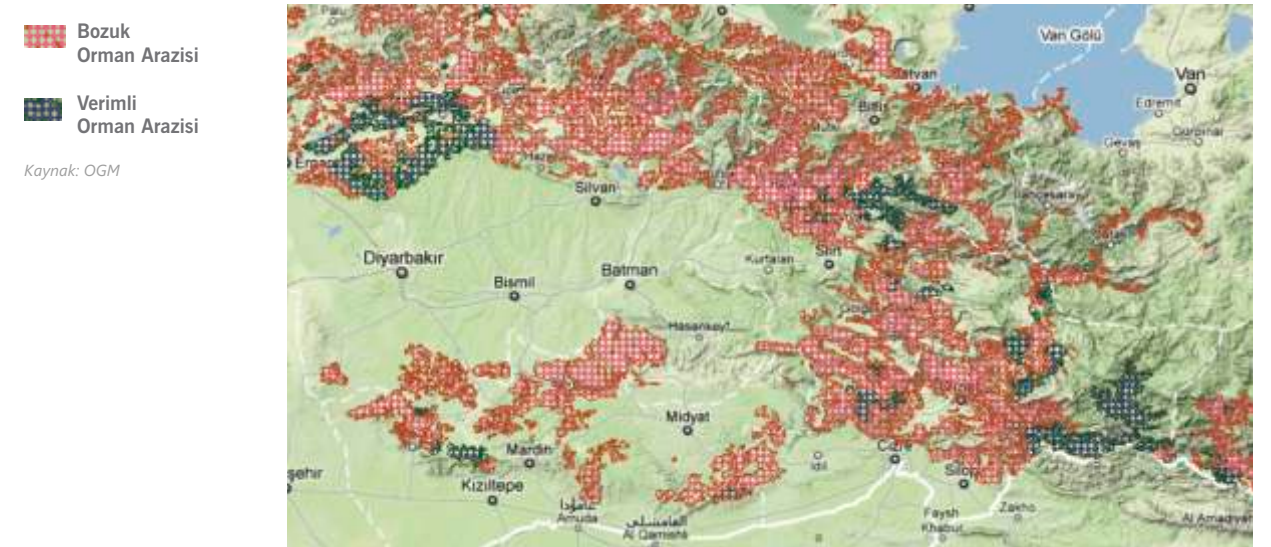
dır. Bu miktar Bölge'nin toplam alanı içerisinde % 25,2 oranında yer kaplamaktadır. Türkiye genelinde toplam ormanlık alanların, toplam alana oranının % 27,2 olduğu göz önüne alındığında, Bölge'nin toplam ormanlık alan bakımından Türkiye ortalamasına yakın olduğu söylenebilir. Ancak, Türkiye genelinde toplam orman alanlarının % 50,12'si normal, % 49,88'i bozuk orman alanı iken Bölge toplam orman alanlarının % 25,96'sı normal, % 74,04'ü bozuk orman alanları olduğu görülmektedir.

Şekil 114: Orman arazileri büyüklük ve durum karşılaştırması

Kaynak: Orman Genel Müdürlüğü

Harita 11: TRC3 Bölgesi orman varlığı haritası

Kaynak: OGM

Harita 12: Mardin, Batman, Şırnak, Siirt illeri orman varlığı haritası

Kaynak: OGM

4.1.1.2 Çevresel Kirliliği

4.1.1.2.1 Hava Kirliliği

Tablo 97: TRC3 illeri hava kalitesi ölçüm istasyon raporları verileri

		Mardin		Batman		Şırnak		Siirt	
		PM µg/m ³	SO ₂ µg/m ³	PM µg/m ³	SO ₂ µg/m ³	PM µg/m ³	SO ₂ µg/m ³	PM µg/m ³	SO ₂ µg/m ³
Aralık	2009	79	12	107	15	78	323	117	53
Ocak	2010	174	58	126	16	112	330	130	49
Şubat	2010	90	49	129	14	97	271	131	51
Mart	2010	112	29	134	13	99	113	125	43
Nisan	2010	72	13	87	14	107	105	102	39
Mayıs	2010	69	6	87	8	112	34	112	15
Haziran	2010	87	8	116	4	107	11	116	6
Temmuz	2010	60	9	100	6	69	6	101	8
Ağustos	2010	76	13	130	7	74	5	106	9
Eylül	2010	9	10	203	8	68	28	129	10
Ekim	2010	137	10	149	8	136	28	120	9
Kasım	2010	103	47	272	26	64	101	125	93
Ölçülen Maksimum Değer		1.517	112	441	61	592	631	512	220
Maksimum Değerin Ölçüldüğü Tarih		14.01.2010	07.01.2010	17.02.2010	12.01.2010	04.10.2010	12.02.2010	04.10.2010	03.12.2009
Yıllık Ortalama Değer		86	21	131	11	96	123	118	31
Ölçüm Yapılabilen Gün Sayısı		307	294	311	337	247	236	349	341
Ölçüm Yapılabilen Gün Sayısı Yüzdesi (%)		84	80	85	92	67	64	95	93

Kaynak: TRC3 Bölgesi İlleri Hava Kalitesi Ölçüm İstasyon Raporları

Bölge'de dört ilde de Çevre İl Müdürlüklerine ait hava kalitesi ölçüm istasyonlarınca ölçülen 30 Kasım 2010 tarihine kadar son 365 günlük istasyon raporları kayıtlarına yukarıda yer verilmektedir. Şırnak'ta istasyon raporu kayıtlarında partikül madde için 247, kükürt-dioksit için 236 gün kadar ölçüm yapılabilmiştir. Şırnak istasyonu veri sağlama konusunda diğer Bölge illerine göre geri kalmaktadır.

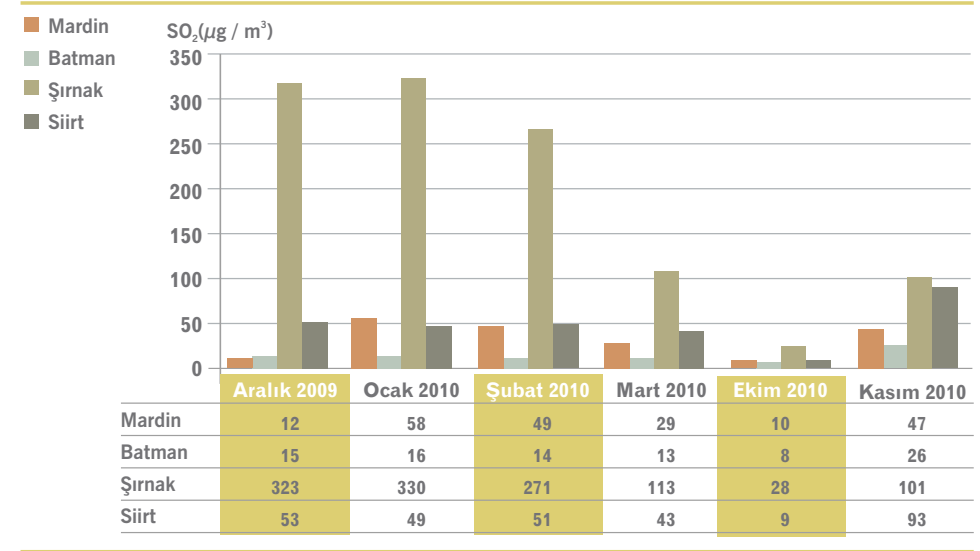
Partikül madde ölçüm sonuçlarına göre maksimum miktar Mardin'de 14.01.2010 tarihinde ölçülmüştür. Mardin'de ve Şırnak'ta dönem dönem partikül miktarları yüksek değerlerde gözlenirken, Siirt ve Batman'da yıl içerisinde yayılmış olarak partikül madde kirliliği gözlenmektedir.

SO₂ bazında hava kalitesi açısından en iyi durumda olan il Batman olmakla beraber, Bölge illerinde; özel-

Çevre Bakanlığı Hava Kalite Endeksi'ne göre sınıflandırılan Bölge illeri istasyonları SO₂ ölçüm sonuçlarına bakıldığında Şırnak istasyonu SO₂ verilerinin diğer üç ilden de farklılık göstererek orta, kötü ve çok kötü sınıfında yüksek sayıda ölçüm sonuçları görülmektedir.

likle Şırnak'ta, SO₂ miktarının azaltılması yönünde çalışmalar yapılmalıdır. Konutların ısıtılmasında kullanılan kalitesiz ve kükürt oranı yüksek fosil yakıtların yakılması sonucunda ortaya çıkan kükürtdioksit gazının solunum yolları rahatsızlıklarına yol açtığı bilinmektedir. Şırnak'ta çıkarılan ve İl'in temel istihdam ve

Şekil 115: TRC3 Bölgesi illeri kış ayları SO₂ oranları karşılaştırması

Kaynak: İllere Ait İstasyon Raporları

Tablo 98: TRC3 illeri istasyon raporları sonuçlarına göre hava kalitesi sınıflandırması

1 Saatlik Ortalama SO ₂ Miktarı (µg/m ³)						
0-50	51-199	200-399	400-899	900-1.499	1.500-	
Hava Kalitesi Endeksi						
Çok İyi	İyi	Yeterli	Orta	Kötü	Çok Kötü	
Ölçüm Sayıları						
Mardin	7.198	6.375	791	32	0	0
Batman	8.199	7.956	163	0	0	0
Şırnak	6.235	3.297	1.667	729	459	78
Siirt	8.309	7.303	846	94	55	11

Kaynak: İllere Ait İstasyon Raporları

4.2 Kentsel Altyapı

4.2.1 Kentsel Gelişme

Bölge'de tarımda yaşanan makineleşmeye bağlı olarak tarımdan kopuş ve kırsal alanlarda artan işsizlik, kentsel alanda ulaşım olanaklarındaki kolaylık köyden kente önemli oranda nüfus mobilitesine ve göçlere neden olmuştur. Bununla birlikte Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşanan güvenlik problemi de köyden kente göçü hızlandıran bir faktör olmuştur. GAP'da bu süreci hızlandıran bir fonksiyon görmüş, kentsel imkânları ve iş alanlarını artırarak kırsal nüfus için kentlerde yaşamayı cazip bir hale getirmiştir.¹¹¹

¹¹¹ Ahmet ÖZER, "Gap ve Kentleşme"

¹¹² Ahmet ÖZER, "Gap ve Kentleşme"

¹¹³ Ahmet ÖZER, "Gap ve Kentleşme"

Kırsaldan yoğun bir göç alan Bölge kentleri; nüfus emme kapasiteleri, sanayileşme ve kentsel olanaklar bakımından yetersiz ve hazırlıksız olduğundan bu nüfus artışı kentleşmeden ziyade nüfus yığılması ya da demografik şişme olarak tanımlanabilecek bir yapıyı ortaya çıkarmıştır.¹¹² Kentlerin nüfusunda çok hızlı bir artış olmasına karşın, kentsel altyapıdaki kentsel arz ve olanakların yaratılmasında ve sunulmasında aynı düzeyde bir gelişme görülmemektedir.¹¹³

Batman kenti, 1947 yılında kurulan TPAO tesislerine paralel olarak gelişmeye başlamıştır. Kentte artan nüfus, gelişim, şehir merkezine göç ve bunlara bağlı olarak da mevcut kent yerleşim alanıyla birlikte başka

kullanım alanlarına da ihtiyaç duyulacağı bir gerçektir. Bunların başında toplu konut alanı, sanayi bölgeleri, yeşil alanlar, dinlenme alanları, geri dönüşümü hazırlanmış çöp depolama sahaları gelmektedir. Batman İli'nin kuzeyi yıllardır şehir merkezinde yaşayan insanlar için daha çekici görünmektedir. Ekonomik durumu üst düzeyde olanlar şehrin kuzeyinde yeni yapılan apartmanlara taşınmayı tercih etmektedirler. Yeni yapılan Hükümet Konağı, Emniyet Müdürlüğü, DSI, PTT, NATO Tesisleri, Petrol Üniversitesi, hastaneler, meslek liseleri ve özel okullar gibi binalar şehrin kuzey ve kuzeybatısına doğru planlanarak yapılmaktadır. Şehrin güney bölgesi eski yerleşim yeri olmasına rağmen cazibe merkezi olmamaktadır. Burada, İluh Deresi ve ilerisinde bulunan mahallelerde, birkaç okul ile SHÇEK, şehir hapishanesi yer almakta, hiçbir resmi yapı bulunmamaktadır. 2020 yılı nüfus projeksiyonunda, tüm nüfusun barınabileceği yeni konut alanlarının eklenmesi gerekmektedir. Şehrin batı ve güney kısmında yeni bir yol yapımı planlanmıştır. Bu yol havaalanının güneyinden başlayıp, güneybatı yerleşimini çevreleyerek Hasankeyf'e giden yola bağlanacaktır. Yeni yolun güneyindeki, gelişme planında dâhil edilmemiş olan Erköklü Köyü'nün batı, doğu ve güneyinde kalan alan dâhil edilmiştir. Bu alan yaklaşık 250 hektardır. Yapılması planlanan yeni yolun bitimi ile şehir, geniş çift yönlü bir yol ile çevrelenmiş ve trafik şehir dışına çıkarılmış olacaktır. Bu yol aynı zamanda şehir içi ulaşımı da kent merkezi dışına taşıyarak trafik yükünü hafifletecektir.¹¹⁴

Batman kenti yaklaşık 500 bine ulaşan nüfusuyla ilerde büyükşehir olmaya aday iller arasında yer almaktadır. Batman, hızlı gelişen kent karakteristiklerinin tümünü yansıtmaktadır. Aniden ortaya çıkan ancak gittikçe azalan doğal petrol rezervleri bu kontrolsüz gelişimde en büyük etkidir. Batman, petrolün azalması ve yerine geçebilecek herhangi bir endüstrinin var olmayışı nedeniyle kentsel kimlikten yoksun bir şehir durumundadır. Şehrin doğayla ve ekosistemle olan ilişkisi dikkate alınmadığı gibi, kuzey ve güney aksları arasındaki denge de kurulamamıştır. Bu iki temel faktörün etkisi şehri, bir kentsel bozulma ve kontrolsüz gelişme sarmalına itmiştir. Bu sorunlar ancak, şehir için sürdürülebilir bir kentleşme ve endüstriyel gelişim planlaması yapılarak çözülebilecektir.¹¹⁵

Siirt İli Dicle Nehri'nin kollarından olan Botan ve Resan Çayları arasında, etrafındaki 7 tepenin yamaçlarında kurulmuş ve günümüzde ovaya doğru yayılmaya başlamıştır. İl kırsal kesiminde mezarlar şeklindeki küçük yerleşme biçimi yaygındır. Siirt İli genel olarak batı-kuzeybatı yönünde gelişmektedir. İl'de

nüfus, tarıma elverişli toprakların, sulama alanlarının ve uygun coğrafik koşulların bulunduğu alanlarda toplanmıştır. Siirt yöresinde köylerden kente göç eden insanlar, kenti kırsal alanlara çevirmektedir. Nüfus hareketlerinin yoğunluğuna karşı şehir merkezlerinin çeşitli hizmetleri sağlama yönünde yeterli düzeyde gelişmemesi, plansız bir büyümenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle büyük göç hareketlerine cevap verecek sanayileşme ve ticaret sağlanmadığından yeni iş imkânlarının yaratılması zorlaşmıştır. Nüfusun kendi iç dinamikleriyle birlikte kontrolsüz bir biçimde artması kent yönetimlerini güç durumda bırakmaktadır. Siirt kentinin ilk imar planı 1964 yılında yapılmıştır. Bu planda gelişme, kuzey ve kuzeybatı yönlerinde önerilmiştir. 1985 yılı imar planının ise 2005 yılı hedeflenerek 110.000 kişilik nüfusa hitap edebileceği düşünülmüştür. Ancak, köyden kente göç ve şehrin % 80'ini oluşturan vakıf arazilerinin boş bırakılması gibi nedenlerle 1992 yılında planın revize edilmesi ihtiyacı duyulmuştur. 1992 yılında onaylanan plan da ihtiyaca cevap verememiş ve 2010 yılına kadar 250.000 kişilik nüfusa hitap edebilecek yeni bir imar planı yapılmıştır. Siirt'in gelişme alanı olan kuzey ve kuzeybatı kesimini 3,4,5, 6 ve 7 katlı binalar teşkil etmektedir. Ayrıca, güneyde yer alan askeri alan, Ziraat Okulu, cezaevi ve Yem Sanayi bu yönde gelişme için bir eşik teşkil etmektedir. Siirt, şehirden çok büyük bir köy kimliğine bürünmüş durumdadır. Bu durum, yukarıda değinildiği gibi, uzun vadeli bir şehirleşme planından yoksun olarak süregelen gelişmemiş ekonomik altyapı ve imkânsızlıklardan kaynaklanmaktadır. Bu yapıyla şehir, kısa vadeli anlık önlemlerin uzun vadeli sürdürülebilir bir planlamayı tamamen gölgelemesiyle ciddi toplumsal sorunlar ve felaketlerle sonuçlanmasını önleyecek bir master planın önemini gösteren bir örnek teşkil etmektedir. Bu yörede sürdürülebilirlik düşüncesi kentsel ile kırsal ayrımın sınırların dengelenmesi bağlamında yeniden ele alınmalıdır.¹¹⁶

Şırnak il merkezi çevresindeki araziler, genellikle ilin yüzey şekilleri engebeli, sarp yamaçlar, derin vadiler ve yüksek dağların ayırdığı plato ve yaylalardan oluşmaktadır. Şırnak, içinde bulunduğu coğrafi koşulların etkisi ve güvenlik problemleri nedeniyle, çevresiyle olan ilişkilerini oldukça sınırlı bir ulaşım altyapısıyla gerçekleştirebilmektedir. Yine aynı coğrafi koşullar şehre genişleme şansı tanımamış ve kentin çok kısıtlı bir alanda büyümesine neden olmuş, bu da çok yoğun bir yapılaşma ve altyapı sorunlarını beraberinde getirmiştir. Şırnak İli, Bakanlar Kurulu 18.04.1996 tarih ve 96/8109 sayılı kararı ile yürürlüğe giren Bayındırlık ve İskân Bakanlığı "Türkiye Deprem Bölgeleri Haritası"nda gösterildiği gibi büyük oranda II. derece

deprem bölgesi içinde kalmakla birlikte il içerisindeki Beytüşşebap ve Uludere yerleşim alanları I. derece deprem kuşağında bulunmaktadır. Şırnak genelinde planlı bir kentsel gelişme gözlenmemektedir. Şırnak için sürdürülebilir bir yaklaşım bu anlamda büyük önem taşımaktadır.¹¹⁷

Mardin merkez ilçede kentleşme dağ eteğinin aşağılarına Yenişehir mevkiine kaymış bulunmaktadır. Buralarda yapı kooperatifleri hızla konutların tamamlanmasını sağlamaktadır. Buna rağmen il merkezine olan göç ve nüfus artışı sebepleriyle konut ihtiyacı devam etmektedir. Bu durum sanayinin yoğun olarak il merkezinde olmasından da kaynaklanmaktadır. Kızıltepe ilçesinde biraz daha fazla olmakla birlikte Midyat ve Nusaybin ilçelerinde de konutlaşma benzer özellikler göstermektedir. Çok eski bir yerleşim alanı olan Mardin kenti 1970'lere değin eski yapısını önemli ölçüde korumuştur. Özellikle 1980'lerden sonra yerleşim Yenişehir mevkiinde gelişmeye başlamıştır. Şehrin diğer bölgeleri (kuzey, güney ve doğu) doğal engellerden dolayı bir gelişme göstermemiş olup, şehir

kuzeybatı istikametinde Mardin-Diyarbakır yolu üzerinde gelişmektedir. Mardin Belediyesi tarafından 1983 yılında başlanarak 1987 yılında sonuçlandırılan İmar Planı ile düzenli bir yapılaşma sağlanmaya çalışılmıştır. Turizm Bakanlığı Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu'nun 29-31 Mayıs 1985 yılında aldığı 1425 nolu karara göre Mardin il merkezinde; Yeniyol Caddesi'nden Suraltı Mevkii'ne, Devlet Hastanesi'nden İl Jandarma Komutanlığı binasının bulunduğu yere kadar olan bölge sit alanı olarak ilan edilmiş olup, bu bölgede imar tamamen yasaklanmıştır. Mardin, kentsel yapılanma anlamında Bölge'de en gelişmiş il durumundadır. Havalimanına sahip oluşu, Diyarbakır, Şanlıurfa gibi gelişmiş diğer şehirlere olan yakınlığı, binlerce yıllık tarihi barındıran kültürü ve mimari yapısı ile Mardin, gerçek bir bölgesel merkezdir. Bu pozisyonu ile değişimin liderliğini üstlenebilir ve sürdürülebilir bir kentsel gelişimin iyi örneği olabilir.¹¹⁸

Dört ilin şehirleşme özelliklerine ilişkin özet bir tabloya aşağıda yer verilmektedir.

Mardin
Eski ve yeni şehir arasındaki uyumsuzluk
Yerel ve turistik ihtiyaçları karşılayamayan kısıtlı koşullar
Kontrolsüz kentsel yayılma
Sürdürülebilir kentsel modelin oluşturulamaması
Kültür ve inanç turizmi varlığı
Gelişen endüstri
Tarihi şehir, kentsel sit alanının varlığı
Tarımsal faaliyetler
Nusaybin Sınır kapısı varlığı
Taş ustalığı ve ahşap işçiliği varlığı
Tanıtım potansiyeli
İhracat / ticaret
Yeşil alan eksikliği
Eski şehir altyapı zorlukları (elektrik, içme suyu, kanalizasyon)
Gümüş işçiliği ve el sanatlarının yok olma tehlikesi
Zorunlu göç
Yüksek nüfus yoğunluğuna karşın Kızıltepe ilçesinde şehirleşme sorunu varlığı
Şehir ve imar planlarında sürekli tadilatlar gerçekleşmesi

Batman:
Kentsel bozulma
Altyapı / temel hijyen sorunları
Hızlı ve uyumsuz yapılaşma
Kontrolsüz büyüme
İhracat / ticaret
Gelişen endüstri
Özel sektör ile gelişen petrokimya sanayi
Lojistik açıdan güçlü (karayolu, havayolu, demiryolu)
Alışveriş merkezi varlığı
Şehrin içinden geçen batı Raman'dan başlayıp Dicle'ye kadar ulaşan İluh nehrinin rehabilitasyon ihtiyacı
Yer altı su kaynakları kirliliği
Altyapı sorunları, drenaj olmaması
Şehrin çanakta olması
Kömür tüketimine bağlı hava kirliliği
Geçmişte yaşanan sel felaketi
Zorunlu göç
Kamusal binaların yerleşiminde şehrin kuzey kesimlerini tercih etmesi, güney kesimlerinin gelişmemesi

¹¹⁴Batman İli Çevre Durum Raporu, 2008

¹¹⁵Batman İli Çevre Durum Raporu, 2008

¹¹⁶Siirt İli Çevre Durum Raporu, 2008

¹¹⁷Şırnak İli Çevre Durum Raporu, 2008

¹¹⁸Mardin İli Çevre Durum Raporu, 2008

Şırnak	Siirt
Kentsel altyapı eksiklikleri	Şehrin çiftlik olarak kullanılması
Yüksek nüfus yoğunluğu	Hayvanlar ve insanların bir arada yaşıyor olması
Engibeli coğrafi koşullar	Tarıma dayalı geçim
İldeki askeri alanların genişliği	Cas evleri
İhracat / ticarete dayalı geçim	Doğal zenginlikler (fıstık, zivzik narı, pervari balı, hayvancılık v.b.)
İlde kurulacak potansiyel termik santraller	İnanç turizmi ve kültürel anlamda zengin bir şehir
Şehrin her yerine yayılan kömür rezervleri	Şehirde ağaçlandırma ihtiyacı
Yeni gelişme alanlarının varlığı	Erişilebilirlik sorunları
Arıcılık ve dağ ürünleri, kaplıcalar, doğal güzellikler	Zorunlu göç
Zorunlu göç	Yeni imar alanlarının açılmamış olması
Şırnak merkezin ova ile yaylanın geçiş güzergahı üzerinde olması	Tanıtımı eksikliği
Habur sınır kapısı varlığı	Deprem riski yüksek ve yapılar çok dayanıksız
Ortadoğu-Avrupa geçiş güzergahları üzerinde bulunması	Hayvan atıkları sebebiyle Botan nehri ve Siirt halkının sağlığı tehdit altında olması
Konaklama sıkıntısı	Şehir alanının çanak olması ve sel felaketlerine açık olması
Ulaşım problemi / son durak oluşu	
Şırnak merkezin diğer ilçelerin gölgesinde kalması	
Deprem bölgesi üzerinde olması	
Çarpık kentleşme	
Şehir içi hayvancılık faaliyetleri	
İmar planı uygulanmıyor oluşu	

Kaynak: DİKA, Sürdürülebilir Şehirleşme Modelleri Çalıştayı, 2010

4.2.2 Afet Riski ve Yerleşime Uygunluk

Doğal afetler neden oldukları can kaybının yanı sıra önemli miktarda ekonomik kayıplar da meydana getirmektedirler.

TRC3 Bölgesi illeri son yıllarda meteorolojik kökenli ani gelişen sel, taşkın, dolu, toprak kaymaları, çığ, kaya düşmesi ve yavaş gelişen kuraklık gibi doğal afetlerle karşı karşıya kalmaktadır.

4.2.2.1 TRC3 Bölgesi'nin Afet Risk Analizi¹¹⁹

4.2.2.1.1 Deprem

Ülke deprem haritasına göre Mardin 3'üncü derece deprem bölgesi içinde yer almaktadır. Mardin İli'nde

hasar oluşturmuş bir deprem bulunmamaktadır. Batman İli'nin kuzeydeki ilçeleri (Kozluk-Sason) 1'inci derece, diğer ilçeleri (Merkez, Beşiri, Hasankeyf) ise 2'nci derece deprem kuşağında yer almaktadır. Siirt İli, 1'inci ve 2'nci derece deprem bölgesi içinde yer almakla birlikte İl'in geçmişinde yıkıcı bir deprem kaydına rastlanmamıştır. Şırnak İli, büyük oranda 2'nci derece deprem bölgesi içinde kalmakla birlikte il içerisindeki Beytüşşebap ve Uludere yerleşim alanları 1'nci derece deprem kuşağında bulunmaktadır.

4.2.2.1.2 Sel ve Taşkın

2006 kışında Bölge'de meydana gelen sağanak yağış sonrasında oluşan sel felaketinde Diyarbakır'a bağlı Bismil, Çınar ilçeleri ve Mardin'in Savur ilçesine bağlı İşören Köyü'nde can kaybı meydana gelmiştir. Sel felaketi sonucunda özellikle Savur, Midyat, Mazıdağı, Derik ve Yeşilli ilçelerinde toplam 63 yerleşim biriminde muhtelif türde hasar meydana gelmiş olup can kaybı meydana gelmemiştir.

TRC3 Bölgesi'nde arazi yapısının çoğunlukla engebeli ve dağlık olması, genel olarak bitki örtüsünün zayıf olması, yarı kurak iklim ve sağanak yağışlarla birleşen çarpık kentleşme ve altyapı yetersizliği son yıllarda yaşanan sel ve taşkınların can kaybının yanı sıra önemli miktarda ekonomik kayıplarla sonuçlanmasına sebep olmuştur.

Batman Merkez'de 2006 yılında meydana gelen sel baskınından 18 mahalle kısmen, il merkezinden geçen İluh Deresi'nin kenarında bulunan 10 mahalle ise tamamen etkilenmiştir. 63.851 kişinin etkilendiği bu sel baskınında 10 kişi ölmüş, 13 kişi yaralanmıştır. 512 ağır hasarlı/yıkık, 719 orta hasarlı, 204 hafif hasarlı ev ve 485 işyeri olmak üzere 5.400 yapı etkilenmiştir.

Siirt, sel ve taşkın olaylarının az yaşandığı illerimizden birisi olup, su baskını olayları, merkez ilçeye bağlı yerleşim birimlerinde meydana gelmektedir. Şırnak'ta da su baskını olayları az yaşanmakta olup, Silopi'ye bağlı yerleşim birimlerinde daha çok gözlenmektedir.

4.2.2.1.3 Heyelan, Kaya Düşmesi, Çığ

TRC3 Bölgesi illerinden Batman'da heyelan, kaya

düşmesi ve çığ olayları dağlık arazi yapısına sahip Sason ve Kozluk ilçeleri ve köylerinde görülmektedir. Siirt'in Merkez, Baykan ve Şirvan ilçelerinde heyelan ve kaya düşmesi olayları, engebeli arazi ve jeolojik yapı nedeniyle sıklıkla görülmektedir. Şirvan, Pervari, Eruh ve Baykan ilçelerinde çığ riski taşıyan birçok alan bulunmakta ve her yıl çığ olayları gerçekleşmektedir. Yüksek ve sarp dağlık alanların bulunduğu Şırnak'ta çığ riski taşıyan birçok alan mevcuttur. Bununla birlikte heyelan ve kaya düşmesi olayları nadiren gözlenmektedir.

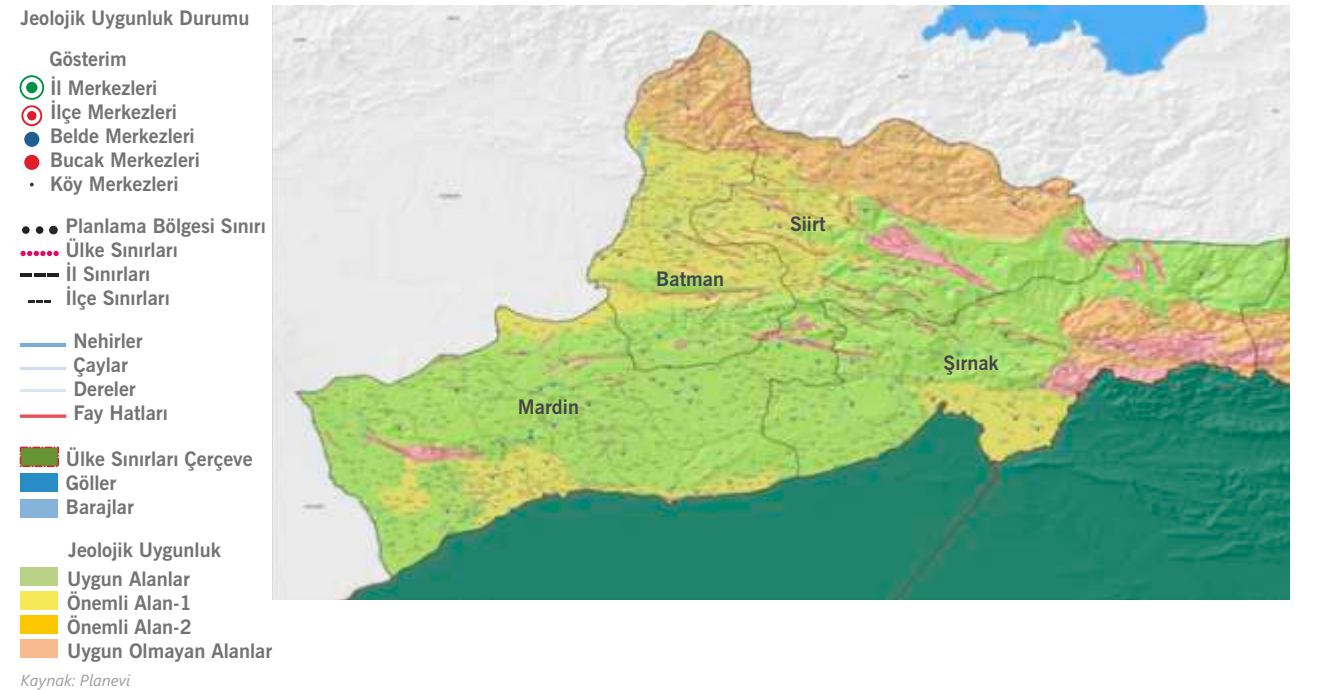
4.2.2.1.4 Kuraklık

Siirt İli'nde 2000-2008, Mardin, Batman ve Şırnak illerinde ise 2007-2009 yıllarında arasında şiddetli kuraklık yaşanmıştır. Son 20 yıl incelendiğinde Mardin, Siirt ve Şırnak'ta iklimin orta kurak ve kurak, Batman'da ise normale yakın olduğu gözlenmiştir.¹²⁰

4.2.2.2 TRC3 Bölgesi Arazi Kullanım Önerileri

Ülkemizde arazi kullanımı ve yerleşime uygunluk; planlamaya esas jeolojik, jeolojik-jeoteknik ve mikro bölgeleme etütlerine ilişkin rapor tanzimi ile belirlenmektedir. Bu tür bir raporlama ile ölçek ve amaçla olan yapılması düşünülen her tür mevcut ya da po-

Harita 13: TRC3 Bölgesi yerleşime uygunluk haritası

¹²⁰TRC3 İlleri Çevre Durum Raporları, 2010

¹¹⁹Bu bölüm hazırlanırken Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt İl Çevre Durum Raporlarından faydalanılmıştır.

potansiyel yerleşim alanlarını değerlendirmek, olası mühendislik problemlerini belirlemek mümkün olmaktadır. İmar mevzuatı ve bağlı düzenlemelere dayalı olarak gerçekleştirilen teknik değerlendirme, araziye ilişkin önlem önerileri ile potansiyel afet zararları azaltılmaktadır.¹²¹

TRC3 Bölgesi'nde yeni potansiyel yerleşim birimlerinde arazi kullanımı ve mevcut afet riski taşıyan alanların belirlenmesi afet riskini azaltan önemli bir faktördür.

Özellikle Bölge'nin tüm illerinde etkili olan sel, taşkın ve toprak kayması gibi afetler göz önünde bulundurularak, ani gelişen yerleşim birimlerinin gelişme planlamalarında yerleşime uygun alanların belirlenmesi, afetlerden doğrudan etkilenme riskinin azaltılması amacıyla riskli yerleşim birimlerinde altyapı standardı düzenlemelerinin kısa sürede gerçekleştirilmesi önemlidir.

İnceleme alanları taşıdıkları yapısal özelliklere bağlı olarak Uygun Alanlar, Önemli Alanlar, Ayrıntılı Jeoteknik Etüt Gerektiren Alanlar ve Uygun Olmayan Alanlar olarak nitelendirilir.¹²² Aşağıda yer alan haritadan TRC3 Bölgesi genelinde, Bölge'nin orta kuşağının yerleşime uygun olduğu, kuzey ve güneyde ise önemli alanlar bulunduğu görülmektedir. Şırnak'ın doğusu ile Batman ve Siirt'in kuzey kesimlerinin ise yerleşime uygun olmadığı göze çarpmaktadır. Bu kesimler Bölge'de nüfus yoğunluğunun az, kırsal nüfusun yaygın, sosyo-ekonomik gelişmişliğin düşük düzeyde olduğu yerlerdir.

4.2.2.2.1 Mardin İli Arazi Kullanım Önerileri

Mardin il sınırları içerisinde yer alan ve Gümüş Çayı (Zergan), Çağ Çağ Suyu, Savur Çayı (Habur Çayı), Buğur Çayı, Gülzar Deresi, Sultan Şeyhmus Deresi, Gurs Suyu, Büyük Dere, Cehennem Deresi tarafından beslenen dere yataklarındaki güncel alüvyon birimlerin yayılım göstermiş olduğu alanlar, "Önemli Alan 1" olarak değerlendirilmiştir. Bölge'nin en kalabalık yerleşimlerinden biri olan Kızıltepe ilçesinin bu alanlar üzerinde kurulu olması bu anlamda risk taşımaktadır. Merkez ilçede kale ve çevresinde yer alan yerleşim birimlerinde yamaç eğimlerinin yüksek olduğu alanlar, kaya düşmesi ve heyelan riski nedeni ile "Önemli Alan 2" olarak değerlendirilmiştir. Sel riski taşıyan ve önlem alınamayacak olan dere, çay kıyıları ve sağa-

nak yağışlarda akışa geçen kuru dere yatakları da "Uygun Olmayan Alan" olarak değerlendirilmiştir. Bu öneriler kapsamında Mardin'in Kızıltepe yönünde de-ğil, Diyarbakır yoluna doğru (kuzeybatı yönünde) gelişmesi daha uygun olarak değerlendirilmektedir.

4.2.2.2.2 Batman İli Arazi Kullanım Önerileri

Batman il sınırları içerisinde geçen, Silvan Çayı, Pamuk Çayı, Batman Çayı, Hasankeyf ve Salat Çayı ile bu çayları besleyen tüm dere yataklarındaki güncel alüvyon birimlerin yayılım göstermiş olduğu alanlar "Önemli Alan 1", bu derelerin heyelan ve kaya düşmesi riski oluşturan dar ve yüksek eğimli yamaçları "Önemli Alan 2" olarak belirlenmiştir. Genel anlamda Batman il merkezinin 1'inci sınıf tarım toprakları ve sulu tarım imkânlarına sahip araziler üzerine kurulu olması, İl'in bu potansiyelinden faydalanamamasına sebep olmaktadır. Batman İli'nin kuzeyinde yer alan Sason ve Kozluk ilçeleri Deprem Bölgeleri Haritası'na göre 1'inci derece deprem bölgesi kuşağında değerlendirilmişlerdir. Batman İli ve çevresinde kaya düşmesi ve heyelanın gözlemlendiği yerler "Uygun Olmayan Alanlar" olarak değerlendirilmiştir. Batman'ın idari sınırları doğrultusunda batı yönünde gelişme imkânı bulunmamakta, İl'in Siirt'e doğru (doğu yönünde) ve Midyat'a doğru (güney yönünde) gelişmesi mümkün gözükmemektedir. Ancak, kent şehrin kuzeyine doğru büyümektedir.

4.2.2.2.3 Siirt İli Arazi Kullanım Önerileri

Siirt il sınırları içerisinde geçen Dicle Nehri, Botan Çayı (Ulucay), Garzan Çayı, Kızılsu Çayı, Behranca Deresi ile bu nehir ve çayları besleyen tüm dere yataklarındaki güncel alüvyon birimlerin yaygın olduğu alanlar "Önemli Alan 1" olarak belirlenmiştir. Siirt İli Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin tamamını kapsayan Arap-Anadolu blokları bindirme hattına yakın olduğundan 1'inci derece deprem bölgesi içine alınmıştır. Su baskını açısından önlem alınamayacak olan nehir, dere, çay ve göl kıyıları da "Uygun Olmayan Alan" olarak değerlendirilmiştir. Kuzeyi ve doğusu yerleşime uygun olmayan Siirt İli'nin hem yerleşime uygunluk açısından hem de ekonomik ve ticari ilişkiler bakımından Batman'a doğru (batı yönünde) gelişmesi uygun olacaktır.

4.2.2.2.4 Şırnak İli Arazi Kullanım Önerileri

Şırnak il sınırları içerisinde geçen Dicle Nehri, Kızılsu, Nergüş Çayı, Hezil Çayı ve Habur Çayı ile bu nehir ve çayları besleyen tüm dere yataklarındaki güncel alüvyon birimlerin yayılım göstermiş olduğu alanlar

"Önemli Alan 1", akarsuların içinden geçtiği yüksek eğimli vadi yamaçlarının yer aldığı alanlar da heyelan ve kaya düşmesi riskleri nedenleriyle "Önemli Alan 2" olarak değerlendirilmiştir.¹²³ Şırnak Merkez'in kurulu bulunduğu alan yerleşime jeolojik olarak uygun bir konumda olup, ana ticari merkezlere ve güzergâhlara yakınlıkları dolayısıyla Cizre ve Silopi ilçeleri Şırnak Merkez'e göre daha hızlı bir şekilde gelişmektedir. Ancak bu merkezler, 1'inci sınıf tarım toprakları ve sulu tarım imkânlarına sahip araziler üzerinde kurulu bulunmasıyla "Önemli Alan 1" kategorisinde yer almaktadır.

4.2.3 Altyapı

Nüfusun ve kentleşme oranının artışı TRC3 Bölgesi'nin çevre ve altyapı durumunu doğrudan etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Kentlerde meydana gelen nüfus artışı ile birlikte yeni altyapı ihtiyaçları ortaya çıkmaktadır. Nüfusun kentlerde yoğunlaşma seyri Türkiye ortalamasının altında olmasına rağmen, Bölge kentlerinde var olan altyapı eksikleri ile birlikte yeni altyapı ihtiyaçları karşılanamamaktadır.

Mardin İli hariç diğer illerin toplam nüfusu ve kent nüfusu son 3 yıl içerisinde sürekli artmıştır. Batman, daha önce de belirtildiği gibi Bölge'nin; şehir nüfus oranı bakımından Türkiye ortalamasına en yakın ilidir.

4.2.3.1 İçme ve Kullanma Suyu Altyapısı

TRC3 Bölgesi'nde bulunan toplam 76 belediyeden 73'ü içme suyu şebekesi hizmeti verebilmektedir.

Mardin'in tüm belediyelerinde içme suyu şebekesi bulunurken, Batman, Şırnak ve Siirt belediyelerinde 1'er olmak üzere toplamda 3 belediyede içme ve kullanma suyu şebekesi mevcut değildir. Belediye nüfusunun %97'sine içme ve kullanma suyu şebekesi ile hizmet verilirken, belediye nüfusu içerisinde yer alan yaklaşık 40 bin kişiye bu hizmet sağlanamamaktadır. Türkiye genelinde içme ve kullanma suyu şebekesi ile hizmet verilemeyen belediye nüfusunun %7,5'i TRC3 Bölgesi'nde bulunmaktadır.

Türkiye genelinde içme suyu arıtma tesisinden faydalanan belediye nüfusunun Türkiye geneli toplam belediye nüfusuna oranı %50'dir. TRC3 Bölgesi'nde ise içme suyu arıtma tesisinden faydalanan belediye nüfusunun TRC3 Bölgesi toplam belediye nüfusuna oranı %1'den azdır.

Türkiye genelinde belediye nüfusunun %50'si içme ve kullanma suyu arıtma tesisleri tarafından sağlanan su ile hizmet alabilirken, TRC3 bölgesinde bu oran 1'in altındadır. Belediyelerin içme suyu arıtma tesis projelerinin desteklenmesi, Bölge'de örnek olabilecek ve etkin bir şekilde işletilebilecek içme ve kullanma suyu arıtma projeleri ortaya çıkarılması açısından faydalı olacaktır. Aşağıdaki tablodan da görülebileceği gibi, Bölge, altyapı ihtiyaçlarını karşılamakta, Türkiye genelinin çok gerisinde kalmaktadır.

Belediyeler ile yapılan görüşmelerde içme suyu iletim ve dağıtım şebekelerindeki fiziksel kaçaklar ve kaçak kullanımlar nedeni ile kayıp-kaçak oranının çok yüksek oranlarda olduğu ortaya çıkmıştır. Örneğin, Bölge

Tablo 99: İçme suyu alt yapısı karşılaştırması

	Toplam Belediye Sayısı	Toplam Belediye Nüfusu	Anket Uygulanan Belediye Sayısı	Anket Uygulanan Belediye Nüfusu	İçme ve Kullanma Suyu Şebekesi ile Hizmet Verilen Belediye Sayısı	İçme ve Kullanma Suyu Şebekesi ile Hizmet Verilen Belediye Nüfusu	İçme ve Kullanma Suyu Şebekesi ile Hizmet Verilen Nüfusun Toplam Belediye Nüfusu İçerisindeki Oranı (%)	İçme Suyu Arıtma Tesisi ile Hizmet Verilen Belediye Sayısı	İçme Suyu Arıtma Tesisi ile Hizmet Verilen Belediye Nüfusu	İçme Suyu Arıtma Tesisi ile Hizmet Verilen Belediye Nüfusunun Toplam Nüfus İçerisindeki Oranı (%)
Türkiye	32.225	58.581.515	32.225	58.581.515	3.190	58.052.383	99	434	29.074.451	50
TRC3	76	1.394.376	76	1.394.376	73	1.354.357	97	1	4.844	-
Mardin	31	530.789	31	530.789	31	518.466	98	1	4.844	1
Batman	12	358.047	12	358.047	11	352.102	98	-	-	-
Şırnak	20	308.103	20	308.103	19	290.525	94	-	-	-
Siirt	13	197.437	13	197.437	12	193.264	98	-	-	-

¹²³ Çevre Durum Raporu

¹²¹ Afet ve Acil Durum Başkanlığı

¹²² Afet ve Acil Durum Başkanlığı

belediyelerinden Batman ve Mardin Belediyesinin su temini ve iletimi sırasında yıllık yaklaşık 10 Milyon TL civarında enerji harcaması yaptığı verilerine dayanarak, tahsilat ile karşılaştırıldığında şebekede var olan fiziksel kaçak ve kaçak kullanım nedeni ile kayıp oranının ortalama % 80'ler seviyesinde olduğu tahmin edilmektedir. Tüm altyapı sorunları içerisinde kayıp ve kaçak sorunun çözüme kavuşması ile birlikte ilgili kurum ve kuruluşların kapasitelerinin artması sağlanacaktır.

4.2.3.2 Atık Su Altyapısı

TRC3 Bölgesi'nde bulunan toplam 76 belediyeden 65'inde kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilmektedir. Siirt'in tüm belediyelerinde kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilirken, Mardin'de 3, Şırnak'ta 7 ve Batman'da 1 olmak üzere toplamda 11 belediyede kanalizasyon şebekesi mevcut değildir. Bölge'de belediye nüfusunun % 86'sına kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilirken, belediye nüfusu içerisinde yer alan yaklaşık 143 bin kişiye kanalizasyon şebekesi hizmeti sağlanamamaktadır. Türkiye genelinde kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilemeyen belediye nüfusunun % 2'si TRC3 Bölgesi'nde bulunmaktadır.

Kanalizasyon şebekesi ile hizmet verilen nüfusun belediye nüfusu içindeki oranı, Türkiye geneli için % 88, Bölge için % 86 iken, arıtma tesisi ile hizmet verilen nüfusun belediye nüfusu içindeki oranı Türkiye gene-

li için % 56, 2008 yılı itibari ile Bölge için atık su arıtma tesisi olmadığı için % 0'dır. 2009 yılı itibari ile hizmete başlayan Siirt Belediyesi'ne ait atık su arıtma tesisi ile birlikte bu oran yükselmiştir.

Bölge'de 2008 yılında kanalizasyon şebekesi ile toplanan atık suların % 93'ü akarsulara, % 7'si araziye arıtılmadan deşarj edilmektedir. Türkiye genelinde 2008 yılında kanalizasyon şebekeleri ile toplanan atık suyun % 44,7'si denize, % 43,1'i akarsuya, % 3,5'i baraja, % 2,1'i göle-gölete, %1,5'i araziye ve % 5,1'i diğer alıcı ortamlara deşarj edilmiştir.

4.2.3.3 Katı Atık Altyapısı

TRC3 Bölgesi'nde bulunan 76 belediye tarafından toplam belediye nüfusunun % 98'ine katı atık toplama hizmeti verilmektedir. Bölge'nin katı atıklarının % 90'ı belediye çöplüğü olarak kullanılan açık arazilerde toplanmaktadır. Bölge'de kompost tesisi ve düzenli depolama alanı yoktur. Türkiye genelinde dere ve göle dökme şeklinde bertaraf edilen yıllık 47.685 ton katı atığın % 22,6'sı TRC3 Bölgesi'ne aittir. Toplamda 4 belediye atıklarını dere ve göle dökme şeklinde bertaraf etmektedir. Katı atıkların doğrudan su kaynaklarına dökülmesinin önlenmesi ve düzenli depolama alanları ile katı atıkların bertaraf edilmesi öncelikler arasında yer almalıdır. Bölge'de katı atık yönetimine ilişkin detaylı tablolara "Ekler" kısmında yer verilmiştir.

Tablo 100: Atık su alt yapısı karşılaştırması

	Toplam Belediye Sayısı	Toplam Belediye Nüfusu	Anket Uygulanan Belediye Sayısı	Anket Uygulanan Belediye Nüfusu	Kanalizasyon Şebekesi ile Hizmet Verilen Belediye Sayısı	Kanalizasyon Şebekesi ile Hizmet Verilen Belediye Nüfusu	Kanalizasyon Şebekesi ile Hizmet Verilen Nüfusun Belediye Nüfusu İçindeki Oranı (%)	Arıtma Tesisi ile Hizmet Verilen Belediye Sayısı	Arıtma Tesisi ile Hizmet Verilen Belediye Nüfusu	Arıtma Tesisi ile Hizmet Verilen Nüfusun Belediye Nüfusu İçindeki Oranı (%)
Türkiye	32.225	58.581.515	3.225	58.581.515	2.421	51.673.078	88	442		56
TRC3	76	1.394.376	76	1.394.376	65	1.159.651	86	-	-	-
Mardin	31	530.789	31	530.789	28	386.973	73	-	-	-
Batman	12	358.047	12	358.047	11	328.790	92	-	-	-
Şırnak	20	308.103	20	308.103	13	253.191	82	-	-	-
Siirt	13	197.437	13	197.437	13	190.697	97	-	-	-

Kaynak: TÜİK-2008

Tablo 101: Atık su deşarj miktarları ve deşarj yerleri

	Toplam Belediye Sayısı	Kanalizasyon Şebekesi ile Hizmet Verilen Belediye Sayısı	Deşarj Edilen Toplam Atıksu Miktarı (1000 m ³ /yıl)	Denize (1000 m ³ /yıl)	Göle-Gölete (1000 m ³ /yıl)	Akarsuya (1000 m ³ /yıl)	Araziye (1000 m ³ /yıl)	Baraja (1000 m ³ /yıl)	Diğer Ortamlara (2) (1000 m ³ /yıl)	Deşarj Edilen Kişi Başı Atıksu Miktarı (Litre/Kişi-Gün)
Türkiye	3.225	2.421	3.261.455	1.458.461	67.193	1.404.164	50.374	115.405	165.857	173
TRC3	76	65	56.698	-	-	52.746	3.787	-	166	128
Mardin	31	28	18.272	-	-	17.239	867	-	166	129
Batman	12	11	24.463	-	-	23.896	568	-	-	204
Şırnak	20	13	5.863	-	-	5.099	764	-	-	63
Siirt	13	13	8.100	-	-	6.512	1.588	-	-	116

Kaynak: TÜİK-2008

4.2.3.4 Sanayi Altyapısı

Bölge'deki OSB'lerin altyapı durumlarına ilişkin bilgileri içeren aşağıdaki tablo incelendiğinde; yapım süreci devam eden Cizre OSB dışındaki diğer OSB'lerde yol yapımının, su dağıtım ve elektrik şebekelerinin ve kanalizasyon sisteminin tamamlandığı

ancak Bölge OSB'lerinin doğalgaz altyapısına, merkezi atıksu arıtma tesisi ve çevre laboratuvarına sahip olmadıkları görülmektedir. Şırnak ve Cizre OSB'ler dışındaki OSB'lerde telekomünikasyon altyapısı da tamamlanmış olup tır parkı ise sadece Mardin ve Batman OSB'lerinde bulunmaktadır.

Tablo 102: TRC3 OSB'leri alt yapı bilgileri

	Mardin	Batman	Şırnak	Cizre	Siirt
Elektrik Kurulu Gücü (Mwa)	14	12	6	0	16
Merkezi Atık Su Arıtma	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Çevre Laboratuvarı	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok
Su Dağıtım Şebekesi	Tamamlandı	Tamamlandı	Tamamlandı	Başlanmadı	Tamamlandı
Kanalizasyon	Tamamlandı	Tamamlandı	Tamamlandı	Başlanmadı	Tamamlandı
Doğalgaz	Yok	Yok	Yok	Başlanmadı	Yok
Elektrik Şebekesi	Tamamlandı	Tamamlandı	Tamamlandı	Başlanmadı	Tamamlandı
Telekomünikasyon	Tamamlandı	Tamamlandı	% 25'i Tamamlandı	Başlanmadı	Tamamlandı
Yol Alt / Üst Yapısı ve	Asfalt Tamamlandı	Diğer Tamamlandı	Parke Tamamlandı	Asfalt Tamamlanmadı	Parke Tamamlandı
Tır Parkı	Var	Var	Yok	-	Yok

Kaynak: OSBÜK OSB Bilgi Sitesi, Organize Sanayi Bölge Müdürlükleri

ENERJİ ve TABİİ KAYNAKLAR

Enerji ve Tabii Kaynaklar

5.1 Enerji

Enerji kaynakları açısından zengin olan Bölge'de 2011 yılında Türkiye petrol üretiminin % 42'si, doğalgaz üretiminin ise % 1'i gerçekleşmektedir. Bölge'de bulunan bir diğer fosil yakıt türü olan kömür alanında ise Şırnak asfaltit tipi kömürde 82 milyon tonluk rezerv ile Türkiye rezervlerinin tamamına sahiptir.

5.1.1 TRC3 Bölgesi Enerji Tüketimi

Bölge'de elektrik enerjisi üretimi için fuel-oil ve asfaltit tüketilmekte, altyapısı olmadığı için ısıtmada doğalgaz enerji kaynağı yerine kömür kullanılmaktadır. Tüketimde önemli bir paya sahip ulaştırma amaçlı benzin, mazot ve LPG tüketiminin yanında sanayi alanında taşınabilir LNG (sıvılaştırılmış doğalgaz) de tüketilmektedir. Bölgesel ya da il bazında sadece elektrik enerjisi tüketim verilerine ulaşılmaktadır.

Bölge'de, 2008 yılında 1.855 GWh olarak faturalandırılan elektrik tüketimi bir önceki yıla göre % 29 oranının

da artış göstererek ülke tüketiminin % 1,3'ünü oluşturmaktadır. Ancak, % 68 oranındaki kayıp-kaçak değerleri tüketimin gerçekte 5.848 GWh olduğunun işaretidir. Enerji alanındaki ülke politikalarının sıkı bir şekilde uygulanmaya başlıyor oluşu, Bölge'ye enerji üretimi amaçlı yoğun yatırım talebi ile sektörün hareketli oluşu ve enerji ağı ve kaynakları zengin Irak ile sınırın olması Bölge'de enerji arz durumunun iyileşeceğinin işaretçisidir.

Bölge'deki tüketimin sektörel dağılımına bakıldığında sanayi alanında tüketilen elektriğin payı son yıllarda önemli bir artış gösterirken 2008 yılı ticaret alanının

Tablo 103: TRC3 Bölgesi faturalandırılan elektrik enerjisi tüketim değerleri (GWh)

Toplam		Mesken		Ticaret		Resmi Daire		Sanayi		Tarımsal Sulama		Bedelli Aydınlatma		Bedelsiz Aydınlatma		Diğer	
		Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
2002	1.265	215	17	40	3	144	11	340	27	175	14	0	0	274	22	77	6
2003	1.199	242	20	46	4	119	10	315	26	135	11	5	0	260	22	77	6
2004	1.354	268	20	51	4	100	7	326	24	156	11	130	10	200	15	124	9
2005	1.391	304	22	65	5	117	8	363	26	98	7	96	7	237	17	110	8
2006	1.757	406	23	108	6	111	6	392	22	207	12	189	11	107	6	238	14
2007	1.437	390	27	144	10	130	9	449	31	66	5	45	3	74	5	140	10
2008	1.855	417	22	141	8	178	10	526	28	215	12	104	6	0	0	273	15

Kaynak: TEDAŞ

Kayıp-kaçak değerlerinin yıllar itibarıyla sürekli tüketimin yarısından fazla oluşu ve özellikle Mardin İli'nin % 73 oranındaki kayıp-kaçak değeriyle ülke payının % 10'una sahip olması, konunun ciddiyetini vurgulayan en çarpıcı göstergelerdir.

daki tüketim, 2002 yılı tüketiminin 3 kat üzerinde olmuştur. Kaçak elektrik kullanımının yoğun olduğu tarımsal sulama alanında tüketilen elektrik enerjisiindeki istikrarsız tablo ise tüketim değerleri arasında en dikkat çekici olanıdır. Sokak aydınlatmasında kullanılan enerji miktarında meydana gelen ani düşüşler ise, sokak aydınlatmalarının sayaç takılarak sağlıklı bir şekilde ölçülmeye başlanması bir sonucudur. Böylece 2008 yılında tüm illerde tamamen bedelli aydınlatma uygulamasına geçilmiştir.

Tablo 104: TRC3 Bölgesi faturalandırılan ve kayıp-kaçak elektrik enerjisi tüketim değerleri (GWh)

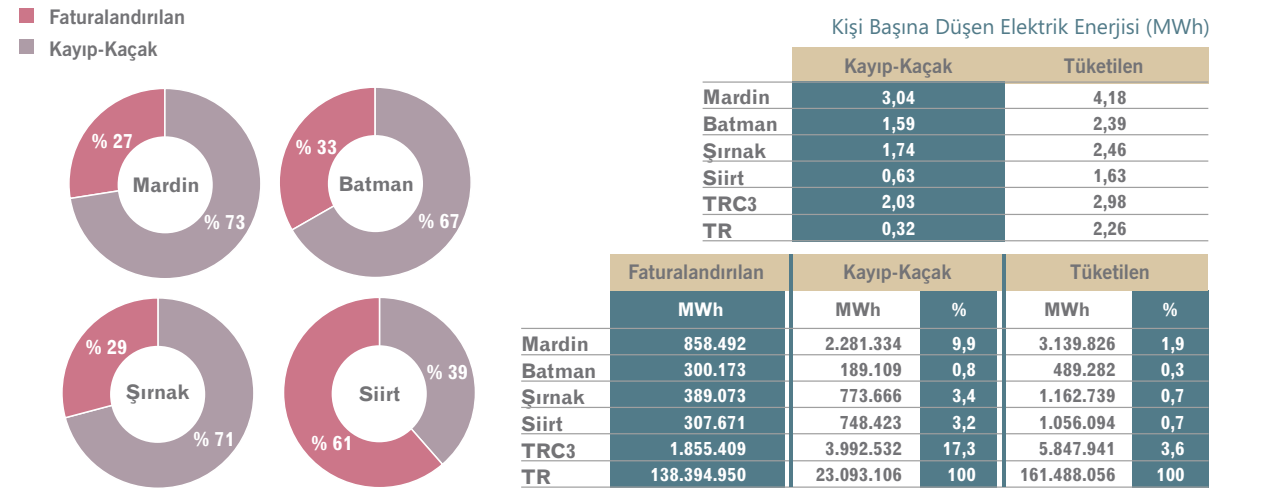
	Faturalandırılan	Kayıp-Kaçak	Toplam	% Kayıp-Kaçak
2002	1.265	2.012	3.277	61
2003	1.199	2.334	3.533	66
2004	1.354	2.730	4.084	67
2005	1.391	2.874	4.264	67
2006	1.757	2.473	4.231	58
2007	1.437	3.557	4.994	71
2008	1.855	3.993	5.848	68

Kaynak: TEDAŞ

2008 yılı DEDAŞ verilerine göre Türkiye ortalamasının üzerinde olan kişi başına düşen kayıp kaçak elektrik enerjisi değerleri ile nüfusunun yüksek olmamasına karşın ülkenin % 17,3'ünü oluşturan kayıp-kaçak elektrik enerjisi değerleri durumun boyutlarını sergileyen diğer göstergelerdir.

2009 yıl sonu TÜİK verileri ile hazırlanmış elektrik enerjisi kayıp-kaçak oranına göre hazırlanan iller sıralamasında ilk 3 sırayı Bölge'den sırasıyla Mardin, Şırnak ve Batman illeri almıştır. Sıralamada Siirt ise 11'inci sırada yer almıştır.

Şekil 116: TRC3 Bölgesi kayıp-kaçak elektrik enerjisi dağılımı ve oransal karşılaştırmalar

Kaynak: DEDAŞ-2008

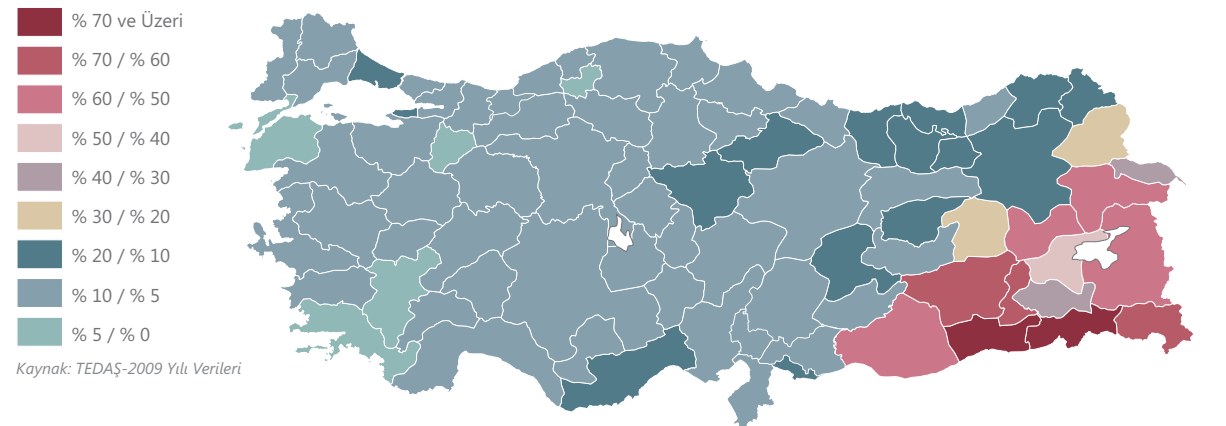
Bölge'deki elektrik dağıtımından sorumlu Dicle EDAŞ ile yapılan görüşmede sürekli yaşanan kesintilerin iki temel sebebi üzerinde durulmuştur. Bunlar Bölge'de yaygın olan kaçak elektrik kullanımı ve iletim-dağıtım hatlarının eski ve yıpranmış olmasından kaynaklı teknik kayıplardır.

Kayıp ve kaçak elektrik tüketimi enerji arzında önemli bir sorun iken talep tarafında da elektrik kesintileri tüketiciye büyük sorunlar yaşatmaktadır. Özellikle sa-

hayiciler ve ticari işletmeler sürekli yaşanan kesintiler yüzünden ekonomik zarara yol açan problemlerle karşı karşıya kalmaktadırlar.

Sahada elde edilen bilgiler ve yıllara göre faturalandırılmış elektrik tüketiminde meydana gelen büyük değişimler, kaçak elektrik kullanımının özellikle tarımsal sulamada yoğunlaştığı konusunda bir intiba oluşturmaktadır. Ayrıca iklimin değişkenlik göstermediği Mardin İli'nin tarımsal sulamada tükettiği elek-

Harita 14: İllere göre kayıp-kaçak elektrik oranları

Kaynak: TEDAŞ-2009 Yılı Verileri

Şekil 117: TRC3 tarımsal sulama alanı elektrik tüketim değerleri (GWh)

Kaynak: TÜİK ve TEDAŞ

trik enerjisi değeri, yıllar itibariyle düzensiz bir grafik oluşturmaktadır. İl'de tarımsal sulamada kullanılan kaçak elektriğin temel sebebi ise kuyu suyu pompalama sistemleridir. Tarım sektörü dışında kaçak elektrik değerlerini yükselten diğer bir neden konutlarda ısıtma amaçlı tüketilen enerjideki israftır. Son yıllarda klima kullanımının sıklığı ve yazın da mesken tüketiminde yıllar itibariyle gözlenen yüksek ve düzensiz tüketim değerleri, konutlarda kaçak kullanımın bu alanda da yoğunlaşabileceğine işaret etmektedir. Kamu kurumlarının Bölge'nin yüksek olan güneş enerjisi potansiyelini soğutmada kullanmak amacıyla maliyeti düşük solar enerji sistemlerine geçiş yapabilmesi, kaçak elektriğin yüksek değerlere ulaştığı soğutma amaçlı tüketim alanında farkındalık yaratabilecek öneme sahiptir.

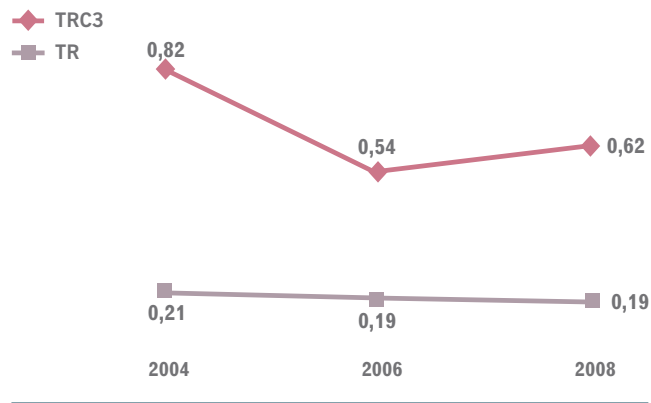
Yukarıda bahsi geçen olumsuzlukların da etkisiyle Bölge'de enerji yoğunluğu oldukça yüksektir. Avrupa

ülkelerine kıyasla enerjiyi çok daha verimsiz kullanan ülke ortalamasının 3 katından fazla bir enerji yoğunluğuna sahip Bölge'de bu değerleri aşağıya çekecek organize çalışmaların da olmadığı söylenebilir.

2007 tarihli Enerji Verimliliği Kanunu'na göre binalarda enerji verimliliği amaçlı ısı yalıtımı konusunda yaptırımlar yer almakta olup enerji yöneticilerinin ve enerji verimliliği danışmanlık şirketlerinin işlevi ile Enerji Kimlik Belgesi uygulamasına geçişin sağlanması vurgulanmıştır. Fakat Temmuz 2010 yılında beklenen uygulamaya geçiş 2011 yılı Temmuz ayında başlamak üzere bir yıl ertelenmiştir. Ülke genelinde halen istenen kimlik belgesi veren şirket sayısına ulaşılamamıştır.

Sanayi alanında ise iş süreçlerinde enerji kullanımını düşürerek verimliliği artıracak uygulamalar yaygın değildir. Ülke genelinde neredeyse tüm stratejik üst

Şekil 118: Türkiye ve TRC3 enerji yoğunluğu (kWh /GSKD TL)

Kaynak: TÜİK ve TEDAŞ

ölçekli planlarda rastlanabilecek, enerji tasarrufunu yüksek değerlere çıkaran, elektrik üretimi yanında ısı üretimi de bir çıktısı olan kojenerasyon sistemlerinin sanayi bölgelerinde yaygınlaştırılması hedefi ülke ve bölge ekonomisi için yüksek öneme sahiptir.

5.1.2 Enerji Altyapısı

Bölge'de enerji altyapısını çoğunlukla elektrik enerjisi sistemi oluşturmakta ve elektrik enerjisi sistemini petrol boru hatları takip etmektedir. Bu altyapı yatırımlarından en önemlisi olan Diyarbakır-Batman-Siirt doğalgaz boru hattının yapımı devam etmektedir. GAP Eylem Planı kapsamında yer alan Mardin Doğalgaz Boru Hattı Projesi'nin ise mühendislik çalışmalarının tamamlanmasının ardından yapım ihalesine çıkılması planlanmaktadır. Bunun yanında Mardin ve Şırnak illerinin en geç 2015 yılında tamamlanması planlanan Irak-Türkiye boru hattı ile doğalgaz altyapısına kavuşması beklenmektedir.

Ülke genelinde elektrik enerjisi altyapısı oldukça kompleks bir şebeke yapısına sahiptir. 2010 yılı Türkiye Enerji ve Enerji Verimliliği Çalışmaları Raporu'na göre Türkiye, 1 milyon km uzunluğunda elektrik iletim ve dağıtım hattına sahiptir. Bu ağ üzerinde 300.000'den fazla trafo vardır. Bu kompleks yapıda 30 milyondan fazla abone güç talep etmektedir. Akıllı şebekelerle bilişim teknolojisinin birleştirilebilmesi amacıyla şebekedeki mevcut yapının incelenmesi ve AB SmartGrids kapsamında geliştirilen standartların ülkemizdeki yapıya uygun hale getirilmesi çalışmaları başlatılmalıdır. Bölge'de genel intiba bir trafoda aşırı yük varken en yakınındaki trafonun kapasitesinin çok altında yük taşıdığı yönündedir. Dolayısıyla sistem optimizasyonu ve şebeke yatırımlarını planlamayı zorlaştırmaktadır. Ülke genelinde, özellikle de Bölge'de uzun yıllardan beri ciddi anlamda tesis ve yenileme çalışmaları yapılmamış, dağıtım şebekelerinde iyileştirmeye gidilmemiş, elektrik altyapısı kendi haline bırakılmış ve kamusal denetim mekanizması yeterince uygulanamamıştır.

2009 yılı yayımlanan "Elektrik Enerjisi Piyasası ve Arz Güvenliği Stratejisi Belgesi" iletim altyapısının yeterliliği, elektrik arz güvenliğinin sağlanması ve iyi işleyen bir elektrik piyasasının oluşması için elektrik iletiminden sorumlu kuruluş TEİAŞ'ın kurumsal kapasitesinin artırılarak iletim şebekesinin geliştirilmesi gerekliliğinin üzerinde durmuştur. Ülke genelinde yaşanan iletim kayıpları

standartların (% 2) çok az da olsa üzerindedir. Bölge'de sorumlu kuruluş Batman merkezli 16'ncı İletim Tesis ve İşletme Grup Müdürlüğü ile yapılan görüşmede Bölge kayıp değerlerinin hemen hemen ülke geneli ile aynı oranda olduğu sonucuna varılmıştır.

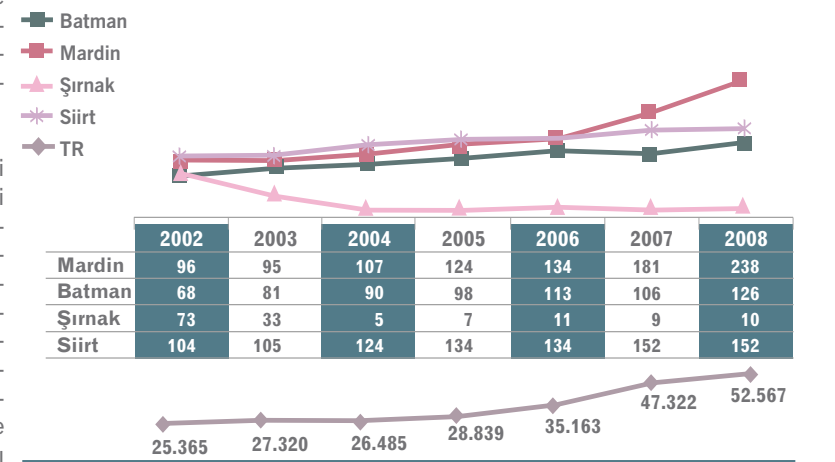
İletim açısından daha çok dağıtım şebekesinde kayıplar olduğu TEİAŞ ve DEDAŞ ile yapılan görüşmelerde ortaya çıkmıştır. DEDAŞ'ın eski ve yıpranmış dağıtım şebekesinin iyileştirilmesi için bir yatırım yapmaması, kaçak kullanımın yanında elektrik enerji dağıtım altyapısını da önemli bir sorun haline getiren gerekçelerdendir.

5.1.2.1 Sanayi Enerji Altyapısı

Sanayi alanında enerji sektörünün önemi giderek daha da büyümektedir. Doğalgaz, kömür ve elektrik ile birlikte doğalgaz hatları ve elektrik iletim-dağıtım altyapısı işletmelerin maliyetlerini doğrudan etkileyen önemli kriterlerdir.

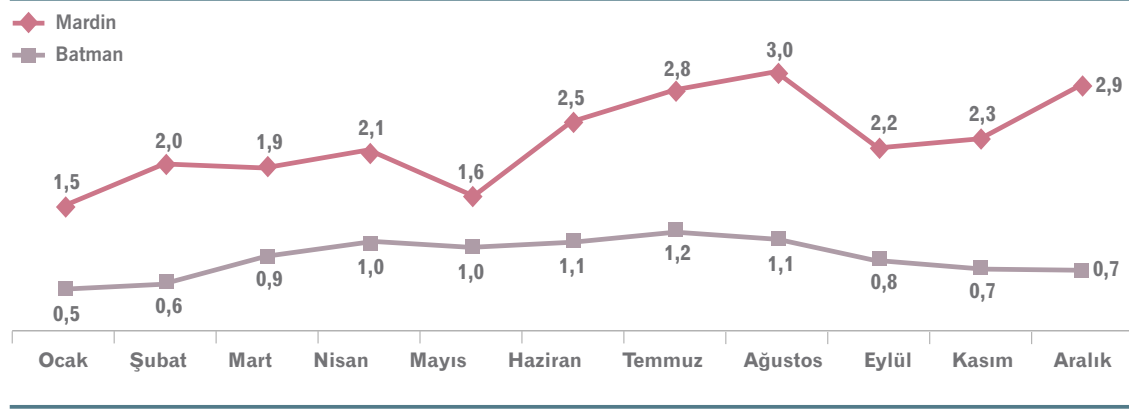
Sanayide girdi maliyetlerinin önemli bir kısmını oluşturan elektrik enerjisinin işletmelere temiz ve sürekli bir şekilde sağlanması yatırım ortamının oluşmasında önceliklidir. Son yıllarda Mardin ve Batman illerinde sanayi alanının gelişmesi elektrik enerjisi tüketiminde önemli artışları da beraberinde getirmiştir. DEDAŞ'ın sanayi alanında 2009 yılı elektrik enerjisi tüketim değerleri incelendiğinde bu iki ilin tüketimindeki artışlar rakamlarla da doğrulanmaktadır. Şırnak'ta ise 2002-2004 yılları arasındaki keskin düşüş sonrası tüketim sabit ve düşük bir seyir izlerken Siirt ili önemli bir artış dönemi neredeyse hiç görmemiştir. Ayrıca DEDAŞ kayıtlarına dahil olmayan Bölge'nin ve Batman'ın mevcut en önemli sanayi kuruluşu olan,

Şekil 119: TRC3 Bölgesi sanayi alanı elektrik tüketim değerleri (GWh)

Kaynak: TEDAŞ

Şekil 120: Mardin ve Batman OSB aylık elektrik tüketim değerleri (GWh)

Kaynak: OSB Bilgi Sitesi

enerji verimliliği konusunda verimlilik artırıcı projeleri ile ödül kazanmış TÜPRAŞ, 20 MW kapasiteli sahip olduğu enerji üretim tesisi ile bir otoprodüktördür.¹²⁴

Bölge'de tam anlamıyla oturmuş ve altyapı sorunları küçük ölçekte kalmış bir OSB yapısından söz etmek mümkün değildir. Mardin ve Batman OSB altyapısında son yıllarda iyileşme yaşanırken, diğer iller için böyle bir sürecin oluştuğunu ve enerji altyapısının dile getirileceği bir organizasyonda bulunduklarını söylemek güçtür. Mardin OSB elektrik enerjisi konusunda ana dağıtım ve OSB dağıtım şebekesinden kaynaklı temel altyapısal sorunlar yaşamaktadır.

Mardin ve Batman OSB'lerinin elektrik tüketim değerleri incelendiğinde, Mardin OSB'nin tüketimi Mayıs ayından itibaren keskin bir artış yakalayarak Ağustos ayında zirve yapmasının dışında iniş çıkışlı olduğu, Batman OSB tüketiminin ise dengeli bir seyir izlediği söylenebilmektedir. Mardin'in aylık bu tüketim

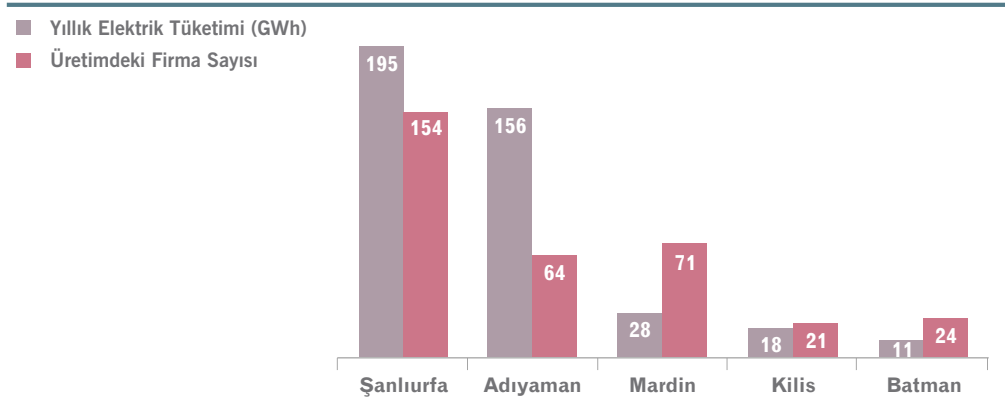
Sanayi enerji altyapısı ile ilgili Bölge'de ve özellikle Mardin İli'ndeki en önemli sorun sürekli yaşanan elektrik kesintileridir.

grafiki, OSB'de çoğunlukla tarıma dayalı sanayi (un, bulgur vb.) şirketlerinin bulunması ve şirketlerin yaz aylarında aktif hale gelmesi ile ilişkilidir.

TRC3 OSB'leri Şanlıurfa ve Adıyaman'daki OSB'ler ile karşılaştırıldığında, bu OSB'lere göre enerjiyi verimli kullanabilen (üretimdeki işletme başına düşen elektrik tüketim miktarı) bir işletme profili çizmiş gibi görülse de esas analizde kullanılan elektrik enerjisi ile üretilen katma değer etkili olacağı açıktır.

İletim altyapısının eski ve bağlı hatların yıpranmış olmasından kaynaklanan kesintiler, Mardin OSB'de bu-

Şekil 121: GAP illeri (Gaziantep ve Diyarbakır hariç) OSB'leri üretimdeki firma sayıları ve elektrik tüketim değerleri

Kaynak: OSB Bilgi Sitesi – 2009

lunan iş makinelerine ciddi hasarlar vermekte, makine kullanım sürelerini aşağı çekmektedir. Çoğu yurtdışından ithal edilen bu makine ve cihazların ya da parçalarının yeniden sipariş edilmesi hem uzun süren bekleme dönemi nedeniyle zaman kaybına hem de maliyetlerde artışa neden olmaktadır. Ayrıca, elektrik kesintileri sırasında üretimde olan ürün de zarar görmekte ve üründe meydana gelen bu bozulmalar işletmelerin maliyetlerini artırmaktadır.

Mardin OSB mevcut durumda Dicle EDAŞ'a ait 34,5 kV'lık Tugay ENH adlı yüksek gerilim hattından beslenmektedir. Bu enerji nakil hattından Mardin OSB'nin dışında İstasyon Mahallesi, Küçük Sanayi Sitesi (KSS), Göllü, Avcılar, Yukarı Azıklı, Aşağı Azıklı köyleri, Yukarı Yeniköy mezarısı, 70. Mekanize Piyade Tugayı ve 40 civarında tarımsal sulama amaçlı özel trafo da beslenmektedir. Sisteme, özellikle tarımsal sulama amaçlı tüketilen elektrikten dolayı aşırı yük-

Sanayi alanında bir diğer önemli enerji kaynağı doğalgazdır.

Bölge'deki OSB'lerin hiçbiri doğalgaz kaynağından yararlanamamaktadır. Diyarbakır-Batman-Siirt hattının 2011 yılına kadar BOTAŞ tarafından tamamlanması ile öncelikli olarak Batman ve Siirt illerinin doğalgaz kaynağını kullanabileceği beklenmektedir. Bölge'de Nusaybin sınırları içerisindeki Çamurlu sahasında doğalgaz üretimi yapılmakta olup Mardin OSB'ye doğalgaz hattının ulaşması ile ilgili bir proje TPAO'nun 2011 yılı programında bulunmaktadır.

Tablo 105: Mardin OSB ve Batman OSB elektrik enerjisi altyapı bilgileri

Özellikler	Mardin	Batman
OSB'nin Elektrik Aldığı Merkeze Uzaklığı	4 km	12 km
OSB Elektrik Nereden Temin Ediyor	DEDAŞ	DEDAŞ
OSB Elektrik Satış Fiyatı	0,15 kWh / TL	0,17 kWh / TL
Elektrik Kurulu Gücü	14 MVA	12 MVA
OSB Elektrik Şebekesinin Özelliği	Havai Hat	Hem Hava Hem Yer Altı Hattı
Elektrik Dağıtım Şebekesi Gerilim Kademesi	34 KV	31,50 KV

Kaynak: OSB Bilgi Sitesi

lenilmekte, bu aşırı yüklenme, kesintileri zorunlu hale getirmektedir. Mevcut elektrik kesintileri OSB'de faaliyet gösteren üretimde ve inşa halindeki 100'e yakın işletmeyi olumsuz yönde etkilemekte; üretimde duraklama, kayıplara ve işletmelerin üretim maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır. Bu soruna OSB Müdürlüğü, 2011 yılında Mardin Trafo Merkezi'ne çekeceği çift devreli hat ile çözüm bulmayı planlamaktadır. Döşenecek bu enerji nakil hattından sadece Mardin OSB'ye enerji verilerek verimsizliğin azaltılması ve kesintilere son verilmesi amaçlanmaktadır. OSB'nin enerji yükünün mevcut sistemden çekilmesi, KSS'de faaliyet gösteren küçük ölçekli işletmelere de olumlu katkı sağlayacaktır. Fakat OSB'nin, bütçesinin % 75'i DİKA tarafından sağlanacak bu projenin ardından daha yüksek verim elde etmesi için bölge içindeki dağıtım şebekesini de yenilemesi gerekmektedir. OSB'nin EPDK tarafından verilmiş dağıtım lisansı da bulunmaktadır.

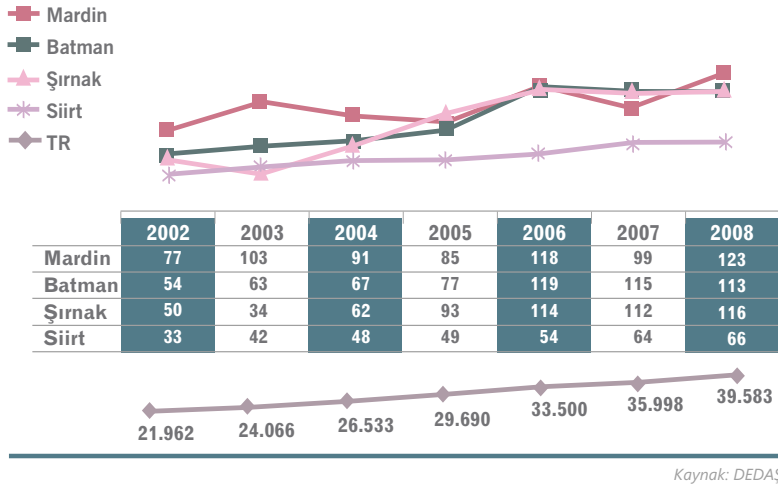
Sanayi enerji altyapısında Batman ve Mardin'de bulunan organize sanayi bölgeleri dışında dağıtım konusunda aktif kurum ya da kuruluş bulunmamaktadır.

Bunun yanında Mardin'de Nusaybin ilçesi yakınlarında bir OSB kurulma olasılığı da planlarda yer almaktadır. Mevcut durumda, Nusaybin'deki yerli doğalgaz kaynağından sadece Mardin Çimento Fabrikası yararlanmaktadır. Mardin OSB'ye 2 km uzaklıktaki kireç fabrikasına kadar çekili bir hat mevcut olup firma fiyat artışları sebebiyle doğalgaz yerine kömür kullanımını tercih etmiştir. İşletmelerin Bölge'deki doğalgaz kaynağını kullanabilme olasılıklarının bilinci konusunda eksiklikler bulunmaktadır. Bunun yanında Bölge'ye yatırım amacıyla fizibilite girişimlerinde bulunan sanayiciler için doğalgaz kaynağı bir avantaj olarak sunulmaktadır.

5.1.2.2 Konutların Enerji Altyapısı

DEDAŞ verilerine göre Bölge'de konutlarda elektrik enerjisi tüketim değerlerinde Mardin İli'nin iniş çıkışlı seyri dışında diğer illerde nispeten düzenli bir artış vardır. Mardin'in meskenlerdeki aylık elektrik tüketim değerleri incelendiğinde tüketimin yaz aylarında arttığı, kış aylarında miktarı diğer illere göre yüksek olmakla birlikte yaz mevsimine göre nispeten azaldığı görülmüştür. Yaz aylarındaki bu tüketim tarımsal su-

Şekil 122: TRC3 Bölgesi konutlarda elektrik tüketim değerleri (GWh)

lama ile açıklanırken konutlarda ısıtma ve soğutma amaçlı elektrik kullanımının da bu durumda etkili olduğu düşünülmektedir.

Diğer illerin aylık tüketimlerinin kış aylarında yoğunlaşması ise ısıtmada ve aydınlatmada elektrik enerjisinin sıklıkla kullanıldığının bir işaretidir.

Elektrik dağıtım hatlarının eski ve yıpranmış olması konutlardaki elektrik tüketiminde düzensizliğe yol açmaktadır. Mardin'de elektrik kesintileri bu alanda da sıklıkla yaşanmakta, merkez ilçesinde dahi elektrik ve su dağıtım yapılarının entegre olmasının sonucu haneler elektrik kesintileri olduğu zamanlarda su kesintileri ile de karşılaşmaktadırlar. Ayrıca kaçak kullanımının yüksek boyutlara ulaşması sonucu Bölge'nin sahip olduğu verimsiz şebeke yapısına dahil bazı hat ve trafolar aşırı yüklenmeye maruz kalmakta ve buna bağlı elektrik kesilmeleri yaşanmaktadır. Yapılan görüşmede Kızıltepe ilçesindeki bilinçsiz kullanımın dağıtım şirketini, gündüz 3 saat gece de 3 saat olmak üzere günde 6 saat elektrik kesintisine başvurmak zorunda bıraktığı üzerinde durulmuştur.

Bölge'de konutlarda güneş enerjisi kaynağından sadece bina çatılarında kurulu depolar sayesinde su ısıtmada yararlanılmaktadır. Buna karşın sıcak su edinme amacıyla termosifon kullanımı da oldukça yaygındır. Yaz aylarında artan yoğun klima kullanımı düşünüldüğünde, maliyetleri düşürüldüğü takdirde enerji verimliliği sağlayıcı solar enerjili soğutma sistemlerinin kurulumu yaygınlaşabilecektir.

Konutların ısınma ihtiyacı ise yüksek oranda kömür kullanımı ile gerçekleştirilmektedir. Fakat kaçak elektrik kullanımının yaygın olduğu gerçeği ısıtma amaçlı elektrik tüketimini de beraberinde getirmektedir. İnşaat

aşamasında olan ve 2011 yılında faaliyete geçeceği öngörülen Diyarbakır-Batman-Siirt doğalgaz boru hattının kurulum çalışmaları devam etmektedir. Batman-Kurtalan-Siirt koridorundan geçecek ana hat ile konutlardaki doğalgaz ihtiyacı giderilecektir.

Mevcut projelerle Bölge'de ithal kömür kullanımının yüksek oranlarda azalacağı ve doğalgaz kullanımının artacağı açıktır.

5.1.2.3 Enerji Kaynakları

Ülkede tüketilen petrol, doğalgaz ve taşkömürü ağırlıklı fosil kaynakların % 73,75'lik bir payla

büyük bir bölümü ithal edilmektedir. Elektrik Enerjisi Piyasası ve Arz Güvenliği Stratejisi Belgesi'ne göre başta ithal kaynaklar olmak üzere fosil yakıtların payının azaltılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda ortaya konmuş olan en net hedef 2020 yılına kadar elektrik üretiminde % 48,6 olan doğalgaz payının % 30 seviyesine indirilmesi, yenilenebilir kaynakların elektrik enerjisi üretimi içerisindeki payının % 25 düzeyinde olmasının sağlanmasıdır.

Bölge'de ise fosil yakıtlardan enerji üretimi yapılmakta yerli ve yabancı kaynaklar kullanılabilir.

Şırnak İli'nde asfaltit madeni çıkarılmakla beraber, özellikle Batman'da olmak üzere Bölge'nin çeşitli yerlerinde petrol ve Nusaybin-Çamurlu sahasındaki kuyulardan az miktarda doğalgaz çıkartılmaktadır.

Çıkarılan asfaltit, termik santrallerde elektrik enerjisi üretimi için kullanılmakta iken ithal sermayeli fueloil ile çalışan termik santraller de (KARKEY) bulunmaktadır.

Türkiye'deki petrol kuyularının büyük bir bölümü Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndedir.

TPAO Batman Bölge Müdürlüğü'nden alınan verilere göre TRC3 Bölgesi'nde üretilen petrol miktarı 2009 yılında toplam 6,25 milyon varil yani yaklaşık 900 bin tondur. TRC3 Bölgesi'nde bulunan en büyük petrol üretim sahası, 250 kuyu ve günlük 6.100 varil petrol üretimi ile Batman'a bağlı Batı Raman'da bulunmaktadır. Türkiye'de tespit edilmiş üretilebilecek petrol

Petrol İşleri Genel Müdürlüğü verilerine göre üretim yapılan 1.495 petrol kuyusunun 1.385'i Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, bunların 724'ü ise sadece Batman'da yer almaktadır. TRC3 Bölgesi'nde bulunan toplam petrol kuyusu sayısı ise 911'dir. TRC3 Bölgesi'nde bulunan kuyularda 2011 yılı itibarıyla Türkiye'de üretilen petrolün % 42'sinin üretileceği öngörülmektedir.

rezervler ve üretim miktarıyla Bölge'de yaklaşık 25 yıllık petrol rezervi bulunduğu tahmin edilmektedir.

TRC3 Bölgesi'nde doğalgaz açısından tek değerlendirilebilen alan Mardin'e bağlı Nusaybin ilçesindeki Çamurlu Sahası olup, günlük üretim hacmi 40.000 m³ ile ülke üretiminin % 1'inden az bir kısmını karşılamaktadır. Yolağan Sahası'nda bulunan 2 adet gaz kuyusu CO₂ ve doğalgaz karışık bir biçimde üretim yapabilme kapasitesine sahiptir. Yine TPAO'dan alınan bilgilere göre bu sahada iki gazı birbirinden ayıracı bir tesis kurulumu yönünde çalışmalar devam etmektedir. Bu tesisin tamamlanmasıyla Bölge'deki doğalgaz üretiminin 2009 ve 2010 yıllarında yapılan diğer çalışmaların da katkısıyla 150.000 m³/gün civarında bir kapasiteye ulaşacağı öngörülmektedir.

Bölge'de asfaltit türü kömür ve fuel-oil yakıtlı olmak üzere 2 çeşit termik santral bulunmaktadır. Bölge'deki termik santraller toplam enerji üretiminin

%84'ünü oluşturmaktadır. EÜAŞ'a ait termik santral bulunmamakla birlikte tüm santraller özel sektör tarafından işletilmektedir.

Park Elektrik, Türkiye Kömür İşletmeleri'nden 2033 rezervinin yarısından fazlası TRC3 Bölgesi'nde bulunmaktadır. Bugün bilinen yılına kadar rodovans usulü ile asfaltit sahasını kiralamıştır. İlk yıllarda açık ocak işletmeciliği yapılacak olan sahada, ilerleyen yıllarda dolgu ara katlı blok göçertme yönteminin uygulanacağı kapalı ocak işletmeciliğine geçilecektir. Uzun yıllardır yaygın olarak kullanılan ve temiz kömür teknolojileri sınıfına giren dolaşimli akışkan yataklı kazan teknolojisi kullanılmaktadır.

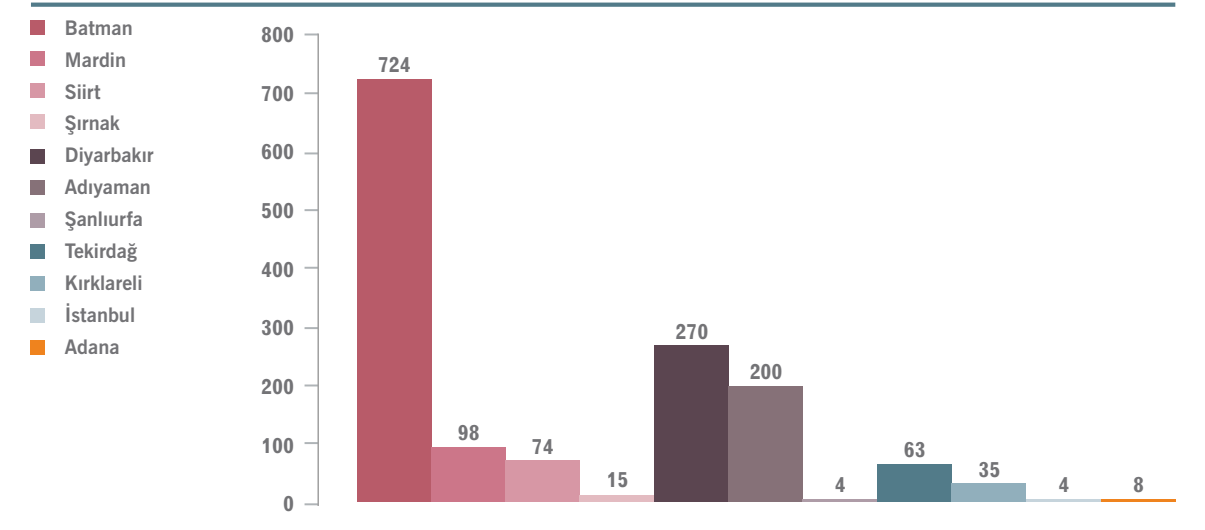
Türkiye'deki tüm asfaltit yatakları Şırnak İli'nde bulunmaktadır.

İl'de, tahmini (görünür + muhtemel + mümkün) 82 milyon ton asfaltit madeni rezervi bulunmaktadır. Küçük oranın yüksekliği nedeniyle konutlarda ısıtma amaçlı kullanılamamaktadır.

Bölge'de değerlendirilen tek yenilenebilir enerji kaynağı hidroelektrik santrallerdir. Son yıllarda iklim değişikliğine yol açtığı için baraj gölü olan büyük ölçekli hidroelektrik santraller de yenilenebilir enerji kaynağı olarak ele alınmamaktadırlar.

Ülke genelinde ve Bölge'de güneş enerjisinden daha çok sıcak su elde etmek için faydalanılmaktadır. Yerleşim yerlerindeki konutların çatılarında kurulmuş

Şekil 123: Türkiye petrol kuyuları sayıları

birçok sıcak su paneli bulunmaktadır. Bölge'de Foto-voltaik (PV) veya termoelektrik teknolojileri ile elektrik enerjisi elde edilmemektedir.

EİE tarafından hazırlanan aşağıdaki ayrıntılı haritada, elektrik enerjisi üretimi için Bölge'de kurulabilecek güneş sistemlerine uygun bölgeler belirlenmiştir. Harita incelendiğinde Mardin'de solar kaynaklı enerji üretiminin gerçekleştirilebileceği geniş alanlar dikkat çekmektedir. Ayrıca haritada Siirt ve Şırnak'ın doğusunda belli noktalarda güneş radyasyonunun değerinin oldukça yüksek değerlere ulaştığı noktalar yer almaktadır.

Bölge illerinin sahip olduğu aylık güneşlenme süreleri ve radyasyon değerleri, ülke içinde en verimli güneş sistemlerinin kurulması için uygun olduğunu göstermektedir.

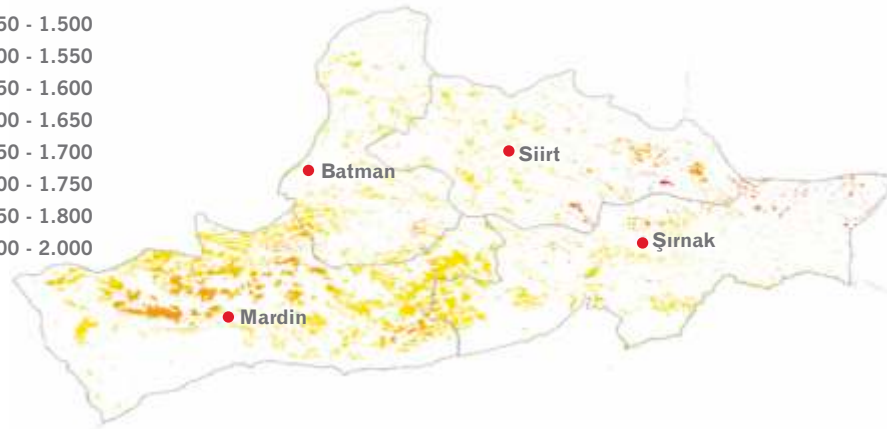
Bu değerler göz önünde bulundurulduğunda Bölge'de kurulacak 1 kW gücündeki kristal silikon madeden yapılmış sabit açılı fotovoltaik güneş paneli kullanılarak aylık üretilebilecek elektrik enerjisi Tablo 107'de verilmiştir:

Dünyadaki trende bakılacak olursa, yıl içinde kurulmakta olan güneş enerjisi sistemleri artmakta,

Şekil 124: TRC3 Bölgesi güneş enerji potansiyeli (güneş radyasyon değerlerine göre)

Toplam Güneş Radyasyonu (kWh/m²/yıl)

- 1.400 - 1.450
- 1.450 - 1.500
- 1.500 - 1.550
- 1.550 - 1.600
- 1.600 - 1.650
- 1.650 - 1.700
- 1.700 - 1.750
- 1.750 - 1.800
- 1.800 - 2.000

Kaynak: EİE, Güneş Enerjisi Potansiyel Atlası (GEPA)

Tablo 106: TRC3 Bölgesi güneşlenme süreleri ve global radyasyon değerleri

	Güneşlenme Süreleri (Saat)						Global Radyasyon Değerleri (kWh / m ² -gün)				
	Türkiye TR	Mardin TRC31	Batman TRC32	Şırnak TRC33	Siirt TRC34		Türkiye TR	Mardin TRC31	Batman TRC32	Şırnak TRC33	Siirt TRC34
Ocak	4,11	4,35	3,92	4,32	3,84	Ocak	1,79	1,91	1,80	1,95	1,89
Şubat	5,22	5,45	5,02	5,52	5,00	Şubat	2,50	2,52	2,46	2,63	2,54
Mart	6,27	6,74	6,16	6,65	6,04	Mart	3,87	4,07	4,04	4,14	4,09
Nisan	7,46	7,90	7,64	7,61	7,38	Nisan	4,93	5,08	5,07	5,12	5,10
Mayıs	9,10	10,01	9,71	9,87	9,64	Mayıs	6,14	6,23	6,22	6,29	6,27
Haziran	10,81	12,52	11,72	12,12	11,52	Haziran	6,57	6,83	6,78	6,78	6,78
Temmuz	11,31	12,84	12,09	12,42	11,78	Temmuz	6,50	6,62	6,62	6,73	6,71
Ağustos	10,70	12,03	11,34	11,67	11,07	Ağustos	5,81	5,92	5,91	5,93	5,93
Eylül	9,23	10,07	10,05	9,90	9,99	Eylül	4,81	5,04	5,02	5,10	5,07
Ekim	6,87	7,59	7,33	7,38	7,19	Ekim	3,46	3,80	3,79	3,74	3,79
Kasım	5,15	5,83	5,48	5,86	5,53	Kasım	2,14	2,41	2,34	2,44	2,37
Aralık	3,75	4,43	3,92	4,50	4,02	Aralık	1,59	1,80	1,77	1,81	1,79

Kaynak: EİE

Tablo 107: 1 kWe gücündeki PV paneli ile aylık üretilebilecek enerji

	Aylık Toplam Ortalama Elektrik Üretim Değerleri (kWh)				
	Mardin	Batman	Siirt	Şırnak	TRC3
Ocak	72	69,6	73,7	70,3	71,40
Şubat	83,3	80,3	83,5	81,4	82,13
Mart	118	116	121	118	118,25
Nisan	124	121	124	121	122,50
Mayıs	138	135	138	135	136,50
Haziran	142	138	140	137	139,25
Temmuz	144	138	142	138	140,50
Ağustos	138	134	137	134	135,75
Eylül	134	130	134	131	132,25
Ekim	117	114	117	115	115,75
Kasım	85,6	83,2	86	84	85
Aralık	71,4	69,1	74,0	71,4	71,48
Toplam	1.367,30	1.328,20	1.370,20	1.336,10	1.350,45

Kaynak: European Commission Photovoltaic Geographical Information System (PVGIS)

devletler bu temiz enerji kaynağından faydalanmak için teşvikler vermekte ve özellikle Avrupa Birliği ülkelerinde yapılan yatırımlar artmaktadır. Değişikliğe uğrayan Yenilenebilir Enerji Kanunu ile Bölge'de varolan güneş enerjisi potansiyelinin değerlendirilme olanakları daha ekonomik hale gelmiştir.

Temiz enerji kaynaklarından bir diğeri olan rüzgar

enerjisi, yatırım maliyetlerinin azalmasıyla ülkede hızla girişimi artan bir enerji kaynağıdır. Yatırımlar daha çok Marmara ve Ege gibi denize kıyısı bölgelerde yapılmaktadır. 07.09.2009 itibarıyla ise EPDK kayıtlarında inceleme-değerlendirme aşamasında olan 724 adet lisans başvurusu bekleme sürecindedir. TRC3 Bölgesi'nde ise henüz rüzgar enerjisi üreten bir tesis bulunmamaktadır. Elektrik İşleri Etüt İdaresi verilerine göre hazırlanmış olan, Bölge'de rüzgar santrali kurulabilecek alan ve toplam kurulu güç potansiyelini gösteren tabloya aşağıda yer verilmiştir.

Bu verilere karşın Bölge'de ölçüm noktalarına dair bir araştırma yapılmamıştır.

Fakat kurulu güç potansiyeli bakımından Mardin'de rüzgar türbini kurulabilecek alanların mevcut olduğu EİE'nin Rüzgar Enerjisi Potansiyel Atlası'ndan görülmektedir. Ekonomik rüzgar enerjisi santrali yatırımı için 7 m/s veya üzerinde rüzgar hızı gerekmektedir. TRC3 Bölge illeri 50 m'de rüzgar kaynak bilgileri ve rüzgar enerjisi potansiyeli olan alanlara harita üzerinde aşağıdaki şekilde verilmiştir.

Tablo 108: TRC3 Bölgesi 50 m'de rüzgar kaynak bilgileri

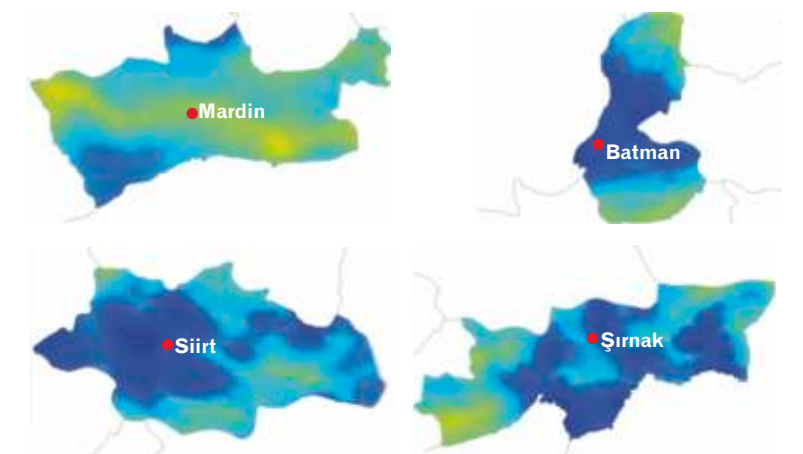
	Toplam Alan (km ²)	Toplam Kurulu Güç (mw)	50 m'den Rüzgar (w/m ²)	50 m'de Rüzgar Hızı (m/s)
Mardin	102	509	300-400	6,8-7,5
Batman	2	8		
Şırnak	0	0		
Siirt	3	15		
TRC3 Bölgesi	106	532		

Kaynak: EİE

Şekil 125: TRC3 Bölgesi 50m'de rüzgar kaynak bilgileri

Rüzgar Hızı (m/s)

- 10
- 9,5
- 9
- 8,5
- 8
- 7,5
- 7
- 6,5
- 6
- 5,5
- 5
- 4,5
- 4
- 3,5
- 3

Kaynak: EİE (REPA)

Türkiye'de yenilenebilir enerji kaynakları ve enerji verimliliği çalışmalarından sorumlu olan ve rüzgâr hızı ölçüm cihazlarını ülke potansiyeline göre konuşlandıran EİEİ, potansiyelin yüksek olduğu görülen bölgeleri taramak ve noktasal ölçümler elde etmek amacıyla yapılacak çalışmalarda önem taşımaktadır.

TRC3 Bölgesi'nde bulunan jeotermal kaynak alanları, büyük ölçüde kaplıca olarak kullanıma uygundur. Bölge'deki enerji potansiyeli yüksek en önemli kaynak Batman'ın Kozluk ilçesine bağlı Taşlıdere'de (83°C) bulunan jeotermal kaynaktır. Kaynağın ısıtma özelliğinden yararlanılarak Taşlıdere'de faaliyet göstermekte olan bir seranın ısınması sağlanmaktadır. Yine ısısından yararlanılarak soğutma sistemleri ve elektrik enerjisi sistemleri oluşturulma imkânı vardır. En önemli engel ise debisinin düşüklüğüdür.

Bölge'de potansiyeli bilinmeyen tek yenilenebilir enerji kaynak türü Mikro ve Küçük Ölçekli HES'lerdir. Potansiyelin araştırılması amacıyla yürütülen faaliyetler önem taşımaktadır. EİEİ Stratejik Planı (2009-2013), ülke genelinde KÖHES potansiyelinin araştırılması gerekliliğini ortaya koymuştur. İdare, TRC3 Bölgesi dışında ülke genelinde yürüttüğü çalışmaları büyük oranda tamamlamıştır. Dicle Nehri ve kolları nedeniyle Bölge'de potansiyelin yüksek olduğu düşünüldüğünde konu ile ilgili araştırma çalışmalarının yürütülmesi önem taşımaktadır.

Bölge'de alternatif enerji kaynakları ve verimlilik üzerine araştırma yapan kurum ve kuruluşlar oldukça azdır. Sektör ile ilgili faaliyetleri ile Batman Valiliği, enerji verimliliği konusunda uygulamaları ile de Batman'da kurulu TÜPRAŞ ödül kazanmış ve Batman İli'ni öne çıkarmış kurumlardır. İl'de ayrıca Batman Üniversitesi'nde petrol mühendisliği ve elektrik-elektronik mühendislikleri bulunmaktadır. Bölge'ye yakın Şanlıurfa'da GAP İdaresi koordinatörlüğünde, "Yenilenebilir Enerji ve Enerji Verimliliği Merkezi (GAP-YENEV)" kurulması projesi tasarlanmış olup, DPT onayı ile 2011 yılında kuruluş çalışmalarına başlanması beklenmektedir. Bu projenin amacı; GAP Bölgesi'nde bulunan tüm üniversite, sanayi, kamu ve özel kuruluşlar ile potansiyel girişimcilerin yararlanabileceği bir yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği laboratuvarı kurmaktır.

5.2 Tabii Kaynaklar

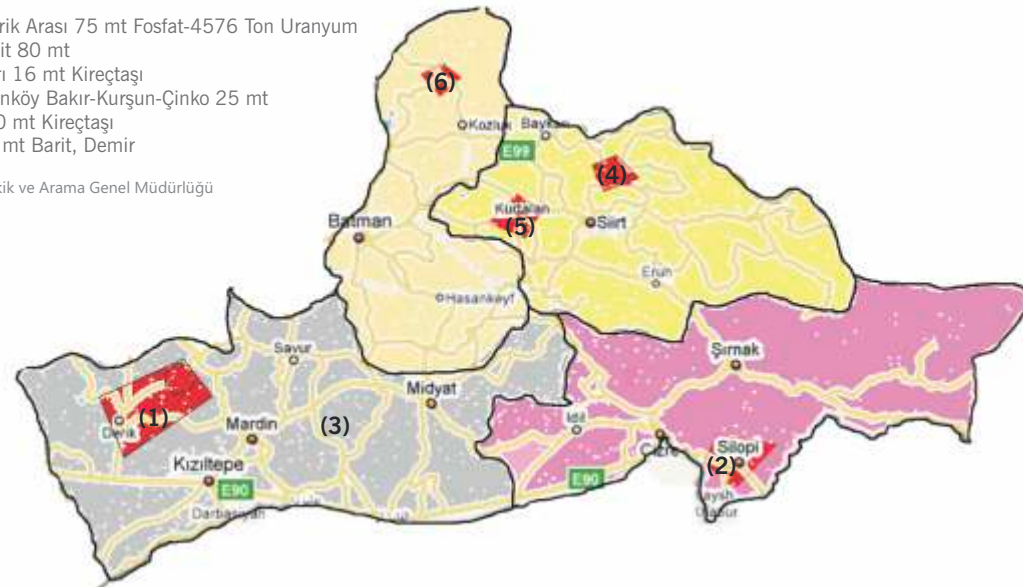
TRC3 Bölgesi Harita 15'den de görülebileceği gibi yer altı ve yer üstü kaynakları açısından çok büyük zenginliklere sahiptir. Bunlardan Bölge'nin ve ülkenin kalkınmasına önemli ölçüde hizmet edebilecek bazı kaynaklar aşağıda detaylı olarak ele alınmıştır.

Bölge'de yer altı kaynakları ile ilgili en önemli sorun, güvenlik zafiyeti gerekçeleri ile madencilığe yönelik çalışmaların potansiyel alanlarda yapılamayışdır.

Harita 15: TRC3 Bölgesi yer altı ve yer üstü zenginliklerinin görünümü

- (1) Mazıdağı-Derik Arası 75 mt Fosfat-4576 Ton Uranyum
- (2) Şırnak-Asfaltit 80 mt
- (3) Mardin Civarı 16 mt Kireçtaşı
- (4) Şirvan-Madenköy Bakır-Kurşun-Çinko 25 mt
- (5) Kurtalan 400 mt Kireçtaşı
- (6) Sason-Tizi 1 mt Barit, Demir

Kaynak: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü
mta.gov.tr

Son yıllarda bu engel tesirini yitirmiş görünse de bu kötü imajın tam anlamıyla silinmemiş oluşu ve bu konudaki alışkanlıklar, halen madencilik alanında etüt çalışmalarının yapılmasını engellemektedir. Güneydoğu Anadolu'da son 20 yılda güvenlik problemleri sebebi ile madencilığe yönelik çalışmaların azlığı sebebiyle de sağlıklı verilere ulaşılamamakta ve potansiyel maden alanları atıl kalmaktadır. Bölge'de sektör ile ilgili diğer bir sorun halkın maden arama ve işletme faaliyetlerine karşı önyargılı oluşudur. Bilinçlendirme olmaksızın bazı noktalarda ilerleme kaydedilmesi olanaksız olabilmektedir. Ayrıca faaliyet gösteren kamu kurumları ve maden sektöründe faaliyet gösteren özel işletmeler arasında genel bir iletişim sorunu bulunmaktadır.

Bölge'de madencilik alanındaki en önemli potansiyel, yüksek katma değer sağlayabilecek Mardin Mazıdağı'ndaki fosfat madenleridir. Diğer bir değerlendirilemeyen zenginlik ise Siirt İli'ndeki zenginleştirilemeyen krom madenidir. Yeterli verim alınamamasına rağmen işletimde olan Siirt'teki bakır madenleri ile Şırnak asfaltit yatakları diğer önemli yer altı zenginlikleridir. Ayrıca Batman Raman sahası başta olmak üzere Bölge'de birçok petrol kuyusu bulunmaktadır.

5.2.1 Asfaltit

Şırnak il merkezi ve Silopi ilçesindeki asfaltit filonlarının ekonomik büyüklükte olmaları bu bölgenin sadece Türkiye'de değil dünyada da bu özelliği ile bilinmesini sağlamaktadır. Şırnak İli'nde, tahmini (görünür + muhtemel + mümkün) 82 milyon ton asfaltit rezervi bulunmaktadır. Şırnak İli'nde kilometrekarelerce alana yayılan asfaltit yatakları toprak dokusu ile ilk bakışta göze çarpmaktadır.

Şırnak'taki kömür ocağı şehrin en önemli istihdam kaynağıdır. Madencilik faaliyetleri dışında işletmedeki ve inşa halindeki termik santrallerin varlığı da hem enerji hem de nakliyecilik sektörünü geliştirmektedir.

Mevcut ve inşa halinde olmak üzere asfaltit kaynaklı iki termik santralin bulunduğu ilde, yerli girişim ile birlikte termik santrallerin sayısının artacağı tahmin edilmektedir.

TRC3 Bölgesi'ndeki Şırnak ilinden çıkarılan asfaltit tipi kömürle ilgili en önemli sorun bu kömürün iç pazarda konutların ısıtılmasına yönelik satışının yapılamamasıdır. Bu kömürde yüksek oranda bulunan kükürtün hava kirliliğine sebep olması sebebiyle bazı il ve ilçe merkezlerinde Şırnak kömürünün konutlarda kullanımı yasaklanmıştır. Kömürdeki yüksek kükürt oranını düşürecek bir teknoloji ise Bölge'de bulunmamaktadır. Kömürdeki yüksek kükürt oranının düşürülüyor olması Şırnak'ta oldukça zengin olarak bulunan bu madenin Bölge'nin ısınma ihtiyacını karşılamamasına sebep olmakta ve Bölge'nin bu önemli madenden yeterince gelir elde edememesine yol açmaktadır. Şırnak kömürünün mevcut durumdaki en önemli değerlendirme sahası termik santraller olarak görülmektedir.

5.2.2 Metalik Madenler (Bakır - Krom)

5.2.2.1 Bakır

Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt illerini kapsayan TRC3 Bölgesi'nde bakır sadece Siirt'in Şirvan ilçesine bağlı Madenköy'de bulunmaktadır. Siirt Madenköy İşletmesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Siirt İli'nin kuzeydoğusunda, Şirvan ilçesinin doğusunda yer almaktadır. İşletme, 2006 yılından bu yana Park Elektrik Madencilik Sanayi ve Ticaret A.Ş. unvanlı özel bir şirket tarafından yapılmaktadır.

Fizibilite etütleri sonucunda yatağın yer altı madenciligi yapılarak, yılda 600.000 ton cevher kapasiteli bir konsantratör kurularak, 4 yıllık hazırlık devresi de dahil 32 yılda işletilmesi öngörülmüştür. Yatağın işletilmesi ile 711 kişiye istihdam sağlanması öngörülmüştür.

Yataktan yılda % 90 kazanımla % 19 Cu tenörlü 60.000 ton bakır ve % 75 kazanımla % 48 S tenörlü 220.000 ton pirit konsantresi üretilmektedir. Bakır konsantresi Etibank Ergani Tesislerinde izabe edilmekte ve pirit konsantresi ise olası gübre fabrikalarında kullanılabilir. % 2,03 Cu tenörlü 24 milyon ton görünür ve muhtemel rezerv hesaplanmıştır.

Siirt-Madenköy'de oluşmuş bakır cevheri arakatlı göçertme yöntemi kullanılarak işletilmektedir. Üretim delme-patlatma uygulanarak gerçekleştirilmekte ve bu yöntem verimin düşmesine neden olmaktadır.

İşlem safhasında çıkarılan cevherin bir o kadarı da yer altına gömülmektedir. Bu tür yanlış uygulamaların önüne geçecek bir üretim planlaması yapılması gerekmektedir.

5.2.2.2 Krom

TRC3 Bölgesi'nde krom kaynakları özellikle Siirt İli çevresinde bulunmaktadır. Siirt İli genelinde 2 adet zuhur ve bir adet terk edilmiş eski ocak vardır. Bu ocaklardan çıkarılan Kromun tenörü % 26-51 Cr₂O₃ aralığındadır. Ocakta 100 ton görünür, muhtemel ve mümkün rezerv, zuhurlarda ise toplam 2.728 ton görünür, muhtemel ve mümkün rezerv vardır.

Muhtemel rezervin 2.560 ton olduğu Baykan-Büzügan zuhurlarında kayaç birimleri Alp orojenezinden etkilenmiş ve karmaşık bir durum kazanmıştır. Kromit zuhurları ise düzensiz merccekler şeklindedir. MTA'dan alınan son bilgilere göre Siirt'te krom arama çalışmaları güvenlik gerekçesiyle şu anda yapılamamaktadır. Krom yataklarına ilişkin jeoloji ve rezerv bilgileri güncelleştirilmelidir.

Dokuzuncu Kalkınma Planı Ana Metal Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda değinildiği gibi elektrik santrallerinin krom cevherinin bulunduğu bölgelere kurulması ve burada üretilen elektriğin yataklarda kullanılması doğru bir yatırım seçeneği olarak görülmektedir.

Böylece, Bölge'de çıkarılacak krom da hammadde ihracatından çok, ferrokrom ve paslanmaz çelik imalatında kullanılabilecek ve katma değeri yüksek ürünlerin ihracatı yapılabilecektir.

Siirt İli'ndeki rezervlerin bu tip bir yatırıma uygun olup olmadığı ve zenginleştirme işlemi sonrası ekonomiye kazanımının sağlanabilme ihtimalleri araştırılmalıdır.

5.2.2.3 Fosfat

Ülkenin ve Bölge'nin en önemli yer altı zenginliklerinden biri olan fosfat yatakları Mardin Mazıdağı'nda bulunmaktadır. Söz konusu fosfat yataklarında 70.500.000 ton işletilebilir fosfat rezervi vardır. Bu yataklardan 1978-93 yılları arasında 2.296.000 ton cevher üretimi yapılmıştır. Yüksek maliyet nedeni ile 1993 yılı sonunda üretime ara verilmiştir.

Mardin-Mazıdağı bölgesinde, 1961 yılından itibaren yapılan çalışmalar sonucunda, yaklaşık 200 km²lik bir alan tabandan tavana doğru Taşıt, Kasrık, Şemikan ve Akras fosfat seviyeleri olarak sıralanmaktadır.

Türkiye'deki fosfat kayası tüketimine bakıldığında tüketimin tümüyle gübre üretimine ve ithalata yönelik yapıldığı görülmektedir. Yurtiçi talebin karşılanmasında, ithalata bağımlılığın yüksek düzeyde olduğu petrol, doğalgaz, kömür ve demir gibi ürünler içinde olan fosfat maden aramaları açısından özel öneme sahiptir.

Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü Maden Etüt ve Arama Dairesi Başkanlığı 2008 yılı faaliyet raporuna göre Türkiye'ye başta Tunus, Fas, Ürdün ve İsrail'den her yıl 40 milyon dolarlık fosfat hammadde ithalatı söz konusudur. Fakat bu meblağ sadece hammadde için geçerlidir. Bunun yanı sıra hem ara ürün (fosforik asit) hem de mamul ürün (gübre) olarak da fosfat tabanlı ürün ithalatımız söz konusudur. Örneğin gübre tüketimimizin 1/3'ü fosforlu gübrelerle aittir ve bu nedenle üretimde hammadde olarak fosfatın önemi çok açıktır. Türkiye yılda 2 milyon ton % 30 P₂O₅ (66-68 BPL)'e eşdeğer kullandığı fosfat kayasını, doğrudan fosforik asit, yapay gübre veya fosfat kayası olarak ithal etmektedir. Bu dışalımın karşılığı Türkiye Limanları CIF teslimi değeri olarak yılda 100 milyon doların üzerindedir. Batılı ülkeler düzeyine yaklaşıldığında ise yıllık gübre tüketimi 8 milyon tona, fosfat kayası gereksinimi ise 3 milyon tona çıkacaktır. Dolayısıyla önümüzdeki dönemde yerli fosfat kayasının değerlendirilmesine yönelik projelere ağırlık verilmesi kaçınılmazdır. Aşağıda yer alan tablodan da görüleceği gibi Mazıdağı fosfat madenlerinin tenor kalitesi açısından Türkiye'nin fosfat ithal ettiği ülkelerden farkı yoktur.

Tablo 109: Mazıdağı fosfatlarının Türkiye'nin fosfat ithal ettiği ülkeler ile karşılaştırılması

	Yıllık Maden Üretimi (Bin Ton)	Rezervler (Bin Ton)	Açıklamalar
Fas*	27.000	21.000.000	% 33 P ₂ O ₅
Ürdün*	5.540	1.700.000	% 33 P ₂ O ₅
Tunus*	7.800	600.000	% 29 P ₂ O ₅
İsrail*	3.100	800.000	% 33 P ₂ O ₅
Türkiye	-	493.100	% 30 P ₂ O ₅
Kasrık (1)	-	70.500	
Taşıt (2)	-	259.060	
Akras (3)	-	3.000	
Mazıdağı (1+2+3)	-	333.100	
Dünya Geneli*	156.000	47.000.000	

*Kaynak: Mineral Commodities Summaries 2009'a Ait 2007 Yılı Verileri

1974 yılında kurulan, 1988 yılında işletmeye açılan, 125 milyon dolarlık yatırım yapılmasına karşın, Bölge'de yaşanan terör olayları ve 5 Nisan 1994 Kararları'nın alındığı ekonomik krizle birlikte, "zarar ettiği" gerekçesiyle, 1994 yılında kapatılan ve atıl duruma getirilen Mazıdağı Fosfat İşletmeleri halen üretime geçeceği günü beklemeye devam etmektedir.

1970-80'li yıllarda ülke madenciliğinin gündemindeki en önemli projelerden birisi olan Mazıdağı Fosfat Tesisi, Bölge'de üretilen fosfat konsantresini değerlendirecek bir gübre tesisinin bulunmaması ve ürünün diğer bölgelerdeki gübre tesislerine taşıma maliyetinin yüksek olması nedenleriyle başarılı olamamıştır. Tesis uzun yıllardır atıl durumda beklemektedir. Ancak geçen zaman içinde, gübre üretimi açısından en önemli girdi olan doğal gazın bölgeye gelebilir oluşu, konjonktürün alternatif yatırım olanaklarına uygun olması, gübre üretimi amaçlı maliyetlerin düşme ihtimalinin yüksekliği ve fosfat kayası dünya fiyatlarının dönemine göre yükselişi projenin yeniden gündeme alınmasının önünü açan etkenlerdir.

Tesisler bu dönemde Sümer Holding bünyesinde özelleşme projelerine dahil bir tesistir. 2007 yılı ortalarında açılan Mazıdağı fosfat yataklarının özelleştirilmesi kapsamında Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Daire Başkanlığı tarafından yürütülen ihale, ihaleye katılan iki şirketten biri olan Toros Tarım Sanayi ve Ticaret A.Ş.'nin teklifinin kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. Fakat ihale sonuçları karara bağlanmak üzere Özelleştirme Yüksek Kurulu'na sunulmuş ve ÖYK'nın 28.08.2008 tarih ve 2008/54 sayılı kararı ile ihalenin iptaline karar verilmiştir. İdare, 2011 yılı Ocak ayında tesisler için tekrar ihaleye çıkmış ve 12.05.2011 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanan Özelleştirme Yüksek Kurulu kararı ile özelleştirme süreci sonuçlanmıştır. Önümüzdeki dönemde fosfat yataklarının kazanan ortaklığın yatırım, üretim ve istihdama ilişkin taahhütlerini gerçekleştirmesiyle madenin işletilerek Bölge'ye ve Ülke'ye katma değer sağlaması beklenmektedir.

2001-2005 yıllarını içeren Sekizinci Kalkınma Planı, TMMOB'nin 2006 yılı raporu ve DİKA'nın 2010 yılında yayımladığı fizibilite raporu Mazıdağı Fosfat İşletmeleri'nin mevcut durumunun ve ekonomiye kazanımı için çözüm önerilerinin ele alındığı çalışmalar olmuş, Mazıdağı Fosfat Tesisleri'nin yeniden gündeme gelmesini sağlamıştır.

Sekizinci Kalkınma Planı'nın Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda Mazıdağı fosfat yatakları ile ilgili yer alan bazı önemli çıkarımlar aşağıdadır:

•"Mazıdağı Büyük Projesi" ile üretilen fosfat konsantresinin kalite ve fiyat yönünden dışarıdan temin edilen konsantre ile rekabet edebilecek durumda olup olmadığının etüt edilmesi gerekmektedir.

•Mazıdağı bölgesinde üretilmekte olan fosfat hammaddesinin uzak mesafelere taşınarak ekonomikliğinin azaltılması yerine GAP'a dayalı olarak fosforik asit ve gübre tesislerinin aynı bölgede kurulması ülke ekonomisi açısından yararlı olacaktır. Ülkenin en önemli fosfat havzası olan Mazıdağı fosfat yataklarından en yüksek verimin alınması için tesis açısından entegrasyona gidilmesi (Mazıdağı'nda gübre tesisi kurulması) gerekli görülmektedir.

•Mevcut gübre fabrikalarının GAP bölgesine çok uzakta kurulmuş olmaları ve ülke ihtiyacına ancak cevap verebilecek durumda olmaları nedeniyle, Mazıdağı fosfat yataklarında tesis açısından entegrasyon, daha da önem kazanmaktadır.

•İşletme sürecinin önemli bir etabı olan kalsinasyon aşamasında kullanılacak olan doğalgaz için Nusaybin Çamurlu sahasının yanında komşu ülkelerden gelecek doğalgaz hatlarından da yararlanabilme fırsatı değerlendirilmelidir.

2010 yılında Dicle Kalkınma Ajansı'nın yayımladığı "Mazıdağı Fosfat Tesislerinin Yeniden Ekonomiye Kazandırılmasına Yönelik Alternatif Yatırım İmkânları ve İşletme Modelleri" adlı fizibilite çalışmasında ise Bölge'ye önemli bir istihdam ve ülkeye yüksek katma değer sağlayacak kaynak, aşağıda sıralı alternatif yatırımların rahatlıkla uygulanabileceği bir zenginliktir.

•Fosfat kayasının öğütülerek Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki asidik topraklarda doğrudan kullanımı,

•Fosforik asit üretilmesi,

•Mazıdağı fosfat kayasının kanatlı yemlerinde kullanımı,

•Organik tarımda kullanılması,

•Mazıdağı'nda gübre üretimi.

5.2.3 Jeotermal Kaynaklar

TRC3 Bölgesi'nde bulunan jeotermal kaynaklar, büyük ölçüde kaplıca olarak kullanılmaktadır. Bölge'de, Dicle Nehri'ni kesen kuzey-batı, güney-doğu yönlü ufak bir fay hattı bulunmaktadır. Bu fayın kuzey çöküntüsünde iki adet sıcak su kaynağı görülmektedir. Bu kaynaklardan biri Dicle'nin doğusunda Şırnak-Hısta kaplıcası, diğeri ise nehrin karşı kıyısında yer alan Mardin-Germiab kaplıcası olarak kullanılmaktadır.

TRC3 Bölgesi illerinin jeotermal potansiyeli henüz tam olarak bilinmemektedir. Bölge'de jeotermal kaynaklar, genelde doğal olarak yeryüzüne çıkmakta; jeotermal kaynaklara yönelik veriler 25-30 sene öncesine dayanmakta ve güncellenmiş bilgiye ulaşma konusunda sıkıntı yaşanmaktadır.

Tespit edilen noktaların jeotermal modelinin ortaya konulması; mevcut kaynakların banleolojik (kaplıca) olarak ne kadar faydalı olduğu ve en önemlisi de suların mevcut debilerinin ve sıcaklıklarının artırılabilirliği konusunda araştırmaların yapılması gerekmektedir.

Şırnak iline bağlı Hısta Kaplıcası, Güçlükönak ilçesi Dügünyurdu köyü yakınında, Dicle Nehri kıyısında. Bölge'nin en yüksek ısılı sıcak su kaynağı olup, sıcaklığı 67°C'dir. Kaplıca suyu kalsiyum ve sülfat ihtiva etmektedir. Debisi 7 lt/sn, pH: 7,15 olarak belirlenmiştir. Mevcut debinin artırılabilirliğini gösteren hidrojeolojik şartlar mevcuttur. Kaplıca üzerinde Şırnak İl Özel İdaresi tarafından yaptırılan fakat henüz özel sektöre devri gerçekleştirilmemiş bir adet tesis bulunmaktadır.

Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü tarafından, jeotermal enerjiyi bulmaya yönelik sondaj yapılan çalışma alanları ve tespit edilen değerler şu şekildedir:

Doğal Sıcak Kaynaklar

•Midyat-Dargeçit-Germiab (63,5°C)

•Şırnak-Hısta (67°C)

•Siirt-Billuris (34°C)

Kapalı (Örtülü) Jeotermal Sistemler

•Batman-Sason-Taşlıdere (83°C)

Bu değerlere bakılarak, Batman-Sason ilçesinde bulunan jeotermal enerjinin şehir ısıtma, soğutma, sera ısıtma ve termal turizm alanlarında diğer şehirlerdeki kaynakların ise sera ısıtma ve termal turizm alanında kullanılabileceği öne çıkmaktadır.

Mardin, Siirt, Şırnak ve Batman illeri kapsamında, Bölge'nin jeotermal anlamında durumu, potansiyel hacmi, mevcut zuhurların birbirleriyle ilişkileri gibi yanıt bekleyen bir çok soruya, üniversitelerden destek alınarak, MTA Genel Müdürlüğü tarafından yapılacak çalışmalarla cevap bulunabilecektir.

5.2.4 Endüstriyel Hammaddeler

5.2.4.1 Barit

MTA'dan alınan bilgilere göre TRC3 Bölgesi'nde Sason-Tizi sahasında % 13,5 BaSO₄ tenöründe 288.080 ton görünür ve muhtemel rezerv olduğu, Sason-Tizi-Kösekköy sahasında ise % 63,5 BaSO₄ tenöründe 877.000 ton görünür ve muhtemel rezerv bulunmaktadır. Bu rezervler işletilmemektedir.

5.2.4.2 Kireçtaşı, Jips, Kil

MTA Genel Müdürlüğü'nün TRC3 Bölgesi'nde yürüttüğü hammadde arama projelerine göre Mardin Merkez ve Derik ilçelerinde iyi kalitede kaplama ve döşeme taşı için uygun nitelikte mermer olarak kullanılabilecek özellikte kireçtaşı ve kum taşı oluşumları tespit edilmiştir. Mardin Merkez Yalım köyü sahasında mermer olarak kullanılabilecek kireçtaşlarının görünür rezervi yaklaşık 47 milyon ton civarındadır. Derik-Çat-Telbesni sahasındaki mermer olarak kullanılabilecek kumtaşlarının görünür rezervi ise yaklaşık 221 milyon ton civarındadır.

Siirt ili Baykan ve Kurtalan ilçelerinde de mermer ve çimento hammaddeleri bulunmaktadır. Baykan-Girdigan Köyü mermerleri 1-3 metreküp arasında blok alınabilme özelliğinde olup 1,6 milyon metreküp rezerve sahiptir.

Gercüş ile Hasankeyf ve Batman ile Diyarbakır arasında da önemli çimento hammaddeleri kaynakları bulunmaktadır. Beşiri ve Hasankeyf yakınlarında jips yatakları bulunmaktadır. Siirt ili Kurtalan ilçesinde çimento yapımına uygun yaklaşık 404 milyon ton kireçtaşı tespit edilmiştir. Şırnak ili Merkez ve Cizre ilçelerinde çimento hammaddesi olarak kullanılmaya

elverişli kil ve kireçtaşı potansiyelleri yer almaktadır. Şırnak Merkez ilçedeki çimento hammaddeleri Balveren beldesi, Çakırsöğüt ve Toptepe köylerinde belirlenmiş olup Balveren beldesinde 33-78 milyon metreküp arasında, Çakırsöğüt köyünde 79-186 milyon metreküp arasında değişen muhtemel kireçtaşı rezervleri tespit edilmiştir. Toptepe köyü kalkerli marn sahasında çimento hammaddesi olarak yaklaşık 29-68 milyon metreküp arasında değişen muhtemel kil rezervi belirlenmiştir. Cizre-Cudiyet mahallesinde yaklaşık 34 milyon metreküp rezerve sahip kil sahası bulunmaktadır.

5.2.4.3 Kuvars Kum

Kızıltepe-Çimenli sahasında yaklaşık 17 milyon ton yüksek tenorlu kuvars kumu tespit edilmiş olup bu maddenin sanayinin birçok sektöründe zenginleştirme yapmadan kullanılabileceği belirlenmiştir.

MTA verilerine göre Kızıltepe'de Çimenli ve Aveban sahasında yüksek tenorlu kuvars kumu tespit edilmiştir. Sanayinin birçok sektöründe (gaz beton, dö-küm kumu v.d.) zenginleştirme yapmadan bulunan hali ile kullanılabileceği belirlenmiştir. 17.501.594 ton görünür rezerv miktarıdır. Tenoru yüksektir.

Kuvars kumu Bölge'de kurulabilecek seramik fabrikaları için de önemli bir hammadde kaynağıdır. Seramik sektöründe yüksek maliyetli ve albenisi yüksek ürünler için silis kullanılmaktadır.

5.2.4.4 Alçıtaşı

Batman ve Siirt arasında kalan alan Türkiye'nin önemli alçıtaşı yataklarına sahiptir. Buradaki alçıtaşı her sektörde kullanılabilecek kalitede olup, yataklarının çoğu halen özel şirketler tarafından işletilmektedir. Bölge'de verimi alınan en önemli hammadde lerdendir. Siirt Merkez-Akyamaç-Fişkin köyünde 1'inci ve 2'nci sınıf alçı kalitesinde yaklaşık 42 milyon ton alçıtaşı rezervi tespit edilmiştir. Günümüzde alçı taşı kullanımının % 5'i zirai amaçlı, % 15'i endüstriyel amaçlı olarak kullanılırken; geri kalan miktarın tamamı yapı sektöründe kullanılmaktadır.

5.2.4.5 Mardin Taşı

Medeniyet Taşı olarak kabul edilen "Mardin Taşı" üzerine; Mardin-Kızıltepe-Ömerli-Midyat bölgelerini içine alan geniş alanda gerçekleştirilen çalışmalarda Mardin Taşının litolojik özellikleri belirlenmiştir.

Mardin Taşı ilgisizlik yüzünden ustalarını kaybetmektedir ve tedbirler alınmazsa, ince işlemeciliğe yönelik faaliyetler bitecektir. Bu nedenle günümüz teknolojileri kullanılarak istenilen çizimler bilgisayara verilerek işlenmelidir. Bu tarz üretim şekli dış pazarlarda talebi yüksek ürünlerin oluşturulmasına olanak sağlayacaktır.

Mardin Taş Ocakları İşletmeleri'nin yapmış olduğu yatırımlar sonuç vermeye başlamış, bu geleneksel ürünler yurt dışına ihraç edilmeye başlamıştır. Evlere tarihi görüntü veren özelliğinden dolayı yakın zamanda dış pazarlarda, Mardin'de devam eden ve artması beklenen restorasyon çalışmaları ile, beton binalar üzerine yapılan taş kaplama uygulamalarıyla yerel pazarda çok talep gören bir ürün olacaktır.

5.2.4.6 Bazalt

Şırnak ilinde Suriye sınırında Cizre, İdil ve Nusaybin ilçeleri arasında bazalt rezervleri bulunmaktadır. Fakat tam olarak rezerv miktarları tespit edilememiştir. Yrd. Doç. Dr. Şefik İmamoğlu'nun yaptığı araştırma çalışmalarına göre buradaki bazaltlar blok özellikleri nedeniyle kaldırım taşı (Arnavut kaldırımı diye adlandırılan) olarak kullanılabilir. Irak'ta yakın zamanda canlanmış olan ve devam edeceği öngörülen inşaat sektörüne yönelik bir yatırım modeli uygun görünmektedir.

Zenginliğin bulunduğu bölgede kurulacak mucur ocakları akılcı olmakta, yatırım arazisi için de yakın zamanda kurulması planlanan Organize Sanayi Bölgesi'nin değerlendirilebilme fırsatı bulunmaktadır. Hem Cizre'de hem de Kızıltepe Nusaybin arasındaki Ortaköy'de OSB kurulması planlanmaktadır.

5.2.5 Petrol ve Doğalgaz

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), ülkemizin sürekli artan ham petrol ve doğalgaz ihtiyacının ve de 2023 yılı için belirlenen ülke petrol ihtiyacının tamamının ülke kaynakları tarafından karşılanması vizyonu kapsamında, TRC3 Bölgesi'nde (Mardin, Siirt, Şırnak, Batman) arama, sondaj ve üretim faaliyetleri gerçekleştirmektedir.

TPAO, enerji arz güvenliğini temin amacıyla yatırımlarına hız kazandırmış ve son yıllarda arama ve üretim yatırımlarında büyük bir yatırım hamlesi gerçekleştirmiştir. Bu yatırım hamleleri sonucunda, Bölge'de günlük 16.500 varil ham petrol üretimi yapılmaktadır. Üretimdeki artışa karşın, Türkiye'nin günlük petrol ihtiyacının 600.000 varil olduğu dikkate alındığında, ihtiyacın çok altında üretim yapıldığı görülmektedir.

Petrol bulunması amacıyla açılan kuyuların maliyeti, 1,5-2 milyon dolar ile 10 milyon dolar arasında değişmektedir. Kuyu açma ve sondaj faaliyetlerinin yüksek maliyette olması, özel sektörün petrol araştırma faaliyetlerini engellemekte; özellikle Erüh-Pervari kesimlerinde güvenlik sorununun kısmen devam etmesi de potansiyeli olduğu düşünülen noktalarda TPAO'nun sondaj faaliyetlerini kısıtlamaktadır.

TRC3 Bölgesi'nde, en büyük üretim sahası, 250 kuyu ve günlük 6.100 varil petrol üretimi ile Batman'a bağlı Batı Raman'da bulunmaktadır. Nusaybin Çamurlu sahasının yakınında Suriye sınırında bulunan mayınlı arazinin mayından arındırılması çalışması yapılması durumunda 350 varil/gün civarında bir üretim artışı gerçekleştirileceği tahmin edilmektedir.

Tablo 110: TRC3 Bölgesi petrol rezerv durumu

(Milyon Varil)	Rezervardaki Petrol	Üretilabilir Petrol	Kalan Üretilabilir Petrol
Batman	2.644,86	351,42	145,63
Siirt	374,30	70,78	6,55
Mardin	416,21	8,76	4,97
Şırnak	157,99	16,96	3,47
TRC3	3.593,36	447,91	160,62
Türkiye	6.786,34	1.238,30	299,82

Kaynak: TPAO Batman Bölge Müdürlüğü

TPAO tarafından üretilen petrolün asıl müşterisi, Batman'da bulunan Tüpraş Rafinerisi'dir. Tüpraş'ın yerli petrol tüketme zorunluluğunun olmaması, TPAO'nun piyasa açısından risk altında olmasına sebep olmaktadır. Tüpraş'ın dışında, Dört Yol'a pompalanan petrolün gravite değerinin 21 olma zorunluluğu, ek maliyetler yaratmaktadır.

Tablo 111: Üretilen petrolün illere dağılımı (2009)

	Varil
Batman	5.101.388
Siirt	423.509
Mardin	320.203
Şırnak	403.677
Toplam	6.248.777

Kaynak: TPAO

Bölge'de TPAO dışında, yerli ya da yabancı özel kuruluşlar da petrol arama faaliyetlerinde bulunmaktadır.

5.2.5.2 Doğalgaz

TRC3 Bölgesi'nde, doğalgaz açısından en avantajlı alan Mardin'e bağlı Nusaybin ilçesindeki Çamurlu Sahası olup, günlük üretim hacmi 40.000 m³tür. İlçede

çıkarılan doğalgaz, Nusaybin Bölge Yatılı Okulu, çimento fabrikası ile kireç fabrikasında yakıt amacıyla kullanılmaktadır; bir kısmı da iç ihtiyaç olarak Çamurlu Petrol Proses tesislerinde kullanılmaktadır. Nusaybin'de, ayrıca, petrol üretiminde basınç oluşturmak amacıyla kullanılan CO₂ üretilmektedir ve bu yöntemle % 10 ek petrol üretim artışı gerçekleşmiştir. Gaz üretim, tüketim ve satış değerleri aşağıdaki gibidir:

Üretim SM ³	14.545.788
İç Tüketim SM ³	3.484.048
Satış SM ³	11.061.740

Dodan Sahasında üretilen CO₂ gazı ise Batı Raman'a taşınarak rezervuara enjekte edilmekte ve Batı Raman petrol sahasının üretimini artırmada kullanılmaktadır. Aynı şekilde Çamurlu'da üretilen CO₂ gazı da B. Kozluca sahası üretimini artırmak amacıyla kullanılmaktadır.

Yolağan sahasında bulunan 2 adet gaz kuyusu ise CO₂ ve doğalgaz karışık bir biçimde üretim yapabilme kapasitesine sahiptir. TPAO'dan 22 Ocak 2010 tarihinde alınan bilgilere göre bu sahada iki gazı birbirinden ayırabilen proses işlemlerini gerçekleştirebilecek bir tesis kurulması yönünde çalışmalar devam etmektedir. Bu tesisin tamamlanmasıyla Bölge'deki doğalgaz üretiminin 2009 ve 2010 yıllarında yapılan diğer çalışmaların da katkısıyla 150.000 m³/gün civarında bir kapasiteye sahip olacağı öngörülmektedir.

ULAŞTIRMA ve MEKANSAL ORGANİZASYON

Ulaştırma ve Mekansal Organizasyon

6

Ulaştırma altyapısı, bölgelerin yaşanabilirlik kriterinin belirlenmesinde önemli bir role sahip olup bölgelerin cazibe merkezi haline gelmesi sürecini önemli ölçüde etkilemektedir.

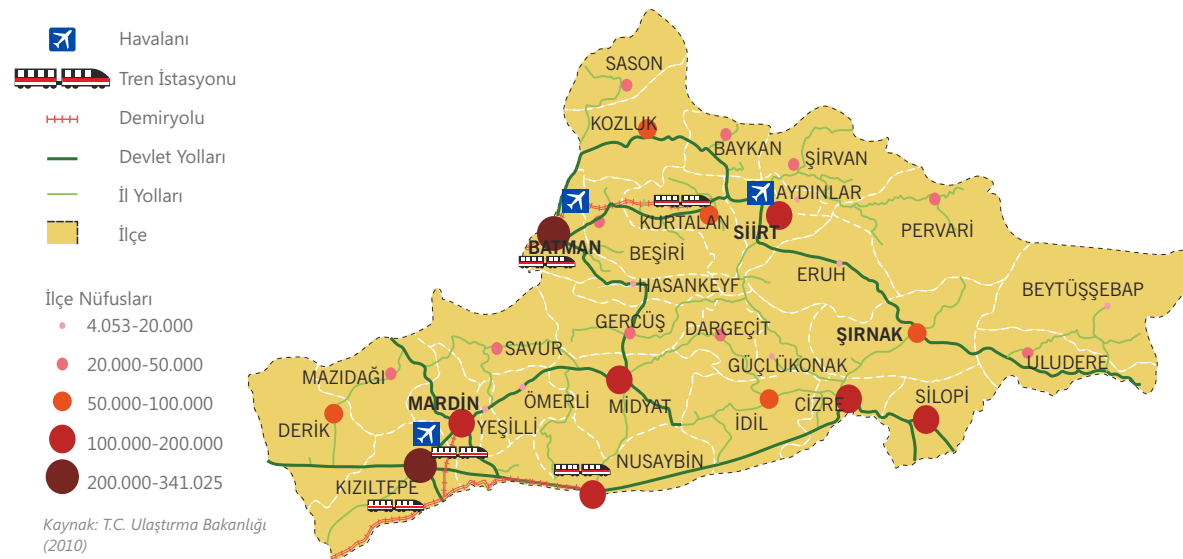
Üretim yapabilmenin başlı başına katma değer oluşturmaya yetmediği küresel ekonomik yapıda ucuz iş gücü, enerji fiyatları, coğrafi konum ve ulaştırma yapısı gibi faktörlerin önemi giderek artmaktadır. Bu bağlamda ulaştırma altyapısı küresel ve ulusal düzeydeki yatırım kararlarında belirleyici unsurlarından birisi olarak ele alınmaktadır.

TRC3 Bölgesi ulaştırma ağı ve merkezlerinin kendi arasında ve önemli yerleşim yerleri ile olan entegrasyonunu gösteren harita aşağıdaki gibidir:

yoğun olarak ağır vasıta trafiğine maruz kalan arterde trafik güvenliği artacak ve ulaştırma maliyetleri azalacaktır. Siirt-Eruh-Şırnak karayolu altyapısının geliştirilmesi ile birlikte Siirt Irak'a yönelik ihracat amaçlı taşımalara ev sahipliği yapabilir ve söz konusu faaliyetlerden faydalanabilir.

Demiryolu hat yenileme faaliyetlerine paralel olarak Şenyurt-Mardin Merkez İstasyonları arasında 300.000 m² üzerine yapılması planlanan yeni aktarma bölgesi projesinin de hayata geçirilmesi ile birlikte demiryolu

Harita 16: TRC3 Bölgesi ulaştırma ağı ve önemli yerleşim yerleri (2010)

TRC3 Bölgesi'nde karayolu ana arterleri büyük oranda doğu-batı doğrultusunda yapılanmıştır. TRC3 Bölgesi bölge içi yol ağı incelendiğinde Midyat İlçesi merkez konumdadır.

kullanımının artması sağlanacak ve yük taşımacılığında karayolunun yükü hafifletilecektir.

Artan havayolu yolcu sayısı nedeniyle hayata geçirilen iyileştirme ve yeni havalimanı projeleri sayesinde kapasite artışı sağlanacaktır. Buna paralel olarak illerde havaalanı-şehir merkezi arasındaki ulaşımın da geliştirilmesi ile beraber artan yolcu talebine daha iyi hizmet verebilecek bir yapıya sahip olunacaktır. Bunun sonucunda karayolu ağırlıklı bir yapıya sahip olan yolcu taşımacılığı kısmi olarak havayoluna kaydırılacaktır.

Karayolları ana arterleri son yıllarda hayata geçen iyileştirme faaliyetleri sonucu daha kaliteli bir yapıya sahip olmuştur. Mevcut durumda Şanlıurfa'ya kadar olan otoyolun TRC3 Bölgesi'ne uzatılması ile karayolu ulaşım standartları önemli ölçüde yükselecektir. E90 karayolunun beton asfalt yüz cinsi olacak şekilde çift yönlü hale getirilmesi projesinin de sonuçlanması ile

Demiryolu altyapısının yolcu taşımacılığına da daha iyi hizmet verebilecek şekilde geliştirilmesi yolcu taşımacılığının karayolu yoğunluklu yapısının değişmesi için gerekli adımlardan birisidir.

6.1 TRC3 Bölgesi Erişebilirlik

URAK (Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu) tarafından hazırlanan erişilebilirlik endeksine göre 2008-2009 endeksi baz alındığında, erişilebilirlik açısından en yüksek puana sahip TRC3 Düzey 2 Bölgesi ili Mardin'dir.¹²⁵ TRC3 Düzey 2 Bölgesi illeri 2007-2008 ve 2008-2009 endekslerine göre puan ve Türkiye sıralamaları aşağıdaki gibidir:

2008 endeksine göre Hakkari'nin önünde 80'inci sıradaki yer alan Şırnak'ın 2008-2009 sıralamasında da yerinin değişmediği görülmektedir.

Diğer taraftan en büyük düşüş endekste 20 sıra gerileyen Siirt'te yaşanmıştır. Siirt'teki gerileme; ildeki tarıfeli uçak seferlerinin kalkması, haberleşme ve ulaşım kamu yatırımlarında azalma ve erişilebilirlik açısından negatif etkiye sahip olarak yorumlanan kilometrekareye düşen araç sayısının artmasıyla açıklanabilir. Batman ise her iki sıralamada erişebilirlik endeksi puanı en az değişen ve sıralamada istikrarlı bir eğilime sahip ildir.

6.2 Karayolu

29,17
Kaynak: URAK, 2010

2010 yılı Aralık ayı verilerine göre TRC3 Bölgesi il ve devlet yollarının yaklaşık % 24'ü bölünmüş yol olarak sınıflandırılmıştır. Beton asfalt yol türünün toplam (il ve devlet yolları) içindeki payı ise % 16 seviyesindedir.

TRC3 Bölgesi Düzey 2 illeri karayolu ağı bakımından merkezi Diyarbakır'da olan KGM 9'uncu Bölge Müdürlüğü'ne bağlıdır. KGM 9'uncu Bölge haritası aşağıdaki gibidir:

Tablo 112: TRC3 Düzey 2 Bölgesi illeri erişebilirlik endeksleri (2007-2009)

	2008-2009 Endeksi'nde Erişilebilirlik Alt Endeksi Bazında Sıra ve Puanı		2007-2008 Endeksi'nde Erişilebilirlik Alt Endeksi Bazında Sıra ve Puanı	
	Sıralama	Puan	Sıralama	Puan
Mardin	50	30,23	56	28,7
Batman	52	29,9	49	29,99
Şırnak	80	2,93	80	2,48
Siirt	72	16,38	52	29,17

Kaynak: URAK, 2010

Erişebilirlik sıralamasında Türkiye içerisindeki sırası bakımından yükselen tek TRC3 Düzey 2 Bölgesi ili Mardin'dir.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde erişebilirlik sırası ve puanı bakımından en dezavantajlı il Şırnak'tır. 2007-

Harita 17: TRC3 Bölgesi karayolları haritası (2010)

İşaretler

Otoyollar
İnşaa Halinde Otoyollar
Devlet Yolları
İl Yolları
Bölünmüş Yollar
Beton Asfalt Yollar
Sathi Kaplamalı Yollar
Stabilize Yollar
Toprak Yollar
Ham Yollar
Devlet Yolu K. K. No
İl Yolu K. K. No

Dağ Geçitleri
Devlet Sınırı
İl Sınırı
KGM Bölge Sınırı
Şube Sınırı
İl Merkezi
İlçe Merkezi
Bucak Merkezi
Köy-Mevki
Bölge Merkezi
Şube Merkezi
Bakımevi
Refüj Alanı

Siirt

Hasankeyf

Oğuz

Raman

Diyarbakır

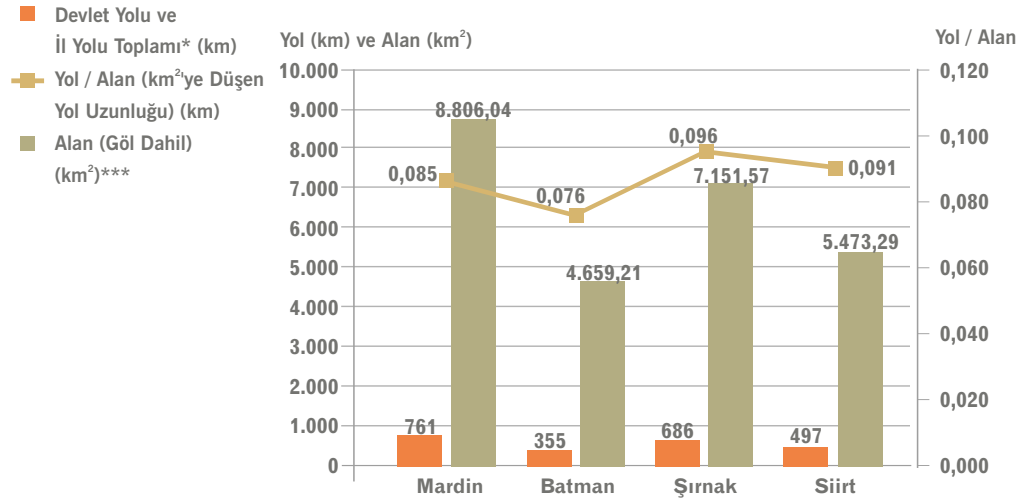
Siverek

Viranşehir B.E.

Eruh B.E.

Bakım Dairesi Başkanlığı
01.01.2010
Kaynak: KGM, 2010

Şekil 126: TRC3 Türkiye'nin devlet yolu, il yolu ve otoyol ağı uzunluklarının alan verileriyle karşılaştırmalı göstergeleri (2009)

Kaynak: * KGM(2010), ***TÜİK

Şırnak ve Siirt illerinin sahip olduğu görece yüksek değerlerin coğrafi yapılarının engebeli olması ve nüfusun dağınık yerleşim sergilemesi nedeniyle yerleşim merkezlerini birbirine bağlayan yolların düz arazi yapısına sahip bölgelere göre daha uzun olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Diğer taraftan Mardin ve Batman'ın, Şırnak ve Siirt'e göre Türkiye ortalamasına daha yakın değerlere sahip olduğu görülmektedir.

Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu tarafından erişebilirlik endeksi oluşturulurken bin kişi başına düşen otomobil sayısı, erişebilirlik endeksine negatif yönde etki eden değişkenlerden biri olarak ele alınmıştır.¹²⁶ Diğer bir deyişle erişebilirliğin düşük olması bin kişi başına düşen otomobil sayısına pozitif yönde etki etmektedir. Bir bölgedeki şehir içi ve şehirler arası ulaşım imkanlarının yetersizliğinin bireyleri

şahsi ulaşım aracı temin etmeye yöneltmesi bu konuda baz alınan temel yorumdur. Şehir içi ve şehirler arası ulaşım altyapısı kalitesinin yüksek olması bin kişi başına düşen otomobil sayısını pozitif yönde etkilemektedir. Diğer yandan şehir içi ve şehirler arası toplu taşıma hizmetlerinin kalitesinin bin kişi başına düşen otomobil sayısını negatif yönde etki ettiği söylenebilir.

Şekil 127'den de görülebileceği gibi bin kişi başına düşen otomobil sayısında Türkiye ile TRC3 Düzey 2 Bölgesi illeri arasında önemli bir fark vardır.

Türkiye genelinde 97,38 olan bin kişi başına düşen otomobil sayısı TRC3 Düzey 2 Bölgesi'nde 16,7'dir.

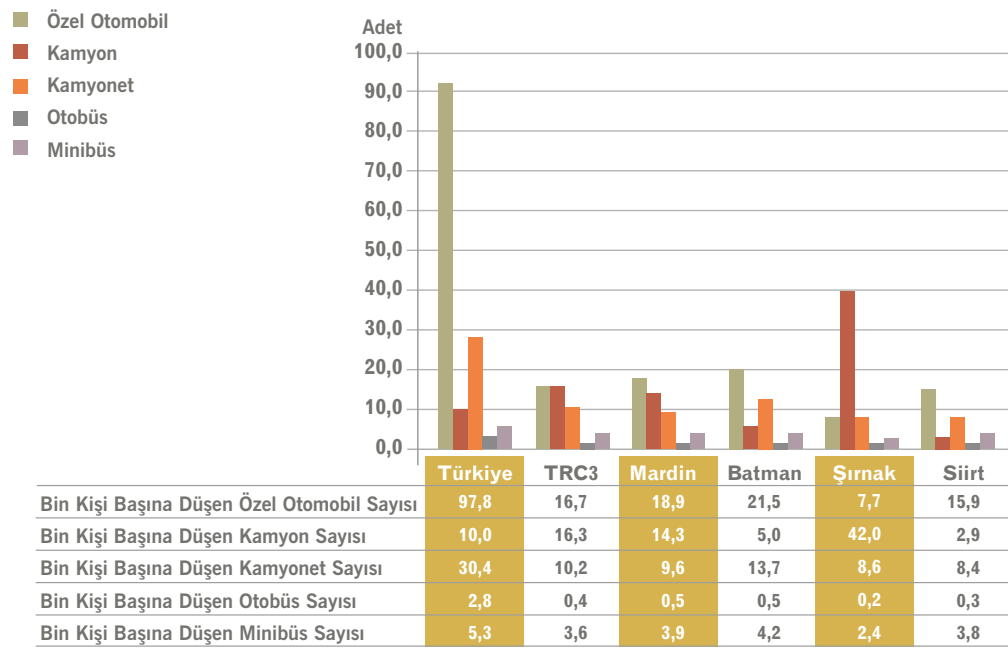
Bin kişi başına düşen otomobil sayısı Bölge'de kişi başına düşen gelirin ne kadar düşük olduğunu ortaya koymakta, bin kişi başına düşen otomobil sayısının düşük olmasında Bölge'deki hane büyüklüğünün de etkili olduğunu akla getirmektedir. TRC3 Bölgesi'nin

Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu tek kategori bin kişi başına düşen kamyon sayısıdır. Bu durumun en önemli nedeni dış ticaret amaçlı taşımalardır. TRC3 Düzey 2 Bölgesi illerinden sınırda yer alan Mardin ve Şırnak ile iç kesimlerde yer alan Batman ve Siirt arasında bin kişiye düşen kamyon sayısındaki yaşanan önemli fark ticaret bölümünde de bahsedilen durumu destekler niteliktedir.

Batman bin kişi başına düşen kamyonet sayısı bakımından TRC3 Bölgesi içinde ilk sırada yer almaktadır. Batman'ın merkez nüfusun toplam nüfusa oranında diğer TRC3 Düzey 2 Bölgesi illerine göre yüksek değerler almasının ve ticari faaliyetlerinin bölge içi ve şehir içinde yoğunlaşmasının söz konusu farkın oluşmasına neden olduğu söylenebilir.¹²⁷ Şırnak'ta yüksek olan kamyon sayısının otomobil ihtiyacını olumsuz yönde etkilemesi bin kişi başına düşen otomobil sayısı bakımından Şırnak'ın TRC3 Bölgesi içinde son sırada yer almasının nedenlerinden biri olarak gösterilebilir.

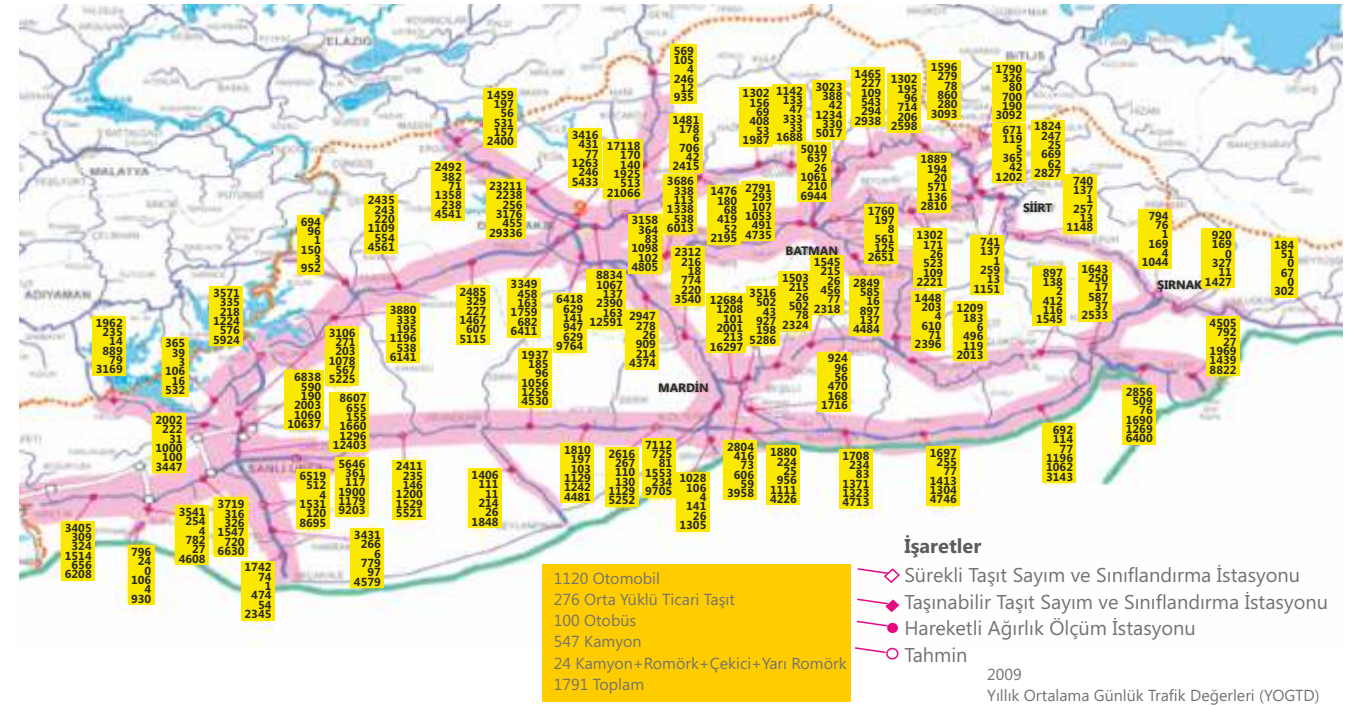
TRC3 Bölgesi 2009 yılı günlük trafik değerleri harita-

Şekil 127: Aralık 2009 itibarıyla Türkiye ve TRC3 Bölgesi Düzey 2 illeri bin kişi başına düşen araç sayıları

Kaynak: TÜİK, 2010

Harita 18: Karayolları 9'uncu Bölge Otoyollar, İl Yolları ve Devlet Yollarının yıl boyu günlük ortalama trafik değerleri (2009)

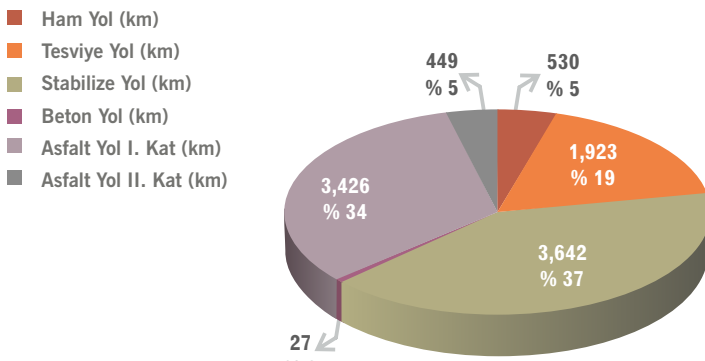
Kaynak: Trafik ve Ulaşım Bilgileri, (KGM Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı Ulaşım ve Maliyet Etütleri Şubesi Müdürlüğü, 2009)

sına bakıldığında E90 (Kızıltepe-Nusaybin-Cizre-Silopi) Karayolunun Habur ve Nusaybin Sınır Kapılarına bağlantıyı sağlaması nedeniyle dış ticaret amaçlı taşımacılık faaliyetleri için yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunun sonucunda noktalar bazında değişiklik göstermekle beraber söz konusu karayolu, günlük ortalama 1000-1500 adet kamyon geçişine maruz kalmaktadır. Otomobil trafiği açısından Mardin-Yeşilli (12684 otomobil /gün), Mardin-Kızıltepe (7112 otomobil /gün) , Batman-Beşiri (5010 otomobil /gün) ve Silopi-Habur Sınır Kapısı (4595 otomobil /gün) yolları en yoğun güzergahlardır.

6.2.1 TRC3 Bölgesi Köy Yolları Ağı

Yaklaşık 730 bin kişilik belde ve köy nüfusunu barındıran TRC3 Bölgesi'nde 01.01.2010 tarihi itibarıyla 9.997 km uzunluğunda köy yolu mevcuttur. TRC3 Bölgesi'nde 1000 kişilik belde ve köy nüfusu başına düşen köy yolu ağı uzunluğu yaklaşık olarak 13,69 km'dir. Km² başına düşen yol uzunluğu ise yaklaşık olarak 0,38 km'dir. TRC3 Bölgesi köy yollarının satih cinsi bazında uzunluk ve oranları aşağıdaki gibidir (Şekil 128):

Şekil 128: TRC3 köy yolları ağı satih cinsleri bazında dağılımı (01.01.2010)

Kaynak: TRC3 Düzey 2 Bölgesi İlleri İl Özel İdareleri, 2010

TRC3 Bölgesi köy yollarının yaklaşık % 39'u asfalt kaplamadır.

Köy yolları altyapısı kırsal nüfusun kamu hizmetlerinden yararlanma kapasitesini önemli ölçüde etkilemektedir. Köy yollarının kalitesinin geliştirilmesi kırsal nüfusun yaşam kalitesini önemli ölçüde etkileyecektir.

Asfalt olmayan yolların büyük bir kısmı stabilize (% 37)ve tesviye (% 19) yollardan oluşmaktadır. Bu durum Bölge'deki köy yollarının genelinin ulaşım açısından düşük kaliteye sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

6.3 Demiryolu

TRC3 Bölgesi demiryolu ulaşımı Kurtalan-Batman-Diyarbakır ve Hudut (Nusaybin)-Mardin-Şenyurt-Karkamış hat kesimlerinde gerçekleştirilmektedir. TRC3 Bölgesi'ni diğer bölgelere bağlayan söz konusu 2 güzergahla ilgili yük ve yolcu verileri aşağıdaki gibidir (Tablo 113):

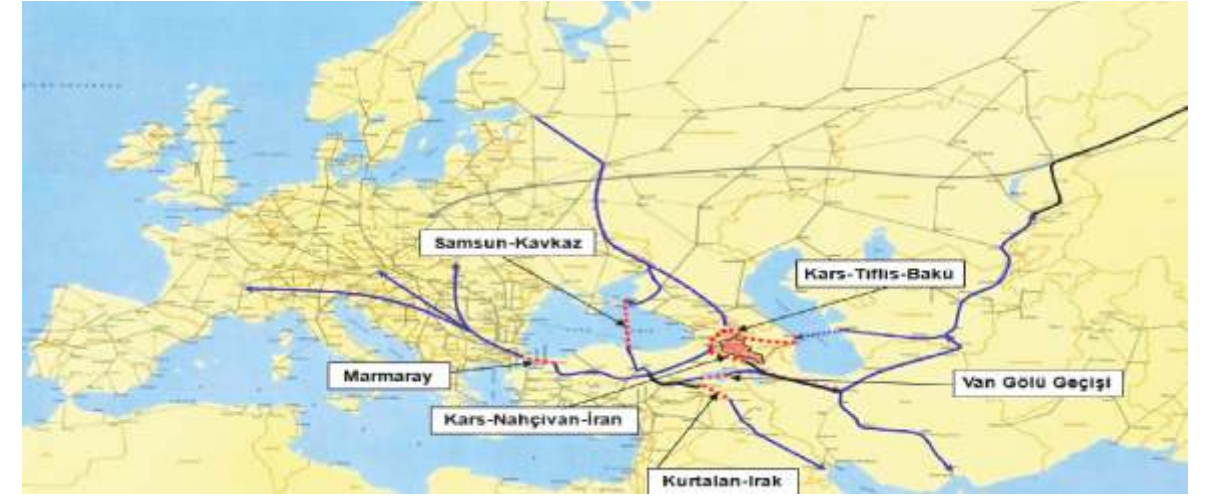
TCDD Hareket Dairesi Başkanlığı'nın yayımlamış olduğu verilere göre TRC3 Bölgesi demiryolu istasyonlarından Batman İstasyonu genel itibarıyla TRC3 Bölgesi dışına yapılan petrol ürünleri taşımacılığında kullanılmaktadır. Kurtalan İstasyonu muhtelif yük cinslerine aracılık yapmaktadır. Nusaybin İstasyonu ise çoğunlukla TRC3 Bölgesi dışından yurtdışından gelen ihracat amaçlı yüklere aktarma bölgesi olarak hizmet vermektedir. Çimento ve diğer ihracat amaçlı muhtelif yükler Nusaybin İstasyonu'nun yoğun olarak ev sahipliği yaptığı yük cinsleridir. Nusaybin İstasyonu yük taşımacılığı açısından Mardin İstasyonu'na gelen

Tablo 113: Ham ton- kilometre bazında TRC3 Bölgesi demiryolu yük ve yolcu verileri

Hat Kesimleri ve Kodları	Hat Uzunluğu	Banliyö	Anahat Yolcu	Yük (Net ton)
65-Maden-Batman	173,2	0	57.174	66.662
66-Batman-Kurtalan	69,5	0	18.601	7.018
84-Karkamış-Hudut (Nusaybin)	325,6	0	15.634	252.826
85-Şenyurt-Mardin	25,4	0	0	4.911

Kaynak: TCDD İstatistik Yıllığı (2005-2009), 2010

Harita 19: Türkiye demiryolu ağına ve uluslararası bağlantılarının planlanan yakın gelecekteki görünümü

Kaynak: TCDD, 2010

ağırlıklı yük türü ise kömürdür.¹²⁸ Kömür, genel olarak Bölge'de faaliyet gösteren çimento fabrikaları tarafından tedarik edilmektedir.

TRC3 Bölgesi yolcu taşımacılığı bölgesel trenler, karma trenler ve Güney Ekspresi aracılığı ile yapılmaktadır. Bölgesel trenler her gün Diyarbakır-Batman ve Kurtalan-Diyarbakır güzergâhlarında yapılan karşılıklı toplam 4 seferden oluşmaktadır. Gaziantep-Nusaybin hattında faaliyet gösteren karma tren genel itibarıyla sınır hattı üzerinde yer alan yerleşim birimleri arası kısa yolculuklarda tercih edilmektedir.

Kurtalan-Irak Projesi, Türkiye demiryolu ağına Irak demiryolu ağına bağlanmasını amaçlamaktadır. Projenin Türkiye ayağı, günümüzde Nusaybin (Mardin)

ve Kurtalan'da (Siirt) bulunan TRC3 demiryolu ağı son noktalarının Cizre'de birleştirildikten sonra Irak'a bağlanmasını kapsamaktadır.¹²⁹ Türkiye demiryolu ağına Habur'a bağlanması projesi ancak Irak demiryolu ağına da Habur'a kadar uzatılması durumunda anlam kazanacaktır.

6.4 Havayolu

TRC3 Bölgesi'nde 2010 yılı Temmuz ayı itibarıyla faal durumda olan 3 havaalanı kapasitelerine göre sırasıyla Mardin, Batman ve Siirt Havaalanlarıdır. Bunların yanı sıra Şırnak İli sınırları içinde yer alan İdil-Cizre karayolu üzerinde yapılması planlanan Şırnak Havaalanı'nın ihalesi yapılarak proje yerinin üstlenici

Harita 20: TRC3 Bölgesi'ne hizmet verebilecek havaalanları

Kaynak: 2010 KGM, 2010 DLH

¹²⁸TCDD Hareket Dairesi Başkanlığı, 2010

¹²⁹TCDD, 2010

firmaya teslimi 26.04.2010 tarihinde yapılmıştır. Şırnak Havaalanı'nın 2014 yılı içinde bitirilmesi planlanmaktadır.¹³⁰ TRC3 Bölgesi havaalanlarının tümü sadece iç hat seferlerine imkân tanımaktadır.

TRC3 Bölgesi'nde havayolu taşımacılığı 2004-2009 yılları aralığında hızla gelişerek 2004 yılında 22.050 olan yolcu sayısı 2009 yılı sonu itibariyle yaklaşık % 1.700 artışla 398.770 sayısına ulaşmıştır.

TRC3 Bölgesi yerleşim merkezlerine yakın olan Diyarbakır Havaalanı da Mardin ve Batman illeri için alternatif niteliğindedir. Siirt Havaalanı yolcu sayısı azlığı nedeniyle havayolu şirketleri tarafından nadiren tercih edilmektedir. Batman Havaalanı Siirt'e, Mardin

6.5 Denizyolu

Mersin ve İskenderun Limanları TRC3 Düzey 2 Bölgesi'nin denizyoluna bağlantısını sağlayan en önemli limanlardır. TRC3 Bölgesi, Mersin ve İskenderun limanlarına hem karayolu (Mersin-Şanlıurfa arası otoyol) hem de demiryolu (Karkamış-Hudut hattı) vasıtasıyla bağlanmaktadır. Bölge'deki üreticiler Ortadoğu haricindeki pazarlarla yürüttükleri ihracat ve ithalatta denizyoluna başvurmaktadır.

6.6 Boru Hattı

6.6.1 Ham Petrol Boru Hatları

Türkiye'de 4 adet ulusal ve 2 adet uluslararası niteliğe sahip toplam 6 adet ham petrol boru hattı mevcuttur. Türkiye petrol boru hatları haritası aşağıdaki gibidir:

Harita 21: Türkiye ham petrol boru hatları

Kaynak: BOTAŞ, 2010

Havaalanı Şırnak'a hizmet verebilecek konumda yer almaktadır. Harita 20'de TRC3 Bölgesi'ne hizmet verebilecek Mardin, Siirt, Batman ve Diyarbakır Havaalanları kırmızı noktalarla, Şırnak Havaalanı ise mavi nokta ile gösterilmiştir.

Türkiye yerli petrol üretiminin büyük bir bölümünün gerçekleştirildiği Batman ili'nin de içinde yer aldığı TRC3 Bölgesi'nde 4 adet petrol iletim hattı mevcuttur.¹³¹ Bunlardan I. ve II. Irak-Türkiye ham petrol boru hatları uluslararası, Batman-Dörtöl ve Şelmo-Bat-

Tablo 114: Türkiye ham petrol boru hatları uzunluk ve kapasiteleri

	Uzunluk (km)	Kapasite (milyon ton/yıl)
A. I. Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı	641	71
B. II. Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı	656	
C. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı	1.076	50
D. Batman-Dörtöl Ham Petrol Boru Hattı	511	4,5
E. Ceyhan-Kırıkkale Ham Petrol Boru Hattı	448	7,2
F. Şelmo-Batman Ham Petrol Boru Hattı	41	0,8

Kaynak: BOTAŞ, 2010

man ham petrol boru hatları ulusal özelliktedir. Ham petrol boru hatlarına ait bilgiler Tablo 114'de yer almaktadır:

6.6.2 Doğalgaz Boru Hatları

Bölge petrol boru hatlarında olduğu gibi, doğalgaz boru hatları bakımından da stratejik bir konumdadır. BOTAŞ tarafından yapılan açıklamaya göre, 07.08.2007 tarihinde Türkiye ve Irak arasında imzalanan Mutabakat Zaptı neticesinde Irak Petrol Bakanlığı ile TPAO ve BOTAŞ temsilcilerinin TRC3 Bölgesi'nden geçmesi planlanan Nabucco Projesi kapsamındaki Irak-Türkiye Doğalgaz Boru Hattı için fizibilite çalışmaları başlanmasına karar verilmiştir.

İran'ın yer almadığı ve Irak ile Azerbaycan'ın ve ardından Türkmenistan'ın tedarikçi ülke oldukları Nabucco Projesi'nde, Irak ile ilgili kısımda döşenecek ikmal hattının Silopi-Mardin-Şanlıurfa koridorundan geçmesi ve 2013 yılında ilk kapasite ile devreye alınması planlanmaktadır.¹³²

Uluslararası doğalgaz boru hattının yanında ulusal doğalgaz boru hattının da Bölge'den geçmesi planlanmaktadır.

Aşağıdaki haritadan görülebileceği gibi Diyarbakır-Batman-Siirt arasında yapımı planlanan doğalgaz hattının gerçekleşme durumu üstlenici firmadan alınan bilgiye göre yaklaşık olarak % 50 oranındadır. Projenin planlanan zamanda (2011) biteceği tahmin edilmektedir.

Harita 22: Nabucco projesi ve Irak-Türkiye doğalgaz boru hattı planı

Kaynak: BOTAŞ, www.nabucco-pipeline.com

Harita 23: Türkiye yurtiçi doğal gaz boru hattı

Kaynak: BOTAŞ, 2010

6.7 Bilgi ve İletişim

6.7.1 Sabit ve Mobil Telefon Pazarı

Sabit telefon hattı aboneliğinde Türkiye genelinde yaşanan düşüş TRC3 Bölgesi'nde de yaşanmıştır. TRC3 Bölgesi sabit hat abone sayısındaki söz konusu düşüş 2008-2009 zaman diliminde yaklaşık % 11 olarak gerçekleşmiştir. TRC3 Bölgesi sabit hat abone sayısı Aralık 2009 tarihinden itibaren de düşmeye devam ederek Mart 2010 tarihinde 122.813 kişiye gerilemiştir. Aralık 2008-Mart 2010 aralığını kapsayan TRC3 Bölgesi ve Türkiye sabit hat abone sayıları ve penetrasyonu grafiği aşağıdaki gibidir:

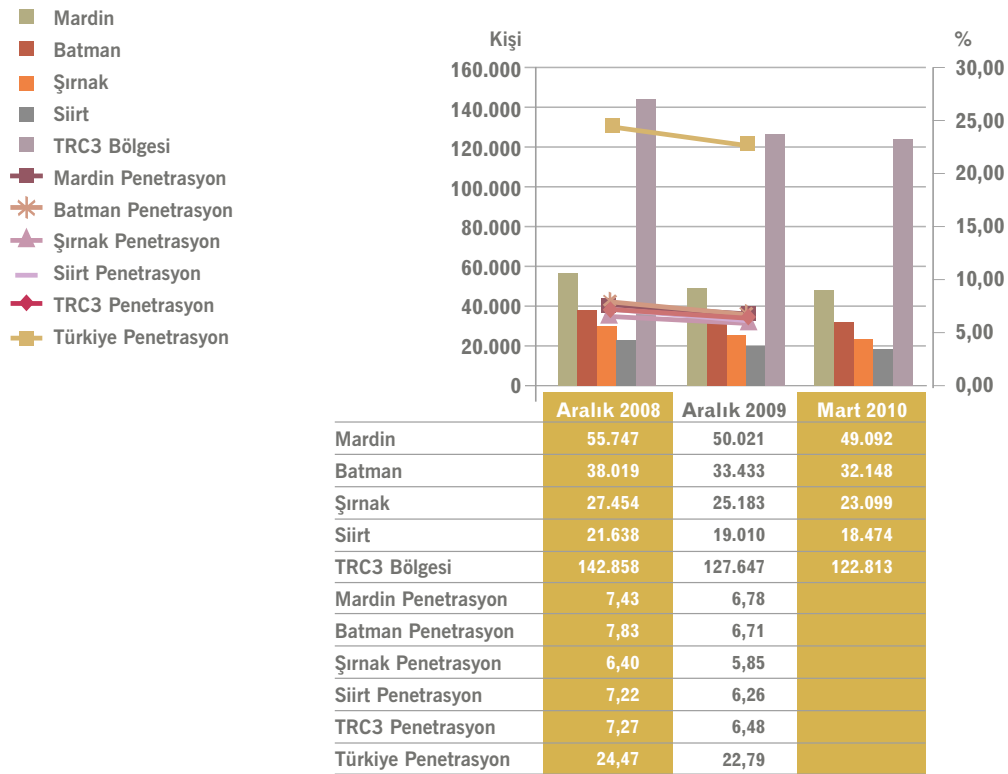
2009 Aralık itibarıyla TRC3 Bölgesi sabit hat penetrasyonu 6,48 iken, Türkiye geneli sabit hat penetrasyonu 22,79 olarak hesaplanmıştır.

kaldığının bir göstergesidir.

Kasım 2008 tarihinde yürürlüğe giren mobil numara taşınabilirliği uygulaması sonucu TRC3 Bölgesi mobil abone sayısında Türkiye genelinde olduğu gibi bir düşüş yaşanmıştır. Aralık 2008-Mart 2010 aralığını kapsayan TRC3 Bölgesi ve Türkiye mobil abone sayıları ve penetrasyonu grafiği Şekil 130'deki gibidir:

TRC3 Bölgesi ve Türkiye mobil abone penetrasyonu oranları göz önüne alındığında sabit telefon abone

Şekil 129: TRC3 Bölgesi ve Türkiye sabit hat abone sayıları ve penetrasyonu

Kaynak: BTK, 2010

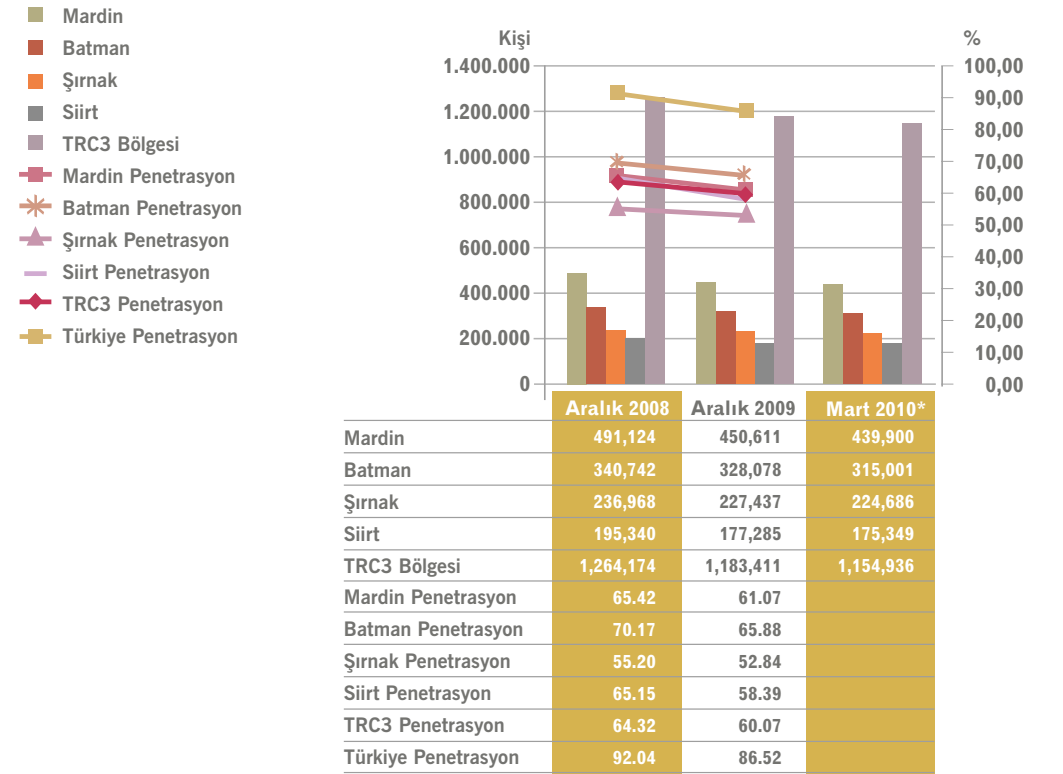
100 kişi başına düşen abonelik sayısını ifade eden penetrasyon oranı rakamlarına bakıldığında TRC3 Bölgesi sabit hat penetrasyonunun Türkiye ortalamasından çok altında olduğu görülmektedir.

Bu rakamlar, Bölge'de en temel haberleşme araçlarından olan sabit hat kullanımının bile çok düşük

penetrasyonu tablosundaki gibi TRC3 Bölgesi'nin penetrasyonu Türkiye ortalamasının gerisindedir.

Türkiye geneli için 86,52 olan mobil abone penetrasyonu TRC3 Bölgesi için 60,07'dir.

Şekil 130: TRC3 Bölgesi ve Türkiye mobil abone sayıları ve penetrasyonu

Kaynak: BTK, 2010

Mobil abone penetrasyonu bakımından Batman 65,88 ile TRC3 Düzey 2 Bölgesi illeri arasında ilk sırada yer almaktadır. Batman'ı sırası ile Mardin (61,07), Siirt (61,07) ve Şırnak (61,07) izlemektedir.

Türkiye içinde alan bakımından yaklaşık % 3,4 ve nüfus açısından % 2,7 oranında bir paya sahip olan TRC3 Bölgesi Mart 2010 itibarıyla 2G baz istasyonu sayısı bakımından Türkiye'de % 1,94 ve 3G baz istasyonu sayısı bakımından % 0,89'luk bir paya sahiptir.¹³³ Bu durumun coğrafi yapı ve nüfus dağılımı özellikleri kaynaklı olduğu söylenebilir. Aralık 2008-Mart 2010 dönemi TRC3 Bölgesi ve Türkiye baz istasyonu sayısı tablosu aşağıdaki gibidir:

Mobil kapsama alanı bakımından tüm TRC3 Düzey 2 Bölgesi illeri erişebilir durumdadır.

Bina dışı nüfus kapsama oranı açısından tüm TRC3 Bölgesi illeri % 96 seviyesinin üzerindedir.

Coğrafi alan kapsama oranı bakımından Şırnak ve Siirt'in düşük değerlere sahip olması yeryüzü şekillerinin engebeli olması ve yerleşim yerlerinin dağınıklığı ile açıklanabilir. Mart 2010 tarihine ait TRC3 Düzey 2 Bölgesi illeri mobil kapsama oranları tablosu

Tablo 115: TRC3 Bölgesi ve Türkiye baz istasyonu sayısı

	TRC3 Bölgesi	Türkiye	TRC3 / Türkiye (%)
2008-Aralık (2G)	582	35.058	1,66
2009-Aralık (2G)	731	38.982	1,88
2010-Mart (2G)	766	39.558	1,94
2010 (3G)	89	9.952	0,89

Kaynak: BTK, 2010

¹³³TÜİK, 2010

aşağıdaki gibidir:

Tablo 116: TRC3 Düzey 2 Bölgesi illeri mobil kapsama oranları (2010 Mart)

	Bina Dışı Nüfus Kapsama Oranı (-104 Dbm)	Bina Dışı Coğrafi Alan Kapsama Oranı (-104 Dbm)
Mardin	% 99.52	% 95.69
Siirt	% 96.46	% 70.55
Batman	% 96.40	% 80.83
Şırnak	% 97.75	% 62.54

Kaynak: BTK, 2010

TRC3 Bölgesi'nin 2010 ilk çeyreğindeki hizmet kalitesi değerleri tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 117: 2010 Yılı ilk çeyreğinde Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt illerine ait toplam hizmet kalitesi değerleri

Arama Blokaj Oranı	< % 5
Arama Başarısızlık Oranı	< % 2
TRC3 Bölgesi İllerine Bağlı Köylerde Hiç Kapsama Olmayan Yerleşim Yerleri Sayısı	63

Kaynak: BTK, 2010

6.7.2 İnternet

İnternet abone sayısı Türkiye genelinde 2008-2009 döneminde % 13 oranında artmış, Aralık 2009-Mart

2010 döneminde ise yaklaşık % 3 oranında azalmıştır. 2009 yılı 3'üncü çeyreğinde uygulamaya geçen 3G mobil hizmetlerinin söz konusu azalışta önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir.¹³⁴ TRC3 Bölgesi sabit in-

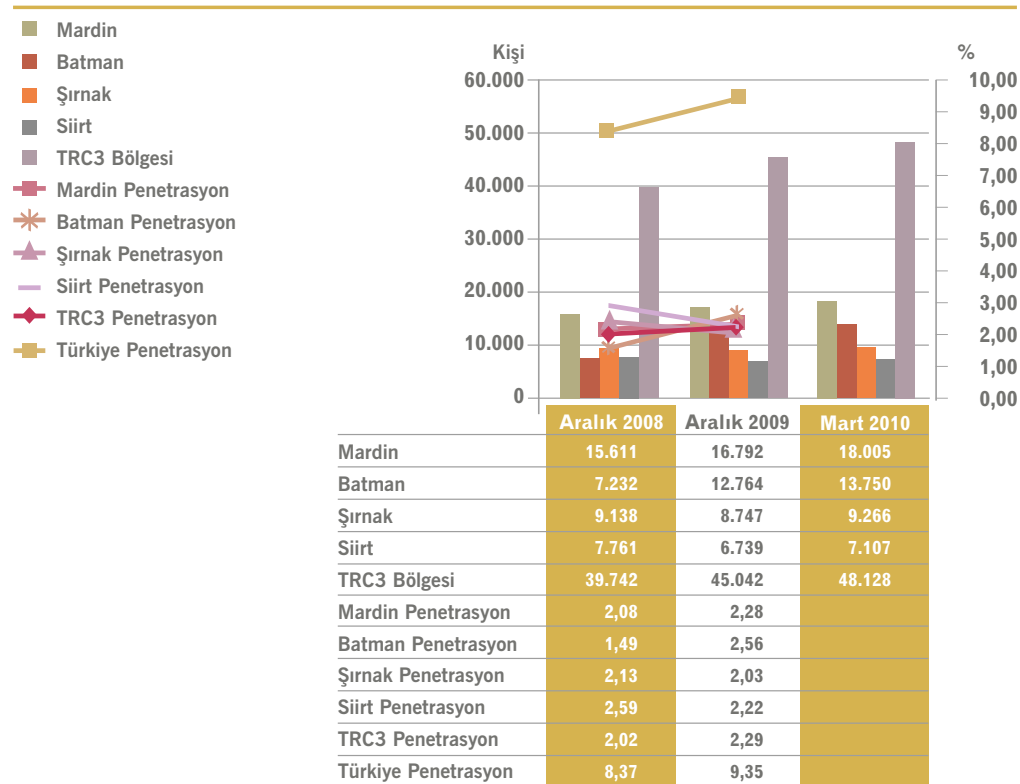
ternet abonesi rakamları 2008-2009 döneminde Türkiye geneli ile paralel bir davranış sergileyerek % 13 oranında artmıştır. 3G mobil uygulamasının etkileri TRC3 Bölgesi'nde daha az hissedilmiştir.

Sabit internet penetrasyonu sayısı bakımında Aralık 2009 itibarıyla TRC3 Bölgesi % 2,29 ortalama ile % 9,35 olan Türkiye ortalamasının oldukça gerisindedir.

Sabit internet abonesi sayısı Aralık 2009-Mart 2010 döneminde % 6 oranında artarak 48.128 olmuştur.

Aralık 2008-Mart 2010 aralığını kapsayan TRC3 Bölgesi ve Türkiye sabit internet abone sayıları ve penetrasyonu grafiği yan sayfada yer almaktadır:

Şekil 131: TRC3 Bölgesi ve Türkiye sabit internet abone sayıları ve penetrasyonu

Kaynak: BTK, 2010

SOSYAL SERMAYE ve KURUMSAL YAPI

Sosyal Sermaye ve Kurumsal Yapı

7

Bölge'deki kurumsal yapı ve sosyal sermayenin oluşmasında merkezi yönetim teşkilatının, yerel yönetimlerin ve STK'ların idari, teknik ve mali kurumsal kapasiteleri ile Bölge'deki kurumların birbirleriyle etkileşim, ortak karar alma, yönetim ve ağ kurma kapasitelerinin güçlendirilmesi önem taşımaktadır.

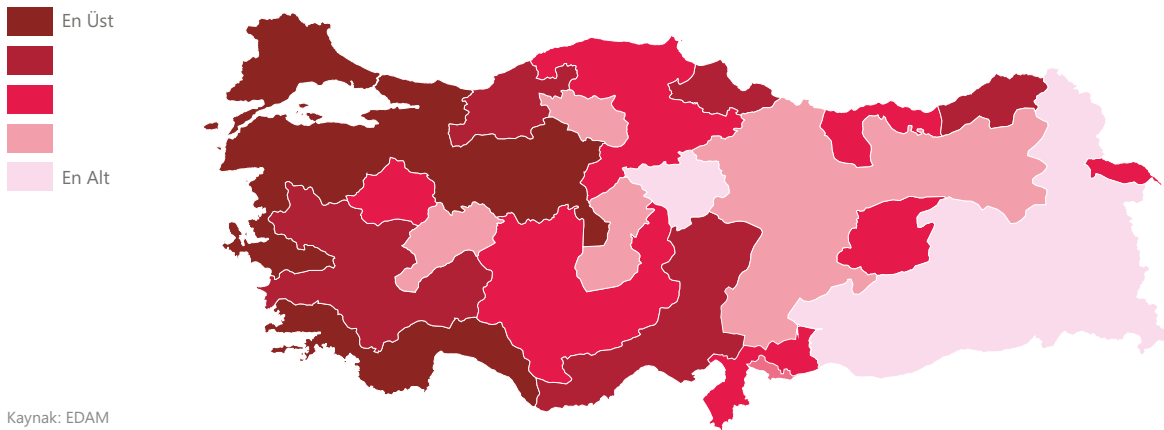

Sosyal sermaye kavramı insani ve yaratıcı sermayenin belli şehir ve bölgelerde yoğunlaşmasını açıklamak için kullanılan bir kavramdır. Sosyal sermaye belli bir bölge ya da şehirdeki kişi, kurum ve kuruluşların kapasitelerinin toplamına değil birbirleriyle etkileşim düzeyine dayanır ve bu etkileşimin söz konusu bölge ya da şehirdeki yenilikçi ve yaratıcı kapasiteyi arttırdığı öne sürülmektedir. Türkiye'de sosyal sermayenin durumunu ölçmek için EDAM tarafından oluşturulan endekse göre sosyal sermaye ülkenin batısında yoğunlaşmış olup, Güneydoğu ve Doğu Anadolu illerinde en düşük düzeydedir.¹³⁵

ma İdaresi Başkanlığı (GAP BKİ) ve Dicle Kalkınma Ajansı (DİKA) faaliyet göstermektedir.

GAP BKİ, 1989 yılında “Güneydoğu Anadolu Projesi” kapsamına giren yörelerin süratle kalkındırılması, yatırımların gerçekleştirilmesi için plan, altyapı, ruhsat, konut, sanayi, maden, tarım, enerji, ulaştırma ve diğer hizmetleri yapmak veya yaptırmak, yöre halkının eğitim düzeyini yükseltmek için gerekli tedbiri almak veya aldirmek, kurum ve kuruluşlar arasındaki koordinasyonu sağlamak” gibi geniş yetkilerle Ankara merkezli olarak kurulmuştur.

Harita 24: Türkiye'de illere göre sosyal sermaye gelişmişlik düzeyi

Kaynak: EDAM

Bölge'deki kurumsal kapasitenin geliştirilmesi GAP Eylem Planı'nın Bölge için belirlediği 4 gelişme ekseninden biri olarak tanımlanmıştır.

7.1 Bölgesel Düzeydeki Kurum ve Kuruluşlar

TRC3 Bölgesi'nde bölgesel düzeyde örgütlenen kamu kurumları, özerk bölgesel kamu kuruluşları ve merkezi yönetimin bölgesel teşkilatı olarak incelenebilir. Bölge düzeyindeki özerk kamu kuruluşları GAP BKİ ve DİKA olup Bölge düzeyinde örgütlenen diğer kuruluşlar merkezi kuruluşların Bölge müdürlükleridir.

7.1.1 Bölgesel Düzeydeki Özerk Kamu Kuruluşları

Bölgesel düzeyde faaliyet gösteren ve tüzel kişiliğe sahip kuruluşlar olarak Bölge'de GAP Bölge Kalkın-

GAP BKİ Başkanlığı 2009 yılında Şanlıurfa'ya taşınmıştır. Şu anda kuruluşun hem merkezi hem de Bölge Müdürlüğü Şanlıurfa'da bulunmaktadır.

GAP İdaresi Türkiye'de oluşturulan ve uzun yıllar faaliyet gösteren geniş yetkilerle donatılmış ilk bölgesel kalkınma kuruluşu olarak Bölge'de 21 yıllık deneyime ve çok yönlü bir birikime sahiptir. GAP'ın bölge kalkınmasına kazandırdığı ivme GAP öncesi ve sonrası Bölge'nin sosyal ve ekonomik karşılaştırmalı durumuna bakılarak görülebilir. 2008-2012 yılları için hazırlanan GAP Stratejik Planı'nda yapılan paydaş analizine göre İdare'nin en başarılı bulunduğu alan “Tanıtım”, en az başarılı bulunduğu alan ise “Eğitim”dir. GAP BKİ ile işbirliğinin etkin ve verimli olduğunu düşünenler merkezi kamu kuruluşları ve ulusal düzeyde faaliyet gösteren STK'lardır. “GAP BKİ'nin stratejik planına göre Bölge'de faaliyet gösteren STK'lar, merkezi yönetimin Bölge'deki taşra teşkilatı, Bölge milletvekilleri ve yerel yönetimler İdare ile yaptıkları işbirliğini verimli ve etkin bulmamaktadır. İl bazında değerlendir-

dirildiğinde ise özellikle Siirt ve Şırnaklı paydaşların GAP ile iletişim ve işbirliklerini yetersiz bulduğu görülmektedir.

Dicle Kalkınma Ajansı (DİKA) 2008 yılında kurulmuş olmasıyla beraber esnek ve dinamik yapısı ile diğer kurumlardan ayrılmaktadır ve paydaşların kurumdan beklentileri çok yüksektir. DİKA'nın her ay bir araya gelen Yönetim Kurulu'nda 4 ilin Valileri, Belediye Başkanları, İl Genel Meclisi Başkanları ve Sanayi Ticaret Odalarının bulunması hem Ajans'ın Bölge'deki idari gücü anlamında hem de farklı kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamasında önemli bir etkidir. Yılda 2 defa toplanan ve her ilden yaklaşık 25 kamu kurum ve kuruluşu ile STK temsilcisini kapsayan Kalkınma Kurulu Bölge düzeyinde 4 ilden paydaşların bulunduğu yeni bir platform yaratmıştır. Öte yandan personel kapasitesinin yetersizliği ve yeni kurulmuş olmasından dolayı Bölge'deki tanınırlığı ve deneyimi ile Bölge hakkındaki bilgi veri tabanının henüz yeterince gelişmiş olmaması DİKA'nın yaşadığı güçlüklerden bazılarıdır. Bunun yanında Kalkınma Ajanslarına genel bütçeden yapılan mali ödenek aktarımında gelişmişlik düzeyinin yanı sıra nüfus kriterinin de göz önüne alınması ve yerel yönetimlerin katkı paylarının gelişmiş bölgelerde daha yüksek düzeyde olması sebebiyle, kaynak dağılımında Bölge dezavantajlı konumda bulunmaktadır.

GAP Bölgesi'nde 3 Kalkınma Ajansının da faaliyete geçmesiyle birlikte Kalkınma Ajansları GAP'ın yerelde, yerel paydaşlarla irtibatla işbirliği yapabileceği önemli bir paydaş haline gelmiş, GAP BKİ de GAP Bölgesi'nde faaliyet gösteren Ajanslar için bölge genelinde gerçekleştirilebilecek ortak faaliyetlerin koordinasyonunu sağlayabilecek önemli bir kurumdur.

7.1.2 Bölge Müdürlükleri

TRC3 Bölgesi'ni kapsayan bölgesel düzeyde örgütlenen kamu kurumlarının ve bankalarının birçoğu Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak illeri dışında bulunmaktadır. Başvuru noktasının uzaklığı Bölge'nin hem bu alanlarda kurumların yaptığı çalışmalardan ya da açılan ihalelerden haberdar olmaması hem de bürokratik işlem takibinin zorlaşarak başvuru sahibini caydırmasıyla sonuçlanabilmektedir.¹³⁶ Bölge müdürlüklerinin çok geniş bir alanı kapsamı; beşeri, mali ve teknik kapasitesinin gerekli düzeyde olmaması durumunda tüm Bölge'nin taleplerine yetişilememesi ne sebep olmaktadır.

TRC3 Bölgesi'nde merkezi kuruluşların bölge müdür-

lüklerinden sadece TPAO, TEİAŞ ve TÜİK bulunmaktadır. Bu durum idari bakımdan bu 4 ilin Güneydoğu Anadolu Bölgesi illeri içerisinde merkezi değil dışsal bir konumda bulunduğunu göstermektedir. TRC3 Bölgesi illeri KOSGEB, TCDD, DSİ, Koruma Kurulu, Vakıflar Bölge Müdürlüğü ve İller Bankası'nın bölgesel örgütlenmesinde farklı birimlere bağlıdır. Bu durum da Düzey 2 Bölgesi ölçeğindeki verilerin dağınık halde bulunmasına sebebiyet vermektedir.

Düzey 2 Bölgelerinde örgütlenen ve Bölge'nin sosyal ve ekonomik kalkınmasını hızlandırmak amacıyla Bölge'deki kurum, kuruluşlar, özel sektör, sivil toplum ve diğer paydaşlar arasında koordinasyonu sağlamakla görevli Ajansların bu koordinasyonu sağlayabilmeleri için diğer kamu kurumlarının bölgesel örgütlenmelerini Düzey 2 Bölgelerine paralel bir şekilde gerçekleştirmeleri gerekliliği önümüzdeki dönemde artacaktır.

7.2 İl ve İlçe Düzeyinde Merkezi Yönetim Taşra Teşkilatı

Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde Valilik ve Kaymakamlıklar, ilde ve ilçede örgütlü sivil toplumun yeterince gelişmemiş olması ve yerel yönetimlerin mali ve beşeri kaynaklar açısından kısıtlı imkanlara sahip olması sebebiyle Batı'dakine göre daha baskın bir rol oynamaktadır. Bu nedenle Valilik ve Kaymakamlıkların kurumsal kapasitesi ilin gelişmesi açısından önemli bir etkiye sahiptir.

7.2.1 Valilikler

Bölge'deki Valilikler personel kapasitesi açısından üniversite mezunu personele sahip olmalarıyla ildeki diğer kurum ve kuruluşlara göre avantajlı bir konumdadır. Bölge'de Valiliklerde çalışan personelin % 69'u üniversite veya yüksekokul mezunu olup, % 26'sı lise ve dengi, % 6'sı ise ilköğretim mezunudur.¹³⁷

Valiliklerde personele yönelik birtakım hizmet içi eğitimler yürütülmekte olup, AB Mali Yardımları, proje hazırlama ve proje döngüsü yönetimi, kamu ihale mevzuatı, e-İçişleri, kamu hesapları bilgi sistemi, strateji geliştirme ve Kamu Etik Kanunu alanlarında ilave eğitim ihtiyaçları dile getirilmektedir.

4 ilin Valiliklerinde de bir proje koordinasyon birimi faaliyet göstermekte olup, bu ofisler ulusal ve uluslararası programları takip ederek ilde sosyal ve ekonomik ihtiyaçların karşılanması için projeler üretmekte ve kaynak geliştirmektedir.

¹³⁵ EDAM endeksine göre sosyal sermayeyi ölçmek için kullanılan göstergeler “hanehalkı büyüklüğü, 100.000 kişi başına doktor, 100.000 kişi başına sinema sayısı, 1000 kişi başına gazete tirajı, kız okullaşma oranı, 1000 kişi başına STK sayısı, kişi başı konut elektrik tüketimi, net göç, okuma yazma oranı”dır. EDAM, Türkiye için bir Rekabet Endeksi, 2009

¹³⁶ Kalkınma Kurulu İhtisas Komisyonları Toplantısı, 13/07/2010

¹³⁷ Valilik Kurumsal Kapasite Anket Sonuçları, DİKA, Ağustos 2010

Dokuzuncu Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme ÖİK Raporu'nda belirtildiği gibi bölgesel gelişmenin sağlanabilmesi için ildeki kamu kurumlarının ilin stratejik gelişmesine yönelik araştırmalar yaparak bu alanlardaki gelişmelere ön ayak olması gereklidir. İlde planlama ve koordinasyon faaliyetlerini yürütmekte olan İl Planlama Müdürlükleri, Sekizinci Kalkınma Planı'yla birlikte uygulamaya giren İl Gelişme Planlarının hazırlanmasından sorumludur. Türkiye'de bugüne kadar 10 tane İl Gelişme Planı hazırlanmıştır. Bunlar içerisinde TRC3 Bölgesi'nden sadece Batman için Mersin Üniversitesi işbirliğiyle bir İl Gelişme Planı hazırlanmasına başlanmış fakat çalışmalar çeşitli sebepler yüzünden sonuçlandırılmamıştır.

Valiliklerin ilde yürüttüğü araştırma faaliyetlerine baktığında Siirt ve Mardin'de özellikle illerin turistik ve kültürel değerlerini gün ışığına çıkarmaya yönelik araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Bunun yanında her iki Valilik de toplumsal şiddet olaylarına yönelik araştırmalar yürütmüştür. Batman'da ise ilin ekonomik altyapısını geliştirme amaçlı araştırma çalışmalar göze çarpmaktadır.

Valiliklere uygulanan kurumsal kapasite anket sonuçlarına göre Valiliklerin en sık işbirliği yaptıkları bölgesel ve yerel düzeydeki kurumlar arasında GAP, Merkez belediye, İlçe belediyeleri, Kaymakamlıklar, Kalkınma Ajansı, Ticaret ve Sanayi Odası, OSB, DŞİ, Karayolları ve İller Bankası Bölge Müdürlükleri öne çıkmaktadır.¹³⁸

Bölge'deki Valilikler, merkezi kamu kurumları arasından en çok DPT ile işbirliğinde bulunmakta, bunun ardından İç İşleri Bakanlığı ve ABGS gelmektedir. İldeki üniversite ile işbirliği düzeyi yüksek olup, il dışındaki üniversiteler ve araştırma kurumları ile işbirliği düşük düzeydedir.

Valilik ve bağlı kamu kurumlarının yerelde Bölge'deki STK'larla, meslek odalarıyla, özel sektör temsilcileriyle, ulusal düzeyde üniversite ve TÜBİTAK gibi kuruluşlarla, uluslararası düzeyde ise Türkiye'deki elçilikler aracılığıyla Bölge'deki mevcut sektörlerle yönelik ortaklıklar kurması işbirlikleri geliştirmesi Bölge'deki kamu kurum ve kuruluşlarının kapasitesini geliştirici etkiye bulunacaktır.

7.2.2 Kaymakamlıklar

Kaymakamlıklar, Bölge'de bazı ilçelerin, şehir merkezlerinden daha kalabalık nüfusa, daha gelişmiş ekonomik ve sosyal yaşama sahip olması, ilçeler arasındaki mesafelerin birbirine uzaklığı ve ilçelerin sos-

yo-kültürel yapısının birbirinden farklı olması dolayısıyla kalkınma planlarının ilçedeki uygulamaları ve yansımaları açısından öneme sahiptir. Kaymakamlıkların ve bağlı birimlerin kurumsal kapasiteleri, ilçedeki bölgesel gelişme plan ve programlarının uygulanabilmesi için mevcut idari zemini ortaya koymaktadır.

Bölge'de Kaymakamlıklar ilçedeki bağlı kamu kuruluşları dışarıda tutulduğunda hizmet personeli dahil oldukça düşük bir personel kapasitesiyle (ortalama 6 kişi) hizmet vermektedir. İlçe'deki diğer kamu görevlileriyle (doktorlar, öğretmenler, kolluk kuvvetleri vs.) birlikte düşünüldüğünde Kaymakamlığa bağlı olarak çalışan personel ilçenin büyüklüğüne bağlı olarak ortalama 2.049 (Cizre) ile 73 (Güçlükonak) arasında değişmektedir.¹³⁹

Kaymakamlıklarda çalışan personelin eğitim ihtiyaçları arasında proje hazırlama, e-Bakanlık, yabancı dil, bilgisayar, e-İç İşleri, kültür ve turizm, halkla ilişkiler, muhasebe ve web tasarımı sıralanmaktadır.

Bölge'deki 26 Kaymakamlıktan 16'sının proje ofisi ya da proje sorumlusu bulunmaktadır. Kaymakamlıkların projeler için kullandıkları kaynakların başında % 73 ile SODES gelmekte, SODES'i sırasıyla Avrupa Birliği (% 10), GAP (% 6), KDRP (% 5), Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı (% 4) ve İŞKUR (% 1) izlemektedir. Bunların yanında KÖYDES projeleri de Kaymakamlıklar bünyesindeki Köye Hizmet Götürme Birlikleri'nce uygulanmaktadır.

Kaymakamlıklar tarafından ilçedeki kurum ve kuruluşları bir araya getiren bir takım platformlar toplanmaktadır. Bunlar arasında gelen İlçe İdare Kurulu, Sosyal Yardımlaşma Vakfı Mütevelli Heyeti, İlçe Trafik Komisyonu, İlçe Asayiş Komisyonu, Milli Müdafaa Komisyonu, İlçe İnsan Hakları Komisyonu Kurulu, İlçe Hıfzısıhha Kurulu, İlçe Tüketici Sorunları Hakem Heyeti gibi komisyonlar daha çok kamu paydaşlarını içermektedir. İlçedeki mevcut kurul ve komisyonlar dışında çok az sayıda Kaymakamlığın (Kızıltepe, Mazıdağı, Yeşilli, Aydınlar, Beytüşşebap, Erüh, Hasankeyf, Cizre) il düzeyindeki diğer kamu kurumları ve derneklerle işbirliği projeleri mevcuttur.

Kaymakamlıklar ilçelerde yönetişimin geliştirilmesinin yanında ilçenin sosyal gelişmesi, kültürel ve turistik tanıtımının yapılması bakımından da önemli bir role sahiptir. Bölge'deki Kaymakamlıklardan bir kısmı düzenledikleri kültürel ve sportif etkinliklerle bu anlamda iyi örnek oluşturmaktadır (örneğin Yeşilli Ki-raz Festivali, fuarlarda tanıtım, turnuvalar).

7.3 Yerel Yönetimler

TRC3 Bölgesi illerinde bulunan belediye ve köy sayısı aşağıda gösterilmektedir.

Tablo 118'den de görülebileceği üzere özellikle Mardin kırsalında yerleşim alanları nüfusa ve yüzölçümüne oranlandığında oldukça yoğundur. Mardin, Bölge illeri arasında en çok kırsal yerleşime sahip ildir.¹⁴⁰

2009 yılı itibarıyla TRC3 Bölgesi Mahalli İdareler Bütçe Dengesi Tablo 119'dan görülebilir.

Tablo 119'da görülebileceği gibi yerel yönetimler büt-

çe açığının en yüksek olduğu iller Şırnak ve Batman'dır. 90'lı yılların başında kurulan ve göç alan iller olan Şırnak ve Batman'da altyapı ihtiyaçlarına mevcut yerel yönetimlerin kaynakları yetiştirememektedir.

4 ildeki mahalli idarelerin gelir kaynaklarının dağılımı da Tablo 120'den izlenebilir.

Tablo 120'den görülebileceği üzere Bölge'de yerel yönetimlerin "Vergi Gelirleri" ile "Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri"nin toplam yerel yönetim gelirlerinde oluşturduğu oran, Türkiye ortalamasına göre düşüktür. Bölge'de gelir düzeyinin düşük olması sebebiyle belediye vergi gelirleri de düşük kalmakta, bu durum belediyelerin iktisadi teşebbüslerinin olmaması, Bölge'de

Tablo 118: TRC3 Bölgesi'nde belediye ve köy sayıları

	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt	TRC3
Toplam Belediye Sayısı	31	12	20	13	76
İlçe Belediye Sayısı (Merkez İlçeler Dâhil)	10	6	7	7	30
Belde Belediye Sayısı	21	6	13	6	46
Köy Sayısı	579	274	234	280	1367

Kaynak: TÜİK

Tablo 119: TRC3 mahalli idareler bütçe dengesi¹⁴¹ (bin TL)

	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt	TRC3	TR
Gelirler	277.385	187.821	145.505	131.545	742.256	42.477.177
Giderler	284.625	200.039	161.549	115.662	761.875	48.227.119
Bütçe Açığı	-7.240	-12.218	-16.044	15.883	-19.619	-5.749.942

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü

Tablo 120: Mahalli idareler gelir kaynaklarının dağılımı¹⁴² (bin TL)

	Mardin		Batman		Şırnak		Siirt		TRC3		TR	
	277.385		187.921		145.505		131.545		742.356		42.477.177	
Toplam Bütçe Giderleri	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
Vergi Gelirleri	7.298	3	9.380	5	1.805	1	2.067	2	20.550	3	3.776.080	9
Teşebbüs ve Mülkiyet Gelirleri	23.026	8	11.769	6	11.310	8	6.324	5	52.429	7	10.558.298	25
Alınan Bağış ve Yardımlar	119.868	43	78.496	42	42.986	30	69.079	53	310.429	42	5.860.460	14
Faizler Paylar ve Cezalar	123.885	45	87.453	47	89.352	61	54.033	41	354.723	48	19.885.113	47
Sermaye Gelirleri	3.308	1	723	0,38	21	0,01	42	0,03	4.094	1	1.333.119	3
Alacaklardan Tahsilatlar	*	*	*	*	31	*	*	*	31	0	1.064.107	3

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü

¹⁴⁰Bkz. "Sosyal Durum Analizi"

¹⁴¹T.C Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü, 2009 Yılı Mahalli İdareler Mali İstatistikler Bülteni-2, 2009 Ocak-Aralık İtibariyle Mahalli İdareler Bütçe Dengesi, s.208

¹⁴²T.C Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü, 2009 Yılı Mahalli İdareler Mali İstatistikler Bülteni-2, 2009 yılı Ocak-Aralık ayı itibarıyla Mahalli İdareler Bütçe Gelirleri tablosundan faydalanılarak hazırlanmıştır; s.209

¹³⁸Valilik Kurumsal Kapasite Anket Sonuçları, DİKA, Ağustos 2010

¹³⁹Ankete katılan 7 ilçe Kaymakamlık'a bağlı personel konusunda rakam vermemiştir.

Tablo 121: Mahalli idareler giderlerinin dağılımı¹⁴³ (bin TL)

	Mardin		Batman		Şırnak		Siirt		TRC3		TR	
	284.625		200.039		161.594		115.662		761.920		48.227.119	
Toplam Bütçe Giderleri	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
Personel Giderleri	92.121	32	57.103	29	39.053	24	41.276	36	229.553	30	9.531.236	20
Sosyal Güv. Kur. Öd.	12.685	4	9.091	5	5.434	3	6.106	5	33.316	4	1.483.466	3
Mal ve Hizmet Alımları	75.064	26	50.217	25	44.197	27	49.212	43	218.690	29	15.468.201	32
Faiz harcamaları	712	0	2.705	1	1.468	1	630	1	5.515	1	1.453.888	3
Cari Transferler	12.995	5	7.351	4	3.322	2	2.582	2	26.250	3	2.572.886	5
Sermaye Giderleri	88.987	31	71.760	36	65.300	*	15.581	13	241.628	32	15.331.530	32
Sermaye Transferleri	819	0,29	1.812	1	2.820	2	275	0,24	5.726	1	733.087	2
Borç Verme	1.242	0,44	*	0	*	*	*	*	1.242	0,16	1.652.825	3

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü

kentsel ulaşım ve içme suyu şebekesi gibi fiyatlandırılabilen belediye hizmetlerinin yaygın olmaması ve fatura tahsilat oranlarının çok düşük kalmasıyla birleştiğinde belediye gelirleri düşük kalmaya devam etmektedir. Belediyelerin mali kapasitesinin yetersiz olmasından dolayı altyapı eksiklikleri giderilememekte ve Bölge'de yeni yatırımların yapılması güçleşmektedir.

Yerel yönetimlerin giderlerine bakıldığında; personel giderlerinin genel giderler içerisinde Türkiye ortalamasına göre çok yüksek bir miktarı oluşturduğu görülmektedir. Mevzuata göre giderlerin en fazla % 30'unu oluşturabilen personel giderleri kalemi TRC3 Bölgesi genelinde tam % 30 sınırında seyretmektedir.¹⁴⁴

7.3.1 Belediyeler

Bölge'de belediyeler mali ve beşeri kapasite açısından oldukça zayıf durumdadır. Bölge belediyelerinde çalışan personelin eğitim durumuna bakıldığında % 3'ünün okuma yazma bilmediği, % 50'sinin ilkökul mezunu olduğu, % 37'sinin lise ve dengi okul mezunu olduğu, % 10'unun ise üniversite mezunu olduğu görülmektedir.¹⁴⁵ Belediyelerin özellikle ihtiyaç duyduğu, çevre mühendisliği, inşaat mühendisliği, mimarlık ve şehir bölge planlama gibi alanlardan mezun personele sahip belediye sayısının 26 belediye içerisinde birkaç taneyi aşmaması Belediyelerin teknik kapasitesi ile ilgili durumu ortaya koymaktadır. Belediyelerin eğitim ihtiyacı duydukları alanlar arasında bilgisayar, sosyal çalışmalar, belediye mevzuatı, zabıta, halkla ilişkiler, muhasebe, imar, itfaiye, çevre, stratejik planlama eğitimleri sıralanmıştır.

Belediyelerin ağ oluşturma ve ortaklık kurma faaliyet-

leri arasında kardeş belediyecilik, kent konseyleri ve üst birliklere üyelik yaygındır. Bölge'deki belediyeler parti aracılığıyla İstanbul, İzmir, Ankara, Mersin gibi büyükşehirlerden kardeş belediyeler bulmakta ya da İsveç (İdil, Şırnak), Suriye (Mardin) gibi ülkelerden kardeş belediye uygulamalarıyla dış ilişkilerini geliştirmektedir. Bölge'de Mardin ve Batman Belediyelerinin Kent Konseyleri ve Kent Konseyi'ne bağlı ihtisas komisyonları bulunmaktadır. Kent Konseylerinin kent yönetimindeki karar alma süreçlerine sivil katılımı sağlamak açısından katkısı büyüktür. Bölge'deki belediyelerin üye olduğu üst birlikler arasında Tarihi Kentler Birliği, GAP Belediyeler Birliği, Mezopotamya Sosyal Forumu, Dünya Belediyeler Birliği, Çevre Hizmet Birlikleri bulunmaktadır.

Bölge belediyelerinde yönetim kademelerinde kadınların temsil oranının yüksekliği dikkat çekmektedir. Bölge'deki Belediye başkanları arasında kadın başkanların oranı % 15, Belediye meclisi üyeleri arasında kadınların oranı % 9'dur. Bölge'de ankete katılan 19 belediyeden 7'sinin kadın-erkek eşitliği komisyonu bulunmaktadır. Henüz yeni kurulduğu ifade edilen bu komisyonlardan bazıları, belediyede kadın merkezleri kurulması için çalışmalar yapmaktadır. Ankete katılan belediyelerden yalnızca Derik Belediyesi'nin faal bir "kadın merkezi" bulunmaktadır, Şırnak Belediyesi ise "kadın danışma merkezi" açmak için çalışmalar yürütmektedir. Belediyeler Kanununda 2005'te yapılan değişikliklere göre Bölge'de nüfusu 50.000'i geçtiği için "kadın ve çocuk koruma evi" açmakla yükümlü 8 adet belediye bulunmaktadır. Bunlardan sadece Midyat Belediyesi'nin bir kadın koruma evi inşasının tamamlandığı fakat henüz faaliyete geçmediği, 30 çocuğa kreş hizmeti verildiği, Siirt Belediyesi'nin ise kadın koruma evi açma yönünde çalışmaları olduğu

tarafımıza bildirilmiştir. Ankete katılan belediyelerin hiçbirinde engelli, çocuk, gençlik veya spor merkezi bulunmamakta, ankete katılanlar arasında Kurtalan, Kızıltepe ve Uludere'de eğitim destek evleri bulunmaktadır.¹⁴⁶ Bölge'deki belediyelerin birçoğunun bulundukları yerlerde kültürel ve sportif etkinlikler, festivaller düzenlemeye ilgili oldukları görülmektedir. Derik Zeytin Festivali, Yeşilli Kiraz Festivali, Eruh Çırav Festivali, Beytüşşebap Kuzu Kırkma Festivali, Sason Bal ve Ceviz Festivali, Uludere Bahar Şenlikleri Bölge'de belediyeler tarafından düzenlenen ve yerel turizmi canlandırmaya katkıda bulunabilecek etkinliklerden bazılarıdır.

TRC3 Bölgesi'ndeki belediyelerin tamamına yakını gelirlerinin çok üzerinde bir borç yükü ile karşı karşıyadır. Ankete katılan Belediyelerin borç yükleri belediyenin büyüklüğüne göre değişmektedir.¹⁴⁷ Belediyelerin borçlarının en büyük kısmını prim borçları, vergi ve TEDAŞ borçları oluşturmaktadır. Belediyelerin borç birikimini mevcut yapıları ve imkânları ile çözebilmeleri uzun zaman gerektirmektedir. Belediyelerin tamamına yakını mevcut borç yükü ve haciz işlemleri yüzünden başta DİKA, AB ve İller Bankası olmak üzere ulusal ve uluslararası kurumların sunduğu hibe ve kredilerden faydalanamamaktadır. Borçların, ilgili kurumlarla uzlaşma müessesesi işletilerek yapılandırılması da kalıcı bir çözüm yolu değildir. Belediyelerin mali yapıları, yapılandırma sonrası oluşan borç taksitlerini düzenli olarak ödemeye uygun değildir. Bu nedenle ilk veya ikinci taksit ödemesinden sonra kesilen haciz işleminin, düzenli olarak yerine getirilemeyen yükümlülük nedeniyle yeniden başladığı görülmektedir. Bu durum, yerel yönetimler açısından "kısır döngü"ye dönüşmektedir.

Ankete katılan 19 belediyeden 7'si proje ofisi kurmuş olup, belediyeler tarafından 17 proje uygulanmaktadır. Kaymakamlık proje ofisleri tarafından uygulanan proje sayısının 79 olduğu düşünüldüğünde belediyelerin mevcut program ve hibe desteklerinden faydalanma oranının ne kadar düşük olduğu ortaya çıkmaktadır. Belediyelerin uyguladığı projelerde en büyük payı kredi niteliğinde olan İller Bankası projeleri oluşturmakta, geri kalan projeler de sırasıyla AB ve SODES tarafından desteklenmektedir.

2005'te değişen Belediyeler Kanunu'na göre Bölge'de nüfusu 50.000'in üzerinde olmasından dolayı stratejik plan hazırlamakla yükümlü 8 adet belediye bulunmaktadır. Bu belediyeler arasından 4 tanesinin stratejik planı bulunmaktadır. Belediyelerin planlama, veri yönetimi ve araştırma fonksiyonlarına yeterince personel ayıramadığı anketlerde ortaya çıkmaktadır.

TRC3 Bölgesi kurumsal kapasite anketi karşılaştırlabilir sonuçlar vermesi açısından sadece il merkezi ve ilçe belediyelerine (toplam 30 belediye) uygulanmıştır. Bu belediyeler dışında TRC3 Bölgesi'nde toplam 46 adet belde belediyesi bulunmaktadır. TRC3 Bölgesi'nde beldeler genellikle işsizliğin yoğun olduğu yerleşimlerdir. Beldelerde geçim kaynakları tarım, hayvancılık bazen de ticaretle sınırlıdır. Beldelerin ekonomik yapısının zayıf olmasından dolayı belde belediye gelirleri de oldukça düşük olup belediyenin idari kapasitesi de mali kapasitesiyle birlikte zayıf kalmaktadır. Oysa ki köy ve ilçe arasında kalan yerleşim yerlerine hizmet sunumu amaçlı kurulmuş belde belediyelerinin hizmet sunum kapasitesinin iyileştirilmesi belde halkının refahı açısından kilit önem taşımaktadır. Belde belediyeleri kurumsal kapasite bakımından küçük ilçe belediyeleri ile benzerlikler taşımaktadır.

İçişleri Bakanlığı nüfusu 10.000'in altında olan belediyelerin öncelik arz eden içme suyu ve yol altyapısı ihtiyaçlarının karşılanabilmesi amacıyla bir defaya mahsus olarak 2007-2008 yıllarında BELDES programını uygulamıştır. BELDES kapsamında Bölge'ye 6.446.076 TL kaynak aktarılmıştır. Belediyelerin altyapı projelerinin maliyeti düşünüldüğünde bu oldukça küçük bir rakamdır. TÜİK verilerine göre 2009 yılına gelindiğinde Bölge'de içme ve kullanma suyu şebekesi olmayan 3 belediye bulunmaktadır. İçme suyu arıtma tesisi olan belediye ise sadece 1 tanedir.¹⁴⁸ İçme suyu şebekesi bulunan belediyelerin bazılarında yeni gelişen mahallerde içme suyu altyapısı bulunmamaktadır ve kent genelinde eski ve yıpranmış şebekelerin kullanımı insan sağlığına zarar vermektedir. İnsan sağlığına zararlı şebekelerin onarılması gerekmektedir.

BELDES'ten sonra belediyelerin içme suyu şebekesi ve yol yapımı gibi öncelik arz eden altyapı ihtiyaçlarını giderebilmeleri için sistematik bir destek mekanizması oluşturulmamıştır. Mevcut durumda belediyeler öncelikli altyapı projeleri için Valilik aracılığıyla İçişleri Bakanlığı'na başvurabilmekte İçişleri Bakanlığı da projeyi değerlendirerek Maliye Bakanlığı'na ve İller Bankası'na yönlendirmektedir.

Belediyelerin öncelik arz eden altyapı projelerini gerçekleştirebilmek için en sıklıkla başvurduğu kaynaklardan birisi de belediyelere kredi sağlayan İller Bankası'dır. İller Bankası tarafından Bölge'de gerçekleştirilen projeler hem konu hem büyüklük bakımından çeşitlilik arz etmektedir. Halen devam eden İller Bankası projeleri kapsamında Mardin'in dört beldesinde içme suyu şebekesi, Mardin'in Dargeçit ve Şırnak'ın

¹⁴³T.C Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü, 2009 Yılı Mahalli İdareler Mali İstatistikler Bülteni-2, 2009 yılı Ocak-Aralık ayı itibarıyla Mahalli İdareler Bütçe Gelirleri tablosundan faydalanılarak hazırlanmıştır; s.210

¹⁴⁴ Bu bölüm TRC3 Bölgesi Belediyeler Kurumsal Kapasite Anketi, DİKA, Ağustos 2010 çalışması sonuçlarına dayanılarak hazırlanmıştır.

¹⁴⁵ Bölge'deki 30 ilçe ve merkez belediyesine uygulanan Kurumsal Kapasite anketine 19 Belediye katılmıştır.

¹⁴⁶ Ankete katılmamış olan Belediyelerden Nusaybin Belediyesinin bir kadın merkezi olduğu, Mazıdağı Belediyesinin bir gençlik merkezi olduğu saha ziyaretlerinde tespit edilmiştir.

¹⁴⁷ TRC3 Bölgesi Belediyeler Kurumsal Kapasite Anketi, DİKA, Ağustos 2010

¹⁴⁸ Bkz. Çevre ve Altyapı bölümü

İdil ilçesinde kanalizasyon yapılmaktadır.¹⁴⁹ Bölge'de özellikle yoğun göç baskısı yaşayan belediyelerin katı atık, kanalizasyon, içme suyu, dere ıslahı gibi altyapı ihtiyaçlarını karşılamadaki kaynak yetersizliği bilinmektedir. Dicle Kalkınma Ajansı 2010 yılında Ön Bölgesel Gelişme Planı öncelikleri doğrultusunda belediyelerin altyapı projelerine hibe sağlamıştır. 2010 yılında DİKA tarafından desteklenmeye hak kazanan 22 adet Küçük Ölçekli Altyapı Projesi arasında belediyelerin öncelikli ihtiyaçları arasında bulunan kanalizasyon, kentsel dönüşüm ve rehabilitasyon, belediye içme suyu ve atıksu projeleri önemli yer tutmaktadır.

7.3.2 İl Özel İdareleri

Bölge'deki İl Özel İdarelerinin faaliyetleri incelendiğinde, bu faaliyetler arasında belediye sınırı dışında kalan alanların yol, içme suyu ve kanalizasyon ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çalışmalar ile il genelinde eğitim ve sağlık hizmetlerine ilişkin yatırımların yer aldığı görülmektedir.

İl Özel İdarelerinin il düzeyinde planlama ile ilgili de görevleri bulunmaktadır. İl Özel İdaresi Kanununa göre, İl Çevre Düzeni Planı, Valilik koordinasyonunda, büyükşehirlerde büyükşehir belediyeleri, diğer illerde il belediyesi ve il özel idaresi ile birlikte yapılmakta, belediye ve il genel meclisleri tarafından onaylanmaktadır. Mardin, Batman, Şırnak, Siirt ve Hakkâri illerini kapsayan bir Çevre Düzeni Planı hazırlanmakta ve 2011'e kadar tamamlanması öngörülmektedir. Bölge'deki İl Özel İdareleri TRC3 Çevre Düzeni Planı'nın il düzeyindeki hazırlıklarını Belediye, Valilik, İl Çevre Orman Müdürlüğü ile birlikte yürütmektedir. Çevre Düzeni Planı yanında İl Özel İdarelerinin "stratejik plan ile yatırım ve çalışma programları" ve "belediye sınırları dışındaki alanların imar planlarını" görüşmek ve karara bağlamak yetkisi vardır.¹⁵⁰ Bölge'deki İl Özel İdarelerinin stratejik planlama birimleri oluşturarak stratejik plan ve bütçeleme faaliyetlerine başladığı görülmektedir. İl Özel İdareleri, ildeki altyapı ihtiyaçlarının ellerindeki mevcut kaynaklara göre önceliklendirmesini nüfus bazında yapmaktadır.

Bölge'de İl Özel İdareleri gerek mali gerek teknik ve teknolojik kapasite anlamında mevcut kamu kurumları ve yerel yönetimler arasında donanımlı görülebilir. İl Özel İdarelerinin kurumsal anlamda en önemli sorunu nitelikli personel ihtiyacı ve norm kadroların dolu olmasından dolayı ihtiyaç duyulan nitekte personel alımının gerçekleşmemesidir. İl Özel İdarelerinin mali anlamda da kaynakları kısıtlıdır. İl

Özel İdaresine gelen bütçe rakamı büyük gözükse de, bütçenin önemli bir kısmı ildeki diğer kamu kurumlarına aktarılmakta, gelen kaynağın yaklaşık % 25'i kadarı hizmete dönüşmektedir.¹⁵¹ Bölge'deki İl Özel İdareleri arasında Şırnak İl Özel İdaresi, İldeki Tır Parkı ve Kömür Madeninin Rödövars Sözleşmesi karşılığında kiralınması sayesinde gelir kaynakları açısından avantajlı bir yapıya sahiptir. İl Özel İdaresi bu konudaki avantajını eğitim yatırımları ve hizmet alımı yoluyla teknik kadro oluşturma yönünde değerlendirmektedir.

7.3.3 Köyler

Türkiye'de kırsal alanda yerel yönetim örgütlenmesi köylerden oluşmaktadır. Köy muhtarlarının idari görevlerinin yanı sıra bilinçlendirme, bilgilendirme, temel hizmetlerin sunumu ve köyün hizmet taleplerinin üst mercilere iletimi açısından da önemli rolleri bulunmaktadır. TRC3 Bölgesi'nde de Türkiye genelinde olduğu gibi kimi köyler kırsal kalkınma açısından iyi örnekler oluştururken, kimi köylerin ise henüz içme suyu, yol, elektrik, eğitim, sağlık gibi temel ihtiyaçları bile karşılanamamaktadır. Bu durum özellikle köyün daha büyük yerleşim yerlerine olan mesafesi, elde edilen gelir kaynaklarının türü, ya da doğal ve turistik değerlerin varlığından etkilenebilmektedir. (Örn: Dara antik kentini barındıran Mardin-Oğuz Köyü, şarap fabrikası bulunan Dereiçi köyü, tütünöyle ünlü Gurs vadisi köyleri vb. köyler kırsal kalkınma potansiyeline sahiptir.)

Köy, tek başına hem mali hem de idari anlamda zayıf bir kapasiteye sahiptir. Köyler ancak birbirleriyle ya da üst kademedeki yerleşim yerleriyle bir araya gelerek mali, teknik ve idari anlamda etki sahibi olabilecek bir kapasiteye kavuşabilir. "Köye Hizmet Götürme Birlikleri" vasıtasıyla Bölge'deki köyler yaklaşık son 20-30 yıldır ortak hizmetlerden faydalanabilmekte ve taleplerini ilçe ve il düzeyine daha kolay iletebilmektedir.

Son yıllarda artan kırsal kalkınma desteklerinin başırsı da yine köyler arasında ve köyün üst kademedeki yerleşimlerle işbirliklerinin ve köyler içinde/arasında kurulan kooperatiflerin sağlıklı bir şekilde işleyişine bağlıdır.

Türkiye genelinde köylerin önemli bir kısmının yol, su gibi temel altyapı ihtiyaçlarının karşılanamaması ve köylerin ve/veya ilçelerin mevcut mali kaynaklarıyla bu eksikliklerin tamamlanamayacağından yola çıkılarak 2005'ten bu yana İçişleri Bakanlığı Mahalli İda-

reler Genel Müdürlüğü tarafından İstanbul ve Kocaeli dışındaki illere bağlı köylerdeki temel altyapı eksikliklerinin ivedilikle tamamlanabilmesi amacıyla Köylerin Altyapısının Desteklenmesi (KÖYDES) projesi uygulanmaktadır. KÖYDES kapsamında köylerin nüfus ve ihtiyaç açısından öncelik arz eden içme suyu, köy yolu ve küçük ölçekli sulama projelerine ve bu konulardaki bakım ve onarım faaliyetlerine kaynak aktarılmaktadır. KÖYDES kapsamında 2005-2010 yılları arasında Bölge'ye toplam 294.000.000 TL kaynak aktarılmıştır.¹⁵²

2005 yılından bu yana KÖYDES sayesinde Bölge'de 1.428 içme suyu, 1.202 köy yolu projesi desteklenmiştir (Tablo 122). Buna rağmen Bölge'deki köyler hala yol ve içme suyuna erişim konusunda güçlükler yaşamaktadır. Aşağıdaki tablodan Mardin, Batman ve Siirt'te uygulanan içme suyu projelerinin yol projelerinden fazla olduğu, Şırnak'ta ise yol projelerinin içme suyu projelerine göre daha geniş yer tuttuğu söylenebilir.

Tablo 122: KÖYDES projeleri izleme tablosu

	İşlerin Durumu	İçme Suyu	Yol	Toplam
Mardin	Biten	586	363	949
	Devam eden	4	0	4
	Başlamayan	0	1	1
	Toplam	590	364	954
Batman	Biten	254	211	465
	Devam eden	1	1	2
	Başlamayan	0	0	0
	Toplam	255	212	467
Şırnak	Biten	216	267	483
	Devam eden	9	15	24
	Başlamayan	1	2	3
	Toplam	226	284	510
Siirt	Biten	352	340	692
	Devam eden	5	2	7
	Başlamayan	0	0	0
	Toplam	357	342	699
TRC3 Toplam Proje		1428	1202	2630

Kaynak: Mahalli İdareler (01/05/2010)

7.4 Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil Toplum Kuruluşlarının etkinliği ve karar alma süreçlerine katılımı demokratik yönetişimin bir ülke- de geliştirilmesinde kilit role sahiptir. Türkiye'de son yıllarda AB'nin sivil toplum geliştirme destekleri ve 2004 yılında değişen Dernekler Kanunu sonrasında

sivil toplum profesyonelleşerek özellikle büyük şehirlerde "üçüncü sektör" olma yolunda ilerlemektedir.

TRC3 Bölgesi kozmopolit yapısı, özel sektör ve devletin etkilerinin nüfusun büyük bir bölümü üzerinde sınırlı olması dolayısıyla sivil örgütlenmelere ihtiyaç duymaktadır.

TRC3 Bölgesi'nde sivil toplum kuruluşlarının ve aralarındaki işbirliğinin artması halkın talep ve ihtiyaçlarının hem yerelde hem de ulusal düzeyde dile getirilmesi ve karşılanması için etkin bir araç olacak, Bölge'deki kamu idareleri ve yerel yönetimler için etkin temas noktaları yaratacaktır.

Bölge'de halkın sivil toplum kuruluşları etrafında örgütlenmesi önünde engeller bulunmaktadır. Bunlar gelir ve bilgi düzeyinin düşük olmasının yanında toplumda aşiret yapısı ya da aile yapısı gibi unsurların bireysel katılım önünde engel oluşturması, "STK'lar arasında koordinasyon ve bilgilenim eksikliği bulunması, STK'ların kaynak ve donanım imkânlarının sınırlı olması"dır. Tüm bu ulusal ve bölgesel gelişmelerin ışığında, GAP Bölge Kalkınma Planı'nda Bölge'de STK gelişimine özellikle önem verilmiştir.¹⁵³

Bölge'de dernekleşme Türkiye'deki 81 ile göre Tablo 123'den de görülebileceği üzere oldukça düşük bir düzeydedir. Bölge illerinde 100.000 kişi başına düşen dernek sayısı illere göre 39 ila 53 arasında değişirken Türkiye'de 100.000

kişi başına ortalama 117 dernek düşmektedir. Tablo 123'ten de anlaşılabileceği gibi dernek sayısı bakımından 4 il içerisinde Mardin en yüksek değerlere sahip iken nüfusa oranlandığında Batman'ın Bölge'de dernekleşme düzeyi en yüksek il olduğu görülmektedir. Bu durum Batman'ın en yüksek kentsel nüfus oranına sahip il olmasıyla açıklanabilir.

¹⁴⁹İller Bankası, 2010, <http://www.ilbank.gov.tr/?komut=det&id=62>

¹⁵⁰5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu

¹⁵¹Saha görüşmeleri

¹⁵²T.C. İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, 29/07/2010 tarihli ve 2010/T-30 sayılı YPK kararından sonra revize edilen ödenek miktarı verilerine dayanmaktadır. 29/07/2010 tarihli ve 2010/T-30 sayılı YPK kararı ile 29/3/2010 tarihli ve 2010/2 sayılı YPK kararlarına http://www.migm.gov.tr/Istatistik/iller_Baz%C4%B1nda_Dagitilan_KOYDES_Proje_Odenekleri.pdf adresinden ulaşılabilir.

¹⁵³GAP Bölge Kalkınma Planı Uygulama Programı, Cilt 3, s. 82

Tablo 123: TRC3 Bölgesi dernekleşme görünümü

	Dernek Sayısı	100.000 Kişiye Düşen Dernek Sayısı
Mardin	294	40
Batman	261	53
Siirt	182	42
Şırnak	123	39
Türkiye	85243	117

Kaynak: İl Dernekler Müdürlükleri, 2010

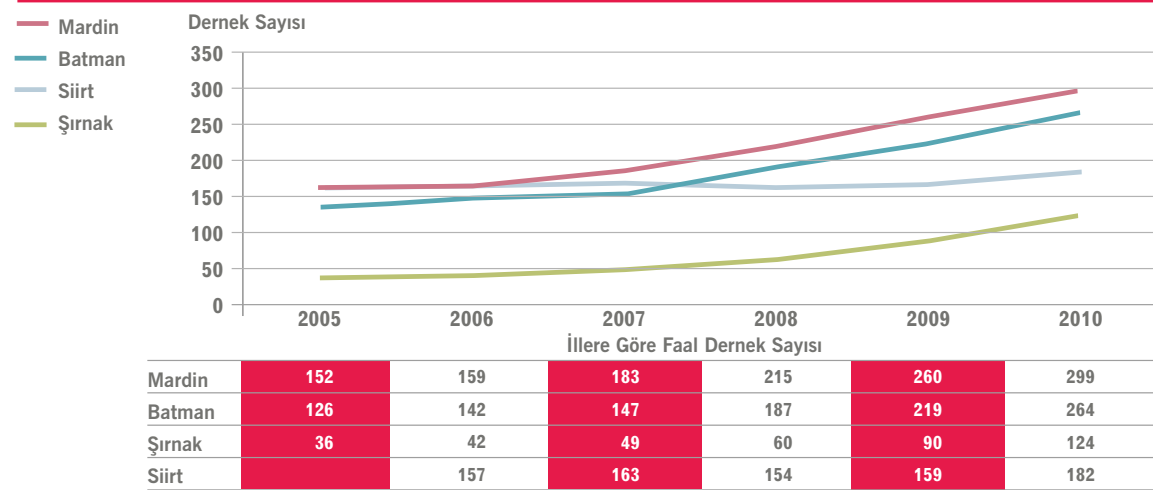
Bölge'deki dernekleşme durumu Türkiye geneline göre düşük kalsa da aşağıdaki tablodan da izlenebileceği üzere son yıllarda 4 ilde de gelişme eğilimindedir. SODES programının başladığı 2008 yılından sonra dernekleşme eğilimindeki artış hızlanmıştır. Siirt'teki

dernek sayısı diğer illerle kıyaslandığında hızlı bir artış veya azalış göstermemiştir.

TRC3 Bölgesi'nde illerdeki derneklerin yapısını ve iş-

leyişini anlamak, gelişme alanlarını saptamak için derneklerin konularına göre dağılımı tablo 124'den incelenebilir.

Aşağıdaki tablodan da izlenebileceği gibi 4 ilde de

Şekil 132: İllere ve yıllara göre faal dernek sayıları¹⁵⁴

Kaynak: İl Dernekler Müdürlükleri

Tablo 124: TRC3 Bölgesi derneklerin konularına göre % dağılımı

		Mardin %	Batman %	Şırnak %	Siirt %
Dört ilde de oranı yüksek olan dernekler	Mesleki Dernekler	16	12	15	12
	Cami / Kuran Kursu Dernekleri	5	8	5	13
Diğer illere göre oranı belirgin ölçüde yüksek olan dernekler	Eğitim, Sosyal ve Kültürel Dayanışma Amaçlı Dernekler	36	38	27	25
	Arama, Kurtarma ve Yardımlaşma Amaçlı Dernekler	1	2	6	4
Diğer illere göre oranı belirgin ölçüde düşük olan dernekler	Engelli Dernekleri	4	4	4	1
	Kadın Dernekleri	5	3	3	3
	Spor Dernekleri	18	17	14	15
	İş Adamı Dernekleri	3	2	6	3
	Gençlik Dernekleri	2	5	7	4
	Korucu/Şehit Aileleri/Gazi Dernekleri	3	2	1	12
	Çocuk Koruma Dernekleri	0	1	1	0
	İnsan Hakları Dernekleri	1	1	0	2
	Çevre/Doğa Dernekleri	1	2	1	1
	Turizm Dernekleri	4	1	2	3
	Sanat Dernekleri	2	2	2	3

Kaynak: İl Dernekler Müdürlükleri, 2010

derneklerin büyük bir kısmını eğitim, sosyal ve kültürel dayanışma amaçlı dernekler, spor kulübü dernekleri ve mesleki amaçlı dernekler oluşturmaktadır. Mardin, Batman ve Şırnak'ta bunlar sırasıyla derneklerin en çok yoğunlaştığı ilk üç grubu oluştururken Siirt'te Camii/Kuran kursu dernekleri mesleki derneklerden daha fazladır. Siirt Bölge illeri arasında açık ara farkla en yüksek Camii/Kuran kursu derneği sayısına sahip ildir. Bu durum Siirt'in sosyal yapısı, inanç ve ibadet merkezleriyle zengin bir il olmasıyla örtüşmektedir. Siirt'teki derneklerin diğer illere göre açık ara farkla yoğunlaştığı bir başka alan da "Korucu/ Gazi /Şehit dernekleri"dir. Siirt'teki derneklerin %12'sinin bu alanda faaliyet göstermesi Siirt'in toplumsal yapısı ve sivil toplumun gündemini oluşturan konular hakkında ipuçları vermektedir. Siirt'te diğer illere göre oranı düşük olan "engelli" ve "çocuk" dernekleri ildeki sosyal, kültürel dayanışma ve sosyal içermeyi desteklemek açısından geliştirilebilir.

Bölge illerinde "kadın dernekleri" ve "turizm dernekleri" açısından en yüksek orana sahip il Mardin'dir. "İşadamları" ve "gençlik" derneklerinde ise en yüksek oran belirgin şekilde Şırnak ilindedir. Genç nüfusunun yoğun olduğu Bölge'de gençlerin gençlik klüpleri ve dernekleri etrafında örgütlenmelerini geliştirmek hem gençlerin toplumsal hayata katılımını, gençlik sorunlarının gündeme taşınmasını ve gençlik gözünü ele alınmasını destekleyebilir, hem de AB Gençlik Programı gibi imkânlardan daha fazla gençlik grubunun faydalanmasını sağlayabilir.

"Çevre ve doğa dernekleri" genel anlamda Bölge'de düşük düzeyde olup, Hasankeyf ve İl'deki rafineri ile çevre sorunlarının en fazla gündemde olduğu Batman'da diğer illere göre sadece biraz daha fazladır.

Bölge'de tüm illerde insan hakları derneklerinin çok az sayıda olması, insan hakları temelli örgütlenme düzeyinin düşük olduğunu göstermektedir. Bu der-

neklerin tamamına yakını yerel dernekler olmayıp bu alanda aktif bir ulusal STK olan "İnsan Hakları Derneği (İHD)" şubeleridir.

Mevcut sivil toplum kuruluşlarının kurumsallaşması ve mali imkânlarla erişimi konusunda güçlükler bulunmaktadır. Bölge'de STK'ların kurumsallaşmak ve projeler gerçekleştirmek amacıyla faydalanabileceği mali kaynaklardan en önemlisi SODES'tir. SODES 2008-2009 yıllarında Bölge'de toplam 91 STK projesine 10.690.750 TL kaynak aktarımını sağlamıştır. Öte yandan 2008-2010 döneminde SODES'ten destek alan projelerin % 22'sinin STK'lara, % 78'inin resmi kurumlara ait olması,¹⁵⁵ SODES'ten STK'ların yeterince faydalanmadığını göstermektedir.

SODES projelerinde gözlemlenen bir diğer sorun ise SODES'in artırdığı dernekleşme eğiliminin sivil kaynaklı olmamasıdır. Kamu kurumlarının veya yerel yönetimlerin programdan daha fazla faydalanabilmek amacıyla dernekler kurarak dernekler üzerinden de başvuru yaptığı gözlemlenmektedir. Bu durum derneklerin sivil yapısıyla çelişmekte ve Bölge'de belli bir program, gündem, gönüllülük ve hedefler doğrultusunda değil açılan teklif çağrıları doğrultusunda hareket eden "proje dernekleri" oluşmasına sebep olmaktadır.

Gençlik, eğitim ve kültür alanında çalışan STK'ların kurumsal mali ve teknik kapasitelerini geliştirmek ve yurtdışına açılabilmek için kullanabileceği en erişilebilir ve kapsamlı kaynaklardan birisi Avrupa Birliği Hayat Boyu Öğrenme ve Gençlik programlarıdır. Aşağıdaki tablodan da izlenebileceği gibi Bölge'deki 4 ilin de bu programdan faydalanma oranı çok düşük düzeydedir. Bölge'deki illerin sunduğu proje sayısı Bölge'de bu imkân hakkında bir farkındalık olduğunu ama kabul edilen proje sayısının düşük olması; Bölge'den programın amaçlarına, hedeflerine ve nitelik beklentilerine uygun projeler sunulamadığını göstermektedir.

Tablo 125: TRC3 Bölgesi Avrupa Birliği Hayat Boyu Öğrenme ve Gençlik Programı faydalanma durumu¹⁵⁶

	Gençlik Programı Genel		Gençlik Değişimleri		Gençlik Girişimleri		Avrupa Birliği Komşu Ülkeleriyle İşbirliği		Gençlik Çalışanları ve Gençlik Kuruluşları için Eğitim ve Ağ Kurma		Avrupa Gönüllü Hizmeti	
	Başvuru	Kabul	Başvuru	Kabul	Başvuru	Kabul	Başvuru	Kabul	Başvuru	Kabul	Başvuru	Kabul
Mardin	28	4	8	1	20	3	0	0	0	0	0	0
Batman	43	9	18	4	15	1	4	2	0	0	3	2
Şırnak	19	2	0	0	15	1	1	1	1	1	0	0
Siirt	10	1	0	0	7	1	0	0	0	0	0	0

Kaynak: Ulusal Ajans

¹⁵⁵DPT, 2010¹⁵⁶Hayat Boyu Öğrenme programından daha çok okullar (Meslek liseleri, ilköğretim, üniversiteler vs) faydalandığı için bu tabloda sadece dernekler ve sivil grupların faydalandığı Gençlik programı verilerine yer verilmiştir.

Bölge'de 4 ilin de en yoğunlukla başvurduğu eylem türü olan “Gençlik Girişimleri” yabancı ortak gerektirmemesi, yerel faaliyetleri desteklemesi ve başvurusunun Türkçe yapılabilmesi sebebiyle Türkiye genelinde de en çok başvuru alan programdır. Öte yandan Bölge illerine bakıldığında yalnızca Batman ve Şırnak'ta uluslararası ortaklık gerektiren diğer programlara başvuru yapıldığı görülmektedir.

Dernekler dışında Bölge'de sivil toplum kuruluşları arasında önemli bir yeri Bölge'de vakıflar tutmaktadır. Bölgede bulunan vakıfların türlerine göre dağılımı aşağıda görülmektedir.

Tablo 126: TRC3 Bölgesi vakıflar¹⁵⁷

	Mardin	Batman	Şırnak	Siirt
Yeni Vakıflar	13	13	9	16
Cemaat Vakıfları	8	0	1	0
Mülhak Vakıflar	6	0	0	2

Kaynak: Diyarbakır ve Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlükleri

Bölge'de “yeni vakıflar”ın büyük bir kısmını yarı kamu statüsünde olan ve her ilçede bulunan “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları” oluşturmaktadır. Bunun dışında Siirt'te yüksek görünen vakıflaşma düzeyinin büyük bölümünü Siirt'teki derneklerde de görüldüğü gibi cami ve kutsal mekânların vakıfları oluşturmaktadır. Mardin ve Batman'da ise SYDV'ler dışında eğitim ve kültür vakıfları bulunmaktadır.

Bölge'deki cemaat vakıfları, yani gayrimüslim vatandaşların vakıfları Süryani, Keldani ve Ermeni cemaatlerinin yoğunlukla yaşadığı Mardin ve Midyat ilçesinde ve Şırnak'ın İdil ilçesinde bulunmaktadır. Mardin ve Şırnak; Türkiye'de İstanbul, İskenderun, Çanakkale, Diyarbakır ve Edirne ile birlikte tarihten bu yana süregelen çok kültürlü sivil toplum yapısını koruyan nadir yerlerden biridir.

Mülhak Vakıflar olarak Bölge'de bulunan vakıflar ise Osmanlı döneminde de önemli yerleşim merkezleri olan Mardin ve Siirt'te o zamandan beri nüfuz sahibi olan ailelere ait vakıflardır.

Bölge'de sendikal faaliyetler ekonomik yapı çok gelişmiş olmamasına rağmen canlıdır. 4 il içerisinde ekonomik anlamda en az gelişmiş il olan Şırnak'ta 23, Siirt'te 22, Batman'da 32 Sendika temsilciliği bulunmaktadır.¹⁵⁸ TRC3 illerinde de sendikal faaliyetler daha çok kamu işçisi ve memur sendikalarından o-

luşmaktadır. Bunun yanında Bölge'de bulunan çimento fabrikası, boru fabrikası, enerji ve petrol işçileri de sendikalıdır. 1927 yılında Adana-Nusaybin demiryolu yapımında çalışan işçilerinin grevi Türkiye'deki ilk grev eylemlerinden biridir.¹⁵⁹

Bölge'deki iktisadi amaçlı örgütlenmeler ve birlikler Bölge'nin sosyal sermayesinin en önemli parçaları olarak Bölge kalkınmasında kilit roller üstlenebilecek aktörlerdir. Bölge'deki iktisadi örgütlenmelerin en başında kamu tüzel kişiliği niteliğindeki meslek kuruluşlarından Ticaret ve Sanayi Odaları (TSO) gelmektedir. Bölge'de Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt'in yanında **Kızıltepe, Nusaybin, Cizre** gibi ilçelerde de TSO bulunmaktadır. Bölge'deki TSO'ların kısıtlı insan kaynağı ve mali kaynak imkânlarından dolayı kurumsallaşma, veri toplama ve veri analizi kapasitesi sınırlıdır. Öte yandan Bölge'de TSO'lar, belli başlı işadamları dernekleriyle birlikte ildeki ya da ilçedeki sanayici ve işadamlarının bir araya gelebileceği, ulusal ve bölgesel düzeyde ihtiyaç ve taleplerini iletebileceği en geniş platform olma özelliğini korumaktadır.

Bölge'deki TSO'ların özellikle Anadolu'da yakın dönemde sanayileşen illerin TSO'ları ile işbirliği geliştirmesi bilgi ve deneyim paylaşımı ile rol model alma açısından da fırsatlar yaratabilecektir.

TSO'lar dışında il ve ilçelerdeki en yaygın iktisadi örgütlenmeler **Esnaf ve Sanatkâr Odaları**'dır. Bir ilde bulunan Esnaf ve Sanatkâr Odası o ildeki esnaf faaliyetlerinin hangi sektörler yoğunlaştığını ve hangi ilçelerde ekonomik faaliyetlerin daha gelişmiş olduğunu yansıtmaktadır. Mardin'deki 22 adet Esnaf ve Sanatkâr Odası'ndan 12 tanesi ilçelerde, bunun da 5 tanesi **Kızıltepe**'de bulunmaktadır. Ömerli, Dargeçit, Savur ve Yeşilli'de ise esnaf ve sanatkâr odaları yerine oda statüsünde olmayan “esnaf şubeleri” bulunmaktadır. Batman'da Merkez'de 4 adet, **Kozluk**'ta ise 2 adet Esnaf ve Sanatkârlar Birliği olup, diğer 4 ilçede ise oda bulunmamaktadır. Şırnak'ta 8 Esnaf ve Sanatkâr Odası'nın 2'si Şırnak Merkez'de, 2'si **Cizre**'de, 2'si **Silopi**'de, 2'si de **İdil**'de bulunmakta; diğer 3 ilçede ise oda ya da şube bulunmamaktadır. Siirt'te ise **Baykan**'da 2, **Kurtalan**'da 2, **Pervari**'de 1, Siirt Merkez'de ise 8 adet Esnaf ve Sanatkârlar Odası bulunmakta, Eruh ve Aydınlar ilçelerinde ise Esnaf ve Sa-

natkârlar Odası bulunmamaktadır. Mardin'de esnafın yoğunlaştığı sektörlerden olan kuruyemişçilik, kuyumculuk ve bakırcılık gibi alanlarda oda bulunmaması dikkat çekicidir. Mardin turizmde önem taşıyan bu sektörlerin ortak kalite, fiyat ve çalışma saatleri standartları belirleyebileceği, birlikte tanıtım yapabileceği ve ortak sorunlarını tartışabileceği platformlar oluşması sektörün gelişmesine katkıda bulunacaktır. Siirt'te bulunan “Battaniyeciler Odası” battaniyesi ile ünlü olan Siirt'te bu duruma bir örnektir.

7.5 Bölge'deki Ağ Oluşumları

7.5.1 Bölge Düzeyindeki Ağlar

Bölge düzeyindeki ağların oluşmasında 1989'dan bu yana Bölge'de faaliyet gösteren GAP'ın oldukça önemli bir rolü vardır. GAP gerçekleştirdiği çalışmalar ile bölge aktörlerinin sıklıkla bir araya gelmesini sağlamış ve GAP illeri arasında bir “bölge” bilinci oluşmasına katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda GAP bölgeyi temsilen ulusal ve uluslararası düzeyde de çeşitli ortaklıkların parçası ve/veya kurucusu olmuştur. GAP'ın ulusal düzeyde kurduğu en önemli ağlardan biri Bölge'ye yatırımcı çekme faaliyetleri kapsamında yatırım fırsatlarını kamu özel sektör işbirliği ile değerlendirerek somut önerilere dönüştürmek amacıyla 2006 yılında kurulan GAP Kalkınma Platformu'dur. GAP Kalkınma Platformu, kurumsallaşma, bilgi paylaşımı ve ortaklık kültürü anlamında önemli bir mesafe kat ederek İstanbul'da kalıcı bir sekreteryasının açılması gündemdedir.

GAP'ın bölgesel düzeyde kurduğu en önemli ağlar ÇATOM'lar ve Gençlik Kültür Evleri'dir. TRC3 Bölgesi'nde şu an faaliyette olan 21 ÇATOM vardır. ÇATOM'lar düzenli olarak bir araya gelmese de düzenlenen eğitimler toplantılar ile aynı modelde örgütlenen bu toplum merkezleri sık sık bir araya gelmekte ve birbirleriyle bilgi alışverişinde bulunmakta, birbirinin faaliyetlerinden örnek almaktadır. Her ilde bulunan Gençlik Kültür Evleri ise özellikle 2009'dan bu yana organize ettikleri GAP Genç Festivalleri ile hem birbirleri ile hem de bölge dışında bulunan gençlik kuruluşlarıyla birlikte iş yapma, inisiyatif geliştirme özelliklerini ve ortaklık kültürlerini güçlendirmektedirler.

Bölge düzeyinde daha kurumsal ve yapısal olarak örgütlenen diğer ağlara örnek olarak ise Güneydoğu

Anadolu Bölgesi Belediyeler Birliği (GABB) ve Güneydoğu Anadolu Kültürel Miras ve Turizm Kalkınma Birliği (GAP Kültür Birliği) örnek verilebilir. Bu birlikler 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu kapsamında kurulmuş birliklerdir. GABB'ın merkezi ve sekreteryası Diyarbakır'dadır. Üyeleri, GAP Bölgesi'nden il, ilçe ve belde belediyelerine ek olarak Doğu Anadolu Bölgesi il, ilçe ve belde belediyelerini de içermektedir. Üye belediyelerin kapasitesini güçlendirmek için bilgi ve deneyim alışverişini hedefleyen Birlik'e TRC3 Bölgesi'nden 44 belediye üyedir.¹⁶⁰

GAP Kültür Birliği'nin merkezi ise Mardin'de bulunmaktadır. Birlik dokuz ildeki kültür ve sanat hayatını geliştirmek, sanatçıları desteklemek, Bölge'nin tarihi, kültürel ve doğal varlıklarını koruyup geliştirmek ve bu alanları turizme açarak Bölge'yi bir çekim merkezine dönüştürmek amacıyla GAP Turizm Entegre Stratejik Eylem Planı doğrultusunda çalışmalar yapmaktadır.¹⁶¹ Birliğe gözlemci olarak ulusal ve uluslararası düzeyde üyelerin de katılımı öngörülmüştür.¹⁶²

Bölge düzeyinde örgütlenen ağlar, bilgi paylaşımı ve ortaklık kültürünü arttırmak, bölge dışındaki ulusal ve uluslararası düzeydeki aktörlerle iletişimi ve işbirliğini geliştirmek için zemin oluşturmaktadır. Sadece TRC3 illerini içeren ağlara verilebilecek tek örnek DİKA Kalkınma Kurulu'dur. Kalkınma Kurulu ve DİKA'nın organize ettiği diğer toplantılar¹⁶³ sayesinde 4 ilin aktörleri daha sık bir araya gelmekte ve birlikte iş yapmaya başlamaktadır. Bu durum, önümüzdeki dönemde Bölge'de sürdürülebilir ve etkin platformlar oluşması için önemli bir zemin oluşturmaktadır.

7.5.2 İl Düzeyindeki Ağlar

İl düzeyinde kurumsal katılımlı ağlar genelde Valilik ve/veya Belediye Başkanlığı etrafında toplanmaktadır. Yılda üç kez toplanarak İçişleri Bakanlığı'na ildeki yatırım programının gerçekleştirme raporunu, değerlendirmeleri ve yatırım programını sunan İl Koordinasyon Kurulu bir ilin kalkınmasıyla ilgili paydaşların özellikle kamu ve yerel yönetim ayağını bir araya getirmektedir. İl Koordinasyon Kurulu'na örgütlü sivil paydaşların katılımı Valiliğin inisiyatifine göre değişmektedir. Örneğin Mardin ve Siirt'te katılım sadece resmi kurumlarla sınırlı iken, Batman'da engelliler, kadınlar, koçerler vb. dezavantajlı grupların da temsil edildiği 21 dernek ve 8 sendika temsilciliği kurula üyedir.¹⁶⁴

¹⁶⁰ http://www.gabb.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=46&Itemid=48

¹⁶¹ Güneydoğu Anadolu Kültürel Miras ve Turizm Kalkınma Birliği Tüzüğü

¹⁶² DPT, GAP BKİ, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Çevre ve Orman, Ulaştırma ve diğer ilgili bakanlıklar, ulusal düzeydeki vakıflar, ulusal düzeyde Turizm dernekleri ve meslek birlikleri, TOBB, TMMOB, üniversiteler, Avrupa Komisyonu, ICOMOS, UNESCO, GABB vs. (Kaynak: Güneydoğu Anadolu Kültürel Miras ve Turizm Kalkınma Birliği Tüzüğü)

¹⁶³ Yöresel Ürünlerin Değerlendirilmesi Çalıştayı, Maden Çalıştayı, Sürdürülebilir Kentleşme Çalıştayı

¹⁶⁴ Mardin Valiliği'nin 21/07/2010 tarihli ve 4650 sayılı yazısı, Batman Valiliği'nin 20/07/2010 tarihli ve 5103 sayılı yazısı ve Siirt Valiliği'nin 22/07/2010 tarih ve 4761 sayılı yazısı verilerinden derlenmiştir.

¹⁵⁷ Yeni Vakıflar Türk Medeni Kanunu'nun kabulünden sonra kurulan vakıflar olup, mülhak ve cemaat vakıfları ise Türk Medeni Kanunu'ndan ve Cumhuriyetin kurulmasından önce kurulmuş vakıflardır. Bunlardan Cemaat Vakıfları Cumhuriyet öncesinde gayrimüslim Türk vatandaşlarının oluşturduğu hayır kurumları iken “Mülhak Vakıflar” ise 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'na göre, mülga 743 Sayılı Türk Kanunu Medenisi'nin yürürlük tarihinden önce kurulmuş ve yönetimi vakfedenlerin soyundan gelenlere şart edilmiş vakıflardır. <http://www.vgm.gov.tr/>

¹⁵⁸ Şırnak İl Dernekler Müdürlüğü, 01/09/2010, Siirt İl Dernekler Müdürlüğü, 15/09/2010

¹⁵⁹ Türkiye Demiryolu İşçileri Sendikası, http://www.demiryolis.org.tr/pg_30_tarihce.html

İl Koordinasyon Kurulları ve ilde toplanan ihtisas odaklı diğer komisyonlar (İl İstihdam Kurulu, Çocuk Koruma Kurulu vs.) ilde Valilik etrafında oluşan ağlar olup, Belediye etrafında da Kent Konseyleri aracılığıyla kentin sorunlarının ele alındığı, ortak projeler geliştirildiği, kentlilik bilincinin geliştirildiği platformlar bulunmaktadır. Kent Konseyleri öncelikle sadece kentin genel gündemleriyle toplanırken, ilin kendine özgü alanlarında ihtisas komisyonları oluşarak bu komisyonlar da kendi içlerinde ayrıca toplanmaktadır.

7.5.3 Yerel Yönetim Birlikleri

2005 yılında yürürlüğe giren 5355 Sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu'na göre yerel yönetimler görev alanlarına giren hizmetleri birlikte yürütebilmek amacıyla kamu tüzel kişiliğine sahip birlikler oluşturabilmektedir. Mahalli İdare Birlikleri;

- Köye hizmet götürme birlikleri,

- Sulama birlikleri,

- Ülke düzeyinde birlikler ve

- Turizm altyapısı hizmet birliklerini kapsar.

Birden fazla mahalli idareyi ilgilendiren altyapı hizmetlerinin getirilmesi, yürütülmesi, bakım ve onarımı ile ilgili olarak birlikler kurulabilmektedir (örn. İçme suyu birlikleri, katı atık hizmetlerini birlikte yürüten çevre birlikleri vs.). Bölge illerinde 2005 yılındaki Kanunun yürürlüğe girmesinden önce kurulan birçok birlik bulunmaktadır (örn. Köye hizmet götürme birliklerinin birçoğu, Çağ Çağ Sulama Birliği vs.).

Bölge'de en fazla sayıda Mahalli İdare Birliği Mardin'de bulunmaktadır. Bu durum sadece kısmen Mardin'de daha fazla ilçe ve köy bulunmasından kaynaklanmakta fakat bu durumun oluşmasında kaynakların ortak yönetimi ve geliştirilmesi konusunda ilgili taraflar arasında işbirliğinin ve ortak yönetim ihtiyacının varlığı şüphesiz etkili olmaktadır. Siirt'te Mahalli İdare Birlikleri sadece “Köye Hizmet Götürme Birlikleri” olarak kendini gösterirken Mardin ve Batman'da kaynakların ortak yönetimi konusunda yapısal birlikler oluşmuştur.¹⁶⁵

HEDEF GRUP ANALİZİ

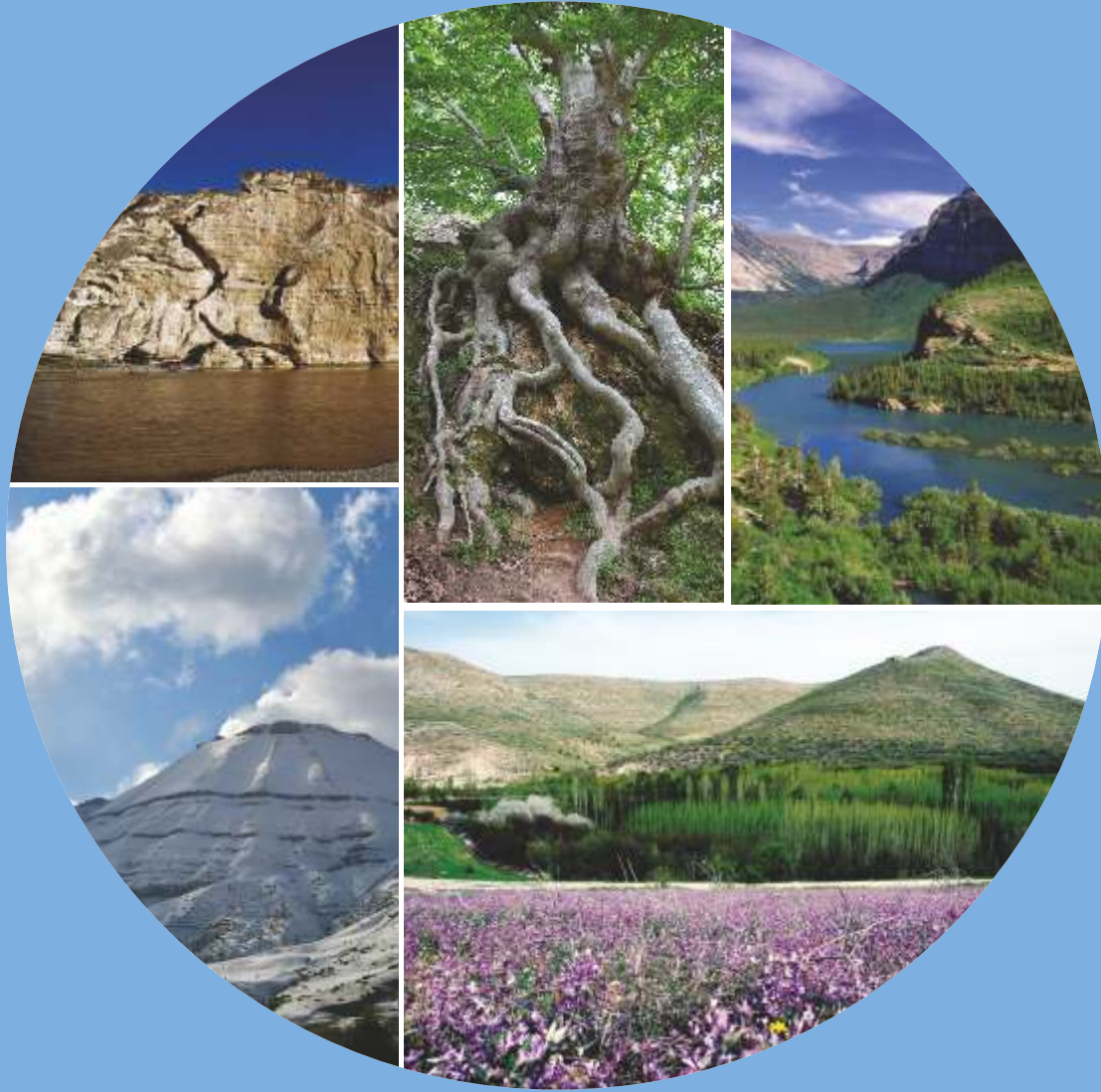
Hedef Grup Analizi

8

Plan hazırlanması döneminde gerçekleştirilen hedef grup çalışması 2 farklı boyut ve ölçekte gerçekleştirilmiştir.

İlk çalışmada; bölge illerinde OSB ve OSB dışı sanayi işletmelerini evren olarak benimseyen ve tüm illerde erişilebilen tüm işletmelerin taranması ile “Yatırım Ortamı Anketi” gerçekleştirilmiş ve sanayi sektörüne dair birincil veriler toplanmıştır. Verilere 'Mevcut Durum Analizi'nin 'Sanayi' bölümünde yer verilmiştir.

İkinci çalışma bir pilot uygulama olup, “Sosyal Haritalama ve Sosyometrik Veriler” tabanlı anket çalışması olarak gerçekleştirilmiştir. Anılan çalışma Şırnak Merkez’de 150 haneye gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonuçları ve değerlendirmeleri Bölüm 10 “Sosyal Haritalama ve Mekansal Analiz” bölümünde sunulmuştur.

DIŞ ÇEVRE ANALİZİ

Dış Çevre Analizi

9

TRC3 Bölgesi Dış Çevre Analizi kapsamında, Bölge'nin kalkınması ve refah seviyesinin artırılması açısından aşağıdaki üç temel parametre seti arasındaki ilişkiler analiz edilmeye çalışılmıştır:

- Bölgenin girişimcilere ve o bölgede yaşayanlara sunduğu imkânlar;
- Çevre illerle kıyaslandığında TRC3 Bölgesi'nin durumu;
- Sınır ötesi işbirlikleri.

TRC3 Bölgesi “Dış Çevre Analizi” aşağıdaki başlıklar altında özetlenebilir.

a.Türkiye'deki dönüşüm süreci analiz edilmiştir. Türkiye ekonomisinin genelinde yaşanan gelişmeler ve dönüşümler TRC3 Bölgesi'ni doğrudan etkilemektedir. Türkiye'de yaşanan dönüşüm genel itibariyle sanayileşmenin belli bir aşamaya geldiği ve ihracatın sanayi ürünleri ağırlığında yapıldığı, tarım sektöründeki istihdamın hizmetler sektörüne kaydığı, düşük ve orta teknolojik ürün üretiminden orta ve ileri teknoloji üretime geçildiği şeklinde özetlenebilir. Türkiye'nin bu süreç içerisinde ihracat kalemlerinin çeşitlendiği, Avrupa Birliği pazarının ağırlığının azaldığı ve Orta Doğu pazarının ihracatta yerini arttırdığı ortaya konulmuştur. Bu dönüşümler içerisinde teşvik sistemi ve piyasa şartlarından dolayı düşük teknolojiye sanayi faaliyetlerinin Türkiye'nin Batısından doğusuna kayması TRC3 Bölgesi için büyük bir fırsat teşkil etmektedir.

b.TRC3 Bölgesi'nin, bugün itibariyle dış çevresiyle ilişkisi ve etkileşimi incelenmiştir. İlk olarak Türkiye'nin tüm bölgelere ve Irak'a yaptığı ihracat kalemlerinin dağılımı verilmiştir. Daha sonra TRC3 Bölgesi'nin yaptığı ihracatın ülkelere göre dağılımı ve Irak'a yapılan ihracatın sektörel dağılımı incelenmiştir. Bu bölümde son olarak Bölge illeri arasında yük taşıma sektörünün incelenmesi adına motorlu taşıt dağılımına yer verilerek ticaret ve yatırım alanında bölgenin dış çevresine entegrasyon düzeyi net biçimde ortaya konmuştur.

c. TRC3 Bölgesi'nin sınır bölgesi olması nedeniyle mercak altına alınarak, bu coğrafyadaki temel iktisadi ve siyasi eğilimler analize dâhil edilmiştir. Özellikle Irak, Suriye ve İran, TRC3 Bölgesi'nin sermaye birikimi sürecinde önemli bir sıçrama tahtası işlevi görme potansiyeline sahiptir. Bu bölümde ilk olarak Irak'ın mevcut ekonomik ve siyasi durumu, yatırım ortamı, gelecekte petrol gelirleri paylaşımı ve siyasi kırılganlıkları incelenmiştir. Bunun yanı sıra Suriye pazarının sunmuş olduğu fırsatlar değerlendirilmiştir. Irak ve Suriye pazarı TRC3 Bölgesi'ne yatırım çekmek adına birer fırsat olarak değerlendirilirken, İran özellikle Irak pazarında TRC3 Bölgesi'ne rakip konumda olduğundan ekonomik anlamda tehdit olarak algılanmıştır. İran'ın bu durumu Türkiye'nin ve TRC3 Bölgesi'nin Irak'a yaptığı ihracat kalemlerinin İran'ın Irak'a yaptığı ihracat kalemleri ile karşılaştırılmasıyla ortaya konmuştur. Özellikle Irak ve Suriye ile Türkiye arasındaki siyasi ilişkilerin gelişmesi ve bunun sonucunda bu ülkelerde Türk yatırımcıların iş yapmasının kolaylaşması TRC3 Bölgesi'ni bugün için farklılaştırma potansiyeli taşıyan unsurların başında gelmektedir.

d.Analizde, gelecek ile ilgili yatırım projeksiyonlarını mümkün kılacak TRC3 Bölgesi imkânlar setine yer verilmiştir. Imkânlar seti analizinde Dicle Kalkınma Ajansı tarafından uygulanmış yatırım ortamı anketi çıktıları ve TRC3 Bölgesi'nin çevre bölgelerle kıyaslama şansı veren EDAM'ın 2009 yılında yapmış olduğu “Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi Çalışması” kullanılmıştır. Yatırım ortamı anketi mevcut firmaların yatırım iklimi ile ilgili olarak karşılaştığı sorunları ortaya koymaktadır. Yatırım ortamı anketi çıktıları gelecekte yatırımlar için sorun oluşturacak konuların tespiti ve çözümü için taban oluşturmaktadır. Rekabet endeksi çalışması TRC3 Bölgesi'ni çevreleyen illerle TRC3 Bölgesi'nin rekabet edebilirliğinin karşılaştırılmasına olanak sağlamıştır.

e.Dış ekonomik çevre analizinin 5'inci kısmında “Neler yapılabilir?” başlıklı bölüme yer verilmiştir. Bu bölümde imkanlar setinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar, sektörlerde yatırım olanakları ve geliştirilebilecek stratejilere yer verilmiştir. Imkânlar setinin geliştirilmesi bölümü bölge yatırım ortamı önündeki engellerin kaldırılması konusunda sunulan önerileri kapsamaktadır. Sektörel yatırım olanakları ve geliştirilebilecek stratejilerde; inşaat, tarım-hayvancılık, gıda sanayi, ulaştırma ve lojistik, turizm ve yenilenebilir enerji alanları özellikle incelenmiştir.

f.Dış çevre analizinin son kısmı olan “Genel Değerlendirme” bölümünde öne çıkan bulgular aşağıda sıralanmıştır:

- Bölge'nin geleceği, bölgenin girişimcilere ve o bölgede yaşayanlara sunduğu imkânlarla bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında Bölge ciddi yatırım ortamı zaafiyetleri ile karşı karşıyadır. Çalışanların mesleki becerilerine ilişkin sıkıntılardan, elektrik kesintilerine, ulaştırma ve lojistik altyapısındaki sorunlardan, finansmana erişime ve potansiyel pazarlara ilişkin malumat eksikliğine kadar birçok sorunu alt alta sıralamak mümkündür. Ancak, tüm bu sorunların ilgili yerel ve merkezi kurumların birlikte hazırlayacakları bir eylem planıyla makul düzeylere indirilmesi sağlanabilecektir.

- Çevre illerle kıyaslandığında TRC3 Bölgesi'nin durumu önemli bir unsurdur. TRC3 Bölgesi'nin çevresindeki Diyarbakır, Şanlıurfa ve Gaziantep illerinin, Irak ve Suriye pazarlarına yakınlık açısından benzer avantajları bulunmaktadır. Bu şehirlerin görece olarak daha gelişmiş olması, özellikle Gaziantep'in gelişmiş sanayi altyapısı, Bölge için önemli bir tehdit unsurudur. Bölge'nin bir yandan yatırımcıları çekmek üzere politikalar geliştirirken, bir yandan da eğitim, sağlık ve şehir yaşamına ilişkin imkanlar setini de geliştirmesi gerekmektedir. Ancak, bu şekilde Bölge dışından ya-

tırımcıların ve nitelikli çalışanların Bölge'yi tercih etmesi sağlanabilecektir.

- Sınır ötesi işbirlikleri sürecinde dış ekonomik çevrenin doğru tahlil edilmesi bölgesel planlamanın içeriğine önemli bir oranda katkı sunacaktır. Bilindiği üzere Irak, 2003 yılındaki rejim değişikliğinden sonra oldukça hızlı bir yeniden yapılanma sürecinden geçmektedir. Zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarının yer aldığı ve her geçen gün artan bir talebin olduğu bir ülke olarak Irak TRC3 Bölgesi için ciddi bir avantajdır. Ancak, Irak'taki etnik ve mezhepsel ayrılıklar, merkezi ve yerel hükümetler arasındaki anlaşmazlıklar, petrol gelirlerinin paylaşımına ilişkin belirsizlikler önemli risk unsurlarıdır. Kaldı ki bugüne kadar Türk yatırımcıların faaliyetleri genel itibariyle Irak'ın kuzey bölgesinde yoğunlaşmış, görece daha kırılgan olan orta ve güney bölgelerle ise ilişkiler oldukça sınırlı kalmıştır.

- Dış çevre analizinde İran TRC3 Bölgesi için Irak pazarında bir tehdit unsurudur. İran'ın Irak pazarında etkinliğini artırması Bölge'nin Irak pazarındaki payını düşürücü bir etki yaratmaktadır. Bu da Irak ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini sağlamak adına sağlıklı ve iyi planlanmış bir stratejiye ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Stratejinin en önemli unsuru bireysel çabalarla Irak ile kurulan ticari ilişkilerin daha fazla kurumsallaşmasını sağlamaktır.

- TRC3 Bölgesi için Irak pazarı yanında diğer bir önemli pazar Suriye pazarıdır. Nusaybin Sınır Kapısı'nın modernizasyonu Bölge ve Suriye arasındaki sınır ticaretini artırarak Bölge'nin Türkiye-Suriye ticaretinden daha fazla pay almasını sağlayacaktır.

- TRC3 Bölgesi ekonomisinin gelecekte yeniden konumlanması, farklılaşması ve ileriye taşınması iyi bir dönüşüm planıyla mümkündür. Bu plan doğrultusunda;

- Irak ve Suriye pazarlarını hedefleyen yatırımların TRC3 Bölgesi'ne çekilmesi,

- Gelişmiş pazarlara yönelik bir çeşitlenme sağlanması amaçlanmaktadır.

Dış çevre analizi çerçevesinde altı çizilen fırsatları ve riskleri değerlendirmek için bazı sektörlerle özel stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu sektörler inşaat (inşaat malzemeleri, müteahhitlik hizmetleri), tarım ve gıda sanayi, lojistik, turizm ve yenilenebilir enerjidir. Yatırım ortamına ilişkin kısıtların giderilmesini amaçlayan yatay reform alanlarının yanında bu sektörlerde de atılacak adımlarla bu alanda ciddi bir gelişme sağlanabilecektir.

9.1 Irak Çalışma Ziyareti

TRC3 Bölgesi Dış Çevre Analizi kapsamında Bölge'nin dış ticari ilişkilerinin neredeyse tamamının gerçekleştiği Irak'ın Bölge için sunduğu gelişme fırsatları ve olası tehditleri anlamak, Ajans ve Irak'taki sorumlu kuruluşlar arasında ikili ilişkiler kurmak amacıyla bir çalışma ziyareti gerçekleştirilmiştir.

9.1.1 Irak Çalışma Ziyaretinin Sonuçları

TRC3 Bölgesi ihracatının % 98'lik kısmı (2010 yılında yaklaşık 1,2 Milyar ABD Doları) Irak'a yapılmaktadır. Bölge, Habur Sınır Kapısı ile ülkenin Irak'a açılan kapısı konumundadır.

Irak, TRC3 Bölgesi'nde yer alan üreticiler, ihracatçılar ve nakliyatçılar için ekonomik anlamda hayatı bir öneme sahiptir. Bu nedenle Irak genelinin ve TRC3 Bölgesi için özelde Irak'ın kuzey bölgesinin ekonomik ve sosyal gelişiminin düzenli olarak göz önünde bulundurulması ve özellikle de ulusal plan ve programlarla uyumlu olarak geliştirilen bölgesel planlama ve politika çalışmaları ile Bölge'ye yönelik stratejilerin oluşturulması aşamalarında Irak'ın ve kuzey bölgesinin mevcut durumu ve yetkililerinin geleceğe dönük öngörülerinin özel olarak analize tabi tutulması ve bu konuya ayrı ve özel bir önem verilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, derlenen veriler, Ajans tarafından yürütülen çalışmalar ve hazırlanan Bölge Planı'na katkı sağlaması amacıyla gerçekleştirilen Irak çalışma ziyareti sonuçları ve geliştirilen öneriler aşağıda özetlenmiştir:

- Irak ziyareti sırasında yapılan görüşmeler ve saha izlenimlerinin elde edilen veriler ışığında, Kuzey Irak Bölgesi'nin bir üretim merkezine dönüştürüldüğü söylenebilir. Amerika'nın müdahalesinin ardından son 7 yılda, Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi'nin önceliği; yeniden yapılanma için gerekli malzemelerin ve ülkede üretimi yapılamayan temel ihtiyaç mallarının temini konusunda ithalatın kolaylaştırılmasına verdiği ve bu amaçla örneğin Irak merkezi hükümetinin aksine, Kuzey Irak Bölgesel Yönetiminin Türk vatandaşlarından vize talep edilmediği ancak, son 3-4 senedir Bölgesel Yönetim'in bütün çalışmalarını ve planlamalarını daha çok Bölge'de üretim ve yatırımın artırılması yönünde yoğunlaştırdığı görülmektedir.

- Bölge'de uygulanan teşvikler, ülkemizde yürürlükte olan Genel Teşvik Sistemi ile benzerlikler göstermekle birlikte; Kuzey Irak Bölgesel Yatırımlar Kanunu'nun kapsamlı olması, sağladığı enerji avantajı ve Irak genelinde kıyasla Kürt Bölgesi'nde güvenliğin sağlanması

olması gibi hususlar, Kuzey Irak'ı yatırım için cazip bir bölge haline getirmektedir.

•Bölge'de inşaat sektörü dışındaki üretime dönük sektör yatırımlarının da yavaş olmakla birlikte bir gelişim trendi gösterdiği ve bunun zamanla artarak devam edeceği öngörülmektedir. Kuzey Irak Bölgesi Yatırımlar Kurulundan alınan verilere göre; 2006 yılının 8'inci ayı ile 2011 yılının 1'inci ayı arasında toplam 16,7 milyar dolar yatırım gerçekleştirilmiştir. Bu yatırımların % 40'ı barınma, % 17,7'si endüstri, %13,7'si bankacılık, %13,5'i ticaret, % 8'i turizm sektöründe yapılmıştır. Endüstri sektöründe yatırımların yoğunluklu olarak; çimento, demir üretimi ve petrol rafinerileri yatırımı alanlarında olduğu görülmektedir. İstatistikî verilere göre; söz konusu yatırımların % 72,9'u yerel, % 23'ü yabancı ve % 4,1'i de yerli-yabancı menşeli ortak firmalar tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak yerli firmaların büyük bölümünün de aslında yabancı-yerli ortaklı firmalar olduğu, Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi Sanayi ve Ticaret Bakanı Sayın Sinan Çelebi'nin belirttiği üzere 2010 yılında faaliyetteki firmaların % 53'ü Türk firmalardan oluştuğu yönündeki söyleminden de anlaşılmaktadır. Bu anlamda sadece Türk ya da Türk-Kuzey Irak ortaklı firmalar yatırımların büyük çoğunluğunu ellerinde tutmaktadırlar.

•Kuzey Irak'ta yatırım yapılmasını engelleyen temel hususların başında, bankacılık ve sigortacılık sisteminin henüz tam olarak oluşturulamaması ve yeterli enerji arzının sağlanamaması gelmektedir.

•Elektrik üretimi konusunda yatırımlar gittikçe artmaktadır. Gelecek 5 yıl içerisinde elektrik konusunda yaşanan sıkıntıların çözülmesi öngörülmektedir. Kuzey Irak'ta yaşanan ve çözülmesi yönünde önemli adımların atıldığı bu sorunların aşılması ile birlikte Kuzey Irak'a üretim bazlı yatırımların hızla artacağı beklenmektedir.

•Kuzey Irak'ın üretim üssüne dönüştürülmesi çabası ve bu yönde uygulanan ve önemli finans kaynakları ile desteklenen kararlı politikalar, bölgemiz için hem tehdit hem de fırsat olarak değerlendirilebilir. Bilindiği üzere, Bölge'nin en önemli rekabet avantajlarından bir tanesi Irak pazarına yakınlığıdır, ancak bahse konu sebeplerle yatırımcılar için Irak'ta yatırım ve üretim yapmanın daha cazip hale gelmesi durumunda, bölgeye yatırımcı çekme konusunda yaşanan zorluğun daha büyük ölçüde devam etmesi, bölgede yatırım yapmayı düşünen yerel yatırımcıların tercihlerini Irak'tan yana kullanmaları ve hatta üretimlerini söz konusu bölgeye taşımaları ve dolayısıyla bölgede potansiyel üretim ve istihdam kaybı sonucu ile karşı karşıya kalınması kaçınılmaz olacaktır.

•Bölge için diğer bir tehdit unsuru da Bölge'de zaten az olan kalifiye iş gücünün Kuzey Irak'a göçmesi ve ihtiyaç duyulan kalifiye iş gücünün azalmasıdır. Bölge için fırsat olarak nitelenebilecek durum ise Kuzey Irak Bölgesi'nde çalışanların çalışma alışkanlıklarının verimsizliğe yol açmasından dolayı Bölge çalışanlarının daha fazla tercih ediliyor olmasıdır. İyi bir istihdam ve mesleki eğitim politikasıyla Bölge'deki işsizlerin Kuzey Irak'ta doğacak işçi talebine yönelik eğitilmesi sonucu Kuzey Irak'tan Bölge'ye döviz getirilmesi ve oluşacak harcama etkisi ile Bölge ekonomisinin gelişmesi sağlanabilir. Kuzey Irak'ta da diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi Hindistan ve Uzak Asya'dan gelen işçiler vasıf gerektirmeyen işlerde çalıştırılmaya başlanmıştır. Yapılan görüşmelerde Kuzey Irak Bölgesi öğrencilerinin beyaz yaka mahiyetindeki işlere yönelik eğitildiği gözlemlenmiştir.

•Yapılan görüşmeler ve saha izlenimleri sonucunda Türk yatırımcılarının Kuzey Irak Bölgesi'nde alternatif olmadığı ve yatırım yapmaya hazır diğer ülke yatırımcılarının bulunduğu gözlemlenmiştir. Bu nedenle Bölge yatırımcılarının Kuzey Irak'ta yatırım yapma konusunda teşviki ve bu anlamda bilgilendirilerek desteklenmesi sağlanmalıdır. İran, Kuveyt, B.A.E. Lübnan, Mısır, İsveç ve İngiltere yatırımcıları, bölgede önemli bir yer tutan Türk yatırımcısı dışındaki en yoğun faaliyete sahip ülke yatırımcıları olarak karşımıza çıkmaktadır.

•Irak'ta, özellikle kuzey bölgesinde, istikrarın artmasıyla hemen hemen her sektörde son birkaç yıl içinde hızlı gelişmeler yaşanmaktadır. Çimento fabrikalarının, rafinerilerin kurulması, Zaho serbest bölgesi ve organize sanayi bölgelerinin inşa edilmesi, söz konusu gelişmelerin en somut göstergeleridir. Daha önce ifade edildiği gibi, Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi, diğer ülkelerin ve özelde de Türkiye'nin Irak'a ihracatını teşvik eden bir politikadan, Kuzey Irak'ı üretime ve hizmete yönelik doğrudan yatırımlar için bir cazibe merkezi haline getirme politikasına doğru hızla yol almaktadır. Türkiye'nin bölgedeki bu gelişmeleri yakından takip etmesi, ulusal ve bölgesel plan, politika ve stratejilerin oluşturulmasında bu yeni yaklaşımın dikkatle izlenerek mutlaka hesaba katılması ve buna uygun doğru tedbirlerin gecikmeksizin alınması gerekmektedir.

•Irak'ta her geçen gün artan istikrar ortamı ile beraber tüm ülkeyi kapsayacak hızlı bir büyüme ve gelişmenin yaşanabileceği öngörülmektedir. TRC3 Bölgesi'nin aynı hızda gelişmemesi durumunda Bölge'den Kuzey Irak'a doğru ciddi bir nüfus ve sermaye akımının yaşanması ve pazarı neredeyse tamamen Kuzey Irak'a yapılan ihracata bağımlı olan Bölge sa-

nayisi ve lojistik sektörünün önemli bir pazar kaybı ve gerileme süreci ile karşı karşıya kalması söz konusu olacaktır. Bu nedenle Irak'taki potansiyel gelişmelerin, Bölge üzerinde yaratabileceği ekonomik, sosyal ve siyasal etkilerini öngörecektir ve gerekli önlemleri tespit ederek uygulamaya koyacak bir anlayışın ivedilikle geliştirilmesi gereklidir.

•İstikrar ve normalleşme süreci ile beraber Irak vatandaşlarının gelir ve refah düzeyinde yaşanması beklenen ciddi artış ve iyileşmenin, TRC3 Bölgesi'ndeki artışlarla dengelenememesinin yaratacağı sosyal ve siyasal riskler hesaplanarak bu konuya ilişkin stratejilerin ulusal aktörlerle birlikte belirlenmesi ve Irak'ta yaşanan ekonomik gelişmenin, Bölge için bir tehditten çok ülke ve TRC3 Bölgesi yatırımcılarına cazip yatırım ve iş imkanları sunan ve TRC3 Bölgesi ile birlikte Türkiye'ye düzenli sermaye akışı sağlayan bir fırsat olarak değerlendirilebilmesine imkan verecek politika ve tedbirlerin gecikmeksizin geliştirilmesi gerekmektedir.

•TRC3 Bölgesi'nden Irak'a ihraç edilen ürünlerin başında çimento, demir çelik ürünleri ve gıda ürünleri

gelmektedir. Bu ürünlerin Kuzey Irak'ta üretilmesine yönelik son 4 yılda yapılan yatırımların listesine "Ekler" kısmında yer verilmiştir. Süleymaniye'de kurulacak olan 2 adet çimento fabrikası, 2 adet tuğla fabrikası, 1 adet un fabrikası, Erbil ve Süleymaniye'de kurulacak olan demir-çelik tesisleri, Erbil'de kurulacak olan salça, seramik ve mermer fabrikalarının faaliyete geçmesiyle Bölge'nin Kuzey Irak'la ihracatından en büyük payı alan bu sektörlerdeki ihracatında önemli bir daralma yaşanabilecektir. Bölge üretici ve ihracatçı firmaları, Kuzey Irak'ın üretim alanında gelişmesiyle ürünlerini satabilecek alternatif Pazar arayışlarına vakit kaybetmeden başlamalıdır. Kuzey Irak'ın 4-5 sene içerisinde bir üretim merkezine dönüşmesi bölge için bir tehdit olmakla birlikte, Irak pazarı sadece Kuzey Irak'la sınırlı değildir. Orta ve Güney Irak'ın tekrar istikrara kavuşması, Nusaybin Sınır Kapısının modernizasyonunun tamamlanmasıyla TRC3 Bölgesi ihracatçıları Kuzey Irak dışındaki bölgelerle daha kolay ticaret yapabilecektir. Yapılan görüşmelerde Orta ve Güney Irak'ın, Kuzey Irak'ın dört katı iş hacmine sahip olduğu belirtilmiştir. Bu sebeplerden dolayı Nusaybin Sınır kapısının modernizasyonunun bir an önce tamamlanarak ticari geçişlere açılması gerekmektedir.

10

SOSYAL HARİTALAMA ve MEKANSAL ANALİZLER

Sosyal Haritalama ve Mekansal Analizler

10

Sosyal Haritalama Çalışması; istihdam, eğitim, sağlık, konut gibi sosyal sermayeyi biçimlendiren alanlarda merkezi ve yerel yönetim önceliklerinin belirlenmesi, politika tercihlerinin netleştirilmesi, zaman içinde değişimin izlenmesi ve müdahale araçlarının gözden geçirilmesinde malumat sağlanmasına katkı sağlamak amacıyla mevcut durumun ortaya konulması ve sunulan hizmetlerin sonuçlarının ve etkilerinin değerlendirilmesi amacıyla yapılan bir çalışmadır.

Şırnak kent merkezinde 150 haneyle gerçekleştirilen pilot çalışma; Şırnak, Mardin, Siirt ve Batman il merkezleri ve Kızıltepe, Cizre, Silopi gibi önemli ilçe merkezlerinde yapılması öngörülen Sosyal Haritalama Çalışması için bir ön hazırlıktır. Pilot uygulamaya ilişkin sonuçlara aşağıda yer verilmiştir.

Aile yapısı ve hanede yaşayan kişi sayısı: Ortalama hane halkı büyüklüğü 8'dir.

Görüşülen 150 hanede toplam 1.179 kişi yaşamaktadır. Hanelerin % 26,7'sinin en az iki neslin ya da aynı kuşaktan kişilerin bir arada yaşadığı haneler ve % 49,3'ünün dört veya daha çok çocuklu çekirdek aileler olduğu görülmektedir. Ortalama hanehalkı büyüklüğü ise 7,86'dır.

Demografik yapı: Genç nüfus yoğunluktur.

Yaş dağılımına bakıldığında nüfusun % 40,6'sının 15 yaş ve altı, % 25,1'inin 16-24 yaş arasında olduğu görülmektedir.

Göç: Nüfusun yarıya yakını göçle gelmiştir ve gelenlerin büyük bir bölümü zorunlu olarak göç etmiştir.

Görüşülen hane referans kişilerinin % 58,8'i doğduğundan beri Şırnak'ta yaşadığını, % 42,2'si sonradan göç ettiğini belirtmiştir. Göçle gelenlerin % 51,7'si 1991-1995; %13,3'ü ise 1996-2000 tarihleri arasında Şırnak kent merkezine göç ettiğini ifade etmiştir. Göç etme nedenlerine bakıldığında ise % 77,2 ile bireylerin istekleri dışında gerçekleşen zorunlu göçün başta geldiği görülmektedir.

Göç ile gelen hanelerin % 70'i Şırnak İli dışından gelmiştir. Göçle gelenlerin yerleşim yeri türlerine göre dağılımına bakıldığında % 67,7'sinin köylerden, % 3,2'sinin ise mezralardan geldikleri izlenmiştir. Göç etmek için Şırnak kent merkezinin tercih edilmesinin temel nedenleri ise % 50,9 oranında yakın olması ve % 15,8'i güvenli olması olarak belirtilmiştir.

Göç sonrası yaşanan sorunlara bakıldığında iş bulamamak ve kalacak yer sorununun başta geldiği, bunları can güvenliğinin izlediği görülmektedir.

Eğitim seviyesi: Liselerde okullaşma oranı düşüktür, yetişkin eğitime ilişkin sorunlar bulunmaktadır.

Okul öncesi okullaşma oranı % 50¹⁶⁶ ve ilköğretimde okullaşma oranı % 95'tir. 7-15 yaş arası çocukların % 4,9'u okula devam etmemektedir. 15-18 yaş arasındaki çocukların % 61,3'ü herhangi bir okula devam ederken, liselerde okullaşma oranı % 50,4'tür. Okul çağındakilerin okula gitmeme nedenlerinin başında

% 23 ile maddi yetersizlikler ve % 16 ile bireyin okula gitmek istememesi gösterilmektedir. Kız çocuğu olduğu için okula gönderilmeyenlerin oranı % 7'dir. Eğitimi destekleyen temel kurumlara bakıldığında % 97 oranında ailelerin kendisi olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kişilerin % 19,1'i okur-yazar değil iken, % 2,4'ü okur-yazar olup bir okulu bitirmemiştir. Okur-yazar olmayanların % 23'ü erkek, % 77'si kadındır. Şu an öğrenci olmayan kadınların % 55'i okur-yazar olmayıp % 20'si ilkokul mezunu, % 8'i ise ilköğretimden ya da ortaokuldan terktir. Şu an öğrenci olmayan erkeklerin %17'si okur-yazar değilken, % 27'si lise, % 17'si ise ilkokul mezunudur.

Hanelerdeki bireylerin % 15,6'sı hiç Türkçe bilmemektedir. Kürtçe bilenlerin oranı % 78,8, Türkçe bilenlerin oranı ise % 84,4'tür. Cinsiyete göre incelendiğinde; kadınların % 21'inin erkeklerin ise % 10'unun Türkçe bilmediği görülmektedir. Bu sonuçlar yetişkin eğitime ilişkin sorunlar olduğunu göstermektedir.

Hane geliri: Hanelerin % 32'si asgari ücretin altında bir gelire sahiptir.

Görüşme yapılan hanelerin % 6,5'i gelirlerinin 150 TL ve altı olduğunu, % 2,9'u 151-300 TL, % 5,9'u 301-450 TL, %16,5'i 451-600 TL arasında olduğunu ifade etmiştir. Bir başka deyişle hanelerin % 31,9'u asgari ücretin altında bir gelirle yaşamlarını idame ettirmektedir. Hanelerin % 26,6'sı 601-1000 TL gelire sahipken, hanelerin sadece % 10'u 2000 TL üzeri bir aylık gelire sahiptir.

Gelir kaynaklarına bakıldığında hanelerin % 68,2'sinin temel gelir kaynağının maaş gelirleri, % 15,5'nin kendi işinden elde edilen gelir, % 6,1'inin Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ile Belediye tarafından sağlanan sosyal desteklerden oluştuğu görülmektedir.

Yoksulluk ve sosyal yardımlar: Sosyal yardımlar hanelerin % 6,1'inin birincil gelir kaynağıdır.

Hanelerin % 78,6'sı gıda, yakacak, giyim, kira gibi temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çektiklerini ifade etmiştir. Görüşülen hanelerin % 34,5'i SYDV'den aynı yardım, % 8,1'i nakdi yardım; yine hanelerin % 10,1'i belediyeden aynı yardım almaktadır. SHÇEK'ten yaşlı özürlü maaşı alanların oranı % 1,4'tür. Hanenin birincil geliri olarak sosyal yardımları belirtenlerin oranı ise % 6,1'dir. Bu verilere göre hanelerin % 34-% 45'i arasında değişen bir oranda sosyal yardımlardan faydalandığı söylenebilir.

Sosyal yardım almayan hanelerin % 25,3'ü sosyal yardımlara hiç ihtiyaç duymadığını, % 20,9'u ihtiyacı olduğunu ama başvurmadığını, % 33'ü ise başvurduğu

nu ama reddedildiğini yazmıştır. Hanelerin sadece % 3,3'ü yardımlara ilişkin bilgisi olmadığını ifade etmiştir.

Hanelerin % 8,7'si kira ödemeden akrabalarının evinde kalmakta, % 4,1'i ise akrabalarından gelir desteği almaktadır. Bu durum hanenin geçimi için sosyal dayanışma ağlarının da kullanıldığını göstermektedir.

İşgücü, çalışma ve sosyal güvenlik: Kayıtdışı istihdam %50'nin, yeşil kart kullanımı % 40'in üstünde yer almaktadır. Kadınların % 8'i çalışmaktadır.

15-65 yaş aralığında olup öğrenci olmayanların % 35'i çalışmaktadır. 15-65 yaş aralığında öğrenci olmayan erkeklerin %59'u bir işte çalışırken, bu oran kadınlarda % 8'dir. Çalışmayanların % 74'ünü ev kadınları oluşturmaktadır. Çalışmayan kadınların % 88'inin ev kadını olduğu için çalışmadığı ifade edilmiştir. Çalışanların % 90'ını erkekler, % 10'nu kadınlar oluşturmaktadır.

Çalışanların % 24,5'i tarım sektöründe çiftçi olarak, % 17,3'ü düzensiz vasıfsız işlerde, % 14,1'i memur olarak, % 10,9'u kendi hesabına, % 7,7'si ücretsiz aile işçisi ve % 5,9'u da büro elemanı-işçi olarak çalışmaktadır. Çalışanların % 48'i sosyal güvenlik sistemine kayıtlıdır, yani yaridan fazlası kayıtdışı çalışmaktadır. Hane üyelerinin % 43,2'si bir sosyal güvenlik kurumuna (SSK/Emekli Sandığı/Bağkur) kayıtlıyken, % 42,4'ü yeşil kart ve % 1,6'sı özel sigorta sahibidir. Katılımcıların % 12,8'inin ise hiçbir sağlık sigortası yoktur. Sağlık hizmetinden yararlananların neredeyse yarısı yeşil kart uygulaması sayesinde bunu sağlayabilmektedir.

Çalışma sonucunda elde edilen kazanca bakıldığında, hanelerdeki kişilerin % 7'si 151-300 TL arasında, % 5,8'i 301-450 TL arasında, % 32,4'ü 451-600 TL arasında, % 19,7'si 601-750 TL arasında, % 16,1'i 751-1000 TL arasında, % 13,9'u 1001-1500 TL arasında ve yalnızca % 4,1'i 1501 TL ve üzeri bir gelir elde etmektedir. Gelirin 450-600 TL arasında yoğunlaştığı görülmektedir.

Çalışanların % 35,4'ü haftada 45 saat ve altında, % 19,2'si 46-60 saat arasında, % 45,4'ü ise 60 saatten daha fazla çalıştığını belirtmiştir.

Anketle birlikte çocuk işçiliğine ilişkin veriler de elde edilmiştir. 15 yaş altı çocukların % 4'ünün bir işte çalıştığı ortaya çıkmıştır.

Konut

Hanelerin % 53'ü müstakil konutlarda yaşarken, % 26,8'i apartman dairelerinde, % 2,7'si lojmanlarda o-

turmaktadır. Hanelerin % 78,5'inin yaşadığı ev, evde yaşayanlardan birine aitken, % 12,1'i kirada ve geri kalan % 8,7'lik kesim de kira ödemeden akrabalarının evinde oturmaktadır. Evlerin ısınması temel olarak % 86,4 oran ile odun ve/veya kömür sobası ile sağlanırken, % 12,9 oranında kat kaloriferi veya kombi ile sağlanmaktadır. Hanelerin sadece % 0,7'si elektrik ile ısındıklarını ifade etmişlerdir. Konutların tapu durumuna ilişkin sağlıklı verilere ulaşılamamıştır.

Altyapı hizmetleri: Hanelerin tamamına yakınının altyapı hizmetlerine erişimi bulunmaktadır.

Hanelerin neredeyse tamamında içme suyu şebekesi ve kanalizasyon (% 99) varken % 2'si elektrik hizmetlerine erişimden mahrumdur. Hanelerin % 93'ünde uydu ve kablo sistemi bulunurken telefon bağlantısı olanların oranı % 49'dur. Telefonu bağlantısı olan hanelerin % 42'sinde internet bağlantısı da vardır. Başka bir ifade ile hanelerin % 20'sinde internet bağlantısı bulunmaktadır.

Ulaşım temel olarak toplu taşıma ile sağlanmaktadır. % 43,9 ile dolmuş ve % 22,3 belediye otobüsü kullanırken % 11,5'i servis kullanmaktadır. Özel araç kullanma oranı % 21,6'dır.

Hizmetlerden memnuniyet: Elektrik kesintileri, sokak aydınlatmaları ve kanalizasyon sızıntıları en önemli sorun alanlarıdır.

Görüşülen kişilerin % 64'ü toplu taşıma hizmetlerinden memnunken, sadece % 20,5'i toplu taşıma hizmetlerinden şikâyet etmiştir.

Elektrik kesintileri hanelerin en fazla şikâyetçi olduğu konudur. Hanelerin % 54,7'si elektrik kesintisinin çok sık, % 30,4'ü ara sıra gerçekleştiğini belirtmiştir.

Görüşme yapılan kişilerin sadece %18,9'u sokaklarının aydınlatmasını yeterli bulmuştur. Su kesintilerinin şehrin geneli için bir sorun teşkil etmediği anlaşılmaktadır. Hanelerin sadece %12,2'si su kesintisinin çok sık olduğunu belirtmiştir. Hanelerin % 61,5'i suyun kalitesinden memnunken, % 37,8 gibi azımsanmayacak bir oran suyun kokusundan ve renginden şikâyet etmiştir.

Konutların %95,8'inde kanalizasyon bağlantısı bulunmakla beraber hanelerin % 81,1'i mahallelerinde kanalizasyon şebekesinde sızıntı olduğunu belirtmiştir.

Görüşme yapılanların % 89,8'i mahallelerinden çöplerinin düzenli toplandığını ifade ederken, sokakların düzenli bir biçimde temizlendiğini belirtenlerin oranı % 55,4'dür.

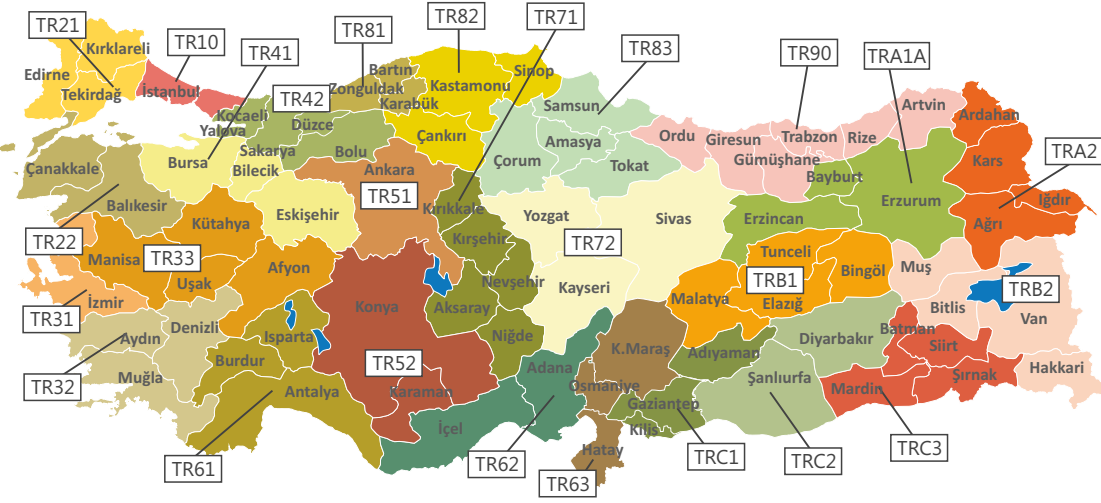
11

Kısaltmalar
Tanımlar ve Terimler
Kaynakça
Ekler
Tablo Listesi
Şekil Listesi
Harita Listesi

Kısaltmalar

İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) Düzey 2 Bölgeleri

Ar-Ge	: Araştırma Geliştirme
AB	: Avrupa Birliği
ABİGEM	: Avrupa Birliği İş Geliştirme Merkezi
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
BELDES	: Belediyelerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi
BM	: Birleşmiş Milletler
BOTAŞ	: Boru Hatları İle Petrol Taşıma A.Ş.
BÖLGE	: TRC3 Bölgesi
BROP	: Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı
BTK	: Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu
ÇATOM	: Çok Amaçlı Toplum Merkezleri
ÇED RAPORU	: Çevre Etki Değerlendirme Raporu
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DİKA	: Dicle Kalkınma Ajansı
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	: Devlet Su İşleri
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
EDAM	: Eğitim Danışmanlığı ve Araştırmaları Merkezi
EPDK	: Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
EUROSTAT	: Avrupa Birliği İstatistik Kurumu
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GAP BKİ	: Güneydoğu Anadolu Projesi Bölgesel Kalkınma İdaresi
GAP-GİDEM	: Güneydoğu Anadolu Projesi Girişimci Destekleme Merkezi
GSKD	: Gayri Safi Katma Değer
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GZFT	: Güçlü ve Zayıf Yönler, Fırsatlar ve Tehditler

HES	: Hidroelektrik Santral
İKG OP	: İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı
İGE	: İnsani Gelişme Endeksi
İHD	: İnsan Hakları Derneği
IPA	: Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı
IPARD	: Katılım Öncesi Kırsal Kalkınma
ISPA	: Katılım Öncesi Yapısal Politikalar Aracı
İŞKUR	: Türkiye İş Kurumu
KADER	: Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği
KDV	: Katma Değer Vergisi
KENTGES	: Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planı
KBGSYİH	: Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
KKP	: Kırsal Kalkınma Planı
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KOSGEB	: Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
KÖY	: Kalkınma Öncelikli Yörelere
KÖYDES	: Köylerin Altyapısının Desteklenmesi
KSS	: Küçük Sanayi Sitesi
MENA	: Middle East and North Africa (Orta Doğu ve Kuzey Afrika)
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
OSB	: Organize Sanayi Bölgesi
ÖBGP	: Ön Bölgesel Gelişme Planı
ÖSYM	: Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi
ÖYK	: Özelleştirme Yüksek Kurulu
SHÇEK	: Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu
SYDV	: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı
SODES	: Sosyal Destek Programı
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
ŞNT	: Şartlı Nakit Transferi
TEDAŞ	: Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş.
TEİAŞ	: Türkiye Elektrik İletim A.Ş.
TEPAV	: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı
TKB	: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜPRAŞ	: Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TMMOB	: Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
UKP	: Ulusal Kalkınma Planı
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
URAK	: Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu
USD	: Amerikan Doları
YTB	: Yatırım Teşvik Belgesi

Tanımlar ve Terimler

Ağ (Network) Ekonomisi: En önemli katma değer bilgi ve hizmet yoluyla yaratıldığı, iş süreçleri arasındaki sürenin kısaldığı, mekân ve mesafenin öneminin azaldığı, artan rekabet nedeniyle yaratıcılığın, yenilikçiliğin değer kazandığı, işletmelerin ürün ve hizmetlerini ilişkiler, ortaklıklar ve bilgi ağları üzerinden sundukları günümüz ekonomisini ifade eder.

Beşeri Sermaye: Bir toplumun sahip olduğu insan kaynaklarını ifade eder.

Bölünmüş Yol: Mevcut yolun standardının yükseltilerek, yolun, gidiş-geliş iki şeride ayrılmasıdır.

Butik Otel: Yapısal özelliği, mimari tasarımı, tefriş, dekorasyon ve kullanılan malzemesi yönünden özgünlük arz eden, işletme ve servis yönünden üstün standart ve yüksek kalitede, deneyimli veya konusunda eğitilmiş personel ile kişiye özel hizmet verilen, en az on odalı oteldir.

Cazibe Merkezi: Cazibe merkezleri, öncelikle bulunan bölgenin geliştirilmesini, daha sonra da çevredeki yerleşimlerin bu gelişme ivmesine katılmasını sağlamak amacıyla kurulmaktadır. Bu şehirler aynı zamanda görece az gelişmiş büyükşehirlere yoğun göçün önlenmesine de yardımcı olacak. Cazibe merkezleri, bir taraftan gelişme dengelerini bölgenin lehine değiştirmeye çalışırken bir taraftan da üretim potansiyelini yeterince kullanamayan ya da verimsiz alanların da potansiyel ve yetenekleri doğrultusunda daha verimli hale getirilmesini sağlamak amacıyla oluşturulur

ÇED Raporu (Çevre Etki Değerlendirme Raporu): Belirli bir proje veya gelişmenin, çevre üzerindeki önemli etkilerinin tespit edildiği ve değerlendirildiği bir süreçtir.

Çevre Düzeni Planı: Kalkınma planları ve varsa bölge planları temel alınarak, ekonomik kararlarla ekolojik kararların bir arada düşünülmesine imkan veren, genel arazi kullanım kararları ile bunlara ilişkin strateji ve politikaları oluşturmak ve çevre kirliliğini önlemek amacıyla nazım ve uygulama imar planlarına esas teşkil etmek üzere bölge ve havza bazında 1/50.000-1/100.000 ölçekteki çevre düzeni planları hazırlanmaktadır.

Ekolojik Turizm / Eko Turizm: Doğal çevre ile turizm faaliyetlerini bağdaştıran, çevrenin olumsuz etkilenmesi konusunda sorumluluk güdüsü ile hareket etme

esasına dayalı turizm faaliyetidir. Özellikle korunmuş alanlarda fazla tesis ve altyapı olmadan daha çok doğal koşullara uyumlu bir turizm modelidir. Milli parklar ve koruma altına alınan alanlar bu tür turizme örnek olarak verilebilir.

Gayri Safi Katma Değer: TÜİK tarafından bölgeler bazında vergiler dâhil edilmeden ölçülen üretilen katma değerdir.

Gelir Dağılımı: Bir ekonomide ortaya çıkan gelirin, oyunculara nasıl paylaştırıldığını gösteren ekonomik göstergedir. Ülkeler düzeyinde, gelirin sosyal sınıflar arasındaki dağılımıdır.

Genel Doğurganlık Hızı: Genel doğurganlık hızı (GDH) 15-44 yaş aralığındaki her 1,000 kadına düşen doğum sayısı.

Hanehalkı: Aralarında akrabalık bağı olsun olmasın aynı konutta ya da aynı konutun bir bölümünde yaşayan, aynı kazandan yiyen, kazanç ve masraflarını ayırmayan, hanehalkının hizmet ve yönetimine katılan bir ya da daha çok kişiden oluşan topluluktur.

IPA: Avrupa Birliği aday ülkelerinin tam üyeliğe hazırlanmasını amaçlayan katılım öncesi mali yardım aracı.

İnanç Turizmi: İnsanların devamlı ikamet ettikleri, çalıştıkları ve her zamanki olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışına, dini inançlarını gerçekleştirmek inanç çekim merkezlerini görmek amacıyla yaptıkları turistik amaçlı gezilerin turizm olgusu içerisinde değerlendirilmesi inanç turizmi olarak tanımlanmaktadır.

İnsani Gelişme: İnsani gelişme milli gelirin artmasını temel alan kalkınma anlayışındansa insana odaklanarak, insanların potansiyellerini ortaya çıkarabilecekleri, ihtiyaçları ve ilgi alanları doğrultusunda üretken ve yaratıcı bir yaşam sürmelerini sağlayacak bir kalkınma modelini ifade eder. İnsani gelişmişlik, insana yatırım yaparak, insanların niteliklerini ve becerilerini geliştirerek insanların sahip oldukları yaşam seçeneklerini genişletir. İnsani gelişmişliğin sağlanması için en temel gereksinimler uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmek, bilgili olmak, onurlu bir yaşam için gerekli kaynaklara ve sosyal hizmetlere erişim ve toplumsal hayata katılımıdır.

İstihdam Oranı: İstihdam edilen işgücünün toplam

işgücüne oranı.

İşgücü: İstihdam edilenler ile işsizlerin oluşturduğu toplam nüfustur.

İşsizlik Oranı: İşsiz nüfusun işgücü içindeki oranıdır.

İş Geliştirme Merkezi: Yeni girişimcilerin iş kurmalarını destekleyen, kolaylaştıran, işletmelerin başlangıç aşamalarında karşılaştıkları riskleri en aza indiren bir iş kurma modelidir.

KOBİ: Türkiye'de 250 kişiden az yıllık çalışan istihdam eden ve yıllık net satış hâsılatı ya da mali bilançosu 25 milyon YTL'yi aşmayan ve mikro işletme, küçük işletme ve orta büyüklükteki işletme olarak sınıflandırılan işletmeler KOBİ olarak adlandırılmaktadır.

Kullanılabilir Gelir: Kişisel gelirden doğrudan doğruya devlete ödenen vasıtasız vergilerin çıkartılmasıyla kalan gelirdir.

Kümelenme: Aynı sektörde faaliyet gösteren, aralarında ilişkiler olan ama aynı zamanda rekabet içinde olan çok sayıdaki firmanın, onlara mal sağlayan tedarikçilerin ve hizmet satanların, ilgili kurumların (üniversiteler, meslek kuruluşları, iş koluyla ilgili standartları belirleyen ve kontrol eden kurumlar, v.b) aynı coğrafi bölgede yoğunlaşmalarına kümelenme denilmektedir.

Lojistik: Müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere her türlü ürünün, servis hizmetinin ve bilgi akışının, başlangıç noktasından (kaynağından) tüketildiği son noktaya (nihai tüketiciye) kadar olan tedarik zinciri içindeki hareketinin etkili ve verimli bir şekilde planlanması, uygulanması, taşınması, depolanması ve kontrol altında tutulmasıdır.

Net Göç: Belirli bir alanın aldığı göç ile verdiği göç arasındaki farktır. Belirli bir alanın aldığı göç verdiği den fazla ise net göç pozitif, aldığı göç verdiği den az ise net göç negatiftir.

Nüfus Yoğunluğu: Bir kilometrekareye düşen nüfustur.

Okullaşma Oranı: Okullaşma oranı, bir öğretim düzeyindeki (okulöncesi, ilköğretim, vd.) eğitim hizmetinin ilgili yaş grubunu oluşturan nüfustaki ve toplumdaki erişilirliğini gösterir. Brüt okullaşma oranı, söz konusu öğretim düzeyindeki toplam öğrenci sayısının ilgili yaş grubunu oluşturan nüfusa (teorik nüfus) bölünmesi ile elde edilir. Net okullaşma oranı ise söz konusu öğretim düzeyindeki toplam öğrenciler arasında yalnızca ilgili yaş grubun-

da olanların teorik nüfusa bölünmesi ile hesaplanır.

Organize Hayvancılık Bölgesi: Organize Hayvancılık Bölgesi (OHB) yeni teknolojileri uygulayabilen, yeterli büyüklükte, alt yapısı sağlanmış, uygun bölgelerde planlanarak, süt, et gibi hayvansal ürünlerin sağlıklı olarak yeterli miktarda sağlanması, kârlı bir işletmecilik sonucu üreticinin gelir ve refah düzeyinin yükseltilmesini, üretimin yeterli hale getirilmesini amaçlayan bir organizasyondur.

Örgün Eğitim: Örgün eğitim, belirli yaş grubundaki ve aynı seviyedeki bireylere, amaca göre hazırlanmış programlarla, okul çatısı altında düzenli olarak yapılan eğitimidir. Örgün eğitim okul öncesinden başlayıp yüksek öğrenimi de kapsayan eğitim sürecidir.

Satın Alma Gücü Paritesi: Ülkeler arasındaki fiyat düzeyi farklılaşmasını ortadan kaldıran para birimi dönüştürme oranıdır. Eldeki toplu bir para, parite oranı ile farklı bir para birimine dönüştürüldüğünde, tüm ülkelerde aynı sepetteki mal ve hizmetler satın alınabilir.

Sit Alanı: Tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli medeniyetlerin ürünü olan, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini yansıtan kent ve kent kalıntıları, önemli tarihi hadiselerin gerçekleştiği yerler ve tespiti yapılmış tabiat özellikleri ile korunması gerekli alanlardır.

Sürdürülebilirlik: Bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme imkânından ödün vermeksizin karşılamaktır.

Şehir Nüfusu: İl ve ilçe merkezlerinin belediye sınırları içindeki nüfustur.

Şehirleşme Oranı: Şehirleşme oranı ise toplam nüfus içinde şehirde yaşayanların oranıdır.

TRC (GAP Bölgesi): İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasına göre Gaziantep, Adıyaman, Kilis, Diyarbakır, Şanlıurfa, Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt illerini kapsayan Düzey 1 bölgesine verilen addır.

TRC3 Bölgesi: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasına göre Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt illerini kapsayan Düzey 2 bölgesine verilen addır.

Tenör: Madenin taş ve toprak içindeki % olarak oranına denir.

Uluslararasılaştırma: Doğrudan ihracat artışından, uluslararası stratejik ittifaklar, ihracat için yeni ürünleri üretmek ve nitelendirmeye kadar uzanan önemli

ve zorlu alanlarda kümelere destek olunmasını ve KOBİ oyuncularının pazarlama becerilerinin artırılması, uluslararası pazarlara giriş için ortak strateji geliştirilmesi, uluslararası standardizasyon konusundaki bilinçliliğin artırılmasını ifade eder.

Yaş Bağımlılık Oranı: Ekonomik aktivite çağındaki nüfusa bağımlı olan nüfusu hesaplamakta kullanılır. Üretken kişi başına düşen bağımlı kişi sayısı olarak da tanımlanabilir. Tüketici nüfusun (0-14 yaş grubundakilerin tümü +65 yaş üzerindeki nüfusun tümü) faal nüfusa (15-64 yaş grubundaki nüfus) bölünerek orantılanması yoluyla bulunur.

Zemin Araştırma Raporu: Blok ve kat sayısı, zemin bilgileri, zemin sınıfı ve grubunun da görülebildiği, varsa mevcut blok ve/veya katların belirtildiği geoteknik rapordur.

Kaynakça

- Akkahve, Deniz. Bölgesel Gelişme Planlarının Yönetişim Açısından Değerlendirilmesi. DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü. 2003.
- Aktakas, Başak Gül. Bölgesel/Yerel Kalkınma, Bölgesel Gelişme İçin Bir Model. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisak Ana Bilim Dalı. Adana, 2006.
- Belda Ltd. Hasankeyf Turizm Gelişmesi Kavramsal Olabilirlik Analizi, Belde Proje ve Danışmanlık Ticaret Ltd. Şti, Ankara, Nisan 2009.
- Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi. 2010.<http://www.botas.gov.tr/index.asp>
- DPT, Dokuzuncu Kalkınma Planı 2009-2013, Dış Ticaret Özel İhtisas Raporu, Ankara: DPT 2007.
- Dış Ticaret Müsteşarlığı, DTM 2009-2013 Stratejik Plan, Ankara: DTM 2009.
- Dış Ticaret Müsteşarlığı, Dış Ticaret istatistikleri, Haziran 2010.
<http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detayrk&dil=TR&yayinid=1115&icerikid=1224&from=home>
- Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ülkelere göre Dünya Ticareti, Eylül 2010.
<http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detayrk&yayinID=2370&icerikID=2540&dil=TR>
- Dicle EDAŞ Bölge Müdürlüğü, 2010.
- TRC3 Bölgesi Üniversiteleri Web Siteleri, 2010.
www.artuklu.edu.tr , www.sirnak.edu.tr , www.batman.edu.tr , www.siirt.edu.tr
- DİKA, Mazıdağı Fosfat Tesislerinin Yeniden Ekonomiye Kazandırılmasına Yönelik Alternatif Yatırım İmkânları ve İşletme Modelleri, 2010.
- Dünya Kalkınma Bankası, Türkiye: Gelecek Nesiller İçin Fırsatların Çoğaltılması, ‘Yaşam Fırsatları’, Şubat 2010.
- Dünya Kalkınma Bankası, Türkiye’de Kadınları İşgücüne Katılımı: Eğilimler, Belirleyici Faktörler ve Politika Çerçevesi, 2009.
- Elektrik İşleri Etüt İdaresi, EİEİ Stratejik Planı (2009-2013), 2009.
- Elektrik İşleri Etüt İdaresi, 2010.
<http://www.eie.gov.tr/>
- Elektrik Üretim A.Ş., 2010.
<http://www.euas.gov.tr/>
- Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı, 2010.
<http://www.enerji.gov.tr/index.php>
- Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı, ETKB Stratejik Planı (2010-2014), 2010.
- EPDK, Elektrik Piyasasında Lisanssız Elektrik Üretimine İlişkin Yönetmelik, 2010.
- ETKB, Elektrik Enerjisi Piyasası ve Arz Güvenliği Stratejisi Belgesi, 2009.

• ETKB, Elektrik Enerjisi Sektörü Reformu ve Özelleştirme Strateji Belgesi, 2004.

• EYKB, Enerji Verimliliği Kanunu, 2007.

• EPDK, Yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik enerjisi üretimi amaçlı kullanımına ilişkin kanunda değişiklik yapılması dair kanun, 2010.

• EPDK, <http://www.epdk.gov.tr/web/elektrik-piyasasi-dairesi/lisans-islemleri>

• Erkanal, Hayat. “Geçmişten Günümüze Nusaybin Sempozyumu; Mezopotamya’ya Açılan Kapı, Nusaybin: Tur Abdin” T.C. Nusaybin Kaymakamlığı, Nusaybin-Mardin, 27-28 Mayıs 2004.

• European Commission, Eurostat, 2010.
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>

• European Commission Photovoltaic Geographical Information System (PVGIS), 2010.

• European Union. Sustainable Development in the European Union, 2009 Monitoring Report of the EU Sustainable Development Strategy. EUROSTAT Statistical Books. 2009.

• European Union. The Treaty of Lisbon, 2010.
http://bookshop.europa.eu/is-bin/INTERSHOPenfinity/WFS/EU-Bookshop-Site/en_GB/-/EUR/ViewPublication-Start?PublicationKey=FXAC07306

• EUROSTAT, External Trade Database, Eylül 2010.
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/external_trade/data/database

• Gümrük Müsteşarlığı, Araç Giriş-Çıkış İstatistikleri, Haziran 2010.
<http://www.gumruk.gov.tr/tr-TR/istatistikler/Sayfalar/arac.aspx>

• Gümrük Müsteşarlığı, Dış Ticaret İstatistikleri, Haziran 2010.
<http://www.gumruk.gov.tr/tr-TR/istatistikler/Sayfalar/default.aspx>

• Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü, Ağustos 2010.
<http://www.gsgm.gov.tr/sayfalar/istatistik/kulupsayilari.htm>

• Güneydoğu Anadolu Bölgesi Belediyeler Birliği. “Birlik Üyesi Belediyeler”. Eylül 2010.
http://www.gabb.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=46&Itemid=48

• Güneydoğu Anadolu İhracatçılar Birliği, Bölge İlleri Aylık Sektörel İhracat Değerleri, Haziran 2010.
<http://www.gaib.org.tr/web/dokuman.asp?id=123>

• Güneydoğu Anadolu Kültürel Miras ve Turizm Kalkınma Birliği Tüzüğü

• Gürlesel, Can Fuat. Global Sanayi Eğilimleri ve Türkiye İçin Bir Değerlendirme. İstanbul Sanayhi Odası Yayınları No: 2009/2. Ocak 2009.

• İller Bankası Genel Müdürlüğü. “Tamamlanmış İşlerin Dökümü”. “Halen Devam Eden İşler”. Temmuz 2010. <http://www.ilbank.gov.tr/?komut=det&id=62>

• IMF, World Economic Outlook Database, Eylül 2010.
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/weodata/weoselco.aspx?g=2406&sg=All+countries+%2f+Emerging+and+developing+economies+%2f+Middle+East+and+North+Africa>

• KADER Kadın istatistikleri, 2010.

• Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet, 2009.

- Karakaya, Mehmet ve Doç. Dr. Sinan Türkyılmaz, 2023 Yılı için İl ve Bölge Düzeylerinde Nüfus Projeksiyonu, 2008.
- Kara, Murat. “Bölgesel Rekabet Edebilirlik Kavramı ve Bölgesel Kalkınma Politikalarına Yansımaları.” DPT Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü. Ağustos 2008.
- Kılıç, Sibel Ecemiş ve Mustafa Mutluer. “Coğrafyada ve Bölge Planlamada Bölge Kavramının Karşılaştırmalı Olarak İrdelenmesi.” Ege Coğrafya Dergisi, 13 (2004): 17-28.
- Kumral, Neşe. “Bölgesel Rekabet Gücünü Artırmaya Yönelik Politikalar.” Ege Üniversitesi İktisat Bölümü. Working Paper No: 08/02. 2008.
- Kılıç, Sibel Ecemiş ve Mustafa Mutluer. “Coğrafyada ve Bölge Planlamada Bölge Kavramının Karşılaştırmalı Olarak İrdelenmesi.” Ege Coğrafya Dergisi, 13 (2004): 17-28.
- Mardin, Batman, Şırnak, Siirt Valilikleri İl Brifingleri, 2009.
- Mardin, Batman, Şırnak, Siirt İl Çevre Durum Raporları, 2009.
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü: Batman İli Maden ve Enerji Kaynakları, 2010. http://www.mta.gov.tr/v1.0/turkiye_maden/Batman.DOC
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü: Mardin İli Maden ve Enerji Kaynakları, 2010. http://www.mta.gov.tr/v1.0/turkiye_maden/Mardin.DOC
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü: Siirt İli Maden ve Enerji Kaynakları, 2010. http://www.mta.gov.tr/v1.0/turkiye_maden/Siirt.DOC
- Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü: Şırnak İli Maden ve Enerji Kaynakları, 2010. http://www.mta.gov.tr/v1.0/turkiye_maden/Sirnak.DOC
- Numanoğlu, Nurşen. “Avrupa Birliği'nin Bölgesel Yönetişime İlişkin Türkiye'den Beklentileri ve Ulusal Program.” Avrupa Birliği ve Türkiye'de Bölgesel Yönetişim. Pendik Belediyesi Kültür Yayınları-20, Ekim 2003.
- OECD. How Regions Grow, Trends and Analysis. 2009. <http://browse.oecdbookshop.org/oecd/pdfs/browseit/0409021E.PDF>
- OECD. Regions at a Glance 2009. Mart 2009. <http://browse.oecdbookshop.org/oecd/pdfs/browseit/0409011E.PDF>
- OECD. Regions Matter, Economic Recovery, Innovation and Sustainable Growth. 2009. <http://browse.oecdbookshop.org/oecd/pdfs/browseit/0409111E.PDF>
- OECD. Redefining Territories, The Functional Regions. 2002. <http://browse.oecdbookshop.org/oecd/pdfs/browseit/0402021E.PDF>
- OECD. Territorial Reviews, Competitive Cities in the Global Economy. 2006.
- Organize Sanayi Bölgeleri Uygulama Yönetmeliği, 2010. <http://rega.basbakanlik.gov.tr/main.aspx?home=http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2009/08/20090822.htm&main=http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2009/08/20090822.htm>
- OSB Bilgi Sitesi, 2010. <http://osbbs.osbuk.org.tr/>
- OSB Üst Kuruluşu, 2010. www.osbuk.org.tr

- Özaslan, Metin ve diğerleri. Regional Disparities and Territorial Indicators in Turkey: Socio-Economic Development Index (SEDI). DPT. 2004.
- Özgen, Neşe H. “Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler'in Kalkınma Politikaları ve Bölgesel Kalkınmada Yeni Kavramlar.” Tarım Ekonomisi Dergisi, 11 (2005): 51-59.
- ÖSYM, İllere göre Öğrenci ve Öğretim Elemanları Sayıları (2008-2009).
- Özer, Ahmet. “Gap ve Kentleşme”. Diyarbakır'ın Kentsel Sorunları Sempozyumu, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, 5 – 6 Mayıs 1997. <http://www.ahmetozer.org/index.php/mnuatmakalebildiri/50-catkalkinmagapvebolgeselkalkinma/55-gap-ve-kentleme>
- Özgür, Ertuğrul Murat. Bölgesel Kalkınma. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Bölgesel Coğrafya Anabilim Dalı. Ankara, 2010.
- Öztürk, Ahmet. Homojen ve Fonksiyonel Bölgelerin Tespiti ve Türkiye İçin İstatistiki Bölge Birimleri Önerisi. DPT Uzmanlık Tezleri. Ankara. 2009.
- Öztürk, İbrahim. Girişimcilik Raporu. İktisadî Girişim ve İş Ahlâkı Derneği. 2008.
- Özürlüler İdaresi Başkanlığı, İllere Göre Özürlü Sayıları, 2009.
- Sanayi Sicili Kanunu, 2010. <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.3.6948&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=sanayi%20sicili>
- Shimomura, Tetsuya and Tadashi Matsumoto. Policies to Enhance the Physical Urban Environment for Competitiveness, A New Partnership between Public and Private Sectors. OECD Publishing. Regional Development Working Papers. 2010.
- Silopi Elektrik Üretim A.Ş., 2010. <http://www.cinergroup.com.tr/companies.php?CID=7>
- SYDGM Strateji Geliştirme Müdürlüğü, Mardin, Batman, Şırnak, Siirt Sosyal Yardım ve Proje Destekleri, Aralık 2009. <http://www.sydgm.gov.tr/tr/html/265/Sartli+Nakit+Transferi/>
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, İl Göstergeleri(1980-2003), 2003.
- T.C. Başbakanlık DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Mardin, Batman, Şırnak, Siirt.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. AB Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı. Hayatboyu Öğrenme Programı ve Gençlik Programı 2009 Yılı Uygulama Raporu. Ankara: Kayıhan Ajans, Aralık 2009.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu Türkiye 2010. BM Mukim Koordinatörlüğü. 2010.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. Dokuzuncu Kalkınma Planı Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu. 2007.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. Dokuzuncu Ulusal Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara: DPT, 2008.

- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. GAP Master Planı Final Raporu. Ankara: DPT, 1989.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. 8. Kalkınma Planı'nın Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu, (2001-2005). DPT, Ankara, 2001.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Dokuzuncu Kalkınma Planı Ana Metal Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, (2007-2013). Ankara, 2007.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. Ön Ulusal Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Stratejileri. Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü. Ankara. 2003.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. Türkiye'de Yerleşim Merkezlerinin Kademelenmesi. Ankara: DPT, 1982.
- T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2010. <http://www.gap.gov.tr/gap-illeri/gap-illerine-ait-haritalar/catom>
<http://www.gap.gov.tr/gap-illeri/gap-illerine-ait-haritalar/genclik-ve-kultur-evleri>
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, "İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması", 2004.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Mayıs 2003.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Sosyal Hizmetler ve Yardımlar Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2001.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Destek Programı, 2010. <http://www.dpt.gov.tr/sodes.portal>
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. Türkiye-Avrupa Birliği Mali İşbirliği Kapsamındaki Bölgesel Kalkınma Programları. Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü. Ankara. 2005.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. Türkiye'nin Rekabet Gücü İçin Sanayi Politikası Çerçevesi. TEPAV. 2007.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. Yeni Bölgesel Gelişme Politika ve Uygulamaları. Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü. Haziran 2007.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. 2010 Yılı Yatırım Programı. <http://mevzuat.dpt.gov.tr/bkk/20100104M2-1-1.pdf>
- T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü. "Vakıflarımız". Eylül 2010. <http://www.vgm.gov.tr/>
- T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı Ana Rapor. Cilt 2. Ankara: GAP BKİ, 2002.
- T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. GAP Bölge Kalkınma Planı Uygulama Programı. Cilt 3. Ankara: GAP BKİ, 2002.
- T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. GAP Eylem Planı 2010 Yılı 2.Dönem İzleme Raporu. Şanlıurfa: GAP BKİ, 2010.
- T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. Stratejik Plan 2008-2010. Ankara: GAP BKİ, 2010.

- T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, GAP Turizm Master Planı, BPM Barlas İmar Planlama Müşavirlik Ltd. Şti. Şanlıurfa: GAP BKİ, 2010.
- T.C. Batman Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, Batman İli Çevre Durum Raporu, Batman, 2009.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü. "BEDES Ödeneklerinin Yıllar ve Belediyeler İtibariyle Dağılımı".Temmuz 2010. <http://www.mahalli-idareler.gov.tr/Projeler/Beldes.aspx>
- T.C. İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü. "29/07/2010 tarihli ve 2010/T-30 sayılı YPK kararı". "29/3/2010 tarihli ve 2010/2 sayılı YPK kararı". Temmuz 2010. <http://www.mahalli-idareler.gov.tr/Projeler/Koydes.aspx>
- T.C. İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü. "KÖYDES Projesi 2005-2010 Yılları İtibariyle Ödenek Dağılımları". Temmuz 2010. <http://www.mahalli-idareler.gov.tr/Projeler/Koydes.aspx>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Turizm İstatistikleri: Turizm Geliri ve Gideri, GSMH ve GSYİH, İhracat ve İthalat ile Ortalama Harcamalar. Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 26 Ekim 2010. <http://www.kultur.gov.tr/TR/belge/1-74210/turizm-geliri-ve-gideri-gsmh-ve-gsyih-ihracat-ve-ithalat-.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Turizm Raporları, Turizm İstatistikleri: Dünya'da ve Türkiye'de Turizm 2008. Araştırma ve Değerlendirme Daire Başkanlığı, 13 Eylül 2010. <http://www.kultur.gov.tr/TR/belge/1-66628/turizm-raporlari.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye Turizm Stratejisi Eylem Planı 2007-2013. Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 2007.
- T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/belge/1-45342/illere-gore-tek-yapi-olcegindekitescilliyapilar.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Tesislerinin Belgelendirilmesine ve Niteliklerine İlişkin Yönetmelik. Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü 21.06.2005. <http://www.ktyatirimisletmeler.gov.tr/belge/1-37252/turizm-tesisleri-islemleri.html>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. Seyahat Acentası Nedir. Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2010. <http://www.ktyatirimisletmeler.gov.tr/belge/1-38395/seyahat-acentalari-islemleri.html>
- T.C Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü. "Mahalli İdarelerin Nakit ve Benzeri Varlıkları". 2009 Yılı Mahalli İdareler Mali İstatistikler Bülteni. Temmuz 2010. www.muhasabat.gov.tr
- T.C Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü. "2009 Ocak-Aralık İtibariyle Mahalli İdareler Bütçe Dengesi". 2009 Yılı Mahalli İdareler Mali İstatistikler Bülteni-2.Temmuz 2010. www.muhasabat.gov.tr
- T.C. Mardin Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, Mardin İl Çevre Durum Raporu, Mardin, 2009.
- T.C. Siirt Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, Siirt İl Çevre Durum Raporu, Siirt, 2008.
- T.C. Şırnak Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, Şırnak İli Çevre Durum Raporu, Şırnak, 2007.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim, (2009-2010)Öğretim Yılı, 2010.
- T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık Göstergeleri Raporu, 2008. <http://www.saglik.gov.tr>
- T. C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı. Türkiye Sanayi Stratejisi Eylem Planı. Aralık 2010. http://www.sanayi.gov.tr/Files/Documents/eylem_plani.pdf

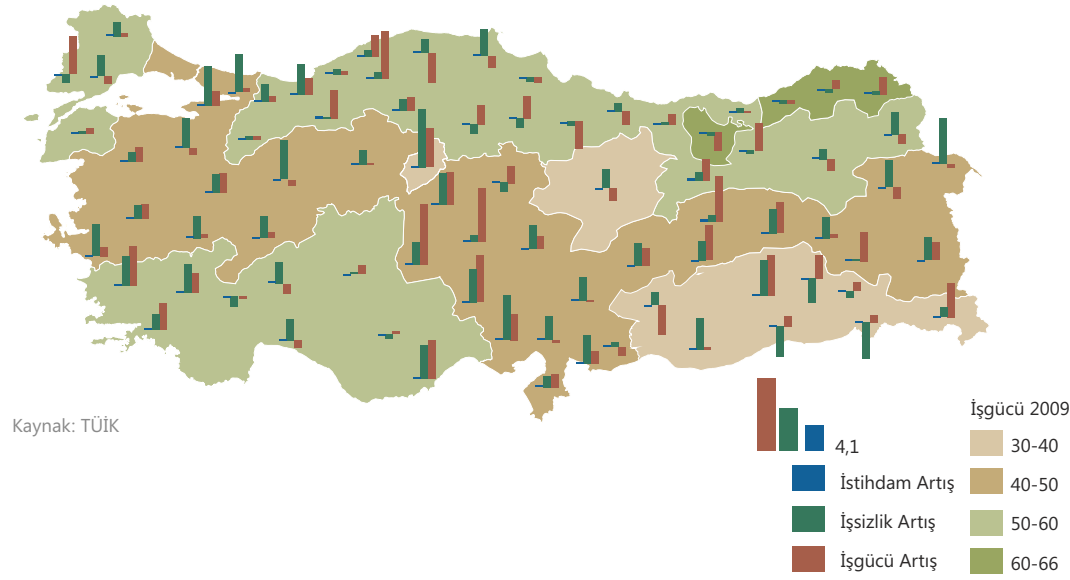
- T. C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı. Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi (2011-2014). Aralık 2010. http://www.sanayi.gov.tr/Files/Documents/sanayi_stratejisi_belgesi_2011_2014.pdf
- T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı. 2007-2009 KOBİ Stratejisi ve Eylem Planı. Ocak 2007. <http://www.kosgeb.gov.tr/Pages/UI/Baskanligimiz.aspx?ref=23>
- T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı. 2011-2013 KOBİ Stratejisi ve Eylem Planı Taslağı. Aralık 2010. <http://www.kosgeb.gov.tr/Pages/UI/Baskanligimiz.aspx?ref=23>
- T.C. Türk Patent Enstitüsü. İstatistikler. 2009. <http://www.turkpatent.gov.tr/portal/default2.jsp?sayfa=640>
- T.C.Sosyal Güvenlik Kurumu
- T.C. Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu, 2828 Sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu.
- T.C. Sağlık Bakanlığı, Sağlık Göstergeleri Raporu, 2008.
- T.C. Yüksek Öğretim Kurulu, İllere göre Öğrenci ve Öğretim Elemanları Sayıları (2008-2009).
- T.C.Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet 2009.
- TESK, Tescil-Terkin İstatistikleri, Eylül 2010. <http://www.tesk.org.tr/tr/calisma/sicil/ist.html>
- TEVEM, Türkiye Enerji ve Enerji Verimliliği Çalışmaları Raporu, 2010.
- TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri,2004 – 2009, 2009.
- TÜİK, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri İl Yayınları, 2009.
- Türkiye İstatistik Kurumu. Bölgesel İstatistikler, 2010, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/menuAction.do>
- Türkiye Kültür Mirasları, 2010. <http://www.kulturvarliklari.org/kve/>
- TİM, Dış Ticaret İstatistikleri, İller Bazında Rakamlar, , Haziran 2010. http://www.tim.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1676&Itemid=135
- TİM, Dış Ticaret İstatistikleri İller Bazında Sektör Rakamları, Haziran 2010. http://www.tim.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1676&Itemid=135
- TİM, Dış Ticaret İstatistikleri, İller Bazında Ülke Rakamları, Haziran 2010. http://www.tim.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1676&Itemid=135
- TMMOB, Mazıdağı ve Fosfat Gerçeği Raporu, 2006.
- Tuna, A. Latif. Sanayi Politikaları ve Rekabet Gücü. Sanayi Politikası: Sektörler, Gelişmeler ve Eğilimler Konferansı. İstanbul. 2008.
- TÜİK, Bölgesel İstatistikler, Haziran 2010. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/Bolgesel/menuAction.do>
- TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Haziran 2010. http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4
- TÜİK, Ulusal ve Uluslararası seçilmiş Göstergeler, Haziran 2010.

<http://tuikapp.tuik.gov.tr/ulusalgostergeler/sorguSayfa.do?target=tablo>

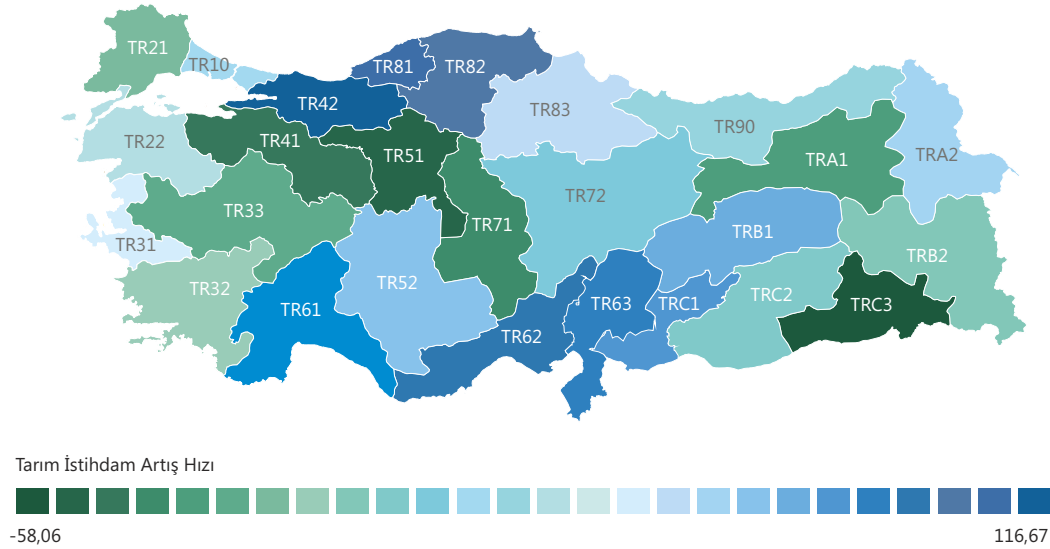
- TÜBİTAK. Ulusal Yenilik Stratejisi (2008-2010). http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files//BTYPD/strateji_belgeleri/Ulusal_Yenilik_Stratejisi_2008_2010.pdf
- Türel, Oktar. Türkiye'de Sanayi Politikalarının Dünü ve Bugünü. TMMOB Sanayi Kongresi Bildirileri. 2007.
- Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, 2010. http://www.tpao.gov.tr/v1.4/condocs/petrol_sektor.pdf
- Türkiye Petrol Rafinerileri A. Ş. 2010. <http://www.tupras.com.tr/detailpage.tr.php?lPageID=613>
- TÜSİAD. Girişimciliğin Finansmanı Görüş Belgesi. Girişimcilik ve Yenilikçilik Çalışma Grubu. Ocak 2009. http://www.tusiad.org/FileArchive/GirisimcilikFinansmani_Ocak2009.pdf
- TÜSİAD. İş ve Yatırım Ortamının İyileştirilmesine Yönelik TÜSİAD Önerileri. Ekonomi Koordinasyon Kurulu Toplantısı. Nisan 2010. <http://www.tusiad.org/FileArchive/EKK-son.pdf>
- United Nations Department of Economic and Social Affairs/Population Division World Population to 2300, New York, 2004.
- UNWTO, World Tourism Barometer: Committed to Tourism, Travel and the Millennium Development Goals. Madrid, World Tourism Organization, Spain, April 2010.
- World Trade Organisation, International Trade Statistics, Switzerland: WTO, 2009, Eylül 2010. http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2009_e/its09_toc_e.htm

Ekler

Ek 1: İllere göre 2009 yılı işgücüne katılım oranları ve 2008-2009 yılları arasında işgücü göstergelerindeki artış hızı

Ek 2: Bölgelere göre tarım istihdamında artış hızı, 2004 – 2009 (%)

Ek 3: Mardin ihracat ürünleri tablosu

Mardin (USD)	2006	2007	2008	2009	2010	2006-2010 Artış (%)
I.Tarım	37.930.506,94	46.186.061,58	76.352.132,60	107.008.168,30	137.401.735,79	262,2
A.Bitkisel Ürünler	32.975.335,49	41.607.775,05	70.461.082,28	101.620.628,90	127.276.326,44	286,0
Hububat,Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri	29.417.290,13	40.516.000,56	69.709.485,73	98.075.331,09	122.358.428,75	315,9
Yaş Meyve ve Sebze	813.621,56	80.754,10	249.416,31	490.495,00	1.149.387,23	41,3
Meyve Sebze Mamulleri	2.534.550,07	913.400,26	463.621,10	2.642.718,53	2.971.918,54	17,3
Kuru Meyve ve Mamulleri	120.612,73	97.620,13	36.894,14	376.257,07	303.165,43	151,4
Fındık ve Mamulleri	87.661,00	0	0	4.687,00	378.303,38	331,6
Zeytin ve Zeytinyağı	1.600,00	0	0	27.392,23	88.655,39	5.441,0
Tütün	0	0	0	0	0	0,0
Kesme Çiçek	0	0	1.665,00	3.748,00	26.467,72	0,0
B.Hayvansal Ürünler	463.600,95	786.813,08	125.656,00	302.096,32	584.352,30	26,0
Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	463.600,95	786.813,08	125.656,00	302.096,32	584.352,30	26,0
C.Ağaç ve Orman Ürünleri	4.491.570,50	3.791.473,45	5.765.394,32	5.085.443,07	9.541.057,05	112,4
Ağaç Mamulleri ve Orman Ürünleri	4.491.570,50	3.791.473,45	5.765.394,32	5.085.443,07	9.541.057,05	112,4
II.Sanayi	78.822.163,65	117.648.152,50	187.114.045,30	230.762.579,90	231.163.466,10	193,3
A.Tarıma Dayalı İşlenmiş Ürünler	1.292.164.256,00	1.334.553,38	2.442.409,94	9.196.336,44	4.109.859,24	-99,7
Tekstil ve Hammaddeleri	720.604,03	805.046,60	1.031.415,06	6.901.584,01	1.060.523,06	47,2
Deri ve Deri Mamulleri	312.833,67	338.511,77	1.256.308,13	1.999.361,74	2.566.557,78	720,4
Halı	258.726.556,00	190.995,01	154.686,75	295.390,69	482.778,40	-99,8
B.Kimyevi Maddeler ve Mamülleri	14.157.678,89	6.257.173,93	8.274.590,48	12.270.164,73	17.876.356,78	26,3
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	14.157.678,89	6.257.173,93	8.274.590,48	12.270.164,73	17.876.356,78	26,3
C.Sanayi Mamulleri	63.372.320,50	110.056.425,20	176.397.044,90	209.296.078,70	209.177.250,08	230,1
Hazırlıym ve Konfeksiyon	4.960.545,51	5.067.178,36	14.678.183,00	42.639.778,89	51.356.464,83	935,3
Taşıt Araçları ve Yan Sanayi	2.825.177,68	1.321.552,94	2.578.363,95	3.567.217,05	4.331.773,26	53,3
Elektrik-Elektronik, Makine ve Bilişim	3.265.446,82	7.663.802,34	9.297.233,65	5.979.899,42	8.169.897,07	150,2
Makine ve Aksamları	1.944.710,67	922.875,55	2.204.780,47	4.312.859,68	5.241.653,30	169,5
Demir ve Demir Dışı Metaller	3.369.081.032,00	1.997.805,88	3.311.016,60	3.275.779,58	3.952.705,06	-99,9
Demir Çelik Ürünleri	23.384.169,45	51.722.582,08	84.771.560,59	98.905.304,27	87.410.048,80	273,8
Çimento ve Toprak Ürünleri	23.424.527,09	41.296.898,13	59.439.693,21	50.522.858,13	48.310.378,26	106,2
Değerli Maden ve Mücevherat	196.045,29	59.228,90	67.260,69	54.554,60	139.074,91	-29,1
Diğer Sanayi Ürünleri	2.616,96	4.501,05	48.952,72	37.827,07	265.254,59	10.036,0
III.Madencilik	3.269.917,88	9.938.007,69	13.039.135,79	10.194.581,05	13.696.490,81	318,9
Madencilik Ürünleri	3.269.917,88	9.938.007,69	13.039.135,79	10.194.581,05	0	-100,0
Toplam	120.022.588,50	173.772.221,80	276.505.313,70	347.965.329,20	382.261.692,70	218,5

Kaynak: TİM, GAİB

Ek 4: Batman ihracat ürünleri tablosu

Batman (USD)	2006	2007	2008	2009	2010	2006-2010 Artış (%)
I.Tarım	2.709.940,0	1.560.144,0	1.313.531,0	3.895.920,8	4.890.212,4	80,5
A.Bitkisel Ürünler	2.612.230,0	1.463.524,0	1.279.330,0	2.755.592,6	4.589.082,6	75,7
Hububat,Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri	2.493.113,0	1.082.967,0	930.482,4	2.155.632,4	4.477.069,0	79,6
Yaş Meyve ve Sebze	64.977,0	57.204,6	0,0	0,0	53.823,5	-17,2
Meyve Sebze Mamulleri	0,0	49.503,9	0,0	0,0	1.152,5	0,0
Kuru Meyve ve Mamulleri	0,0	244.718,8	348.847,2	517.741,8	0,0	0,0
Fındık ve Mamulleri	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Zeytin ve Zeytinyağı	54.140,6	29.130,5	0,0	82.218,4	57.037,7	5,4
Tütün	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Kesme Çiçek	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
B.Hayvansal Ürünler	0,0	0,0	0,0	1.103.184,0	129.014,5	0,0
Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	0,0	0,0	0,0	1.103.184,0	129.014,5	0,0
C.Ağaç ve Orman Ürünleri	97.709,4	96.620,2	34.201,2	37.144,2	172.115,3	76,2
Ağaç Mamulleri ve Orman Ürünleri	97.709,4	96.620,2	34.201,2	37.144,2	172.115,3	76,2
II.Sanayi	6.547.680,0	32.388.620,0	2.861.777,0	5.961.811,1	4.687.730,6	-28,4
A.Tarıma Dayalı İşlenmiş Ürünler	264,4	27,3	4,0	276,7	0,0	-100,0
Tekstil ve Hammaddeleri	14,1	27,3	4,0	5,0	0,0	-100,0
Deri ve Deri Mamulleri	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Halı	250,2	0,0	0,0	271,7	0,0	-100,0
B.Kimyevi Maddeler ve Mamülleri	1.147.512,0	1.941.734,0	1.463.014,0	4.547.653,3	2.210.406,1	92,6
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	1.147.512,0	1.941.734,0	1.463.014,0	4.547.653,3	2.210.406,1	92,6
C.Sanayi Mamulleri	5.399.903,0	30.446.859,0	1.398.759,0	1.413.881,1	2.477.324,5	-54,1
Hazırgiyim ve Konfeksiyon	531,0	3.613,9	0,0	277,5	0,0	-100,0
Taşıt Araçları ve Yan Sanayi	0,0	27.769.322,0	7.560,5	123.879,3	19.414,0	0,0
Elektrik-Elektronik, Makine ve Bilişim	46.303,8	163.956,7	850,0	1.100,0	1.128.740,0	2.337,7
Makine ve Aksamları	264.035,2	342.620,9	49.659,5	896.341,5	359.875,2	36,3
Demir ve Demir Dışı Metaller	607.015,6	67.042,5	10.817,1	76.012,3	384.249,9	-36,7
Demir Çelik Ürünleri	2.673.733,0	582.549,5	1.390,4	40.190,6	20.054,6	-99,2
Çimento ve Toprak Ürünleri	1.808.285,0	1.517.753,0	1.328.481,0	276.080,0	564.990,8	-68,8
Değerli Maden ve Mücevherat	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Diğer Sanayi Ürünleri	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
III.Madencilik	409.184,9	1.022.479,0	2.445.731,0	2.532.250,6	4.046.531,7	888,9
Madencilik Ürünleri	409.184,9	1.022.479,0	2.445.731,0	2.532.250,6	0,0	-100,0
Toplam	9.666.804,0	34.971.244,0	6.621.039,0	12.389.982,4	13.624.474,6	40,9

Kaynak: TİM, GAİB

Ek 5: Şırnak ihracat ürünleri tablosu

Şırnak (USD)	2006	2007	2008	2009	2010	2006-2010 Artış (%)
I.Tarım	25.433.764,2	16.643.120,1	31.291.841,7	38.717.461,5	36.377.685,8	43,0
A.Bitkisel Ürünler	22.536.370,3	15.357.985,6	26.205.703,5	28.602.578,3	25.031.705,2	11,1
Hububat,Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri	16.187.754,5	8.390.297,9	16.090.241,1	17.665.935,2	14.803.786,0	-8,5
Yaş Meyve ve Sebze	4.090.661,1	6.657.717,9	8.246.700,0	9.798.560,8	7.570.216,9	85,1
Meyve Sebze Mamulleri	2.054.316,0	239.373,8	1.264.445,4	794.301,3	807.049,5	-60,7
Kuru Meyve ve Mamulleri	68.878,0	35.160,0	516.950,4	177.028,0	498.169,4	623,3
Fındık ve Mamulleri	40.300,0	0,0	36.656,5	148.330,0	1.240.422,6	2.978,0
Zeytin ve Zeytinyağı	94.460,6	34.116,0	50.710,0	18.423,0	102.060,8	8,0
Tütün	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Kesme Çiçek	0,0	1.320,0	0,0	0,0	10.000,0	0,0
B.Hayvansal Ürünler	1.087.712,0	122.392,7	1.220.627,3	4.558.785,8	3.595.034,4	230,5
Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	1.087.712,0	122.392,7	1.220.627,3	4.558.785,8	3.595.034,4	230,5
C.Ağaç ve Orman Ürünleri	1.809.681,9	1.162.741,8	3.865.510,9	5.556.097,4	7.750.946,3	328,3
Ağaç Mamulleri ve Orman Ürünleri	1.809.681,9	1.162.741,8	3.865.510,9	5.556.097,4	7.750.946,3	328,3
II.Sanayi	138.737.153,0	177.925.214,7	247.017.538,0	443.714.014,7	487.484.436,2	251,4
A.Tarıma Dayalı İşlenmiş Ürünler	1.178.802,7	1.309.314,4	1.702.540,3	1.482.163,8	4.100.254,4	247,8
Tekstil ve Hammaddeleri	76.326,5	177.356,8	241.907,7	634.097,0	429.204,1	462,3
Deri ve Deri Mamulleri	855.870,6	861.428,9	436.593,1	323.566,4	2.247.405,1	162,6
Halı	246.605,6	270.528,8	1.024.039,5	524.500,5	1.423.645,2	477,3
B.Kimyevi Maddeler ve Mamülleri	5.926.888.546,0	5.626.229,2	11.107.738,2	17.722.827,6	37.767.684,7	-99,4
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	5.926.888.546,0	5.626.229,2	11.107.738,2	17.722.827,6	37.767.684,7	-99,4
C.Sanayi Mamulleri	131.631.461,7	170.989.671,0	234.207.259,5	424.509.023,2	445.616.497,1	238,5
Hazırgiyim ve Konfeksiyon	505.877,0	442.844,7	2.333.242,6	4.208.700,1	3.857.803,1	662,6
Taşıt Araçları ve Yan Sanayi	1.447.124,3	1.565.710,0	2.782.501,9	7.371.768,2	5.293.311,1	265,8
Elektrik-Elektronik, Makine ve Bilişim	2.703.606,5	2.796.434,6	2.655.206,7	4.837.382,2	6.559.004,7	142,6
Makine ve Aksamları	2.387.975,5	3.786.187,6	2.774.652,0	2.220.997,3	9.563.647,1	300,5
Demir ve Demir Dışı Metaller	2.474.962,3	983.426,0	650.008,2	1.440.366,8	2.643.117,4	6,8
Demir Çelik Ürünleri	43.188.357,6	88.785.770,1	119.472.555,7	225.029.955,3	228.186.258,2	428,4
Çimento ve Toprak Ürünleri	78.907.812,3	72.616.341,1	103.490.209,7	179.353.441,4	189.406.290,9	140,0
Değerli Maden ve Mücevherat	15.347,2	12.957,0	48.882,8	43.546,6	94.931,0	518,6
Diğer Sanayi Ürünleri	399,0	0,0	0,0	2.865,4	12.133,7	2.941,0
III.Madencilik	410.990,3	166.005,4	441.556,0	1.672.142,9	4.963.670,8	1.107,7
Madencilik Ürünleri	410.990,3	166.005,4	441.556,0	1.672.142,9	0,0	-100,0
Toplam	164.581.907,5	194.734.340,1	278.750.935,7	484.103.619,1	528.825.792,8	221,3

Kaynak: TİM, GAİB

Ek 6: Siirt ihracat ürünleri tablosu

Siirt (USD)	2006	2007	2008	2009	2010	2006-2010 Artış (%)
I.Tarım	820.305,3	1.937.943,2	895.569,7	735.244,5	736.820,0	-10,2
A.Bitkisel Ürünler	820.305,3	1.930.570,0	884.550,0	595.150,0	567.680,0	-30,8
Hububat,Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri	698.777,3	1.832.995,0	766.550,0	568.900,0	382.480,0	-45,3
Yaş Meyve ve Sebze	0,0	0,0	5,0	0,0	0,0	0,0
Meyve Sebze Mamulleri	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Kuru Meyve ve Mamulleri	121.528,0	97.575,0	117.995,0	26.250,0	185.200,0	52,4
Fındık ve Mamulleri	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Zeytin ve Zeytinyağı	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Tütün	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Kesme Çiçek	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
B.Hayvansal Ürünler	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Su Ürünleri ve Hayvansal Mamuller	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
C.Ağaç ve Orman Ürünleri	0,0	7.373,2	11.019,7	140.094,5	169.140,0	0,0
Ağaç Mamulleri ve Orman Ürünleri	0,0	7.373,2	11.019,7	140.094,5	169.140,0	0,0
II.Sanayi	519.297,0	1.603.137,3	215.223,0	373.478,2	542.431,3	4,5
A.Tarıma Dayalı İşlenmiş Ürünler	0,0	124.667,8	141.769,9	73.229,2	19.970,0	0,0
Tekstil ve Hammaddeleri	0,0	118.042,6	2.777,5	6.175,0	0,0	0,0
Deri ve Deri Mamulleri	0,0	0,0	1.221,2	8.963,3	0,0	0,0
Halı	0,0	6.625,2	137.771,2	58.091,0	19.970,0	0,0
B.Kimyevi Maddeler ve Mamülleri	0,0	46.784,3	0,0	4.350,4	218.544,1	0,0
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	0,0	46.784,3	0,0	4.350,4	218.544,1	0,0
C.Sanayi Mamulleri	519.297,0	1.431.685,2	73.453,2	295.898,6	303.917,3	-41,5
Hazırgiyim ve Konfeksiyon	0,0	1.244.846,2	20.356,0	13.094,3	0,0	0,0
Taşıt Araçları ve Yan Sanayi	480.000,0	0,0	0,0	9.124,9	27,0	-100,0
Elektrik-Elektronik, Makine ve Bilişim	0,0	0,0	0,0	240,8	240,0	0,0
Makine ve Aksamları	0,0	0,0	0,0	7.025,0	5.007,5	0,0
Demir ve Demir Dışı Metaller	0,0	0,0	4.343,4	200.633,9	123.823,7	0,0
Demir Çelik Ürünleri	0,0	0,0	0,0	47.666,8	160.714,0	0,0
Çimento ve Toprak Ürünleri	39.297,0	186.839,0	32.733,8	8.995,7	13.514,9	-65,6
Değerli Maden ve Mücevherat	0,0	0,0	16.020,0	9.117,1	590,2	0,0
Diğer Sanayi Ürünleri	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
III.Madencilik	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Madencilik Ürünleri	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Toplam	1.339.602,3	3.541.080,5	1.110.792,7	1.108.722,7	1.279.251,3	-4,5

Kaynak: TİM, GİİB

Ek 7: TRC3 Bölgesi katı atık hizmetleri

	Nüfus			Atık Hizmeti Verilen						Toplam		Yaz			Kış		
	Belediye	Toplam	Belediye	Anket Uyg. Bld. Nüfusu	Bld. Sayısı	Bld. Nüfusu	Toplam Nüfus İçindeki Oranı (%)	Belediye Nüfusu İçindeki Oranı (%)	Miktar (ton/yıl)	Kişi Başı (kg/kişi-gün)	Yaz Mevsimi (ton/yaz)	Miktar (ton/gün)	Kişi Başı (kg/kişi-gün)	Yaz Mevsimi (ton/kiş)	Miktar (ton/gün)	Kişi Başı (kg/kişi-gün)	
Türkiye		70.586.256	58.581.515	58.581.515	3.129	57.800.347	82	99	24.360.863	1,15	13.306.071	66.775	1,16	11.054.792	65.271	1,13	
TRC3		1.925.794	1.394.376	1.394.376	76	1.353.625	70	98	459.427	0,93	256.235	1.243	0,93	202.692	1.268	0,92	
Mardin		745.778	530.789	530.789	31	507.728	68	96	165.463	0,89	90.525	423	0,83	74.938	493	0,97	
Batman		472.487	358.047	358.047	12	351.346	74	98	122.607	0,96	75.543	353	1,00	47.064	310	0,88	
Şırnak		416.001	308.103	308.103	20	299.228	72	97	109.923	1,01	52.671	289	0,97	57.252	311	1,04	
Siirt		291.528	197.437	197.437	13	195.323	67	99	61.434	0,86	37.996	178	0,91	23.438	154	0,79	

Kaynak: TÜİK-2008

Ek 8: TRC3 Bölgesi katı atık ve bertaraf yöntemleri

	Toplam		Büyükşehir Belediyesi Çöplüğü		Belediye Çöplüğü		Başka Belediye Çöplüğü		Düzenli Depolama		Kompost Tesisi		Açıkta Yakma		Dereye ve Göle Dökme		Gömme		Diğer	
	Belediye Sayısı	Atık Miktarı (ton/yıl)	Belediye Sayısı	Atık Miktarı (ton/yıl)	Belediye Sayısı	Atık Miktarı (ton/yıl)	Belediye Sayısı	Atık Miktarı (ton/yıl)	Belediye Sayısı	Atık Miktarı (ton/yıl)	Belediye Sayısı	Atık Miktarı (ton/yıl)	Belediye Sayısı	Atık Miktarı (ton/yıl)	Belediye Sayısı	Atık Miktarı (ton/yıl)	Belediye Sayısı	Atık Miktarı (ton/yıl)	Belediye Sayısı	Atık Miktarı (ton/yıl)
Türkiye	3.129	24.360.863	59	2.276.540	2.271	10.052.659	195	347.943	423	10.947.437	19	275.737	126	239.291	59	47.685	45	100.486	60	73.085
TRC3	76	459.426	-	-	59	414.696	-	-	-	-	-	-	5	12.632	4	10.759	2	10.883	7	10.506
Mardin	31	165.463	-	-	23	130.317	-	-	-	-	-	-	2	8.446	3	8.835	2	10.883	3	7.032
Batman	12	122.607	-	-	10	11.655	-	-	-	-	-	-	1	2.586	-	-	-	-	1	366
Şırnak	20	109.922	-	-	15	105.853	-	-	-	-	-	-	2	1.600	1	459	-	-	2	2.010
Siirt	13	61.434	-	-	11	58.871	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1.465	-	-	1	1.098

Kaynak: TÜİK-2008

Ek 9: TRC3 Bölge si mahalli idare birlikleri tablosu

Mardin Kalkınma Birlikleri	Üye Sayısı	Üyeleri	Batman Kalkınma Birlikleri	Üye Sayısı	Üyeleri	Siirt Kalkınma Birlikleri	Üye Sayısı	Üyeleri	Şırnak Kalkınma Birlikleri	Üye Sayısı	Üyeleri
Güneydoğu Anadolu Kültürel Miras ve Turizm Kalkınma Birliği	16 üye 30 gözlemci	Tüm GAP illeri İl Özel İdareleri ve Belediyeleri * (Batman ve Şanlıurfa Belediyesi hariç)	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Köylere Hizmet Götürme Birlikleri (KHGB)	Üye Sayısı	Üyeleri	Köylere Hizmet Götürme Birlikleri (KHGB)	Üye Sayısı	Üyeleri	Köylere Hizmet Götürme Birlikleri (KHGB)	Üye Sayısı	Üyeleri	Köylere Hizmet Götürme Birlikleri (KHGB)	Üye Sayısı	Üyeleri
Mardin İli Kalkındırma ve KHGB	55	Mardin merkeze bağlı köyler	Batman KHGB	31	Batman merkeze bağlı köyler	Siirt Merkez İlçe KHGB	34	Siirt merkeze bağlı köyler	Şırnak KHGB	14	Şırnak merkeze bağlı köyler
Dargeçit KHGB	31	Dargeçit ilçesine bağlı köyler	Kozluk KHGB	68	Kozluk ilçesine bağlı köyler	Eruh KHGB	62	Eruh ilçesine bağlı köyler	Güçlükonak KHGB	14	Güçlükonak ilçesine bağlı köyler
Derik KHGB	71	Derik ilçesine bağlı köyler	Gercüş KHGB	56	Gercüş ilçesine bağlı köyler	Baykan KHGB	29	Baykan ilçesine bağlı köyler	İdil KHGB	64	İdil ilçesine bağlı köyler
Kızıltepe KHGB	153	Kızıltepe ilçesine bağlı köyler	Beşiri KHGB	51	Beşiri ilçesine bağlı köyler	Kurtalan KHGB	53	Kurtalan ilçesine bağlı köyler	Uludere KHGB	14	Uludere ilçesine bağlı köy
Mazıdağı KHGB	51	Mazıdağı ilçesine bağlı köyler	Hasankeyf KHGB	16	Hasankeyf ilçesine bağlı köyler	Pervari KHGB	36	Pervari ilçesine bağlı tüm köyler	Cizre KHGB	29	Cizre ilçesine bağlı köyler
Midyat KHGB	51	Midyat ilçesine bağlı köyler	Sason KHGB	43	Sason ilçesine bağlı köyler	Şırvan KHGB	57	Şırvan ilçesine bağlı tüm köyler	Silopi KHGB	19	Silopi ilçesine bağlı köyler
Nusaybin KHGB	66	Nusaybin ilçesine bağlı köyler							Beytüşşebap KHGB	18	Beytüşşebap ilçesine bağlı köyler
Ömerli KHGB	40	Ömerli ilçesine bağlı köyler									
Savur KHGB	35	Savur ilçesine bağlı köyler									
Yeşilli KHGB	9	Yeşilli ilçesine bağlı köyler									

Sulama Birlikleri	Üye Sayısı	Üyeleri	Sulama Birlikleri	Üye Sayısı	Üyeleri	Sulama Birlikleri	Üye Sayısı	Üyeleri	Sulama Birlikleri	Üye Sayısı	Üyeleri
Derik Dumluca Sulama Birliği	5	Derik belediyesi ve Bozbayır, Kayacık, Dumanlı, Balı köyleri	Batman Sol Sahil Sulama Birliği	6	Batman ili Kozluk ilçesine bağlı Yeniceağlar, Karpuzlu, Samanyolu, Düvecik, Güneşli, ve Çarıkli köyleri	-	-	-	Silopi NERDÜŞ Sulama Birliği	4	Silopi ilçesine Bağlı Uçağaç, Yeniköy, Doruklu ve Pınarönü Köyleri
Nusaybin Çağ Çağ Sulama Birliği	19	Nusaybin, Duruca, Girmeli Belediyeleri ve Akagil, Akçatarla, bahçebaşı, Beylik, Çağlar, Çatalözü, Çiğdem, Günyurdu, Hasantepe, Kantar, Nergizli, Odabaşı, Sınırtepe, Tepealtı, Tepetüstü ve Yolbilen köyleri									
Çevre ve Hizmet Altyapısı Birlikleri	Üye Sayısı	Üyeleri	Çevre ve Hizmet Altyapısı Birlikleri	Üye Sayısı	Üyeleri	Çevre ve Hizmet Altyapısı Birlikleri	Üye Sayısı	Üyeleri	Çevre ve Hizmet Altyapısı Birlikleri	Üye Sayısı	Üyeleri
Mardin İli Sürdürülebilir Çevre Yönetimi Belediyeler Birliği	15	Mardin merkez ve ilçe belediyeleri ile belde belediyeleri	Batman Katı Atık Tesisleri Yapma ve İşletme Birliği	9	Batman merkez ve ilçe belediyeleri ile belde belediyeleri	-	-	-	-	-	-
Derik Hanok Grubu İçmesuları Birliği	18	Derik ilçesi Hanok İçme Suyu Kaynağından Beslenen Köyler				-	-	-	-	-	-
Beyazsu İçmesuyu Birliği	7	Mardin İl Özel İdaresi, Mardin, Kızıltepe, Nusaybin, Ortaköy, Gökçe ve Şenyurt Belediyeleri				-	-	-	-	-	-
Toplam Birlik Sayısı	16		Toplam Birlik Sayısı	7		Toplam Birlik Sayısı	6		Toplam Birlik Sayısı	7	

* Birlik meclisince uygun görülen kamu kurumları, kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşu, üniversiteler, uluslararası, ulusal ve bölgesel sivil toplum kuruluşları birer temsilci ile gözlemci bulundurulabilir.

Ek 10: Kuzey Irak'a son 4 Yıl içerisinde yapılan üretime yönelik yatırımlar

Proje	Ürün	Yer	Lisans Tarihi	Yatırım Tutarı 000 ABD Doları
Tawer Cement Plant	Çimento	Süleymaniye	09/2007	204,000
Wsha Cement Plant	Çimento	Süleymaniye	02/2008	171,580
Polteks factory For the production of iron	Demir	Erbil	06/2010	36,090
Mass Factory for Iron and Steel	Demir-Çelik	Süleymaniye	12/2010	1,078,000
Steel Company for Melting Iron and Producing Various Kinds of Steel	Demir-Çelik	Erbil	10/2008	51,250
Galvanizing Iron Company	Demir	Süleymaniye	05/2009	13,531
Hersh Company for Artistical Bricks	Tuğla	Süleymaniye	03/2007	1,984
Bassan Company for Producing Red Bricks	Tuğla	Süleymaniye	06/2008	3,529
Ava plant Production blocks	Blok	Duhok	10/2009	10,000
Marble and Alabaster company Erbil	Mermer	Erbil	09/2007	2,150
Barez Company for making PVC - MDF	PVC	Süleymaniye	11/2007	3,000
Alalamia for production ceramic	Seramik	Erbil	05/2010	20,250
Hareer Canning Plant for Producing Tomato Paste & Various fruit Juice	Domates Salçası	Erbil	12/2008	1,700
Sarchnar Flour Plant	Un	Süleymaniye	02/2007	3,906

Tablo Listesi

Tablo 1: TRC3 Bölgesi nüfus göstergeleri	5
Tablo 2: Nüfus projeksiyonu	6
Tablo 3: Genel ve toplam doğurganlık hızı (‰)	7
Tablo 4: Toplam yaş bağımlılık oranı (%)	8
Tablo 5: Yıllar itibarıyla ortalama hanehalkı büyükleri (Türkiye, TRC3)	8
Tablo 6: TRC3 Bölgesi göç göstergeleri	11
Tablo 7: 2009-2010 iller arası aldığı göç	11
Tablo 8: 2009-2010 iller arası verdiği göç	12
Tablo 9: TRC3 işgücü göstergeleri	14
Tablo 10: TRC3 işgücü göstergeleri	15
Tablo 11: TRC3 Bölgesi okuryazarlık göstergeleri (2010)	19
Tablo 12: 2010-2011 yılı okullaşma oranı (%)	22
Tablo 13: İlköğretim ve ortaöğretimde derslik başına düşen öğrenci sayısı (2010-2011)	23
Tablo 14: TRC3 Bölgesi'nde eğitim yatırımları (bin TL)	23
Tablo 15: TRC3 Bölgesi'nde yer alan üniversiteler, öğrenci ve öğretim elemanı sayısı (2010-2011 öğretim yılı)	24
Tablo 16: Bölge üniversitelerinin sahip olduğu fakülte, meslek yüksek okul ve yüksek okullar	25
Tablo 17: TRC3 mühendislik bölümleri	25
Tablo 18: Yüz bin kişi başına düşen sağlık personeli sayısı	29
Tablo 19: % 20'lik gelir gruplarının gelirden aldığı paylar (%)	31
Tablo 20: Yaş gruplarına göre işgücü göstergeleri	32
Tablo 21: İstihdam edilen kadınların yıllara göre iktisadi faaliyet kolları içindeki yeri (bin)	34
Tablo 22: TRC3 bölgesi sosyal hizmetler müdürlükleri bağlı kuruluş bilgileri	36
Tablo 23: İllere göre toplam özürü sayısı	38
Tablo 24: Bölge'ye aktarılan kaynak tutarının program bazında dağılımı (2003-2009)	39
Tablo 25: Şartlı nakit transferi (ŞNT)	39
Tablo 26: 2022 Sayılı Kanun'dan yararlanan birey sayısı	41
Tablo 27: SODES 2008-2010 TRC3 Bölgesi'nde il bazında kazanan proje sayısı ve tutarlar	41
Tablo 28: TRC3 Bölgesi SODES projeleri dağılımı (2008 – 2009)	42
Tablo 29: Sosyal güvenlik kapsamı (2010)	42
Tablo 30: TRC3 kültür göstergeleri (2009)	43
Tablo 31: TRC3 spor göstergeleri	43
Tablo 32: TRC3 basın-yayın göstergeleri	44
Tablo 33: TRC3 Bölgesi GSYİH göstergeleri	49
Tablo 34: TRC3 Bölgesi sosyoekonomik gelişmişlik sırası	52
Tablo 35: TRC3 Bölgesi iller arası rekabetçilik göstergeleri	53
Tablo 36: İllerin gelişmişlik sıralamaları ve endeks değerleri	53
Tablo 37: Bölge ilçelerinin gelişmişlik sıralamaları ve endeks değerleri	55
Tablo 38: TRC3 kişi başına düşen kamu harcamaları niteliğine göre sıralamalar	59
Tablo 39: Son 10 yıldaki enerji hariç programlanmış kişi başı reel fiyatlarla kamu yatırımlarının yıllara göre dağılımı	59
Tablo 40: Son 5 yılda gerçekleşen kişi başı reel fiyatlarla	60
merkezi yönetim yatırım harcamalarının yıllara göre dağılımı	
Tablo 41: İllerin marka, patent, faydalı model, endüstriyel tasarım sayılarının dağılımı (2005-2010)	60
Tablo 42: Kurulan ve kapanan şirket ve kooperatifler	61
Tablo 43: Yatırım teşvik belgelerinin sektörler göre dağılımı (2009-2010)	62
Tablo 44: Yatırım teşvik belgelerinin sektörler göre dağılımı (2011 ilk 3 ay)	62
Tablo 45: TRC3 illerinde küme potansiyeli taşıyan sektörler	64
Tablo 46: TRC3 illeri tarım alanları sınıflaması (hektar) (2009)	72
Tablo 47: Tarla bitkileri ekili alanları (hektar), üretim miktarları (ton) ve verim (t / ha) (2009)	74
Tablo 48: TRC3 tarla bitkileri üretimi (ton) ve Türkiye üretimi içindeki payları (%) (2009)	75
Tablo 49: Türkiye ve TRC3 sebze bitkilerinin toplam üretim miktarları (ton) (2009)	82
Tablo 50: TRC3'te ağırlıkla yetişen sebzelerin üretimi (ton) ve Türkiye üretimi içindeki payları (%) (2009)	83
Tablo 51: TRC3'te yetişen sebzelerin yetiştikleri yerlerdeki üretim miktarına göre pareto tablosu (2009)	84
Tablo 52: Türkiye ve TRC3 meyve bitkilerinin toplam alanları (hektar) (2009)	85
Tablo 52: Türkiye ve TRC3 meyve bitkilerinin toplam üretim miktarları (ton) (2009)	85
Tablo 54: TRC3'te ağırlıkla yetişen meyvelerin üretimi (ton) ve Türkiye üretimi içindeki payları (%) (2009)	87

Tablo 55: TRC3 Bölgesi'nde bazı meyvelerin yıllara göre üretimi ve Türkiye üretimi içindeki payı	88
Tablo 56: TRC3'te yetişen meyvelerin yetiştikleri yerlerdeki üretim miktarına (ton) göre pareto tablosu (2009)	88
Tablo 57: Türkiye Düzey2 alt bölgeleri sera alanları (Dekar) 2009	89
Tablo 58: TRC3 ve Türkiye sera alanlarının yıllara göre değişimi (Dekar)	89
Tablo 59: TR3 illeri örtü altı tarım üretimi (ton)	90
Tablo 60: Organik tarım sertifikalı çiftçi sayısı ve sertifikalı ekilen alan (2004-2009)	91
Tablo 61: Türkiye ve TRC3 büyükbaş ve küçükbaş et ve deri üretimi (2007-2009)	100
Tablo 62: AB, Türkiye ve Batman ili büyükbaş hayvan süt verimleri	105
Tablo 63: TRC3 bal üretimi (2000-2009)	105
Tablo 64: Türkiye ve TRC3 toplam bal üretimi (ton) (2000-2009)	105
Tablo 65: Sektörlere göre açılan işletmelerin sayı ve sermayeleri	110
Tablo 66: Sanayi siciline kayıtlı özel sektör firmalarının illere dağılımı	110
Tablo 67: TRC3 OSB'leri hakkında genel bilgiler	111
Tablo 68: TRC3 KSS'leri genel bilgiler	112
Tablo 69: Biten ve devam eden KSS adet ve işyeri kapasiteleri	112
Tablo 70: TRC3 illerinde faaliyet gösteren imalat sanayi firmaları*	114
Tablo 71: İllere göre kayıtlı üretici ve istihdamın en fazla olduğu sektörler sıralaması	115
Tablo 72: Sektörlere göre kayıtlı firma ve istihdamın en fazla olduğu iller	115
Tablo 73: TRC3 Bölgesi üretimdeki ve inşa halindeki elektrik üretim tesisleri	118
Tablo 74: TÜPRAŞ rafinerileri işleme ve depolama kapasiteleri	118
Tablo 75: OSB'lere yapılan enerji desteği aktarımları	119
Tablo 76: 2004-2008 arasında uygulanan enerji desteğinin sektörler dağılımı	120
Tablo 77: KOSGEB faiz destekleri (2008-2009)	120
Tablo 78: TRC3 illeri açık olan KOSGEB desteklerinden faydalanma durumu	120
Tablo 79: Yatırım iklimi kısıtlamaları	123
Tablo 80: TRC3 Bölgesi ihracat ürünleri	129
Tablo 81: TRC3 illeri dış ticaret dengesi (x 1.000 USD)	134
Tablo 82: İllere göre nakliye bedeli	140
Tablo 83: TRC3 Alt Bölgesi ve Türkiye geneli bankacılık istatistikleri	141
Tablo 84: TRC3 Bölgesi'nde kullanılan ihtisas kredileri ve ihtisas dışı krediler (bin TL)	142
Tablo 85: Kredi garanti fonu tarafından verilen kefaletlerin bölgelere dağılımı	143
Tablo 86: TRC3 illerinin aldığı kefalet adet ve tutarları	144
Tablo 87: 2009 yılına ait tesis sayıları, oda ve yatak sayısı	146
Tablo 88: 2009 yılında bazı Düzey 2 Bölgeleri'nin yatak kapasiteleri	146
Tablo 89: 2009 yılında turizm işletme belgeli tesislerin konaklama göstergeleri	147
Tablo 90: 2009 yılında belediye belgeli tesislerin konaklama göstergeleri	147
Tablo 91: TRC3 Bölgesi'nde bulunan yıldızlı otel sayıları	148
Tablo 92: TRC3 Bölgesi'nde bulunan seyahat acenteleri	149
Tablo 93: TRC3 Bölgesi turizm potansiyeli	150
Tablo 94: TRC3 Bölgesi tescilli sit alanı ve tescilli yapı sayıları	151
Tablo 95: TRC3 Bölgesi'nin önemli doğal varlıkları	152
Tablo 96: TRC3 Bölgesi yüz ölçüm ve rakım değerleri	159
Tablo 97: TRC3 illeri hava kalitesi ölçüm istasyon raporları verileri	161
Tablo 99: İçme suyu alt yapısı karşılaştırması	168
Tablo 100: Atık su alt yapısı karşılaştırması	169
Tablo 101: Atık su deşarj miktarları ve deşarj yerleri	170
Tablo 102: TRC3 OSB'leri alt yapı bilgileri	170
Tablo 103: TRC3 Bölgesi faturalandırılan elektrik enerjisi tüketim değerleri (GWh)	175
Tablo 104: TRC3 Bölgesi faturalandırılan ve kayıp-kaçak elektrik enerjisi tüketim değerleri (GWh)	175
Tablo 105: Mardin OSB ve Batman OSB elektrik enerjisi altyapı bilgileri	180
Tablo 106: TRC3 Bölgesi güneşlenme süreleri ve global radyasyon değerleri	183
Tablo 107: 1 kWe gücündeki PV paneli ile aylık üretilebilecek enerji	184
Tablo 108: TRC3 Bölgesi 50 m'de rüzgar kaynak bilgileri	184
Tablo 109: Mazıdağı fosfatlarının Türkiye'nin fosfat ithal ettiği ülkeler ile karşılaştırılması	187
Tablo 110: TRC3 Bölgesi petrol rezerv durumu	191
Tablo 111: Üretilen petrolün illere dağılımı (2009)	191

Tablo 112: TRC3 Düzey 2 Bölgesi illeri erişebilirlik endeksleri (2007-2009)	198
Tablo 113: Ham ton- kilometre bazında TRC3 Bölgesi demiryolu yük ve yolcu verileri	201
Tablo 114: Türkiye ham petrol boru hatları uzunluk ve kapasiteleri	203
Tablo 115: TRC3 Bölgesi ve Türkiye baz istasyonu sayısı	206
Tablo 116: TRC3 Düzey 2 Bölgesi illeri mobil kapsama oranları (2010 Mart)	207
Tablo 117: 2010 Yılı ilk çeyreğinde Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt illerine ait toplam hizmet kalitesi değerleri	207
Tablo 118: TRC3 Bölgesi'nde belediye ve köy sayıları	216
Tablo 119: TRC3 mahalli idareler bütçe dengesi (bin TL)	216
Tablo 120: Mahalli idareler gelir kaynaklarının dağılımı (bin TL)	216
Tablo 121: Mahalli idareler giderlerinin dağılımı (bin TL)	217
Tablo 122: KÖYDES projeleri izleme tablosu	220
Tablo 123: TRC3 Bölgesi dernekleşme görünümü	221
Tablo 124: TRC3 Bölgesi derneklerin konularına göre % dağılımı	221
Tablo 125: TRC3 Bölgesi Avrupa Birliği Hayat Boyu Öğrenme ve Gençlik Programı faydalanma durumu	222
Tablo 126: TRC3 Bölgesi vakıflar	223

Şekil Listesi

Şekil 1: Bölgelere göre nüfus artış hızları (%)	5
Şekil 2: Yaşa özel doğurganlık hızları	7
Şekil 3: Nüfusun yaş grupları itibariyle dağılımı (TRC3, Türkiye) (%)	9
Şekil 4: Nüfusun yaş grupları itibariyle dağılımı (%)	9
Şekil 5: Düzey 3 bölgelerine göre net göç hızı (%)	10
Şekil 6: Eğitim durumuna göre illerin aldığı, verdiği göç	12
Şekil 7: TRC3*, TRC*, Türkiye* ve AB** işsizlik oranları (%) (2009)	13
Şekil 8: TRC3*, TRC*, Türkiye* ve AB** istihdam oranları (%) (2009)	13
Şekil 9: İhracat değişimi (\$) -istihdam değişimi ilişkisi (2008-2009)	14
Şekil 10: İşgücüne katılım ve işsizlik oranı (%)	15
Şekil 11: Cinsiyete göre işgücüne katılım oranları	16
Şekil 12: Uzun süreli işsizlik (bin kişi)	16
Şekil 13: TRC3 ve Türkiye sektör istihdam payları (%)	17
Şekil 14: İşgücünün (15+) cinsiyete göre eğitim durumu	18
Şekil 15: Düzey 2 Bölgelerine göre toplam ve köy okuryazarlık oranları (%) (15+ nüfus)	19
Şekil 16: Türkiye, TRC, TRC3 illerinde (15 +) nüfusun eğitim seviyeleri itibariyle dağılımı	21
Şekil 17: Düzey 2 Bölgeleri'ne göre brüt okullaşma oranları (%)	21
Şekil 18: Öğretmen başına öğrenci sayısı	22
Şekil 19: TRC3 eğitim sektörü kamu yatırımlarının Türkiye, GAP Bölgesi'ndeki payı	24
Şekil 20: Yüz bin kişi başına düşen uzman hekim sayısı	26
Şekil 21: Yüz bin kişi başına düşen pratisyen hekim sayısı	27
Şekil 22: Yüz bin kişi başına düşen diş hekimi sayısı	27
Şekil 23: Yüz bin kişi başına düşen hastane yatak sayısı	28
Şekil 24: TRC3 Bölgesi hastaneleri dağılımı (2009)	29
Şekil 25: TRC3 sağlık sektörü kamu yatırımlarının Türkiye, GAP Bölgesi'ndeki payı	30
Şekil 26: Nüfusun gelirden aldığı paylar (Lorenz Eğrisi) ve payların oranı (2003)	30
Şekil 27: Hanehalkı tüketim harcamasında gıda ve alkolsüz içeceklerin payı	31
Şekil 28: Gençlerin (15-24) istihdam oranları (%)	32
Şekil 29: Cinsiyete göre intihar göstergeleri	35
Şekil 30: Şartlı nakit transferi (ŞNT)	40
Şekil 31: Yüz bin kişi başına düşen spor kulübü sayısı	43
Şekil 32: Yüz bin kişi başına düşen spor tesis sayısı	43
Şekil 33: 1991-2001 GSYİH büyüme oranları	49
Şekil 34: Sektörlere göre gayri safi katma değerde TRC Bölgesi'nin Türkiye'deki payları (%)	50
Şekil 35: Sektörlerin gayri safi katma değer içindeki payları (%)	50
Şekil 36: Türkiye'de ve Bölge'de kişi başına gayrisafi katma değer (USD) (2004-2008)	50
Şekil 37: TRC3 Bölgesi GSKD ve toplam mevduat (bin TL) (2004-2008)	51
Şekil 38: TRC3 Bölgesi iller arası rekabetçilik göstergeleri	52
Şekil 39: Toplam kişi başına reel kamu harcaması ve rekabet endeksi (2006-2009)	57
Şekil 40: Toplam kişi başına reel yatırımlar ve rekabet endeksi (2006-2009)	57
Şekil 41: Düzey 2 Bölgelerine göre kamu harcamalarının kompozisyonu	58
Şekil 42: TRC3 illere göre cari fiyatlarla kişi başına düşen kamu harcamaları kompozisyonu	58
Şekil 43: TRC3 Bölgesi sektörel yığılma	63
Şekil 44: TRC3 arazi dağılımı (hektar) (2010)	71
Şekil 45: TRC3 tarım ve hayvancılıkta kullanılabilen toplam arazi (hektar) ve dağılımı (%) (2010)	71
Şekil 46: Tarım alanlarının dağılımı (hektar) (2010)	72
Şekil 47: TRC3 illeri sulu ve kuru tarım arazi dağılımı (hektar) (%)	73
Şekil 48: TRC3 illeri ve Türkiye'de bin kişi başına bitkisel üretim değeri (bin TL / bin kişi)	73
Şekil 49: TRC3 illerinde yetişen önemli tarla bitkilerinin üretimi (bin ton) ve payları (%) (2005-2009)	76
Şekil 50: Batman'da yetişen önemli tarla bitkilerinin üretim değerleri (2005-2009)	77
Şekil 51: Mardin'de yetişen önemli tarla bitkilerinin üretim değerleri (2005-2009)	78
Şekil 52: Siirt'te yetişen önemli tarla bitkilerinin üretim değerleri (2005-2009)	79
Şekil 53: Şırnak'ta yetişen önemli tarla bitkilerinin üretim değerleri (2005-2009)	81
Şekil 54: TRC3 sebze bitkileri dağılımı (%) (2009)	81
Şekil 55: TRC3 illeri gruplarına göre sebze üretimi (ton) (2005-2009)	82
Şekil 56: TRC3 ve Türkiye acur, karpuz ve tere üretimi (ton) ve TRC3 üretiminin Türkiye içindeki payı (%) (2005-2009)	83
Şekil 57: TRC3 meyve bitkileri alan ve üretim dağılımı (%) (2009)	86
Şekil 58: TRC3 illeri gruplarına göre meyve üretimi (ton) (2005-2009)	86
Şekil 59: TRC3 ve Türkiye antep fıstığı, badem ve üzüm üretimi (ton) ve TRC3 üretiminin Türkiye içindeki payı (%) (2005-2009)	87
Şekil 60: TRC3 ve Türkiye gruplarına göre tarımsal alet kullanımı (adet) ve TRC3'ün Türkiye içindeki payı (%)	90
Şekil 61: On bin hektar ekili alan başına kullanılan tarımsal alet sayısı (adet/birim alan) (2009)	91
Şekil 62: Organik tarım sertifikalı üretim ve birim alandan alınan verim (2004-2009)	92
Şekil 63: TRC3 illeri ve Türkiye'de bin kişi başına hayvansal üretim değeri ve canlı hayvanlar değeri (bin TL/bin kişi)	92
Şekil 64: Türkiye ve TRC3 büyükbaş hayvan varlığı	94
Şekil 65: Türkiye geneli türlerine göre büyükbaş hayvan varlığı (2000-2009)	94
Şekil 66: TRC3 türlerine göre büyükbaş hayvan varlığı (2000-2009)	95
Şekil 67: Türkiye ve TRC3 Bölgesi küçükbaş hayvan varlığı	96
Şekil 68: Türkiye küçükbaş hayvan varlığı (2000-2009)	96
Şekil 69: TRC3 küçükbaş hayvan varlığı (2000-2009)	97
Şekil 70: Türkiye ve TRC3 Bölgesi kümes hayvancılığı	98
Şekil 71: Türkiye türlerine göre kümes hayvanları varlığı (2000-2009)	98
Şekil 72: TRC3 türlerine göre kümes hayvanları varlığı (2000-2009)	99
Şekil 73: Türkiye ve TRC3 illeri büyükbaş et üretimi	100
Şekil 74: TRC3 ve Türkiye küçükbaş et üretimi	101
Şekil 75: Türkiye ve TRC3 büyükbaş süt üretimi (ton) (2000-2009)	102
Şekil 76: Türkiye büyükbaş türlere göre süt üretimi (2000-2009)	102
Şekil 77: TRC3 büyükbaş türlere göre süt üretimi (2000-2009)	103
Şekil 78: Türkiye ve TRC3 küçükbaş süt üretimi (2000-2009)	103
Şekil 79: Türkiye küçükbaş türlere göre süt üretimi (2000-2009)	104
Şekil 80: TRC3 küçükbaş türlere göre süt üretimi (2000-2009)	104
Şekil 81: Türkiye ve TRC3 bal üretimi (2000-2009)	106
Şekil 82: Türkiye ve TRC3 yumurta üretimi	107
Şekil 83: GSKD içerisinde sanayi sektörünün payı	109
Şekil 84: TRC3 illeri sanayide elektrik kullanımı (2004-2009)	109
Şekil 85: TRC3 firma sayısı ve istihdamda sektör payları	113
Şekil 86: TRC3 Bölgesi firmalarının satışlarının dağılımı	122
Şekil 87: TRC3 Bölgesi ihracatçı firma sayısı	124
Şekil 88: Yıllık ihracat değerlerinin yıllara göre gelişimi	125
Şekil 89: İhracat değişimi (%)	126
Şekil 90: TRC3 kişi başına ihracat değerleri	127
Şekil 91: TRC3 Bölgesi ihracatının sektörler bazında dağılımı (%)	128
Şekil 92: TRC3 Bölgesi imalat sanayii satışlarının dağılımı	130
Şekil 93: Yıllara göre ithalatçı firma sayıları	131
Şekil 94: TRC3 Bölgesi ithalat değerlerinin yıllara göre gelişimi	132
Şekil 95: Yıllara göre ithalat değişimi	132
Şekil 96: Kişi başına ithalat	133
Şekil 97: Dış ticaret değişimi	134
Şekil 98: İhracatın ithalatı karşılama oranı	135
Şekil 99: Sınır kapılarına göre araç giriş çıkış istatistikleri	136
Şekil 100: Habur (solda) ve Nusaybin (sağda) sınır kapısı giriş-çıkış yapan araçların dağılımı (2010)	136
Şekil 101: Bölge gümrüklerinden ihracat	137
Şekil 102: Gümrük kapılarından ithalat dağılımı	137
Şekil 103: Mardin Serbest Bölge ticaret hacminin yıllara göre gelişimi	139
Şekil 104: TRC3 Bölgesi kamyon dağılımı	140
Şekil 105: Kullanılan banka kredileri miktarında TRC3 Bölgesi'nin TRC (Güneydoğu Anadolu) Bölgesi içindeki payı (%)	142
Şekil 106: TRC ve TRC3 Bölgeleri'nin kullandıkları mesleki ihtisas kredisi	142
Şekil 107: TRC3 illeri kredi mevduat oranları (%)	143
Şekil 108: TRC ve TRC3 Bölgeleri'nde kredi mevduat oranları (%)	143
Şekil 109: 2001-2010 Yılları arasında Türkiye'de toplam ziyaretçi sayısı ve turizm geliri	144
Şekil 110: Yıllara göre TRC3 turizm işletme belgeli ve belediye belgeli yatak kapasitesi	145

Şekil 111: 2009 yılında yatak kapasitesinin Düzey 2 Bölgeleri'ne göre dağılımı	146
Şekil 112: 2009 yılı içerisinde tesislere gelen müşteri sayısının aylara göre dağılımı	153
Şekil 113: 2009 yılı içerisinde tesislerde konaklayan müşterilerin ülke dağılımı	153
Şekil 114: Orman arazileri büyüklük ve durum karşılaştırması	159
Şekil 115: TRC3 Bölgesi illeri kış ayları SO ₂ oranları karşılaştırması	162
Şekil 116: TRC3 Bölgesi kayıp-kaçak elektrik enerjisi dağılımı ve oransal karşılaştırmalar	176
Şekil 117: TRC3 tarımsal sulama alanı elektrik tüketim değerleri (GWh)	177
Şekil 118: Türkiye ve TRC3 enerji yoğunluğu (kWh /GSKD TL)	177
Şekil 119: TRC3 Bölgesi sanayi alanı elektrik tüketim değerleri (GWh)	178
Şekil 120: Mardin ve Batman OSB aylık elektrik tüketim değerleri (GWh)	179
Şekil 121: GAP illeri (Gaziantep ve Diyarbakır hariç) OSB'leri üretimdeki firma sayıları ve elektrik tüketim değerleri	179
Şekil 122: TRC3 Bölgesi konutlarda elektrik tüketim değerleri (GWh)	181
Şekil 123: Türkiye petrol kuyuları sayıları	182
Şekil 124: TRC3 Bölgesi güneş enerji potansiyeli (güneş radyasyon değerlerine göre)	183
Şekil 125: TRC3 Bölgesi 50m'de rüzgar kaynak bilgileri	184
Şekil 126: TRC3 Türkiye'nin devlet yolu, il yolu ve otoyol ağı uzunluklarının alan verileriyle karşılaştırmalı göstergeleri (2009)	199
Şekil 127: Aralık 2009 itibarıyla Türkiye ve TRC3 Bölgesi Düzey 2 illeri bin kişi başına düşen araç sayıları	199
Şekil 128: TRC3 köy yolları ağı satıh cinsleri bazında dağılımı (01.01.2010)	201
Şekil 129: TRC3 Bölgesi ve Türkiye sabit hat abone sayıları ve penetrasyonu	205
Şekil 130: TRC3 Bölgesi ve Türkiye mobil abone sayıları ve penetrasyonu	206
Şekil 131: TRC3 Bölgesi ve Türkiye sabit internet abone sayıları ve penetrasyonu	207
Şekil 132: İllere ve yıllara göre faal dernek sayıları	221

Harita Listesi

Harita 1: Nüfus artış hızına göre iller (2007-2010)	6
Harita 2: İlçelere göre nüfus yoğunluğu ve şehirleşme oranı (2009)	7
Harita 3: İlçelere göre ortalama hanehalkı büyüklükleri ve yaş bağımlılık oranları (2009)	8
Harita 4: Şehir okuryazarlık oranı (%) ve cinsiyete göre dağılımı	20
Harita 5: Köy okuryazarlık oranı (%) ve cinsiyete göre dağılımı	20
Harita 6: Eşi veya birlikte olduğu kişi(ler)den yaşamının herhangi bir döneminde fiziksel ve cinsel şiddet yaşamış kadınların bölgelere göre %'si, Türkiye 2008	35
Harita 7: İllerin sosyoekonomik gelişmişlik görünümü	54
Harita 8: Bölge ilçelerinin sosyo-ekonomik gelişmişlik görünümü	56
Harita 9: Bitkisel üretimin nüfusa oranı haritası	73
Harita 10: Kişi başına düşen canlı hayvan sayısı ülke haritası	93
Harita 11: TRC3 Bölgesi orman varlığı haritası	160
Harita 12: Mardin, Batman, Şırnak, Siirt illeri orman varlığı haritası	160
Harita 13: TRC3 Bölgesi yerleşime uygunluk haritası	166
Harita 14: İllere göre kayıp-kaçak elektrik oranları	176
Harita 15: TRC3 Bölgesi yer altı ve yer üstü zenginliklerinin görünümü	185
Harita 16: TRC3 Bölgesi ulaştırma ağı ve önemli yerleşim yerleri (2010)	197
Harita 17: TRC3 Bölgesi karayolları haritası (2010)	198
Harita 18: Karayolları 9'uncu Bölge Otoyollar, İl Yolları ve Devlet Yollarının yıl boyu günlük ortalama trafik değerleri (2009)	200
Harita 19: Türkiye demiryolu ağıının ve uluslararası bağlantılarının planlanan yakın gelecekteki görünümü	202
Harita 20: TRC3 Bölgesi'ne hizmet verebilecek havaalanları	202
Harita 21: Türkiye ham petrol boru hatları	203
Harita 22: Nabucco projesi ve Irak-Türkiye doğalgaz boru hattı planı	204
Harita 23: Türkiye yurtiçi doğal gaz boru hattı	204
Harita 24: Türkiye'de illere göre sosyal sermaye gelişmişlik düzeyi	213